

BEYDAVÎ
TEFSİRİ

1. CİLT

Ofset Hazırlık

Baskı

Ofis Matbaa Ltd. Şti.

Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı - İst.

İstanbul

2011

ISBN 978-975-7624-97-4

Copyright ©

Kahraman Yayınları

Sertifika No: 16133

KAHRAMAN YAYINLARI

Davutpaşa Cd. TİM-2 No: 322 Topkapı/İstanbul

Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84

info@kahramanyayinlari.com.tr

www.kahramanyayinlari.com.tr

KADI NASIRÜDDİN EBU SAİD ABDULLAH BİN ÖMER BİN MUHAMMED
EŞ - ŞİRAZÎ EL - BEYDAVÎ

Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil

BEYDAVÎ TEFSİRİ

1. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

1940 yılında Gaziantep'te doğdu. 17 yaşına kadar özel olarak klasik medrese eğitimini gördü. 1962'den itibaren imam-hatiplik yapmaya başladı. Bu görevdeyken ilköğretim ve lise eğitimini dışarıdan vererek tamamladı. 1972 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne kaydoldu. 1978 yılında mezun olarak Ankara Müftü Yardımcılığı görevine atandı. Bu arada 1983 yılına kadar Hanefi fakihi El-Hassaf üzerine bir de doktora çalışmasını gerçekleştirdi. Ardından

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Raportörlüğü görevinde bulundu. Bu dönemde Türkiye'nin Kopenhag Büyükelçiliği'nde sosyal yardımcı/half diplomat statüsünde hizmet verdi. Yurda dönüşünde devlet hizmetinden emekli oldu. 1989'da emekliliği durdurulunca Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Arap Dili Eğitimi bölümünde 11 yıl boyunca klasik ve modern Arapça dersleri okuttu. 1999 yılında emekliliğiyle beraber telif, çeviri çalışmalarına daha çok ağırlık verdi.

Kur'an-ı Kerim meali ve kavramları üzerine telifleri ilgiyle izlenen yazarın önemli bazı eserleri ve çevirileri şunlardır:

- Satır Arası Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Meali
- Zad'ül-Mesir / Kur'an-ı Kerim Tefsiri (Çeviri)
- İbn Kesir Büyük Kur'an Tefsiri (Çeviri)
- Kur'an-ı Kerim Meali
- Kur'an-ı Kerim Fihristi
- Kur'an-ı Kerim Lugatı
- Elmalılı Kur'an-ı Kerim Meali (Sadelleştirme)
- İmam-ı Azam Ebu Hanife ve Eserleri
- Peygamberimizin Sünnetinde Evlilik
- Açıklamalı Kadın İlmihali
- Sıfat'us-Safve (Çeviri)
- Riyazu's Salihin (Çeviri)
- El-Ezkar (Çeviri)
- Sıfat'us-Safve (Çeviri)
- ~~El-Ezkar (Çeviri)~~

Yayınevinin Takdimi

Bismillahirrahmanirrahim

Müslümanlara rehberlik eden temel kaynaklar Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (sav) in sünnetidir. Bu kaynaklardan birçok eserler yayınlamış olan yayinevimiz şimdi de Beydavi Tefsiri'ni siz okuyucularımızın istifadesine sunmaktadır.

Hayatı ve tefsiri ile ilgili bilgileri bütün detaylarıyla takdim bölümünde bulabileceğiniz Kadı Beydavi'nin bu tefsir çalışmasında okunma kolaylığı ve istifadenin artırılması gayesiyle Kur'an-ı Kerim metni ile meal ve tefsirleri karşılıklı sahifelerde sunulmaya gayret edilmiştir. Ayrıca tefsirin içinde geçen ayet mealleri belirgin olarak gösterilerek okuyucunun daha kolay takip etmesi amaçlanmıştır. Doç. Dr. Abdülvehhab Öztürk'ün akıcı ve anlaşılır Türkçesi ile yayınladığımız bu eserde emeği geçen herkese teşekkür ediyoruz.

***

Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi adlı eserinde şöyle der : Gerçek şudur ki bu tefsir, yazılış itibarı ile külfetten beri, akıcı bir üsluba haiz, müfessirlerin bildirdikleri birçok vecihleri pek muciz (kısa) bir tarzda içine almaktadır. Bir kısım mutasavvifane, hakîmane beyanatı muhtevidir. Defalarca gözden geçirilmiş, fazlalıklar atılmıştır. O nedenle ilim kürsülerinde tedris edilmiştir (daha da öteye gidilerek Padişah meclislerinde seçme alimler tarafından tahrir edilmiş, aynı kalitede dinleyici ulema tarafından heyecanla izlenmiştir. Buna da Osmanlı tarihinde Huzur dersleri denilmiştir. *Abdülvehhab Öztürk*).

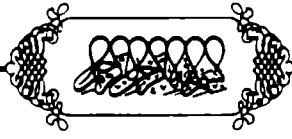
***

Okuyucuların istifade ve takdirleri bizim için en büyük sürûr ve manevi ecir vesilesi olacaktır. Cenab-ı Hakk'a hamd, Peygamberine salât, ümmetine rahmet olsun.

Kahraman Yayınları

**BU CİLTTE YER ALAN
KONU VE SURELER**

Takdim (Kadı Beydavi ve Tefsiri)	7
Giriş.....	13
1- Fatihatü'l-Kitab Suresi.....	15
2- Bakara Suresi.....	31
3- Al-i İmran Suresi.....	355
4- Nisa Suresi.....	485

TAKDİM

KADI BEYDAVÎ

(585 – 685 h / 1189 – 1286 m)

ve

TEFSİRİ

İmam Ebu'l – Hayr Kadı Nasırüddin Ebu Said Abdullah bin Ömer bin Muhammed eş – Şirazî el- Beydavî (585 – 685 h / 1189 – 1286 m)

Kadı Beydavî, Fars Atabegi Ebu Bekir bin Sa'd zamanında Şiraz'a 7 fersahlık mesafede Beyda şehrinde doğdu. Babasının başşehir kadılıkudatlığına tayininden sonra ailesiyle birlikte Şiraz'a gitti. Hayatının çoğunu burada geçirdi. Fars Emirinin Moğollarla iyi geçiminin bir sonucu olarak Moğol istilasından kurtulmuş bulunan ve bu sebeple istiladan kaçan komşu ülkelerinin alimlerine sığınak teşkil eden Şiraz'da geniş bir ilmî çevre buldu. Babasından icazet aldıktan sonra herhangi bir ilmî seyahate gerek kalmadan kendi memleketindeki Ehl-i sünnet alimlerinden aklî ve naklî ilimler tahsil etti. Bizzat kendisi; Hazreti Peygamber'e varan bir ulema zinciri sayarak bağlı bulunduğu ilmî silsileyi zikreder. Bazı kaynaklar onun Bağdat'ta öğrenim gördüğünü kaydeder. Hocaları arasında Nasırüddin Tusî (1220 – 1273) ve Şehabeddin Sühreverdî'nin (ölümü 632 / 1234) bulunduğu nakledilirse de uzak bir ihtimaldir.

Babasının vefatından sonra Fars Emiri Abaka tarafından Fahreddin eş – Şirazî'den boşalan Şiraz Kadılıkudatlığına tayin edilen Beydavî (637 / 1274) bir müddet bu görevde kaldı. Bir taraftan da talebe yetiştirdi.

Kadılık görevinde fazla titiz davrandığından bu makamdan azledilmesi üzerine 680 / 1281 yıllarında Fars'ın yeni başşehri olan Tebriz'e gitti. Orada büyüklerden birinin meclisine uğradı. Geri saflarda oturdu. Kendisini hiç kimse tanıımıyordu. Müderris ortaya bir nükte attı. Hiç kimsenin buna cevap veremeyeceğini zannediyordu ve cemaatten bunu halletmelerini ve cevap vermelerini istedi. Eğer cevap vermezlerse sadece tahlil etmelerini istedi. Eğer bunu da yapamazlarsa nükteyi tekrar etmelerini istedi. O zaman Kadı Beydavi cevaba başladı. Müderris: Senin meseleyi anlayıp anlamadığını bilmedikçe seni dinlemem, dedi. Kadı Beydavi de meseleyi lafzı veya manasıyla tekrar etme arasında onu serbest bıraktı. Müderris şaşırdı ve: Lafzen tekrar et, dedi. O da tekrar etti, sonra da halletti. Soruda bir eksiklik olduğunu açıkladı, sonra da ona cevap verdi ve derhal benzer bir soru sordu. Müderrisi ona cevap vermeye davet etti. O da özür diledi. Vezir de mecliste hazır idi. Onu yerinden kaldırdı ve yanına oturttu. Ona kim olduğunu sordu. O da Kadı Beydavi olduğunu ve Şiraz kadılığını tekrar istediğini söyledi. Vezir de ona çok ikram etti ve aynı gün onu eski görevine iade etti (Katip Çelebi, Keşfu'z – Zunun, 1/187).

Daha sonra kadılıktan ayrılarak Tebriz'e yerleşti ve ömrünün geri kalan kısmını ilim, ibadet ve riyazatla (nefis terbiyesi ile) geçirdi. Bunda Tebriz'de karşılaştığı ve sohbetlerinden istifade ettiği Şeyh Muhammed bin Muhammed el – Kütahtaî'den kadılığı için vezir nezdinde girişimde bulunmasını rica etmesi ve onun da: Bu zat, alim ve fazıl biridir. Sizden cehennemde bir seccadelik yer istiyor, demesi etkili olmuştur. Şeyh bu sözüyle: Kadılar üçtür; ikisi cehennemde, birisi cennettedir (bkz. El – Hassaf, Edebu'l – Kadî, s. 8, doktora tezimiz) hadisine işaret etmektedir. Beydavi bu sözden etkilendi ve artık mevki ve makam peşinde koşmayı bıraktı. Ölünceye kadar şeyhin meclisine devam etti ve şeyhinin işaretleriyle eser vermeye başladı. Ölünce de onun kabrinin yanına defnedildi.

Kadı Beydavi, hemen hemen bütün İslam ilimleri dallarında ve diğer alanlarda ölümsüz eserler bıraktı. Hiç şüphesiz bunların içinde en önemlisi ve meşhuru Envarü't – Tenzil ve Esrarü't – Te'vil adındaki elimizde bulunan ve tercümesini yapmaya çalıştığımız eseridir. Bunun üzerinde ayrıca duracağız. Diğer eserleri ise şunlardır:

1 – Havassu'l – Kur'an. Surelerin faziletlerine dair bir eserdir. Süleymaniye kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.

2 – Tavalıu'l – envar min matalii'l – enzar. Kelam ilmine (metafizığe) dairdir. Bu eser 1339 / 1920'de Kahire'de basılmıştır. Katip Çelebi'nin ifadesine göre bunu Melik Nasır Muhammed bin Kalavun için yaz-

miştir. Ulema tarafından on'dan fazla şerhi yazılmıştır.

3 – Mısbahu'l – ervah. Bir girişle üç bölümden meydana gelen bu eser de kalam ilmine dairdir. Bunda mantık ilminin bir özetini yapar. Öğrencilere dönük kısa bir ders kitabıdır. Süleymaniye kütüphanesinde bir nüshası vardır. İberî lakabıyla meşhur Kadı Ubeydullah bin Muhammed el – Ferganî bunu şerh etmiştir.

4 – Müntehe'l – müna fi şerhi esmaillahi'l – hüsna. Tefsirinde (cilt 2, s. 484) bundan bahseder ve Esmaullah'ın geniş açıklamasını isteyenlerin buna başvurmalarını salık verir. Matbu olan bu eserin Süleymaniye kütüphanesinde bir nüshası mevcuttur.

5 – Minhacü'l – vusul ila ilmi'l – usul. Usul-i fıkha dairdir. Kahire'de basılmıştır (1326 / 1908).

6 – El – Ğayetü'l – kusva fi dirayeti'l – fetva. İmam Gazali'nin Şafii fıkına dair el – Besit adlı eserinin özetidir. Katip Çelebi'nin ifadesine göre muhtasar bir kitap olup ulema tarafından şerh edilmiştir. Ezcümle Şeyh Abdullah bin Muhammed Ferganî el – Ubeydî, Giyaseddin Muhammed bin Muhammed, el – Vasitî (718 / 1318) ve Şeyh Cemaleddin Muhammed bin Muhammed el – Aksarayî eş – Şafîî (771 / 1369) tarafından şerh edilmiştir. Ali Muhyiddin el – Kadağî'nin tahkiki ile neşredilmiştir (Kahire, 1402 / 1981).

7 – Tuhfetü'l – ebrar şerhü mesabihi's – sünne adıyla da bilinen bu eser, Beğavî'nin Mebabihü's – sünne adlı kitabının şerhi olup Süleymaniye kütüphanesinde çok nüshaları vardır. Katip Çelebi, Beydavî'yi de Meşarık şarihleri arasında sayar (Keşf, 2/1689).

8 – Lübabü'l – elbab fi ilmi'l i'rab. İbn Hacib'in (vefatı: 1249) nahiv konusunda yazdığı el – Kâfiye'nin muhtasarıdır. İbn Hacib'in zikretmediği nahiv kaidelerine temas ederek el – Kâfiye'nin eksiklerini tamamlar. Bu Beydavî tefsiri gibi gayet vecizdir. Bu eser Birgivi (981 / 1573), Bayezid bin Abdülğaffar el – Konevî, Muhammed bin Ali el – Künbatî (941 / 1534) tarafından şerhedilmiştir (Keşf, 2/ 1546). Eser Birgivi'nin şerhiyle birlikte basılmıştır.

9 – Nizamü't – tevarih. Hz. Âdem'den müfessirin vefatına kadar geçen önemli olaylar, özellikle peygamberler tarihi ve ayrıca Emevîler, Abbasîler, Saferîler, Gazneliler, Deylemliler, Selçuklular, Selgarlılar (bunlar Fars Atebegleridir (1148 – 1287) 11 Kralları vardır, hepsinin de lakabı Muzafferüddin'dir (el – Müncid fi'l a'lâm, 361), Harezmliler ve Moğollar hakkında değerli bilgiler ihtiva eden Farsça bu eser Seyyid Mansur tarafından neşredilmiştir (Haydarabad, 1930). Bir nüshası Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır. Türkçe'ye çevrilmiştir,

bunun da bir nüshası adı geçen kütüphanede mevcuttur.

10 – Risale fî tarihi'l – ulum ve mevzuatiha. Din ve din dışı tariflerin yapıldığı ve konuların belirlendiği risale orta boy üç buçuk varaktır (Süleymaniye kütüphanesi, Esad Efendi nr. 3684 / 18).

11 – Envarü't – tenzil ve esrarü't te'vil. Kısaca Beydavî tefsiri yani tercümesini yapmaya çalıştığımız bu ünlü eser. Gerçekten bu eser ünlü ve çok meşhurdur. O kadar meşhurdur ki üzerinde 250'den fazla şerh, haşiye ve talikat yapılmış; asırlarca okunmuş ve hâlâ da okunmaktadır. Bunca tefsir arasından Beydavî'nin bu eserine gösterilen bu ilgi ve alakanın sebebi nedir? Şimdi bunu görmeye çalışalım. Merhum Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi adlı eserinde (cilt 2, s. 350) şöyle der:

Gerçek şudur ki bu tefsir, yazılış itibarı ile külfetten beri, akıcı bir üsluba haiz, müfessirlerin bildirdikleri birçok vecihleri pek muciz (kısa) bir tarzda içine almaktadır. Bir kısım mutasavvifane, hakımane beyanatı muhtevidir. Defalarca gözden geçirilmiş, fazlalıklar atılmıştır. O nedenle ilim kürsülerinde tedris edilmiştir (daha da öteye gidilerek Padişah meclislerinde seçme alimler tarafından tahrir edilmiş, aynı kalitede dinleyici ulema tarafından heyecanla izlenmiştir. Buna da Osmanlı tarihinde Huzur dersleri denilmiştir. *Abdülvehhab Öztürk*).

Beydavî merhum, bu kıymetli eserinin mukaddimesinde diyor ki: İlimlerin kadr ü kıymetçe en büyüğü, şeref ve adaletçe en yükseği tefsir ilmidir. Bu, dinî ilimlerin başı ve reisidir. Şer' -i şerif kaidelerinin binası ve anasıdır. Tefsir yazmaya tefsir hakkında söz söylemeye o kimse layıktır ki, dinî ilimlerin hepsinde, usul ve furuunda akranından üstün ola. Arabî sanatların, edebî fenlerin bütün nevilerinde yüksek bir mevki sahibi ola.

Çoktan beri düşünüyordum ki bir kitap yazayım da ashab-ı kiramın büyüklerinden, tabiîn alimlerinden, daha sonraki selef-i salihînden bana ulaşan görüşlerin hülasasını ihtiva etmiş olsun; gerek benim çıkardığım ve gerek benden önceki son devir alimlerinin ve örnek araştırmacı ilim adamlarının buldukları birtakım mühim, ince nükte ve latifeleri içine alsın. Meşhur sekiz imamdandır rivayet edilen kıraati ve muteber kurralardan rivayet edilen şaz okumaları da açıklasın.

Şu kadar var ki iktidarımın noksanı buna girişmemi engelliyor, bu makamda durmaktan beni men ediyordu. Ta ki istihare ettikten sonra mazhar olduğum doğuşlar sayesinde tereddütten kurtuldum ve tamam edince de Envarü't – tenzil ve Esrarü't – te'vil (tenzilin nurları ve

tevilin sırları) adını verdim (Bu ön söz hemen birinci cildin girişindedir. A. Öztürk).

Celalüddin Suyutî, bu tefsir üzerinde Nevahidü'l – Ebkâr ve şevahidü'l – efkâr adıyla yazmış olduğu haşiyesinde diyor ki:

Keşşaf tefsiri hakkındaki muhtasarların başı Kadı Nasırüddin Beydavî'nin Envarü't – Tenzil adlı kitabıdır. Kadı, Keşşaf'ı özetlemiş, pek de güzel muvaffak olmuştur. Kadı, Keşşaf'ın itizal hafaganını (çirpıntılarını) keşfetmiş, bunların izalesini tekeline almış, desise ve cidal mevzularını atmış, mühim şeyler yazmış, ilaveler yapmıştır. Artık bu kitabı ayarı halis altın gibi meydana çıkmış, gündüz ortasındaki güneş gibi şöhrat bulmuş, mutalaasında ilim sahipleri devam buyurmuştur.

Katip Çelebi merhum da şöyle demiştir: Bu tefsir şanı azim, beyandan müstağnidir (tarife ihtiyacı yoktur). Kadı bu kitabında i'raba, maanî ile beyana (Arap edebiyatına) dair şeyleri Keşşaf'tan; hikmete, kelama dair şeyleri Fahreddin Razi'nin Tefsir-i Kebir'inden; iştikaka (kelime türemesine) dair gerçekleri, latif işaretleri Tefsir-i Rağib'tan özetlemiştir. Bununla beraber Kadı, kitabına kendi parlak fikrinin mahsulü olan birçok makul vecihler (mülahazalar), makbul tasarruflar da ilave eylemiştir. Bu cihetle sırlar çehresinden şüphe endişelerini gidermiş, ilim sahasında vüs'at ve basireti artırmıştır.

Kadînin vucuh-ı tefsire dair ikinci, üçüncü veya dördüncü de-recede olarak kıyle (denildi) lafzıyla îrad ettiği şeyler za'f-ı mecruh (bundan daha üstünü var) veya za'f-ı merdut (zayıftır, reddedilmiş) demektir. (Konuya Ebudderda radiyallahu anh: "Bir adam Kur'an için birçok ihtimaller görmedikçe onu tam anlamış sayılmaz" demekle temas etmiştir (Sühreverdi, Avarifül - Maarif. S. 35. bizim tercümemiz).

Kadı Beydavî tefsirinde surelerin faziletine dair bazı zayıf veya mevzu hadisler zikretmiştir. Fakat bu, onların mahiyetine vakıf olmadığından değildir, belki terğib ve terhib yoluna gitmesindendir. Ulema bunları fark etmişse de Kadı'yı fazla suçlamamış, iyi niyetine ve tefsirdeki bu eşsiz çalışmasına yormuşlardır.

Beydavî'nin bu tefsirini ne kadar övsek azdır. Bizim bu dev esere hizmetimiz tercüme çapındadır. Bununla beraber günümüzde Arap gramer ve edebiyatına ve tefsir için gerekli ilim dallarına aşina olanların azlığını ve Beydavî tefsirinin şöhratine binaen okumaya çalışanların şevklerini kırmamak için elimizden geleni esirgemediğimizden okuyucularımız emin olabilirler. Bunu temin etmek için şerhlerine, özellikle Şeyhzade, Konevi ve İbn Temcid'e satır satır bakarak doğru anlamaya çalıştık. Zamirler veya muğlak ifadelerle geçiştirdiği yer-

leri (parantez içerisinde) gösterdik. Kıraat farklarını doğru okutmak için var gücümüzü sarf ettik. Şahit getirdiği örnek beyitleri tercüme ettiğimiz gibi, bazen ilgili yerleri de Latin harfleriyle gösterdik. Az bir Arapça bilgisi olanın bunların altından kalkması için gayret sarf ettik. Hiçbir kelimeyi atlamamaya, tam tercüme yapmaya özen gösterdik.

Çalışmamız her ne kadar şerh değil tercüme çapında ise de okuyucularımıza yardımcı olacağından eminiz. Çünkü zamirlerin yeri gösterilmiş, işaret ettiği şeyler şerh ve haşiyelerin yardımı ile netleştirilmiştir. Tam bir tercüme için elden gelen gayret gösterilmiştir.

Bütün bunlara rağmen Beydavî tefsirini gereği gibi tercüme ettiğimizi iddia edemeyiz. Bunda da samimiyiz. Sadece elimizden gelen gayreti sarf ettiğimizi söyler, bu naçiz çalışmamızı okuyuculara sevdirmesini Yüce Mevla'dan niyaz ederiz.

Bu tanıtım yazısı başta Katip Çelebi'nin Keşfu'z – Zunun'u, merhum Ömer Nasuhi Bilmen'in, Büyük Tefsir Tarihi ile Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, Şemseddin Sami'nin Kamusu'l – A'lam'ı, Ömer Rıza Kahhale'nin Mucemu'l – Müellifin'i ve diğer eserlerin taranması ile yazılmıştır.

Abdülvehhab Öztürk

25 Mart 2011

GAZİANTEP

“İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için sana Kur'an'ı indirdik.” (Nahl: 44)

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

Kitabın Giriş

Hamd O Allah'a mahsustur ki Furkan'ı (Kur'an'ı) âlemleri uyarması için kuluna indirdi. Öz Arapların hatiplerine en kısa suresinin bir benzerini getirmeleri için meydan okudu da buna gücü yeten birini bulamadı. Adnan'ların en güzel konuşanlarından ve Kahtan'ların en iyi hatiplerinden buna kalkışmak isteyenleri susturdu, öyle ki bunun karşısında kendilerini büyülenmiş gibi sandılar.

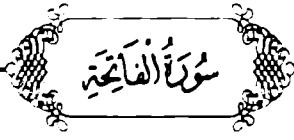
Sonra insanlara, ihtiyaçlarına göre indirilenleri açıkladı ki ayetlerini iyice düşünsünler ve akıl sahipleri de bundan gereği gibi öğüt alsınlar. Bu nedenle onlara Kitab'ın anası sayılan muhkem ayetlerdeki perdeyi ve öteki müteşabih olanlardaki rumuzları tevil ve tefsir ederek açtı. Derin gerçekleri ve ince nükteleri de ortaya koydu ki mülk ve melekutun sırları ve kuds ve ceberutun saklıları onlara görünsün de üzerinde iyice düşünsünler. Ayetlerin nasslarından ve parıltılarından çıkan hüküm ve konuları önlerine serdi ki üzerlerindeki kirleri onlardan gidersin ve onları tertemiz etsin.

Kim huzur-ı kalp ile buna kulak verirse, o iki dünyada övülür ve mutlu olur. Kim de dönüp ona bakmaz ve onun nurunu söndürmeye kalkışır, kınanır ve ateşe girer.

Ey varlığı zorunlu olan, ey cömertliği taştan ve herkesin maksudu olan Allah'ım, ona (Efendimiz'e) öyle bir salât et ki onu her iki dünyada aziz etsin ve çektiği sıkıntıyı unuttursun. Ona yardım edip dini sağlamlaştıranlara da rahmet et. Onların bereketlerinden bizim üzerimize de aktar ve bizleri onların gıpta edilen yollarına girdir. Onlara da bizlere de çokça salât ve selam eyle.

İmdi, ilimlerin en büyüğü, en şerefli ve en parlağı tefsir ilmidir; o dinî ilimlerin başkanı ve başıdır, şeriat kurallarının temeli ve esasıdır. Ona ancak din ilimlerinin usul ve furuunda mahir olanlar ve Arap dili edebiyatında üst dereceye çıkanlar el atabilir. Uzun süredir bu konuda bir kitap yazmayı düşünüyordum. Bu öyle bir kitap olmalı idi ki ashabın büyüklerinden, tabiin ulemasından ve diğer selef-i salihinden bize ulaşanları içine alsın, ince nükteleri ve derin işaretleri içinde barındırsın. Benim ve benden önceki son devir alimlerinin buluşlarını da dile getirsin. Meşhur sekiz kıraat imamlarının ve muteber şaz kıraat ustalarının okuyuşlarını da içine alsın. Ancak sermayemin azlığı beni bundan engelliyor ve bu yola girmeme mani oluyordu. Sonunda istihare ettikten ve güzel işaretler aldıktan sonra bu niyetimi gerçekleştirmeye karar verdim ve bittikten sonra ona "Envarü't – Tenzil ve Esrarü't – Te'vil" adını koymaya azmettim.

İşte şimdi konuya giriyor, Allah'ın tevfik ve inayeti ile sözümü söylemeye başlıyorum. Her hayra muvaffak kılan ve her isteneni veren O'dur.

1 / FATİHATÜ'L – KİTAB SURESİ

Mekke'de inmiştir. 7 ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ٢
 الرَّحِيمِ ٣ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ٤
 إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ٥
 الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ٦ صِرَاطَ الَّذِينَ
 أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ٧ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ
 عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ٧

1 – Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

2 – Hamd alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.

3 – Rahman ve Rahim olan (Allah'a).

4 – Ceza gününün hakimidir.

5 – Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.

6 – Bizi doğru yola ilet.

7 – Nimet verdiklerinin yoluna; gazaba uğrayanların ve sapıkların yoluna değil.

Ona Ümmü'l – Kur'an (Kur'an'ın Anası) adı verilir; çünkü onunla açılmış ve onunla başlamıştır; sanki onun aslı ve kaynağı gibidir. Bunun içindir ki ona Esas (temel) denilir, bir de o; Kur'an-ı Kerim'deki Allah Teala'ya övgüyü; emir ve yasağı ile ibadet etmeyi; vaat ve tehdidini yahut da nazari hikmetlerden ve amelî hükümlerden ibaret birtakım manalarını içine alır. Bunlar da insanı doğru yola götürür, mutlu kimselerin mertebelerini ve bedbaht insanların düştüğü kötü durumlarını gösterir.

Ona bu mülahazalardan dolayı Kenz (Hazine) Vafiye ve Kafiye (Yeterli) suresi de denir. Ona hamd, şükür, dua ve Allah'tan istemeyi öğreten sure de denir. Çünkü içinde bunlar da vardır. Namaz suresi de

denilir, çünkü namazda okumak vacip ve müstehaptır. Ona Şafiye ve Şifa suresi de denilir; çünkü Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem: O, bütün hastalıklara şifadır, demiştir.

Ona Seb'ü'l – Mesani de denilir; çünkü ittifakla yedi ayettir. Ancak kimileri besmeleyi saymış, en'amte aleyhim'i saymamıştır; kimisi de bunun aksini söylemiştir. Mesanî (tekrarlanan) denilmesi de namazda tekrarlandığı yahut iki kere indiği içindir, Eger o rivayet sahih ise bir kere namaz farz kılınırken Mekke'de, bir kerede de kible değiştirilirken Medine'de inmiştir. Onun Mekki olması ise sahihtir. Çünkü Allah Teala: "Andolsun ki sana tekrarlanan yedi ayet indirdik" (*Hicr: 87*) demiştir ki bu da kesin olarak Mekke'de inmiştir.

1-"Bismillahirrahmanirrahim" Fatiha'dandır ve her suredendir. Mekke ve Kufe kurra ve fakihleri, Abdullah bin Mübarek rahmetullahi aleyh ve İmam Şafii bu görüştedirler. Medine, Basra, Şam kurra ve fakihleri ile İmam Malik ve Evzai de bunlara muhaliftirler. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh bu hususta açık bir şey söylememiş; onun sureden olduğunu sanmıştır. İmam Muhammed bin Hasen'e bunu sordular, o da: İki kapağın arasındakiler Allah Teala'nın kelimidir, dedi.

Bizim (Şafiilerin) delilleri de şu hadislerdir: Ebu Hureyre radiyallahu anh'ten rivayet edildiğine göre aleyhissalat vesselam Efendimiz: "Fatiha'tül kitap suresi yedi ayettir, birincisi bismillahirrahmanirrahim'dir," demiştir. Ümmü Seleme radiyallahu anha da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Fatiha'yı okudu ve bismillahirrahmanirrahim elhamdü lillahi rabbil alemin'i bir ayet saydı. Bu nedenle tek başına bir ayet olup olmamasında ihtilaf edilmiştir.

Bir delilimiz de iki kapak arasındakilerin Allah keliması olduğuna icma edilmesi ve Kur'an'dan olmayan şeylerin ondan soyutlanması hususunda o kadar titizlik gösterilmesi, hatta âmin'in yazılmamasına rağmen onun Mushaf'ta bırakılmasıdır.

Besmelenin başındaki be mahzuf bir şeye mütealliktir (bağlıdır), takdiri, bismillahi ekrau (Allah'ın adıyla okuyorum) demektir. Çünkü onun okuduğu şey tilavet edilmektedir. Aynı şekilde her iş yapan da besmele çekerken besmeleyi kendine başlangıç yapar. Bu da "başlıyorum" fiilini takdir etmekten daha iyidir; çünkü buna uygun ve buna delalet eden bir nakil geçmemiştir. İbtidaî (başlamam Allah'ın adıyla) şeklindeki takdir de pek doğru değildir, çünkü bunda da çok kelime takdir edilmiş olur.

Ma'mul'un (bismullah'ın) başa alınması burada daha etkili olmuştur, nitekim "bismillahi mecraha (geminin yüzmesi Allah iledir)" (*Hud:*

41) ayetinde ve "iyyake na'büdü (yalnız sana ibadet ederiz)" ayetinde de öyledir. Çünkü bu önemlidir, tahsise daha çok delalet eder, sonra varlık sırasına daha uygundur; çünkü Allah Teala'nın ismi, okumadan öncedir. Nasıl olmaz ki ona alet kılınmıştır, çünkü hiçbir işe Allah'ın adı anılmadan başlanmaz. Çünkü Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem: Bismillah'la başlamayan önemli her iş yarım kalmaya mahkumdur, demiştir.

Şöyle de denilmiştir: Be edatı musahabe (birliktelik) içindir, mana da şöyledir: Allah'ın isminden bereket umarak başlarım.

Bundan sonrası kulların ağız ile söylenmiştir; Allah'ın ismi ile nasıl bereket umacakları, nimetine nasıl şükredecekleri, lütfünden nasıl isteyecekleri öğretilmiştir.

Tek harflerin hakkı meftuh olmak iken meksur kılınması harflikten ve harfî cerlikten ayrılmamasından dolayıdır. Nitekim emir lam'ı (liyektüb) ve zahir ismin başına gelen lam da (lizeydin) meksurdur, bununla ibtida manasına gelen lam'ı ayırmak için böyle olmuştur.

İsm lafzı Basra ekolüne göre sonları hazf edilen isimlerdendir. Çünkü bunlar çok kullanılır, başları da sakın kılınmış, başlamak mümkün olması için de vasl hemzesi getirilmiştir. Çünkü harekeli harfle başlamak ve sükun üzere durmak adetlerindendir. Esmâ, esamiy, sümey ve sümmiyet şeklinde çekimi yapılması da buna şahitlik eder. Hüden vezninde sümen şeklinde gelmesi de ayrı bir delildir. Şair şöyle demiştir:

*Allah sana mübarek bir isim vermiştir,
Sen nasıl onu tercih ettinse O da etmiştir.*

"Kalb" (kelimeyi ters çevirme) her zaman görülen bir şey değildir.

İsm sümüvden türetilmiştir; çünkü o, isim sahibi için yüceliktir ve onun için bir alamettir. Kufe ekolüne göre ise ism sime'den türetilmiştir (ters çevrilmiştir). Aslı vesm'dir, vav atılmış, onun yerine vasl hemzesi getirilmiştir, i'lali az olsun istenmiştir. Bu da başı hazfedilen kelimeye hemzenin geldiği bilinmemekle reddedilmiştir.

Sim ve süm de lügattir, şair şöyle demiştir:

Her surede adı geçen Zâtın (Allah'ın) adıyla (simuh).

Eğer isimden lafız kastedilirse o isim sahibinden başkadır, çünkü yarı ayrı kararsız seslerden oluşmuştur. Milletlere ve çağlara göre değişir. Bazen ayrılır, bazen de birleşir. Müsemma (isim sahibi) ise böyle eğildir. Eğer ondan bir şeyin zatı kastedilirse, isim sahibi ile aynıdır, ancak bu manada meşhur değildir.

Allah Teala'nın: "Rabbini ismi yücedir" (*Rahman: 78*) ve "Rabbini ismini tesbih et" (*A'la: 1*) ayetlerinde isimden kastedilen lafızdır; çünkü Allah Teala'nın zatını ve sıfatlarını noksanlıklardan tenzih etmek gerektiği gibi kendisi için konulan lafızları da pis şeylerden ve edepsizlikten tenzih etmek gerekir. Yahut da bu ayetlerdeki isim lafzı zaittir (araya sıkıştırılmıştır). Şairin şu mısraında olduğu gibi:

Bana bir yıl ağlayın, sonra size selam (ismi) olsun.

Eğer ondan sıfat kastedilirse – nitekim Şeyh Ebu'l – Hasen Eş'ari'nin görüşü de öyledir – o zaman onun dediği gibi müsemmanın aynıdır, aynı değildir, ne aynıdır ne de gayrıdır bölümlerine ayrılır (yeri burası değildir).

Neden Allah Teala: Bismillah, dedi de billah, demedi; çünkü ismini zikretmede bereket ve ondan yardım isteme vardır ya da yeminle bereketi birbirinden ayırmak içindir. Besmelede yazıda olduğu halde elif yazılmamıştır; çünkü çok kullanılmaktadır. Onun yerine be uzatılmıştır.

Allah lafzının aslı ilâh'tır, hemze hazfedilmiş, onun yerine elif lam getirilmiştir. Bunun içindir ki katı' hemzesiyle ya Allah, denilir. Ancak bu Hak Mabud'a denir, ilâh ise aslında her mabud'a denirken sonra o da genel olarak Hak Mabut'ta kullanılmıştır. Türevi ilâh, alihe, uluhe ve uluhiyetten gelir ki tapmak ve kulluk etmek manasınadır. Tellehe ves'tehele de ondan gelir.

Şöyle de denilmiştir: O, elihe'den gelir ki şaşmak manasınadır; çünkü akıllar onu bilmede şaşar. Yahut elihtü ila fülânin deyiminden gelir ki birinin yanında huzur bulmaktır. Çünkü kalpler onun zikri ile tatmin olur, ruhlar onu tanıdıkça huzura erer.

Yahut yine elihe'den gelir ki o da başına gelen bir şeyden dolayı paniklemektir. Âlehehu gayruhu da birini korumaktır. Zira sığınan kimse ona başvurur, o da onu ya gerçek olarak ya da kendi iddiasına göre korur.

Yahut elihel fasilü'den gelir ki deve potuğu annesine sokulmaktır. Çünkü kullar da zorluklarda ona yalvarıp iltica ederler.

Yahut velihe'den gelir ki şaşmak ve aklı karışmaktır. Aslı vilah'tır, vav hemzeye kalb olmuştur; çünkü kesre de tıpkı zamme gibi ona birçok yönden ağır gelir. Onun için ilâh denilmiştir; iâ' ve işah lafızlarında olduğu gibi. Çoğulunun evlihe değil de alihe vezninde gelmesi bunu reddeder.

Şöyle de denilmiştir: Aslı lahe'dir, yelihü leyhen ve lahen şeklinde çekimi yapılır. Bu da kapanmak ve yücelmek manasınadır. Çünkü Al-

lah Teala gözlerden kapalıdır, kendine layık olmayan her şeyden yücedir. Şairin şu beyiti de buna şahitlik eder:

Ebu Rabah'ın yemini gibi,

Yukarıdan büyük tanrısı (Lah'ı) ona şahitlik ediyor.

Şöyle de denilmiştir: Allah lafzı Zat'a mahsus özel isimdir; çünkü ona sıfat verilir, o sıfat olmaz. Bir de mutlaka ona sıfatlar verilecek ve kendisinden başkasına layık olmayacak bir isim verilmelidir. Ayrıca eğer sıfat olsa idi "lailahe illallah" tevhit olmazdı, tıpkı "lailahe illerrahman" da olmadığı gibi. O zaman şirke mani olmazdı.

En doğrusu onun sıfat olmasıdır, ancak Süreyya ve Saik lafızları gibi özel isim gibi olup da başkasında kullanılmayınca, ona sıfat verilmede, kendisinin sıfat olmamasında ve ortaklığa ihtimal vermemesinde onun gibi kullanılmıştır.

(Bu kadarı özel isim olmak için yeterlidir) zira onun zatı hakiki olsun olmasın başka bir durumu göz önüne almadan insan aklının alacağı bir şey değildir. Hiçbir lafzın onu tam karşılaması mümkün değildir. Eğer öyle olsa idi Allah Teala'nın: "O, göklerde ilah'tır" (*En'am: 3*) ayetinin zahiri doğru bir mana ifade etmezdi (*Allah'ın zatı göklerde olmak gerekirdi, hâlbuki öyle değildir. Mütercim*).

Sonra türevde aranan iki kelimedden birinin diğerine manada ve terkipte ortak olması, onunla (Allah lafzı ile) diğer zikredilenler arasında mevcuttur.

Şöyle de denilmiştir: Onun aslı Süryanice Laha'dır, sonundaki elif atılarak ve başına lam getirilerek Allah olmuştur.

Allah lafzının lam'ına gelince, eğer makabli (bir öncesi) meftuh veyahut mazmum olursa, kalın okunur, bu da sünnettir. Üçünde de kalın okunur, diyenler olmuştur.

Ortadaki elifini hafzetmek hatadır, namazı bozar, onunla yemin edilmez (elleh). Ancak zorunlu olarak şiirde kabul edilir, mesela şu örnekte olduğu gibi:

Duyun, Allah (elleh) Süheyl'e bereket vermesin,

Allah diğer insanlara bereket verdiği zaman.

Rahman Rahîm: Bu iki isim rahime kökünden mübalağa için yapılmıştır, tıpkı gadibe'den gadban ve alime'den alîm gibi. Rahmet kalbin yufka olması ve şefkat duymasıdır. Bundan da lütuf ve ihsan lazım gelir. Ana rahmi de bundan gelir ki o da içindekini sarar ve onu bürür.

Allah Teala'nın isimleri baştaki etkilenmeye göre değil de sondaki filden alınır (manalarında sonuca bakılır). Rahman Rahîm'den daha

abartılıdır; çünkü harfin fazlalığı mananın da fazlalığını gösterir. Mesela kataa, kattaa, kübar ve kübbar gibi. Bu Rahman'daki mananın fazlalığı bazen kemiyet (nicelik) itibarı ile alınır, bazen de keyfiyet (nitelik) itibarı ile alınır. Birinciye göre: Ya rahmaned dünya, denilmiştir. Çünkü mü'mini de kafiri de içine alır. Rahimül ahiret ise sadece mü'mine dönük olması itibarı ile dir. İkinciye göre de: Ey dünyanın ve ahiretin Rahman'ı ve ahiretin Rahim'i denilmiştir. Çünkü ahiretin bütün nimetleri büyüktür. Dünya nimetleri ise büyüklü küçüklüdür.

Neden önce Rahman zikredilmiştir, halbuki aşağıdan yukarıya çıkılması gerekirdi, çünkü dünya rahmeti öncedir de ondan. Bir de o özel isim gibi olduğundan ondan başkasına sıfat olmaz. Zira manası gerçek nimet veren, rahmette son dereceye varan demektir. Bu da başkasında gerçek olarak bulunmaz. Zira başkası iyiliğinin karşılığını bekler. Nimetinden sevap almak veya onunla övülmek yahut içine düşen sıkıntıyı gidermek veyahut içinden mal sevgisini atmak ister. Sonra başkası bu hususta aracı gibidir. Çünkü nimetin kendisi, varlığı, onu elde etmek için gereken kudret ve onu meydana getiren sebep, ondan yararlanma imkanı, ondan güç almak vs. gibi bütün şeyler ancak Allah'ın yardımı ile olur.

Bir de Rahman büyük ve esas nimetlere işaret ettiği için Rahim bunun dışında kalanları ve sonradan gelenleri karşılamak için kullanılmıştır. Ya da ayet sonları tutsun için zikredilmiştir.

Öyle görünüyor ki o (rahman) gramer itibarı ile gayri münsariftir (cer ve tenvin almaz). Gerçi müennesi fa'la veya fa'lane şeklinde geldiği için Allah Teala'ya mahsus değilse de o kalıpta genel hüküm böyledir.

Bu isimlerin Allah Teala'ya tahsis edilmesi şunun içindir: Arif olan bilmelidir ki bütün işlerde yardımı istenen gerçek mabut O'dur. Nimetlerin peşin ve veresiyesini, önemli ve önemsizini gerçek veren O'dur. O zaman arif her şeyiyle Allah'ın pak huzuruna yönelir, tevfik ipine sarılır, içini onun zikri ile meşgul eder ve başkasına karşı yalnız ondan yardım diler.

2- **"Hamd Allah'a mahsustur"**. Hamd nimet olsun başka bir şey olsun isteyerek yapılan bir iyiliğe karşı övgüdür. Medih ise mutlak iyiliğe karşı övgüdür. Bunun içindir ki: Hamettü zeyden ala ilmihi ve keremihi (Zeyd'e ilminden ve kereminden dolayı hamd ettim) dersin de, güzelliğinden dolayı hamd ettim, demezsin, methettim, dersin. Şöyle de denilmiştir: Bu ikisi kardeştir (eşanlamlıdır). Şükür ise nimete sözlü, pratik ve inanç şeklinde karşılık vermektir. Şair şöyle demiştir:

*Nimetiniz benden size şunları kazandırdı.
Elimi, dilimi ve içimde saklı kalbimi.*

Binaenaleyh o diğer ikisinden bir yönden daha genel, bir yönden de daha özeldir.

Hamd; şükrün bir dalı olarak nimeti daha iyi karşıladığı ve yerini daha iyi gösterdiği için – çünkü itikat gizlidir, organların adabı da zıkkındır – o nedenle hamd şükrün başı kılınmıştır. Bunun içindir ki aleyhissalat vesselam Efendimiz: Hamd şükrün başıdır; Allah'a hamd etmeyen ona şükretmemiştir, demiştir.

Kınama ise hamdin zıddıdır, küfran (nankörlük) de şükrün zıddıdır.

El – Hamdü müpteda olarak merfudur, haberi de lillahi'dir. Aslı mansuptur, öyle de okunmuştur (nahmedullahe). Nasb'tan ref'a geçilmesi, hamdin genelliğini, yeniliğini ve sonradan oluştuğunu göstermek içindir. O, gizli fiillerle mansup olan mastarlardandır. Neredeyse onlarla beraber kullanılmaz (küfren, sükyan, şükren).

El – Hamdü'deki tarif lamı cins içindir, manası da herkesin bildiği hamde işarettir. Ya da istiğrak içindir, çünkü hamdin hepsi ona aittir, zira ne kadar hayır varsa, onu vasıtalı veya vasitasız veren O'dur. Nitekim şöyle demiştir: "Sizde ne gibi bir nimet varsa, Allah'tandır" (*Nahl*: 53). Bunda Allah Teala'nın hayat ve irade sahibi olduğunu bildirme vardır. Zira cansız biri bu gibi şeyleri yapamaz.

Dal'ı lama, lamı dala bağlayarak elhamdi lillahi ve elhamdülüllahi şeklinde de okunmuştur, ikisini bir kelime gibi göstermek istemişlerdir.

"Âlemlerin Rabb'i Allah'a mahsustur". Rab aslında mastardır, terbiye manasınadır, o da bir şeyi yavaş yavaş kemale erdirmektir. Sonra mübalağa için onunla sıfatlanmıştır, mesela savm ve adl gibi. Şöyle de denilmiştir: O rabbehu yerubbuhu fehüve rabbun şeklinde çekilmiştir, tıpkı nemme yenümmü nemm gibi. Sonra mülkün sahibi Allah'a isim olmuştur, çünkü sahip olduğu şeyi muhafaza eder ve büyütür. Başkasına ancak sınırlı (muzaf) olarak denilir, mesela: "Rabbine (efendine) dön" (*Yusuf*: 50) ayetinde olduğu gibi.

Alem, kendisiyle Yaratıcı'nın bilindiği şeydir, o da Allah'tan başka bütün cevherler ve arazlardır. Çünkü onlar mümkün oldukları ve varlığı zorunlu olan bir etkene muhtaç oldukları için onun varlığını gösterirler.

Cemi (çoğul) olması altındaki değişik cinsleri içine alması içindir, akıllılar çok kabul edildiğinden ye ve nun ile (alemiyn şeklinde) cemi

yapılmıştır, nitekim akıllıların diğer sıfatları da böyle yapılır.

Şöyle de denilmiştir: Alem ilim sahibi meleklerle ve insanlara ve cinlere denilir. Başkalarını da kapsamına alması, dolaylı yoldandır.

Şöyle de denilmiştir: Ondan yalnız insanlar kastedilmiştir, çünkü onlardan her biri büyük alemdeki cevher ve arazları kendinde taşır. Allah nasıl aleme koyduğu harika şeylerle bilinirse bunlarla da aynı şekilde bilinir. Allah Teala: "Nefislerinizde de ayetler vardır, görmüyor musunuz?" (*Zariyat: 21*) demiştir.

Medh veya nida yolu ile veyahut hamdin gösterdiği fiille mansub olarak "rabbel alemiyn" şeklinde de okunmuştur. Bunda da şuna delil vardır ki mümkün varlıklar hadis iken onları var edene muhtaç oldukları gibi baki iken de bekalarını sürdüren birine muhtaçtırlar.

3- "**Rahman Rahim olan**" bunu da az sonra anlatacağımız gibi hamde müstahak olmasının sebebi olarak tekrar etmiştir.

4- "**Ceza gününün hakimidir**". Asım, Kisai ve Yakup böyle (mâliki yevmiddin) şeklinde okumuşlardır. "O gün hiçbir nefis başka bir nefis için bir şeye sahip olamaz, o gün emir Allah'ındır" (*İnfitar: 19*) ayeti de bunu destekler. Kalan kurrallar ise meliki şeklinde okumuşlardır, tercihe şayan olan da budur. Çünkü bu, Mekke – Medine halkının okuyuşudur. Bir de: "Bugün mülk kimindir" (*Gafir: 16*) ayeti vardır. Sonra bunda tazim vardır.

Malik ise elindeki mülk üzerinde istediği gibi tasarruf eden demektir, melik ise emri altındakilerde emir ve yasaklarla tasarruf edendir, saltanat manasındadır. Lâmin sükunu ile melk şeklinde de okunmuştur. Fiil kalıbında meleke olarak da okunmuştur. Medih veya hal olarak nasb ile maliken de okunmuştur. Merfu olarak tenvin ile ve mahzûf mübtedanın haberi olarak muzaf şeklinde malikün de okunmuştur. Muzaf olarak ref ve nasb ile de okunmuştur.

Yevmüddin yevmülceza (ceza günü) demektir. Kema tediynü tûdan (nasıl yaparsan öyle karşılığını görürsün) sözü de şu şiir de bundandır:

*Düşmanlıktan başka bir şey kalmayınca,
Onlar gibi biz de cezalandırdık.*

İsmi faili zarfa muzaf etmiştir, genişleterek (mecaz kullanarak) onu mef'ulun bih yerine koymuştur. Mesela ya sarikal leyyelti ehledar kavlinde olduğu gibi. Manası da ceza günündeki işlere hakim oldu demektir. Tıpkı "Cennet halkı seslendi" (*A'raf: 44*) ayetinde olduğu gibi (seslenecek demektir). Ya da mülk o gün devamlı olarak ona aittir, demektir. O zaman izafet hakiki ve marifeye sıfat olmasını hazırlamış olur.

Şöyle de denilmiştir: Din şeriat manasınadır. Taat manasınadır da denilmiştir. Mana da dinin (şeriat ve taatın) karşılık bulacağı günün sahibidir, demektir. Günün buna muzaf olması ya tazim içindir ya da tek emri geçenin Allah olduğunu bildirmek içindir. Bu sıfatların Allah Teala'ya verilmesi yani alemleri meydana getirmesi, onları büyütmesi, onlara zahir ve batın, peşin ve veresiye nimetler vermesi ve sevap ve azap gününde bütün işlerine sahip olması, onun hamde layık olmasındandır. Ondan başka buna gerçek layık hiçbir kimse yoktur, çünkü hükmü sıra ile sifata bağlamak onun illetini gösterir. Sonra bu sıfatların Allah Teala'ya verilmesi, dolaylı olarak şunu bildirmek içindir ki bu sıfatları taşımayan biri hamde (övülmeye) layık olamaz, hele ibadet edilmeye hiç olamaz. Böyle olmalıdır ki bu sıfatların Allah'a verilmesi arkada sayılan şeylere delil olsun.

Buna göre birinci sıfat hamdi gerektiren şeyi beyan etmek içindir, o da var edip büyüttür. İkincisi ile üçüncüsü, onun verdiği bu lütufta serbest olduğunu; zatından sudur etmekle veya geçmiş bir amelden dolayı ona vacip olmakla yapmadığını, lütfederek hamde müstahak olduğunu göstermek içindir. Dördüncüsü ona mahsus olduğunu bildirmek içindir, çünkü ortaklığı kabul etmez. Bir de hamd edenlere va'dini ve yüz çevirenlere de tehdidini duyurmak içindir.

5- "Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz". Sonra hamde layık olan zikredilip de diğer zatlardan ayrılacak büyük sıfatlarla nitelenince, ilim belli bir bilinene taalluk etti ve bununla hitap edildi: Ey şanı böyle olan Rabbimiz, ibadeti ve yardım istemeyi ancak sana tahsis ederiz, denildi ki tahsisi daha çok göstereyim, delilden gözle görülmeye terakki edilsin ve gaipten şahide geçilsin. Böylece o bilinen de gözle görülmüş, akılla bilinen de müşahade edilmiş ve gaip olan huzura gelmiş gibi oldu.

Bunu temin etmek için de sözün başını arif'in ilk halleri olan zikir ve fikir, Allah'ın isimlerini düşünme, nimetlerine bakma, yaptıklarına şanının büyüklüğüne ve saltanatının yüceliğine delil getirme gibi prensiplerinin üzerine kurdu. Sonra da ardından işin sonunu zikretti. O da vuslat deryasına dalıp müşahade ehlinde olarak onu (Allah'ı) gözüyle görmek ve ona doğrudan hitap etmektir. Allah'ım, bizleri de sadece duymakla değil de gözleriyle görecektir şekilde sana vasil olanlardan eyle.

Arapların bir âdeti de konuşurken sanat yapmak ve bir üsluptan liglerine geçmektir. Bunu da dinleyiciyi rahatlatmak ve harekete getirmek için yaparlar. Mesela hitaptan gaibe, gaipten hitaba geçilir, baten de aksi yapılır. Örneğin şu ayetlerde olduğu gibi: "Gemide oldu-

ğunuz ve gemiler onları yüzdürdüğü zaman" (Yunus: 22). "Allah O'dur ki rüzgarları gönderdi, rüzgarlar da bulutu kaldırır, biz de onu ölü bir beldeye gönderdik" (Fâtır: 9). Şair İmruulkays'in şu sözü de öyledir:

Gecen ismed sürmesiyle uzadı,

Gamsız uyudu, sen uyumadın,

O geceledi, gecesi de geceledi,

Gözü ağrıyanın gecelemesi gibi.

Bu da bana gelen bir haberden dolaydır,

(Babam) Ebulesved hakkında aldığım haberden dolaydır.

İyya munfasıl zamirdir, ona bitişen ya, kâf ve he harfleri mütekel-lim, muhatap ve gaibi bildirmek için ilave edilmiştir. İraptan mahalli yoktur, tıpkı ente'deki te ve ereeyteke'deki kâf gibi. (İmam) Halil: İyya bunlara muzaftır, demiş ve şunu delil getirmiştir: Bir adam altmış ya-şına ulaştığı zaman ondan sakın, gençlerden de sakın. Bu ise şazdır (kural dışıdır) ona güvenilmez. Şöyle de denilmiştir: Bunlar zamirdir, iyya da dayanağıdır. Çünkü bunlar amillerden ayrılınca bunları ayrı olarak telaffuz etmek mümkün olmadı, onun için bunlara eklendi, böylece kendi başına olması temin edildi. Şöyle de denilmiştir: Za-mir bunların toplamıdır. Hemzenin fethi ile eyyake ve he'ye kalb ile de heyyake şeklinde okunmuştur. .

İbadet boyun eğmenin ve mahviyet (tevazu) göstermenin en ileri halidir. "Tarikun muabbedün" deymi de bundandır ki ayaklarla çiğ-nenip düzlenmiş yol demektir. Bir de "sevbün zu abedetın" denir ki gayet sık dokunmuş kumaş manasındadır. Bunun içindir ki ancak Al-lah Teala'ya baş eğmede kullanılır.

İstiane (nesteiyn) yardım istemektir. O da ya zorunlu olur ya da zorunlu olmaz. Zorunlu olan, onsuz iş yapma mümkün olmayandır; mesela iş yapanın gücü, tasarımı, iş yapacağı alet ve maddeyi elde etmesi gibi. Bunlar toplanınca adamda güç vardır. denir ve mükellef olması doğru olur. Zorunlu olmayan da işi kolaylaştıran şeyi elde et-mektir; mesela yolculukta yürümeye gücü yetenin binek temin etmesi gibi. İş yapana işi yaklaştıran ve onu o şeye teşvik eden de böyledir. Bu kısım teklif için esas değildir. Maksat bütün önemli işlerde veya iba-detleri yerine getirmede Allah'tan yardım istemektir.

Her iki fiildeki (nabüdü ve nesteiyn) zamir okuyucuya, yanındaki meleklerle ve kendisiyle beraber namazı cemaatle kılmak isteyenlere racidir yahut hem kendisine hem de diğer mü'minlere racidir. O on-lara katılarak birlikte ibadet eder ve ihtiyacını onlarla beraber görür. Belki de ibadeti onların bereketiyle kabul edilir ve duası tutar. Cemaat

bunun için meşru kılınmıştır.

Mef'ul tazim ve ihtimam için, hasrı göstermek için başa alınmıştır Bunun içindir ki İbn Abbas radiyallahu anhumâ: Manası, sana ibadet ederiz, başkasına ibadet etmeyiz, şeklindedir, demiştir. Zamir aynı zamanda var olmada önce olanı (Allah'ı) ilk defa zikretmek ve şuna dikkat çekmek için başa alınmıştır abit, her şeyden önce mabuduna bakmalı, ondan sonra ibadetine bakmalıdır. Ondandır olana bir ibadet olarak değil de ona şerefle nisbet edilen ve kendisiyle Hak arasında temas noktası olarak bakmalıdır. Çünkü arif kimse ancak kendini tam olarak Allah'a verdiği ve masivayı (Allah'tan başka her şeyi) terk ettiği zaman vuslata erer. Hatta öyle olmalıdır ki her halini onu düşündürmesi ve ona mensup olması itibarı ile dikkate alınmalıdır. Bunun içindir ki Allah Teala'nın, Habib'inden "Üzülme, şüphesiz Allah bizimledir" (*Tevbe: 40*) diye naklettiği şey, Kelim'i hakkında: "Şüphesiz Rabbim benimledir, bana doğru yolu gösterecektir" (*Şuara: 62*) sözünden daha üstün kılınmıştır. Zamir yardım istenenin yalnız o olduğunu vurgulamak için tekrar edilmiştir.

İbadet de yardım istemeden önce zikredilmiştir ki ayet başları (sonları) tutsun ve şu da bilinsin ki bir ihtiyacı karşılamak için önce çaresine bakılmalıdır. O zaman daha kolay görülür.

Ben de derim ki, konuşan kimse ibadeti kendine nispet edince, gösteriş yapmak ister gibi oldu ve yaptığı bir şeye güvendi. Hemen arkasından "yalnız senden yardım isteriz" demekle ibadetin de ancak Allah'ın yardım ve inayeti ile tamam olacağını ve yolunda gideceğini göstermek istedi.

Şöyle de denilmiştir: Vav hal edatıdır, mana da, senden yardım isteyerek sana ibadet ederiz demek olur. Her iki fiilde de nun'un kesresi ile (nibüdü ve nisteyn) okunmuştur, bu da Temim oğulları lehçesidir. Çünkü onlar ye dışındaki muzaraat harflerini eğer maba'di mazmum ise kesre ile okurlar.

6- "Bizi doğru yola ilet". Bu da istenen yardımı açıklamaktadır. Sanki: "Size nasıl yardım ederim?" dedi. Onlar da: Bizi doğru yola ilet, dediler. Bu aynı zamanda en büyük maksadı ayrı olarak ifade etmektedir. Hidayet kibarca yol göstermedir, bunun içindir ki hayırda kullanılır. Allah Teala'nın: "Onları cehennemin yoluna hidayet edin" (*Saffat: 23*) ayeti işe alay yollu söylenmiştir. Hediye ve kuş sürüsünün önde gidenlerine hevadi, denilmesi de bundandır. Bunun fiili heda'dır. Aslı am veya ila ile geçişli kılınmaktadır. Fakat burada "vahtâre musa kavnehu" (*A'raf: 155*) ayetindeki espri ile muamele edildi (harfi cer atıldı, neful mansup oldu).

Allah'ın hidayeti çeşit çeşittir, sayısı yoktur, nitekim Yüce Allah: "Eğer Allah'ın nimetini sayarsanız bitiremezsiniz" (*Nahl: 18*) demiştir. Ancak cinsleri bellidir, onlar da sırasıyla şöyledir Birincisi, kişiyi hidayete götürecektir kuvveti vermektir, mesela akıl gücü, içteki hisler ve dıştaki duyular gibi. İkincisi, hakla batılı ve iyi ile kötüyü ayıracak delilleri göstermektir. "Ona iki yolu da hidayet ettik" (*Beled: 10*) ve: "Onları hidayet ettik; onlarsa körlüğü hidayete tercih ettiler" (*Fussilet: 17*) ayetleri buna işaret etmektedir. Üçüncüsü, peygamberler göndermek ve kitaplar indirmekle hidayet etmektir. "Onları liderler kıldık, emrimizle hidayet ederler" (*Enbiya: 73*) ve: "Şüphesiz bu Kur'an en doğru yola hidayet eder" (*İsra: 9*) ayetlerinden de bu kastedilmiştir. Dördüncüsü, kalplerindeki sırları keşf etmek, vahiy yahut ilham veyahut gerçek rüyalarla eşyayı olduğu gibi göstermektir. Bu da peygamberlere ve evliyalara mahsustur. Şu ayetlerden de bu kastedilmiştir: "İşte onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidayetine uy" (*En'am: 90*). "Bizim uğrumuzda cihat edenleri kendi yollarımıza hidayet edeceğiz" (*Ankebut: 69*).

İstenen şey ya kendilerine ihsan edilen hidayeti artırmaktır yahut onun üzerinde sebat etmektir yahut da sonuçlarını elde etmektir. Arif-i billah bunu dediği zaman bize seyr ü süluk yolunu göster ki hâllerimizin karanlıklarını kaldırasın ve benliğimizi saran perdeleri sıyr ki kutsiyet nurunla aydınlanalım da seni kendi nurunla görelim, demek ister.

Emir ile dua lafız ve mana itibarı ortak, astlık ve üstlük bakımından farklıdır. Rütbe bakımından farklıdır da denilmiştir.

Sırat seretet taame'den gelir ki yemeği yutmaktır. Sanki yol da yolcuları yutar. Bunun içindir ki yola lakam denilmiştir, çünkü onları yutar. Sıratın sad'ı ses uyumu için sin'den değişmiştir. Bazen de aslını göstermesi için sad'a ze sesi koklatılır (ışmam edilir). İbn Kesir, Kunbül rivayetinde, Rüveys Yakup'tan ve Hamze de ısmam ile okumuştur. Diğerleri de sad ile okumuşlardır. Bu da Kureyş lehçesidir. Ana nüshada sabit olan da budur. Çoğulu kütüb vezninde surut gelir. Bu da müzekkerlik ve müenneslikte tarik lafzı gibidir.

Müstakim de doğru demektir ki hak yolu manasıdır. Buna İslam milleti (dini) de denilmiştir.

7- "Nimet verdiklerinin yoluna" bu da birinci sırattan bedel-i küldür, amili tekrar hükmündedir, çünkü nisbetten kastedilen O'dur. Faydası da Müslümanların yolunun en doğru yol olduğunu göstermektir. Çünkü onun tefsiri ve açıklaması gibi kılınmıştır. Sanki şu gayet açık olarak anlatılmak istenmektedir ki doğru yol mü'minlerin yoludur.

Şöyle de denilmiştir: Nimet verilenler peygamberlerdir. Bunlar Musa ve İsa'nın tahrif ve neshedilmeden önceki ümmetleridir. O ikisine salat ve selam olsun.

Bu "sırata men en'amte aleyhim" şeklinde de okunmuştur. Nimet vermek nimeti ulaştırmaktır. O da aslında insanın zevk duyacağı hâldir. Sonradan zevk duyulan nimete denilmiştir. Nimet yumuşaklık manasından gelir, Allah'ın nimetleri sayılamaz, nitekim Allah Teala. "Allah'ın nimetini sayarsanız bitiremezsiniz" (*İbrahim:34*) demiştir.

Nimetler dünyevi ve uhrevi olmak üzere iki bölümde toplanır. Birincisi vehbî ve kesbî olmak üzere iki kısımdır. Vehbî olan da iki kısımdır: Ruhanî olanı vardır ki o da bedene ruh üfürme, onu akılla ve ona bağlı olan fehim, fikir ve konuşma gibi kuvvetlerle parlatmaktır. Cismanî olan da bedeni, ondaki kuvvetleri ve ona sonradan verilen sağlık ve organların sağlamlığı gibi şeyleri yaratmaktır. Kesbî olan da nefsi rezilliklerden temizlemek, onu güzel ahlaklar ve üstün kabiliyetlerle süslemek; nefsi doğal pozisyonlar, beğenilen ziynetlerle süslemektir. Mevki ve mal kazanmaktır.

Uhrevi nimetlerin ikincisi, onun kusurlarını bağışlamak, onu sonsuza kadar Allah'a yaklaştıran meleklerle en yükseklerle yerleştirmektir.

Asıl murat edilen son kısımdır ve öteki kısma ulaşmasına vesile olandır. Gerisinde mü'minle kafir ortaktır.

"Gazaba uğrayanların ve sapıkların yoluna değil". Bu da ellezine'den bedeldir, şu manaya ki asıl nimete kavuşanlar gazap ve sapıklıktan kurtulanlardır. Ya da bu, onu açıklayan ve kayıt altına alan sıfattır, şu manaya ki onlar mutlak nimet demek olan iman ile gazap ve sapıklıktan kurtulmayı birleştirenlerdir.

Bu da (ellezine'den bedel olması da) ancak iki te'vilden biriyle olur: (Ya) mevsul (ellezine) nekire yerine konulur, çünkü onunla belli biri kastedilmemiştir. Mesela şu beyitte eliflamla belirtilen gibi:

Bana söven adi adamın yanından geçiyorum (elleiym).

Şu söz de öyledir:

Senin gibi adamın yanından geçiyorum, bana saygı gösteriyor (er-ecül).

Ya da "gayri" lafzı izafetle marife kılınır. Çünkü tek zıddı olan şeye nuzaf kılınmıştır, o da nimet verilendir. O zaman harekenin sükunlan başka olması gibi anlaşılır (tek zıt akla gelir).

İbn Kesir onu mecrur zamirden hâl olarak "gayre" şeklinde nasb ile

okumuştur. Amili de en'amte'dir. Ya da a'niy fiilini takdir etmekle ve-yahut istisna ile mansup olur, eğer nimet her iki kısmı da içine alacak şekilde tefsir edilirse.

Gazap intikam almak istendiği zaman nefsin kabarmasıdır. Eğer Allah Teala'ya nisbet edilirse (el – müntekim) bundan sonuç ve gaye kastedilir, nitekim bu yukarıda geçmiştir.

"Aleyhim" de mahallen merfudur, çünkü naib-i faildir; birinci (aleyhim) ise öyle değildir. La da gayr'deki olumsuzluk manasını te-kit etmek için ziyade kılınmıştır. Sanki "ne gazaba uğrayanların ne de sapanların yoluna değil" demek istenmiştir. Bunun içindir ki: Ene zeyden gayrû daribin, cümlesi caiz görülmüştür, tıpkı, ene zeyden la daribün gibi. Ama "ene zeyden mislü daribin" caiz görülmemiştir. "ve gayriddallin" şeklinde de gayr ile okunmuştur.

Dalâl doğru yoldan kasten veya yanlışlıkla sapmaktır. Sapıklık hakkında çok söylenecek söz vardır, İki ucu arasında çok farklılık vardır.

Şöyle de denilmiştir: Gazaba uğrayanlar Yahudilerdir, çünkü Allah Teala onların hakkında: "Allah ona lanet ve gazap etti" (*Maide: 60*) demiştir. Sapanlar da Hristiyanlardır denilmiştir. Çünkü Allah Teala onların hakkında da: "Daha önce azdılar ve çoklarını da azdırdılar" (*Maide: 77*) demiştir. Bu merfu hadis olarak da rivayet edilmiştir.

Eğer, gazaba uğrayanlar asilerdir, sapanlar da Allah'ı bilmeyenlerdir denilirse, izahı mümkündür. Çünkü nimete nail olanlar bizzat hakkı bilenlerle hayırla amel edenlerdir. Bunun karşısı, akıl ve amel kuvvetlerinden birini ihlal edendir. Ameli ihlal eden fasıktır, gazaba uğramıştır. Çünkü Allah Teala kasten adam öldüren hakkında: "Allah ona gazap etmiştir" (*Nisa: 93*) demiştir. İlmî ihlal eden de cahildir, sapıktır; çünkü Allah Teala: "Haktan sonra ancak sapıklık vardır" (*Yunus: 32*) demiştir.

Hemze ile "velada'liyn" şeklinde okunmuştur, bu da iki sakinin birleşmesinden çok kaçınanların lügatidir.

(Amîn) bu da kabul et manasına isim- fiildir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bunun manasını sordum: "yap" demektir, dedi. Eyne edatı gibi feth üzere mebnî olmuştur; iki sakinin cem olması istenmemiştir. Elifi med ile de kasr ile de gelmiştir. Şair şöyle demiştir:

Allah "âmin" diyen kuluna rahmet etsin.

Biri de şöyle demiştir:

"Emîne" (amin) Allah aramızı uzak etsin!

Âmin ittifakla Kur'an'dan değildir. Ancak sureyi onunla hatmetmek sünnettir. Çünkü aleyhissalat vesselam Efendimiz şöyle demiştir: Cebail bana Fatiha'yı okumayı bitirdiğim zaman âmin dememi öğretti. Ve: O, yazıyı mühürlemek gibidir. Hazreti Ali radiyallahu anh'ın şu sözü de öyledir: Amin alemlerin Rabbinin mührüdür; onunla kulunun duasını mühürlemiştir.

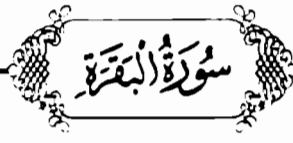
İmam da onu der ve onu açıktan okunan namazlarda söyler. Çünkü Vail bin Hucr'dan rivayet edildiğine göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, "veladdallin" okuduğu zaman, âmin der ve sesini yükseltirdi. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh'ten ise demeyeceği rivayet edilmiştir. Ondan meşhur olan onu gizli demektir. Nitekim bunu Abdullah bin Muğaffel ile Enes bin Malik rivayet etmişlerdir.

İmamın arkasındaki de onunla beraber âmin, der; çünkü aleyhissalat vesselam Efendimiz şöyle demiştir: "İmam âmin dediği zaman siz de deyin; çünkü melekler de amin derler. Kimin âmini meleklerin kine denk gelirse, Allah onun geçmiş günahını bağışlar".

Ebu Hureyre'den rivayet edildiğine göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: "Sana bir sureden haber vereyim mi ki ne Tevrat'ta ne İncil'de ne de Kur'an'da onun gibisi indirilmemiştir, dedi? Ben de: Evet, ya Resulallah, dedim. O da: Fatiha suresidir; çünkü o, yedi ayetli bir suredir ve bana verilen büyük Kur'an'dır, dedi".

İbn Abbas da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem aramızda idi, birden ona melek geldi: Müjde, sana iki sure verildi ki senden önce hiçbir peygambere verilmedi; Fatiha ile Bakara'nın son ayetleri. Kim onlardan bir harf okursa, mutlaka ona karşılığı verilir, dedi.

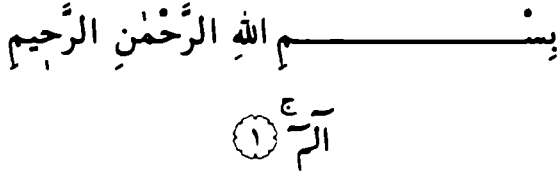
Huzeyfe bin el - Yemân rivayetinde de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: "Bir topluma Allah kesin bir azap gönderir; mektepteki çocuklarından biri "elhamdü lillahi rabbil alemîn" okur; Allah Teala da bunu duyar; onlardan azabı kırk yıl kaldırır".

2 / BAKARA SURESİ

Medine'de inmiştir.

286 ayettir.

1 – Elif. Lam. Mîm.

1- Elif. Lâm. Mîm. Bu ve bunun gibi sure başlarındaki hece harfleri isimlerdir; sahipleri de kelimeleri oluşturan harflerdir. Çünkü isim tarifine girer ve isme arız ve mahsus olan tarif, tenkir, cemi, tasğir vb. şeyler buna gelir. İmam Halil ile Ebu Ali (el Farisi) bunu açıkça ifade etmişlerdir.

İbn Mes'ud radiyallahu anh rivayetinde aleyhissalat vesselanı Efendimiz'in: "Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa, onun için on sevap vardır; her sevap da on katınadır." Ben, elif lam mim bir harftir, demiyorum; fakat "elif bir harftir, lâm bir harftir, mim de bir harftir" hadisindeki harften maksat terminolojideki harf değildir. Çünkü terminolojideki harf örfe göredir ve yeni bir tariftir. Burada hadiste ise lügat manası kastedilmiştir. Belki de ona delalet ettiği şeyin ismini vermiştir.

Onların isim sahipleri de kelimeleri oluşturan harfler olduğu için başlarına bunlar geçirilmiştir ki ilk kulağa çarpan isim sahipleri olsun istenilmiştir. Elif'in yerine istiare yoluyla hemze kullanılmıştır; çünkü onunla başlamak mümkün değildir.

Bunlar başlarına amiller geçmedikçe boştur ve irabı yoktur; çünkü irabı icap ve iktiza eden şey yoktur. Ancak bunlar onu kabul edebilir ve iraba da maruzdur. Çünkü aslen mebni olana benzememektedir. Bunun içindir ki iki sakin cem edilerek sad ve kaf denilmiş; eyne ve haulai gibi muamele edilmemiştir.

Sonra bunların isim sahipleri de kelamın ögesi ve onu oluşturan maddeler olduğu için sure bunlardan bazıları ile başlatıldı. Burada Kur'an'ın meydan okuduğu kimseye şu mesaj verilmek istenmekte ve dikkati çekilmektedir: Onlara okunan şeyin aslı da manzum bir kelimedir, o da kendi kelimelerini oluşturan şeylerden oluşmuştur. Eğer o, Allah'tan başkasından olsa idi birbirlerine yardım etmelerine ve fesahatlarının kuvvetli olmasına rağmen benzerini getirmekten aciz olmazlardı.

Bir de surelerin bununla başlatılması kulaklarına mucize olan bir

şeyin çarpması içindi. Çünkü harflerin isimlerini söylemek yazı yazan ve ders gören kimseye mahsustur. Ama yazarlara karışmamış ümmi bir kimseden böyle bir şeyin olması uzak bir ihtimaldir ve yazma, okuma gibi harikulade bir şeydir.

Hele bunu yaparken öyle bir şeyi göz önüne almıştır ki onda üstün zekalı ve sanatkâr kimseler aciz kalır. Şöyle ki o bu başlangıç harflerinde on dört isim (harf) getirmiştir. Bunlar alfabenin yarısıdır, eğer elif kendi başına bir harf sayılmazsa. Bunu da yirmi dokuz surede kullanmıştır ki elif kendi başına bir sayılırsa tam alfabenin sayısı kadar olur.

Bunlardan mehmus harflerden yani telaffuz edildiği zaman mahreçte aralık kalıp nefesin aktığı harflerden yarısını yani ha, he, sad, sin ve kâf'ı zikretti. Kalan yarısı da mehur'lardandır, onları da len yaktaa emer harfleri toplamıştır. Ecedte tabakake'de toplanan şiddetli sekiz harften de dördünü kullanmıştır ki onlar da ekateke lafzı toplar (elif, kaf, tı, kâf). Diğerleri de rehavet harflerindendir ki bunları hums ala nabra harfleri toplar. Itbak denen sad, dad, tı, zı harflerinden de yarısını kullanmıştır. Kalan infitah harflerinden de yarısını kullanmıştır. Kutbcd dediğimiz mahreçleri sarsılan harflerden yarıdan azını kullanmıştır. İki liyn (yumuşak) harften de ye'yi kullanmıştır, çünkü onun ağırlığı daha azdır. İsti'la denen ve telaffuz edilirken dilin üst damağa doğru kalkmasını temin eden harflerden de yarıdan azını kullanmıştır. Kalan inhifad harflerinden de yarısını kullanmıştır. Sibeveyh'in dediği ve İbn Cinni'nin tercihi üzere on bir bedel harflerinden - ki onları da ehadün taveytü minha lafızları toplar - bunlardan da yaygın ve meşhur olan altısını kullanmıştır ki onları da ehetameyn lafzı toplar. Bazıları da başka yedi harf ziyade etmişlerdir ki bunlar da useylal'daki lam, sad ile sırat ve zirat'taki sad ile sin'dir, ecdaf'taki fe'dir, ean'deki ayndır, suruğuddelv'deki peltek se'dir, basmüke'deki be'dir. Böylece hepsi on sekiz oldu. Bunlardan da dokuzunu zikretti; altı zikri geçenlerle lam, sad ve ayn'dır. Kendi misli ile idgam edilip de yakınlarına idgam edilmeyenlere gelince bunlar da on beştir: Hemze, he, ayn, sad, tı, mim, ye, hı, gayn, dad, fe, zı, şin, ze, vavdır, bunların da yarıdan azını zikretti. Her ikisinde idgam edilenlerden de ki bunlar da kalan on üçtür, onların da yarıdan çoğunu zikretti: Ha, kaf, kâf, ra, sin, lam, nun'dan ibarettir, çünkü idgamda hafiflik ve fesahat vardır. Mahreçleri yakın olanlara idgam edilmeyip de onlara mahreçleri yakın olanların idgam edilenlerden - ki bunlar da ze, sin ve fe'dir - yarısını zikretti. Telaffuz ederken dilin kaydığı ve rübbe müneffelin lafızlarının topladığı ha, hı, ayn, gayn, he ve hemze boğaz harflerinden - ki bunlar da kelimada çok kullanılır - bunların da üçte ikisini zikretti.

Mezid binaları da yedi harfliyi geçmediği için, elyevme tensahu lafızlarının topladığı on harften buna dikkat çekmek için yedisini zikretti.

Eğer kelimeleri ve terkiplerini iyi araştırırsan her cinsten terk edilen harflerin daha az olduğunu görürsün.

Sonra bunları tekil, ikili, üçlü, dördlü ve beşli olarak zikretti, bunu da kendisiyle meydan okunan Kur'an'ın asılları tek, iki ve daha çok harften oluştuğunu göstermek için yaptı. Üç surede de üç tek harfleri zikretti. Çünkü bunlar üç kısım olan isim, fiil ve harfte de bulunur. Dört tane de ikili zikretti; çünkü bunlar da hazifsiz olarak harfte bulunur, mesela bel gibi. Fiilde de hazifli olarak bulunur, mesela kul gibi. İsimde hazifsiz olarak bulunur, mesela men gibi ve hazifli olarak bulunur, mesela dem gibi. Bunlar da dokuz surede bulunur, çünkü üç kısımdan her birinde üç çeşidi bulunur. Örneğin isimlerde men, iz ve zu gibi. Fiillerde kul, bi' ve haf gibi. Harflerde de en, min ve müz gibi, bu sonuncusunu harficer sayanlara göredir. Üç tane üçlü zikretti, çünkü bunlar üç kısımda da gelir, bunları da on üç surede zikretti. Bununla da kullanılan bina asıllarının on üç olduğuna dikkat çekmek istedi. Bunlardan on'u isimler, üç'ü fiiller içindir. İkişer de dördlü ve beşli zikretti, bundan da maksat her birinin aslı olduğuna vurgu yapmaktır. Mesela Cafer ve sefercel gibi; mülhak olarak da kırded ve ce-hanfel gibi.

Belki de bu harfler bu surelerin başlarına böyle serpiştirilmiş ve bütün alfabe verilmemiştir. Kaldı ki bunlarda meydan okuma tekrar edilmiş, yeniden dikkat çekilmiş ve mübalağaya kaçılmıştır. Mana da şöyledir: Kendisiyle meydan okunan Kur'an bu harflerin cinsindendir veya bunlardan telif edilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: Bunlar surelerin isimleridir. Çoğu da buna muvafakat etmişlerdir. Bunlarla isimlendirilmesi bunların terkipleri belli kelimeler olmasından dolayıdır. Eğer Allah Teala'dan vahiy olmasa idi, karşı koyma güçleri sıfırlanmazdı. Buna da şöyle delil getirilmiştir: Eğer bunlar anlaşılır olmasa idi, bunlarla hitap anlamsız şeylerle hitap gibi ve Arab'a zenci diliyle hitap etmek gibi olurdu. Kur'an'ın tamamı da açık olmaz ve onunla meydan okumak mümkün olmazdı. Eğer anlaşılır olsa idi, ya başlarında bulunduğu surelerin lakapları olması murat edilecekti ya da bunların dışındakiler murat edilecekti. İkincisi batıldır; çünkü ya murat edilen Arap dilinde karşılığı olan bir şey olurdu – hâlbuki böyle olmadığı açıktır – ya da başka bir şey olurdu. Bu ise batıldır. Çünkü Kur'an onların diliyle inmiştir. Zira Allah Teala: "Açık Arap lisanıyla" (*Şuara*: 195) demiştir. O zaman onla-

rın dilinde olmayan bir şeye yüklenmez.

Şöyle de denilemez: “Neden bu harfler sözün bittiğini ve başka birinin başladığını gösteren zait şeyler olmasın? Nitekim Kutrub böyle demiştir? Ya da kendilerinden kısaltılan kelimelere işaret olmasın? Mesela şairin şu mısraında olduğu gibi:

Ona, dur, dedim; o da: kaf (duruyorum) dedi.

Nitekim İbn Abbas radiyallahu anhuma’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Elif Allah’ın âlâ’dır (nimetleridir), lam onun lütfüdür, mim de onun mülküdür. Ondan şöyle de rivayet edilmiştir: Elif lam ra, ha mim ve nun hepsi er – Rahman eder. Ondan şöyle de rivayet edilmiştir: Elif Allah’tan, Lam Cebrail’den, mim de Muhammed’dendir. Yani Kur’an Allah’tan Cebrail’in diliyle Muhammed’e indirilmiştir. Allah’ın selamı o ikisinin üzerine olsun.

Ya da bu harfler cümme (ebced) hesabıyla milletlerin sürelerini ve ecellerini göstermektedir (demek neden caiz olmasın)? Nitekim Ebu’l – Aliye de böyle demiş ve Efendimiz aleyhissalat vesselam’dan gelen rivayeti almıştır: Yahudiler ona geldiler, o da onlara elif lam mim Bakara suresini okudu. Onlar da: “Yetmiş bir yıl sürecek bir dine nasıl gireriz?” dediler. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gülümsedi; onlar da: Başka var mı, dediler? O da: Elif lam mim sad ve elif lam ra; elif lam mim ra, dedi. Onlar da: Kafamızı karıştırdın; hangisini alacağımızı bilmiyoruz, dediler.

Çünkü Efendimizin onlara bu sıra ile okuması ve onların çıkardığı manayı onaylaması, bunu delil olarak gösterir. Gerçi bu delil Arap dilinde yok ise de ancak halk arasında meşhur olması onu Arapçalaşmış kelimeler gibi yapmıştır. Mesela mişkât, sicil ve kıtas gibi.

Ya da “bunlar kasem (yemin) manası taşıyan kelimelere delalet eden tek tek harflerdir?” niçin denilmesin? Çünkü bunlar Allah’ın isimlerini sade olarak göstermektedir ve onlarla hitap edilmiştir?

Böyle denilemez; çünkü onların, surelerin isimleri olduğunu söylemek, bizi onların Arap dilinde olmadığını söylemeye götürür. Zira bir şeye üç veya daha çok isim vermek onlara göre hoş bir şey değildir. Ayrıca bu, isimle müsemmanın birleşmesine ve parçanın bütünden geri kalmasına götürür. Çünkü isim rütbe olarak isim sahibinden gerilemiş olur.

Zait olduklarını da söyleyemeyiz; çünkü bunların sözün bittiğini göstermek üzere zait olması onlara göre bilinmeyen bir şeydir. Bunlar surelerin başıdır, demek de pek doğru olmaz; çünkü başka şeyler de bunu (söz başını) gösterir. Söz başı olmaları onların bir mana ifade

etmeyecek şekilde zait olmasını da gerektirmez.

Bunlar belli kelimelerin kısaltmalarıdır da denilemez; o şiirdeki kısaltmaya gelince o şazdır, kural dışıdır. İbn Abbas'ın sözü ise bu harflerin isimlerin kaynağı, isimlerin başı olduğuna dikkat çekmek ve güzel misal vermek içindir. Baksanıza, bir harfi farklı kelimelerden getirmiştir. Bu durumda onları başkalarıyla değil de bu manalarla tefsir etmek ve onlara hastır, demek mümkün değildir. Çünkü bunu ne lafzen ne de manen doğrulayacak bir şey yoktur.

Bunların ebced hesabıyla milletlerin sürelerini gösterdiğini söylemek de doğru değildir; hadiste de buna delil yoktur. Çünkü Efendimizin onlara gülmesi cahilliklerinden olabilir.

Yemin harfleridir, demek de doğru değildir; gerçi bu imkânsız da değildir; ancak delilsiz şekilde birçok kelimenin takdir edilmesine zorlar.

Üç isim verilmesinin caiz olmaması da onlar balbek örneğinde olduğu gibi tek isim kılındığı zaman caiz değildir. Ama sayı isimleri gibi ayrı ayrı ortaya atıldığı zaman böyle değildir. Sibeveyh'in cümle ile ve şiirden bir beyit ile bir grup tek harflerden oluşan isimleri eşit sayması da sana delil olarak yeter.

İsimle müsemmanın birleşmesinin caiz olmamasına da şöyle cevap verilir: Müsemma surenin toplamıdır, isim ise onun cüzüdür. Bu durumda birleşme olmaz.

Parçanın bütünden geri kalacağını söylemek de doğru değildir; çünkü parça zatı itibarı ile öncedir, isim olma itibarı ile sonradır; iki taraf farklı olduğu için devir (kısır döngü) lazım gelmez.

Bu harflerin manası üzerindeki birinci görüş gerçeğe daha yakındır, Kur'an'ın latifelerine daha uygundur, o zaman başka manalara geçmekten ve bir koyucunun başka başka manalara koymasından uzak kalınmış olur. Çünkü öyle olursa özel isimdeki espri kaybedilmiş olur.

Şöyle de denilmiştir: Bu harfler Allah Teala'nın isimleridir, Hazreti Ali kerremallahu veche'nin: Ey Kâf Ha Ya Ayn; ya Hamim Ayn Sin Kaf, demesi de buna delildir. Ancak bunlardan: Ey bunları indiren demek istemesi de muhtemeldir.

Şöyle de denilmiştir: Elif boğazın en alt kısmından çıkar, orası mah-reçlerin başlangıcıdır, lam dilin ucundan çıkar o da ortasıdır, mim de dudaktan çıkar ki o da sonudur. Bunları toplaması şunun içindir: Kulun sözünün başı, ortası ve sonu Allah Teala'nın zikri olmalıdır.

Şöyle de denilmiştir: Bunlar Allah Teala'nın kendine sakladığı ilim-

dir. Dört Halife'den ve diğer ashap'tan buna yakın şeyler rivayet edilmiştir. Belki de onlar, bunlar Allah'la Resul'ü arasındaki rumuz olduğunu kastetmişlerdir; bu da başkaları bunları bilmez demek değildir. Çünkü faydasız şeyle hitap etmek akla uzaktır.

Eğer bunları Allah Teala'nın yahut Kur'an'ın veyahut surelerin ismi kılarsan iraptan mahalli olur. Ya müpteda veya haber olmak üzere merfudur ya da kasem fiilini takdir etmekle mansuptur, tıpkı: Allahe leefalenne kelimasında olduğu gibi. Ya da başka fiille mansuptur, mesela üzkür (yâd et, hatırla) gibi. Ya da mukadder kasem harfî ile mecrurdur.

O zaman lafzen irap alır; müfret olanlarda **veya hamim gibi ona benzeyenlerde hikaye irabı alır. Hikaye irabı ancak bunun (lafzı'nın) dışında kalanlarda olur. Bunu da inşallah ileride genişçe anlatacağız.**

Eğer onları manalarında bırakır da bu harflerden oluşmuş manasına alırsan yukarıda geçtiği gibi müpteda ya da haber olarak merfu olur. Eğer onları yemin kabul edersen onlardan her kelime: Allah'a leefalenne'de olduğu gibi iki lügat üzere mansup ya da mecrur olur. Mukadder fiil ile kasem cümlesi olur.

Eğer onları kelimelerin parçası veya tembih edatı yerine konulmuş sesler sayarsan, iraptan mahalli olmaz; mesela yeni başlayan cümleler ve arka arkaya sıralanan (terkibe girmeyen) müfretler gibi. O zaman bunların üzerinde vakf-ı tam ile durulur, arkadan gelene ihtiyacı yok kabul edilir.

Bunlardan hiçbirisi Kufe'lilerin dışındakilere göre ayet değildir. Ama onlara göre çeşitli yerlerdeki elif lam mim'ler, elif lam mim sad'lar, kâf ha ya ayn sad, ta sin mim, ta sin, ya sin ve ha mim'ler birer ayettir, ha mim ayn sin kaf da iki ayettir. Diğerleri ayet değildir. Bu da kıyas dışıdır, akılla bilinmez, nakille bilinir.

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى

لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾

2 – Bu o kitaptır ki onda şüphe yoktur. Müttekiler için rehberdir.

2- “Zalikel kitab” (bu o kitaptır). Zalike elif lam mim’e işaretler, eğer bu harflerden oluşmuş denilir veya sure veya Kur’an ile tefsir edilirse. (Zalike ile uzağa işaret edilmesi şunun içindir) çünkü kelam olarak söylenip de geçince veya gönderenden gönderilene ulaşınca, uzaklaşmış oldu, onun için uzak edatı olan zalike ile işaret edildi.

Müzekker olması da elif lam mim'den sure kastedildiği takdirde, kitap lafzının müzekker olmasındandır. Çünkü kitap onun haberidir yahut da sıfatıdır. Ya da zalike kitaba işaretler, o da sıfatı olur. Ondandır maksat da: “Şüphesiz sana ağır bir söz indireceğiz” (*Müzzemmil: 5*) ayetinde veya daha önce indirilen kitaplarda va'dedilen kitaptır.

O (kitap) mastardır, mübalağa için onunla mef’ul (mektup) isimlendirilmiştir. Şöyle de denilmiştir: O, fial veznindedir, mef’ul için bina edilmiştir, libas’ta olduğu gibi (melbus). Sonra da yazılmayan lafız için kullanıldı, çünkü o da yazılacak cinsindendir. Ketb maddesinin aslı cem etmek (bir araya getirmek) içindir. Süvari birliğine ketibe denilmesi de bundandır.

“Onda şüphe yoktur”. Manası: O kadar açık ve delili o kadar parlaktır ki akıllı kimse ona iyice baktıktan sonra onun icaz derecesine varacak şekilde vahiy olduğunda şüphe etmez, demektir, yoksa hiç kimse ondan şüphe etmez, demek değildir. Baksanıza, Allah Teala: “Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz” (*Bakara: 23*) demiştir. O, böylece onlardan şüpheyi uzaklaştırmış değildir; bilakis onlara bunu izale edecek yolu göstermiştir. O da onun bir bölümüne karşı koymak için var güçleriyle çalışmalarıdır. Sonunda bunu yapamayınca da gerçek onlara şüphe ve tereddüde yer kalmayacak şekilde görünür.

Şöyle de denilmiştir: Onda müttakiler için şüphe yoktur. Hüden, fihi’deki mecrur zamirden haldir, amili de menfiye sıfat olan zarftır.

Reyb aslında mastardır, rabini eşşey’ü’den gelir ki sende şüphe hasıl olmaktadır. Reyb (şüphe) nefsin endişelenip sarsılmasıdır. Şüphe de onunla isimlendirilmiştir; çünkü o da nefsi sarsar ve huzurunu kaçıır. Hadiste: Seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeye bak; çünkü

tereddüt şüphedir, doğruluk huzurdur, denilmiştir. Reybüzzeman da bundan gelir ki zamanın musibetleridir.

“Müttakiler için rehberdir”. Onları hakka götürür. Hüda aslında mastardır, tıpkı süra ve tûka gibi. Şöyle de denilmiştir: Hüda istenen şeye yol göstermektir, çünkü o dalaletin zıddıdır, mesela şu ayetteki gibi: “Elbette sen ya hidayet ya da dalâlet (sapıklık) üzerindesin” (*Sebe’*: 24). Bir de ancak istenen şeye ulaşana, hidayete erdi, denilir.

Onun müttakilere has olması onunla hidayete erenlerin onlar olması ve Allah’ın onu delil kılmasıyla ondan istifade edenlerin onlar olmasındandır. Gerçi kelime anlamı ile kafir veya Müslüman herkes için hidayettir. Bu itibarla da Allah Teala: “insanlar için hidayettir” (*Bakara*: 185) demiştir. Ya da şundan dolayıdır: Ondan ancak aklını çalıştıran, onu ayetleri düşünmede, mucizelere bakmada ve verilen haberleri tanımada kullanan istifade eder. Çünkü o sıhhati korumak için uygun gıda gibidir. Sıhhat olmadıkça o bir yarar sağlamaz. Şu ayet de buna göredir: “Kur’an’dan mü’minler için şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz; zalimlerin ise ancak ziyanını artırır” (*İsra*: 82).

Ondaki mücmel ve müteşabih ayetler onun değerini azaltmaz; çünkü onlardan da murat edilen kısmen anlaşılmaktadır.

Müttaki ism-i faildir, vekahu fetteka kökünden gelir. Vikaye korumaktır. O şeriatta ise kendini ahirette zarar verecek şeylerden çeken kimsedir. Bunun da üç dereccesi vardır: Birincisi, şirkten uzak durarak kendini ebedi azaptan korumaktır. Şu ayet de bundandır: “Onları takva kelimesinden ayırmadı” (*Feth*: 26). İkincisi, yapma ve terk etme gibi (aktif ve pasif) her türlü günaha götüren şeylerden uzak durmaktır. Hatta bazılarına göre buna küçük günahlar da dahildir. Şeriatta takva denince akla gelen budur. “Eğer kentler halkı iman edip takva gösterselerdi” (*A’raf*: 96) ayetinden de bu kastedilmiştir. Üçüncüsü, sırrını haktan meşgul eden şeyden uzak tutup kendini bütün varlığıyla ona vermektir. Gerçek ve Allah Teala’nın: “Allah’tan hakkı ile korkun” (*Al-i İmran*: 102) ayetinden istenen takva da budur. Burada müttakiler için sözü bu üç manaya da kullanılmıştır.

Bil ki ayetin üç türlü iraba ihtimali vardır; elif lam mim Kur’an’ın veya surenin veyahut onlardan (bu harflerden) oluşan bir şeyin ismi olarak müpteda olur, zalike de haberi olur. Her ne kadar onlardan oluşanlardan özel bir durumu olsa da böyledir. Asıl olan daha özeli genele yüklenmemesidir. Zalike haberdur, çünkü ondan kastedilen mükemmel telif edilmiş, telifinde fesahatin en yüksek derecelerine ve belagatin en yüce mertebelerine varan kitap murat edilmiştir. Kitap da onun sıfatıdır. Elif lam mim mahzuf müptedanın haberi, zalike de

ikinci haber veyahut bedel olur, kitap da sıfatı olur.

Reybe meşhur kıraata göre mebnidir, çünkü mahallen mansup bir manayı içine almaktadır, o da inne gibi amel eden cinsi nefiy mana-sında kullanılan lan'ın ismidir. Zira nefiy olarak onun zıddıdır, hep isimlerin başında bulunur. Ebuşşa'sa'nın kıraatında ise leyse mana-sına kullanılan la'nın haberidir, merfudur, takdim edilmemiştir. Ama "la fiha gavlün" (*Saffat:47*) ayetinde haber takdim edilmiştir. Çünkü burada Kur'an'da olduğu gibi diğer kitaplardan da şüphenin kalktığı kastedilmemiştir. Müttakiyn kelimesi ise haberidir. Hüden de hâl ola-rak mansuptur. Yahut da haber mahzuftur, mesela la dayra örneğinde olduğu gibi. Bunun içindir ki reybe üzerinde vakfedilir. Böylece fihi de nekire olduğu için mukaddem haber olur. Takdiri de, la reybe fih, fihi hüden olur.

Zalike müpteda, kitap da haberi olabilir, mana da şöyledir: Bu öyle mükemmel bir kitaptır ki kitap ismini hak eder. Yahut kitap sıfat olur, arkası da haberi olur, cümle de elif lam mim'in haberi olur. Yahut elif lam mim mahzup müptedanın haberi olur.

En iyisi şöyle demektir: Bunlar dört cümledir, birbiriyle uyumludur, arkadaki önden geçeni pekiştirir. Bunun içindir ki aralarına atıf edatı girmemiştir. Bu durumda elif lam mim bir cümledir, meydan okunan Kur'an da kendi konuşmalarında geçen harflerden oluşmuştur. Zalikel kitab ikinci cümledir, meydan okunan tarafı açıklamaktadır. La reybe fih de üçüncü cümledir, onun gayet mükemmel olduğuna şahitlik eder. Sonra da onda şüphe olmamakla mükemmelliği tescil edilmiştir, zira hak ve yakinden daha üstün bir kemal yoktur. Hüden lilmüttakiyn de şüphenin onun yanına yaklaşmayacak şekilde hak olduğunu gösteren dördüncü cümledir. Çünkü o mü'minler için hidayet kaynağıdır. Ya da bunlardan her biri delilin medlula bağlı olduğu gibi birbirine bağlıdır. Bunun açıklaması da şöyledir: Önce onun kendi konuşmaları cinsinden bir kelam olduğu halde onun benzerini getirmekten aciz kaldıklarını bildirince bundan onun gayet mükemmel bir kitap olduğu sonucu çıktı. Bundan da şüphenin ona yaklaşamayacağı lazım geldi. Böyle olan da kesin şekilde müttakiler için hidayettedir.

Bunlardan her birinde ince bir nükte vardır; birincisinde hazif ve illeti göstermekle beraber remiz vardır. İkincisinde marifeliğin azameti vardır. Üçüncüsünde batılı akla getirme korkusundan zarf tehir edilmiştir. Dördüncüsünde hazif ve aynı zamanda mübalâğa için masterla niteleme vardır. Hüden'in nekire olması tazim içindir. Hidayetin müttakilere tahsis edilmesi de sonuç itibarı ile. Takvaya yaklaşmanın da müttaki sayılması icaz ve şanını yüceltmek içindir.

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ

الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾

3 – Onlar gaybe iman ederler, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar.

3- “Onlar gaybe iman ederler”. Ellezine ism-i mevsulü ya müttekine’ye bağlıdır, onu kayıtlayan bir sıfattır, eğer takva; tahliye (boşaltmak) tahliyeden (süslemekten) evladır kuralına göre yaraşmayan şeyleri terk etmek ve şekillendirme parlatmaktan evladır kuralına göre tefsir edilirse böyle olur. Ya da ism-i mevsul iyilikleri yapmak ve kötülükleri terk etmekle tefsir edilirse böyle olur. Çünkü iman, namaz ve zekat gibi amellerin asıllarını içine almaktadır. Zira bunlar psikolojik amellerin, bedenî ve malî ibadetlerin aslıdır ki bunların sonucunda genellikle diğer ameller yapılıp ve birçok kötülüklerden uzak durulur. Baksanıza, Allah Teala şöyle demiştir: “Şüphesiz namaz çirkin ve kötü şeylerden men eder” (*Ankebut*: 45). Efendimiz de şöyle demiştir: “Namaz dinin direğidir, zekat İslam’ın köprüsüdür.”

Ya da ism-i mevsul medih için getirilmiştir; çünkü içinde bunu barındırmaktadır. İmanın gayple, namaz kılma ve zekat verme ile tahsis edilmesi, bunların takvanın kapsamına giren diğer şeylerden üstün olduğunu göstermek içindir. Ya da ellezine medih olmak üzere mansup veyahut merfudur. Bunların da takdiri a’ni fiili ve hümmüllezine’dir. Ya da müttekine’ye bağlı değildir, müpteda olarak merfudur, haberi de ülaike ale hüden kavlidir. O zaman müttakine üzerinde tam vakıfla durulur.

İman lügatte bir şeyi tasdik etmekten ibarettir, emn’den gelmektedir. Sanki bir şeyi tasdik eden tasdik edilen şeyi yalandan ve muhalefetten emin kılmıştır.

Be edatı ile müteaddi (geçişli) kılınması, itiraf manasını içerdigi içindir. Bazen iman vüsuk (güven) manasına da kullanılır; şöyle ki güvenen kimse ondan emniyette olmuştur. Ma amentü en ecide sahabeten (yol arkadaşı bulmaktan emin olmadığım için seyahate çıkmadım) sözü de bundan gelir. Her iki anlayış da gaybe iman edenler için güzeldir.

Şeraitte ise iman Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in dininden olduğu zorunlu olarak bilinen şeyleri tasdik etmektir; mesela tevhit, peygamberlik, yeniden dirilme ve ceza gibi. Yahut da bu üç şeyin

toplama hak olarak itikat edip onları ikrar etmek ve gereği ile amel etmektir. Bu da cumhura, hadisçilere, mutezililere ve haricilere göredir. Binaenaleyh kim bunlardan yalnız itikadı ihlal ederse o münafıktır. Kim ikrarı ihlal ederse o kafirdir. Kim ameli ihlal ederse o fasıktır. Bunda da ittifak vardır. Haricilere göre de kafirdir, imandan çıkmıştır, mutezililere göre de küfre dahil değildir.

Onun yalnız tasdik olduğuna şu delalet eder ki Allah Teala imanı kalbe nispet etmiş ve şöyle demiştir: "Allah onların kalplerine imanı yazdı" (*Mücadele*: 22). "Kalbi imanla tatmin olan" (*Nahl*: 106). "Kalpleri iman etmedi" (*Maide*: 41). "İman henüz kalplerine girmedi" (*Hucurat*: 14). Ameli de sayısız yerlerde ona atfetmiş ve onu isyanlarla birlikte zikretmiş ve şöyle demiştir: "Eğer mü'minlerden iki grup savaşırsa" (*Hucurat*: 9). "Ey o iman edenler, adam öldürmede size kısas yazıldı" (*Bakara*: 178). "Onlar ki iman ettiler imanlarını zulümle örtmediler" (*En'am*: 82).

Bu manada daha az değiştirme vardır, zira bu, esasa daha yakındır. O da ayette iradenin belirtilmiş olmasıdır (bunların toplamı değildir). Zira ayette be ile geçişli kılınan tasdiktir, bunda da ittifak vardır.

Sonra şunda ihtilaf edilmiştir: Kalp ile tasdik, esas olduğu için yeterli midir? Yoksa imkanı olanın aynı zamanda dille ikrar etmesi de lazım mıdır? Belki de hak olan ikincisidir. Çünkü Allah Teala muannidi kusurlu cahilden daha çok kınamıştır. Tasdike ikrarı eklemeyi gerekli görmeyenin kınamayı inkara değil de imkanı olanın bunu yapmamasına döndürme hakkı vardır.

Gayb mastardır, mübalağa için sıfat olarak kullanılmıştır; mesela Allah Teala'nın: "Gaybi de görüneni de bilendir" (*En'am*: 73) ayetinde olduğu gibi. Araplar çukur ve düz olan yere gayb derler, böbreğin ortasındaki küçük çukurluğa da gayb derler. Yahut da gayb fey'il veznindedir, hafifletilmiştir, mesela kayl gibi (aslı kayyildir). Bundan maksat hislerle idrak edilmeyen ve akılla hemen anlaşılmayan şeylerdir. O da iki kısımdır: Bir kısmı delille bilinmez, mesela "gaybin anahtarları onun yanındadır" (*En'am*: 59) ayeti bu manayadır. Bir kısmı da delille bilinir; mesela Allah'ın varlığı, ahiret günü ve ahiret halleri gibi. Bu ayette kastedilen de odur.

Bu mana onu imana bağlayıp ona mefu'lunbih yaptığın takdirde-dir. Eğer onu gayb durumunda manasına hal yaparsan gizlilik ve kapalılık manasına olur. Mana da: Siz yokken gaybe iman ederler, yoksa münafıklar gibi "iman ettik, derler de şeytanlarıyla baş başa kaldıkları zaman: Şüphesiz biz sizinleyiz, biz onlarla alay ediyoruz, derler" (*Bakara*: 14) ayetindeki münafıklar gibi yapmazlar. Yahut da inanılacak

şeyler gaipken demektir, çünkü rivayete göre İbn Mes'ud radiyallahu anh: Kendinden başka İlah olmayan Allah'a yemin ederim ki gaybe iman edenden daha faziletlisi yoktur, demiş sonra da bu ayeti okumuştur.

Şöyle de denilmiştir: Onlar kalpleriyle iman ederler, kalplerinde olmayan şeyi diyenler gibi değildirler. Be edatı birinciye göre tadiye (geçişlilik) ikinciye göre de musahabet (birliktelik) içindir, üçüncüye göre de alet içindir.

"Namazı dosdoğru kılarlar". Yani rükünlerini sapasağlam yaparlar, onu eğip bükmekten muhafaza ederler. Yukimune, ekamel ude'den gelir ki dalı ve sopayı doğrultmak demektir. Ya da ona devam ederler manasınadır. O zaman kametis suk'tan gelir ki piyasa işlek olmak manasınadır. Şair şöyle demiştir:

*Gazale kılıç çalma pazarını kurdu,
İrakilılara, tam iki yıl sürdü.*

Buna göre namaz muhafaza edilirse (arı kovarı gibi) işleyen pazar gibi devam eder. Zayi edilirse de durgun piyasa gibi olur. Ya da yukimune onu bıkıp usanmadan yapmak için kolları sıvamak demektir, bu da kame bilenrı ve ekamehu deyiminden gelir ki bir şeyi ciddiyetle yerine getirmektir, zıddı da bir işten yan gelip yatmaktır. Ya da onu (namazı) eda ederler demektir ki eda yerine ikameti (doğru yapmayı) zikretmiştir, çünkü namazda kıyam vardır. Nitekim ondan kunut, ruku, sücud ve tesbih ile de tabir edilir.

Birinci mana daha açıktır, çünkü daha meşhurdur ve daha faydalıdır. İçinde şöyle bir ikaz vardır: Gerçek övgüye layık olan o kimse ki namazın farzları ve sünnetleri gibi dış hudutlarına ve huşu ve her şeyi ile Allah'a yönelme gibi iç haklarına riayet ederek kılar; Allah Teala'nın: "Onlar ki namazlarından gafildirler" (Maun: 5) dediği gibi kılmazlar. Bunun içindir ki "namazı kılanlar" (Nisa: 162) metih sadedinde; "yazıklar olsun o namaz kılanlara ki" (Maun: 4) de kınama sadedinde zikredilmiştir.

Salât (namaz) kelimesi faale veznindedir (saleve), salla kökünden gelir ki dua etmektir, mesela zekâtın zekka'dan gelmesi gibi. İkisi de vav ile yazılmıştır, elif vav sesine yaklaştırılarak tefhim ile okunur. Belli hareketlerle eda edilen namaza böyle (salat) denilmesi içinde dua olmasındandır. Şöyle de denilmiştir: Salla'nın aslı salveyn'i (kalçaları) hareket ettirmektir. Çünkü namaz kılan ruku ve secdesinde böyle yapar. Bu lafzın birinci manada meşhur olmayıp da ikinci manada meşhur olması ondan nakline bir zarar vermez. Dua edene namaz kılıyor

denilmesi, ruku ve huşuunda ona benzediği içindir.

“Ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar”. Rızık lügatte nasip demektir. Allah Teala: “Rızınızı onu yalanlamak mı yaptınız?” (*Vakıa: 82*) demiştir. Örf ise onu canlının yararlandığı ve yararlanmasına imkân verilen şey olarak tarif etmiştir. Mutezile ise Allah Teala’nın haram ettiği şeye imkan vermesini olanaksız gördüklerinden – çünkü ondan yararlanmayı men etmiş ve onu yasaklamıştır – haram rızık değildir, demişlerdir. Çünkü Allah Teala burada rızık kendine isnat etmiş, sırf helalden harcadıklarını bildirmek istemiştir. Müşrikleri de Allah’ın rızık ettiği şeylerden bazısını haram etmekle şu ayetinde kınamıştır: “De ki: Söyleyin bana. niçin Allah’ın indirdiği rızıktan bazısını helal, bazısını da haram ediyorsunuz?” (*Yunus:59*).

Arkadaşlarımız (ehl-i sünnet) de burada rızık Allah'a isnat edilmesinin tazim ve harcamaya teşvik için olduğunu söylerler. Müşriklerin kınanmaları ise haram edilmeyen şeyi haram etmelerindendir. Burada rızık helale tahsis edilmesi bir karineden dolayıdır (yoksa rızık ile de helal olmasından değildir). Arkadaşlarımız rızık geniş manada kullanılmasına şu hadisi delil getirmişlerdir, Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem Amr bin Kurra'ya: “Allah sana temiz rızık vermişti, sen ise helalin yerine haramı tercih ettin” demiştir. Bir de şu var ki eğer haram rızık olmasa idi, ömür boyu onunla geçinen rızık yememiş olurdu, halbuki öyle değildir. Çünkü Allah Teala: “Yeryüzünde ne kadar canlı varsa rızık Allah’ın üzerinedir” (*Hud: 6*) demiştir.

Enfeka ile enfede kardeş iki kelimedir, eğer başı nun ve ortası fe olan kelimeleri araştırırsan, gitmek ve çıkmak manasına geldiğini görürsün. Öyle anlaşılıyor ki Allah’ın rızık ettiği şeyden harcamak malı farz olsun nafîle olsun hayır yoluna sarf etmektir. Kim onu zekat ile tefsir ederse, en üstün çeşidini ve o hususta esas olanını dile getirmiş olur. Ya da onunla tahsis etmiş olur, çünkü o ikisi öz kardeşler.

Mef’ulün başa alınması (ve mimma razaknahum) ona önem vermek ve ayet sonlarına riayet etmek içindir. Ona min edatının getirilmesi mükellefi men edilen israftan uzak tutmak içindir.

Bundan Allah’ın onlara yardım için verdiği bütün nimetleri kastetmek de ihtimal dahilindedir. Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem’in: “Dile getirilmeyen ilim ondan harcama yapılmayan hazine gibidir” sözü de bunu teyit eder. Onlara tahsis ettiğimiz marifet nurlarını sarcarlar, diyenler de buna kail olmuşlardır.

وَالَّذِينَ
يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ
وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾

4 – Onlar sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. Onlar ahirete de kesinkes inanırlar.

4- “Onlar sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler”. Bunlar Ehl-i Kitab’ın mü’minleridir, mesela Abdullah bin Selam radiyallahu anh ile benzerleri gibi. Bu cümle daha önce geçen “gaybe iman ederler” cümlesinin üzerine matuftur, onlarla beraber müttakiler cemaatinin içine dahildirler, geneli tahsis etmiş durumdadırlar. Çünkü öncekilerden maksat şirk ve inkardan iman edenlerdir, bunlar ise onların karşıtıdır. Böylece iki ayet müttakileri açıklamış olur. İbn Abbas radiyallahu anhumada bu görüştedir. Ya da müttakilerin üzerine matuftur, sanki şöyle demiş olur: Bu kitap şirkten sakınan ve diğer din mensuplarından iman edenler için hidayettir. Bunlardan bizzat birincileri kastetmek de ihtimal dahilindedir. Araya atf edatinın girmesi ise şu şiirde olduğu gibidir (sıfatlar değiştiği içindir):

*Koç Kral’a ve asile,
Ve savaşıta ordunun komutanı aslana.*

Şu beyit de öyledir:

*Sabahleyin baskın yapıp ganimetle dönen
Haris’ten dolayı Zuabe’ye eyvahlar olsun!*

Bundan şu mana çıkar ki onlar kısaca aklın idrak edeceği iman ve onu tasdik eden bedenî ve malî ibadetleri yapma ile aklın idrak edemeyeceği ve ancak duymakla bilinen imanı birleştirirler.

Ellezine ism-i mevsulünün tekrar edilmesi ise karşılıklı iki tarafın ve yollarının farklı olmasındandır. Ya da bunlar öncekilerden bir bölüktür. Onlar da ehl-i kitabın mü’minleridir. Onların özel zikredilerek toplumdan ayrılımları meleklerden sonra Cebrail’le Mikail’in zikredilmesi gibidir, şanlarını yüceltmek ve o gibilere özendirmek içindir.

İnzal (indirmek) bir şeyi yukarıdan aşağıya nakletmektir: Manevi şeyler de onları taşıyan zatlara ilhak etmekle olur. Belki de kitapların peygamberlere indirilmesi, onu meleğin Allah Teala’dan manevi bir

şekilde alması veya onu Levh-i Mahfuz'dan ezberleyerek indirip elçiye ulaştırmasıdır.

“Sana indirilen”den maksat tüm Kur’an-ı Kerim’le sonuna kadar şeriattır. Bir kısmı beklenildiği halde mazi (geçmiş) kalıbı ile ifade edilmesi, mevcut olmayanı da mevcut sayarak ve bekleneni olmuş yerine koyarak genellemeden dolayıdır. Benzeri de şu ayet-i kerime’dir: “Şüphesiz biz Musa’dan sonra indirilen bir kitap dinledik” (*Ahkaf: 30*). Çünkü cinler kitabın hepsini dinlemediler ve kitap o zaman tamamen indirilmemişti.

“Senden önce indirilen”den maksat da Tevrat ve İncil ile geçmiş diğer kitaplardır. Bunların hepsine toptan iman etmek ve ikinciye değil de birinciye iman etmek farz-ı ayn’dır. Çünkü bizler onun ayrıntılarıyla mükellefiz, ancak kifaye tarzında mükellefiz, çünkü herkese vacip kılmak zorluk çıkarır ve geçimi bozar.

“Vebilahireti hüm yukunun” (onlar ahirete de kesinkes inanırlar). Yani öyle kesin bir tarzda inanırlar ki eski inançlarını izale eder. Çünkü eskiden şöyle inanıyorlardı: Cennete ancak Yahudi yahut Hıristiyan olanlar girer. Ateş bize ancak sayılı günlerde dokunur. Ayrıca onlar cennet nimetlerinin dünya nimetleri cinsinden mi değil mi diye devamında ve kesilmesinde ihtilaf etmişlerdi.

Sılanın başa alınması (bilahireti) ve hum (fail) zamirinin müpteda yapılması, diğer ehl-i kitaba gönderme (atıfta bulunma) içindir. Bir de ahirete imanları gerçeğe uygun değildir, kesin bir inanca dayanmamaktadır.

Yakîn şek ve şüpheyi delille izale ederek sağlam bilgiye ulaşmaktır. Bunun içindir ki ne Allah Teala’nın ilmi ne de zorunlu ilimler onunla sıfatlanmaz.

Ahiret ahir’in müennesidir, dâr lafzının sıfatıdır, çünkü “tilked darul ahiretü” (*Kasas: 83*) demiştir. Dünya gibi genelleştirilmiştir (her biri özel manaya kullanılmıştır).

Nafi’den onu (ahireti) hemzenin hazfı ve harekesini lam’a atmakla tahfif ettiği rivayet edilmiştir. Vavı hamzeye kalb ederek yu’kunun şeklinde de okunmuştur; çünkü makabli mazmumdur. Bu da vucuh ve vukıtet lafızlarında olduğu gibi kabul edilmiştir. Bir benzeri de şudur:

*Yemin ederim ki Mu’sa ile Ca’de misafirler için ateş yakınca,
Bana daha sevimli geldiler.*

(Burada mukıdan lafzı mu’kıdan şeklinde okunmuştur)

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى
مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

5 – İşte onlar Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler.

5- “Ulaïke ala hüden mir rabbihim”. Cümle mahallen merfudur, eğer mevsullerden biri müttekin'den ayrılırsa ve haberdır. Sanki: Hüden lilmütekiyn denilince, neden onlara bu özellik verildi, denildi? Cevap olarak da: Onlar iman ederler, denildi. Yoksa istinaf (başlangıç) cümlesidir, iraptan mahalli yoktur. Sanki o geçen hüküm ve sıfatların sonucudur. Ya da cümle “bu sıfatları taşıyanlara ne oldu?” sorusunu sorana cevaptır. Bunun benzeri de şudur: Ahsente ila zeydin sadikuke sadikukel kadimu hakikun bilihsan (Zeyd'e arkadaşına yardım ettin, eski arkadaşın yardımı hak etmiştir). Çünkü burada ism-i işaret mev-sufu zikredilen sıfatlarıyla tekrar etmek gibidir. Bu, yalnız ismi tekrar etmekten daha belîğdir. Çünkü bunda gerekçe açıklanmış ve özetlenmiştir. Zira hükmün sıfata bağlanması, onun mucip sebep olduğunu gösterir.

“Alâ hüden”deki üzerine çıkma manası onların hidayeti ele geçirmelerinin ve onun üzerinde karar kılmalarının bir şeyin üzerine çıkıp binenin halini temsildir. Bunu da şu sözlerinde açıkça ifade etmişlerdir:

*Cahilliğin sırtına bindi,
Nefsî arzusunun omzuna oturdu.*

Bu da (hidayeti ele geçirme de) iyice düşünmek, öne serilen delillere devamla bakmak ve gereğince amel etmek için nefsi sürekli hesaba çekmekle olur.

Hüden'in tenvinle nekire olması, tazim ve büyütme içindir. Bunun bir benzeri de Şair Hüzeli'nin şu beyitinde geçmektedir:

*Hayır, kuşluk vaktinde Halid'in üzerine çöken kuşun
Atalarına yemin ederim ki, sen et üzerine kondun.*

(Et Halid'in etidir, tazim için nekire yapmıştır).

Tazim onu verenin ve ona muvaffak kılanın Allah Teala olmasındandır. Nun re'ye günneli ve gunnesiz olarak idgam edilmiştir (min rabbihim, mirrabbihim).

“Ülaike humul müflihun” (ve işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir)”. Burada ism-i işaret; onların bu sıfatları taşımalarının her iki hasletten her birini gerektirdiğine ve o ikisinden her birinin onları diğerlerinden ayırmaya kafi geldiğine dikkat çekmek için tekrar edilmiştir.

Araya atıf edatının girmesi burada iki cümlelin manasının değişik olmasındandır. Ama “ülaike kelenami belhüm adal ülaike hümül gafilun” (*A'raf: 179*) ayeti öyle değildir (onda atıf tekrarı yoktur). Burada ülaike hümül gafilun, denilmiştir, çünkü gafleti tescil etmek ve hayvanlara benzetmek tek şeydir. O nedenle ikinci cümle birinciye tespit durumundadır. Burada atıf edatı münasip değildir.

“Ve hüm” zamiri haberi sıfattan ayıran ve nisbeti tekit eden fasıladır, müsnedin müsnedünileyhe tahsisini ifade eder. Yahut müptedadır, müflihun da haberidir. Cümle de ülaike’nin haberidir.

Ha ile müflih ve cim ile (müflic) aradığını elde edendir. Sanki zafer cihetleri ona açılmış demektir. Bu ve ona fa ve ayn’de (başta ve sonda) ortaklık eden madde, mesela feleka, feleze ve feliye gibi, yarmayı ve açmayı gösterir. “el – müflihun” şeklinde marife olması, senin duyduğun o takva sahipleri ahirette kurtuluşa erenlerdir, manasını vermek içindir. Ya da kurtuluşa erenlerin gerçeklik ve hususiyetlerini herkesin bildiğine işaret içindir.

Dikkat: Allah Teala müttakilerin kimsenin elde edemediği şeylere nasıl kavuştuklarına şöyle dikkat çekmiştir: Kelamı gayet veciz olarak ism-i işaret üzerine kurmuştur. Onu nekire kılmış, haberi marife kılmıştır. Kadr ve kıymetlerini göstermek ve izlerini takip etmek için araya fasıla koymuştur. Vaidiye fırkası ehl-i kible fasıklarının da azapta sonsuz kalacaklarını bundan çıkarmıştır. Bu da şöyle reddedilmiştir: Kurtuluşa erenlerden maksat kamil olarak erenlerdir, bundan da onların sıfatlarını taşımayanların tam kurtuluşa ermeyecekleri lazım gelir, yoksa hiç kurtulmayacakları değil.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ

لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

6 – Gerçek şu ki kafir olanları uyarsan da uyarmasan da birdir; iman etmezler.

6- “İnnellezine keferu” has kullarını ve seçkin evliyalarını onları hidayet ve kurtuluşa ehil kılacak sıfatlarıyla zikredince, arkasından onlara hidayetin fayda vermeyeceği ve ayet ve uyarıların kâr etmeyeceği azgın ve ifritlerden bahsetti. Bunların kıssalarını mü'minlerin kıssalarına atfetmedi; hâlbuki: “Şüphesiz iyiler cennettir; kötüler de cehennemdedir” (*İnfitar: 13,14*) ayetlerinde atfetmiştir; çünkü ikisinin maksatları farklıdır. Zira birincisi kitabı zikretmek ve durumunu açıklamak için sevk edilmiştir; ötekisi ise inatlarını açıklamak ve sapıklığa bocalamasına atılmalarını şerh etmek için sevk edilmiştir.

“İnne” fiile benzeyen harflerdendir; bunlar; harflerinin sayısında, feth üzere mebni olmada, isimlerden ayrılmamada, manalarını vermede ve özellikle iki isme dahil olmada geçişli fiile benzerler. Bunun içindir ki fiilin fer’i amelini yaparlar; o da birinci cüzü nasb etmek ve ötekisini ref etmektir. Bundan maksat fer’i amelde ona katıldığını bildirmektir.

Kufe dil bilginleri: Haber bu harfler dahil olmadan önce haber olarak merfu idi; o bunlar dahil olduktan sonra da durmaktadır ve ref’i icap eden de budur; çünkü eski hali devam ettirmek lazımdır. Harf bunu ortadan kaldıramaz, derler. Buna şöyle cevap verilmiştir: Haber olmanın merfuluğu gerekli kılmasının şartı tecerrüttür (amilden soyut olmaktır). Çünkü bu durum kâne’nin haberinde gerçekleşmektedir. Kâne girmekle ortadan kalkmıştır; böylece harfin amel etmesi kendini göstermiştir.

Onun (harfin) faydası ise nisbeti tekit edip pekiştirmektir. Bunun içindir ki hemen kasemden sonra ve cevapların başında getirilir. Ve şüphe durumunda zikredilir; mesela Zülkarneyn kıssasında “inna mekkenna lehu filardı” (gerçekten biz ona yeryüzünde imkân verdik) (*Kehf: 83, 84*) ayetlerinde olduğu gibi. Şu da öyledir “kale musa: İnni resulun min rabbil alemin” (Musa: Şüphesiz ben alemlerin Rabbin-den gönderilen bir elçiyim, dedi)” (*A’raf: 7*). Müberrid şöyle demiştir: Abdullahi kaimün sözün, onun ayakta durmasını haber vermektedir. İnne abdallahi kaimün ise onun ayakta olup olmadığını sorana cevaptır. İnne abdallahi lekaimün ise onun ayakta olduğunu inkar edene cevaptır.

Mevsulun marife olması (innellezine) ya ahit içindir ki bundan maksat da belli kişilerdir; mesela Ebu Leheb, Ebu Cehil, Velid bin Muğire ve Yahudi hahamları gibi. Yahut da cins içindir ki küfre kesin karar verenleri ve diğerlerini içine alır. Israrıcı olmayanları ise müsnedüni-leyh ile tahsis edilmişlerdir.

Küfr lügatte nimeti örtmektir, aslı feth ile kefr’dır, o da kapatmak-

tır. Ziraatla uğraşana ve geceye kafir, çiçeğin çanağına da kâfur, denilmiştir. Şeraitte ise Peygamberin getirdiği zorunlu olarak bilineni inkar etmektir. Başlık giymek, bele zünnar kuşanmak ve benzerleri niçin küfür sayılmıştır; çünkü onlar da inkarı gösterir. Zira Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i tasdik eden kimse ona açıktan cesaret edemez. Yoksa bunlar bizzat küfür değildir.

Mutezililer Kur'an'da mazi siygasıyla geçmesini onun hâdis (sonradan) olduğuna delil saymışlardır. Çünkü bu, haber verilen şeyin daha önce geçmesini gerekli kılar. Buna şöyle cevap verilmiştir: O kelama taallukun iktizasıdır, onun hâdis olması ise kelamın da hâdis olmasını gerektirmez, örneğin ilimde olduğu gibi.

“Sevaün aleyhim eenzertehüm emlem tünzirhüm”. İnne'nin haberidir. Sevaün de isimdir, istiva manasınadır. Sonradan master gibi sıfat olarak kullanılmıştır. Allah Teala şöyle demiştir: “Bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye (sevain) gelin” (*Âl-i İmran: 64*). “Sevaün aleyhim” inne'nin haberi olarak merfudur, arkası da onun faili olarak merfudur. Sanki şöyle denilmiştir: İnnellezine keferu müstevîn aleyhim inzarûke ve ademuhu (kafirleri korkutman da korkutmaman da onlara birdir). Ya da maba'di'nin haberi olarak merfudur. O zaman mana: İnzarûke ve ademuhu siyyani aleyhim şeklinde olur.

Fiile haber vermek tipik fiil olarak caiz değildir. Ama fiil ıtlak edilir de ondan lafız yahut geniş tutularak zımnî anlaşılan hades murat edilirse o, izafette ve isnatta isim gibidir. Mesela şuralarda olduğu gibi: “Ve iza kıyle lehüm aminu (onlara: iman edin denildiği zaman)” (*Bakara: 13*) ve “yevmu yenfaus sadıkıyne sıdkuhum” (*Maide: 119*). Şu atasözü de öyledir:

*Tesmau bil Muaydi hayrun min en terahu
(Muaydi'yi duymak görmenden daha hayırlıdır).*

Burada mastardan fiile geçilmesi yenilemeyi akla getirmesi içindir. Başına hemze ile em'in getirilmesi de istiva manasını tekit ve tesbit ettiği için güzel olmuştur. Çünkü o ikisi istivanın hatırı için istifham manasından soyutlanmışlardır. Nitekim nida harfi de sırf tahsis ifade etmesi için “Allahümmeğfir lena eyyetühel isabetü” kavlinde münadanın talebinden soyutlanmıştır.

İnzar korkutmaktır, onunla Allah'ın azabından korkutmak istenilmiştir. Onunla yetinilip müjdeden bahsedilmemiştir; çünkü bu kalbe daha çok etki ve nefse de daha çok tesir eder; şu açıdan ki zararı def etmek yararı temin etmekten daha önemlidir. Bu onlara tesir etmiyorsa müjde hiç etmeyecektir.

İki hemzeyi koruyarak eenzertehüm şeklinde okunmuştur, ikincisini elifle hemze arasında belli belirsiz ederek de okunmuştur. Onu elifle kalb etmek ise hatadır, çünkü harekeli hemze elifle kalb olmaz. Bir de o arkadan sakın harf gelmemesine rağmen iki sakının cem'ine götürür. İki hemzenin arasına gerçek elif koymakla ve onu araya sokup ikincisini belli belirsiz yapmakla da okunmuştur. İstifhamı hazf edip harekesini bir öncesine atmakla da okunmuştur (bunlar ancak bir tecvid ustasından talim edilerek okunur).

“La yû'minun” yukarıda kapalı olarak geçen eşitliği açıklayan bir cümledir, iraptan mahalli yoktur. Ya da (hüm zamirini) tekit eden hâldir ya da ondan bedeldir. Yahut da inne'nin haberidir, ondan önceki cümle de (iman etmeyecekleri) hükmünün illetidir.

Takat getirilmeyecek şeylerin de teklif edileceğini iddia edenler bu ayeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teala iman etmeyeceklerini haber verdiği halde iman etmelerini emretmiştir. Eğer iman ederlerse onun haberi yalan olur; imanları iman etmeyeceklerine dair imanı da içine alacağından iki zıt birleşmiş olur. Gerçek şudur ki imkansız teklif etmek her ne kadar aklen caiz ise de gerçekte böyle bir şey olmamıştır. Zira hükümlerde maksat aranmaz, hele emri yerine getirmede hiç aranmaz. Ancak araştırıldığı takdirde böyle bir şeyin olmadığı görülür. Bir şeyin olacağını veya olmayacağını haber vermek Allah'ın ona gücünün yetmeyeceğini göstermez; mesela Allah Teala'nın kendi yaptığını yahut kulun iradesiyle yaptığını haber vermesi gibi.

Kâr etmeyeceğini bildiği halde uyarmanın faydası, onlara karşı delil getirmiş olmak ve Peygamber'e tebliğ faziletini vermektir. Bunun içindir ki: Onlara eşittir, demiş de, sana eşittir, dememiştir. Nitekim putperestlere de: “Onlara seslenseniz de sussanız da birdir” (*A'raf: 193*) demiştir.

Ayette gaipten haber verme de vardır, eğer ism-i mevsulla belli şahıslar kastedilirse. Bu da mucizedir (onlar iman etmezler, dedi, ölünceye kadar da iman etmediler).

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى
أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

7 – Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.

7- “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinin üzerinde de perde vardır”. Bu da geçen hükmün sebebini göstermekte ve gerekçesini açıklamaktadır. Hatm (mühürlemek) gizlemektir, bir şeyin üzerine mühür vurarak onu belgelendirmek de böyledir, çünkü onu gizlemektir, bir şeyin sonuna varmak da öyledir, çünkü onu elde etmek için yapılır.

Gişave fiale veznindedir, gaşşahu fiilinden gelir ki bir şeyi kapatmaktır. Bir şeyi bürümek için yapılmıştır, mesela isabe (sargı) ve imame (sarık) gibi. Aslında (ortada) mühürleme de kapatma da yoktur. Bu ikisinden maksat şudur: Onların nefislerinde öyle bir şey meydana gelmiştir ki onları küfrü ve günahları sevmeye, imanı ve taatları çirkin görmeye götürmüştür. Bu da azgınlıklarından, taklide dalmalarından ve gerçek manada araştırmadan yüz çevirmelerindendir. Bu da kalplerini o hale getirir ki artık onlara hak nüfuz etmez, kulakları da ondan rahatsız olur. Sanki mühürlenmiş gibi olur. Gözleri de hem nefislerinde hem de dışarıda dikili duran ayetleri görmez. Ama basireti açık olanlar onları görür. Bunların gözlerinin üzerine perde çekilmiş ve görmeleri için engel konulmuş gibi olur. Buna da istiare yolu ile mühür ve perde demiştir. Ya da hallerini ve arızalı duygularını öyle bir şeye benzetmiştir ki onlara engel konulmakla istifade edemez hale gelmişler, sanki kalpleri ve duyguları mühürlenmiş ve perdelenmiştir. Meydana gelen bu durum şu ayette de mühürlenme ile ifade edilmiştir: “Onlar öyle kimselerdir ki Allah kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlemiştir” (*Nahl: 108*). Şu ayette de aynı şey gafil kılmakla ifade edilmiştir: “Kalplerini zikrimizden gafil kıldığımız kimselere uyma” (*Kehf: 28*). Şu ayette de sertleştirmekle ifade edilmiştir: “Kalplerini taş gibi sertleştirdik” (*Maide: 13*). Bu da şu demektir ki mümkün olan bütün şeyler Allah Teala’ya dayanmaktadır, onun kudretiyle gerçekleştiği için ona isnat edilmiştir. Onlar da yaptıkları hatalarla buna sebep olmuşlardır, bu da şu ayetlerde gayet açık olarak görülmektedir: “Hayır, inkarları yüzünden Allah kalplerini mühürlemiştir” (*Nisa: 155*). “Sebebi şu ki onlar iman ettiler, sonra kafir oldular; bu yüzden de kalp-

leri mühürlendi" (*Münafıkun: 3*). Bu ayet de onların ayıplarını ortaya çıkardı, çirkin işlerini gözler önüne serdi ve akibetlerinin vahim olduğunu bildirdi.

Mutezileler bu konuda tutarsız davrandılar ve bunu tevîl etmek için birkaç yorum getirdiler: Birincisi, sözü edilen kimseler haktan yüz çevirip de bu da kalplerine yerleşince, bu onlar için yaratılışlarında bulunan bir sıfat gibi oldu. İkincisi, bundan maksat kalplerini hayvanların kalplerine benzetmektir. Çünkü Allah Teala hayvanları düşünmez vaziyette yaratmıştır. Ya da o kimselere öyle bir kalp vermiştir ki mühürlenmek onlar için mukadderdir, bunun bir benzeri helak olan için: Onu dere götürdü ve uzun süre görünmeyen için: Anka kaptı, sözüdür (yani bunlar farazi şeylerdir). Üçüncüsü, Gerçekte bu şeytanın yahut kafirin işidir; Allah Teala'nın verdiği güçle meydana geldiği için ona isnat edilmiştir, fiil sebebine dayandırılmıştır. Dördüncüsü, küfür onların damarlarına öyle işlemiş ve öyle yerleşmiştir ki, iman etmeleri için zorlamadan ve bastırmadan başka çare kalmamıştır. Buna rağmen teklif maksadıyla da onları zorlamamıştır. Bunu yapmamayı da mühürlemekle ifade etmiştir. Çünkü bu imanlarına set çekmiştir. Bunda onların azgınlıklarını sürdürceklerine, sapıklık ve zulme devam edeceklerine işaret vardır. Beşincisi, böylece kafirler "Kalplerimiz kılıflıdır, davet ettiğin şeyi anlamaz, kulaklarımızda da ağırlık vardır, bizimle sizin aranızda perde vardır" (*Fussilet: 5*) vardır, dedikleri için onlarla alay etmek üzere aynen bu sözleri taklit edilmiştir. "Kafirler yollarından ayrılacak değildir" (*Beyyine: 1*) ayeti de böyledir. Altıncısı, bu ahirette olacaktır, geçmiş kalıbı ile haber vermesi, gerçek olmasından ve olmasında şüphe bulunmamasından dolayıdır. Şu ayet de ona şahitlik eder: "Onları kıyamet gününde yüzleri üstü körler, dilsizler ve sağırlar olarak haşredeceğiz" (*İsra: 97*). Yedincisi, mühürlemekten maksat, kalplerine öyle bir damga vurmadır ki bu yüzlerine yansır, melekler de onlara buğz eder ve onlardan kaçarak.

Mühürlemek, saptırmak ve benzeri gibi şeylerde biz de onlar gibi söylüyoruz.

"**Ve ala sem'ihim**" kavli, ala kulubihim üzerine matuftur, çünkü Allah Teala: "Kulağını ve kalbini mühürledi" (*Casiye: 23*) demiştir. Bir de bunun üzerinde vakıfta ittifak vardır. Sonra bu ikisi idrak konusunda her cihetten ortak olduklarından onların özel işlevlerine mani olan şeye onları her taraftan kaplayan mühür denilmiştir. Gözlerin idraki de kalp ve kulağa benzetilerek arkasını göstermeyen perde olarak ifade edilmiştir (mühürle değil).

Alâ harfî cer'i her iki yerde de mühürlemenin şiddetini göstermek

ve her birinin hükmen ayrı olduğunu bildirmek için tekrar edili

Sem' (kulak) lafzı karışıklık korkusu olmadığı ve aslına itilmek için tekil olarak verilmiştir. Çünkü o aslında mastardır, ma da çoğul yapılmaz. Ya da muzaf hazf edilmiştir, mesela ve ala h sem'ihim (kulak duyularına mühür vurduk) gibi.

Ebsar da basar'ın çoğuludur, o da gözün idrak etmesidir. olarak da görme gücüne ve organına denir. Sem' de öyledir. Bu ayette bu ikisinden maksat organdır; çünkü mühürlemeye ve maya çok uygundur. Kalp ile de ilmin yeri kastedilmiştir. Bazen akıl ve marifet murat edilir, nitekim Allah Teala şöyle demiştir: hesiz bunda kalbi olan için elbette ibret vardır" (Kaf: 37).

Elif'in sad harfi ile imale edilmesi (vav'a kaydırılması) şund çünkü meksur ra'da tekrar sıfatı olduğu için isti'la (dilin yukar ması) galiptir. Ğışavetün Sibeveyh'e göre müpteda olarak, A göre de car ve mecrur (zarf) ile merfudur. Fiil cümlesine atfed de bunu destekler. Ve ceala ala ebsarihim ğışaveten takdiri ile da carın hazfı ve hateme fiilinin ona yaklaştırılması ile mansup muştur. Mana da: Gözlerini perde ile mühürledi olur. Zam ve (ğuşavetün) ve feth ve nasb ile de (ğışaveten) okunmuştur. Bu i geçerli lügattir. Kesr ile sonu merfu olarak (ğışvetün) feth ile de hem merfu hem de mansup olarak okunmuştur. Ğışavetün ne ayınla da işavetün okunmuştur.

"Onlar için büyük bir azap vardır". Hak ettikleri şey için ve açıklamadır. Azap vezin ve mana bakımından nekal gibidir. anışşey ve nekele anhu, bir şeyi çekinip yapmamaktır. Azeb (tı da ondan gelir ki susuzluğu keser ve önler. Bu manadan dolayı o kah ve furat da denilmiştir. Sonra genişletilerek azap manası ta da caniyi tekrardan men eden her acıya denilmiştir. Bu o iki daha geneldir. Şöyle de denilmiştir: O tazipten türetilmiştir ki t kaldırmak manasınadır, takziye ve tamriz gibi. Azim hakir'in zı kebîr de sağirin zıddıdır. Nitekim hakir de sağirden daha değe. Buna göre azîm kebîr'in üstündedir. Azabın onunla nitelenmes benzerleriyle kıyas edildiği zaman yanında küçük kalmalarının Ayetteki nekire'nin (azimün) manası şu demektir: Onların göz üzerinde bir perde vardır ki halkın bildiği türden değildir. O da re karşı kör gibi davranmalarıdır. Onlara öyle bir azap vardır k hakikatini ancak Allah bilir.

وَمِنَ النَّاسِ

مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ مَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

8 – İnsanlardan kimileri vardır ki, inanmadıkları halde “Allah’a ve ahiret gününe iman ettik” derler.

8- “İnsanlardan kimileri vardır ki “Allah’a ve ahiret gününe iman ettik”, derler”. Kusursuz Allah kitabın halini şerh edip de onu açıklamak için dinlerinde Allah’a ihlas gösteren ve kalpleri dillerine uyan mü’minleri zikredip de ikinci olarak zahiren ve batınen katışıksız küfür işleyen ve iman tarafına dönüp bakmayan kafirleri söyleyince, üçüncü olarak da bu iki kısmın arasında mütereddit kalan üçüncü kısımdan bahs etti. Onlar da ağızlarıyla iman edip de kalpleri iman etmeyen kimselerdir. Böylece bölümleri tamamlamak istedi. Onlar kafirlerin en kötüleridir ve Allah’ın en nefret ettiği kimselerdir. Çünkü onlar küfrü sulandırdılar, ona aldatmayı ve alayı kattılar. Bunun içindir ki onların kötülüklerini uzun uzadıya anlattı, onları cahillikle niteledi ve onlarla alay etti, yaptıklarını ciddiye almadı, azgınlık ve taşkınlıklarını tescil etti. Onlara misal getirdi ve onların cehennem alt katında olacakları hakkında ayet indirdi. (Nisa:145) Kıssalarını da eksiksiz olarak küfürde ısrar edenlerin kıssasının üzerine atfetti.

Nas aslında ünas idi, çünkü insan, ins ve inasiy denir, hemzesi luka’daki gibi hafzedildi (aslı eluka’dır) onun yerine lam-ı tarif getirildi, öyle ki ikisi birleşmez. Şairin:

Innelmenaya yettali’ne alelünsil aminina

(Şüphesiz ölümler emin insanların üzerine gelir)

Mısraında hemze ile lamı tarifi birleşmesi şazdır. O (ünas) ruhal gibi ism-i cem’dır, çünkü cemi kalıpları içinde fual vezni yoktur.

Ünas (insanlar) enise kökünden gelir, çünkü birbirleriyle ünsiyet ederler yahut ânese’den gelir, çünkü açıktadırlar, görünürler. Bunun içindir ki onlara beşer denilmiştir (cilt). Nitekim cinlere de görünmedikleri için cin denilmiştir.

Ondaki lam cins içindir, men edatı da mevsufedir, çünkü ahd için değildir. Sanki: Ve minennasi men yekulune, demek istemiştir. Yahut lam ahd içindir, mahut olanlar da belli kafirlerdir. Men de mevsuledir, onlardan da İbn Übey, arkadaşları ve benzerleri kastedilmiştir. Çünkü onlar kesin olarak münafıklığa karar verince kalpleri mühürlen

kafirler arasına girdiler. Onların küfre fazla şeyler ilave etmeleri onları bu cinsten çıkarmaz. Çünkü cinslerde fazla türler olur, böylece birbirlerinden ayrılırlar. Buna göre bu ayet ikinci bölümün kısımlarını dile getirmiş olur.

Burada imanın özellikle Allah'a ve ahiret gününe olması, imanının en büyük maksadını ifade etmek içindir. Bir de onların imanının her iki ucunu da ellerine geçirdikleri ve onu iki tarafından da kuşattıkları iddiası vardır. Bunda şu da vardır ki onlar ihlaslı olduklarını zannettikleri şeylerde bile münafıktırlar, kaldı ki münafıklık kastettikleri şeyde! Çünkü o toplum Yahudi idiler, Allah'a ve ahirete mü'minler gibi iman etmiyorlardı. Zira teşbihe inanıyorlar, evlat edindiğini söylüyorlar, cennete kendilerinden başkalarının girmeyeceğini, ateşin onlara ancak sayılı günlerde dokunacağını iddia ediyor ve kendilerini mü'minlerle eşit görüyorlardı. Ayrıca imanın Allah ve ahiret günü ile tahsis edilmesinde onların kat kat pisliklerine ve küfürde ileri gittiklerine açıklama vardır. Zira onların dedikleri onlardan aldatma ve münafıklık tarzında sadır olmasaydı bile iman olmayacaktı, kaldı ki bu dediklerini Müslümanları kandırmak ve onlarla dalga geçmek için söylemişlerdir!

Be edatının tekrar edilmesi bu sayılan maddelerden her birine asaleten ve sağlam olarak iman iddiaları vardır.

Kavl faydalı sözdür, söylenen söz manasına da nefiste tasavvur edilip de lafızla ifade edilen manaya da denilir. Mecaz olarak görüşe ve tutulan mezhebe de denir.

Ahiret gününden maksat haşir vaktinden sonsuza kadar süren zamandır ya da cennet halkının cennete ve cehennem halkının cehenneme girmesine kadar geçen zamana denir. Çünkü o bilinen vakitlerin sonudur.

"Onlar mü'minler değillerdir". Bu da onların iddia ettikleri şeyi inkar etmekte ve isbat etmeye kalkıştıkları şeyi bertaraf etmektedir. Aslı ve ma amenu (iman etmediler) idi, çünkü açıkça istenen onların yaptıklarını inkar etmektir, yoksa kendilerini inkar değildir, ancak daha çok ifade etmek için ters çevrildi, onlar mü'minler değillerdir, denildi. Çünkü onlar mü'minler safından çıkarılınca, geçmişte iman etmemelerinden daha belirgin şekilde dile getirilmiş olur. Bunun içindir ki be edatı ile tekit edilmiş ve imanları imanla alakası olmayan bir şeydir denilmiştir. Bunun onların (Allah ve ahiret günü ile) kayıtlı imanla kayıtlı (aynısı) olma ihtimali de vardır.

Ayet iman iddia edip de itikat bakımından kalbinin diline uymadığı kimsenin mü'min olmadığına delalet etmektedir. Çünkü bir kimse kelime-i şehadet getirir de kalbinde ona uygun bir şey olmazsa yahut içinde ona ters bir şey bulunursa, mü'min olmaz. Kerramiyye fırkası ile olan ihtilaf ikinci kısımdadır, O nedenle onlara karşı delil olmaz.

يُخْلَعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ
وَمَا يَشْعُرُونَ ۝۹۱ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا
وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ۝۹۲

9 – Güya Allah'ı ve inananları aldatıyorlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar; bunun farkında değillerdir.

10 – İşte onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır. Yalan söyledikleri için onlara büyük bir azap vardır.

9- “Güya Allah'ı ve iman edenleri aldatıyorlar”. Burada geçen hida; içinden geçeni saklayarak karşındakini maksadına ulaştırma-mak için başka bir şey göstermektir. Bu da hadaad dabbu'dan gelir ki kertenkele deliğinde gizlendiği zaman söylenir. Dabbun hâdiün ve hâdiün de kertenkele onu kışkırtarak avlamak isteyene doğru gelip de sonra başka kapıdan çıktığı zaman denir. Maddenin aslı gizlemektir, kilere mah'da' denilmesi de bundandır. Boynun iç kısmında iki da-mara da ahdaan denilir. Muhadaa ise karşılıklı aldatmaktır. Onların Allah'ı aldatmaları dış manasına göre değildir; çünkü ona hiçbir şey gizli kalmaz. Bir de onlar onu aldatmak istememişlerdir. Belki maksat ya muzaf hazf edilerek Peygamberini aldatmaktır ya da Resulullah'la yapılan muamele Allah'la yapılan muamele manasına olmasındandır. Çünkü onun halifesidir. Nitekim ayette: “Kim Peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiştir” (*Nisa: 80*). “Sana biat edenler Allah'a biat etmişlerdir” (*Feth: 10*) denilmiştir. Ya da onların imanı göstererek, küf-rü gizleyerek Allah'la yaptıkları şeyin ve Allah'ın da gazabına olarak onlara Müslüman muamelesi etmesinin – hâlbuki onlar kafirlerin en kötüleridir ve cehennemnin en alt katındadır – ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile mü'minlerin de Allah Teala'nın yaptığı gibi onların hallerini gizleyerek onlara Müslüman muamelesi yapmaları, şeklen aldatmacaya benzemesindendir.

Yuhadiune kalıbının yahdeuna kalıbı yerinde kullanılmış olması da ihtimal dahilindedir, çünkü o, iman ettik sözlerinin açıklamasıdır ya da maksadı açıklayan yeni cümle başıdır. Ancak mübalaga için fâale kalıbında verilmiştir. Çünkü kalıp ne zaman yenişmek için olur da fiil de yenişmede kullanılırsa, rekabetsiz olandan daha çok müba-

lağa ifade edeceği için o kalıp o manada süreklilik kazanır. Yahdeune okuyanların kıraatı da bunu destekler. Bundan maksatları da diğer kâfirlerden gelecek kınamaları önlemek ve kendilerine de mü'minlere yapılan şeyin aynısının yapılmasını istemek ve Müslümanlara karışarak sırlarından haberdar olmak ve onları muhaliflerine ulaştırmak ve benzeri şeylerdir.

“Vema yuhadiune illa enfüsehüm”. Nafi, İbn Kesir ve Ebu Amr böyle okurlar. Mana da şöyledir: Aldatma çemberi onların başlarına geçer, zararı da onları kuşatır. Yahut da şöyledir: Onlar bu konuda kendilerini aldatmışlardır; çünkü kendilerini böyle aldatmışlardır. Nefisleri onları aldatmıştır; çünkü onlara boş kuruntular vermiş ve onları kendisine hiçbir şeyin gizli kalmayacağı Allah'ı aldatmaya sevk etmiştir. Diğerleri ise vema yahdeune okumuşlardır. Çünkü birbirlerini aldatmak ancak iki kişi arasında düşünülür. Haddea babından yuhaddiune şeklinde de okunmuştur. Yahaddiune de okunmuştur ki yahtediune manasınadır. Meçhul kalıbı ve enfüsehümün de nasbı ile yuhdeune ve yahadeeune de okunmuştur.

Nefs bir şeyin kendisi ve gerçeğidir. Sonra ruha denilmiştir, çünkü canlının nefsi onunla kaimdir. Kalbe de denilmiştir, çünkü ruhun yeridir veyahut onunla ilgilidir. Kana da nefis denir, çünkü onu ayakta tutan odur. Suya da denir, çünkü ona aşırı derecede ihtiyacı vardır. Görüşe de nefis denir, mesela: Fülânun yuamirü nefsehu deyiminde geçtiği gibi, çünkü görüş de ondan doğar yahut da ona emreden ve işaret veren bir zata benzer. Burada nefislerden maksat zatlarıdır. Bunu ruhları ve görüşleri manasına almak da ihtimal dahilindedir.

“Vema yeşurun” (bunun farkında değillerdir). Bunu hissetmezler, çünkü devamlı gaflet ve aymazlık içindedirler. Aldatmanın vebalinin onlara ulaşmasını ve zararının onlara dönmesini gayet açık olarak görünen bir şey gibi kıldı, bunu ancak duyuları dumura uğrayanlar fark etmezler. Şuur hissetmektir, meşairül insan da onun duyulandır. Aslı şî'r'dir, şiar da bundan gelir.

10- “Onların kalplerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırmıştır”. Hastalık bedene arız olan şeyde gerçek manasındadır, bu şey onu normal davranışından çıkarır ve hareketlerine zarar verir. Hastalık nefsin kemaline engel olan psikolojik şeylerde de mecazdır, mesela cahillik, akide bozukluğu, kıskançlık, kin ve günah sevgisi gibi. Çünkü bunlar fazilete ulaşmaya engeldir yahut gerçek ve ebedi hayatın kaçmasına sebeptir. Ayet-i Kerime her ikisine de muhtemeldir. Çünkü kaçırdıkları liderlik gibi şeylerden dolayı kalpleri acı duyuyordu ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in günbegün kuvvetlen-

mesini ve yükselmesini çekemiyorlardı. Allah da onun durumunu daha da yükselterek ve şanını yücelterek üzüntülerini artırdı. Onların nefisleri küfür, itikat bozukluğu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlık vb. şeylerle afete maruz kalmıştı, Allah Teala da bunu kalplerini mühürlemekle veyahut teklifi artırarak, vahyi tekrar ederek ve yardımını katlayarak artırdı. Artırmayı Allah'a nisbet etmek, sonuç olması itibarı ilemdir. "Pisliklerini artırdı" (*Tevbe: 125*) ayetinde sureye nisbet edilmesi ise sebep olmasındandır.

Hastalıktan Müslümanların gücünü, Allah'ın onlara meleklerle yardım edip de kalplerine korku salmasıyla imdat ettiğini gördükleri zaman içlerine giren korku ve zaaflarını murat etmek de mümkündür. Hastalığın artmasından da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in muzafer olup ülkelere yayılmasını murat etmek de muhtemeldir.

"Yalan söyledikleri için onlara incinen (incitici) bir azap vardır". Burada geçen elim, mu'lem (canı yanan) manasındadır. Elimün ve elimün şeklinde çekimi yapılır, tıpkı veciün ve vecîün gibi. Mübalağa için azap onunla sıfatlanmıştır, şairin şu mısraında olduğu gibi:

Aralarında selamlaşmaları feci vuruştur.

Bu da: Cedde cidduh tarzındadır.

"Bima kânu yekzibun" Asım, Hamze ve Kisai böyle okumuşlardır, mana da bisebebi kizbihim (yalanları yüzünden) demek olur. Ya da yalanlarına bedel (karşılık) olarak demek olur, o da: İman ettik, sözleridir. Diğerleri de kezzebeden getirerek yükezzibun şeklinde okumuşlardır. Çünkü onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kalpleriyle ve din cambazlarıyla baş başa kaldıkları zaman yalanlıyorlardı. Yahut da mübalağa etmek ve çoğaltmak için kezzebe'den gelmiştir; mesela beyyeneş şey'ü ve mevvetel behaimu (hayvanlar çok öldü) gibi. Ya da kezzebel vahşiyyü'den gelir ki vahşi hayvan bir tur koştuktan sonra dönüp arkasına bakmaktır. Çünkü münafık da mütereddittir.

Yalan hilaf-i vaki olarak haber vermektir, o da haramdır. Çünkü ağır azapla tehdit edilmiştir. İbrahim aleyhisselam, üç defa yalan söyledi sözünden maksat atıf yapmaktır (üstü kapalı söylemektir). Ancak şeklen yalana benzediği için öyle denilmiştir.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ

لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾

آلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا قِيلَ

لَهُمْ امْنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ

آلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾

11 – Onlara: “Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın” denildiği zaman: Bizler ancak ıslahatçılarız, derler.

12 – Bilin ki onlar bozgunculardır; fakat bunun farkında değiller.

13 – Onlara: “İnsanların inandığı gibi siz de iman edin” denildiği zaman: Biz de beyinsizler gibi iman mı edelim, derler? Bilin ki gerçekten beyinsizler onlardır; fakat bilmezler.

11- “Ve iza kıyle lehüm la tüfsidu filardı”. Bu da yekzibun ya da (ve minennasi men) yekulu üzerine matuftur. Rivayete göre Selman radiyallahu anh: Bu ayetin adamları henüz gelmedi, demiştir. Belki de bundan şunu kastetmiştir: Bunun adamları sadece bunlar değildir, ileri de aynı halde insanlar olacaktır, demek istemiştir. Çünkü ayet içindeki zamirle makabline bağlıdır.

Fesat (bozgunculuk) dengeden çıkmaktır. Aksi salahtır. İkiisi de bütün zararlı ve yararlı şeyleri içine alır. Onların yeryüzündeki bazı fesatları şu idi: Müslümanları aldatmak, onlara karşı kafirlere yardım etmek ve sırlarını onlara ulaştırmakla savaş ve fitne çıkarmaktır. Çünkü bu, yeryüzünde bulunan insan, hayvan ve ekinlere zarar vermeye götürür. Haramları açıktan işlemek ve dini horlamak da buna girer; çünkü şeriatın hükümlerini ihlal etmek ve onlardan yüz çevirmek kargaşa çıkarır ve nizam-ı alemi bozar. Onlara bunu diyen de ya Allah Teala’dır ya Resul’üdür ya da bazı mü’minlerdir.

Hişam ile Kisai, kıyle lafzını ısmamla (sükundan sonra dudakları yummakla) okumuşlardır.

“Kalu innema nahnu muslihun (bizler ancak ıslahatçılarız, derler)”. İza’nın cevabıdır ve nasihat edene sert şekilde itirazdır. Mana da şöyledir: Bize böyle demeniz doğru değildir; çünkü bizim şanımız ıslah etmektir ve bizim halimiz bozgunculuk şaibesinden uzaktır. Bu mana şuradan çıkarılmıştır; çünkü innema edatı dahil olduğu şeyi

kendinden sonra gelene hasr eder, (onunla sınırlar). Mesela innema zeydün muntalîkun (ancak Zeyd gidicidir) ve innema yantalîku zeydun (ancak giden Zeyd'dir) denilir. Böyle demeleri şundan dolayıdır; çünkü onlar kalplerindeki hastalıktan dolayı bozgunculuğu ıslahat şeklinde düşünmüşlerdir. Nitekim Allah Teala: "Ameli kendine kötü gösterilip de onu güzel gören kimse!" (*Fatır: 8*) demiştir.

12- "Ela innehüm humul müfsidune velakin la yeşurun". Onların savlarını en belîğ şekilde reddetmektedir. Yeni cümle başıdır. Sözün iki tekit edatı ile başlaması; – ki birincisi kendinden sonra gelenin gerçek olduğunu gösteren elâ'dır. Çünkü inkar manasına gelen istifham hemzisi olumsuz kelimenin başına geçerse, gerçeklik ifade eder. Benzeri "eylese zalike bikadîrin" (*Kıyâmet: 40*) ayetidir. Bunun içindir ki neredeyse ondan sonraki cümlelerin ardından hep kase gelir. Onun teki de emâ'dır ki o da kasemin öncülerindedir. İkincisi de nisbeti tekit eden inne'dir – haberin marife olması (elmüfsidun) ve araya fasılânın girmesi (hüm) ve lakin la yeşurun diyerek istidrak etmesi; biz ancak ıslahatçılarız, diyerek mü'minlere sataşmalarını reddetmek içindir.

13- "Onlara: iman edin, denildiği zaman" bu da nasihat ve irşadî tamamlamaktadır. Çünkü imanın kemali iki şeyin birlikte olmasıyla- dır: Yaraşmayan şeyden yüz çevirmek – ki, fesat çıkarmayın, sözünden maksat da budur – ve gerekeni yapmak. İman edin sözünden istenen de budur.

"Kema amenennasu" mastar olarak mahallen mansuptur. Ma edatı da mastariyedir, yahut da rübema'daki gibi kâffedir. Ennas'teki lam cins içindir. Bundan maksat insanlıkları mükemmel olanlar ve aklın gereği ile amel edenlerdir. Çünkü cins ismi müsemmasında mutlak olarak kullanıldığı gibi ona mahsus ve ondan istenen manaları toplamak için de kullanılır. Bunun içindir ki cins bazen başkalarından (fertlerden) alınır: Zeyd insan değildir, denilir. Allah Teala'nın: "Onlar sağır, dilsizler, körlerdir" (*Bakara: 18, 171*) sözü de bu manaya- dır. Şair bu ikisini şu mısraında toplamıştır:

İnsanlar insanken ve zaman zamanken.

Ya da ennas'daki lam ahd içindir, ondan maksat da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yanındakilerdir ya da o cinsten iman edenlerdir, mesela Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi. Mana da şöyledir: Onlar nifak şaibesinden uzak olarak onların imanına denk bir şekilde ihlasla iman ettiler. Bu da zındığın tövbesinin kabul ve dille ikrarın iman olacağına delil getirilmiştir. Yoksa bu fayda temin etmezdi.

"Kalu enü'minü kema amenessüfehau" bundaki hemze inkar

içindir, (essüfehadaki) lam da insanlara işaretler, ya da bütün cinstir. Onlar da kendi iddialarına göre onlara dahildirler. Onlara beyinsizler demeleri görüşlerinin bozuk olduğuna inanmalarındandır ya da onları horlamak içindir. Çünkü o zamanlar mü'minlerin çoğu fakir idiler; Suhayb ve Bilal gibi kimileri de köle idiler. Ya da erkeklik taslayıp içlerinden iman edenlerle ilgilenmemeleri içindir. Bu da insanlar Abdullah bin Selam ve takımlarıyla tefsir edilirse böyle olur. Ayette geçen sefeh, akıl kıtlığından gelen hafiflik ve basit görüşlülüktür. Bunun karşısı da hilm'dir.

“Bilin ki gerçekten beyinsizler onlardır, ancak bilmezler”. Bu da onları ret ve cahilliklerini abartmadır. Çünkü gerçeğe direnen cahil, cahilliğini bilip de sessiz duran cahilden daha kötüdür. Zira beriki bazen mazur görülür ve ayet ve uyarılardan istifade eder.

Bu ayet neden la yalemun ile son buldu da bir önceki la yeşurun ile son buldu? Çünkü bu, beyinsizlere daha uygundur. Bir de din işlerinden anlamak ve hak ile batılı ayırmak derin düşünceye ihtiyaç duyan durumlardandır. Münafıklık ve ondaki fitne ve fesat ise söz ve davranışlarının üzerinde az bir düşünceden anlaşılır.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ
آمَنُوا قَالُوا آمَنُوا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ
إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ ﴿١٤﴾

14 - İman edenlere rastladıkları zaman: “İman ettik” derler. Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman; “biz sizinleyiz; ancak onlarla alay ediyoruz” derler.

14- “İman edenlere rastladıkları zaman: İman ettik, derler”. Mü'min ve kafirlere nasıl muamele ettiklerini ve kıssanın başındaki beyan etmektedir. Onların gidişatlarını açıklamak ve münafıklıklarını gözler önüne sermek için anlatılmıştır, tekrar değildir. Rivayete göre Abdullah bin Übey ve arkadaşları bir grup ashap ile karşılaştılar. Abdullah yanındakilere: Bakın, bu beyinsizleri sizden nasıl defedeceğim, dedi? Ebu Bekir radiyallahu anh'in elinden tuttu ve: Hoş geldin, ey Teym oğullarının Efendisi, Müslümanların piri, mağarada Resulullah'ın yanında bulunan ikinci adam, canını ve malını Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bonkerce harcayan, dedi! Sonra Ömer radiyallahu anh'in elinden tuttu: Hoş geldin, ey Adiy oğullarının Efendisi, el – Faruk, dininde güçlü, canını ve malını Resulullah sallallahu

aleyhi ve sellem'in uğrunda sarf eden, dedi! Sonra Hazreti Ali radi-yallahu anh'in elinden tuttu: Hoş geldin, ey Peygamber'in amcasının oğlu, damadı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hariç Haşim oğullarının efendisi, dedi! Bunun üzerine bu ayet indi.

Ayette geçen lika karşılaşmak ve rastlamak demektir: Lekıytuhu ve lakaytuhu denir ki onunla karşılaştım ve ona tesadüf ettim, demektir. Elkaytuhu da yere atmaktır ki, onu yere atınca onunla yüz yüze gelmiş olur.

"Ve iza halev ile şeyatînihim" halevtü bifülanin ve ileyhi denir ki onunla yalnız kalmaktır. Yahut hâlake zemmün deyiminden gelir ki kınama senden geçti ve gitti, demektir. Kurun haliye de geçmiş zamanlar demektir. Ya da halevtü bihi'den gelir ki biriyle alay etmektir. İla edatı ile geçişli kılınması inha (ulaştırmak) manası yüklendiği içindir.

Şeytana izafe edilmeleri küfürde onlara ortak olmalarından ya da münafıkların büyükleri olmalarındandır. Bunu diyenler de küçükleridir. Sibeveyh şeytan kelimesindeki nun'u bir seferinde şetana'dan sayarak aslı kabul etmiştir ki iyilikten uzak olmak manasıdır. Teşeytana sözcüğü de buna şahitlik eder. Bir seferinde de şâta'dan geldiğini ve zait söylemiştir ki batıl olmak manasıdır. Onun isimlerinden biri de batıldır.

"biz sizinleyiz, dediler" yani dinde ve itikatta demektir. Mü'minlere fiil cümlesiyle hitap ettiler (kalu amenna), şeytanlara ise "inne" edatıyla tekit edilen isim cümlesiyle hitap ettiler (inna maaküm). Çünkü birincisinden imanı ihdas ettiklerini kastettiler, ikincisinden ise üzerinde durdukları şeyde sebatı kastettiler. Bir de mü'minlere ettikleri hitapta bir inanç gerekçesi ve samimi bir arzu yoktu. Muhacir mü'minlerden iman hususunda pohpohlanma da beklemiyorlardı. Kafirlerle dedikleri ise öyle değildi.

"Biz ancak onlarla alay ediyoruz". Bu da bir öncekini tekit etmektedir; çünkü bir şeyle alay eden ve onu hafife alan onun karşısında ısrarlıdır. Ya da bir öncekinden bedeldir, çünkü İslam'ı hor gören küfürü büyötmüştür. Ya da bu başlangıç cümlesidir; sanki "gerçekten biz sizinleyiz" dedikleri zaman şeytanlar onlara: Eğer bu doğru ise neden mü'minlere uyuyor ve iman ettiğinizi iddia ediyorsunuz, dediler? Onlar da böyle cevap verdiler. Alay etmek dalga geçmektir ve hafife almaktır. Hezi'tü veste'ze'tü denir ki aynı manaya, ecebtü ile isteceb-tünün de aynı manaya olması gibi. Maddenin aslı hafifliktir, hez'den gelir ki hızlı öldürmektir. Hezee fûlanün denir ki olduğu yerde düşüp ölmektir. Nâkatuhu tehzeü bihi, devesi hızlı götürüyor, onu hafif taşıyor, demektir.

اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمْلَأُ

فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَهٗ

بِالْهَلٰى فَمَا رِيحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

15 – Allah onlarla alay ediyor; bir süre taşkınlıkları içinde bocalamalarına onlara süre veriyor.

16 – İşte onlar hıdayete karşılık sapıklığı satın alan kimselerdir. Bu nedenle ticaretleri kâr etmedi ve onlar doğru yolu da bulamadılar.

15- “Allah onlarla alay ediyor” onları alaylarından dolayı cezalandırıyor. Alayın karşılığı onunla isimlendirilmiştir, nitekim kötülüğün karşılığı da kötülükle isimlendirilmiştir. Bu da ya lafız lafza karşılık olsun içindir ya da miktar bakımından eşit olduğu içindir. Ya da alayın vebalini çekerler ki o da onlarla alay etmiş gibi olur. Ya da başlarına alaydan ayrılmayan ve alayın maksadı olan hakaret ve değersizliği indirir, demektir. Yahut da onlara alaycı biri gibi muamele eder demektir; bu da ya dünyada onları Müslümanların hükümlerine tabi tutmak ve onlara mühlet vererek ve nimetlerini artırarak taşkınlığı sürdürmeleri ile olur. Ya da ahirette olur; onlar ateşte iken onlara cennetten bir kapı açar; onlar da ona doğru koşarlar. Oraya varınca kapı yüzlerine kapanır. İşte Allah Teala’nın: “Bugün de iman edenler kafirlere gülerler” (*Mutaffifiyn: 34*) dediği budur.

Bunun söz başı yapılıp da yukarıya atıf yapılmaması şunun içindir; çünkü onların cezalandırılmalarını Allah üstlenmiş; bunu mü’minlere bırakmamıştır. Bir de onların alayları Allah’ın onlara yapacağı şeyin karşısında çok önemsiz kalır. Belki de, sözlerine uyacak şekilde, Allahu müste’ziün bihim dememesi istihzanın yavaş yavaş meydana geleceğine ve zaman zaman yenileceğine ima etmek içindir. Allah’ın onlara azabı da böyle oldu, nitekim şöyle demiştir: “Her sene bir iki defa denendiklerini görmüyorlar mı?” (*Tevbe: 126*).

“Ve yemüddühüm fi tuğyanihim yamehun” bu da meddel ceyşe ve emeddehu deyiminden gelir ki, ordunun sayısını artırmak ve takviye etmektir. Medettüs sirace velarda da bundan gelir ki kandile yağ koymak ve yere gübre serpmektir. Medde filumr (ömrü uzatmak)tan değildir, çünkü o lam ile geçişli kılınır; ümliye lehu gibi. İbn Kesir’in, ve yümiddühüm okuyuşu da bunu gösterir.

Mutezileler bu kelamı zahirine almada zorlanınca, şöyle dediler: Allah Teala mü'minlere verdiği gücü onlara vermeyince ve onları küfürleri, ısrarları ve muvaffakiyet yolunu tıkamaları ile yardımsız bırakıp da bu sebepten kalplerindeki pas ve karanlık mü'minlerin kalplerindeki açılma ve nurun aksine artınca veya şeytana onları azdırma imkanı verip de o da onların taşkınlıklarını artırınca, mecaz olarak fiilin müsebbibine isnadı gibi bunu Allah'a isnat etti ve taşkınlığı da onlara izafe etti ki fiilin ona isnadı hakikat üzere olduğu anlaşılmasın. Bunun tasdiki şudur: Artırmayı şeytanlara isnat edince azgınlığı genel olarak ifade etti ve: "Kardeşleri onlara azgınlıkta imdat eder" (*A'raf: 202*) dedi.

Şöyle de denilmiştir: Bunun aslı yemüddü lehüm'dür ki aylıp itaat etmeleri için ömürlerini uzatır, demektir. Fakat onlar taşkınlık ve körlükten başka bir şey yapmadılar. Yemüddü lehüm'deki lam hazfedildi, tıpkı Allah Teala'nın "vahtare musa kavmehu" (*A'raf: 155*) ayetinde olduğu gibi.

Yahut da takdir şöyledir: Onları ıslah etmek için onlara imdat eder, onlarsa buna rağmen taşkınlıklarında bocalamaktadırlar.

Tuğyan ve tığyan zam ve kesr ile lukyan ve likyan gibidir, küfürde ve azgınlıkta ileri giderek haddini aşmaktır. Aslı bir şeyin mekanını geçmesidir. Allah Teala: "Su taşınca sizi gemide taşıdık" (*Hakka: 11*) demiştir. Göz için körlük ne ise basiret için ameh odur (basiret körlüğü). O da işte şaşmaktır. Recülün âmihün ve amihün (şaşkın adam) denir. Ardun amhae de işaretsiz yerdir. Şair şöyle demiştir:

*Öyle yerler vardır ki,
Kör cahillere rehberliği kördür (ıpıssızdır).*

16- "İşte onlar hidayete karşılık sapıklığı satın alan kimselerdir". Onu tercih ettiler ve onunla değiştirdiler. Satın almanın aslı istenen maddi bir şeyi elde etmek için bedelini vermektir. İki ivazdan biri bizzat istenmeyecek şekilde nakit olursa o, bedel (fiyat olur), onu vermek de satın alma olur. Yoksa iki ivazdan hangisini bedel olarak düşünersen, onu veren müşteri, alan da satıcı olur. Bunun içindir ki bu iki kelime zıtlardan sayılmıştır. Sonra satın alma istiare yolu ile elindeki manevi veya maddi şeyi verip başka bir şeyi tahsil etmeye denilmiştir.

Şairin şu şiiri de bu manayadır:

*Kalpak gibi saçın yerine kel bir kafa aldım,
Parlak ön dişlerin yerine kuru bir damak aldım,
Uzun bir ömre bedel kısa bir ömür aldım,
Müslüman'ın Hristiyan olması gibi.*

Sonra da kelime genişletildi, başkasına tamah edilerek bir şeye rağbet etmeme manasında kullanıldı. Mana şöyledir: Onlar Allah'ın insanları onun üzerine yarattığı fitratı bıraktılar, benimsedikleri sapıklığı satın aldılar. Ya da sapıklığı seçtiler ve onu hidayete tercih ettiler.

“Ticaretleri kâr etmedi” bu (belagatta) mecazın teşrihidir, şöyle ki muamelelerinde satın alma tabiri kullanılınca, ziyanlarını temsil etmek üzere ona uygun bir şey zikretti. Şu da onun gibidir:

*Kerkez İbn dayeyi (kargayı) mağlup edip de
Onun iki yuvasını ele geçirince ona yüreğim sızladı.*

(Kerkez ak saç, karga da siyah saç yerine kullanılmış, arkasından uygun olarak yazlık ve kışlık iki yuvadan bahsedilmiştir. Yaşlandığına üzülmeğedir).

Ticaret alışverişi yaparak kâr etmek istemektir, kâr da sermayeden artan şeydir. Bunun içindir ki ona şifa denilmiştir. Onun (ziyanın) ticarete isnat edilip de tüccarlara isnat edilmemesi, işi yapanla yakın ilişkisinden ya da ticaretin ona benzetilmesinden dolayıdır, çünkü ticaret kâr ve zararın sebebidir.

“Doğru yolu bulamadılar”. Ticaretin yollarını demektir. Çünkü ondan maksat sermayenin ve kârın kurtarılmasıdır. Onlar ise istenen bu ikisini de ziyan ettiler. Çünkü sermayeleri selim fitratları ve sağlam akıl idi. Onlar bu sapıklıklara inanınca kabiliyetleri bozuldu, akılları sarsıldı; hakkı elde edecek ve kemale ulaşacak sermayeleri kalmadı. Ziyan ettiler, kârdan ümitlerini kestiler, sermayeyi de kaybettiler.

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ

ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾

17 – Onların hali bir ateş yakanın hali gibidir. O ateş etrafını aydınlattığı zaman Allah ışıklarını giderir ve onları karanlıklar içinde bırakır; artık görmezler.

17- “Onların hali bir ateş yakanın hali gibidir”. Onların gerçek hallerini anlatınca, arkasından da daha iyi açıklamak ve kafalara daha iyi yerleştirmek için bir misal getirdi. Çünkü bu kalbe daha çok tesir eder ve yaman hasmı daha çok susturur. Zira misal sana hayali gerçek ve maneviye maddi gibi gösterir. Bundan dolayıdır ki Allah Teala indirdiği kitaplarda çok misal getirmiş ve bu peygamberlerin ve hekimlerin sözlerinde çok yaygın kullanılmıştır.

Mesel aslında benzer demektir: Misl, mesel ve mesil olarak çekilir, tıpkı şibh, şebah ve şebih gibi. Sonra da örnek için dillerde dolaşan söze denildi (misal, deyim, atasözü). Bunun içindir ki bozulmaması için üzerinde titizlik gösterilir. Sonra da istiare yolu ile önemli ve garip her hal veya kıssa veyahut sıfat için kullanıldı. Mesela Allah Teala'nın şu ayetlerinde olduğu gibi: "Müttakilere vaat edilen cennetin hali şöyledir" (Ra'd: 35). "En yüce misal Allah'ındır" (Nahl: 60). Mana da şöyledir: Onların acayip halleri ateş yakanın hali gibidir.

Ellezi ismi mevsulü ellezine manasınadır, mesela: "Ve huttum kel-lezi hadu" (Tevbe: 69) ayetinde olduğu gibi. Tabii bu, ellezi daha önce geçen binurihim'deki cemi zamirinin mercii olduğu takdirde böyledir. Neden bu caiz oldu da tekil elkaim tensiye elkaimeyn'nin yerine kullanılmadı; çünkü ellezi sıfatla kastedilen bir şey değildir; sıfatla kastedilen sılası olan cümledir. O (ellezi) marifenin cümle ile nitelenmesi için bağlantıdır. Ayrıca o (ellezi) tam bir isim değildir, onun parçası gibidir. Onun hakkı diğer mevsullar gibi çoğul yapılmamaktır. Onda tekil de çoğul da birdir. Ellezine ise onun cemi musahhahı değildir; aksine zu mananın artması için ziyade kılınmıştır. Bunun içindir ki Kur'an'ın indigi fasih dile göre hep ye ile gelmiştir. Sonra sılası ile birlikte uzun olduğu için tahfif edilmiştir. Bundan dolayı daha ileriye gidildi, önce ye'si atıldı, sonra kesresi atıldı, sonra da ism-i fail ve ismi mefullarda lam ile yetinildi (eddarib, elmadrub gibi).

Yahut da ellezi ile ateş yakanların cinsi veya ateş yakan topluluk kastedilmiştir. İstiykad (istevkade) ateş yakmak istemek ve onu elde etmeye çalışmaktır. O da ateşin yükselmesi ve alevinin yukarıya çıkmasıdır. Nar da nara yenuru nevren'den gelir ki ürkme manasınadır. Çünkü ateşte hareket ve sarsıntı (titreme) vardır.

"Etrafını aydınlattığı zaman" yani ateş, ateş yakanın etrafını aydınlattığı zaman demektir, eğer edaet fiilini geçişli yaparsan böyle olur. Yoksa fiilin ma edatına isnadı mümkün hale gelir. Fiilin müennes olması etrafında birçok şeylerin ve mekanların bulunmasındandır. Ya da fiilin ateş zahirine isnat edilmesi mümkün olur. Ma edatı da mevsuledir, mekanlar manasınadır, zarf olarak mansuptur. Ya da zaittir, havlehu lafzı da zarftır. Havl maddesi dönmek için konulmuştur, yıla da döndüğü için havl denilir.

"Zeheballahu binurihim (Allah nurlarını giderir)". Bu da lemma'nın cevabıdır, hum zamiri ellezi'ye racidir, çoğul olması manadan dolayıdır. Burada neden nurihim, dedi de narihim, demedi? Çünkü ateş yakanın maksadı nurdur, ışıktır. Ya da bu cümle yeni söz başıdır, birinin "neden onların hali ateş yakıp da ateşi sönenin hali-

ne benzetildi?" diyerek itirazına cevap verilmiştir. Yahut da bu, açık-lamak için temsil getirilen cümleden bedeldir. Zamir her iki itibarda da münafıklara aittir. Felemma edaet cümlesinin cevabı da veciz ol-ması ve karışıklık korkusu da olmadığı için mahzuftur, tıpkı "felemma zehebu bihi" (Yusuf: 15) ayetinde olduğu gibi. Nurlarını gidermenin Allah'a nisbet edilmesi ya her şeyin onun yapması ile olmasındandır ya da söndürmenin gizli bir sebeple veya rüzgar yahut yağmur gibi gökten inen bir şeyle olmasından yahut da mübalağa murat edilme-sinden dolayıdır. Bunun içindir ki fiil hemze ile değil de be ile (binu-rihim) geçişli kılınmıştır. Çünkü be'de birliktelik ve tutma manası var-dır. Mesela, zehebes sultanu bimalihi denir ki, kral birinin malını alıp götürmektir. Allah'ın aldığı ve tuttuğu şeyi de geri gönderecek yoktur. Bundan ötürüdür ki lafzın gereği olan ışıktan vazgeçilerek nur, denil-miştir. Çünkü eğer, Allah ışıklarını götürür, denilse idi, ışığın fazlası gidip de nur denecek kadar bir şeyin kalması akla gelebilirdi. Maksat ışıklarının tamamen izale edilmesidir. Baksanıza, bunu nasıl tesbit ve tekit ederek:

"Ve terekehüm fi zulumatın la yubsırun (onları karanlıklar içinde bırakır)" demiş ve zulumat lafzını zikretmiştir ki o da ışığın olmayıp tamamen sönmesidir. Zulumatı cemi ve nekire yapmış, onu hayalle-rin dahi görülmeyeceği şekilde zifiri karanlık olarak nitelemiştir.

Tereke maddesi aslında atmak ve tahliye etmektir, onun bir mef'ulü olur, ona sayyere (kıldı, yaptı) manası yüklemiştir, o da efal-i kulub denen fiillerden sayılmıştır, mesela "ve terekehum fi zuluma-tın" kavlinde olduğu gibi. Şairin şu mısraı da bundandır:

Onu canavarların çekiştirdiği et parçası gibi kıldı.

Zulmet, ma zalemeke en tefale keza (böyle yapmana ne mani oldu?) deyiminden alınmıştır. Çünkü karanlık da gözü kapatır, onu görmek-ten men eder. Onların karanlıkları şunlardır: Küfrün karanlığı, münafıklığın karanlığı ve kıyamet gününün karanlığı. O günde mü'minlerin nurları ise önlerini ve sağlarını aydınlatır. Ya da sapıklığın karanlığıdır, Allah'ın gazabının karanlığıdır ve sonsuz azabın karanlığıdır. Yahut da şiddetli karanlıktır, sanki üst üste yığılmış karanlıklar gibidir.

Layubsırun fiilinin mef'ulü atılmış ve terk edilmiş cinsindendir; sanki fiil geçişsiz gibidir.

Ayet Allah Teala'nın hidayet verip de onu zayıf eden ve onunla ebe-di nimete kavuşamayıp da şaşkın ve üzgün kalan kimseye getirdiği bir misaldir. Bununla ilk ayetin içeriği iyice anlatılmak ve izah edilmek istenilmiştir. O genel kafirlerin arasına bu münafıklar da girer; çünkü

onlar da dilleriyle söyledikleri hakkı zayi etmişlerdir. Bunu yaparken de küfrü gizlemiş ve şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman da onu açığa vurmuşlardır. Ayet sapıklığı fitratında saklı bulunan hidayete tercih eden yahut iman ettikten sonra dininden dönen veyahut sağlam irade halleri (tasavvufi manada) olduğu halde kuru kuru sevgi iddia edip de Allah'ın da ona parlattığı iradi nurlarını giderdiği kimseler için de bir misaldir. Ya da ayet; münafıklara can, mal ve evlat güvenliği verecek ve onları ganimetlerde ve şeriat hükümlerinde Müslümanlara ortak kılacak imanlarını, aydınlanmak için ateş yakanın ateşine ve Allah'ın da onu söndürmek ve nurunu gidermekle onları helak ve hallerini ifşa etmesine bir misaldir.

صَمٌّ بَكْمٌ عَنْفَىٰ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾

18 – Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir: artık onlar geri dönmeyezler.

18- “Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir”. Kulaklarını hakka tı kayıp da onu konuşmak istemeyerek gözleriyle ayetleri görmeyince, hisleri dumura uğramış gibi oldu ve güçleri bitti. Şairin şu beyitinde olduğu gibi:

*Hayırla anılırsam sağırlardır,
Kötülükle anılırsam kulak kesilirler.*

Şu beyit de öyledir:

*Ben istemediğim şeye karşı sağırımdır,
İstediğim şeyi de en iyi işitenimdir.*

Onlara böyle denilmesi temsil yolu iledir, istiare tariki ile değildir, çünkü istiarenin şartı müstearünle'ün zikredilmemesidir. Öyle ki eğer karine olmasaydı kelimeler ona hamledilirdi, mesela Zühre'nin şu sözü gibi:

*Silahı keskin ve balık etli
Yelesi kalın ve tırnakları kesilmemiş bir aslanın yanında.*

Bunun içindir ki söz sihirbazları (ustaları) teşbihi andırmaması için çok dikkat ederler. Nitekim Şair Ebu Temmam şöyle demiştir:

*Yemin olsun ki yükselir de cahiller
Onun gökte bir ihtiyacı olduğunu sanır.*

Burada da her ne kadar müpteda hazfedildiği için zikredilmemişse de ancak söylenmiş hükmündedir, benzeri de şudur:

*Bana aslan kesiliyorsun, savaşlarda deve kuşusun,
Kanatları düşük, ısıklık çalanın ısılığından ürken.*

Bu, binurihim'deki zamiri münafıklara gönderdiğin takdirde böyledir, kaldı ki ayet temsilin özeti ve sonucu hükmündedir. Eğer onu ateş yakanlara gönderirsen, istiare değil hakikat olur. Mana da şöyledir: Onlar bir ateş yakıp da Allah da nurlarını gidererek onları korkunç karanlıklarda bırakınca, onları panikletti, öyle ki duyuları arızalandı ve güçleri düştü.

Üçü de terekehüm'ün mef'ulünden hal olarak nasb ile okunmuştur. Samem (sağrılık) aslında parçaların sıkışmasından meydana gelen katılıktır. Hacerün asam da bundan gelir ki som taş (mermer) demektir. Kanatün sammâ da sağlam mızrak demektir. Şişenin tıkaçına da sımam denir. İşitme duyusunu kaybetmeye de bu isim verilmiştir, çünkü sebebi kulak borusunun boşluk kalmayacak ve havanın dalgalanması ile işitme gerçekleşmeyecek şekilde tıkanmasıdır. Bekem ise dilsizliktir, amâ da görebilecek kimsenin görememesidir. Basireti kör olana da böyle denir.

“Fehüm la yerciun (artık geri dönmezler)”. Sattıkları ve zayı ettikleri hidayete dönmezler yahut satın aldıkları sapıklıktan dönmezler veyahut şaşkındırlar; ileri mi gideceklerini, geri mi kalacaklarını bilmezler. Başladıkları noktaya nasıl döneceklerini bilmezler.

Baştaki fe edatı geçen hükümlerle nitelenmelerinin şaşkınlıklarına ve dikilip kalmalarına sebep olduğunu göstermektedir.

أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَاءِ
فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ
الصُّرَاعِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾

19 - Yahut da onların hali gökten boşanan ve içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek bulunan bir yağmur gibidir. Ölüm korkusu ile parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kafirlerle çepeçevre kuşatmıştır.

19- “Ev kesayibin minessemai” bu da istevkade fiiline matuftur, yani onların hali yağmura yakalanın hali gibidir. Çünkü parmaklarını kulaklarına tıkarlar, demiştir. Ev edatı aslında şüphe duyulan esitliği göstermek içindir, sonra genişletildi, şüphe duyulmayanda da kullanıldı. Mesela calisil hasene ev ibn sirin (ister Hasan Basri ile otur ister İbn Sirin'le) sözünde olduğu gibi. “Onlardan ne günahkâra ne de azılı

kafire itaat etme" (*İnsan: 24*) ayeti de böyledir. Çünkü ev edatı bu misallerde oturma cinsini ve isyanın gerekliliğini eşitlemek içindir. "Ev kesayyibin" kavli de böyledir; manası da şöyledir: Münafıkların kıssası o iki kıssaya benzemektedir ve ikisi de onlara benzetmede eşittir. Sen ikisi ile misal getirmede yahut istediğin birini seçmede serbestsin.

Sayyib savb kökünden fey'il veznindedir, o da inmek manasınadır. Yağmura da buluta da denir. Şair Şemmah şöyle demiştir:

Yere yakın kara bulutlar, yalancı olmayan gök gürültüsü.

Ayette her ikisi de muhtemeldir. Nekire kılınması ondan şiddetli yağmur çeşidi kastedildiği içindir. Sema'nın marife kılınması bulutun bütün ufukları kaplayacak şekilde olmasındandır. Çünkü her ufka sema denir, nitekim onun her katına da sema denir. Şair şöyle demiştir:

(Ah hatırladığım sevgiliden) ve

Aramıza giren yer ve gök parçalarından!

Essema'nın marife kılınması asıl, bina ve nekirelik bakımından yağmurdaki abartıyı göstermesi içindir. Şöyle de denilmiştir: Sema-dan maksat buluttur, lam da onun mahiyetini belirtmek içindir.

"İçinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek vardır". Eger sayyib'ten yağmur kastedilirse, onun karanlıkları; damlalarının arka arkaya gelmesiyle kesafet kazanma karanlığıdır ve gecenin karanlığının yanı sıra bulutunun da karanlığıdır. Bulutu gök gürlemesi ile şimşeğe mekan kılması, bu ikisinin onun üstünde ve altında olmasından ve onunla ilgili bulunmasındandır. Eger ondan (sayyib'ten) bulut kastedilirse, onun karanlıkları siyahlığıdır, gecenin karanlığı ile kat kat olmasıdır.

Zulumatun'daki "ref" fihi zarfı ile, çünkü mevsufa itimat etmektedir. Gök gürültüsü buluttan duyulan sestir. Meşhur olan onun rüzgarın sürüklediği bulutların sürtünmesinden çıkmasıdır, ra'd irtiad kökünden alınmıştır. Berk (şimşek) de berakaş şey'ü'den gelir ki parlamak manasınadır. Ra'd ile berk ikisi de mastardır, bunun içindir ki onları cemi yapmamıştır.

"Yecalune esabiahum fi azanihim" zamir yağmura yakalananlara racidir, çünkü o her ne kadar hafz edilmiş ve sayyib onun yerine geçirilmişse de ancak manası durmaktadır. O nedenle ona itibar etmek caizdir, nitekim Hassan radiyallahu anh de bunu göz önüne almış ve şöyle demiştir:

Yanlarına gelen misafirlere Bereda içirirler

Bu da boğazdan rahat geçen şaraba karıştırılır.

Burası yusaffaku'daki gizli zamiri müzekker kılmıştır, çünkü mana,

mae berada (Berada ırmağının) suyunu içirirler, demektir.

Cümle söz başıdır, sanki şiddet ve korku zikredilince: Buna rağmen halleri nasıldır, denildi? Böyle de cevap verildi. Parmak uçlarının yerine parmakların kullanılması da mübalağa (abartmak) içindir.

“Minessavâiki (yıldırımlardan)” min edatı yecalune’ye bağlıdır, yani onun için böyle yaparlar demektir. Mesela: Sekahu minel gay-meti de böyledir ki: Süt içme arzusundan dolayı ona içirdi, demektir.

Saika (yıldırım) da korkunç ve yanında ateş bulunan sestir. Neyin üzerine düşerse onu yakar, şiddetli ses manasıdır. Bazen de duyulan veya görülen her korkunç şeye denir. Saakathus saikatu, yakmakla veya şiddetli sesle helak etmektir. Bu kelime minessavakü şeklinde de okunmuştur, bu savaikten ters çevrilmiş değildir, çünkü ikisinin de çekimi eşit olarak yapılır. Sakıad dikü ve hatibün miskaun denir ki güzel öten horoz ve güzel konuşan hatip manasıdır. Sakaathus saikatü de bundan gelir. Bu saika aslında ya gök gürlemesi sesinin veya gök gürlemenin sıfatıdır, te de mübalağa içindir, mesela raviye’de olduğu gibi. Yahut mastardır, afiyet ve kazibet gibi.

“Hazerel mevt (ölüm korkusu ile)” bu da illet (mefulunleh) olarak mansuptur. Şu mısradaki olduğu gibi:

Ve aġfiru avrael kerimi iddihareh

(Asil kimsenin bana söylediği çirkin sözü bağışlıyorum, geleceğe saklamak için).

Ölüm hayatın zeval bulmasıdır, hayata zıt arizi (sonradan olan) bir şeydir de denilmiştir. Çünkü Allah Teala: “Ölümü ve hayatı yarattı” (Mülk: 2) demiştir. Fakat bu görüş, yaratma takdir manasıdır, yok etme de mukadderdir, diye reddedilmiştir.

“Allah kafirleri çepeçevre kuşatmıştır”. Onun elinden kaçamazlar, nitekim etrafı sarılan da sarandan kurtulamaz. Onları hile ve düzen onun elinden kurtaramaz. Cümle itiraziyedir (ara cümledir) iraptan mahalli yoktur.

يَكَلُّوْا

الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا
أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ

إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

20 – Şimşek neredeyse gözlerini alacak. Şimşek onların etrafını aydınlatınca orada yürürler. Üzerlerine karanlık çökünce de dikilip kalırlar. Eğer Allah istese idi kulaklarını ve gözlerini giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

20- “Yekâdül berku yahtafu ebsarehum (şimşek neredeyse gözlerini alacak)”. Bu da ikinci söz başıdır, “o yıldırımlarla nasıl idiler?” di-yene böyle cevap verdi. Kâde efal-i mukarebedendir, haberin, sebebi arız olduğu için yaklaştığını bildirir, ancak henüz meydana gelmemiştir; ya bir mani çıkmıştır ya da bir şart yoktur. Asâ fiili ise haberin umut edilmesi için konulmuştur. O haber de yalın bir haberdir, asâ ise öyle değildir. Kâde’nin haberinin fiil- i muzari olması şart kılınmıştır, bu da özellikle yaklaştığını göstermek içindir, haberin başında da en edatı yoktur. Bu da hâl (şimdiki zaman) manasına olduğunu göstermesi içindir. Bazen asâ gibi kabul edilerek haberine en geçer, nitekim asâ da haberinden en hazf edilerek ona benzetilir. Çünkü ikisi de haberin yaklaşması konusunda birbirine yakındır.

Hatf sür’atle almaktır, tı’nın kesri ile yahtıfu okunmuştur, yahtatıfi olarak da yahıttıfu okunmuştur. Bu durumda te’nin fethası hı’ya nakledildi, sonra da tı’ya idgam edildi. Hı’nın kesri ile de yahıttıfu okunmuştur, çünkü iki sakın cem olmuş, ye de ona uymuştur. Aynı kelime yetehattafu şeklinde de okunmuştur.

“Şimşek onların etrafını aydınlatınca orada yürürler. Üzerlerine karanlık çökünce de dikilip kalırlar”. Bu da üçüncü cümle başıdır. Sanki “şimşek çakarken ve sönerken ne yapıyorlardı?” denildi de böyle cevap verildi.

Edâe fiili ya geçişlidir, mef’ulü de mahzuftur, manası da şöyledir: Küllema nevvere lehüm memşen ehazuhu (şimşek ne zaman yürü-yecek yerlerini aydınlattıysa yollarını tuttular) ya da lazımdır, mana da şöyledir: Küllema lemaa lehüm meşev fi matrâhi nurihi (ne zaman parladıysa ışığının düştüğü yerde yürüdüler). Azleme de öyledir; o da zalimel leylü’den nakledilerek müteaddi olarak gelir. Meçhul kalıbı ile uzlime okunuşu da Ebu Temmam’ın şu sözü de buna şahitlik eder,

*O ikisi iki halimi kararttı, sonra aydınlattılar
Karanlıklarını; altından genç ve yaşlı bir yüz çıktı.*

O (Ebu Temmam) her ne kadar yeni yetmelerden ise de ancak Arap dili bilginlerindendir; dediği duyduklarını rivayet olmaktan geri kalmaz.

Neden aydınlatma ile küllema, karartma ile de iza edatını kullan-

dı? Çünkü onlar yürüme konusunda hırslı idiler; fırsat buldukça onu değerlendirdiler, ama durma ise öyle değildir. Kamu durdular demektir, kametis suku (piyasa durdu) ve kamel mau (su dondu) da buradan gelir.

“Eğer Allah dilese idi kulaklarını ve gözlerini giderirdi”. Yani eğer Allah gök gürültüsünün sesi ile kulaklarını ve şimşegin parıltısı ile de gözlerini almak istese idi onları alır götürürdü. Mef’ulün hazfi cevabın onu göstermesindendir. Şae ve erade fiillerinde mef’ulün hazfi çok olmuştur, öyle ki kâde’de ancak garip şeylerde zikredilir, mesela şairin şu beyitindeki gibi:

Velev şî’tü en ebkiye demen lebekeytuhu
(Eğer kan ağlamak istese idim, öyle ağlardım).

Lev şart edatlarındandır, dış manası birincisi olmadığı için ikincisinin de olmamasını göstermektir. Tıpkı lazım olmadığı zaman melzumun da olmaması gibi. Be ziyadesiyle leezhebe biesmaihim şeklinde de okunmuştur, mesela “vela tulku bieydiküm ilettehlüketi” (Bakara: 195) ayetinde olduğu gibi. Bu şart edatının faydası gerektirici durum (şimşek) olmakla beraber manii (Allah’ın dilememesini) ortaya çıkarmak ve sebeplerin sonuç vermesinin Allah’ın dilemesine bağlı olduğuna ve sonuçların sebeplere bağlı olarak meydana gelmesinin de onun kudreti ile gerçekleştiğine dikkat çekmek içindir.

“Şüphesiz Allah her şeye kadirdir” bu da yukarıdaki hükmü açıklama ve izah etme gibidir. Şey özellikle var olana denir. Çünkü o aslında şae fiilinin mastarıdır. Bazen şai manasına gelir ki Yaratıcı Allah Teala’yı da içine alır. Nitekim şöyle demiştir: “De ki: Şahitlik bakımından hangi şey daha büyüktür? De ki: Allah” (En’am: 19). Bazen meşî’ manasına gelir, yani var olması istenen nesne demektir. Allah’ın da var olmasını istediği şey vakti gelince olur. Şu ayetler de bu manaya sahiptir: “Şüphesiz Allah her şeye kadirdir” (Bakara:20). Allah her şeyi yarattı” (Zümer: 62). Bu ikisi geneldir, istisnası yoktur.

Mutezileler, şey var olması doğru olan şeydir, bu da vacibi de mümkünü de içine alır, yahut bilinip haber verilmesi doğru olan şeydir ki yine imkânsız içine alır, dedikleri için her iki yerde de şeyi akıl icabı mümkün varlıkla tahsis etme durumunda kaldılar. Kudret bir şeyi var etme gücüdür. Şöyle de denilmiştir: O imkanı gerektiren bir sıfattır. Şöyle de denilmiştir: İnsanın gücü bir şeyi yapma halidir, Allah Teala’nın gücü ise acizlik sıfatının olmamasıdır. Kadir (gücü yeten) odur ki isterse yapar istemezse yapmaz. Kadir ise istediği şeyi istediği şekilde yapandır. Bunun içindir ki Allah’tan başkasının sıfatı olarak pek az kullanılır.

Kudred kadr kökünden türetilmiştir, çünkü gücü yeten işini gücüne göre ayarlar ya da dilemesinin gerektirdiği miktara göre yapar. Bunda da şuna delil vardır ki hâdis (sonradan olan) sonradan olurken, mümkün de dururken takdir edilmişlerdir. Kulun takdirinde olan şey de Allah Teala'nın takdirindedir. Çünkü o da bir şeydir. Her şey de Allah'ın takdiri ile dir.

Öyle görünüyor ki bu iki temsil girift temsillerdendir, o da içinde birçok parçalar bulunan ve bir tek nesne olacak şekilde birleşen toplu bir şeyi kendi gibi başka bir şeye benzetmektir. Mesela: "Tevrat'ı yüklenip de sonra taşımayanlar misali şöyledir" (*Cumua: 5*) ayeti gibi. Çünkü bunda Yahudilerin yanlarındaki Tevrat'ı tanımamadaki durumları taşıdığı hikmet tomarlarını anlamayan eşeğe benzetilmiştir. Bu ikisinden maksat münafıkların şaşkınlık ve şiddet halini karanlıkta yaktığı ateşi sönen kimsenin çektiklerine benzetmektir yahut karanlık gecede gök gürültülü ve şimşekli bir yağmura tutulmanın ve yıldırımlardan korkmanın haline benzetilmiştir.

Bunları basit temsil saymak da mümkündür, o da tek tek eşyaları alır, kendi gibilere benzetirsin; mesela şu ayette olduğu gibi: "Körle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir değildir" (*Fatır: 19 – 21*). Şair İmruulkays'in şu beyiti de öyledir:

Sanki kuşların yürekleri taze ve kuru iken

Onun (tavşancıl kuşunun) yuvasında hünnab ve eski adi hurma gibidir.

(Bu kuş avladığı kuşları yer, yüreklerini bırakırmış).

Birinci temsilde münafıkların kendileri ateş yakana, iman göstermeleri de ateş yakmaya; kanlarını, mallarını, evlatlarını vs. eşyalarını kurtarmaları da ateşin çevresini aydınlatmasına; helake ve hallerinin ifşasına yaklaşmışken bunun olmayıp da devamlı ziyanda ve sonsuz azapta bırakılmaları da ateşlerinin söndürülmesine ve nurlarının giderilmesine benzetilmiştir. İkinci temsilde de şahısları yağmurda kalamaya; inkar ve aldatma ile karışık imanları da içinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek bulunan buluta benzetilmiştir. Şöyle ki bu her ne kadar bizatihi faydalı bir şey ise de ancak bu şekilde olduğu için faydası zarara dönmüştür. Mü'minlerin baskılarından ve kendilerinden başka kafirlerden gelebilecek şeylerden dolayı ettikleri münafıklık da ölüm korkusu ile parmaklarını kulaklarına tıkamaya benzetilmiştir. Şöyle ki bu, Allah'ın takdirinden hiçbir şey eksiltmez ve onlara vermek istediği zarardan kurtarmaz. Şiddet karşısında şaşkınlıkları ve ne yaptıklarını bilmemeleri de her şimşek çaktıkça gözlerini almasından korkmakla beraber onu fırsat bilip birkaç adım atmalarına, sonra da

ışık sönünce bağlı kalıp hareket etmemelerine benzetilmiştir.

Şöyle de denilmiştir: İman, Kur'an ve insana ebedi hayatını kurtarmak için verilen diğer marifetler de yeryüzüne canlılık veren yağmura benzetilmiştir. O bozuk taifenin irtikap ettiği şeyler ve ileri sürdüğü müşkül itirazlar da karanlıklara benzetilmiştir. Ondaki vaat ve tehditler gök gürültüsüne, ondaki açık ayetler de şimşeğe, işittikleri tehdide kulak tıkamaları da gök gürültüsünün korkuttuğu ve ölüm korkusundan kulaklarını tıkayan ve bundan da kurtulamayan kimseye benzetilmiştir. "Allah kafirleri kuşatmıştır" sözünün manası da budur. İdrak ettikleri irşat parıltılarından veya göz diktikleri yardımlardan dolayı neşelenip harekete geçmeleri de şimşegin çakmasıyla aydınlanan yerde yürümelerine benzetilmiştir. Şüphe karşısında duraksamaları veya bir musibet sezmeleri de ortalık kararınca dikilip kalmalarına benzetilmiştir.

Allah Teala "eğer Allah dileseydi kulaklarını ve gözlerini alırdı" sözü ile şuna dikkat çekmiştir ki Allah Teala onlara kulakları ve gözleri onlarla doğru yolu bulsunlar ve kurtuluşa ersinler diye vermiştir. Onlar ise bunları geçici zevklerde kullandılar ve onları ilerideki faydalardan çevirdiler. Eğer Allah dileseydi onları bu istedikleri şekilde bırakırdı.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ

الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾

21 – Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin. Umulur ki günahlardan korunursunuz.

21- "Ey insanlar, Rabbinize ibadet edin". Mükelleflerin fırkalarını sayıp da özellerini ve işlerinin sonuçlarını zikredince, kalıp değiştirerek onlara hitap etti, bundan maksat da dinleyiciyi sarsmak, harekete geçirmek ve ibadet işine önem vermektir. Onu büyütmek ve hitap zevki ile ibadet külfetini azaltmaktır.

"Ya" nida edatıdır, uzağa seslenmek için konulmuştur. Bazen uzak yerine konularak yakına da hitap edilir, bu da ya onun azametinden dolayı olur, mesela dua edenin: Ya Rabbi, ve ya Allah, demesi gibi. Hâlbuki Allah kuluna şahdamarından daha yakındır. Ya da seslendiği kimsenin gafletinden, kötü anlayışından dolayı böyle yapar. Yahut da dua edilene önem verdiği veyahut ona daha çok çevirmek için yapar.

Ya edatı, nida edilenle beraber tam cümle teşkil eder. Çünkü o, filin yerine geçmiştir. Eyyü ise elif lam ile marife olana ulaşmak için konulmuştur. Çünkü o haliyle başına ya'nın gelmesi imkansızdır. Aksi takdirde iki harf-i tarif birleşmiş olur. Çünkü ikisi de eşittir. Eyyü'ye münadanın hükmü verildi ve açıklayıcı sıfatı olarak nida ile kastedilen şeyin yerine konuldu.

Aralarına tembih he'si sokuşturuldu, bu da tekit içindir ve muzaf-nileyhten hak ettiğini karşılamak içindir (eyyühüma ve eyyühüm gibi).

Kur'an-ı Kerim'de bu tip nidanın çok olması, içinde tekit türlerini barındırdığı içindir. Allah Teala'nın, kullarına en etkili ve en belîğ tarzda nida ettiği şeyler bunu hak etmiştir; çünkü onlar büyük şeylerdir, fark edilmek onların hakkıdır, ancak insanların çoğu bundan gafillerdir. Bu itibarla cemiler, cemi isimleri ve elif lamla marife olanlar nida edilir. Çünkü bunlar geneldir, ahd için değildir. Bunlardan istisnanın doğru olması ve genellik ifade eden şeylerle tekit edilmeleri de bunu gösterir. Mesela Allah Teala'nın "fesece del melaiketü küllühüm ecme-un" (Hicr: 30) ayeti gibi. Ashabın bunların genelliği ile şayi ve yaygın olarak delil getirmeleri de bunu gösterir.

"Ennas (ey insanlar)" tabiri ayet inerken var olanları da sonradan olacakları da içine alır. Çünkü tevatüren sabittir ki Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in hitabı ve getirdiği hükümler her ikisini de içine almaktadır, kıyamete kadar geçerlidir. Ancak belli delillerle istisna edilenler hariç.

Alkame ile Hasen'den, ey insanlar, diye inen bütün ayetler Mekki'dir ve, ey iman edenler, diye başlayanlar da Medeni'dir, diye gelen rivayet, eğer merfu olarak sahih ise, bu çağrının kafirlere has olduğunu da ibadetle memur olduklarını da icap etmez. Çünkü emredilen şey ibadete başlama ile gittikçe artırma ve ona devam etme arasında müşterektir. Binaenaleyh kafirlerden istenen önce Allah'ı tanıma ve onu ikrar etmeden sonra ibadete başlamaktır. Çünkü bir şey vacip ise onu tamamlayan şeyler de vaciptir. Mesela abdestsizlik nasıl namazın vacip olmasına mani değilse, kafirlik de ibadetin vacip olmasına mani değildir. Aksine onu ortadan kaldırmak ve arkasından da onunla meşgul olmak vaciptir. Mü'minlerden istenen de bunu artırmaları ve üzerinde sebat etmeleridir.

"Rabbimize" demesi de ibadeti hak ettiren şeyin Rablik olduğunu göstermek içindir.

"Ellezi halekaküm (sizi yaratan)" bu da tazim ve sebep bildirmek için dolaylı sıfattır. Kayıt olma ihtimali de vardır, hitap özellikle müş-

rikleredir, Rab'ten de genel olarak hem gerçek Rab hem de onların rab dedikleri şeyler kastedilirse. Yaratmak bir şeyi tasarlayarak ve düzgün şekilde icat etmektir. Aslı takdirdir, halakan na'le denir ki, ayakkabı çiftini takdir edip birbiriyle kıyaslayarak eşit yapmaktır.

“Vellezine min kabliküm (sizden öncekileri de)” bu da insandan zat veya zaman itibarı ile önce geçen bütün şeyleri içine alır (ruh, beden, atalar, yer ve gökler gibi). Halekaküm'deki mansup zamire ma-tuftur. Cümle onların ikrarını dikkate alarak söylenmiştir, çünkü onlar bunu itiraf ediyorlardı, mesela şu ayette olduğu gibi: “Andolsun ki onlara, kendilerini kimin yarattığını sorsan: Elbette: Allah, derler” (*Zuh-ruf: 87*). “Andolsun ki onlara, gökleri ve yeri kim yarattı, diye sorsan, elbette: Allah, derler” (*Lokman: 25*). Ya da az bir düşünme ile bunu bilme imkanları vardır.

Men kableküm şeklinde de okunmuştur, bu da tekit için birinci mevsulle sırası arasına ikinci mevsul sokuşturma ile olmuştur. Nitekim Şair Cerir de böyle bir şey yapmıştır:

*Ya Teyme Teyme Adıyyin, la eba lekümü
(Ey Teym Teym Adi oğulları, babasızlar!)*

Birinci Teym ile ona izafe edilen şey arasına bunu sokuşturmuştur.

“Lealleküm tettekun (umulur ki günahlardan korunursunuz)”. Bu da u'budu'daki zamirden hâldir, sanki şöyle demiştir: Rabbinize ibadet edin, Allah Teala'nın komşuluğuna götüren hidayet ve felahı kazanan müttakilerin yoluna gitmenizi umarak. Böylece takvanın saliklerin son dereceleri olduğuna dikkat çekmiştir. O da Allah Teala'dan başka her şeyden el çekerek Allah'a iltica etmektir. Şuna da dikkat çekmiştir ki abit kimse ibadetinden gurur duymamalıdır, korku ile ümit arasında olmalıdır. Nitekim: “Rablerine korkarak ve ümit ederek dua ederler” (*Secde: 16*) demiştir. “Yani rahmetini umar ve azabından korkarlar”. (*İsra:87*) (Lealleküm tettekun) ya da halekamü'ün mef'ulünden hâldir ve ona atfedilmiştir. Mana da şöyledir: O sizi ve sizden öncekileri takva gösterecek bir surette yarattı, çünkü ona götü-recek birçok sebepler hazırlamıştır.

Burada lafız ve mana olarak genellikle muhatap kullanmıştır, bu da hepsini kastederek yapılmıştır. Şöyle de denilmiştir: Bu takva sizi yaratmasının sebebidir, nitekim Allah Teala: “Cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım” (*Zariyat: 56*) demiştir. Bu ise zayıftır, çünkü lügat buna müsait değildir.

Ayet şunu gösterir ki Allah Teala'yı bilmenin, birliğini anlamanın ve ibadeti hak ettiğini öğrenmenin yolu, yaptıklarına bakmaktır ve işlerini

delil getirmektir. Ayet şunu da göstermektedir ki kul ona ibadet etmekle sevabı hak etmez, çünkü sevap ona daha önce verdiği birçok nimetlere şükür olduğundan o, ücretini işten önce alan işçi gibi olmuştur.

الَّذِي

جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ
مَاءً فَاتَّخِذَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا

وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

22 – O Rab ki yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina yaptı. Gökten bir su indirdi de onunla meyvelerden sizin için rızık çıkardı. Öyleyse bilip dururken Allah'a eşler koşmayın.

22- “Ellezi ceale lekümül arda firaşen (o ki yeryüzünü size bir döşek yaptı)” (Rebbeküm’ün) ikinci sıfatıdır yahut mansup veya merfu metihtir yahut müptedadır, haberi de felatec’alu’dur.

Ceale ef'al-i âmme'dendir, üç yönü vardır; sâra ve tafika manasına gelir, mef'ul almaz, şu beyitte olduğu gibi:

*Süheyl oğullarının genç develeri kalabalık
Sürüdedir ve otlakları yakındır.*

Evcede manasına gelir ve bir mef'ul alır, “cealez zulümati vennur” (*En'am: 1*) ayetinde olduğu gibi. Sayyere (değiştirmek) manasına gelir ve iki mef'ul alır, “ceale lekümül arda firaşen” (*Bakara:22*) kavlinde olduğu gibi. Değiştirmek bazen eylemle olur, bazen sözle bazen de akitle (bağitle) olur. Yeri döşek yapmasının manası şudur: Bazı taraflarını sudan uzak yapmıştır, hâlbuki suyun karakteri yeri kuşatmaktır. Ve onu yani yeri orta sertlikte ve latif (hoş) olarak yaratmıştır, böylelikle serili döşek gibi üzerinde oturmaya ve uyumaya elverişli olmuştur. Bu da onun düz olmasını gerektirmez, çünkü küre hacmi büyük olunca düz olmasına mani teşkil etmez.

“Vessemae binaen (göğü de bir bina yaptı)” üzerinize kubbe gibi çattı. Sema (gök) cins isimdir, teke de çoğa da denir, mesela dirhem ve dinar gibi. Sema'nın çoğulu olduğu da söylenmiştir. Bina mastardır, yapı manasınadır, ister ev ister dam ister kubbe isterse çadır gibi olsun. Bena ale imreetihi de bundan gelir, çünkü evlenirken geline yeni bir çadır kurarlardı.

“Ve enzele minessami maen feahrece bihi mines semerati rizkan leküm” ceale'nin üzerine matuftur. Meyvelerin çıkması Allah'ın dilemesi ile, ancak toprakla karışan su çıkmasına sebep ve onun için madde (asıl) olmuştur, tıpkı meninin canlı için madde olması gibi. Bunu da o ikisinden oluşan maddeye meyvelerin şekillerini ve tatlarını vermekle yaptı. Ya da suya aktif bir kuvvet, toprağa da pasif bir kuvvet vermekle yaptı ki bu ikisinin birleşmesinden çeşitli meyveler çıktı. O (Allah) eşyayı sebepsiz ve maddesiz de icat etmeye kadirdir, nitekim sebeplerin ve maddelerin zatını yaratmıştır, ancak onları hikmeti gereği yavaş yavaş halden hale geçerek yaratmasında öyle sanatlar ve hikmetler vardır ki bunlar basireti olanlara ibretler ve büyük kudreti karşısında hayranlık verir ki bunlar bir seferde yapmasında bulunmaz.

İlk min edatı ibtida (başlangıç) içindir, ister semadan bulut murat edilsin, çünkü üstündeki her şey semadır isterse gök (çark) murat edilsin. Çünkü yağmur gökten başlar buluta gelir, ondan da yere varır, nitekim bunlar açıkça görülmektedir. Ya da yağmur gökteki bazı sebeplerle oluşur ki bunlar yerin derinliklerindeki rutubeti hava boşluğuna taşır, ondan da yağmur getiren bulut oluşur. İkinci min de parça bildiren edattır, delili de “onunla meyveler çıkardık” kavli ile iki neki-re lafızların yani maen ile rizkan lafızlarının onu kuşatmış olmasıdır. Sanki şöyle demiştir: Gökten biraz su indirdik, onunla biraz meyveler çıkardık ki size azıcık rızık olsun. Gerçek de bunu göstermektedir; çünkü gökten suyun hepsini indirmemiştir, bütün meyveleri çıkarmamıştır ve bütün rızıkları da meyve yapmamıştır. Ya da min açıklama edatıdır, rizkan da merzuk manasına mef'uldür: Enfaktü mined derahimi elfen (bir dirhem harcadım) sözündeki gibi.

Neden essemerat diye marife getirdi, hâlbuki burası çoğul yeridir, çünkü meyvelerden erdeket semeretü bustanihi (bahçesinin meyvesi yetiştirdi) sözündeki kalabalık meyve kastedilmiştir. Tekil olarak mines semereti okuyanın kıraatı da bunu destekler ya da (azlık ve çokluk bildiren) cemiler birbirinin yerine kullanılır, mesela: “Nice bahçeler ve pınarlar bıraktılar” (*Duhan: 25*) ve “Üç kuru” (*Bakara: 228*) ayetlerinde olduğu gibi (çokluktan azlık yerinde kullanılmıştır). Ya da e:if lam-lı olduğu için azlık sınırından çıkmıştır. Leküm de rizkan'ın sıfatıdır, eğer ondan merzuk manası kastedilirse ve mef'ulunleh'tir, eğer ondan mastar kastedilirse. O zaman rizkan iyyaküm demek olur.

“Fela tec'alu lillahi endaden (Allah'a eşler koşmayın)”. U'budu'ya bağlıdır, nehiydir ona matuftur ya da nefiydir, gizli in ile marısuftur, onun cevabıdır ya da lealle'ye mütealliktir, o zaman tec'alu lafzı “le-

alli ebluğul esbabe esbabes semavati" (*Ğafir: 36, 37*) ayetindeki gibi mansup olur. Bu durumda ettalia altı isme katılmış olur, çünkü bunlar gayri mucep kelimada ortaklırlar. Mana da: Allah'a eşler koşmayın, şeklinde olur. Ya da bu cümle ceale leküm lafzına mütealliktir, eğer yeni cümle başı kabul edilirse. O zaman nehiy olur ve la tecalu lafzı murat edilerek haber düşer. Fe de sebep içindir, mübteda'da şart manası bulunduğu için getirilmiştir. Mana da şöyledir: Sizi bu değerli nimetler ve büyük ayetlerle kuşatan zata şirk koşmanız yaraşmaz.

Nid de rekabet eden eş (denk) manasınadır, Cerir şöyle demiştir:

Teym'i bana denk mi sayıyorsunuz?

Teymler soylu kimseye denk olmaz.

Nedde nududen deyiminden gelir ki ürkmek manasınadır. Nadet-tür recüle de muhalefet etmektir. Zat itibarı ile muhalefet edene denilmiştir, nitekim kadir ve kıymet itibarı ile muhalefet edene de denir. Neden müşriklerin Allah'tan başka taptıkları şeylere "eşler, ortaklar" denilmiştir, hâlbuki onların ne zatında ortak olduğunu ne de fiillerinde ona muhalefet ettiğini iddia etmemişlerdi? Zira Onlar Allah'a ibadeti terk edip de onlara tanrılar adını verince, bunların hali Allah'tan gelecek belayı def edeceğine ve onlara Allah'ın istemediği hayrı vereceğine inanan kimselerin haline benzedi. Eş koşulmayacak birine eş koştukları için de onlarla alay etti ve onları ayıpladı. Bunun içindir ki Cahiliye muvahhidi Zeyd bin Nüfeyl şöyle demiştir:

Bir tek Rabbe mi itaat edeyim yoksa bin Rabbe mi

İşler taksim edildiği zaman?

Lat ile Uzza'yı, ikisini de terk ettim,

Basireti olan adam da böyle yapar.

"Ve entüm talemun (siz bilip dururken)". Fela tec'alu'nun zamirinden haldir, ta'lemune'nin mef'ulü de atılmıştır, Mana da şöyledir: Sizler ilim adamları ve ileri görüş sahipleri olduğunuz halde eğer azıcık düşünse idiniz, aklınız sizi bu mümkün şeyleri var eden, varlığı zorunlu, aşkın ve mahluklara benzemeyen bir zata götürürdü. Ya da ta'lemun'un mef'ulü mukadderdir, o da kimsenin ona denk olmaması ve onun yaptığını yapamamasıdır. Şu ayet de öyledir: "Ortaklarınızdan bunlardan bir şey yapan var mı?" (*Rum: 40*). Buna göre bundan maksat azarlama ve kınamadır, hükmü kayıtlamak ve ona hasr etmek değildir. Zira cahille alim teklifte eşittir.

Bil ki iki ayetin esprisi, Allah'a ibadeti emretmektir, ona şirk koştuktan men etmektir ve illet ve gerekçesine işaret etmektir. Bunun açıklaması da şöyledir: Allah ibadet emrini Rab sıfatına dayadı, bun-

dan da onun illet olduğunu andırmak istedi. Sonra da Rabliğini şöyle açıkladı; çünkü o onların yaratıcısıdır ve yaşamlarında onları taşıyacak, gölgelendirecek, yiyecek ve giyecek gibi ihtiyaç duydukları şeylerin yaratıcısıdır. Zira ayette geçen semere yiyecek ve rızıktan daha geniştir, rızık da yiyecek ve içecekten daha kapsamlıdır.

Sonra ondan başkasının güç yetiremeyeceği bu şeyler Allah Teala'nın birliğine şahit olduğu için ona şirk koşma yasasını buna dayandırdı. Belki de Cenab-ı Allah zahirin göstermesiyle ve sözün de o konuda olmasıyla insanın yaratılışına, ona bol bol verdiği mana ve sıfatlara temsil yolu ile işaret etmiştir. Mesela bedeni yere, nefsi göğe ve aklı suya benzetmiştir. Ona taşacak şekilde verdiği bilimsel faziletleri ve meydana gelen nazariyeleri duyular için aklı kullanmaya benzetmiştir. Ruhsal ve bedensel kuvvetlerin sarmaş dolaş olmasını da irade sahibi yaratıcının kudretiyle aktif semavi ve pasif yerel güçlerin birleşmesinden doğan meyveye benzetmiştir. Çünkü her ayetin bir dışı ve bir içi vardır, her ucun da bir çıkacak ve bakacak yeri vardır.

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا
فَاتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾

23 – Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, onun benzerinden bir sûre getirin ve eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka şahitlerinizi getirin.

23- “Eğer kulumuza indirdiğimizden şüphe içinde iseniz, onun benzerinden bir sûre getirin” Allah Teala birliğini tesbit edip onu bilmeye götürecek yolu da beyan edince, arkasından Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in Peygamberliğine delil olacak şeyi anlattı. O da fesahati ile her hatibi mağlup eden ve ona karşı çıkmaya davet ettiği öz ve dilbaz Arapları susturmasıyla mucize olan Kur'an'dır. Üstelik bu sonuncular çok idiler, karşı koymak ve zarar vermek için aşırı davranıyor, onu yenmek ve ona hasım olmak için can atıyorlardı. Allah Teala bunu anlattığı gibi onun mucizeliğini tanıttak ve iddia ettiği gibi Allah katından olduğunu kesin olarak ispat edecek şeyi de tarif etti.

Neden nezzelna kalıbını kullandı, çünkü onun şair ve hatiplerin yaptığı gibi azar azar ve olaylara uygun olarak inmesi, onları kuşku-

landırıyordu. Nitekim Allah Teala onlar hakkında şöyle demiştir: “Kafirler: Bu Kur’an ona birden indirilmeli değil miydi, dediler?” (*Furkan*: 32). Bu nedenle şüpheyi izale etmek ve susturucu delili ağızlarına tıkmak için onlara meydan okuma da o şekilde olmalı idi.

Onu nefsine izafe ederek, kulumuz, demesi şanını yüceltmek ve hükmüne itaat eden has kulu olduğunu vurgulamak içindir.

İbâdene şeklinde de okunmuş, bundan da Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile ümmetini kastetmiştir.

Sure kelimesi Kur’an’ın belli adlarla anılan bir bölümüdür. En az üç ayettir. Eğer sure kelimesindeki vav aslî kabul edilirse, şehrin surundan gelir, çünkü o da Kur’an’ın bir bölümünü kuşatmış ve tek başına koruma altına almıştır. Ya da çeşitli ilimleri içine almıştır, tıpkı şehir surunun içindeki şeyleri kapsamına alması gibi. Ya da rütbe manasına olan sureden gelmektedir. Şair şöyle demiştir:

*Harab ile Kadd’in öyle bir sureleri (rütbeleri) vardır ki
Şerefte, kargası uçurulmaz (ona erişilmez).*

Çünkü sureler okuyucunun yükseldiği menziller ve mertebeler gibidir. Onun mertebeleri uzunluk ve kısalığında, fazilet ve şerefinde ve okumanın sevabındadır. Eğer vav’ı hemzeden değiştirilmiş kabul edilirse, bir şeyin kalıntısı ve parçası manasına gelir.

Kur’an’ın teker teker surelere ayrılmasındaki hikmet şunlardır: Çeşitleri ayırmak, şekilleri birbirine yaklaştırmak, nazmın birbirini okşaması, okuyucuyu rahatlatmak, hıfzı (ezberi) kolaylaştırmak ve buna teşvik etmektir. Çünkü bir sureyi hatmettiği zaman bundan nefes alır, tıpkı bir mil kat eden veya bir berid (bir mesafe ölçüsü) yol alan gibi olur. Hafız da onu ezberlediği zaman Kur’an’dan tam bir hisse alır ve sınırlı ve müstakil bir bölümü elde etmiş olur. Bundan hoşlanır ve bundan sevinir. Bunun daha başka faydaları da vardır.

“**Min mislihi**” bu da suretin lafzının sıfatıdır, yani onun gibi olan bir surenin benzerini demektir. Mislihi’deki zamir, lima nezzelna’ya (indirdiğimiz şeye) racidir. Min teb’iyz (parça göstermek) ya da beyan etmek içindir. Ahfeş’e göre zaittir. Yani belagatta ve nazım güzelliğinde ona benzer bir sure getirin demektir. Yahut da zamir abdina lafzına racidir. Min ibtida (başlangıç) içindir, yani aleyhissalat vesselam gibi ümmi, kitap okumamış ve ilim öğrenmemiş biri gibisinden buna benzer bir kitap getirin, demektir.

(Min mislihi surenin sıfatıdır) ya da fe’tu (getirin) fiiline bağlıdır. Zamir de abde racidir. Zamiri indirilen kelama irca etmek daha makuldur; çünkü o, Allah Teala’nın “onun gibi bir sure getirin” (*Baka-*

ra:23) sözüne ve meydan okuyan diğer ayetlere uygundur. Bir de söz o konudur, üzerine indirilen kimse hakkında değildir. Ondan çıkılmalıdır ki tertip ve nazım düzgün olsun. Ayrıca büyük bir kalabalığa, içlerinden birinin getirdiği gibisini getirin demek, meydan okumada, onun gibi biri de buna benzer bir şey getirsin demekten daha etkileyicidir. Ayrıca o kelimemiz bizzatıhi mucizdir, yoksa getirenden dolayı değildir. Çünkü Allah Teala şöyle demiştir: “De ki: Eğer insanlarla cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek için toplansalar benzerini getiremezler” (İsra: 88). Sonra o zamiri abdina (kulumuza) kelimesine irca etmek, o nitelikte olmayan birinin getirebileceğini ima eder ve Allah Teala'nın:

“Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın” kelimasına da uygun düşmez. Çünkü bu, onlara yardım edecek ve destek verecek herkesten yardım isteme manasında bir emirdir.

Şüheda şehid'in çoğuludur, hazır olan yahut şahitlik eden yahut yardım eden veyahut imam (devlet başkanı) demektir. Ona böyle denilmesi meclislerde hazır olup huzurunda işlerin karara bağlanmasındandır. Zira terkip (şahadet maddesi) bizzat veyahut tasavvur şeklinde hazır olmak manasındadır. Allah yolunda öldürülen kimseye şehit denilmesi de bundandır; çünkü o umduğu şeye hazır olur ya da melekler onun yanında hazır olur.

“Dûn” lafzının manası bir şeye yakın yer demektir. Kitabı tedvin etmek de bundan gelir, zira o da cümleleri birbirine yaklaştırmaktır. Duneke haza da, bunu en yakın yerden al, demektir. Sonra dûn kelimesi istiare yolu ile rütbelere için denildi. Zeydün dûne amr'in denir ki Zeyd şerefte Amr'dan düşüktür demektir. Dûn (adi şey) de bundan gelir. Sonra genişletilerek haddini aşan, başka alana geçen her şeye denildi. Allah Teala: “Mü'minler mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmesinler” (Al-i İmran: 28) demiştir ki mü'minlerin dostluğunu geçip de kafirlerin dostluğuna atılmasınlar demektir. Ümeyye (bin Ebissalat) da şöyle demiştir:

*Ey nefis, senin için Allah'tan başka koruyucu yoktur,
Zamanın soktuğuna da afsuncu yoktur.*

Min edatı ud'û lafzına müteallıktır, mana da, yanınızdakileri yahut Allah'tan başka size yardım edeceklerini umduğunuz insanları ve cinleri Kur'an'la yarışa çağırışın, demektir. Çünkü Onun benzerini ancak Allah getirebilir. Ya da şöyledir: Allah'tan başka şahitleri çağırın da bu getirdiğiniz de onun gibidir diye şahitlik etsinler. Ama Allah'ı şahit tutmayın, çünkü o, delil getirmekten aciz olan şaşkın kimselerin adetidir.

Yahut da min edatı şühedaeküm lafzına müteallıktır, mana da şöy-

ledir: Allah'tan başka dostlar yahut tanrılar edindiğiniz ve kıyamet gününde size şahitlik edeceklerini zannettiğiniz veyahut Allah'ın önünde (huzurunda) size şahitlik edeceğine kandığınız kimseleri çağırın da size yardım etsinler. Son mana Şair A'şâ'nın şu mısrasından alınmıştır:

Sürahi o kadar şeffaftır ki arkasındaki tozu önünde gibi gösterir.

Kur'an'a karşı çıkmaları için cansız şeylerden yardım istemelerini söylemek onlar için gayet susturucu ve alay edici bir ifadedir. Şöyle de denilmiştir: Min dunihi yani min duni evliyaihi demektir. Bundan da Arapların ileri gelen hatipleri ve meclis başkanları kastedilmiştir, yani bunları çağırın da ortaya koyduğunuz şeyin Kur'an'ın bir benzeri olduğuna size şahitlik etsinler, demektir. (Bunu da yapmazlar) zira akıllı kimse yanlış olduğu meydana çıkan ve arızalı olduğu bilinen bir şeyin doğru olduğuna şahitlik etmez.

“İn küntüm sadıkiyn (eğer doğru söyleyenler iseniz)”. Bunun insan sözü olduğu savında. Bunun cevabı mahzuftur, geçen kısım onu göstermektedir (o da: Bunu yapın, demektir). Sıdk (doğruluk) gerçeğe uygun haber vermektir. Şöyle de denilmiştir: Haber verenin delil ve emareye dayalı olarak öyle olduğuna inanmakla beraber verdiği haberdur. Çünkü Allah Teala münafıkları: Şüphesiz sen elbette Allah'ın Resulüsün, sözünde yalanlamıştır; çünkü gerçek olduğuna inanmıyorlardı. (Fakat bu) tarif, yalanlama onların şahitliklerine racidir diyerek reddedilmiştir. Çünkü şahitlik bildiği bir şeyi haber vermektir. Onlar ise bunu bilmiyorlardı.

فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ
الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

24 – Eğer bunu yapamazsanız – ki asla yapamayacaksınız – yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten korkun. O ateş kafirler için hazırlanmıştır.

24- “Eğer bunu yapamazsanız – ki asla yapamayacaksınız – yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten korkun.” Onlara Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in ve getirdiği şeylerin durumunu tanıtacak şeyleri açıklayıp da onlara hak ile batılı birbirinden ayırınca, sonuç olarak bunun özetini verdi. Şöyle ki, sizler ona karşı koymaya çalışıp da hepiniz ona denk veya yakın bir şey getirmekten aciz kalınca, onun mucize olduğu ve onu tasdik etmenin vacip olduğu meydana çıktı. Öyleyse ona iman edin ve onu inkar edenler için hazırlanan azaptan sakının.

(Önceki ayette) geçen belli niteliklerle getirme yerine yapmayı da başkasını da içine alacak yapma ifadesini kullanması bunun daha veciz olmasından dolayıdır. Cezanın lazımlığını da kinaye yolu ile onun yerine koyması kinaye yapılan şeyi zihinlere iyice yerleştirmek, inat durumunu korkunç göstermek ve tehdidi de veciz bir şekilde açıkça söylemek içindir.

Şart cümlesini şüphe ifade eden in edatıyla başlatıp da durum gerektirdiği halde kesinlik ifade eden iza kullanmaması - çünkü kusurdan münezzeh Allah Teala onların aciz olduklarından şüphe etmiyordu, bu nedenle şartla ceza arasına itiraziye cümlesini getirerek bunu bertaraf etti - onlarla alay etmek içindir ya da onlara zanlarına göre hitap etmek içindir. Çünkü onlar düşünmeden önce bundan emin idiler.

Tef’alu fiili (in ile değil de) lem ile meczumdur, çünkü onu amel ettirmek vaciptir, o, muzari fiiline mahsustur ve mamulünden ayrılmaz. Bir de o, muzariyi maziye çevirince onun bir parçası gibi, şart edatı (in de) toplamının başına geçmiş gibi oldu. Sanki Cenab-ı Allah “fe in terektüm” demiş gibi oldu. Bunun için de ikisinin birleşmesi caiz görüldü.

Len de müstakbeli nefy etmede la gibidir, ancak o daha mübalağalıdır. O Sibeveyh’e göre doğrudan yapılmış bir harftir (edattır), Halil’e göre de bir rivayette böyledir. Öteki rivayette ise aslı la en’dir. Ferra’ya göre ise aslı la’dır, elifi nuna çevrilmiştir.

Vekud vav'ın fethi ile ateş tutuşturulan şeydir, zam ile de mastardır. Mastar feth ile de gelmiştir. Sibeveyh şöyle demiştir. Araplardan, vekadetin naru vekuden aliyen (ateş yüksek alevle tutuştu) diyenleri işittik. İsim ise zamme iledir. Belki de mastardır, isim olarak kullanılmıştır, mesela fılanün fahru ve zeynü beledihi (filanca memleketinin medar-ı ıftiharı ve süsüdür) denildiği gibi. Böyle de (zam ile vukud da) okunmuştur. Öyle anlaşılıyor ki zam ile olan vukudan isim murat edilmiştir, eğer ondan mastar murat edilirse o da muzafın hazfi ile olur, mesela vukuduha ihtirakunnasi velhicareti gibi.

Hicare hacet'in çoğuludur, mesela cimale cemel'in çoğulu olduğu gibi. Bu da azdır, kıyasi değildir. Bunlardan maksat müşriklerin yonttukları, kendilerine yaklaştırdıkları ve şefaatlerini, yararlarını ve zararı def etmelerini umarak taptıkları putlardır. Şu ayet de onu gösterir: “Şüphesiz sizler ve Allah'tan başka taptıklarınız cehennemin odunu-sunuz” (*Enbiya: 98*). Günahlarının kaynağı olan şeyle azap edilmişlerdir, nitekim kafirler de biriktirdikleri mallarıyla azap edilmişlerdir. Ya da yangılarını daha da artırmak için beklentilerinin aksi ile cezalanmışlardır.

Şöyle de denilmiştir: Taşlar hazinelerde biriktirdikleri ve onunla gurur duydukları altın ve gümüştür. Buna göre bu tür azabın kafirlere tahsis edilmesinin bir anlamı kalmaz. Bunun, kibrit taşı (kükürt) olduğu da söylenmiştir, bu ise delilsiz bir tahsistir, maksadı da iptal etmedir. Çünkü gaye onu korkunç göstermedir ve alevinin başkasında görülmeyecek büyük olmasıdır. Kükürtle ise zayıf da olsa her ateş tutuşturulur. Eğer bunun İbn Abbas radiyallahu anhumaden geldiği sağlam ise belki de bundan, diğer ateşler için kükürt nasılsa bunlar da o ateş için öyledir demek istemiştir.

Ayet Medeni olduğu ve Mekke'de Tahrir suresinde inen: “Bir ateş ki yakıtı insanlar ve taşlardır” (*Tahrir: 60*) ayeti indikten sonra indiginden ve onu duyduklarından ateşi tarif etmek ve cümlelerin de ona sığması doğru olmuştur. Bunun bilinen bir hikaye olması lazımdır.

“**Uiddet lil kafirin (kafirler için hazırlanmıştır)**”. Onlar için tertip edilmiş ve azapları için hazırlanmıştır. U'tidet şeklinde de okunmuştur, atad'den gelir ve hazırlık manasınadır. Cümle yeni söz başıdır. Ya da kad gizleyerek nar'dan hâldir, vekuduha'daki zamirden değildir. Vekudu mastar kılsan da doğru değildir, çünkü arası haberle açılmıştır.

Ayette peygamberliğe birkaç yönden delil vardır: Birincisi, iki ayet-teki meydan okuma, tartışmaya teşvik, başa kakarak ve tehdit ederek tartışmak için bütün gücü harcama, Kur'an'ın en kısa suresine benzer

getirmekle meydan okunduğu halde bunu yapamamaları. Sonra onlar çok olmalarına, fesahatle meşhur olmalarına ve bunu yapmak için can atmalarına rağmen buna girişmediler, onu vatanından sürmeye ve kanını akıtmaya yeltendiler.

İkincisi, iki ayet de gaipten olduğu gibi haber vermektedir. Çünkü onlar eğer karşı çıksalardı asla gizli kalmazdı, kaldı ki muarızlar muvafıklardan her zaman çok idiler.

Üçüncüsü, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem eğer kendinden bu kadar emin olmasa idi onları bu şekilde karşı çıkmaya davet etmezdi, delilin çürütülmesinden korkardı.

“O ateş kafirler için hazırlanmıştır” bu da cehennemin şimdi yaratılmış ve onları beklemekte olduğunu gösterir.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ
ثَمَرَةٍ رُزِقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ
مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

25 – İman edip iyi şeyler yapanları kendileri için altlarından ırmaqlar akan cennetlerle müjdele. Her ne zaman onun meyvelerinden rızıklandsalar, “bu, daha önce rızıklandığımız şeydi” derler. Bunlar birbirine benzer olarak sunulacak. Orada onlar için tertemiz eşler vardır. Orada ebedi kalacaklar.

25- “İman edip iyi şeyler yapanları cennetlerle müjdele”. Bu da geçen cümleye matuftur. Maksat Kur'an-ı Azim'e iman edip sevabı anlatılanın halini onu ve azabının nasıl olacağını inkar edenin haline atfetmektir. Çünkü Allah Teala adeti gereği teşvikle korkutmayı çifte olarak yan yana vermektedir. Bu da kurtarıcı şeyleri kazanmaya teşvik ve helak edici şeyleri irtikâptan men etmek içindir. Yoksa maksat cümleyi cümleye atfetmek değildir ki aynen onda geçen emirler ve yasaklar bunda da geçsin de onun üzerine atfedilsin. Ya da bu müjdeleme cümlesi, korkunun emrine matuftur; çünkü bu kadar meydan okumadan sonra karşı koyacak bir şey getiremeyince, onun insanı aciz bırakan bir şey olduğu meydana çıkar. Bu da meydana çıkınca onu inkar

eden azaba müstahak olur, ona iman eden de sevabı hak eder. Bu ise ötekileri korkutmayı, berikileri de müjdelemeyi gerektirir.

Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e veya her asrın alimine veya yahut müjde vermeye gücü yeten herkese onları müjdelemeyi emredip de kafirlere hitap ettiği gibi onlara da müjde kalıbı ile hitap etmemesi, onları büyütme, müjdeyi hak ettiklerini göstermek ve kendileri için hazırlanan şeyle tebrik etmek içindir.

Bu kelime meçhul kalıbı ile büşşire şeklinde de okunmuştur, o zaman üddet'e atfedilmiş ve yeni söz başı olmuş olur. Müjde (beşaret) sevindirici haber vermektir. Çünkü o deride (beşerede) neşe eseri gösterir. Bunun içindir ki fakihler şöyle demişlerdir: Bir adam kölelerine, kim bana çocuğumun geldiği müjdesini verirse hürdür dese de ona tek tek haber verseler, ilk müjdeyi veren azat olur. Eğer: Bana kim haber verirse dese idi, hepsi azat olurdu.

Ama: "Onları acıklı bir azapla müjdele" (Al-i İmran: 21) ayeti alay yollu ya da şairin:

Aralarında selamlaşmaları feci şekilde kılıç vurmaktır

Mısraında olduğu gibidir (müjde üzücü haberde de kullanılır).

"İyi şeyler (salihat)" saliha'nın çoğuludur, o da isim yerine kullanılan genel sıfatlardandır, mesela hasenet (iyilik) gibi. Şair Hutay'a şöyle demiştir:

Onları nasıl yererim ki bütün iyilik (salihat) bana

Görmediğim halde Leim hanedanından gelmektedir!

Onlar da şeriata caiz ve hoş gördüğü şeylerdir. Müennes olması haslet veya hallet ile tevîl edilmesindendir. Salihatın başındaki lam-ı tarif cins içindir. Amelin imana sonuçlarına bağlı olarak atfedilmesi, bu müjdeyi hak etmede sebebin, ikisinin birlikte bulunmasından ve bu iki sıfatın toplamından ibaret olduğunu bildirmek içindir. Çünkü tahkik ve tasdikten ibaret olan iman temeldir, iyi amel de üzerindeki bina gibidir. Üzerinde bina olmayan temelin de bir faydası yoktur. Bunun içindir ki pek az olarak ayrı ayrı zikredilirler. Bunda şuna da delil vardır ki amel-i salih imanın dışındadır. Çünkü esas olan, bir şeyin ne kendi nefsine ne de içinde bulunan bir şeye atfedilmesidir.

"Enne lehüm" harf-i cerin atılması ve fiilin ona yanaştırılmasıyla mansuptur. Ya da harf-i cerin gizlenmesiyle mecrurdur, mesela: Allahi leefe'allenne (vallahi şöyle yapacağım) gibi.

Cennet mastar bina-i merredir, cen'den gelir, o da cennehu fiilin mastarıdır, örtmek manasınadır. Bu terkinin aslı örtmek üzerine kurulmuştur; dalları birbirine geçen ağaca cennet denilmesi mübalâğa

içindir, sanki altındakini bir seferde gizler demektir. Şair İbn Züheyr şöyle demiştir:

*Sanki iki gözüm ezilmiş devenin çektiği iki kovada
Bir bahçeyi sulayan iki kova (çeşme) gibidir.*

Burada geçen cenneten suhuka, uzun hurma ağaçları demektir. Sonra bahçeye cennet denildi, çünkü onda altını gölgeleyen sık ağaçlar vardır. Sonra da sevap yurdu cennete denildi, çünkü onda da bahçeler vardır. Şöyle de denilmiştir: Ona cennet denilmesi, onda insanlar için hazırlanan çeşitli nimetlerin dünyada gizli olmasındandır. Nitekim kusursuz Allah Teala: “Hiçbir nefis kendisi için saklanan şeyi bilemez” (*Secde: 17*) demiştir.

Cennatin şeklinde cemi ve nekire kılınması da şundandır; çünkü cennetler İbn Abbas’ın dediğine göre yedidir: Firdevs cenneti, Adn cenneti, Naim cenneti, Darulhuld, Cennetülme’va, Darusselam ve İlliyyin. Her birinde amellere ve amel edenlere göre farklı dereceler vardır.

Lehüm’deki lam o dereceleri hak etmeleri iman ve amel-i salihin sonucu olmasındandır, bizatihi (o ikisi) değildir. Çünkü onlar geçmiş nimetleri bile karşılayamaz, kaldı ki ilerideki sevap ve mükafatı. Onları hak etmeleri şeriat sahibinin öyle takdir etmesi ve va’di gereğidir. Hak etmeleri mutlak da değildir, bilakis mü’nin olarak ölünceye kadar sürdürme şartına bağlıdır. Çünkü Allah Teala: “Kim dininden döner de kafir olarak ölürse, işte onların amelleri boşa gitmiştir” (*Bakara: 217*). Ve Cenab-ı Allah, Nebisini uyarmış ve: “Andolsun ki eğer şirk koşarsan mutlaka amelin boşa gider” (*Zümer: 65*) demiştir. Daha bunlar gibi nice deliller vardır. Belki de Cenab-ı Allah bu zikredilenlerle yetinmemiz için burada kayıt altına almamıştır.

“Altlarından ırmaklar akar” yani ağaçlarının altlarından demektir, nitekim kenarlardaki ağaçların altından aktığını görmekteyiz. Mesruk’tan: Cennet ırmakları harksız (kanalsız) akar, dediği rivayet edilmiştir.

Elenhar’daki lam cins içindir, tıpkı, lifülanin büstanun fihil maül cari (filancanın bir bahçesi vardır, içinde akarsu vardır) sözünde olduğu gibi. Ya da lam ahd içindir, o da Allah Teala’nın: “bozulmamış sudan ırmaklar” (*Muhammed: 15*) ayetinde zikredilen ırmaklardır. Nehr feth (neher) ve sükun (nehr) ile dereden büyük, denizden küçük geniş su yoluna denir, mesela Nil ve Fırat gibi. Bu madde genişlik için konulmuştur. Bunlardan maksat sularıdır, bu da ya muzafın izmarı (takdiri) iledir ya mecaz yolu iledir ya da bizzat su yollarıdır. akmanın onlara isnat edilmesi mecazdır, Allah Teala’nın: “Yer ağırlıklarını

çıkardığı zaman" (*Zilzal: 2*) ayetindeki gibi.

"Küllema ruziku min semeretin rizkan kalu hazellezi ruzikna min kabl". Cennatin lafzının ikinci sıfatıdır ya da mahzuf müptedanın haberidir veyahut yeni söz başıdır, sanki: Onlar için cennetler vardır, denildiği zaman dinleyicinin aklına, cennetin meyveleri de dünya meyveleri gibi midir başka cinslerden midir, geldi? Böyle denilerek izale edildi.

Küllema zarf olarak mansuptur, rizkan da mef'ulünbih'tir. Birinci ve ikinci min de iptida içindir, hâl yerindedirler. Kelamın takdiri ve manası şöyledir: Ne zaman cennetlerden başlayan ve meyveden başlayan bir rızık yeseler, o rızık cennetlerden başlamakla kayıtlanır. Onlardan başlaması da onlardaki meyveden başlaması iledir. Birinci hâlin sahibi rizkan'dır, ikinci hâlin sahibi de onun hâlde gizli zamiridir. Onun semeretin'in açıklaması olup önce geçmiş olması da ihtimal dahilindedir. Mesela: Raeytü minke eseden (senden bir aslan gördüm) sözünde olduğu gibi.

Hâza rızıklarının çeşidine işaret etmek içindir, mesela akan bir ırmağa işaret ederek: Hazel mau layekatıu demen gibi ki bundan bizzat gördüğün nehri kastetmezsin; bilakis bizzat onu işaret etsen de malum, görünmeyen ve sürekli akan nev'i kastedersin. Mana da şöyledir: Haza mislüllezi... Ancak aralarındaki benzerlik sağlam olduğu için aynen o kabul edilmiştir, mesela: Ebu Yusufe Ebu Hanifete (Ebu Yusuf Ebu Hanife'dir) sözün gibi.

"Daha önce" yani bundan önce dünyada demektir. Cennet meyvesini dünya meyvesi cinsinden kılmıştır ki nefis görür görmez ona meyletsin. Çünkü karakterler ülfet ettiği şeye meyleder, başkasından nefret eder. O zaman meziyeti ve nimetin hakikati ona görünür. Eğer daha önce tanımadığı bir cins olsa idi hep öyle olacağını zannederdi. Ya da min kablu, daha önce cennette gördüğü demektir, çünkü cennet taamları şeklen birbirine benzer. Nitekim Hasen Basri radiyallahu anh'ten şöyle dediği nakledilmiştir: Birine bir tabak yemek getirilir, ondan yer, sonra başkası getirilir; onu birincisi gibi görür. Melek ona: Ye, sadece rengi benzemektedir, tadı ayrıdır, der. Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Muhammed'in ruhunu elinde tutan zata yemin ederim ki cennet halkından bir adam yemek için meyveye elini uzatır, daha ağzına ulaşmadan Allah onu benzeriyle değiştirir. Belki de onu ilk haliyle gördükleri zaman böyle derler. Birincisi daha açıktır. Çünkü onda küllema edatının genelliği korunmuş olur. Zira bu, o sözü her seferinde tekrar ettiklerini gösterir. Bunun sebebi de çok garipsemeleridir ve şeklen aşırı derecede ben-

zeştikleri halde tat bakımından çok farklı bulmalarındandır.

“Benzeşik olarak sunulacak” bu da bunu tesbit eden ara cümledir, zamir birinciye göre iki dünyada tattıkları rızka racidir, çünkü Allah Teala'nın “bu daha önce bize rızık edilendir” sözü de bunu göstermektedir. Benzeri de aziz ve celil olan Allah'ın: “zengin de olsa fakir de olsa Allah onlara daha yakındır” (*Nisa: 135*) ayetidir. Yani zengin ve fakir cinsleri demektir. İkinciye göre de rızka racidir.

Eğer: Benzeşmek sıfatta tam eşit olmaktır, bu ise dünya ve ahiret meyveleri arasında yoktur. Nitekim İbn Abbas radiyallahu anhum: Cennette dünya nimetleri ancak ismen benzerler, demiştir. Ben de derim ki: Onların şeklen benzeşmeleri bu ismin verilmesi için yeterlidir, yoksa miktar ve tat bakımından değildir.

Bu böyle, ayet-i kerimenin başka bir yorumu daha vardır, şöyle ki cennet halkına dünyada rızık olarak verilen marifet ve taatların zevkleri onların farklı oluşlarına göre değişiktir. Bize rızık edilen sözünden (cezaehu muzafının hazfı ile) sevabını anlamak da mümkündür. Çünkü bunlar şerefte, meziyette ve yüksek tabakada birbirine benzerler. Bu vaat bakımındandır. Bunun tehdit bakımından benzeri de: “Yaptıklarınızı (cezasını) tadın” (*Ankebut: 55*) kavlidir.

“Velehüm fiha ezvacün mutahharatün (orada onlar için tertemiz eşler vardır)”. Kadınlar için tiksiniyecek şeylerden ve kınanacak hallerden demektir, mesela hayz, kir, karaktersizlik ve kötü ahlak gibi. Çünkü tathir (temizleme) cisimlerde, ahlaklarda ve hareketlerde de kullanılır. Mutahharatün ve mutahharâtün şeklinde de okunmuştur, ikisi de fasih lügattir. Ennisau fealet ve fealne ve hünne failatün denir. Şair de fealet kalıbını kullanmıştır:

Genç kızlar dumanı peçe yapıp da acele ederek

Kazanların kurulmasını beklemeyince eti külde pişirdiler.

Çoğul lafız itibarı ile tekil de cemaat tevili ile. Bu kelime tı'nın şeddesi ve he'nin de kesri ile muttahiiretün şeklinde de okunmuştur ki mutatahhiiretün manasıdır. Mutahheretün ise tahiretün ve mütetahhiiretün'den daha mübalağalıdır, çünkü akla onları temizleyen biri olduğunu getirir ki o da aziz ve celil olan Allah'tan başkası değildir.

Zevc (eş) erkeğe de dişiye de denilir. O, aslında kendi cinsinden benzeri olana denir, ayakkabının teki gibi.

Eğer: “Yenilen şeyin faydası gıdalanmak ve açlığın zararını def etmektir; evlenmenin faydası çoluk çocuk sahibi olmak ve cinsten zevklenmektir, bunlara cennette ihtiyaç yoktur” denilirse” ben de söy-

le derim: Cennetin yiyecekleri, kadınları ve diğer halleri dünyadaki benzerlerine ancak bazı sıfat ve itibarlarda ortaktır ve istiare ve temsil yolu ile o ismi alır. Yoksa ona tüm hakikatlerinde ortak değildir ki bu dediğiniz lazım gelsin ve onun verdiği faydayı versin.

“Vehüm fiha halidun (onlar orada ebedi kalacaklardır)”. Devamlı kalacaklar demektir. Huld ve hulud aslında uzun süre sebat manası-nadır, ister devam etsin ister etmesin. Bunun içindir ki üçocuk taşına: Havalid ve insandan hayatta olduğu sürece kalan parçasına da haled, denir. Eğer hulud maddesinin aslı devam için olsa idi, “halidine fiha ebada (orada sonsuza kadar ebedi kalırlar)” (*Nisa: 169*) ayetinde ve diğer yerlerde ebedilik kaydı anlamsız kalır ve devamı olmadığı için de: Vakfun muhalled (süresiz vakıf) sözünde kullanılması iştirak ya-hut mecaz olurdu. Kelimenin aslı ise buna müsaade etmez. Ama bir şey daha genel bir şey için konulsa da bu itibarla devam için kullanıl-sa öyle olmaz, mesela insana cisim denilmesi gibi (o zaman iştirak de mecaz da olmaz). Mesela: “Senden önce hiçbir insana ebedilik (huld) vermedik” (*Enbiya: 43*) ayetinde olduğu gibi. Ancak burada cumhura göre devam için kullanılmıştır, çünkü ayetler ve hadisler bunu göster-mektedir.

Eğer “bedenler nitelikleri birbirine ters parçalardan oluşmuştur, ayrışmaya ve dağılmaya götüren değişimlere maruzdur; cennetlerde ebedi kalması nasıl düşünülür?” denirse, ben de şöyle derim: Şüphesiz Allah Teala onları bir daha değişmeyecek şekilde iade eder; mesela onları nicelikleri birbirini güçlendiren, kuvvetleri eşit, birinin yaşa-ması diğerinin çürümesine götürmeyecek, birbirini destekleyecek ve birbirinden ayrılmayacak şekilde yaratır; nitekim aynı şeyi bazı ma-denlerde görmekteyiz.

Kaldı ki o alemi ve hallerini bizim bildiğimiz ve gördüğümüz bu aleme kıyas etmek akıl eksikliğinden ve basiret zayıflığındandır.

Bil ki hissi zevklerin çoğu meskenler, yiyecekler ve kadınlarla sınırlı olduğu için – nitekim araştırmalar bunu göstermektedir – bütün bunların dayanağı da devam ve sebattır; çünkü bütün büyük nimetler zevale mahkum olursa, hayatı bulandırır, durmadan acı verir; işte bunun içindir ki Allah Teala mü’minleri bu büyük nimetlerle müjdeledi ve ahirette onlar için hazırladığını en çok zevk alınacak şeylere ben-zetti ve ebedilik vaat ederek de kaçırma korkusunu izale etti. Ta ki sefa ve sevinçleri kemal mertebesini bulsun.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا
فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ
وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا
مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ
إِلَّا الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

26 – Allah bir sivrisinek olsun ve daha üstünde olsun, herhangi bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler bunun Rable-rinden hak olduğunu bilirler. İnanmayanlar ise, “Allah bununla ne demek istiyor?” derler. Allah onunla çoklarını saptırır ve çoklarını da doğru yola getirir. Onunla ancak fasıkları saptırır.

26- “Şüphesiz Allah bir sivrisinek olsun ve daha üstünde olsun, herhangi bir şekilde misal getirmekten çekinmez”. Geçen ayetler çe-şitli temsilleri içerdiğinden bunun arkasından güzel temsili, hakkını ve şartını açıkladı. Bu da onun temsil getirilen şeye büyüklük ve kü-çüklükte, adilik ve şerefte uygun olmasıdır, yoksa temsil getirene uy-gun olması değildir. Çünkü temsil ancak temsil getirilenin manasını açmak ve üzerindeki perdeyi kaldırmak ve onu görülen ve hissedilen bir şey şeklinde göstermek için getirilir. Ta ki vehim akla yardımcı etsin ve onun üzerinde onunla uzlaşsın. Çünkü akıl yalın manayı ancak ve- himle tartışarak idrak eder. Çünkü onun tabiatında görülen şeye mey- letme ve taklidi sevmeye vardır. Bunun içindir ki Allah Teala’nın gönder- diği kitaplarda misaller yaygındır, iyi konuşan kimselerin ibarelerinde ve hekimlerin işaretlerinde sık görülür. Değersiz değersiz ve büyük büyükle temsil edilir. Temsili getiren ne kadar büyük olsa da böyle ya- pılır. Nitekim İncil’de kalpteki kin elentiye, sert kalpler taş ve ahmak kimselerle konuşmak da arının deliğine çöp dürtmeye benzetilmiştir. Arap dilinde şöyle temsiller gelmiştir: Keneden daha duyarlı, kelebek- ten daha hareketli ve sivrisineğin iliginden daha az bulunur.

(Temsil böyle yapılır) yoksa cahil kafirlerin, Allah Teala’nın mü- nafıkların halini ateş yakanların ve yağmura tutulmanın haline putlara tapmayı gevşeklik ve zayıflıkta örümceğin evine benzetip onları (put- ları) sinekten daha basit ve ondan daha değersiz kılması üzerine: Al-

lah misal getirmeyecek ve sinek ve örümcekten bahsetmeyecek kadar büyüktür, dedikleri gibi değil.

Sonra Allah onlara meydan okunan şeyin gökten indirilen vahiy olduğunu, onu inkar edenin tehdide maruz kalacağını ve durumu belli olduktan sonra ona iman edenin güvene kavuşacağını va'dedince, dil uzattıkları şeye cevap vermeye başladı ve: "Allah haya etmez (çekinmez)" dedi. Yani sivrisinekle misal getirmeyi horsunarak terk etmez. Haya nefsin kınanma korkusu ile içe kapanmasıdır. Bu da hayasızlıkla – ki o çirkin şeylere cesaret edip hiç aldırmadan onları yapmaktır – mahcubiyetin ortasında bir haslettir. Mahcubiyet de nefsin tutulup bir şey yapmamasıdır. Haya hayattan türemiştir, çünkü o, hayatiyet kuvvetine arız olan bir kırılmadır, o gücü kendi işlevinden alıkoyar. Hayiyer recülü denir, tıpkı nesiye ve haşiye gibi ki insanın içi rahatsız olmaktadır, hayiye de hayatı körelmektir.

Haya ile Allah Teala nitelenirse – nitekim şu hadiste öyle olmuştur: Şüphesiz Allah ak saçlı Müslüman'a azap etmekten haya eder. Allah hayat ve kerem sahibidir, o kul dua etmek için ellerini kaldırırsa, onların içine hayır koymadan onları boş döndürmekten haya eder - bundan içine kapanmanın lazımı olan terk etme manası anlaşılır. Nitekim rahmet ve gazabından da manalarının lazımı olan iyilik ve kötülük etme manası anlaşılır. Bunun bir benzeri de develerini anlatan şairin şu beytidir:

Develer kendini arz eden sudan utanınca,

Çiçeklerle süslü havuzdan dudaklarının ucu ile içtiler.

Terk etme ifadesinden vazgeçilerek haya kullanılması onda temsil ve mübalağanın bulunmasındandır. Ayetin özellikle kafirlerin bu şekildeki sözlerine karşılık olma ihtimali de vardır.

Misal getirmek (darb etmek) onu yapmaktır, mesela yüzük yapma gibi. Aslı bir şeyi bir şeyin üzerine vurmaktır. En ile sılası (dahil olduğu muzari) İmam Halil'e göre min'in gizlenmesiyle mahallen mecrurudur, Sibeveyh'e göre ise min hazfedildikten sonra fiilin ona yanaştırılmasıyla mansuptur. Ma da ipham içindir, nekirenin iphamlığını (kapalılığını) ve yaygınlığını artırır ve kayıt yollarını kapatır, mesela: Atını kitabem ma, bana herhangi bir kitap ver, sözün gibi. Ya da ma tekit için ziyade kılınmıştır, "febima rahmetin minallahi" (Al-i İmran: 159) kavlinde olduğu gibi. Biz, ziyade kılınmış derken boştur, hiçbir değeri yoktur demek istemiyoruz. Çünkü Kur'an'ın hepsi hidayettir ve açıklamadır. Bilakis murat edilen bir mana için konulmayan demektir. O sadece başkasıyla beraber zikredilmek ve ona güç ve kuvvet vermek için konulmuştur. O Kur'an'ın hidayetini artırır, onun değerini düşürmez.

Beudatün lafzı meselen'in atıfbeyanıdır ya da yadribe'nin mef'ulüdüdür. Meselen ise haldir, yukarı alınmıştır, çünkü nekiredir. Yahut da ikisi de (ma ile meselen) fiilin mamulüdüdür, çünkü ona ceala manası verilmiştir.

Beudetün mübtedanın haberi olmak üzere merfudur, buna göre "ma" için başka ihtimaller belirir; mevsule olur ve sılasının başı hazfedilmiştir. Mesela "tamamen allelezi ahsene" (*Enam:154*) kavlinde olduğu gibi (huve ahsene demektir). Böyle bir sıfatla mevsufe de olur. Her iki ihtimale göre mahallen mansuptur. Mübteda olarak istifhamiye de olur, sanki Allah Teala onların Allah'ın misal getirmesini garipse-meleri üzerine arkasından: Sivrisinek ve daha yukarısı nedir ki onunla misal getirmesin; bilakis o, bundan daha değersiz ile de misal getirir, demiş gibi oldu. Bunun benzeri de şudur: Filanca kimse hibe ettiği şeye önem vermez; bir ve iki dirhem nedir ki!

Beud feul vezninde ba'zdan gelir ki o da kesmektir, bad' ile adb da bu türde genellikle kullanılır, mesela hamuş gibi (aynı manaya).

"Fema fevkaha" bu da beudaten'in yahut da isim kılınarak ma'nın üzerine matuftur. Manası da cüsse itibarı ile ondan iri olan demektir, mesela karasinek ve örümcek gibi. Sanki bundan onların hoşlanmadıkları şeyi reddetmek istemiştir. Mana şöyledir: Sivrisinekle misal getirmekten çekinmez, kaldı ki daha büyüğü ile. Ya da mana itibarı ile ondan büyük olan demektir ki o da küçüklük ve değersizliktir, örneğin sivrisineğin kanadı gibi. Çünkü aleyhissalat vessalam Efendimiz onu dünyaya misal getirmiştir. Her iki ihtimale göre onun bir benzeri de şu rivayettir: Bir adam Mina'da çadırın iplerine takılarak düştü; Hazreti Âişe radiyallahu anha: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellern'den şöyle dediğini işittim, dedi: Bir Müslüman'ın bir yerine diken batır veya bunun üstünde bir şeyle karşılaşır, mutlaka onun için bir derece yazılır ve ondan bir hatası düşürülür. Çünkü bunun acıda diken geçene deme ihtimali de vardır, mesela düşme gibi. Ya da azlıkta onu geçme ihtimali vardır, mesela karıncanın ısırması gibi. Çünkü aleyhissalat vessalam Efendimiz şöyle demiştir: Bir mü'minin başına kötü bir şey gelirse, günahlarına kefarete olur, hatta karınca ısırması olsa bile.

"Feemmellezine amenü feyalemüne ennehul hakku min rabbihim (iman edenler bunun Rablerinden bir hak olduğunu bilirler)". Emma harf-i tafsildir, kapalı şeyi açıklar, başına getirildiği şeyi pekiştirir ve şart manasını içerir. Bunun içindir ki cevabına fe edatı getirilir. Sibeveyh şöyle demiştir: Emma zeydün fezahibün cümlesinin manası şöyledir: Ne olursa olsun Zeyd gidicidir. Yani şüphesiz gidicidir. kararludur, demektir. Asıl olan fe'nin cümleye girmesidir, çünkü o cezadır,

ancak hemen şart edatından sonra gelmesini hoş görmediler, şartın yerine mübtedayı getirdiler.

İki cümleinin de başına emma'nın getirilmesi mü'minlerin durumunu övgüye layık bulmaktır, ilimlerine güvenmektir ve kafirleri o sözlerinden dolayı aşırı şekilde kınamaktır.

Ennehu'daki zamir mesel'eye yahut lenyadribe'ye aittir. Hak inkarı caiz görülme-yen sabit şeydir, somut varlıklara, isabetli işlere ve doğru söz-lere denir. Hakkal emrû deyiminden gelir ki, iş sabit oldu demektir. Sevbun muhakkakun da bundan gelir ki sağlam dokunmuş kumaş manasınadır.

"Ve emmellezine keferu feyekulune (kafir-lere gelince şöyle derler)". Bunun hakkı: Ve emmellezine keferu felayale-mune demek idi. O zaman karşıtı-na denk gelir ve ona karşılık olurdu. Ancak onların bu sözleri tam cahil olduklarına delil olduğu için kinaye yolu ile ondan vazgeçildi, ona delil gibi olması istenildi.

"Maza eradallahu bihaza mesela" Bunun iki ihtimali vardır: Ma is-tifhamiye, za da ellezi manasına, arkası da sıla olur ve toplamı ma'nın haberi olur. Şöyle de olabilir: Ma za ile birlikte tek bir isim olur, ma-nası da eyyü şey'in demek olur, mef'ul olarak mahallen mansup olur, mesela ma eradallahu gibi. Onun cevabında en güzeli birinciye göre merfu, ikinciye göre de mansup olmasıdır. O zaman cevap suale uy-gun olur.

İrade nefsin fiile meyletmesidir, ona doğru sürüklenmesidir. Mey-lin başlangıcı olan kuvvete de irade denir. Birincisi fiille beraber olur, ikincisi önce olur. Her iki mananın da Allah Teala'ya sıfat olması dü-şünülemez.

Bunun içindir ki iradesinin manası üzerinde ihtilaf edilmiştir, şöy-le denilmiştir: Onun iradesi kendi fiilleri için yanılmayıp zorlanma-masıdır, başkasının işi için de onu emretmesidir. Buna göre günahlar onun iradesiyle olmaz. Şöyle de denilmiştir: Onun iradesi, durumu en güzel şekilde ve en uygun tarzda kapsamlı olarak bilmesidir. Çünkü bu, gücü yeteni onu yapmaya davet eder. Gerçek şudur ki irade gücü yettiği iki şeyden birini diğerine tercih etmek ve onu ötekisi ile değil de o şekilde tahsis etmektir. Ya da şöyledir: İrade bu tercihi yaptıran manadır. O da ihtiyardan (seçmeden) daha geneldir. Çünkü ihtiyar bi-rini diğerine üstün kılma meylidir.

Kafirlerin **"haza (bu)"** sözlerinde hor görme ve aşağılama manası vardır (bu mu yapacak?). Meselen temyiz yahut hal olmak üzere man-suptur. **"Hazihi nakatullahi ayeten" (A'raf: 73)** kavlinde olduğu gibi.

“Yudillü bihi kesiren ve yehdi bihi kesira (Allah onunla çoklarını saptırır)”. Maza'nın cevabıdır, yani idlalün kesirün ve ihdaün kesirün demektir, fiil mastar yerine konulmuştur. Bu da hudus ve yenilenmeyi temin etmek içindir, ya da emma ile başlayan iki cümlemin açıklamasıdır ve onun (misal getirmenin) hak olduğunu bilmenin hidayet ve açıklama, öyle misal getirmenin ve güzelliğinin inkarının da sapıklık ve fasıklık olduğunu tescildir. İki taraftan her birinin çokluğu kendine nazarandır, karşısına kıyasla değildir. Çünkü hidayete erenler sapıklara göre azdır. Nitekim Allah Teala: “Kullarımdan hakkıyla şükredenler azdır” (*Sebe': 13*) demiştir. Sapıkların çokluğunun sayı itibarı ile hidayete erenlerin çokluğunun da fazilet ve şeref itibarı ile olması da ihtimal dahilindedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

Sayıldıkları zaman azdırlar, düşmana saldırdıkları zaman ise çokturlar.

Ve şöyle demiştir:

*Kerem sahipleri ülkede çoktur ister ki az olsunlar
Nitekim başkaları da çok olsalar da azdırlar.*

“Onunla ancak fasıkları saptırır”. Yani iman sınırından çıkanları demektir. “Gerçekten münafıklar sapıkların ta kendileridir” (*Tevbe: 67*) ayeti de öyledir. Fesakatir ratbetü an kışriha (taze hurma kapçı-ğından çıktı) deyiminden alınmıştır.

Şair Rube de şöyle demiştir:

Doğru yoldan çıkan, eğriye sapan dişi develer olarak.

Fasık da büyük günah işleyerek Allah'ın emrinden çıkan demektir. Onun üç derecesi vardır: Birincisi, ahmaklıktır ki büyük günahları hoşlanmayarak zaman zaman irtikap eder. İkincisi, içine dalmaktır ki büyük günahları onlara meyletmediği halde adet haline getirir. Üçüncüsü de onların doğru olduğunu bilerek irtikap eder. Fasık bu makama yaklaşıp da çizgiyi aşarsa, iman ipini boynundan sıyrır ve küfre varır. Ahmaklık ve içine dalma sınırında kaldığı sürece ondan mü'min ismi alınmaz. Çünkü tasdik sıfatını taşımaktadır ki o da imanın isim sahibidir. Zira Allah Teala: “Eğer mü'minlerden iki grup savaşılırsa” (*Hucurat: 9*) demiştir.

Mutezileler: İman; tasdik, ikrar ve amelin toplamından, küfür de hakkı yalanlamak ve onu inkar etmektir, dediklerinden fasığı üçüncü bir kısım yaptılar ve onu mü'minle kafir arasında bir yere koydular. Çünkü bazı hükümlerde ikisinden birine ortaktır.

Saptırmanın fiske sıfatına dayalı olarak onlara tahsis edilmesi, onları sapıklığa hazırlayanın ve onları sapıklığa götürenin o olduğunu

göstermek içindir. Çünkü onların inkarları, haktan sapmaları ve batılın üzerinde ısrarları, onların düşünce yüzlerini misalin hikmetinden temsil verilen şeyi hor görmeye götürmüştür. Öyle ki o vesileyle cahillikleri sağlamlaştı ve sapıklıkları arttı. O nedenle onu inkar ettiler ve onu alaya aldılar. Meçhul kalıbı ile yudallu, fasikun da vav ile merfu olarak da okunmuştur.

الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ
مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

27 – Onlar öyle kimseler ki Allah'ın emrettiği şeyi tekit ettikten sonra bozarlar, Allah'ın bağlanmasını emrettiği şeyi keserler ve yer-yüzünde bozgunculuk çıkarırlar. İşte ziyan edenler onların ta kendileridir.

27- “Ellezine yenkuduna ahdallahi” bu da fasıkların sıfatıdır; onları kınamak ve fasıklığı tespit etmek için getirilmiştir. Nakd terkihi bozmaktır. Aslı ipin katları hakkında kullanılır. Sözü bozmada kullanılması ise istiare yolu ile getirilmesindendir. Çünkü onda da iki sözleşenden birinin diğerine bağlanması vardır. Bozma ip lafzı ile kullanılırsa mecazın tercihi olur, eğer söz ile kullanılırsa, onun lazımlarına remz (işaret) olur. Şöyle ki söz ahitleşenler arasında bağlantıyı sağlayan iptir. Mesela biri için: Yiğittir, rakiplerini parçalar, alimdir, insanlar ondan pençe pençe içerler sözünde olduğu gibi. Burada onun yiğitlikte aslan olduğuna, fayda temin etmede de deniz (geniş tatlı su) olduğuna dikkat çekilmiştir.

Ahd misaktır (sözdür), aslı dikkat ve kontrol edilmesi gereken şey içindir, mesela vasiyet ve yemin gibi. Eve de ahd denir, çünkü o da ona dönmekle kontrol edilir. Tarihe de denir, çünkü o da korunur (ezberlenir).

Bu söz ya akılla alınan sözdür, o da kulların üzerinde duran ve Allah'ın birliğini, varlığının zorunluluğunu ve Resul'ünün doğruluğunu gösteren delildir. “Onları kendi nefislerine şahit tuttu” (*A'raf*: 172) sözü de böyle tevil edilmiştir. Ya da peygamberlerle ümmetlerine karşı alınan sözdür; şöyle ki onlara mucizelerle tasdik edilen o Peygamber gönderildiği zaman onu tasdik edeceklerine, ona tabi olacaklarına, onun durumunu gizlemeyeceklerine ve hükmüne muhalefet etmeyeceklerine dair söz alınmıştır. Şu ve benzeri ayetlerde buna işaret etmiştir: “Hatırla o zamanı ki Allah kitap verilenlerden söz almıştı...” (*Al-i İmran*: 187).

Şöyle de denilmiştir: Allah'ın sözleri üçtür: Birincisi Âdem'in bütün zürriyetinden kendi Rabliğini tanıyacaklarına dair aldığı söz. İkincisi,

dini dosdoğru tutacaklarına ve onda ayırım yapmayacaklarına dair peygamberlerden aldığı söz. Üçüncüsü de hakkı açıklayacaklarına ve onu gizlemeyeceklerine dair alimlerden aldığı söz.

“Min badi misakıhi” zamir ahd içindir, misak sağlamlaştıracak şeyin adıdır, onlar da hükümlerdir. Bundan maksat da Allah Teala'nın onunla ayet ve kitaplarını tevsik ettiği şeydir. Ya da sağlamlaştırıp üstlendikleri ve kabul ettikleri şeylerdir. Master manasına olup min'in de iptida için olması da ihtimal dahilindedir. Çünkü bozma söz verdikten sonra olur.

“Allah'ın bağlanmasını emrettiği şeyi keserler” Allah'ın razı olmadığı her türlü kesmeye ihtimali vardır; mesela sıla-i rahmi kesmek, mü'minlerle ilişkiyi kesmek, tasdik bakımından peygamberler – onlara selam olsun – arasında ayırım yapmak, farz olan cemaatleri terk etmek ve diğer her türlü hayrı terk etmek ve şerri yapmak gibi. Çünkü bunlar Allah'la kulu arasında istenen bağı koparır.

Emir, bir iş yapmayı isteyen sözdür. Şöyle de denilmiştir: Rütbesi yüksek olan tarafından böyle olan sözdür. İş manasına gelen ve master olup da mef'ul manasına kullanılan emr'e de böyle denilmesi, onun da emredilen şeylerden olmasındandır. Bu manadaki emre şe'n de denir, çünkü o da istenen ve hedeflenen şeydir. Şeentü şe'nehu denir ki niyet edip birine doğru gitmektir. En yusala'nın ma'dan veya zamirinden bedel olarak nasba da cerre de ihtimali vardır. İkincisi lafız ve mana bakımından daha güzeldir.

“Yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar” imandan men etmek, hak ile alay etmek ve nizam-ı âlemi altüst eden ilişkileri kesmekle.

“İşte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir” onlar; akli düşünmekten ve onlara ebedi hayatı kazandıracak şeyleri almaktan ihmal etmekle, ayetlere iman etmenin, gerçeklerine bakmanın ve nurlarını almanın yerine inkarı ve onlara dil uzatmayı, vefa gösterecekleri yerde sözden caymayı, ıslahata karşılık bozgunculuğu ve sevaba karşılık azabı satın almakla ziyan ettiler.

كَيْفَ

تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

28 - Allah'ı nasıl inkar edersiniz ki, sizler ölüler idiniz de sizi diriltti. Sonra sizi öldürecek. Sonra da ona döndürüleceksiniz.

28- “Allah'ı nasıl inkar edersiniz ki” haber sormadır, içinde küfürlerini inkar ve o hususta şaşma vardır. Çünkü inkar halleri delille (burhanı limmi ile, eserden müessire geçişle) reddedilmiştir. Bu da şunun içindir, çünkü inkar hal ve sıfattan ayrılmaz. Küfürlerini mucip bir hal olacağını inkar edince, bundan küfrün varlığı da inkar edilmiş olur. Bu da küfrü inkar etmek için “inkar mı ediyorsunuz?” demekten daha belig ve daha güçlüdür, arkasındaki hale daha uygundur.

Hitap “ellezine keferu’ya (kafir olanlara)” dır; onları küfür, kötü konuşma ve çirkin fiille niteleyince, onlara kalıp değiştirerek hitap etti, hiç gerek yokken inkar etmelerinden dolayı onları kınadı.

“Halbuki sizler ölüler idiniz” yani cansız maddelerden, gıdalardan, karışımlardan, meniden ve yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten ibaret idiniz de;

“feahyaküm (sizi diriltti)” ruhları yaratmak ve size üfürmekle. Fe ile atfetmesi bunun atfedildiği şeylere bitişik olup zaman bakımından geri olmadığı içindir. Diğerleri ise öyle değildir.

“Sonra sizi öldürecek” ecelleriniz geldiği zaman. **“Sonra sizi diriltecek”** sura üfürüldüğü gün kalkmakla veyahut kabir suali için. **“Sonra ona döndürüleceksiniz”** mahşerden sonra; sizi amellerinizle cezalandıracaktır ya da hesap vermek için onun huzurunda toplanacaksınız. Bu halinizi bildiğinize göre inkar etmeniz ne tuhaftır!

Eğer: Onlar ölüler iken onları dirilttiğini, sonra da öldüreceğini bil-dilerse de tekrar diriltileceğini ve ona döndürüleceklerini bilmediler, denilirse? Ben de şöyle derim: Önlere konulan deliller sebebiyle bu iki hali bilme imkanları mazeretlerini giderecek şekilde bilmiş olmalarının yerine konulmuştur. Özellikle ayette bu ikisinin (öldükten sonra dirilme ile Allah Teala'nın huzuruna çıkmanın) doğru olduğuna ikaz vardır. Şöyle ki Allah Teala onları önce diriltmeye kadir olunca ikinci kez diriltmeye de kadir olur. Çünkü tekrar etmek yeni başlamaktan

daha kolaydır.

Ya da hitap (mü'min ve kafir) iki grubadır, çünkü kusursuz Allah tevhit ve peygamberlik delillerini ortaya koyup da iman edenleri müjdeleyince ve inkar edenleri tehdit edince, bunu onlara karşı saydığı genel ve özel nimetlerle tekit etti. Bu değerli nimetlerin yanı sıra inkarlarını çirkin ve akıldan uzak gördü. Çünkü nimetin büyüklüğü nimet verene isyanın da büyük olduğunu gösterir.

Eğer: Öldürmek nasıl şükür gerektiren nimetlerden sayılır, denilirse? Ben de şöyle derim: O, ikinci hayata yani gerçek hayata geçiş noktası olduğu için – nitekim Allah Teala: “Ahiret yurdu gerçek hayattır” (*Ankebut: 64*) demiştir – büyük nimetlerden oldu. Ayrıca onlara karşı sayılan nimet, bütün kıssadan çıkarılmış girift bir manadır. Nitekim hal olan şey de bunları bilmektir, yoksa cümlelerin teker teker parçaları değildir. Çünkü onların bir kısmı mazi, bir kısmı da muzaridir. İkisinin de hal olması doğru değildir.

Ya da hitap özellikle mü'minleredir, bu da onlara yapılan minneti tespit ve kafirleri ondan uzaklaştırmak içindir. Şu manaya ki: İnkârınız nasıl tasavvur edilir ki sizler ölümler yani cahiller idiniz de sizi verdiği faydalı ilim ve imanla diriltti. Sonra sizi bilinen ölümle öldürecek, sonra da gerçek hayatla diriltecektir. Sonra da ona döndürüleceksiniz. O da sizi gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve bir kimsenin aklına gelmeyen şeylerle mükafatlandıracaktır.

Hayat hissi kuvvettir ya da onu gerektiren bir şeydir, bunda da hakikat manasınadır. Büyüyen kuvvette de mecaz manasınadır, çünkü onun öncü ve yardımcılarındandır. Hayat insana has olan akıl, ilim ve iman gibi faziletlerde mecazdır; zira bunlar hayatın kemali ve gayesidir. Ölüm de her mertebede bunların karşısına denir. Allah Teala şöyle demiştir: “De ki: Allah sizi diriltir ve öldürür” (*Casiye: 26*). Ve şöyle demiştir: “Bilin ki şüphesiz Allah yeri ölümünden sonra diriltir” (*Hadid: 17*). Ve şöyle demiştir: “Ölü iken diriltilip de ona insanların arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimse ötekisi gibi midir?” (*En'am: 122*).

Eğer hayat Yaratıcının sıfatı olursa, ondan istiare yoluyla bizdeki bu kuvvet için lazım olan ilim ve kudretle sıfatlanmasının doğruluğu murat edilir. Ya da Allah Teala'nın hayatı zatı ile kaim ve ilim ve kudretle vasıflandırılmasını gerektiren bir manadır.

Yakup Kur'an'ın her yerinde bu lafzı te'nin fethi ile terciun şeklinde okumuştur.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ

لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ
فَسَوَّيْنَهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

29 – O ki yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yaratmış, sonra da göğe yönelmiş; onları yedi kat olarak düzenlemiştir. O her şeyi hakkıyla bilir.

29- “O ki yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yarattı (hüvel-lezi halaka leküm ma fılardı cemian)”. Bu da birinciye bağlı başka bir nimetin açıklamasıdır. Çünkü onları canlı ve güçlü yarattı, bunu da arka arkaya yaptı. Bu da yaşamlarını sürdürmeleri ve geçimlerini temin etmeleri için gerekli olan şeyleri yaratmasıdır. “Sizin için” ifadesinin manası sizin hatırlığınız ve dünyada yararlanmanız için demektir. Çünkü onları dolaylı veya direkt olarak bedenlerinizin menfaati için ve bunları delil getirerek ibret almak ve ahiret zevk ve acılarını tanımak için yarattı. Yoksa başka bir maksatla değil. Çünkü bir maksatla yapan kendini onunla tamamlar. Bunlar fiilin sonu ve neticesi olması bakımından maksada benzer. Bu da yararlı şeyleri mubah kılmasını gerektirir ve bazılarının geçici sebeplerle bazı kimselere tahsisini de men etmez (mesela satın alma gibi). Bu her şeyin herkes için olduğunu gösterir, yoksa her biri bunlardan her birini alır demek değildir.

Ma edatı yerdeki her şeyi kaplar, yerin kendisini kaplamaz. Ancak yerden aşağı taraf manası anlaşılırsa öyle olur, mesela gökten de yukarı taraf manası anlaşılması gibi. Cemian da ikinci mevsuldan haldir.

“Sonra göğe yöneldi (sümmesteva ilessemai)”. Kendi iradesiyle ona yöneldi, demektir. İsteva ileyhi kessehmi (onu ok gibi hedef aldı) sözünden gelmektedir. Sağa sola sapmadan bir şeyi hedef almaktır. İstivanın aslı eşitlik istemektir. İtidale (dengeye) denilmesi de eşyaların eşit konulmasındandır. Onun (istivanın) denge için kullanılması mümkün değildir, çünkü o cisimlere has bir şeydir. Şöyle de denilmiştir: İsteva, istila etmek ve sahip olmaktır. Şair şöyle demiştir:

Bîr Irak'ı istiva (istila) etti

Kılıç çekmeden ve kan akıtmadan

Birincisi kelimenin aslına, geçişlilik edatı olan sıla'ya (ila'ya) ve fe ile temin edilen eşitliğe daha uygundur. Gökten maksat ya bu gördüğü-

müz yüksek cirimler (hacimli nesneler)dir ya da yukarı taraftır. Sümme edatı ise belki de iki yaratmanın arasındaki farkı göstermek ve göğün yaratılışını yerin yaratılışına üstün kılmak içindir. Mesela: “Sonra iman edenlerden oldu” (*Beled: 17*) kavli gibi. Sümme vakit bakımından sonra olması için değildir. Çünkü bu, Allah Teala’nın: “Yeri de bundan sonra yaydı” (*Naziat: 30*) ayetine aykırıdır. Zira bu, ondaki şeylerin yaratılmasından önce yerin göklerin yaratılmasından ve tesviye edilmesinden sonra olduğunu gösterir. Ancak beriki ayette ard lafzını nasb edecek gizli bir fiil takdir ederek dehaha ile başlaman hariç. Ona da (fiile de) “eentüm eşeddü halkan” (*Naziat: 27*) ayeti işaret etmektir, mesela ta-arrefil arda ve tede bber emreha bade zalik (bundan sonra yeri tanı ve durumunu düşün) gizli fiili gibi. Bu da zahire pek uymamaktadır.

“Fesevvahünne (onları düzenledi)”. Doğrulttu ve eğrilik ve çatlatan masun kıldı(korudu). Hünne zamiri sema’ya racidir, eğer sema cirimlerle (maddi cisim)tefsir edilirse. Çünkü sema cemidir yahut cemi manasındadır. Yoksa hünne zamiri müphemdir, arkasındaki onu tefsir etmektedir, mesela: Rübbehu recülen gibi.

“Seb’a semavatın” zamirden bedeldir yahut temyizdir veyahut tefsirdir. Eğer: Gökbilimciler dokuz felek tespit ettiler, denilirse? Ben de şöyle derim: Onların dedikleri şüphelidir, eğer doğru bile olsa ayet bundan fazlasını reddetmiş değildir. Kaldı ki onlara Arş ile Kürsi de ilave edilirse, ihtilaf kalmaz.

“O her şeyi hakkıyla bilendir”. Bunda illet bildirme vardır, sanki, bütün eşyanın aslını bildiği için yarattığı şeyleri böyle en mükemmel minval üzere ve en yararlı şekilde yaratmıştır, demiştir. Bunda şuna da delil vardır: Kimin işi bu acayip tarzda ve bu ince tertipte olursa o her şeyi hakkıyla bilir. Çünkü işleri sağlam yapmak ve en güzel ve en yararlı şekilde ortaya koymak ancak bilen, hikmet sahibi ve çok merhametli birinden düşünülebilir. Ve bunda (her şeyi bilir ifadesinde) akıllara gelen şu şüpheyi izale vardır: Bedenler dağıldıktan, parçalara ayrıldıktan ve kendilerine münasip şeylerle birleştikten (toprak ve hava olduktan) sonra her bedenün cüzleri hiçbir şeyi hariçte kalmamak ve kendinden olmayan hiçbir şey ona ilave edilememek üzere nasıl birleşir de eskisi gibi tekrar edilebilir? Bunun bir benzeri de: “O her yaratmayı çok iyi bilir” (*Yasin: 79*) ayetidir.

Bil ki haşrin doğruluğu üç öncül üzerine dayanmıştır, bu iki ayette de delil getirilmiştir: Birincisi şudur: Bedenlerin maddeleri toplanmaya ve hayata müsaittir. Bu delile “sizler ölümler idiniz de sizi diriltti, sonra da sizi öldürecek” (*Bakara: 28*) kavli işaret etmektedir. Çünkü ayrılma, birleşme, ölüm ve hayatın arka arkaya gelmesi bedenlerin

bu gibi şeyleri bizzat kabul ettiğini gösterir. Bizzat olan şey de zeval ve değişime uğramaz. İkincisi ve üçüncüsü de şudur: Çünkü Allah Teala bunları ve yerlerini bilmektedir, onları toplamaya ve diriltmeye kadirdir. Bunları isbat yönüne şöyle işaret etmiştir: Allah Teala onları başlatmaya ve yaratılıştan onlardan daha büyük ve sanat değeri daha yüksek olanları da başlatmaya kadir olduğuna göre bunları tekrar etmeye ve canlandırmaya haydi haydi kadir olur. Ve Allah Teala yarattığı şeyleri pürüzsüz, muhkem, dengeli olarak yaratmış, kullarının maslahatlarını gözetmiş ve ihtiyaçlarını görmüştür. Bu da ilminin sonsuzluğuna ve hikmetinin mükemmelliğine delildir. Onun kudreti büyük ve hikmeti incedir.

Nafi, Ebu Amr ve Kisai fehüve ve vehüve gibi zamirleri adud'e benzeterek ortası sakın olarak okumuşlardır.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً قَالُوْۤا اَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا وَیَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ اِنِّیْۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۳۰﴾

30 – Bir zamanlar Rabbin, meleklerle “şüphesiz ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti de, onlar da, “orada fesat çıkaracak ve kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın? Halbuki bizler seni hamdinle tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz” demişlerdi. O da: “Şüphesiz ben sizin bilmediklerinizi bilirim” demişti.

30- “Ve iz kale rabbüke lilmelaiketi inni cailün filardı halifeh (Rabbin bir zamanlar meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti)”. Bu da bütün insanları kaplayan üçüncü nimeti saymaktır. Çünkü Âdem'i yaratması, ona ikram etmesi ve secde etmelerini emretmekle onu meleklerle üstün kılması, zürriyetini de içine alan bir nimettir. İz zarftır, geçmiş ve içinde yeni bir şey olmuş zaman nisbeti için konulmuştur, nitekim iza da gelecek ve içinde başka bir şey olacak zaman için konulmuştur. Bunun içindir ki cümlelere muzaf olmaları vaciptir, haysü'nün de mekan için (ve cümleye muzaf) olması gibi. Bu iki zarf ism-i mevsullara benzediği için mebni kılınmıştır. İllet ve ceza için kullanılır. Zarf olmalarıyla daima mahallen mansupturlar. Çünkü o ikisi anlattığımız gerekçeden dolayı irapları değişmeyen zarflardan-

dır. “Vezkür eha âdin iz enzere kavmehu” (*Ahkaf:21*) kavli ve benzerlerinde (mefulunbih olmaları) ise üzküril hadise iz kâne keza tevilinde olmasındandır; hadis hazfedilmiş ve zarf onun yerine geçirilmiştir. Ayetteki amil ise kalu’dur ya da zikredilen teville göre üzkür’dür, çünkü Kur’an’da böyle açık olarak çok gelmiştir ya da amil gizlidir, geçen ayetin içeriği ona delalet etmektedir, mesela: Ve bedee halkaküm iz kale gibi. Buna göre cümle haleka leküm’ün üzerine matuftur, o ellezi’nin sılasıdır, ona atfedilen de sıra hükmünde olur. Mamer’den onun (iz’in) zait olduğu rivayet edilmiştir.

Melaike asıl olarak mel’ek’in çoğuludur, şemail’in şem’el’in çoğulu olduğu gibi. Te ise cem’in müennes olmasındandır. O da me’lek’ten bozulmuştur, eluke’den gelir ki elçilik demektir. Çünkü onlar Allah’la kulları arasında vasıtalırlar. Onlar Allah’ın elçileridir ya da insanlara gönderilen elçiler gibidirler.

Akıllı kimseler onların kendi başlarına mevcut varlıklar olduklarında ittifak ettikten sonra hakikatte ne olduklarında ihtilaf ettiler. Müslüman’ların çoğunluğu, çeşitli şekillere girebilen lâtif cisimler olduğuna kail oldular. Peygamberlerin de onları görmelerini delil getirdiler. Hristiyanlardan bir kısım da onların faziletli ve bedensiz insan nefisleri olduklarını söylemiştir. Hekimler de onların soyut cevherler olduklarını, gerçekte nufus-ı natıkaya muhalif olduklarını ve ikiye ayrıldıklarını iddia etmişlerdir. Bir kısmı kendilerini Hakk’ı tanımaya ve ondan başka bir şeyle meşgul olmamaya vermişlerdir. Nitekim Allah Teala onları muhkem kitabında: “Gece gündüz tesbih ederler, asla gevşemezler” (*Enbiya: 20*) ayetiyle nitelemiştir. Onlar illiyyin denenlerle Allah’a yakın olan meleklerdir. Bir kısmı da “işî gökten yere doğru idare ederler” (*Secde: 5*). Bunu kaza ve kadere ve kalem-i İlahi’nin yazısına göre yaparlar. “Allah’ın kendilerine emrettiği şeye isyan etmezler, emrolunanı yaparlar” (*Tahrim: 6*). Onlar işleri idare ederler. Kimileri gökle ilgili, kimileri de yerle ilgilidir. Ben de bunları geniş olarak Tavalî’ kitabında tesbit ettim.

Allah’ın bu sözü söylediği, bütün meleklerdir, bu da lafzın genel ve tahsis edici bir sebebin olmamasından anlaşılmaktadır. Bunlar: Yer melekleridir de denilmiştir. İblis ve yanında cinlerle savaşanlar olduğu da söylenmiştir. Çünkü Allah Teala onları önce yere yerleştirdi, orada fesat çıkarınca, üzerlerine bir melek ordusuyla beraber onu gönderdi. İblis onları kırıp geçirdi ve onları adalara ve dağlara kaçırttı.

Cailün ceale’den gelmektedir, iki mef’ulü vardır; onlar da filardı ile halifeten’dir. Onlarda amel ettirilmiştir, çünkü müstakbel manasıdır ve müsnedünileyh’e dayanmaktadır. Onun halikun (yaratıcı) ma-

nasına olma ihtimali de vardır.

Halife başkasının yerine geçen ve ona vekalet edendir. Ondaki he mübalağa içindir. Ondan da Âdem aleyhissalat vesselam murat edilmiştir. Çünkü o, Allah'ın yeryüzündeki halifesi idi. Allah'ın yeryüzünü mamur etmek, insanları yönetmek, nefislerini kemale erdirmek, onlara verdiği emri yerine getirmek için gönderdiği bütün peygamberler de öyledir. Bu da Allah'ın aczinden değil, kendilerine halife gönderilenlerin onun (Allah'ın) feyzini kabul etmede ve aracısız olarak emrini almadaki kusurlarından dolayıdır. Bunun içindir ki hiçbir meleği peygamber göndermemiştir. Nitekim Allah Teala şöyle demiştir: "Eğer onu bir melek yapsaydık yine bir insan yapardık" (*En'am: 9*). Baksanıza, peygamberlerin güçleri artıp da karakterleri "yağı neredeyse ateş dokunmasa da yanacak" (*Nur: 35*) dediği gibi alevlenince, Allah onlara melekleri gönderdi. Onlardan rütbesi çok yüksek olanla aracısız olarak konuştu, mesela Tur dağında Musa Aleyhisselam ve miraç gecesinde Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile konuşması gibi. Bunun tabiattaki benzeri de kemiktir; o araları uzak olduğu için etten gıda alamayınca, Allah Teala hikmeti gereği aralarına her ikisine de münasip kıkırdak koydu ki bundan alsın ona versin.

Ya Âdem yeryüzünde kendinden önce yaşayanların halifesidir yahut halifeden maksat o (Adem) ile zürriyetidir. Çünkü onlar kendilerinden öncekilere halife olurlar ya da birbirlerine halife olurlar. Bu durumda halife olarak tekil lafız kullanması onu zikretmekle zürriyetinin zikrine gerek kalmamasındandır. Nitekim Mudar ve Haşim derken kabilenin atasıyla yetinilmiştir. Ya da tekil olması men yahlufukum yahut halefen yahlufukum tevili (mevsufun hazfî) ileidir.

Allah Teala'nın meleklerle bunu demesinin faydası şudur: İstişareyi öğretmek, yaratılacak halifenin şanını yüceltmek, çünkü melekut alemindekilere yaratılacağı haber verilmiş yaratılmadan önce ona halife ünvanı verilmiştir. Onda bulunan kötülüklere karşı sual ve cevap ile üstünlüğü meydana çıkarmak ve hayrı fazla olanı yapmanın hikmet gereği olduğunu bildirmek. Çünkü az bir şer için çok hayrı terk etmek çok şerdir (kötülüktür).

"Kalu etecalü men yüfsidü fiha ve yesfiküddimâ' (orada fesat çıkaracak ve kanlar dökecek kimseler mi yaratacaksın, dediler?)" Yeryüzünün imarı ve ıslahı için orada fesat çıkaracak kimseleri halife etmek istemesinden yahut muti kimselerin yerine asileri halife yapmak istemesinden taaccüptür ve o fesatları mağlup edip boşa çıkaracak ve kendilerine gizli kalan hikmeti anlamak istemektir ya da öğrencinin, içindeki şüpheyi gidermesi için hocasına sorması gibi kendilerini irşat

edecek ve şüphelerini giderecek şeyi sormadır. Allah Teala'ya itiraz değildir, ya da gıybet benzeri âdemoğullarına dil uzatma değildir. Çünkü onlar böyle yapmayacak kadar yücedirler. Zira Allah Teala onlar için: "Bilakis onlar saygı değer kullardır; sözle onun önüne geçmezler ve onun emri ile iş yaparlar" (*Enbiya: 26, 27*) demiştir.

Bunu da ya Allah Teala'nın haber vermesiyle yahut Levh-i Mahfuz'dan almakla yahut içlerine kazıldığı gibi masumiyetin kendilerine özgü olmasından veyahut insanları cinlere kıyas etmelerinden bildiler.

Sebk, sefh ve şen dökme çeşitleridir. Sefh kan ve gözyaşı dökmek içindir. Sebk erimiş maden dökmek içindir. Sefh de yukarıdan aşağıya dökmek içindir. Şenn de kurbanın ağzından ve benzeri şeyden dökmektir, senn de bu manayadır. Meçhul kalıbı ile yüsfe kü de okunmuştur ki o zaman ister mevsul ister mevsuf kılınan men'e raci olan zamir hazfedilmiş olur, yani yüsfe küd dimau fihim gibi.

"Halbuki bizler seni hamdinle tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz". Bu da müşkili tesbit eden haldir, mesela düşmanlarına mı iyilik ediyorsun, ben dostun muhtaç dururken sözün gibi. Mana da şöyledir: Bizler günahsız ve bunu hak etmişken asileri mi halife ediyorsun?

Bundan kastedilen de meleklerin halife olması beklenirken onların meleklerle üstün kılan şeyi öğrenmektir; kendilerini beğenmeleri ve gururlanmaları değildir. Sanki onlar halife kılınanın önemli üç gücü olduğunu bildiler: Şehvet ile öfke güçleri fesada ve kan dökmeye götürür, akıl gücü de onu marifete ve tefekküre götürür. Bunlara ayrı ayrı baktılar ve: Bu iki kuvvete bakarak bu halife yapmada ne gibi hikmet var, dediler? Hikmet onun yaratılmasını bile gerektirmez, kaldı ki halifelliğini! Akıl gücü dikkate alındığında bizler ondan bekleneni o gibi bozukluklara karışmadan yerine getiririz, dediler ve iki kuvvetten her birinin ıslah edildiği, akla uydurulduğu ve hayra alıştırıldığı takdirde başta iffet, şecaat, nefisle mücadele ve adalet olmak üzere ne gibi faziletler kazandıracığından gafil oldular. Birliğin cüziyatı kavramada, sanatları keşfetme ve hilafetten asıl kastedilenin var olan yararları kuvveden fiile çıkarma gibi tekin yapamayacağını kavrayamadılar. **"Ben sizin bilmediklerinizi bilirim"** kavlinde de buna işaret edilmiştir.

Tesbih Allah Teala'yı kötülükten ve noksandan uzaklaştırmaktır, takdis de öyledir. Sebeha filardı velmai ve kadese filardı deyiminden gelir ki su da ve yerde gidip uzaklaşmaktır. Kaddese denir ki temizlemek demektir. Çünkü bir şeyi temizleyen onu kirlerden uzaklaştırır.

Vebihamdik hal yerindedir, yani bize marifetini ilham etmenden

ve bizi tesbihine muvaffak kılmadan dolayı seni hamd ile tesbih ederiz, demektir. Bununla da tesbihin onlar için akla getireceği şeyi telafi ettiler.

Seni takdis ederiz, senin için nefislerimizi günahlardan temizleriz. Sanki onlar bazılarına göre şirk ile tefsir edilen fesadı tesbih ile karşıladılar ve kötü işlerin en büyüğü olan kan dökmeyi de nefsi günahlardan temizleme ile karşıladılar. Şöyle de denilmiştir: Aslı nukaddisüke'dir, lam zaittir.

وَعَلَّمَ
آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي
بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾

**31 – Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra da onları melek-
lere sundu: Eğer doğru iseniz bunların isimlerini bana haber verin,
dedi.**

31- “Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti” ya onları bildiren zorunlu ilmi öğretmekle ya da kalbine atmakla öğretti. Bunun için geçmiş bir terminolojiye ihtiyaç yoktur ki teselsül lazım gelsin. Öğretmek, ilimle sonuçlanan bir iştir. Bunun içindir ki, ona öğrettim; öğrenmedi, denir.

Âdem yabancı bir isimdir, Azer ve Şaleh gibi. Üdemeden veyahut feth ile örnek manasına edemeden veyahut edimülarz'dan türetmek – çünkü aleyhissalat vesselam Efendimiz şöyle demiştir: Allah Teala yerin her tarafından, ovasından yaylasından bir avuç toprak aldı; ondan da Âdem'i yarattı. Bunun içindir ki çocukları anabir kardeşirler – yahut ülfet manasına gelen üdeme'den türetmek zorlamadır. Tıpkı İdris'in dersten, Yakub'un akıb'tan ve İblis'in iblastan türediği gibi.

İsim türev olarak lafızlardan, sıfatlardan ve fiillerden olarak bir şeyi akla getiren alamettir. Örfen de bir mana için konulan lafızdır, ister bileşik ister tek, isim veya haber veya bu ikisi arasında rabıta olsun. Dilbilginleri terminolojisinde ise nefsi itibarı ile bir manaya delalet eden ve üç zamandan biriyle ilişkisi olmayan lafızdır. Ayette bundan murat edilen birinci veya ikincisidir. İkincisi de birinciye varır; zira bir lafzın delalet ettiği şeyi bilmek, manaları bilmeğe bağlıdır. Ayetin ma-

nası da şöyledir: Allah Teala Âdem'i aklî, hissî, hayalî ve sanal şeyleri idrak edecek kabiliyette yarattı ve ona eşyanın zatlarını, özelliklerini, isimlerini; ilimlerin esaslarını, sanatların kanunlarını ve aletlerinin niteliklerini bilmeyi ilham etti.

“Sümme aradahum al el melaiketi (sonra onları meleklerle sundu)”. Bundaki zamir zımneden gösterilen müsemme-yata (eşyaya) raci-dir, çünkü takdir: Esmael müsemme-yat, demektir. Muzafunileyh hatırlattığı için muzaf hazfedilmiş, onun yerine lam getirilmiştir. Mesela “veşteallerre'sü şeyba” (Meryem: 4) kavlinde olduğu gibi (aslî re'si demektir). Neden müsemme-yat hazfedilmiştir, çünkü sual için arz edilen şeylerin isminden maksat bizatihi isimler değildir, özellikle isimden lafızlar kastedilirse. Onlardan maksat şeylerin kendileridir, ya da lafızların delalet ettiği şeylerdir. Zamirin hümm şeklinde müzekker olması, şeylerin içinde akıllıların daha çok sayılmasındandır. Bu kelime aradahünne ve aradaha şeklinde de okunmuş, müsemme-yatihinne veyahut müsemme-yatiha manası kastedilmiştir.

“Enbiuni (bunların isimlerini bana haber verin, dedi)”. Bu da onları susturmak ve hilafet işinden aciz olduklarını bildirmek içindir. Çünkü bir şeyi iyi tanımadan ve kabiliyet derecelerini ve hukuk miktarını kavramadan üzerinde tasarruf etmek, onu idare etmek ve üzerinde adalet icra etmek imkansızdır. Bu teklif değildir ki kaldıramayacakları şeyi teklif olsun. İn bâ' bilgilendirmek maksadıyla haber vermektir. Bunun içindir ki haberle inba birbirinin yerine kullanılır.

“Eğer doğru iseniz” masumiyetinizden dolayı halifelige daha haklı olduğunuz veyahut bu sıfatı taşıyanları yaratmanın ve onları halife etmenin hikmet sahibi birine yaraşmayacağı iddiasında doğru iseniz. Melekler bunu açıkça söylemedilerse de sözlerinden bu anlaşılacaktır. Bir sözü tasdik etmek mana itibarı ile olacağı gibi haberden düşünülen maksat itibarı ile de olabilir. İşte bu mülâhaza ile inşalarda (ihbari olmayan cümlelerde) de tasdik söz konusu olur.

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ

لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ
أَنْثِهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ
إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْنُونَ وَمَا
كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾

32 – Onlar da: Seni tenzih ederiz. Biz senin bize öğrettiğinden başkasını bilmeyiz. Şüphesiz hakkıyla bilen ve hikmet sahibi sensin, dediler.

33 – Allah Teala: Ey Âdem, onlara bunların isimlerini haber ver, dedi. Onlara onların isimlerini haber verince: Ben size demedim mi, şüphesiz ben göğün ve yerin gayiplerini bilirim ve ben sizlerin saklamakta olduklarınızı da bilirim, dedi.

32- “Kalu sübhaneke lailme lena illa ma allemtena (onlar da: Seni tenzih ederiz, biz senin bize öğrettiğinden başkasını bilmeyiz, dediler)”. Bu da; aciz ve kusurlu olduklarını itirafıdır; suallerinin itiraz değil de öğrenmek için olduğunu, insanın üstünlüğünde ve yaratılmasının hikmetinde kendileri için gizli kalan şeyin açığa çıktığını bildirmektir; kendilerine kapalı kalan şeyi tarif edip açmakla verdiği nimete şükür göstermektir, bütün ilmi ona havale etmekle edep takınmaktır.

Sübhan gufran gibi mastardır, nerede ise ancak muzaf ve gizli fiille mansup olarak kullanılır, mesela maazallah gibi. Şurada kural dışı tesbihe alem (özel isim) olarak kullanılmıştır:

*Gururlanan Alkame'ye sübhane
(Gururlanmasına şaşarım doğrusu!)*

Sözü bununla başlatmak öğrenmeye kalkışmalarından ve gerçek durumu bilmemelerinden özür dilemek içindir. Bunun içindir ki “övbenin anahtarı sayılmıştır, Musa aleyhisselam “Sübhanেকে sana tövbe ettim” (Araf: 143) ve Yunus da “sübhanেকে inni küntü minezzalimin” (Enbiya: 87) demiştir.

“İnneke entel alim (şüphesiz hakkıyla bilen sensin)” sana hiçbir şey gizli kalmaz. “Hikmet sahibisin” örneksiz olarak yarattıklarını sağlam yaparsın, her şeyi ince bir hikmetle yaparsın. “Ente” zarfı, fasıladır. Kâf’ı tekit için olduğu da söylenmiştir: Merertü bike entec sö-

zünde olduğu gibi. Ama: Merertü bi ente demek caiz değildir. Çünkü metbuda caiz olmayan tabide caiz olabilir. Bunun içindir ki: Ya hazer-recülü caiz görülmüş, yarrecülü caiz görülmemiştir. Bunun müpteda, arkasındakinin haber olduğu ve cümlelerin de inne'nin haberi olduğu da söylenmiştir.

33- “Kale ya ademu enbi'hüm biesmaihim (Allah Teala: Ey Âdem, onlara bunların isimlerini haber ver, dedi)”. Yani bildir, demektir. İki- sinde de hemzenin ye'ye kalbi ve he'nin kesri ile okunmuştur.

“Onlara onların isimlerini haber verince, ben size demedim mi, şüphesiz ben göklerin ve yerin gaiplerini bilirim ve ben sizin açıkladığınızı ve sakladığınızı şeyleri bilirim, dedi”. Bu da “ben sizlerin bilmediğinizi bilirim” (*Bakara: 30*) sözünü meleklerle hatırlatmadır. Ancak daha basit şekilde getirmiştir ki ona delil gibi olsun. Zira Allah Teala onların gökler ve yerlerle ilgili gizli şeyleri ve onların açık ve kapalı hallerini bilince, onların bilmediklerini bilmiş oldu. Bunda da evlayı terk etmelerinden dolayı sitemlerine ima vardır. Evla olan da açıklayıncaya kadar durup beklemeleri idi. Şöyle de denilmiştir: Açıkladıkları, “orada fesat çıkaracak birilerini mi yaratacaksın?” sözüdür, gizledikleri de kendilerinin hilafete daha layık olduklarını ve Allah Teala'nın kendilerinden daha üstün bir halk yaratmayacağını içlerinde saklamış olmalarıdır. Şöyle de denilmiştir: Açıkladıkları taattır, gizledikleri de İblis'in içinde sakladığı isyandır.

Hemze inkâr içindir, lem'in başına gelmiştir, tesbit ve tekit manasını ifade eder. Bil ki bu ayetler şunlara delalet etmektedir: İnsan şerefli- dir; ilim ibadetten daha şerefli ve meziyetlidir, halife olmak için şarttır, hatta esastır. Öğretmeyi Allah Teala'ya isnat etmek doğrudur, ama ona muallim denilmez, çünkü o akla meslek sahibini getirmektedir. Diller Allah'ın öğretmesiyledir, çünkü “esma” kelimesi lafızlara özel ve genel olarak delalet eder. Onu öğretmek de öğrenciye manalarını açıklaya- rak söylemede açıkça görülmektedir. Bu da daha önce biri tarafından konulmasını gerektirir. Asıl ise bunun Âdem'den önce biri tarafından konulmasını kabul etmez. Böylece bunu koyanın Allah olduğu ortaya çıkar. Hikmetin anlamı ilmin anlamından başka bir şeydir, aksi tak- dirde: İnneke entel alimül hakim kavli tekrar olur. Meleklerin ilim ve kemalleri artabilir. Filozoflar ise bunu üst tabaka meleklerde kabul etmezler. “İçimizden herkesin belli bir makamı vardır” (*Saffat: 164*) ayetini buna delil getirirler. Âdem o meleklerden üstündür, çünkü on- lardan daha alimdir, daha alim olan da daha üstündür. Çünkü Allah Teala: “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (*Zümer: 9*). Ve Allah Teala eşyayı yaratmadan önce bilir.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا

إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾

34 – Hani meleklerle; “Âdem’e secde edin” demiştik de onlar da, İblis harîc secde etmişlerdi. O ise diretti, kibir tasladı ve kâfirlerden oldu.

34- “Ve iz kulna lilmelaiketis cudu liademe (hani meleklerle: Âdem’e secde edin, demiştik)”. Onlara isimleri haber verip de bilmediklerini öğretince, Allah ona secde etmelerini emretti; bu da üstünlüğünü kabul etmek, hakkını vermek ve o dedikleri şeyden dolayı özür dilemek içindi. Şöyle de denilmiştir: Bunu onlara Âdem’in yaratılışını tesviye etmeden (tamamlamadan) önce emretti, çünkü Allah Teala: “Onu tesviye edip de ona ruhumdan üfürünce ona secdeye kapanın” (Hicr: 29, Sad: 72) demiştir. Bu da onları imtihan etmek ve Âdem’in üstünlüğünü göstermek içindi.

Atıf harfî zarfı (ve iz kulna lilmelaiketis cudu kavlini) zarfa (veiz kale rabbüke lilmelaiketi)ye atfeder, eğer onu (geçen zarfı) gizli bir fiille nasb edersen. Yoksa onu onda amil olarak takdir edilen şeyle (kalu ile) geçen cümleye atfeder, belki de kıssayı tümüyle öteki kıssaya atfeder. Bu da onlara karşı saydığı dördüncü nimettir. Secde aslında huzurla birlikte zillet göstermektir. Şair şöyle demiştir:

Orada tepelerin atların ayaklarına secde ettiğini görürsün.

Başka bir şair de şöyle demiştir:

Kadınlar deveye: Leyla için secde et, dediler; o da secde etti.

Yani deveye başını eğ, Leyla binsin, demek istediler.

Şeriatte ise secde ibadet kasdı ile alnı yere koymaktır, emredilen secde de budur. Şer’i manasına gelince, gerçekte secde edilen Allah Teala’dır, Âdem secdeleri için kible yapılmıştır. Bu da şanını yüceltmek içindir. Ya da Âdem secdenin vacip olması için sebep kılınmıştır. Sanki Allah Teala onu eşsiz şeylere hatta bütün varlıklara örnek olarak ve ruhani ve cismani alemde bulunanlara bir nüsha, melekler için de kendilerine takdir edilen kemalata ulaşmak için bir araç, Âdem’le aralarındaki mertebe ve derece farklarının açığa çıkması için bir temas noktası olarak yaratınca, onda gördükleri büyük kudrete ve parlak ayetlere baş eğmek ve onun aracılığı ile kendilerine verdiği nimetlere şükretmek için ona secdeyi emretti. Lilmelaiketi’deki lam Hassan raddiyallahu anh’in şu sözündeki lam gibidir:

*O kıblenize ilk namaz kılan ve insanların
Kur'an ve sünneti en iyi tanıyanı değil midir?*

Burada lam ila manasına kullanılmıştır. Ya da şu ayetteki lam gibidir: "Namazı güneşin kayması vaktinde (zevalde) kıl" (*İsra: 87*). (Lam burada da vakit manasına kullanılmıştır).

(Meleklerin) secdesinin lügat manasına gelince o da Âdem'e armağan olarak ve tazim etmek için eğilmeleridir, tıpkı Yusuf'un kardeşlerinin ona secde etmeleri gibi. Ya da secdenin diğer lügat manası, meleklerin âdemoğullarının geçimlerini temin eden ve kemalatlarını tamamlayan şeyin meydana gelmesi için çalışarak zillet gösterip itaat etmektir.

Secde etmekle memur olanlar meleklerin tamamı mıdır yoksa bir kısmı mıdır, bu da yukarıda geçmiştir.

"Onlar da İblis hariç secde etmişlerdi (fesevedu illa iblise eba ves-tekbere)". İblis kibir taslayarak Rabbine ibadette Âdem'i aracı olarak kabul etmekten yahut onu tazim edip selamlamaktan veyahut ona hizmet edip kendisi için hayır ve iyilik getirecek şeye çalışmaktan imtina etti. İbâ isteyerek kabul etmemektir, tekebbür de bir adamın kendini başkasından daha büyük görmesidir. İstikbar da yalandan kendini büyük göstermeye çabalamaktır.

"Ve kafirlerden idi". Yani Allah'ın ilminde böyle idi, yahut onlardan oldu, çünkü Allah'ın Âdem'e secde emrini çirkin bulmuştu. Zira ondan daha üstün olduğuna inanıyordu. Üstün olandan da asta boyun eğmesini ve onu aracı olarak kabul etmesini istemek hoş bir şey değildir. Nitekim: "Ben ondan daha hayırlıyım" (*Sad: 76*) sözü de bunu akla getirir; bunu da "Elimle yarattığıma secde etmekten seni ne men etti? Kibir mi tasladın yoksa kendini yüksek görenlerden mi oldun?" (*Sad: 75*) sözüne cevap olarak söylemişti. (Yalnız vacibi terk etmesiyle kafir olmadı, emri beğenmediği için kafir oldu).

Ayet, Âdem'in, kendine secde etmeleri emredilen meleklerden bir yönden de olsa üstün olduğunu ve İblis'in de meleklerden olduğunu gösterir. Aksi takdirde emir onu kapsamaz ve onlardan istisna edilmesi de doğru olmaz. "İblis hariç, o cinlerden idi" (*Kehf: 50*) ayetiyle buna itiraz edilemez; çünkü onun fiilen cinlerden, tür olarak da meleklerden olması caizdir. Bir de İbn Abbas şöyle rivayet etmiştir: Meleklerden öyle bir tür vardır ki onlar doğum yoluyla çoğalırlar, onlara cin denir, İblis de onlardandır. Onun meleklerden olmadığını iddia eden kimse: Cinnî idi, meleklerin arasında yetişti, etrafında binlerce melek olduğu için onlardan sayıldı, diyebilir. Yahut da cin de meleklerle

birlikte secde etmekle memur olanlardan idi, ancak melekler zikredince ona ihtiyaç kalmadı. Zira büyüklerin bir kimseye baş eğmek ve onu aracı tutmakla memur oldukları bilinince, bundan küçüklerin de o şekilde memur oldukları anlaşılır.

Fesecedu'daki çoğul zamiri iki bölüme racidir, sanki: Secde ile memur olanlar secde ettiler, ancak İblis hariç.

Ayet şunu da gösterir ki melekler genellikle masum olmakla beraber içlerinde masum olmayanlar da vardır. Nitekim insanlarda da masum olanlar bulunmakla beraber genellikle masum değildirler.

Belki meleklerden öyle bir bölüm vardır ki şeytana bizzat muhalif değildirler, ancak onlara bazı arızı sebeplerle ve sıfatlarla muhaliftirler; mesela insanların ve cinlerin içinde iyilerin de kötülerin de bulunması gibi. İblis de İbn Abbas'ın dediği gibi bunlardan idi. Bunun içindir ki halinin değişmesi ve yerinden aşağı düşmesi kabul edilmiştir. Nitekim yüce Allah: "Ancak İblis hariç, cinlerden idi, Rabbinin emri dışına çıktı" (*Kehf: 50*) ayetiyle buna işaret etmiştir.

Bu nasıl olur ki, melekler nurdan, cinler de nardan (ateşten) yaratılmıştır – çünkü Hazreti Âişe radiyallahu anha, Efendimiz aleyhisselam'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Melekler nurdan yaratıldı, cinler de yalın ateşten yaratıldı – denilemez. Çünkü bu hadis benim dediğimin temsili gibidir. Zira nurdan maksat ışık saçan cevherdir, nar da öyledir, ancak onun ışığı bulanıktır, dumanla karışık, ondan uzak durulması istenmiştir, çünkü çok sıcak ve yakıcıdır. Islah edilir, ışığı süzülürse o da mahza (sırf) nur olur. Ne zaman bu hali bozulursa terü taze olarak ilk haline döner. Gittikçe düşer, sonunda nuru söner, geriye sadece duman kalır. Bu görüş doğruya daha yakın ve uygundur, çünkü nasları birleştirmiştir. Allah daha iyi bilir.

Ayetten istifade edilen bazı şeyler de şunlardır: Kibir taslamak çirkindir, insanı küfre götürebilir. Allah'ın emri tutulmalı, sırrını anlamak için derine dalmamalıdır. Emir vücup içindir, Allah Teala'nın kafir olarak öleceğini bildiği kimse o hal itibarı ile mü'min ise de gerçek kafirdir, çünkü mühim olan sonuçtur. Şeyhimiz Ebu'l – Hasen el – Eş'ari rahmetullahi aleyh'in muvafat (ölünceye kadar) dediği tabir bunu ifade etmektedir.

وَقُلْنَا يَا آدَمُ

اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا

وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾

35 – Biz: “Ey Âdem, sen ve zevcen cennete yerleşin, orada nerede olursanız bol bol yiyin; ancak şu ağaca yaklaşmayın; sonra zalimlerden olursunuz” demiştik.

35- “Ve kulna ya ademüskün ente ve zevcükül cennete (ey Âdem, sen ve zevcen cennete yerleşin, dedik)”. Sükna sükundan gelir, çünkü o istikrar ve yerleşmedir. Ente tekittir, üskün'deki gizli zamire atıf yapılması için getirilmiştir. Önce ikisine birlikte hitap edilmemesi, verilen hükümde Âdem'in ön planda olmasındandır, onun üzerine atfedilen ise ona tabidir. Cennet sevap yurdudur (bildiğimiz cennettir), çünkü lam ahd içindir; ondan başka mahut (bilinen) de yoktur. Kim onun henüz yaratılmadığını iddia ederse: onun Filistin toprağında veyahut İranla Kirman arasında bir bahçe olduğunu söyler. Çünkü Âdem imtihan edilmiş (mükellef kılınmıştır) ve inme tabirini de oradan Hint toprağına intikal manasına alır. Nitekim Allah Teala: “Şehre inin” (Bakara: 61) demiştir.

“ve küla minha reğaden (ondan bol bol yiyin)” geniş ve refah içinde yaşayın, demektir. Reğaden mahzuf mastarın sıfatıdır. “Haysü şî'tüma” cennetin istediğiniz yerinde demektir. Sayısız ağaçlar arasından yasak ağaçtan yeme sebep ve mazeretini kaldırmak için onlara geniş imkan verdi.

“Şu ağaca yaklaşmayın; sonra zalimlerden olursunuz”. Bunlarda birkaç yönden mübalağa vardır: Yasak, yemenin öncüllerinden olması dolayısıyla ağaca yaklaştırmaya bağlanmıştır, bu da haram edilmesini ve ondan uzak durulmasını abartmak içindir ve bir şeye yaklaşmanın insanda aşırı şekilde istek ve eğilim meydana getireceğine ve onu akıl ve şeriatın sınırları dışına çıkaracağına dikkat çekmek içindir. Nitekim bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder, denilmiştir. O nedenle Allah'ın haram kıldığı şeylerin etrafında dolaşmamalıdır; çünkü içine düşmekten korkulur. Şöyle de mübalağa vardır, çünkü ona yaklaşmayı zalimlerden olmalarına sebep kılmıştır. O zaman günahları irtikap etmek veya saygınlık ve nimetlerine halel getirmekle şanslarını azaltmış olurlar. Çünkü (fetekuna)daki fe; yasağa yahut cevaba atıf kabul etsen de sebep manasını taşır. Ağaç da ya buğdaydır ya asmadır yahut incirdir veyahut da ondan yiyen kimsenin abdest bozma durumunda kalacağı bir ağaçtır. En iyisi kesin bir şey olmadıkça onu tayin etmemelidir, nitekim bu ayette de kesin bir şey yoktur. Zira ondan hangisi kastedildiği belirtilmemiştir. Şecerete şin'in kesri ile (şicirete) takreba da te'nin kesri ile (tikriba) hazihi de ye ile haziyy şeklinde okunmuştur.

فَازَلَهُمَا

الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَانْخَرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ

لِبَعْضٍ عَالُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقَّى

آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾

36 – Derken şeytan o ikisinin ayağını kaydırıp onları içinde bulundukları cennetten çıkardı. Biz de: Bazınız bazınıza düşman olarak inin oradan. Sizin için orada bir durak ve bir süreye kadar yararlanma vardır, dedik.

37 – Derken Âdem, Rabbinden bazı kelimeler aldı; Rabbi de onun tövbesini kabul etti. O, tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir.

36- “Feezellehümeş şeytanu anha (derken şeytan o ikisini kaydırdı)”. Onlara ağaçla zelle yaptırdı ve o sebeple onları zelleye sürükledi. Bu an'ın bir benzeri de “vema fealtuhu an emri” (Kehf: 82) kavlidir. Ya da o ikisini cennetten kaydırdı, demektir ki onları götürdü manasıdır. Hamze'nin feezalehüma kıraatı da bunu destekler. Bu ikisi mana bakımından birbirine yakındır. Ancak zelle okunuşu, zevalle birlikte kaymayı da içerir. Onları kaydırması da şöyle demesidir: “Size ölümsüzlük ağacını ve geçmeyen mülkü göstereyim mi?” (Taha: 20). Rabbiniz sizi melek olursunuz veyahut ölümsüzlerden olursunuz diye bu ağaçtan men etti” (A'raf: 20). Yemin etmesi de onlara: “Ben sizin iyiliğinizi düşünüyorum” (A'raf: 21) demesidir.

O ikisine görünüp onlarla bunu konuşmasında veyahut bunu vesvese şeklinde akıllarına getirmesinde ve: “Çık oradan, şüphesiz sen taşlanmışsın” (Hicr: 34) denildikten sonra onları kaydırmak için onlara nasıl ulaştığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Şöyle denilmiştir: Cennete daha önce meleklerle beraber saygın bir şekilde girmekten men edilmiştir, Âdem ile Havva'ya vesvese vermek için girmekten men edilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Kapıda durdu, onlara seslendi. Şöyle de denilmiştir: Bir hayvan suretine büründü, öyle girdi, cennet hazinleri onu tanıyamadı. Şöyle de denilmiştir: Bir yılanın ağzına girdi, o da onu cennete soktu. Şöyle de denilmiştir: Bazı yardımcılarını gönderdi, onlar da o ikisini cennetten kaydırdılar. Doğrusunu Allah bilir.

“Onları içinde bulundukları cennetten çıkardı”. Yani saygınlıktan ve nimetten demektir. **“Kulnehibitu”** biz de onlara: “İnin” dedik. Âdem ile Havva’ya hitaptır. Çünkü Allah Teala: “Oradan hepiniz inin, dedi” (*Taha: 123*) buyurmuştur. Zamiri çoğul yapması o ikisinin insanların aslı olmalarındandır. Sanki o ikisi bütün insanlardır. Yahut da o ikisi ile İblis’tir, o cennete vesvese için girdikten sonra çıkarılmıştır. Yahut da oraya gizli girmişti ya da gökten çıkarılmıştır.

“Bazınız bazınıza düşman olarak” bu da ihbitu’daki zamirden hâldir, vav zamire ihtiyaç bırakmamıştır, mana da: Bazınız bazınızı saptırmakla tecavüz ederek, demektir.

“Sizin için yeryüzünde bir durak vardır” duracak yer yahut istikrar demektir.

“Ve metaün” yani yararlanma **“bir süreye kadar”** bundan da ölüm yahut kıyamet günü kastedilmiştir.

37- “Fetelekka ademü min rabbihi bikelimatin (derken Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı)”. O kelimeler ona öğretilirken onları alıp kabul edip onlarla amel etmek üzere karşıladı. İbn Kesir, adem lafzını nasb ve kelimatı da ref’ ile okumuştur ki kelimeler onu karşıladı ve kabul etti demek olur.

O kelimeler de şunlardır: “Rabbimiz biz kendi nefislerimize zulmettik” (*A’raf: 23*). Şöyle de denilmiştir: Allah’ım, seni hamdinle tesbih ederiz, ismin mübarek, şanın yücedir. Senden başka ilah yoktur. Nefsime zulmettim, beni bağışla. Günahları ancak sen bağışlarsın. İbn Abbas radiyallahu anhumadan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Âdem: Ya Rabbi, beni sen kendi elinle yaratmadın mı, dedi? O da: Evet, dedi. Âdem: Ya Rabbi, bana kendi ruhundan üfürmedin mi, dedi? O da: Evet, dedi. Âdem: Beni cennetine yerleştirmedin mi, dedi? O da: Evet, dedi. Âdem: Ya Rabbi, tövbe etsem ve kendimi ıslah etsem beni cennete döndürür müsün, dedi? O da: Evet, dedi.

Kelime’nin aslı kelındır, o da görme ve işitme duyularından biriyle idrak edilen etkidir, mesela konuşmak, yaralamak ve hareket etmek gibi.

“Fetabe aleyh” Allah da ona rahmet etmek ve tövbesini kabul etmekle döndü. Telakka lafzının arkasından fe edatının gelmesi, o lafza tövbe manası yüklenmesindendir. O da günahı itiraf edip, pişman olmak ve bir daha ona dönmemeye karar vermektir. Âdem’i zikretmekle yetinildi, çünkü Havva hükümde ona tabidir. Bunun içindir ki Kur’an’ın ve Sünnet’in çok yerinde kadınlar zikredilmemiştir.

“İnnehu hüvet tevvab” kullarına bağışla dönen yahut tövbelerine

karşı onlara çok yardım eden demektir. Tevbe maddesinin aslı dönmektir; kula sıfat olursa, günahtan dönmüş olur; Allah Teala'ya sıfat olursa, azaptan bağışa dönmüş olur.

“Errahim” Aşırı merhamet eden demektir. İki sıfatın birleşmesinde tövbe edeni affetmekle beraber ona ihsan vaadi vardır.

قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ
هُدًى فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

38 – Biz de: Hepiniz oradan inin; eğer size benden bir hidayet gelir de kim benim hidayetime tabi olursa, onlara korku yoktur ve üzülecek de değildirler, dedik.

39 – Onlar ki inanmadılar ve ayetlerimizi yalanladılar, işte onlar cehennem yaranlarıdır ve orada ebedi kalacaklar.

38- “Biz de: Hepiniz oradan inin, dedik”. Tekit için ya da maksat başka olduğu için tekrar edilmiştir. Çünkü birincisi bela yurduna inceklerini ve orada birbirlerine saldıracaklarını ve sonsuza kadar kalmayacaklarını göstermektedir. İkincisi ise teklif için indirildiklerini göstermektedir; şöyle ki kim doğru yolu bulursa kurtulur; kim de ondan saparsa helak olur. Bir de şuna dikkat çekmek için tekrar edilmiştir, bu iki şeyden biriyle olan inme korkusu tedbirli bir kimseyi Allah Teala'nın hükmüne karşı gelmekten engellemeye yeter, kaldı ki ikisi birden olursa! Ancak Âdem unuttu ve onu azimli biri olarak bulamadık. Bir de bu ikiden her biri düşünmek isteyen için ibret olarak yeter (bunu bildirmek için tekrar edilmiştir). Şöyle de denilmiştir: Birincisi cennetten dünya göğüne, ikincisi de oradan yeryüzüne inmek içindir. Bu da gördüğün gibi (pek doğru değil)dir.

“Cemian” lafzan hâldir, manen tekittir, sanki: Hepiniz inin denilmiştir. Bunun içindir ki aynı zamanda inmiş olmaları gerekmez, hepsi geldi, sözünde olduğu gibi.

“Feimma ye'tiyenneküm minni hüden femen tebia hüdaye felahavfün aleyhim vela hüm yahzenun” İkinci şart cevabıyla beraber birinci şartın cevabıdır. Ma edatı zaittir, onunla in edatı tekit edilmiştir.

Bunun içindir ki fiili nun ile tekit etmek güzel olmuştur, fiilde taleb manası olmamakla beraber böyle (güzel) olmuştur. Mana da şöyledir: Benden size kitap veya elçi gönderme ile bir rehber gelirse, kim de ona tabi olursa, kurtulur ve başarır. Hidayetin gerçekleşeceğinde kuşku olmadığı halde şüphe edatı in'in getirilmesi, aklın vacip olmayıp ihtimal dahilinde olmasındandır. Hüda lafzının da zamirle gösterilmeyip de tekrar edilmesi de ikincisinde birincisinden daha genel bir mana murat edilmesindendir. O da elçilerin getirdiği ve aklın da hükmettiği şeydir. Yani kim kendine gelen şeye tabi olur ve aklın kabul ettiği şeye riayet ederse, onlara korku yoktur, hele başına istenmeyen bir şey hiç gelmez. Onlar istedikleri şeyi kaçırmış da değildirler ki üzülsünler. Korku beklenen bir şey için olur, üzüntü de geçen bir şey için olur. Allah onlardan azabı bertaraf etmiş ve onlara sevabı da en tekitli ve en belîğ (veciz) şekilde vermiştir. Hüzeyl lehçesiyle hüdeyye ve feth ile de fela havfe şeklinde de okunmuştur.

39- "Vellezine keferu ve kezzebu biayatina ülaike ashabun nari hüm fiha halidun". Men tebia'nın... üzerine matuftur, onun alternatifidir. Sanki şöyle demiştir: Kimler de tabi olmaz bilakis Allah'ı inkar eder ve ayetlerini yalanlarsa yahut ayetleri kalp ile inkar eder ve dil ile yalanlarsa... O zaman iki fiil de (keferu ve kezzebu) car ile mecrura yönelmiş olur.

Ayet aslında görünen işarettir. Var olan şeylere de ayet denir, çünkü onlar da Yaratana, ilmini ve kudretini gösterir. Kur'an kelimelerinin diğerlerinden bir fasıla ile ayrılmış her öbeğine de ayet denir. Ayet eyye'den türemiştir, çünkü herhangi bir şeyi diğer şeyden ayırır. Ya da ava ileyhi (birine dönmek)ten türetilmiştir. Aslı temretün vezninde eyyetün yahut evyetün'dür, ortası kıyas dışı olarak elife çevrilmiştir. Ya da aslı remeke vezninde eyyedir veya eveyedir, i'lal edilmiştir. Ya da aslı kailletün vezninde aiyetün'dür, hafifletmek için hemze atılmıştır.

Ayetlerimizden maksat indirilen ayetlerdir ya da onları da aklı olanları da içine alan genel şeylerdir.

Haşevîler Peygamberlerin masum olmadıklarına bu ayeti birkaç yönden delil getirmişlerdir:

Birincisi; Âdem aleyhisselam Peygamber idi, yasak bir şeyi yaptı, yasak bir şeyi yapan da asidir.

İkincisi; o şeyi yapmakla zalimlerden kılınmıştır, zalim de mel'undür. Çünkü Allah Teala: "Bilin ki, Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir!" (Hud: 18) demiştir.

Üçüncüsü; Allah Teala isyanı ve azgınlığı ona isnat etmiş ve: "Âdem

Rabbine isyan etti ve azdı" (*Taha: 121*) demiştir.

Dördüncüsü; Allah Teala ona tövbeyi ilham etmiştir, o da günah-tan dönmek ve ona pişman olmaktadır.

Beşincisi; "eğer bizi bağışlamazsan ve bize merhamet etmezsen ziyan edenlerden oluruz" (*A'raf: 23*) diyerek bağışlanmadığı takdirde ziyan edenlerden olacağını itiraf etmiştir. Ziyan eden de büyük günah işleyendir.

Altıncısı; eğer o günah işlememiş olsaydı, başına bunlar gelmezdi.

Bunlara birkaç yönden cevap verilmiştir:

Birincisi; Âdem o zamanlar peygamber değildi. Bunu iddia edenin ispat etmesi gerekir.

İkincisi; Nehiy (yasak) tenzihidir, ona zalim ve ziyankâr denilmesi, nefesine zulmettiği ve evla olanı terk ettiği için şansını kaybetmesin-dendir. Azgınlık ve isyanın ona isnat edilmesine ileride yeri gelince cevap verilecektir, inşallah. Tövbe etmesinin emredilmesi de kaçır-dıklarını telafi etmesi içindir. Başına gelenler de evla olanı terk etti-ği için kınanmasından ve Allah Teala'nın daha önce meleklerle dediği şeyden dolayıdır.

Üçüncüsü; onu unuttuğu için yapmıştı, çünkü Allah Teala: "Unut-tu, onu azimli bulamadık" (*Taha: 115*) demiştir. Ancak unutma sebep-lerine karşı dikkat etmediği için kınanmıştır. Belki de unutmaya, üm-metten düşürülmüşse de peygamberlerden düşürülmemiştir, çünkü onların itibarı yücedir. Nitekim aleyhissalat vesselam Efendimiz şöyle demiştir: En çok bela çekenler peygamberler sonra da evliyalar ve sı-rasıyla onlara yakın olanlardır. Ya da bu yaptığı şeyler onu bu mace-roya kaderle ilgili sebebiyetten dolayı itmıştır, sorgulanmak için değil, mesela bilmeyen bir kimsenin zehir içmesi gibi.

Unutarak yapması geçerli değildir, çünkü Allah Teala: "Rabbiniz sizi ancak şundan dolayı men etmiştir" (*A'raf: 20*) ve: "İblis onlara ye-min etti" (*A'raf: 21*) demiştir, denilemez. Çünkü bu iki ayette o ağaçtan hemen İblis'in demesi üzerine yediğini gösteren bir şey yoktur. Bel-ki o söz onda doğal bir eğilim meydana getirmiştir. Sonra da Allah'ın hükmüne riayet ederek kendini o şeyden çekmiştir, epey zaman sonra da bunu unutmuştur. Mani de ortadan kalkınca karakteri onu bu işe zorlamıştır.

Dördüncüsü; Âdem aleyhisselam bu işe içti hadi ile kalkışmış, onda da hata etmiştir. Çünkü o, yasağın tenzihî olduğunu veyahut belli bir ağaca işaret edildiğini zannetmiş; o nedenle o türe dahil baş-ka bir ağaçtan yemiştir. Aslında ondan o tür murat edilmişti. Nitekim

aleyhissalat vesselam'dan şöyle rivayet edilmiştir: “Eline ipek ve altın aldı: Bu ikisi ümmetimin erkeklerine haramdır, kadınlarına helaldir”, demiştir. Bu maceranın başına gelmesi de hatayı daha kötü göstermek içindir ki ondan evlatları da kaçınsın.

Âdem kıssasını anlatan bu ayette cennetin şimdi var olduğuna, onun yüksek bir yerde olduğuna, tövbenin kabul olduğuna, hidayete tabi olanın akibetinin hayır olacağına, cehennem azabının devamlı olduğuna, kafirin onun içinde ebedi kalacağına ve başkasının onda sonsuza kadar kalmayacağına işaret vardır – çünkü Allah Teala: **“onlar orada ebedi kalacaklardır”** demiştir - .

Bil ki kusursuz Allah Teala tevhidin, peygamberliğin ve ahiretin delillerini zikredip de arkasından bunları iyice yerleştirmek ve tekit etmek için nimetleri sayınca – bunlar şu açıdan tekittir; çünkü bunlar önemli olaylardır, yoktan var eden, yaratma ve emrin bir tek kendine mahsus olduğunu gösterir. Ayrıca bunları okuryazar olmayan ve ders görmeyen birinin eski kitaplardakine uygun olarak haber vermesi, gayıptan haber vermedir ve onları haber verenin peygamberliğine delalet eder. (Bunlar şu açıdan da tekittir ki) insanın yaratılmasını, asıllarını ve bunlardan daha büyük şeyleri içine alınca Allah'ın bunları ilk defa yaptığı gibi tekrar edeceğini de gösterirler – İşte bütün bunları sayınca, onlardan ilim ve kitap adamlarına hitap etti ve Allah'ın kendilerine verdiği nimetleri hatırlamalarını, hakka tabi olma ve delillere uyma hususunda ona verdikleri sözleri yerine getirmelerini emretti. Bunu yapsınlar da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e ve ona indirilen şeylere ilk inananlar onlar olsunlar istedi.

يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا
بِعَهْدِي أَوْفٍ بِعَهْدِكُمْ وَإِلَّيَّ فَارْهَبُونَ ﴿٤٠﴾

40 – Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetlerimi hatırlayın ve sözümü yerine getirin; ben de sizin sözünüzü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.

40- “Ya beni İsraille (ey İsrail (İsraiyli) oğulları)” yani Yakub’un evlatları demektir. İbn (oğul) bina kökünden gelir, çünkü o babasının binasıdır. Bunun içindir ki yapılan eşya da yapanını gösterir; mesela savaşın babası ve düşüncenin kızı denir. İsrail Yakup aleyhisselam’ın lakabıdır, manası İbranice’de Allah’ın saf kulu demektir. Abdullah manasına geldiği de söylenmiştir. Ye atılarak İsrail, ikisi atılarak İsrail ve hemzeyi ye’ye kalb ederek İsrailyi de denilmiştir.

“Üzküru nimetiyelleti en’amtü aleyküm (size lütfettiğim nimetimi hatırlayın)”. Yani onları düşünerek ve şükrünü eda ederek demektir. Nimeti onlara verilenle kayıtlaması şunun içindir, çünkü insan tabiatı itibarı ile kıskançtır. Allah’ın başkalarına verdiği nimeti görünce bu onu kıskançlığa, nankörlüğe ve kızgınlığa sürükler. Eğer Allah’ın kendine verdiği nimete bakarsa, bu onu nimeti sevmeye, haline razı olmaya ve şükre sevk eder.

Şöyle de denilmiştir: Bundan atalarına verdiği nimeti murat etmiştir, mesela Fir’avn’dan ve denizde boğulmaktan kurtarması, buzağıya tapmalarından affetmesi gibi. Bundan hayatta olanlara verdiği nimet de murat edilmiştir, denilmiştir, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in zamanına yetişmeleri gibi.

“Üzküru” iddekiru şeklinde de okunmuştur ki, aslı ifteilu (iztekirü) dur. Nimeti de vakf halinde ye’nin sükunu (nimetiy) ve geçiş halinde de yenin atılmasıyla okunmuştur. Bu da makabli meksur ye’yi hareketlemeyenlerin mezhebidir.

“Ve evfu biahdi” bana verdiğiniz sözü iman ve itaat ederek yerine getirin, **“ben de size verdiğim sözü yerine getireyim”** güzel sevap vererek. Ahd ahdi yapana da ahit yapılan şeye de muzaf olur. Belki de birincisi faile muzaftır, ikincisi de mef’ule muzaftır. Çünkü Allah Teala gözlerinin önüne deliller dikmek ve kitaplar indirmekle onlara ahd (vasiyet) etmiş ve iyiliklerine karşı onlara sevap va’detmiştir. Bu ikisi (iman ve sevap) için geniş bir alan vardır; şöyle ki bizim göstereceği-

miz vefanın ilki kelime-i şehadet getirmektir, Allah'ınki de kanımızı ve canımızı kurtarmasıdır. Bizim göstereceğimiz son vefa da tevhit denizine dalarak başkasından öte kendimizden geçmektir, Allah'ınki de bizi ebedi kavuşmaya nail eylesidir.

İbn Abbas radiyallahu anhuma'dan: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olacağınız sözünü yerine getirin, ben de üzerinizdeki ağır yükleri kaldıracağıma verdiğim sözü yerine getireyim. Ve başkasının: Farzları yerine getirerek ve büyük günahları terk ederek vefa gösterin, ben de bağışlayarak ve sevap vererek size vefa göstereyim. Yahut doğru yola gitmekle vefa gösterin, ben de ikram ve ebedi nimetle vefa göstereyim gibi şeyler aradaki vasıtalara nazarandır (değişik misallerdir).

Şöyle de denilmiştir: İki ahd de mef'ulüne muzaftır, mana da şöyledir: Siz bana iman etmek, taatime devam etmek gibi verdiğiniz sözü yerine getirin, ben de güzel sevap gibi size verdiğim sözü yerine getireyim. İki ahdin açıklaması Maide suresinde "Andolsun ki İsrail oğullarından sağlam söz almıştık... Onları altlarından ırmaklar akan cennetlere girdireceğim..." (Maide: 11, 12) ayetlerinde gelecektir. Bu kelime şedde ile üveffî şeklinde de okunmuştur.

"Ve iyyaye ferhebun (yalnız benden korkun)". Yaptığınız ve yapmadığınız şeylerde, özellikle verilen sözü bozmada. Bu kalıp tahsis ifade etmede "iyyake nabüdü (yalnız sana ibadet ederiz)" (Fatıha: 5) ifadesinden daha kuvvetlidir. Çünkü bunda mef'ulün tekrarıyla beraber kelamın şart manasını içerdiğini gösteren ceza fe'si de vardır. Sanki şöyle denilmiştir: Eğer bir şeyden korkarsanız benden korkun. Rehbet sakınmakla beraber korkudur. Ayet vaadi ve tehdidi içermekte, şükrün ve ahde vefanın vacip olduğunu ve mü'minin Allah'tan başka kimseden korkmaması gerektiğini göstermektedir.

وَامِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ
مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا
بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ
وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٤٢﴾

41 – Yanınızdakini tasdik edici olarak indirdiğim şeye iman edin ve ona ilk inanmayanlar siz olmayın. Ayetlerimi az pahaya satmayın ve yalnız benden korkun.

42 – Hakkı batıla karıştırmayın ve bilerek hakkı saklamayın.

41- “Ve aminu bima nezzeltü musaddikan lima maaküm (yanınızdakini tasdik edici olarak indirdiğim şeye iman edin)”. İman emri tek olarak gösterilmiş ve ona teşvik edilmiştir, çünkü maksat odur, sözü yerine getirmede esas odur. İndirilen şeyin yanlarındaki şeyi tasdikle kayıtlanması şu açıdan tasdik edicidir, çünkü o kitaplarda anlatıldığına göre inmiştir yahut onlara kıssalarda, vaatlerde; tevhide davette, ibadeti emretmede, insanlar arasında adalette, günahlardan ve çirkin şeylerden men etmede, hatta cüz’i hükümlerde asırların maslahat anlayışının değişmesiyle onlara muhalif şeylerde bile mutabıktır. Çünkü her biri kendi zamanına göre haktır, onda muhatapların çıkarına dikkat edilmiştir. Öyleki geçen geleceğin yerine indirilse idi mutlaka ona uygun olarak indirilirdi. Bunun içindir ki aleyhissalat vesselam Efendimiz: Eger Musa hayatta olsa idi bana uymaktan başka çare bulamazdı, demiştir. İşte tasdikle kayıtlanması o eski kitaplara tabi olmanın Kur’an’a iman etmeye aykırı olmayacağına, bilakis bunu gerektirdiğine dikkat çekmek içindir. Bunun içindir ki “onu ilk inkar eden siz olmayın” kavli ile gereken şeyin ona ilk inananlar olduğuna göndermede bulunmuştur. Ayrıca onlar onun mucizelerini gören, durumunu bilen, dualarında onun adını vesile kılan, ve zamanını müjdeleyen kimselerdi.

“Evvele kâfirin bihi” cemi zamirine haber düşmüştür, bu da evvele ferikin yahut fevcin takdiri ile yahut şu tevilledir: Hiçbiriniz onu ilk inkar eden olmasın. Mesela: Kesana hulleten (bize elbise giydirdi) sözünde olduğu gibi (her birimize giydirdi demektir).

Eger: Nasıl ilk kafirler olmamaları emredilir, hâlbuki onlardan önce Arap müşrikleri vardır, denilirse? Ben de şöyle derim: Bundan maksat telmihte bulunmaktır; söylenen sözün dış manası değildir. Mesela: Ben

cahil değilim (sen cahilsin demek istemek) gibi. Ya da şöyledir: Ehl-i kitaptan ilk kafir olmayın yahut yanındakini inkar edenlerden olmayın demektir. Zira Kur'an'ı inkar eden onun tasdik ettiğini inkar etmiş olur. Yahut Mekke müşriklerinden inkar edenler gibi olmayın, demektir.

Evvel kelimesi ef'al veznindedir, fiili yoktur. Şöyle de denilmiştir: Aslı ev'el'dir, veele'den gelmektedir, hafifletmek için hemzesi vav'a çevrilmiştir, kıyasi değildir. Ya da e'vel'dir ki âl'den gelmiştir, hemzesi vav'a kalb olunmuş ve idgam edilmiştir.

"Ayetlerimi az pahaya satmayın". Onlara imanı ve onlara tabi olmayı dünya zevkleri ile değiştirmeyin. Çünkü dünya zevkleri ne kadar büyük olursa olsun imanı terk etmekle kaçırdığınız ahiret hazları karşısında az ve değersizdir. Şöyle de denilmiştir: Onlar kavimlerinin reisleri idiler, onlardan vergi ve hediyeler alırlardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi oldukları takdirde bunları kaçırmaktan korktular, bu nedenle bunları imana tercih ettiler. Şöyle de denilmiştir: Onlar rüşvet alırlar; hakkı değiştirir ve gizlerlerdi.

"Ve yalnız benden sakının". İman etmek, hakka tabi olmak ve dünyadan yüz çevirmekle. Geçen ayet bu ikinci ayetteki şeyleri prensipler gibi içine aldığından takvanın başlangıcı olan korku ile sona erdi. Bir de onunla yapılan hitap alimi de mukallidi de kapsadığı için onlara seyr ve sülukun başlangıcı olan rehbet (korku) ile emretmiştir. İkinci ayetteki hitap ise ilim adamlarına tahsis edildiğinden onlara da seyr ü sülukun son mertebesi olan takva ile emretmiştir.

42- "Vela telbisul hakka bilbatılı (hakkı batılla karıştırmayın)". Yukarısına matuftur. Lebs karıştırmaktır. Bundan da bir şeyi başkasına benzer hale getirmek lazım gelir, mana da şöyledir: Gökten indirilen hakkı kendi uydurduğunuz batılla karıştırmayın ve onu birbirinden ayrılmayacak şekilde gizlemeyin. Yahut hakkı aralarına yazdığınız veyahut tevilinde zikrettiğiniz batılla ilişkilendirmeyin.

"Ve tektümül hakka" meczumdur, yasağın hükmüne dahildir, sanki onlara iman etmeleri ve sapıklığı terk etmeleri emredilmiş, saptırmaktan da men edilmişlerdir; bu da hakkı, duyana karıştırmak, duymayana da gizlemekle olur. Ya da bu cümle vav birleştirme için olmak üzere en takdir etmekle mansuptur, şöyle demek olur: Hakkı batılla karıştırmayı onu gizlemekle birleştirmeyin. İbn Mes'ud'un Mus-haf'ında ve tektumune yazılması da bunu destekler, manası da, hakkı gizleyerek demek olur. Bu nasb kıraatında şunu sezdirme vardır ki karıştırma hakkı gizleme ile beraber olduğu zaman çirkindir. **"Bildiginiz halde"** karıştırdığınızı ve onu gizlediğinizi bildiğiniz halde, demektir. Çünkü bu daha çirkindir; zira bazen cahil (bilmeyen) mazur görülür.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا

الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّائِعِينَ ﴿٤٣﴾ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ

أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾ وَاسْتَعِينُوا

بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾

43 – Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin; ruku edenlerle beraber ruku edin.

44 – Sizler kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip de kendinizi unuttur musunuz? Düşünmüyor musunuz?

45 – Sabırla namazla (Allah’tan) yardım dileyin. Gerçi bu, elbette büyük bir şeydir; ancak Allah’a saygı gösterenlere zor değildir.

43- “Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin” yani Müslüman’ların namazını ve zekatını demektir. Çünkü bunların dışındakiler namaz ve zekat gibi değildir. Onlara İslam’ın esaslarını emrettikten sonra ferî’lerini de emretti. Bunda şuna delil vardır ki kafirler de bunlarla muhataptır. Zekât zekez zer’u deyiminden gelir ki ekin büyümektir. Çünkü zekatı maldan çıkarmak mala bereket getirir, nefse cömertlik faziletini verir. Ya da zekâ’dan gelmektedir ki temizlik manasıdır; çünkü o da malı kirden, nefsi de cimrilikten temizler.

“Ruku edenlerle beraber ruku edin” yani onların cemaatinde kılın demektir. Çünkü cemaatle kılınan namaz tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece üstündür. Zira onda nefisler yardımlaşır. Namaza ruku denilmesi Yahudi’lerin namazından kaçınmak içindir. Şöyle de denilmiştir: Ruku şeriatın emrine baş eğmek ve itaat etmektir. Şair Azbat es – Sa’dî şöyle demiştir:

*Zayıfı hor görme, olur ki bir gün
Eğilirsin de zaman onu kaldırır.*

44- “Ete’murunen nase bilbirri (insanlara iyiliği mi emrediyorsunuz?)” bu da kınama ve şaşma ile beraber ikrar ettirmek içindir. Birr hayırda genişlemektir, berr’den gelir ki o da her hayrı içine alan geniş fezadır. Bunun içindir ki birr (iyilik) üç çeşittir, denilmiştir: Allah Teala’ya itaatta iyilik, akrabayı gözetmede iyilik ve yabancılara muamelede iyilik.

“Nefislerinizi unutarak” onları unutulmuş gibi iyiliğin dışında bı-

rakarak demektir. İbn Abbas radiyallahu anhumâ'dan bunun Medine hahamları hakkında indiği rivayet edilmiştir. Onlar nasihat ettikleri kimseye gizlice Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e uymasını emrederlerdi, kendileri ise uymazlardı. Şöyle de denilmiştir: Onlar sadaka vermeyi emrederlerdi, kendileri vermezlerdi. **"Kitabı okuduğunuz halde"** bu da **"bildiğiniz halde"** (Bakara:22) kavli gibi onları susturmak için söylenmiştir, yani Tevrat'ı okuduğunuz halde demektir. Bunda inada, iyiliği terke ve sözün davranışa uymamasına tehdit vardır.

"Düşünmüyor musunuz?" yaptığınızın çirkinliğini düşünmüyor musunuz; eğer düşünse idiniz sizi bundan men ederdi. Ya da sizi yaptıklarınızdan ve onların vahim akibetinden men edecek aklınız yok mu, demektir. Akıl aslında hapsetmektir. İnsandaki idrake akıl denilmesi, onu çirkin şeylerden hapsettiği ve güzel şeye bağladığı içindir. Sonra akıl oradan nefse bu idraki veren güce denildi.

Ayet başkasına vaaz edip de kendisi öğüt almayan kimsenin kötü işini ve nefsinin kötülüğünü meydana çıkarmaktadır ve onun bu fiili şeriatı bilmeyenin veya akıldan yoksun birinin fiili gibidir. Yoksa bu ikisini birleştiren kimsenin içi bunu almaz. Bundan maksat da vâizi nefsini temizlemeğe ve bunlara yönelerek onu kemale erdirmeye teşviktir. O zaman kendisi de doğrudur, başkasını da doğrultur. Yoksa maksat fasık kimseyi vaazdan men etmek değildir. Çünkü emredilen iki şeyden birini ihlal etmek ötekisini de ihlal etmeyi gerektirmez.

45- "Sabırla namazla yardım dileyin". Bu da yukarısına bağlıdır; zira onlara sorumluluk, başkanlığı terk etmek ve maldan yüz çevirmek gibi ağır şeyler emredilince, bunlarla tedavi edildiler. Mana şöyledir: İhtiyaçlarınızı görmem için haccı ve Allah'a tevekkül ederek aydınlığı beklemekle veya yiyeceklere sabır demek olan oruçla yardım isteyin. Çünkü onda şehveti kırma ve ruhu tasfiye etme vardır ya da namazla ve ona iltica etmekle yardım isteyin. Çünkü o temizlik, setri avret, malı bu ikisine harcama, Ka'be'ye dönme, kendini ibadete verme, organlarla tevazu gösterme, kalp ile iyi niyet gösterme, şeytanla mücadele, Hakk'a niyaz, Kur'an okuma, kelime-i şahadet getirme ve nefsi yeme ve içmeden çekme gibi ruhi ve bedenî ibadet çeşitlerini içine almaktadır. İşte bunlardan yardım isteyin ki ihtiyaçlarınızı göresiniz ve eksiklerinizi telafi edesiniz. Rivayete göre aleyhissalat vesselem Efendimiz, başı dara düştüğü zaman namaza koşardı. Bundan dua kasdetmek de caizdir.

"Şüphesiz o" yani bu ikisinden yardım istemek yahut namaz; bu durumda zamiri yalnız ona göndermek öneminden ve birçok sabrı

içine almasından dolayıdır. Ya da zamir başından beri İsrail oğullarının emredildikleri ve men edildikleri şeylerin hepsine racidir.

“Elbette büyüktür” ağır ve zordur. Şu ayet gibi: “Onları davet ettiğin şey müşriklere ağırdır” (Şura: 13).

“Ancak huşu edenler hariç” yani tevazu gösterenler demektir. Huşu tevazudur. Alçak kum tepesine haşaa denilmesi de bundandır. Hudu’ ise yumuşaklık ve itaattir. Şöyle de denilmiştir: Huşu’ organlarla, hudu’ ise kalp ile gösterilir.

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿٤٦﴾ يَا بَنِي إِسْرَءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾

46 – Onlar ki Rablerine kavuşacaklarını ve ona döneceklerini bilirler.

47 – Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

48 – O günden sakının ki o gün kimse kimseden hiçbir şey ödemez; ondan şefaata kabul olunmaz ve bir fidye alınmaz ve onlara yardım da edilmez.

46- “Onlar ki Rablerine kavuşacaklarını ve ona döneceklerini bilirler”. Yani Allah’a kavuşmayı ve rızasına nail olmayı beklerler demektir, ya da Allah’ın huzurunda toplanacaklarını ve onlara amellerinin karşılığını vereceğini kesin bilirler demektir. İbn Mes’ud’un Mus-haf’ında “yalemun” yazılması da bunu destekler. Sanki burada geçen zan tabiri tercih bakımından ilme benzediğinden ona böyle denilmiştir. Çünkü o da bekleme manasını içermektedir. Şair Evs bin Hacer şöyle demiştir:

*Onu (oku) eğelerinin arasına, içine
kesin işleyeceğini bilerek gönderdim.*

Neden bunlara diğerlerinki gibi ağır gelmedi; çünkü bunların nefisleri bu gibi şeylere alıştı. Karşılığında bekledikleri şeylerden dolayı zorluklarını küçük görürler, o nedenle yorgunluklarından zevk

alırlar. Bunun içindir ki aleyhissalat vesselam Efendimiz: “Namaz gö-zümün nuru kılındı”, demiştir.

47- “Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetlerimi hatırlayın”. Bunu tekit için ve özellikle en büyük nimet olan alemlerden üstün kıl-mayı hatırlatmak için tekrar etti. Ve bunlardan gafil olanları ve hakla-rını ihlal edenleri korkutmak için de bunu şiddetli tehdide bağladı (o günden korkun ki).

“Ve enni faddaltüküm (sızı üstün kıldığımı)”. Bunu da nimetî laf-zının üzerine atfetti.

“Alemlere” yani zamanlarının insanlarına demektir. Bundan da Musa aleyhisselam zamanındaki ve Tevrat’ı değiştirmeden önce ar-kasından gelen atalarını murat ediyor. Onları da kendilerine verdiği ilim, iman ve iyi amel sayesinde üstün kılmış ve onları peygamberler ve adalet icra eden krallar yapmıştı. Bundan insanların meleklerden üstün olduğu sonucu çıkarılmıştır ki zayıf bir görüştür.

48- “O günden korkun ki” yani ondaki hesap ve azaptan korkun ki **“o gün kimse kimseden hiçbir şey ödemez (la teczi nefsün an nef-sin şey’en)”**. Yani haklardan bir şey veya cezadan bir şey düşüremez, demektir. Şey’en mastar olarak mansup olmuştur. La tucziü şeklinde de okunmuştur ki eczee’den gelir, fayda vermek manasınadır. Bu da mastar olma düşüncesine göredir. Her iki nefis nekire olmakla bera-ber onun da nekire kılınması genellemek ve tamamen ümit kestirmek içindir. Cümle yevme’nin sıfatıdır, aid zamiri de mahzuftur, takdiri: La tezci fihî demektir. Mecrur aid zamirinin hazfini caiz görmeyen ise: Genelleşmiş, car hazfedilmiş ve mef’ulunbih’in yerine geçiril-miş, sonra da: Em malun esabu’da olduğu gibi hazfedilmiştir, der (aslı esabuhu’dur).

“Ondan şefaât kabul olunmaz (vela yukbelu minha şefaâtün vela yu’hazü minha adlün)”. Yani ikinci nefisten yahut birinci nefisten ka-bul olunmaz demektir. Sanki ayetten bir kimsenin bir kimseden hiç-bir ihtimal dahilinde azabı def edemeyeceği murat edilmiştir. Çünkü bu ya zorla olur ya da başka türlü olur. Birincisi yardım etmektir. İkin-cisi de ya bedava olur ya da başka şekilde olur. Birincisi ona şefaât etmektir, ikincisi de üzerindeki şeyi ödemektir ki o da onu kaldırma ile veya başka bir şeyle olur. O başka bir şey de karşılığını vermektir. Şefaât ise şef’den (çiftleştirmekten) gelir, sanki şefaât edilen tek idi de şefaât eden nefsinin ona ilave etmekle onu çift hale getirmiştir. Adl de fidyedir. Bedel de denilmiştir. Adlin aslı eşit kılmaktır, fidyeye adl de-nilmesi fidyesi verilenle eşit kılınmasındandır. İbn Kesir ile Ebu Amr te ile vela tukbelu okumuşlardır.

“Velahüm yunsarun” Allah’ın azabından korunmazlar. Zamir ikinci münker ve çok nefisler manasına gelen ve olumsuz anlatımla kullanılan ikinci nefsin gösterdiği şeye racidir. Müzekker olması ibad (kullar) manası itibarı iledir ya da (insanın çoğulu) ünasiy manasına göredir. Nusrat maunetten daha özeldir, çünkü zararı def etme manasında bir yardımdır. Mutezileler bu ayeti büyük günah sahiplerinin şefaate nail olmayacaklarına delil getirmişlerdir. Şöyle cevap verilmiştir; bu kafirlere mahsustur, zira şefaata hakkında ayetler ve hadisler vardır. Hitabın onlara olması da bunu teyit eder. Ayet Yahudilerin atalarının kendilerine şefaata edeceği savını reddetmek için inmiştir.

وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ
يَدْبَحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ
مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

49- Bir vakitler sizi Fir’avn hanedanından kurtarmıştık. Size azabın en kötüsünü reva görürler, oğullarınızı boğazlar ve kadınlarınızı sağ bırakırlardı. Bunda da size Rabbinizden büyük bir imtihan var.

49- “Ve iz necceynaküm min âl-i fir’avn’e (bir vakitler sizi Fir’avn hanedanından kurtarmıştık)”. Bu da, size verdiğim nimetimi hatırlayın kavlinin kapalı bıraktığı şeyi açmaktadır ve Cebrail’le Mikail’in meleklerle atfı (özelin genele atfı) gibidir. Enceytüküm ve necceytüküm şeklinde de okunmuştur. Âl’in aslı ehl’dir, çünkü ism-i tasğiri üheylün’dür. Özellikle önemli kişilere muzaf olarak kullanılır, mesela peygamberler ve krallar gibi.

Fir’avn Mısır’ı yönetenlerin ünvanıdır. İran ve Rum krallarına Kısra ve Kayser (Sezar) denilmesi gibi. Çok zalim oldukları için ondan türetilerek teferaner recülü (adam Firavunlaştı, zorbalaştı) denilir. Musa’nın Firavun’unun adı Mus’ab bin Reyyan idi. Oğlu Velid’in Ad soyundan geldiği söylenmiştir. Yusuf aleyhisselam’ın Firavun’unun adı ise Reyyan idi, aralarında dört yüz yıldan çok zaman vardır.

“Yesumuneküm” sizin için isterler, bu da samehu hasfen deyiminden gelir ki birine zulmü reva görmektir. Sevm’in aslı bir şeyi aramaya gitmektir.

“Suel azab” azabın en kötüsü demektir. Çünkü o, diğerlerine göre

en çirkinidir. Sû' sâe yesûu'dan gelir, mastardır, nasbı da yesumuneküm fiilinin mef'ulü olmasındandır. Cümle necceynaküm'deki zamirden veyahut âl-i Fir'avn'den veyahut her ikisinden hâldir. Çünkü onda her birinin zamiri vardır.

“Yüzebbihune ebnaeküm ve yestahyune nisaeküm” bu da yesumuneküm lafzını açıklamaktadır, onun içindir ki atıf yapılmamıştır. Yezbehune şeklinde şeddesiz de okunmuştur. Bunu yapmaları (erkek çocukları boğazlamaları) şunun içindir; çünkü Fir'avn rüyasında görmüştü yahut kahinler ona Yahudilerden bir oğlan çocuğunun doğacağını ve mülkünü götüreceğini söylemişlerdi. Onların çabaları Allah'ın kaderini hiçbir şekilde değiştiremedi.

“Ve fi zaliküm belaün” bela mihnet manasınadır, eğer bununla yaptıkları şeye işaret edilirse, nimet demektir, eğer onunla Fir'avn hanedanından kurtarmaya işaret edilirse. Belanın aslı denemedir, ancak Allah'ın kullarını denemesi bazen mihnet ile bazen de nimet ile olduğu için ikisine de denilmiştir. Zaliküm ile hepsine işaret edilmek de caizdir. Bundan (beladan) ikisi (nimetle musibet) arasında yaygın olan imtihanı kastetmek caizdir.

“Rabbinizden” onları üzerinize musallat etmekle yahut Musa aleyhisselam'ın gönderilmesi ve sizi kurtarmaya muvaffak olması ile veyahut her ikisi ile. **“Azîm”** belanın sıfatıdır. Ayette şuna dikkat çekilmiştir ki kulun başına gelen hayır veya şer Allah'tan bir imtihandır; sevincine şükretmeli ve acısına sabretmelidir ki imtihanı kazananlardan olsun.

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ

وَآغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾ وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ

أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ

﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٣﴾

50 – Bir zamanlar size denizi yarmış; sizi kurtarmış ve Fir'avn hanedanını suda boğmuştuk. Siz de bakıyordunuz.

51 – Bir zamanlar Musa ile kırk gece sözleşmiştik. Sonra onun ardından zalimler olarak buzağıyı (tanrı) edindiniz.

52 – Sonra bunun arkasından belki şükredersiniz diye sizi affettik.

53 – Bir zamanlar belki doğru yolu bulursunuz diye Musa'ya kitabı ve iyiyi kötüden ayırma gücü verdik.

50- “Ve iz ferakna bikümül bahre (bir zamanlar size denizi yarmıştık)”. Ferakna denizi birbirinden ayırdık, öyle ki onda gitmeniz veya sizi kurtarmamız veyahut sizinle ilgili olarak yollar oluştu. Son mana şairin şu mısraındaki gibidir:

Atlarımız bize düşmanların kafataslarını ve kaburga kemiklerini çiğnetti

Bu, teksir babından olarak ferrakna şeklinde de okunmuştur, çünkü açılan yollar kabilelerin sayısına göre on iki idi.

“Sizi kurtarmış ve Fir'avn hanedanını suya boğmuştuk”. Bundan Fir'avn ile halkını kastetmiştir. Sadece onlardan bahsetmesi ilk boğulacak onlar olması hasebiyledir. Âl, Fir'avn'ın şahsıdır da denilmiştir. Nitekim Hazreti Hasan radiyallahu anh: Allah'ım, Muhammed'in âl'ine rahmet et, der ve bundan onun şahsını kastederdi. Fir'avn'ı zikretmekle halkını söylemeye gerek kalmamıştır.

“Siz de bakıyordunuz” bunlara. Ya da boğulmalarına veyahut denizin üzerlerine kapaklanmasına veyahut denizin yarılp eskimiş kuru yollara ayrılmasına veyahut denizin sahile attığı cesetlerine bakıyordunuz. Yahut birbirinize bakıyordunuz. Çünkü rivayete göre Allah Teala Musa aleyhisselam'a İsrail oğullarını geceleyin yürütmesini emret-

ti; o da onları çıkardı. Sabahleyin de Fir'avn ve ordusu onları bastırdı. Onlara deniz kıyısında rastladılar. Allah ona asasıyla denize vurmasını emretti, o da vurdu. Ondandır ki on iki yol görüldü. Onlar gittiler: Ey Musa, bazılarımızın suya boğulup da onları bilememekten korkuyoruz, dediler. Bunun üzerine Allah Teala delikler açtı, denizi geçinceye kadar birbirlerini gördüler ve seslerini işittiler. Sonra Fir'avn ve askerleri oraya ulaşmış da açık olduğunu görünce kendisi ve orduları içine daldılar, deniz de onların hepsini yuttu ve onları boğdu.

Bil ki bu olay Allah'ın İsrail oğullarına verdiği en büyük nimetlerden ve hikmet sahibi Allah'ın varlığına ve Musa aleyhisselam'ın tasdikine zorlayan en büyük mucizelerdendir. Sonra onlar bunun ardından buzağıyı tanıdılar ve: Allah'ı açıkça görünceye kadar sana iman etmeyiz, dediler ve benzeri sözler ettiler. Onlar kavrayış, zekâ, nefis temizliği ve güzelce tabi olma bakımından ümmet-i Muhammed'den çok uzaktırlar / geridirler. Üstelik Efendimizin mütevatir mucizeleri zekâların anlayacağı şekilde ince nazari şeylerdi. Efendimiz aleyhissalat vesselam'ın bunları haber vermesi de yukarıda geçtiği gibi onun mucizelerinden sayılır.

51- “Bir zamanlar Musa ile kırk gece sözleşmiştik”. İsrail oğulları Fir'avn'ın helakinden sonra Mısır'a dönünce, Allah Musa'ya ona Tevrat'ı vereceğini va'detti ve ona zilkade ayı ile zilhicce'nin de on gününü tayin etti. On güne gece demesi, mehtaplı olmalarındandır. İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai vâadna okumuşlardır. Çünkü Allah Teala ona vahyi va'detti, Musa aleyhisselam da randevu için Tur'a gelmeyi va'detti. **“Sonra buzağıyı edindiniz”** tanı ve mabut edindiniz. **“Onun ardından”** Musa aleyhisselam'dan veya sürenin geçmesinden sonra demektir. **“Zalimler olarak”** şirk koşmanızla.

52- “Sonra sizi affettik” tövbe ettiğiniz zaman. Af suçu silmektir, afa'dan gelir ki izi yok olmaktır. **“Bunun ardından”** yani buzağıyı tanı edinmenizin ardından demektir. **“Belki şükredersiniz”** yani affına şükretmeniz için.

53- “Bir zamanlar Musa'ya kitabı ve iyiyi kötüden ayırma gücünü verdik (ve iz ateyna musel kitabe velfurkane)” yani indirilmiş bir kitap olmakla beraber hak ile batılı ayırmayı da içine alan Tevrat'ı demektir. Şöyle de denilmiştir: Furkandan maksat davada hak ile batılı ya da inkar ile imanı ayıran mucizeleri demektir. Şöyle de denilmiştir: Furkan helalle haramı ayıran şeriattır, ya da onu düşmanından ayıran zaferidir. Mesela Allah Teala'nın: **“Furkan günü” (Enfal: 41)** sözü gibi ki bundan Bedir gününü murat etmiştir. **“Belki doğru yolu bulursunuz”** kitabı incelemek ve ayetlerini iyice düşünmekle hidayete ermeniz için.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ
 بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ
 ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ
 الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ

جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾

54 – Hani Musa, kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, şüphesiz siz buzağıyı tanrı edinmekle kendi nefislerinize haksızlık ettiniz. Öyleyse Yaradanınıza tövbe ediniz ve kendi nefislerinizi öldürünüz. İşte bu, Yaradanınız katında sizin için daha hayırlıdır. Allah da tövbenizi kabul etti. Şüphesiz o, evet o, tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir.

55 – Hatırlayın ki siz: Ey Musa, biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana asla iman etmeyiz, demiştiniz de, siz de bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.

54- “Hani Musa kavmine şöyle demişti: Ey kavmim, siz buzağıyı tanrı edinmekle kendi nefislerinize haksızlık ettiniz. Öyleyse Yaradanınıza tövbe ediniz”. Tövbeye ve sizi Yaradana dönmeye azmedin. O ki sizi dengesizlikten beri olarak yarattı ve sizi değişik suret ve şekillerle birbirinizden ayırdı. Beraet terkinin aslı ya bir şeyi bir şeyden kurtarmak içindir, mesela beriel maridü min maradihi velmedyunu min deynihi (hasta hastalığından, borçlu borcundan kurtuldu) denir. Ya da yapmak (yaratmak) içindir, mesela bereallahu ademe mine't tını (Allah Âdem'i çamurdan yarattı) gibi. Ya da tövbe edin “nefislerinizi öldürün” tövbenizi tamamlamak için, bu da ya intihar etmekle ya da şehvetleri kesmekle olur. Nitekim: Kim nefsine azap etmezse ona sefa sürdürmez ve kim onu öldürmezse onu diriltmez, denilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Birbirlerini öldürmekle emrolundular. Şöyle de denilmiştir: Buzağıya tapmayanlar tapanları öldürmekle emrolundular. Rivayete göre adam yakınlarını görür ve Allah'ın bu emrini yerine getiremezdi. Bunun üzerine Allah bir sis ve kara bir bulut gönderdi, birbirlerini göremediler. Sabahtan akşama kadar birbirlerini öldürmeye başladılar, nihayet Musa ve Harun dua ettiler, bulut açıldı, tövbe emri indi. Ölüler de yetmiş bin olmuş idi. İlk fe sebebiyet, ikincisi de takip içindir.

“İşte bu, Yaradanınız katında sizin için daha iyidir” çünkü o, şirk-ten temizlenme ve ebedi hayata ve sonsuz neşeye kavuşmadır. **“Feta-be aleyküm”** bu da mahzufa bağlıdır, eğer bunu Musa aleyhisselam’ın onlara sözü kabul edersen, takdiri de şöyledir: İn fealtüm ma ümirtüm bihi fekad tabe aleyküm. Ve mahzufa matuftur, eğer onu üslup de-ğiştirerek Allah’ın onlara hitabı kabul edersen, sanki şöyle demiş olur: fe-fealtüm ma ümirtüm bihi fetabe aleyküm bariüküm (size emrolunanı yaptınız, Yaradan’ınız da tövbenizi kabul etti). Bari’nin zikredilmesi ve işin ona bağlanması, onların cehaletin ve ahmaklığın son kertesine vardıklarını gösterir, öyle ki hikmet sahibi Yaradanlarına ibadeti bırak-tılar, ahmaklıkta darb-ı mesel haline gelene (öküze) tapmaya başla-dılar. Bunda şu da vardır ki bir kimse gerçek nimet vereni tanımazsa, elinden alınmaya müstahak olur. Bunun içindir ki öldürmek ve insan binasını yıkmakla emrolundular. **“Şüphesiz o, evet o, tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir”**. Yani tövbeye çok muvaffak kılar yahut günahkarlardan çok kabul eder ve aşırı nimet verir.

55- “Hatırlayın ki siz: Ey Musa sana iman etmeyeceğiz, demiştiniz”. Yani senin demenden dolayı iman etmeyeceğiz yahut seni ikrar etmeyeceğiz. **“Hatta nerallahe cehreten”** Allah’ı gözlerimizle görün-ceye kadar. Cehreten aslında mastardır: Cehertü bilkıraati (sesli oku-dum) sözünden gelir. Sonra istiare yoluyla gözle görmek için kulla-nılmıştır. Mastar (mefulu mutlak) olarak mansuptur, çünkü o da rü’yettendir. Ya da failden veyahut mef’ul’den hâl olarak mansuptur. He’nin fethi ile cehereten şeklinde de okunmuştur, o zaman galebe gibi mastar olur yahut cahirin cem’i olur, mesela ketebe gibi, bu du-rumda da hâl olur. Bunu diyenler de Musa aleyhisselam’ın Tur’da bu-luşma için seçtiği yetmiş kişidir. Şöyle de denilmiştir: Onlar kavmin-den on bin kişi idiler. İnanacakları şey de sana Tevrat’ı Allah’ın verme-sidir, seninle konuşmasıdır yahut senin peygamber olduğundur.

“Sizi yıldırım çarpmıştı” aşırı dikbaşlığınızdan, inadınızdan ve imkânsız istemenizden dolayı. Çünkü onlar Allah’ın cisimlere ben-zediğini zannettiler ve cisimler gibi çeşitli taraflardan ve bakanın kar-şısından görülmesini istediler. Bu ise muhaldir; belki mümkün olan, nitelikten münezzeh olarak görünmesidir; bu da ahirette mü’minler ve dünyada da bazı peygamberler içindir. Şöyle de denilmiştir: Gök-ten bir ateş gelip onları yaktı. Ses de denilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Onlar birtakım askerlerdi, onları hissettiler, bir gün bir gece ölü olarak kaldılar. **“Siz de bakıp duruyordunuz”** size çarpan şeye veya eserine bakıyordunuz.

ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ

مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ
الْغَمَمَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا
رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾
وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ
رَغَدًا وَاَدْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرَ لَكُمْ
خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

56 – Sonra belki şükredersiniz diye ölümünüzün ardından sizi diriltmiştik.

57 – Bulutu gölge yapmış ve üzerinize kudret helvası ile bıldırcın eti indirmiştik. Size rızık ettiğimizizin temizlerinden yiysin. Onlar bize zulmetmediler; ancak kendi nefislerine zulmediyorlardı.

58 – Hani şu kente girin ve ondan istediğiniz yerde bol bol yiysin, kapısından saygı göstererek girin ve hıttta deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım. İylilik edenlerin ecrini yakında artucağz, demiştik.

56- “Sonra sizi ölümünüzün ardından dirilttik”. Yıldırımın çarpmasıyla ölümünüzden, demektir. Diriltmeyi, “ölümünüzden” diye kayıtlaması, onun baygınlıktan veya uykudan da olabileceğindendir, mesela şu ayette olduğu gibi. “Sonra sizi dirilttik (uykudan)” (Kehf: 12). “Belki şükredersiniz diye” diriltme nimetine yahut inkar ettiğiniz şey (iman) nimetine şükredersiniz, yıldırımla Allah’ın hışmını gördüğünüz için.

57- “Bulut size gölge yapmıştı”. Allah onlar Tih çölünde iken bulutu güneşten gölge yapmak için onların emrine verdi. “Üzerinize kudret helvası ile bıldırcın eti indirdik” men (kudret helvası) terencebindir, selva da bıldırcındır. Şöyle de denilmiştir: Kudret helvası kara benzer bir şeydir, şafaktan güneşin doğmasına kadar inerdi. Güney rüzgarı da bıldırcınları üzerlerine sürerdi. Gece de bir ateş sütunu inerdi, onun ışığında yürürlerdi. Elbiseleri de kirlenmez ve eskimezdi.

“Size rızık ettiğimizizin temizlerinden yiyin” yani onlara böyle dedik. **“Bize zulmetmediler”** burada kısaltma vardır, aslı şöyledir: Bu nimetlere nankörlük etmekle zulmettiler, bize zulmettiler **“ancak kendi nefislerine zulmediyorlardı”** nankörlükle, çünkü bunun zararı onları geçmez.

58- “Hani şu kente girin demiştik”. Yani Beytül mukaddes’e demektir. Eriha da denilmiştir. Bu emir Tih çölünden çıktıktan sonra verilmiştir. **“Ve ondan istediğiniz yerde bol bol yiyin”.** Reğaden master (mefulu mutlak) yahut cemi vavından hal olarak mansuptur. **“Kapıdan girip”** yani kentin kapısından yahut ona doğru namaz kıldıkları çadırın kapısından. Çünkü onlar Musa aleyhisselam’ın hayatında Beytül mukaddes’e girmediler. **“Sücceden”** saygı göstererek yahut Tih’ten çıkardığı için Allah’a secde ederek. **“Hıttı deyin”** Yani bizim dileğimiz veyahut senin işin hıttı’dır deyin. Bu fi’letün veznindedir, hatt’an gelir, tıpkı cilse gibi. Asıl master olarak nasb ile okunmuştur, hutta anna zünübena (günahlarımızı düşür) demektir. Ya da kulu (deyin) lafzının mef’ulü olarak mansuptur, yani bu sözü söyleyin, demektir. Şöyle de denilmiştir: Bizim işimiz hıttı’dır, yani yükümüzü bu kente yıkıp orada ikamet etmektir.

“Nağfir leküm hatayaküm (hatalarınızı bağışlayalım)” secde ve duanızla. Nafi meçhul olarak ye ile (yuğfer), İbn Amir de te ile (tuğfer) okumuşlardır. Hataya’nın aslı hadai’ gibi hatayi’ idi, Sibeveyh’e göre zait olan ye hemzeye çevrildi, çünkü eliften sonra gelmiştir ve iki hemze cem olmuştur. İkincisi ye ile değiştirildi, sonra da elife kalb olundu. Hemze de iki elifin arasında kalınca ye’ye değiştirildi. İmam Halil’e göre ise hemze ye’nin önüne alındı, sonra da ikisine az önce anlatılanlar yapıldı. **“İyilik edenlerin ecrini yakında artıracamız”** sevabını demektir. Emre itaati günahkar için tövbe, iyilik eden için de sevabın artmasına sebep kılmıştır. Cümleyi cevap şeklinden çıkarıp vaat şekline getirmesi, iyilik edenin bunu yapmasa da o ortamda olmasındandır. Hele bir de öyle yaparsa, zaten mutlaka yapar!

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا

قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا
 مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾ وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى
 لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا
 عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا
 مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

59 – Nefislerine zulmedenler bu sözü kendilerine denenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de kendilerine zulmedenlerin üzerine ettikleri fasıklık yüzünden gökten murdar bir azap indirdik.

60 – Bir zamanlar Musa kavmi için su aramıştı. Biz de: “Asanı taşa vur” dedik; ondan on iki pınar fışkırmıştı. Her sınıf su alacak yerlerini öğrenmişlerdi. Onlara: Allah’ın rızından yiysin, için: fesatçılar olarak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın, dedik.

59- “Nefislerine zulmedenler bu sözü kendilerine denenden başka bir sözle değiştirdiler” Kendilerine emredilen tövbe ve istiğfarı gönüllerinin çektiği dünya metaı ile değiştirdiler. “Biz de zalimlerin üzerine indirdik”. Bunu tekrar etmesi; yaptıklarının çirkinliğini abartmak ve azap indirmenin emredilen şeyi yerine getirmedikleri için zulümlerinden ya da kurtuluşlarını temin edecek şeyi terk edip de helak edecek şeye geçmekle nefislerine zulmetmelerinden kaynaklandığını bildirmek içindir. “Fasıklıkları yüzünden murdar bir azap” fıskları nedeniyle gökten kendileri için takdir edilen bir azap indirdik. Burada geçen ricz aslında tiksiniilen şeydir, rics de öyledir. Zamme ile (rüc) de okunmuştur, o da lügattir. Ondandır maksat da taundur. O hastalıkla bir saatte yirmi dört bin kişi öldüğü rivayet edilmiştir.

60- “Bir zamanlar Musa kavmi için su aramıştı”. Çünkü Tih sahasında susamışlardı. “Biz de: Asanı taşa vur, dedik”. Elhacerdeki lam aht (bildikleri bir taş) içindir. Rivayet edildiğine göre o Tur dağından getirilmiş küp şeklinde bir taş idi. Her yüzünden üç pınar akardı. Her pınar bir arkın içinden bir kabileye akardı. Onlar altı yüz bin kişi idi-

ler. Kampın genişliği on iki mil idi. Ya da o, Âdem'in cennetten indirildiği bir taş idi, Şuayb aleyhisselam'a geçti. O da onu asa ile beraber Musa'ya verdi. Ya da yıkanmak için elbisesini üzerine koyduğu taştır. Allah o vesile ile onu iftira ettikleri yumurtalarının şişkinliği hastalığından temize çıkarmıştı. Cebrail o taşı taşımamasını işaret etmişti. Ya da lam cins içindir, bu da delil olarak daha önemlidir. Şöyle de denilmiştir: Allah ona belli bir taş taşımamasını emretmedi, ancak taşsız bir yere varırsak nasıl olacak, dediler? O da bir taş aldı, onu torbasında taşıdı. Bir yere konakladığı zaman ona asası ile vururdu, su fışkırırdı; hareket ettiği zaman da yine vururdu, kururdu. Onlar da: Eğer Musa asasını kaybederse, susuzluktan ölürüz, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: Taşa vurma, ona konuş seni dinleyecektir, belki ibret alır, diye vahyetti. Şöyle de denilmiştir: O mermer bir taş idi, bir arşın eninde ve boyunda idi. Asa da Musa aleyhisselam'ın boyunda on arşın idi. Cennetten çıkmış bir mersin ağacı idi. Ucunda iki çatalı vardı, karanlıkta yanardı.

“Fenfeceret minhüsnetâ aşrete aynâ (ondan on iki pınar fışkırmıştı)”. Mahzufa müteallıktır, takdiri şöyledir: Fein darapte fekad infeceret ev fedarabe fenfeceret, nitekim, “fetabe aleyküm” (Bakara:54) kavlinde geçmişti. Şin'in kesri ile (aşirete) ve fethi ile de aşereite şeklinde okunmuştur, ikisi de geçerli lügattir. “Kad alime küllü ünasin” (her sınıf bildi) yani her kabile “meşrebehüm” su içecekleri pınarını. “Yiyin, için” burada deme sözü takdir edilmiştir (onlara böyle dedik). “Allah'ın rızkından” bundan Allah'ın onlara rızık etmiş olduğu kudret helvasını, bildircin etini ve pınarların suyunu murat etmiştir. Yalnız su da denilmiştir, çünkü o içilir ve bitirdiği şeyler de yenilir. “Vela ta'sev filardı müfsidin (fesatçılar olarak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın)”. Fesat çıkarmada ileri gitmeyin. Böyle kayıtlaması şunun içindir, her ne kadar ileri gitme daha çok fesatta olursa da fesatta olmayanda da bulunur, mesela haddini aşan zalime karşı koymada olduğu gibi. Kimi ileri gitme de beğenilen bir düzeltmeyi içine alır, örneğin Hızır aleyhisselam'ın o çocuğu öldürmesi ve gemiyi delmesi gibi. Ays mad-desi de av's'a yakındır, ancak şu kadar var ki o daha çok duyularla hissedilende kullanılır.

Kim bu mucizeleri inkâr ederse bu, Allah'ı hiç bilmediğinden ve yaptığı acayip şeyleri az düşündüğündendir. Çünkü mademki taşlardan kılı kazıyan, sirkeyi iten ve demiri çekenleri vardır, öyleyse Allah Teala'nın suyu yerin altından veyahut havayı etraftan çekip de onu soğutma ve benzeri güçlerle suya çeviren bir taş yaratması da imkânsız değildir.

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ
يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا
وَعَدْسِهَا وَبَصِلَهَا قَالِ اتَّسَبَّدُوا لَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى بِالَّذِي
هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ
عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ
بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ
الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

61 – Hani siz: “Ey Musa, biz bir çeşit yiyeceğe sabredemeyiz; bizim için Rabbine dua et, de bize yerin bitirdiğinden; sebzesinden, acurundan, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından çıkarsın” demiştiniz. O da: “Şu daha hayırlı olanı daha aşağısı ile mi değiştirmek istiyorsunuz? Şehre inin; şüphesiz orada istedikleriniz vardır” dedi. Üzerlerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu ve Allah’ın gazabına uğradılar. Çünkü onlar Allah’ın ayetlerini inkar ediyor ve peygamberleri haksızca öldürüyorlardı. İşte bunlar, isyan etmeleri ve aşırı gitmeleri yüzündendir.

61 - “Hani siz: “Ey Musa, biz bir çeşit yiyeceğe sabredemeyiz, demiştiniz”. Bundan da kendilerine Tih sahrasında rızık edileni murat ediyor, tekliğinden de değişmemesini murat ediyor. Mesela kralın yemeği tektir sözleri gibi ki çeşitleri değişmez, demektir. Bunun içindir ki ondan yemek istemediler. Ya da tek çeşit demektir, çünkü o ikisi (kudret helvası ile bildircin eti) lüks erbabının yiyeceği idi, onlarsa çiftçi idiler; asıllarına döndüler ve gönülleri alıştıkları şeyi çekti. “Bizim için Rabbine dua et” dua ederek ondan bizim için iste “bize çıkarsın (yuhric lena)” bize göstere ve icat etsin. Fiilin meczum olması fed’u emrinin cevabı olmasındandır. Çünkü onun duası icabete sebeptir. “Mimma tünbitül ardu (yerin bitirdiklerinden)” mecaz. isnat ve kabul eden şeyin fiil yerine geçirilmesi kabilindendir (esasen yapan Allah’tır). Min parça için kullanılan edattır. “Min bakliha ve kissaiha ve fumiha ve adesiha ve basaliha (sebzesinden acurundan,

sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından)". Bu da onları tefsir etmekte ve açıklamaktadır, hal yerine düşmüştür. Harfi cerin tekrarı ile bedeldir de, denilmiştir. Bakl yerden biten yeşilliktir, bundan murat edilen de yenen hoş şeylerdir. Fum da buğdaydır, ekmek için de denilir, fevvimu lena sözü de bundan gelir. Sarımsak olduğu da söylenmiştir. Zamme ile kussaiha şeklinde de okunmuştur, bu da geçerli lügattir.

"Dedi" yani Allah yahut Musa **"etestebedilunellezi hüve edna"**. Yani yeri yakın ve değeri düşük olanı değiştirmek mi istiyorsunuz? Dünüv maddesinin aslı yeri yakın olmaktır, bundan da istiare yolu ile değersizlik için kullanılmıştır, nitekim uzaklık da şeref ve yücelik için kullanılmıştır. Şöyle denilmiştir: Yeri uzak, düşüncesi yüksek. **"Daha hayırlı olanla"** bundan da kudret helvası ile bildircin etini murat ediyor. Çünkü bunlar lezzet, yarar ve elde etmek için çalışmaya ihtiyaç göstermeme bakımından da hayırlıdır.

"İhbitu mısra (şehre inin)" Tih çölünden oraya inin, hebetal vadiye denir ki dereye inmektir. Hebeta minhü da ondan çıkmaktır. Zamme ile uhbutu şeklinde de okunmuştur. Mısır büyük şehir demektir. Aslı iki şey arasındaki sınırdır. Bundan özel isim murat etmiştir de denilmiştir. Munsarif olması (tenvin alması) ortası sakın olduğu içindir yahut beled ile tevil edilmesinden. İbn Mes'ud'un Mushafında tenvinsiz olması bunu (özel isim olmasını) teyit eder. Şöyle de denilmiştir: Bunun aslı Mısraiy'm'dir, Arapçalaşmıştır. **"Şüphesiz orada istedikleriniz vardır. Üzerlerine zillet ve yoksulluk damgası vuruldu"**. Üzerlerine kubbe gibi çatıldı yahut onlara yapıştırıldı, çamurun duvara vurulması gibi. Bu da nankörlüklerine karşı ceza idi. Yahudiler genellikle hor ve yoksuldular, ya gerçekten böyledirler ya da cizyenin katlanmasından korkarak kendilerini böyle gösterirler. **"Ve bau biğadabın minallahı"** Allah'ın gazabı ile döndüler ya da gazabını hak ettiler demektir. Bu da bae fülânün bifülânin deyiminden gelir ki birinin yerine öldürülmeyi hak etmektir. Bev'in aslı eşitliktir.

"Zalike (bu)" geçen horluk, yoksulluk ve gazaba uğramaya işarettir **"Allah'ın ayetlerini inkar etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmelerindendir"**. Allah'ın saydığı; denizi yarma, bulutun gölgelen-dirmesi, kudret helvası ve bildircin etinin indirilmesi, taştan pınarların fışkırtılması gibi mucizeleri yahut İncil ve Kur'an gibi gökten indirilen kitapları ve recim ayetini ve içinde Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı bulunan Tevrat ayetini inkar etmeleriyle kafir olmaları yüzündendir. Peygamberleri öldürmeleri de buna dahildir çünkü Eş'ya, Zekeriya, Yahya ve diğerleri gibi peygamberleri haksız yere

öldürdüler, zira öldürölmelerini gerektiren bir sebep görmemişlerdi. Sadece keyfiliklerinden ve dünya sevgisinden yapmışlardı. Nitekim buna “isyan ettikleri ve aşırı gittikleri için” sözü ile de işaret etmiştir. Yani onları Allah'ın ayetlerini inkara ve peygamberleri öldürmeye isyanları, umursamazlıkları ve saldırganlıkları sürüklemişti. Çünkü küçük günahlar büyüklerine götürür. Şöyle de denilmiştir: Tekrar etmesi başlarına gelen şeyin inkar ve öldürme yüzünden olduğuna işaret içindir. Bu da günahları irtikap edip Allah Teala'nın sınırlarını aşmaları sebebiyledir. Şöyle de denilmiştir: İşaret inkara ve adam öldürmeyedir, ancak be edatı beraberlik ifade eden maa manasıdır. İki veya daha çok şeye tek ile işaretin caiz olması da, zikredilen ve geçen takdiri ile kısaltmak içindir. Bunun bir benzeri de Şair Rube'nin sığırları anlatan şu beyitinde geçmektedir:

*Onlarda siyah ve alaca renkler vardır,
Sanki o, derideki alaca gibidir.*

(Onlar diyecekken o, demiştir).

Bunu güzelleştiren şey de şudur: Kapalı zamirlerin tesniyeleri, cemileri ve müenneslikleri gerçek değildir. Bunun içindir ki yukarıda geçen ellezi (*Bakara: 17*) cemi (ellezine) yerine kullanılmıştır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ
آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

62 - Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabîilerden her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve iyi bir şey yaparsa, onlar için Rableri katında korku yoktur. Onlar üzülecek de değildir.

62- “Şüphesiz iman edenler” dilleriyle iman edenler, bunlardan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in dinini ihlasla kabul edenleri ve münafıkları murat ediyor. Şöyle de denilmiştir: Yalnız münafıklar kastedilmiştir, çünkü onlar da kafirler topluluğuna dahildir. “Yahudiler” Yahudi olanlar, tehevvede Yahudi dinine girmektir. Yahud ya Arapça'dır, hâde'den gelmektedir ki tövbe etmek manasıdır. Onlara

bu ismin verilmesi, buzağıya tapma ibadetinden tövbe ettikleri içindir. Ya da Yahuda'dan Arapçalaşmıştır. Sanki Yakup aleyhisselam'ın büyük oğlunun adını almışlardır. **"Nasara (Nasraniler)"** bu da nasran'ın çoğuludur, nedama gibi. Nasranî (nasraniy)deki ye mübalağa içindir, tıpkı ahmeriy'de olduğu gibi. Onlara bu ismin verilmesi İsa Mesih aleyhisselam'a nusrat (yardım) etmeleri içindir ya da Nasran veyahut Nasıra denen köyde onunla beraber olmalarından dolayıdır. Onun ismini veya onun isminden almışlardır. **"Sabiiler"** bunlar da Hıristiyanlarla Mecusiler arasında bir topluluktur. Şöyle de denilmiştir: Dinlerinin aslı Nuh aleyhisselam'ın dinidir. Şöyle de denilmiştir: Onlar meleklerle tapanlardır. Yıldızlara tapanlar da denilmiştir. Eğer o, Arapça ise sabee'den gelmektedir, çıkmak manasınadır. Yalnız İmam Nafi ye ile okumuştur, ya hemzeyi tahfif edip ye'ye çevirmiştir ya da saba'dan gelmektedir meyletmek manasınadır. Çünkü onlar diğer dinlerden kendi dinlerine eğilmişlerdir ya da haktan batıla meyletmişlerdir.

"Men amene billahi velyevmil ahiri ve amile salihan" onlardan kim neshedilmeden önce ondan olur, kalbi ile ilk ve son inanılacak şeylere iman eder ve şeriatının gereğince amel ederse, **"onlar için Rableri katında ödülleri vardır"** iman ve amellerine va'dettiği ecir vardır. **"Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyenler de"**. Kafirler azaptan korktukları, kusur işleyenler de ömürlerini zayi etmelerine ve sevabı kaçırmalarına üzüldükleri zaman. Men müptedadır, haberi de felehüm ecrühüm'dür, cümle de inne'nin haberidir ya da inne'nin isminden ve haberinden bedeldir. Felehüm ecrühüm, fe'nin getirilmesi müsnedün ileyhi'nin (men'in) şart manasını içermesindendir. Sibeveyh onun (fe'nin) inne'nin haberine getirilmesini kabul etmemiş, çünkü o, şart cümlesinin başına gelmez, demiştir. Fakat Allah Teala'nın **"innellezine fetenül mü'mine velmü'minati sümme lem yetubu felehüm azabu cehennem"** (*Buruc: 10*) kavliyle reddedilmiştir,

وَإِذْ أَخَذْنَا

مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ
وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ
فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ
﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا
لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ
يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

63 – Hani sizden kesin söz almış ve Tur'u üzerinize kaldırmıştık. Biz de size verdiğimizizi kuvvetle (sıkıca) tutun ve içindekini hatırlayın ki günahlardan sakınasınız, demiştik.

64 – Sonra bunun ardından yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütü ve rahmeti olmasaydı, mutlaka ziyan edenlerden olurdunuz.

65 – Andolsun, içnizden Cumartesi günü hududunu çiğneyenleri bilmişsiniz. Biz de onlara: Sefil maymunlar olun, dedik.

66 – Biz de onu öndekilere ve arkadakilere ibret verici bir ceza ve Allah'tan korkanlara bir öğüt kıldık.

63- "Hani sizden sağlam söz almıştık" Musa'ya tabi olacağınıza ve Tevrat'la amel edeceğinize dair. "Tur'u üzerinize kaldırmıştık". Rivayete göre Musa aleyhisselam onlara Tevrat'ı getirip de içindeki zor teklifleri görünce bunlara ağır geldi ve onları kabul etmek istemediler. Cebrail aleyhisselam'a emredildi, o da Tur dağını kaldırdı, tepelerine şemsiye gibi tuttu, onlar da kabul etmek zorunda kaldılar. "Tutun" dedik. "Size verdiğimizizi" kitabı, "kuvvetle" azim ve kararlılıkla. "Ondaki şeyi hatırlayın" dersini okuyun, unutmayın yahut içindekini düşünün, çünkü o da kalp ile zikretmektir ya da onunla amel edin, demektir. "Umulur ki sakınırsınız" günahlardan sakınmanız yahut müttakilerden olmanız umuduyla. Bunun Mutezilelere göre gizli kavl maddesine müteallık olması caizdir, yani takva isteği ile onu tutun ve zikredin, demektir.

64- "Sonra bunun ardından yüz çevirdiniz" söz verdikten sonra

yerine getirmekten yan çizdiniz. “Eğer size Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı” sizi tövbeye muvaffak kılmakla veya sizi hakka davet ve ona hidayet eden Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’i göndermekle, “mutlaka ziyan edenlerden olurdunuz”. Günahlara dalmakla yahut Peygamberlerin boşluğunda sapıklıkta tökezlemekle. Lev edatı aslında bir şey bulunmadığı için bir şeyin bulunmaması için konulmuştur. La edatının başına geçerse ispat manası ifade eder, o da başkası bulunduğu için bir şeyin olmamasıdır. Ondan sonra gelen isim Sibeveyh’e göre müptedadır, haberinin hazfı de vaciptir, çünkü kelim ona delalet eder ve cevap onun yerini tutar. Kufelilere göre ise mahzuf fiilin failidir.

65- “Andolsun ki içinizden Cumartesi günü hududunu çiğneyenleri bilmişsiniz (veleka alimtü’m)”. Lam kaseme hazırlık içindir. Sebt de sebetetil yehudu yevmes sebti deyiminden gelir ki Cumartesi tatili yapmaktır. Sebt’in aslı kesmektir, o gün işi kesmek ve kendilerini ibadete vermekle emrolundular. Davud aleyhisselam zamanında bazı kimseler onda tecavüz ettiler ve avla meşgul oldular. Şöyle ki onlar sahilde Eyle denen bir kentte otururlardı. Cumartesi günü olduğu zaman nerede bir balık varsa oraya gelir ve burnunu sudan çıkarırdı. Tatil geçince de dağılırdı. Onlar da havuzlar kazdılar ve onlara kanallar açtılar. Balıklar da Cumartesi günü onlara girerdi, onlar da Pazar günü onları avlarlardı.

“Biz de onlara: Sefil maymunlar olun, dedik”. Hem maymun suretinde hem de adi vaziyette, husu’ aşağılık ve kovmadır. Mücahit şöyle demiştir: Onların şekilleri değişmedi ancak kalpleri maymuna döndü, nitekim şu ayette de eşeğe benzetilmişlerdir : “Kitap tomarları taşıyan eşek misali” (*Cumua*: 5). Kûnu (olun) lafzı emir değildir, çünkü buna güçleri yetmez. Bundan maksat hızla değişmeleridir. Onlar da Allah’ın murad ettiği gibi öyle oldular. Kaf’ın fethi ve ra’nın kesri ile de kariden okunmuştur. Hemzesiz olarak da hasiyiyn okunmuştur.

66- “Biz de onu kıldık” yani suret değiştirmeyi yahut cezayı, “nekâlen” ders alanları önleyecek yani ondan men edecek bir ibret kıldık. Bukâğıya nekl denilmesi bundandır. “Öndekilere ve arkadaşkilere” önlerindeki ve arkalarındaki ümmetlere, halleri öncekilerin kitaplarında zikredilir de kıssaları sonrakiler arasında meşhur olursa (ibret olur), yahut çağdaşlarına ve kendilerinden sonrakilere veyahut yakınlarındaki ve uzaklarındaki kentlere yahut o kentin ve çevresindeki halklarına ya da geçmiş ve gelecek günahlarına ibretlik ceza kıldık. “Allah’tan korkanlara bir öğüt kıldık” kendi kavimlerinden yahut bunu duyanlardan muttakilere.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ

لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا

هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالِ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا

بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فافعلوا مَا

تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾

67 – Hani Musa kavmine: “Şüphesiz Allah size bir inek boğaz-lamanızı emrediyor” demişti. Onlar da: “Bizi alaya mı alıyorsun?” demişlerdi. O da: “Ben cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım” de-mişti.

68 – Onlar da: “Rabbine dua et de onun ne olduğunu bize açık-lasın, dediler. O da şöyle dedi: O diyor ki: O ne çok yaşlı ne de körpe bir inektir; ikisi arasında dinç bir hayvandır. Artık size emredileni yerine getirin.

67- “Hani Musa kavmine: Şüphesiz Allah size bir inek kesme-nizi emrediyor, demişti”. Bu kıssanın başı Allah Teala’nın: “Hani bir adam öldürmüştünüz de o hususta atışmıştınız” (Bakara: 72) kavidir. Ondan ayrılması ve ondan önce anlatılması, başka bir çeşit müstakil günahları dolayısıyladır; o da durumla alay edip aşırı derecede soru sormaları ve hemen emre itaat etmemeleridir. Hikaye de şöyledir: On-larda yaşlı ve zengin bir adam vardı. Kardeşinin oğulları mirasına göz dikerek oğlunu öldürdüler, onu şehrin kapısına attılar, sonra da gelip kanını istediler. Allah da onlara bir inek kesmelerini ve etinin bir kıs-mıyla ona vurmalarını emretti. Böylece dirilecek ve katili haber vere-cekti. “Onlar da: “*Kalu etettehizüna hüzüva (bizi alaya mı alıyorsun?) dediler*”. Yani bizi alay yerine mi koyuyorsun, alay edecek adam ye-rine mi koyuyorsun veyahut bizimle dalga mı geçiyorsun veyahut bizi bizzat alay mı ediniyorsun? Bunu da dediğini çok uzak gördükleri ve onu çok hafife aldıkları için dediler. Hamze, İsmail de Nafi’den naklen, sükun ile (hüz’en), Hafs da Asım’dan naklen zam ile ve hemzeyi vava kalp ederek (hüzüven) okumuştur. “O da: Ben cahillerden olmaktan

Allah'a sığınırım, dedi". Çünkü bu gibi durumda alay etmek cahillik ve akılsızlıktır. Kendine atılan şeyi burhan (kinaye) yoluyla reddetti. Onu çirkin göstermek için de sığınılacak bir şey şekline soktu.

68- "Onlar da: Rabbine dua et de onun ne olduğunu bize açıkla-sın, dediler". Yani hali ve durumu nedir, dediler. Sözün hakkı: O na-sıl bir inektir yahut nasıl bir şeydir, demekti, çünkü genellikle cins-ten sorulur. Ancak onlar kendilerine emredilenin cinsinden bir şeyin bulunmadığını görünce, onun aslını bilmiyorlarmış ve onun gibisini görmemişler gibi davrandılar. **"O da: O diyor ki: O ne çok yaşlı ne de körpe bir inektir; ikisi arasında dinç bir hayvandır, dedi".** Ne yaşlı-dır ne de gençtir. Faradatil bakaratu furudan denir ki kesmektir, sanki inek yaşını kesmiş ve sonuna varmıştır. Bıkr maddesi de bir şeyin ilki manasıdır, bükre (sabahın erken vakti), bakure (turfanda meyve) de bundandır. **"Avanun"** yani ortadır, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Onlar bakire ve ortayaş arası yumuşak kadınlardır.

"Beyne zalik" yani yaşlı ile genç arasında demektir. Bunun içindir ki ona beyne (ara) lafzı izafe edilmiştir. Çünkü o ancak birden çok şeye muzaf kılınır. Bu kinayelerin ve bu sıfatların bir ineğe dönmesi, on-dan belli bir ineğin murat edildiğini gösterir. Bu durumda açıklama-nın hitap vaktinden geriye bırakılması caizdir demek lazım gelir. Kim bunu inkar ederse, bundan murat edilenin sıradan bir inek olduğunu ve belirtilmemiş olmasını murat eder. Sonra da soruları nedeniyle be-lirtilmiş olduğunu iddia eder. Bundan da (yani belirtilmemiş bir inek olmasından) da neshin eylemden önce olması lazım gelir. Çünkü tah-sis (bir şeyi özel hale getirme) nas ile sabit olan serbestliği iptal etmek demektir. Doğrusu ikisinin (açıklamayı hitaptan sonraya bırakmanın ve eylemden önce nesih yapmanın) caiz olmasıdır. Lafzın zahiri ve Efendimiz aleyhissalat vesselam'dan rivayet edilen: **"Eğer herhangi bir inek kesselerdi onlara yeterdi. Ancak onlar zorlaştırdılar; Allah da onlara zorlaştırdı"** hadisi ile onların işi uzatmalarından ötürü kınan-maları ve **"size emredileni yapın"** diyerek tekrar tekrar sormaktan men edilmeleri de ikinci görüşü destekler. **"Size emredileni yapın"** yani emrolunduğunuz şeyi demektir. Bu da ma tü'merune bihi manasıdır. Emertükel hayre fef'al ma ümirte bihi manasıdır. Yahut da em-reküm me'mureküm (mastar mef'ul manasıdır) demektir.

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَا قَالَ إِنَّهُ

يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النََّاظِرِينَ ﴿٦٩﴾

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا

وَأَنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قُلْ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا

ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا

قَالُوا لَئِنْ جِئْتَ بِالْحَقِّ فَذَبَحْنَاهَا وَمَا كَدَلُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧١﴾

69 – Dediler: “Rabbine dua et de onun rengi ne imiş bize açıklasın”. O da şöyle dedi: O diyor ki: “O, bakanlara ferahlık veren sapsarı bir inektir”.

70 – Dediler: “Rabbine bizim için dua et; o nedir bize açıklasın; çünkü bizce bütün inekler birbirine benziyor. Ve biz, inşallah doğrusunu buluruz.

71 – Musa dedi: O şöyle diyor: “O, ne çiftte koşulup toprağı süren ne de ekin sulayan (dolap döndüren) bir inek değildir. Salmadır; onda alaca yoktur”. İşte şimdi gerçeğı getirdin, dediler. Onu boğazladılar. Neredeyse bunu yapmayacaklardı.

69- “Dediler: Rabbine dua et de onun rengi ne imiş bize açıklasın”. O da şöyle dedi: O diyor ki: Sapsarı bir inektir (safrau fakiun)”. Fuku’ parlak sarı demektir. Bunun içindir ki onunla tekit edilir ve: Asfar fakı’ sapsarı denilir, nitekim esved halik denir ki simsiyah demektir. İlişkili olması hasebiyle sarının sıfatı olduğu halde renge isnat edilmesi, daha çok tekit etmek içindir. Sanki sarısı şiddetli bir sarıdır (sapsarı) demek istenmiştir. Hasen’den: Çok siyahtır, dediğı rivayet edilmiştir. “Cimalutun sufr” (Mürselat: 33) da böyle (simsiyah) olarak tefsir edilmiştir. Şair A’şa şöyle demiştir:

*İşte bu atlarım ondan ve bineğim de ondandır,
Onlar karaüzüm gibi siyahtırlar.*

Belki de siyah yerine sarı demesi, onun öncülerinden olmasından-
dır ya da devenin siyahlığının üzerinde hafif sarılık görülmesindendir.
Bu da pek doğru görünmüyor, çünkü bu manada fakı’ ile tekit edilmez.

“Bakanlara ferahlık verir”, yani hoşlarına gider, ferahlığın (sevin-
cin) aslı bir yarar elde edildiği veya beklendiği zaman kalpte duyulan
zevktir. Bu da sırdan gelir.

70- “Dediler: Rabbine dua et; o nedir bize açıklasın” soruyu tek-
rardır ve fazla bir araştırmadır.

“Çünkü bütün inekler bizce birbirine benziyor” سوالin tekrarın-
dan özürdür, yani orta yaşlı va sarı çok inek vardır, biz seçemedik, de-
mektir. İnnel bakıra okunmuştur ki bakır sığır sürüsüdür. İnnelebakı-
ra ve innel bevakıra şeklinde de okunmuştur. Ye ve te ile yeteşabehu
ve teteşabehu okunmuştur. Te'nin atılmasıyla teşabehu; te'nin şin'e
idgamiyle ve müzekker ve müennes olarak yeşşabehu ve teşşabehu
okunmuştur. Şeddesiz teşabebet ve şeddeli teşşabebet de okunmuş-
tur. Teteşebbehü manasına teşebbehü ve müzekker olarak teşebbe-
he de okunmuştur. Müteşabihün, müteşabihetün, müteşebbihün ve
müteşebbehün şeklinde de (toplam on dört türlü) okunmuştur.

“Ve biz, inşallah doğrusunu buluruz” kesilmesini istenen sığırı
ya da katili buluruz. Hadiste şöyle denilmiştir: Eğer inşallah deme-
selerdi, sonsuza kadar bulamazlardı. Arkadaşlarımız bundan şunları
çıkarmıştır: Olaylar kusursuz Allah'ın dilemesiyle meydana gelir, ba-
zen emir iradeden ayrı olabilir, yoksa emirden sonra şartın bir manası
olmazdı. Mutezile ile Kerramiyeler iradenin sonradan olduğunu söy-
lemişlerdir. Buna talikin taaluk itibarı ile olmasıyla cevap verilmiştir.

**71- “Musa dedi: O şöyle diyor: O, ne çifte koşulup toprağı süren ne
de ekin sulayan bir inek değildir”** yani çift sürmek ve dolapla su çek-
mek için ezilmiş değildir. La zelul, bakara'nın sıfatıdır, gayru zelulin
demektir. İkinci la birinciye tekit etmek için ziyade kılınmıştır, iki fiil
de zelul'un sıfatıdır, sanki la zelulun müsiretün ve sakiyetün, denil-
miştir. Feth ile la zelule de okunmuştur ki onun olduğu yerde ezilmiş-
lik yoktur demektir. Merertü birecülün la bahile vela cebane dersin ki:
Yanına cimrilik ve korkaklığın sokulamayacağı bir adama rastladım
manasınadır. Eska'dan gelerek tuski de okunmuştur. **“Müselemetün”**
Allah Teala onu kusursuz yaratmıştır, demektir, ya da sahibi ona ku-
sur vermemiştir ya da ona o renk verilmiştir demektir. **“Onda alaca
yoktur”** değişik renk yoktur demektir. Şiye aslında mastardır, veşahü
veşyen ve şiyeten denir ki değişik renkli olmaktır.

“Kalulâne ci'te bilhakkı” şimdi o sığırı bize gerçekten tarif ettin,
dediler. Hemzenin meddi ile âl'âne okunmuştur. Hemzenin hazfi ve
harekesinin lam'a atılmasıyla kalulâne de okunmuştur. **“Onu kesti-
ler”,** burada kısaltma vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: Niteliği belir-
lenen sığırı ele geçirip onu boğazladılar. **“Neredeyse bunu yapmaya-**

caklardı” uzattıkları, defalarca Musa’ya müracaat ettikleri için yahut katilin çıkmasından korktukları için veyahut fiyatı yüksek olduğu için. Çünkü rivayete göre onlardan yaşlı iyi bir kimsenin bir buzağısı vardı. Onu ormana götürdü ve: Allah’ım, bunu oğlum büyüyünceye kadar sana emanet ediyorum, dedi. Buzağı gelişti, o sıfatla eşi benzeri yoktu. Onu yetimden pazarlık ederek istediler, sonunda derisinin dolusu altına sattılar. O zamanlar bir sığır üç dinar idi. Kâde ef’al-i mukarebe’dendir, haberin meydana gelme zamanının yaklaştığını gösterir. Olumsuz cümleye dahil olduğu zaman manası, mutlak olarak müsbettir denilmiştir. Mazi olarak öyledir de denilmiştir. Doğrusu o da diğer fiiller gibidir. Neredeyse yapmadılar kavli “onu boğazladılar” kavline muhalif değildir, çünkü vakitleri farklıdır, zira mana şöyledir: Onlar neredeyse yapmayacaklardı, nihayet soruşturmaları bitip de bahaneleri kalmayınca, yapmaya mecbur olarak yaptılar.

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَلَرَأَيْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ
تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُخَيِّ اللَّهُ الْمَوْتَى
وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

72 – Hani siz bir adam öldürmüştünüz de o hususta atışmıştınız. Allah size gizlediğiniz şeyi açığa çıkaracaktır.

73 – Biz de: Ona bir parçası ile vurun, dedik. İşte Allah ölüleri de böyle diriltir ve belki aklınızı başınıza alırsınız diye size ayetlerini gösterir.

72- “Hani siz bir adam öldürmüştünüz” topluma hitaptır, çünkü öldürme olayı aralarında olmuştur. **“O hususta tartışmıştınız”** mücadele etmişsiniz, çünkü tartışanlar birbirlerini iterler yahut onun ölümünü birbirinizin üstüne attınız. İddaret’tüm’ün aslı tedare’tüm’dür, te dal’a idgam olundu, başlamak mümkün olmak için başa vasil hemzesi getirildi. **“Allah gizlediklerinizi açığa çıkaracaktır”**. Şüphesiz onu ortaya çıkaracaktır. Muhricün ism-i faili amel etmiştir, çünkü gelecek zaman hikayesidir, nitekim “basıtun ziraayhi” (*Kehf: 18*) de amel etmiştir, çünkü o da geçmiş halin hikayesidir.

73- “Fekulnadribuhu biba’diha (biz de: Ona bir parçası ile vurun,

dedik)”. Bu da iddare'tüm fiilinin üzerine atıftır, ikisinin arasındakiler itiraziye cümlesidir. Zamir de nefse racidir. Müzekker olması şahıs veya maktul itibarı iledir. “Biba'dıha” hangi parçası ile olursa olsun. Kulak denilmiştir, kuyrukla da denilmiştir. “Allah ölüleri de böyle diriltir” yukarıda hazfedileni göstermektedir, o da fedarabuhu fehayiye (vurdular, o da dirildi) cümlesidir. Hitap maktulün hayatındakileredir veyahut ayetin indiği zamandakileredir. “Size ayetlerini böyle gösterir” sonsuz kudretine delalet eden ayetleri. “Belki aklınızı başınıza alırsınız” aklınız kemale ersin ve bir canı diriltenin bütün canları diriltmeye gücü yettiğini anlar ya da aklın hükmüne göre bilirsiniz. Belki de Allah Teala onu direkt olarak diriltmeyip de bu şartları ileri sürmesi şunun içindir; çünkü onda ibadetle Allah'a yaklaşma, görevi yerine getirme, yetimin yararı, tevekkülün bereketi, evlatlara şefkat vardır. Bir de şu vardır ki bir şey isteyen kimse önce Allah'a yaklaştıracak bir iyilik yapmalıdır, iyilik yapmak isteyen de en güzelini ve en pahalısını araştırmalıdır.

Nitekim Hazreti Ömer radiyallahu anh'ten üç yüz dinar kıymetinde asil bir deve kurban ettiği rivayet edilmiştir. Ayrıca şu da vardır ki gerçek müessir Allah Teala'dır, sebepler işaretler, onların tesiri yoktur. Kendini gerçekten öldürmek, azılı düşmanını tanımak isteyen bir kimsenin takip edeceği yol, şehvet gücü demek olan ve çocuklukla yaşlılık arasındaki (en kuvvetli zamanındaki) nefsinin öküzünü öldürmektir. O nefis kendini beğenmiş, parlak, dünyayı aramada ezilmemiş, kirden salim ve çirkinlik emaresi yokken (öldürülmelidir). Bunun (boğazlamanın) yolu budur, o zaman eseri nefse ulaşır, o da temiz bir hayatla yaşar; hâlini ortaya çıkaracak ve akılla vehim arasındaki itişip kakışmayı ortadan kaldıracak şeyi dile getirir.

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ
 بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسَوَةً وَإِنَّ مِنْ
 الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقَّقُ
 فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا
 اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾ أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ
 مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ
 وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

74 – Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı; artık onlar taş gibidir, hatta daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi vardır ki ondan nehirler fışkırır ve onlardan öyleleri de vardır ki çatlar da ondan su çıkar. Yine onlardan öyleleri vardır ki Allah korkusundan aşağı yuvarlanır. Allah yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir.

75 – Size inanmalarını mı umuyorsunuz? Hâlbuki onlardan bir grup Allah kelamını dinler, sonra da onu kavramalarının ardından bilerek değiştirirlerdi.

74- “Sümme kaset kulubukum (sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı)”. Kasavet tahta olduğu gibi sıkı ve sert olmaktan ibarettir. Kalbin katılığı onun ibret almaması için misaldir. Sümme edatı da o katılığı akıldan uzak gördüğü içindir (bunca mucizelerden sonra). “Bunun ardından” yani ölünün diriltilmesinin veyahut kalbin yumuşamasını gerektiren bütün bu şeylerin ardından demektir. “Onlar taş gibidir” katılığa “ya da daha katıdır” onlardan. Mana da şöyledir: Onlar katılığa taş gibidir yahut daha fazladır yahut onun misalidir veyahut ondan daha serttir mesela demir gibi. Muzaf hazfedilmiş, muzafunileyh onun yerine geçirilmiştir. A’mes’in eşedde’yi hicare’nin üzerine atfederek feth ile okuması da bunu destekler. Aksa dememesi de bundaki mübalağanın fazla olmasından ve iki katılığın da şiddetli olmasından ve üstün kabul edilen (kalbin) daha fazlasını taşımasındandır ya da ikisinden birini seçmek veyahut tereddüt içindir. Şu

manaya ki onların (kalplerin) halini bilen onları taş benzettir ya da onlardan daha sert bir şeye benzettir.

“Çünkü taşlardan öylesi vardır ki ondan nehirler fışkırır ve onlardan öyleleri de vardır ki çatlar da ondan su çıkar. Yine onlardan öyleleri vardır ki Allah korkusundan aşağı yuvarlanır”. Bu da taşlardan daha sert olmasının gerekçesidir. Mana da şöyledir: Taşlar etkilenir ve reaksiyona uğrar; onlardan kimisi çatlar ondan su çıkar ve ırmaklar fışkırır. Kimisi Allah Teala'nın muradına itaat ederek dağların başından aşağıya doğru yuvarlanır. Bunların kalpleri ise onun emrinden etkilenmez ve hiçbir reaksiyon (tepki) göstermez. Ayette geçen tefecür genişleyerek ve çoğalarak açılmaktır. Korku da itaattan mecazdır. (İnne de) hafifletilerek in şeklinde okunmuştur ki onu olumsuzluk in'inden ayırmak için haberine mutlaka lam gelir. **“Allah yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir”.** Bu da bu olanlara tehdittir. İbn Kesir, Nafi, Yakup, Halef ve Ebu Bekir arkadaki ayete uyması için ye ile (yamelun), diğerleri ise te ile (tamelun) okumuşlardır.

75- “Umut mu ediyorsunuz?” Hitap Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile mü'minleredir. **“Size inanmalarını”** sizi tasdik etmelerini yahut davet ettiğiniz için size inanmalarını yani Yahudilerin size inanmalarını demektir. **“Hâlbuki onlardan bir grup idi”** Seleflerinden bir bölük (güruh) **“Allah'ın kelamını dinler”** yani Tevrat'ı, **“sonra da onu değiştirirlerdi”** mesela Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatı ve recim ayeti gibi ya da tevilini değiştirirler, hoşlarına gelecek şekilde tefsir ederlerdi. Bunların seçilen yetmiş kişiden oldukları söylenmiştir. Bunlar Allah Tur'da Musa ile konuşurken onun kelamını işittiler, sonra da şöyle dediler: Allah'ı işittik, konuşmasının sonunda şöyle diyordu: Eğer bu şeyleri yapabilirsiniz yapın, isterseniz de yapmayın. **“Onu kavramalarının ardından”** yani akıllarıyla anladıktan ve o hususta hiçbir şüpheleri kalmadıktan sonra. **“Onlar bilirler”** iftiracı olduklarını ve batıla saptıklarını. Ayetin manası şöyledir: Yahudi hahamları ve ileri gelenleri bu halde idiler, artık ayak takımlarının ve cahillerinin halini düşün! Onlar da kafir olur ve kelamı tahrif ederlerse bu konuda önderleri vardır.

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِغَضُوبِهِمْ إِلَىٰ بَعْضِ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾
 أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾ وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

76 – İman edenlerle karşılaştıkları zaman: Biz de iman ettik, derler. Kimileri kimileri ile baş başa kaldıkları zaman da, “Allah’ın size açtıklarını Rabbinizin yanında size delil olarak sürmeleri için onlara mı söylüyorsunuz. Aklınız ermiyor mu”, derler?

77 – Allah’ın onların gizlediklerini ve açıkladıklarını bildiğini bilmiyorlar mı?

78 – Onlardan kimileri ümmidir; bazı kuruntulardan başka kitabı bilmezler. Onlar yalnız zanda bulunurlar.

76- “İman edenlerle karşılaştıkları zaman” yani münafıklarıyla demektir, “Biz de iman ettik derler” sizin hak üzerinde olduğunuza ve Resulünüzün Tevrat’ta müjdesi verilen kimse olduğuna. “Kimileri kimileri ile baş başa kaldıkları zaman derler” içlerinden münafık olanlar münafık olanlara sitem ederek “Allah’ın size açtıklarını onlara mı söylüyorsunuz?” Size Tevrat’ta Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’in sıfatı ile beyan ettiği şeyleri. Ya da münafık olanlar arkadan gelenlere Yahudilikte katılıklarını göstermek ve onları kitaplarında gördükleri şeyi izahtan men etmek için böyle derler. Böylece iki gruba da münafıklık ederler. Bu durumda istifham birinciye göre azarlamak için, ikinciye göre de ret ve men etmek için olur. “Rabbinizin yanında size delil olarak sürmeleri için” Rabbinizin kitabında indirdiklerini size kanıt olarak ileri sürmeleri için. Allah’ın kitabı ve hükmü ile delil getirmelerini Allah katında delil getirme saymışlardır. Nitekim: Allah katında şöyle vardır denilir, bundan da kitabında ve hükmünde vardır demek istenir. Şöyle de denilmiştir: Rabbinizin zikretmesi yanında

yahut Rabbinizin yanındaki şeyle veya yahut Rabbinizin elçisinin önünde. Şöyle de denilmiştir: Kıyamette Rabbinizin yanında. Fakat bu pek açık değildir, zira gizlemek buna (Müslüman'ların karşı delil getirmelerine) mani olmaz. **"Akıl etmiyor musunuz?"** Bu da ya kınayanların sözlerinin devamıdır, takdiri de şöyledir: Size karşı delil getireceklerini akıl etmiyor musunuz? Ya da Allah Teala'dan müminlere hitaptır, "umuyor musunuz?" kavline bağlıdır, mana da şöyledir: İmanlarına ümidinizin olmadığı halde hallerini düşünmüyor musunuz?

77- "Bilmiyorlar mı?" yani bu münafıklar yahut kınayanlar yahut her ikisi de veya yahut hem onlar hem de Allah'ın kelamını değiştirenler, **"Allah'ın onların gizlediklerini ve açıkladıklarını bildiğini"**. Bunlardan bazıları da şunlardır: Küfrü gizleyip imanı ilan etmeleri, Allah'ın onlara açtıklarını gizleyip başkasını açıklamaları ve sözlerin yerini ve manalarını değiştirmeleri.

78- "Onlardan kimileri ümmidir, kitabı bilmezler" yazmayı bilmezler ki Tevrat'ı mütalaa etsinler ve içindekini araştırsınlar ya da Tevrat'ı bilmezler. **"İlla emaniyye (bazı kuruntulardan başka)"** istisna-i munkatıdır. Emaniy de ümniyye'nin çoğuludur, o aslında insanın içinde tasarladığı şeydir, menâ'dan gelir ki takdir edip tasarlamaktır. Bunun içindir ki yalana, temenni edilen ve okunan şeye de denilmiştir. Mana da şöyledir: Onlar kelamı değiştirenlerden aldıkları yalanlara veya onlardan duydukları boş vaatlere inanırlar; mesela cennete ancak Yahudilerin gireceği, cehennem ateşinin onlara sayılı günlerde dokunacağı gibi. Şöyle de denilmiştir: Ancak manayı bilmeden ve onu iyice düşünmeden okumadan başka bir şey bilmezler. Şu şiirde olduğu gibi:

Allah'ın kitabını ilk gecedен okudu,

Davud'un Zebur'u ağır ağır okuması gibi.

Fakat bu mana onların ümmi olmalarıyla uyuşmaz. **"Onlar yalnız zanda bulunurlar"**. Onlar zanda bulunan bir kavimden başkası değildir, onların bilgisi yoktur. Bazen zan ilmin karşılığında sahibi öyle inansa da kesin olmayan her görüş ve itikada denir, mesela mukalîdin ve bir şüpheden dolayı haktan sapanın itikadı gibi.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ

بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ
ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ
مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا
مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ
عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلَى
مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾

79 – Kitabı elleriyle yazıp, sonra da onunla az bir paha almaları için, bu, Allah katındandır, diyenlere yazıklar olsun. Elleriyle yazdıkları şeyden dolayı onlara yazıklar olsun ve kazandıkları şeyden dolayı da onlara yazıklar olsun.

80 – Dediler ki: Bize ateş ancak sayılı günler dokunur. De ki: Allah katında bir söz mü aldınız? Ki Allah asla sözünden caymaz. Yoksa Allah'a karşı bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?

81 – Hayır, kim bir kötülük kazanır ve suçu onu kuşatırsa, işte onlar cehennemin dostlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

79- “Veyl” hasret çekme ve helaktır. Kim onun cehennemde bir vadi veya bir dağ olduğunu söylese, manası şöyle olur: Orada bir yer vardır ki kime veyl denilmiŝse orada mekan tutacaktır. Belki de ona mecazen böyle denilmiştir. O aslında mastardır, fiili yoktur. Onunla nekire (tenvinli) olarak başlanması dua olması nedeniyle caiz görülmüştür.

“Kitabı yazanlara” yani tahrif edenlere yazıklar olsun. Belki yazdıklarından boş tevdileri murat etmiştir. “Elleriyle” bu da tekittir, mesela sağ elimle yazdım, gibi. “Sonra da bu, Allah katındandır, onunla az bir paha almaları için” yani bir miktar dünya matahı elde etmek için. Çünkü dünya matahı ne kadar büyük olsa da hak ettikleri sürek-

li azaba nazaran çok değersizdir. “Elleriyle yazdıkları şeyden dolayı onlara yazıklar olsun” yani kelamı tahrif edip değiştirenlere. “Ve kazandıkları şeyden dolayı onlara yazıklar olsun” bundan da aldıkları rüşveti murat ediyor.

80- “Ve kalu len temessen en naru (dediler: Ateş bize dokunmaz)”. Mess bir şeyi duyunun etkileneceği şekilde deriye dokundurmadır. Lems de bunu aramak gibidir, onun içindir ki: Eİmesuhu fela eciduhu (onu yokluyorum, bulamıyorum) denir. “Ancak sayılı günler” sınırlı ve az demektir. Rivayete göre bazıları: Bizler buzağıya tapma günleri kadar kırk gün azap görürüz, demişlerdir. Bazıları da şöyle demiştir: Dünyanın ömrü yedi bin yıldır, biz ancak her bin seneye karşı bir gün azap görürüz. “Kul ettehaztüm (de ki: Allah katından bir söz mü aldınız?)” iddia ettiğiniz şeye karşılık bir haber ve bir vaat mi aldınız? İbn Kesir ile Hafs zal’ı açık telaffuz (izhar) ederek, diğerleri de zal’ı teye idgam ederek okumuşlardır. “Felen yuhlifallahu va’dehu (Allah asla sözünden caymaz)”. Gizli şartın cevabıdır, İnittihaztüm indallahi ah-den felen yulifallahu ahdehu, demektir. Bunda da Allah’ın haberinde caymanın imkansız olduğuna delil vardır. “Em tekulune alallahi mala ta’lemun” em edatı istifham hemzesine muttasıldır, şu manayadır: İki şeyden hangisi olacaktır, bu da muhataba ikrar ettirmek içindir, çünkü ikisinden birinin olacağı bilinmektedir. Ya da em munkatıdır, bel (hayır) manasınadır: Hayır, böyle mi diyorsunuz? Bu da ikrar ettirmek ve azarlamak içindir.

81- “Belâ” bu da uzun süre ve çağlar boyu ateşin dokunmayacağına dair kabul etmedikleri şeyi en genel şekilde ispat etmektedir ki sözlerinin batıl olduğuna delil gibi olsun. Ve bu edat olumsuz şartın cevabına özgüdür. “Men kesebe seyyieten (kim bir kötülük kazanırsa)” çirkin bir şey yaparsa demektir. Seyyie ile hatie arasında şu fark vardır: Seyyie doğrudan hedef alarak yapılandır, hatie ise genellikle yanlışlıkla yapılandır. Çünkü o hatadan gelir. Kesb yarar sağlamaya çalışmaktır. Kazanmanın kötülüğe nispet edilmesi, “onları acıklı bir azapla müjdele” (*Al-i İmran: 21*) ayeti ve bu kabilden olanlar türünden (alay etmek için)dir.

“Suçu onu kuşatırsa” yani onu istila eder ve bütün hallerini kaplar da hiçbir yanı dışarıda kalmayacak şekilde onunla kuşatılmış gibi olursa demektir. Bu da ancak kafir için doğru olur, zira başkası kalbi ile tasdikten ve dili ile ikrardan başka bir şey yapmasa da suç onu kuşatmaz. Bunun içindir ki selef onu küfür ile tefsir etmiştir. Bunun tahkiki de şöyledir: Kim bir günah yapar da onu kökünden çekip atmazsa, bu onu onun gibi şeyi tekrara, ona dalmaya ve ondan daha

büyüğünü yapmaya sürükler. Sonunda günahlar onu istila eder ve kalbini tamamen sarar. O da tabiatıyla günahlara meyleder hale gelir, onları beğenir ve onlardan başkasında zevk olmadığına inanır ve diğer şeylerden nefret eder, ona öğüt vereni dinlemez. Nitekim Allah Teala şöyle demiştir: “Sonra kötülük yapanların akibeti ayetlerimizi yalanlamak oldu” (*Rum: 10*). Nafi hatiâtuhu okumuştur. Hemzenin ye'ye kalbi ve idgam ile de hatıyyatuhu da okunmuştur. “İşte onlar cehennemnin dostlarıdır” ahirette oradan ayrılmayacaklardır, tıpkı dünyada sebeplerinden ayrılmadıkları gibi. “Onlar orada ebedi kalacaklardır”. Devamlı yahut uzun süre demektir. Gördüğün gibi ne bu ayette ne de öncesinde büyük günah işleyenin cehennemde ebedi kalacağına dair delil yoktur.

وَالَّذِينَ آمَنُوا

وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ
إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا
الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

82 – İman edip iyi ameller işleyenler ise, işte onlar cennetin dostlarıdır. Onlar da orada ebedi kalacaklardır.

83 – Hani İsrail oğullarından: “Allah’tan başkasına ibadet etmeyin; anaya babaya, akrabalara, yetimlere, yoksullara iyilik edin, insanlara güzel söz söyleyin, namazı dos doğru kılın ve zekatı verin” diye kesin söz almıştık. Sonra içinizden pek azı hariç yüz çevirerek arka döndünüz.

82- “İman edip iyi ameller işleyenler ise, işte onlar cennetin dostlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır”. Allah Teala adeti gereği vaat ile tehdidi yan yana zikreder ki rahmeti umut edilsin ve azabından korkulsun. Ameli imanın üzerine atfetmesi onların birbirinden ayrı olduklarını gösterir.

83- “Ve iz ehazna min beni israile (hani İsrail oğullarından; Allah’tan başkasına ibadet etmeyin diye söz almıştık)”. Nehiy manasında haberdır, “vela yudarra katibün vela şehid” (*Bakara: 282*) ayetinde olduğu gibi. Bu, açık nehiyden daha mübalağalıdır; çünkü bunda yasaklanan kimsenin yasağa son vermeye koştuğunu akla getiriyor ve ondan haber veriyor. “La ta’budu” kıraatı ile kulu kavlinin ona atfedilmesi de bunu destekler. O zaman kavil maddesi gizlenmiş (onlara dedik) olur. Şöyle de denilmiştir: Takdiri, en lata’budu’dur, en hazfedilince muzari merfu olmuştur, şu şiirde olduğu gibi:

Ey savaşa katılmamı ve zevklere el atmamamı

Salıklayan kimse, sen beni ölümsüz mü kılacaksın?

En la ta’budu kıraatı da bunu gösterir ki o zaman misak’tan bedel ya da harfi cerin hazfi ile onun mamulü olur.

Bunun kasemin cevabı olduğu ve mananın da buna delalet ettiği de söylenmiştir, sanki: Hallefnahüm la tabudune (Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz diye size yemin verdirdik) demiş gibi olur. Nafi, İbn Amir, Ebu Amr, Asım ve Yakup hitabı hikaye babından te ile diğerleri de muhatapların gaip olmaları nedeniyle ye ile okumuşlardır. “**Ve bilvalideyni ihsana**” bu da gizli bir fiile müteallıktır, takdiri: Ve tuhsinune yahut ve ahsinu’dur.

“**Ve zilkurba velyetama velmesakini**” bu da valideyn’e matuftur. Yetama da yetimin cem’idir, nedama nedim’in çoğulu olduğu gibi, fakat bu az kullanılır. Miskîn ise fi’l veznindedir, sükunetten gelir. Sanki fakirlik onu sakın hale getirmiştir. “**Ve kulu linnasi hüsnen (insanlara güzel söyleyin)**” kavlen hasenen demektir, ona güzel demesi mübalağa içindir. Hamze, Kisai ve Yakup iki fetha ile hesenen okumuşlardır. İki zamme ile de hüsünen okunmuştur ki bu da Hicaz halkının lehçesidir. Büşra gibi mastar olarak da okunmuştur. Bundan maksat da güzel ahlak sahibi olmak ve insanları iyiye irşat etmektir. “**Namazı kılın ve zekatı verin**” bunlardan kendi dinlerinde farz edilenleri murat etmektedir. “**Sümme tevelleytüm**” burada da gaipten muhataba geçilerek üslup değiştirilmiştir. Belki de hitap Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında mevcut olanlarla öncekilere, genelleme yapılmıştır. Yani verdiğiniz sözden yüz çevirdiniz ve onu attınız demektir. “**Ancak içinizden pek azı hariç**” bundan da neshedilmeden önce Yahudilik dininde kalanları ve onlardan Müslüman olanları murat ediyor. “**Ve entüm mu’rîdun (sizler arka dönen kimselersiniz)**” siz öyle bir toplumsunuz ki adetiniz vefadan ve itaattan yan çizmektir. İ’raz’ın aslı karşı karşıyayken yan tarafa geçmektir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ
 أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَزْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ
 أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ
 دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ
 أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ
 بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ
 ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ
 يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

84 – Hani kanlarınızı akıtmayın, kendilerinizi yurtlarınızdan çıkarmayın diye kesin söz almıştık. Sonra şahitlik edip durduğunuz halde bunu ikrar ettiniz.

85 – Sonra sizler o kimselersiniz ki, kendilerinizi öldürüyor ve içinizden bir grubu onlara karşı günah ve düşmanlıkla tezahürat ederek yurtlarından çıkarıyorsunuz. Size esir olarak gelirlerse onlarla fidyeleşiyorsunuz. Halbuki onların çıkarılması size haram edilmiştir. Kitabın bir kısmına inanıyor, bir kısmına inanmıyor musunuz? İçinizden bunu yapanların cezası dünya hayatında rüsvaylıktan başkası değildir. Kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine döndürülürler. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

84- “Ve iz ehazna misakaküm ...” bu da yukarıda geçen gibidir (nehiy manasında haberdır). Bundan maksat da birbirlerine taarruz ederek öldürmek ve yurttan çıkarmaktır. Bir adamın başkasını öldürmesi kendini öldürme sayılması, ona soy veya din bakımından bağlı olmasındandır. Zira böylece kısasa çarptırılır. Mana şöyledir de denilmiştir: Kanlarınızı dökmeyi ve yurtlarınızdan çıkarılmayı mubah kılan şeyleri yapmayın yahut sizi helak edecek ve sizi ebedi hayat an alıkoyacak şeyleri yapmayın. Çünkü o, aslında kendinizi öldürmektir. Sizi yurdunuz olan cennete girmekten men edecek şeyi yapmayın,

çünkü o gerçek sürgündür.

“Sonra ikrar ettiniz” verdiğiniz sözü ve lazım olduğunu itiraf ettiniz. **“Ve entüm teşhedun (şahitlik ederek)”** tekittir, filanca kendine şahitlik ederek ikrar etti sözü gibidir. Şöyle de denilmiştir: Ey hayatta olanlar, sizler seleflerinizin ikrarına şahitlik ediyorsunuz” o zaman ikrarın bunlara isnadı mecazi olur.

85- “Sümme entüm haulai (sonra sizler o kimselersiniz)” söz verdikten, onu ikrar ettikten ve ona şahitlik ettikten sonra yaptıkları şeyi sümme edatı ile akla uzak (ziyan) görmüştür. Entüm müptedadır, haulai de haberidir, mana da siz bunlardan sonra o sözü bozan kimselersiniz, şeklindedir. “Sen şöyle şöyle yapan o adamsın” sözüne benzer. Sıfatın değişmesini zatın değişmesine benzetmiştir. Onlara isnat edilen şey veyahut gaiplerken onlardan aktarılan şey itibarı ile de onları huzurda kabul etmiştir.

“Taktülune enfüsekü...” ya haldir, amili de ism-i işaret’teki manadır ya da geçen cümlelerin açıklamasıdır. Şöyle de denilmiştir: Haulai tekittir, haber de o cümledir. Şöyle de denilmiştir: Haulai ellezi manasıdır, cümle de sılasıdır, toplamı da haberdir. Teksir kalıbı ile tukattilune de okunmuştur. **“Tezaherune aleyhim bilismi veludvani”** bu da tuhricune’nin failinden yahut mef’ulünden veyahut her ikisinden haldir. Tezahüat yardımlaşmadır, zahır’dan (sırt sırta vermekten) gelir. Asım, Hamze ve Kisai iki te’den birini atarak okumuşlardır, iki teyi idgam yapmayarak da okunmuştur. Tetezahherune manasına te-zahherune de okunmuştur.

“Size esir olarak gelirlerse, onlarla fidyeleşiyorsunuz”. Rivayete göre Yahudi Kurayza oğulları Evs’in, Nadiyr oğulları da Hazrec’in müttefiği idiler. Savaşıkları zaman her grup kendi müttefiğine yardım eder; adam öldürür, yurtları tahrip eder ve halkını sürerdi. İki gruptan biri esir edildiği zaman da onun için fidye toplarlardı. Bunun manası şöyledir de denilmiştir: Size şeytanların ellerinde esir olarak gelirlerse, onları irşat ve vaazla kurtarmaya teşebbüs edersiniz de kendinizi kurtarmazsınız. Mesela: “İnsanlara iyiliği emreder de kendi nefislerinizi unuttur musunuz?” (Bakara: 44) ayetinde olduğu gibi. Hamze esra okumuştur ki esir’in çoğuludur, tıpkı cerih ve cerha gibi. Cemi olarak üsara da okunmuştur ki çoğulu sekra ve sükara olur. Üsara’nın esirin çoğulu olduğu da söylenmiştir, sanki bunda keslana benzetilmiş ve onun gibi cemi edilmiştir. İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve İbn Amir tefduhum okumuşlardır.

“Ve hüve muharremün aleyküm ihracuhum (halbuki onların çıkarılması size haram edilmiştir)”. Bu da ve tuhricune ferikan min-

küm min diyarihîm kavline müteallıktır, aradaki de itiraziye'dir, hüve zamiri de şe'n içindir veya müphemdir, onu ihracuhum lafzı tefsir etmektedir. Ya da zamir ve tuhrîcune'nin gösterdiği ihraca racidir, ihrac da tekit ve açıklamadır.

“Kitabın bir kısmına inanıyor” yani fidyeye demektir, “bir kısmına inanmıyor musunuz?” o da savaşmanın ve sürgünün haram olmasıdır. “İçinizden bunu yapanların cezası dünya hayatında rüsvaylıktan başkası değildir”. Mesela Kurayza oğullarını öldürmek ve esir etmek, Nadiyr oğullarını sürmek ve başkalarına cizye koymak gibi. Burada geçen hizy'in aslı utanılacak aşağılıktır. Bunun içindir ki her ikisinde de kullanılır. “Kıyamet gününde de azabın en şiddetlisine döndürülürler” çünkü isyanları da en şiddetlidir. “Allah yaptıklarınızdan gafil değildir” bu da tehdidi tekit etmektedir, yani Allah Teala gözetlemektedir; onların yaptıklarından gafil değildir. Asım, Mufaddal rivayetinde “minküm” lafzından dolayı türedduna okumuştur. İbn Kesir, Nafi, Şube de Asım'dan rivayetinde ve Yakup zamirin men'e raci olmasıyla yamelun okumuşlardır.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا
يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ
آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا
جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا
كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

86 – İşte onlar o kimselerdir ki ahirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır. Artık onların azabı hafifletilmez ve onlara yardım da edilmez.

87 – Andolsun ki Musa'ya kitabı verdik ve ondan sonra peygamberleri birbirinin ardından gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik ve onu Ruh'u'l – Kuds ile destekledik. Demek ne zaman size bir peygamber hoşunuza gitmeyen bir şey getirirse, kibirlenmek isteyeceksiniz. Kimilerini yalanladınız, kimilerini de öldürüyorsunuz.

86-“İşte onlar o kimselerdir ki ahirete karşılık dünya hayatını satın almışlardır” dünya yaşamını ahirete tercih etmişlerdir. **“Artık onların azabı hafifletilmez”** dünyada cizyeyi ve ahirette azabı eksiltmekle. **“Ve onlara yardım da edilmez”** cizyenin ve azabın kaldırılmasıyla.

87- “Andolsun ki Musa’ya kitabı verdik” Tevrat’ı **“ve ondan sonra peygamberleri birbiri ardından gönderdik”** yani elçileri onun izinden gönderdik, tıpkı: “Sonra elçilerimizi arka arkaya gönderdik” (*Mü’minun: 44*) ayeti gibi. Kaffahu arkasından göndermektir, kaffahu bihi de arkasına takmaktır ki kafa’dan gelir, zennebehu (kuyruk takmak) zenep’ten geldiği gibi.

“Meryem oğlu İsa’ya da belgeler verdik” açık mucizeler verdik, mesela ölüleri diriltmek, anadan doğma gözsüzleri ve alaca hastalarını iyileştirmek, gaipten haber vermek gibi ya da İncil’i verdik. İsa’nın İbranice’si Yesu’dur, Meryem de hizmetçi manasındır. O da İbranice erkekleri çok ziyaret eden kadın demektir, nitekim zîr de kadınları çok ziyaret eden erkek demektir. Şair Ru’be de şöyle demiştir:

Meryem’i ulaşmayan Zir’e dedim ki.

Meryem’in vezni mef’aldir, çünkü fa’yel vezni sabit değildir. **“Ey-yednahu”** onu takviye ettik demektir. Hemzenin meddi ile âyednahu da okunmuştur. **“Ruhu’l – Kudus ile”** kutsal ruh ile demektir. Tıpkı: Hatimul cud (cömert Hatim) ve recülü sıdk (doğru adam) gibi. Bundan Cebraill’i ya da İsa’nın ruhunu murat etmiştir. İkisine de selam olsun. İsa’ya bu sıfatın verilmesi şeytanın dokunmasından temiz olduğu ya da Allah Teala’nın yanında kıymetli olduğu içindir. Bu nedendir ki onu yüce zatına nispet etmiştir **“kendi ruhundan”** (*Nisa: 171*). Ya da hayızlı rahimlerde kalmadığı içindir. Yahut kutsal ruhtan İncil’i veyahut okuyarak ölüleri dirilttiği ism-i azamı murat etmiştir. İbn Kesir, Kur’an’ın her yerinde dal’in sükunu ile Kuds okumuştur.

“Efe küllema caeküm resulun bima la tehva enfüsüküm” bima la tehva, bima la tuhibbuhu (sevmediğiniz) demektir. Heviye kesre ile heven sevmektir. Fetha ile heva hüviyyen de yardan düşmektir. Atıf edatı olan fe ile matufun aleyhinin (veleka ateyna musel kitabe...) arasına hemzenin girmesi, onları hemen bu davranışlarından dolayı kınamak ve hallerine şaşmak içindir. Cümlelerin istinaf (yeni söz başı) olması da muhtemeldir, o zaman fe hemzeden sonra takdir edilen atıf için olur. **“Kibirilenmek isteyeceksiniz”** imandan ve peygamberlere tabi olmaktan. **“Feferikan kezzabtüm (kimini yalanladınız)”** Musa ile İsa gibi, ikisine de selam olsun. Bu fe de ya sebep için ya da illet içindir. **“Kimilerini de öldürüyorsunuz”** mesela Zekeriya ve Yahya gibi. Muzari sigası ile (taktulun) demesi geçmiş halin hikayesini akıllara

getirmek içindir Çünkü durum çok fecidir, bir de ayet sonlarına riayet içindir. Ya da sizin de şimdi o halde olmanızdan dolayıdır. Zira sizler de Muhammed'i öldürmek için etrafında dolaşıp duruyorsunuz, fakat ben onu koruyacağım. Onun içindir ki ona büyü yaptınız ve zehirli et yedirdiniz.

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ

لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾
وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ
وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا
جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

88 – “Kalplerimiz perdelidir”, dediler. Bilakis küfürleri yüzünden Allah onlara lanet etmiştir. Ne de az iman ediyorlar!

89 – Onlara Allah katından yanlarındakini tasdik edici bir kitap geldiği zaman – ki daha önce kafirlere karşı fetih istiyorlardı – tanıdıkları şey onlara gelince, onu inkar ettiler. Allah'ın laneti kafirlerin üzerine olsun.

88- “Ve kalu kulubuna gulf (kalplerimiz perdelidir)” dediler. Yaradılıştan gelen kapaklarla kapalıdır, onlara senin getirdiklerin ulaşmaz ve onu anlamazlar. Ağlef'ten istiare edilmiştir ki sünnetsiz (kabuklu) demektir. Aslının guluf olduğu da söylenmiştir ki gılafin çoğuludur, lam sakın kılınarak tahfif edilmiştir. Mana da şöyledir: O kalpler ilim dağarcığıdır, hangi ilmi duyarsa onu kavrar, fakat senin dediğini anlamaz. Ya da, onun içinde olmayanlara ihtiyacımız yoktur. “Bilakis küfürleri yüzünden Allah onlara lanet etmiştir” bu da dediklerini reddetmektedir. Mana da şöyledir: O kalpler fıtrat ve hakkı kabul etmek üzere yaratılmıştır, fakat Allah onları inkarları yüzünden rezil etmiş ve kabiliyetlerini köreltmıştır. Ya da şöyledir: Onlar senin dediğinde bir eksiklik olduğu için kabul etmiyor değiller, inkarları yüzünden Allah onları başarısız kılmıştır. Nitekim Allah Teala şöyle demiştir: “Kulaklarını sağır ve gözlerini kör etti” (Muhammed: 23). Ya da onlar mel'un kafirlerdir, ilim iddiaları ve sana muhtaç olmama savları nerede kaldı?

“Fe kalilen ma yü’minun (ne de az iman ediyorlar!)” az iman ediyorlar. Ma edatı zaittir, azlığı abartmak için getirilmiştir. O da kitabın bir kısmına iman etmeleridir. Azlıktan yokluk (imanlarının hiç olmadığı) da murat edilmiştir, denilmiştir.

89- “Velemma caehüm kitabun min indillahi (onlara Allah’ın katından bir kitap gelince)” yani Kur’an gelince, **“musaddikun lima maahüm (yanlarındakini tasdik edici)”** yani kitaplardan yanlarındakini demektir. Kitaptan hal olarak mansup (musaddikan) da okunmuştur, çünkü kitap sıfatla tahsis edilmiştir. Lemma’nın cevabı, ikinci lemma’nın cevabı ipucu verdiği için hazfedilmiştir. **“Ki daha önce kafirlere karşı fetih istiyorlardı”** yani müşriklere karşı yardım istiyor ve: Allah’ım, Tevrat’ta sıfatı geçen ahir zaman Peygamberinin yüzü suyu hürmetine bize yardım et, diyorlardı. Yahut onlara açar ve onlara kendilerinden bir peygamber gönderileceğini ve zamanının yaklaştığını bildirirlerdi. Sin mübalâğa ve failin bunu kendinden istediğini hissettirmek içindir.

“Tanıdıkları şey onlara gelince” yani hak gelince **“onu inkar ettiler”** hasetlerinden ve liderliği kaçırma korkusundan. **“Felanetullahi alel kafirin (Allah’ın laneti kafirlerin üzerine olsun)”** yani onların üzerine olsun. Aleyhim demeyip de açıktan kafirler demesi, onların, küfürleri yüzünden lanet edildiklerini göstermek içindir. Bu durumda elkafirin’deki lam ahd için olur. Cins için olması da caizdir ki onun içine daha öncelikle girerler.

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ
 اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ
 عِبَادِهِ فَبِأَيِّ مَا بَغَضَ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ
 مُهِينٌ ٩٠ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ
 بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ
 مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ
 قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ٩١ وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَى
 بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ٩٢

90 – Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kışkırdıkları için Allah'ın indirdiğini inkar ederek kendilerini satmaları ne kötü bir şeydir. Böylece gazap üstüne gazaba çarpıldılar. Kafirler için aşağılayıcı bir azap vardır.

91 – Onlara Allah'ın indirdiğine iman edin denildiği zaman, “biz, bize indirilene iman ederiz” derler; onun ötesindekini inkar ederler. Halbuki o haktır ve yanlarındakini tasdik edicidir. De ki: Eger mü'minler iseniz daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürdünüz?

92 – Andolsun Musa size mucizelerle geldi, sonra onun ardından nefislerinize zulmederek buzağıyı İlah edindiniz.

90- “Bi'semeşterev bihi enfüsehüm” ma nekiredir, şey manası nadır, bi'sen'in gizli failini ayırmak içindir, işterev de sıfatıdır. Manası sattılar yahut kendi zanlarında satın aldılar demektir. Çünkü onlar yaptıkları şeyle kendilerini cezadan kurtardıklarını zannettiler. “En-yekfuru bima enzelellah” bu da mahsus bizzem'dir (öznedir).

“Bağyen” kendilerinin olmayan şeyi istemelerinden ve hasetlerinden demektir, bu da en yekfuru (kafir olmalarının) illeti (sebebi)dir. işterev fiilinin değil, çünkü araya fasıla girmiştir. “En yünezzilallahu” lien yünezzilallahu yahut ala en yünezzilallahu demektir. Yani Allah'ın indirdiği şeyden dolayı onu kışkırdılar demektir. İbn Kesir, Ebu Amr

ve Yakup şeddesiz (en yünzile) okumuşlardır. **“lütfundan”** yani vahiyden demektir. **“Kullarından dilediğine”** yani elçilik için seçtiğine demektir. **“Böylece gazap üstüne gazaba çarpıldılar”** küfürleri ve yaratılmışların en üstününü kıskandıkları için. Şöyle de denilmiştir: İsa aleyhisselam’dan sonra Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’i de inkar ettikleri için yahut Üzeyr Allah’ın oğludur demelerinden sonra. **“Kafirler için aşağılayıcı bir azap vardır”** bundan onları hor etmek istenmiştir, asinin azabı ise öyle değildir, çünkü o, günahlarına temizliktir.

91- “Onlara: Allah’ın indirdiğine iman edin, denildiği zaman” Allah’ın indirdiği bütün inen kitapları kapsar. **“Biz, bize indirilene iman ederiz, derler”** yani Teyrat’a demektir. **“Ve yekfurune bima veraeh (onun ötesindeki inkar ederler)”**. Kalu’daki zamirden haldir. Vera aslında mastardır, zarf kılınmıştır. Faile muzaf olur, bundan da onunla gizlenen şey murat edilir ki o da arkasıdır. Mef’ul’e de muzaf olur, ondan da kendisini gizleyen şey murat edilir, o da önüdür. Bunun içindir ki zıt manaya kullanılan kelimelerdendir. **“Vehüvel hakku”** zamir vera’ya racidir. Ondandır da murat edilen de Kur’an’dır. **“Musad-dikan lima maahüm”** tekit eden haldir, dediklerinin reddini içermektedir. Çünkü onlar Teyrat’a uyan şeyleri inkar edince onu da inkar etmişlerdir.

“Kul felime taktülune enbiyaallahi (de ki: Eğer mü’minler isniz daha önce Allah’ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?)” Teyrat’a iman etmekle beraber peygamberleri öldürmelerine itirazdır, çünkü Teyrat bunu caiz görmez. Öldürmenin onlara isnat edilmesi, atalarının yapmış olmasından ve kendilerinin de buna rıza gösterip karar vermiş olmalarındandır. Yalnız Nafi Kur’an’ın her yerinde hemze ile enbiaallahi şeklinde okumuştur.

92- “Andolsun ki Musa size mucizelerle geldi”. Yani: **“Andolsun Musa’ya açık dokuz mucize vermiştik” (İsra:101)** ayetinde zikredilen dokuz mucize demektir. **“Sonra buzağıyı edindiniz”** yani ilah edindiniz. **“Onun ardından”** Musa’nın gelmesinden sonra veyahut Tur’a gitmesinden sonra, **“veentüm zalimun”** haldir, ona ibadet etmek yahut Allah’ın ayetlerini ihlal etmekle zalimler olarak buzağıyı ilah edindiniz manasıdır. Ya da ara cümledir ki sizler öyle bir kavimsiniz ki adetiniz zulmetmektir demektir. Bu ayetin akışı yukarıdaki gibi: **“Biz bize indirilene iman ederiz” (Bakara:91)** sözlerini iptal etmek ve bu Peygamberle muamelelerinin atalarının Musa ile muameleleriyle aynı olduğuna dikkat çekmek içindir. Kıssayı tekrar etmek için değildir, arkası da öyledir.

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا
مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا
وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا
يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾
قُلْ إِنْ كَأَنْتَ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ
دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾

93 – Bir vakitler sizden teminatlı söz almış ve Tur'u tepenize kaldırmıştık. Size verdiğimizizi kuvvetle tutun ve dinleyin. Onlarsa: Dinledik, isyan ettik, dediler. İnkarları yüzünden kalplerine buzağıya tapma tutkusu sızdırıldı. De ki: Eğer mü'minler idiyerseniz imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür!

94 – De ki: Eğer ahiret yurdu başkalarına değil de Allah katında sadece size has ise, eğer doğru kimseler iseniz, ölümü isteyin.

93- “Bir vakitler sizden teminatlı söz almış ve Tur'u tepenize kaldırmıştık. Size verdiğimizizi kuvvetle tutun ve dinleyin”. Yani onlara şöyle dedik: Tevrat'ta size emredilenleri ciddiyet ve kararlılıkla tutun, ona itaat dinlemesiyle dinleyin. “Dinledik” senin sözünü “isyan ettik” emrine, dediler. “Kalplerine buzağıya tapma tutkusu sızdırıldı” sevgisi içlerine girdi, onun sureti kalplerine nakş oldu. Çünkü kendilerini ona aşırı şekilde kaptırmışlardı. Boya kumaşa nasıl işler ve şarap bedeninin derinliklerine nasıl nüfuz ederse onların da içine öyle girmişti. Kalplerine ifadesi içmenin (sızdırılmanın) yerini açıklamak içindir, nitekim Allah Teala şöyle demiştir: “Onlar ancak karınlarında ateş yiyorlar” (Nisa: 10).

“Biküfrihim” küfürleri sebebiyle demektir. Zira onlar mücessime (Allah'ı cisme benzetenler) yahut hululiye (Allah'ın eşyanın içine girdiğine inananlar) idiler. Buzağıdan daha beğendikleri bir cisim görmedikleri için Samiri'nin yaptığı o şey onlara çok hoş geldi. “Kul bi'sema ye'mürüküm imanüküm (de ki: İmanınızın size emrettiği şey ne kötüdür!)” Tevrat'a imanınız demektir. Bi'sema'nın mahsus bizzemmi (asıl öznesi) mahzuftur, mesela hazel emr (bu durum) ya-

hut bunu ve başkasını içine alacak şekilde üç ayette onları susturmak için zikredilen kabahatları gibi şeylerdir. “Eğer mü'minler iseniz” bu da Tevrat'a iman iddialarını çürütmek için onları itirafa zorlamadır, takdiri şöyledir: Eğer ona inanan kimselerseniz, size bu çirkin şeyleri emretmez, ona imanınız bunlara müsaade etmez yahut ona inanıyorsanız ona imanınızın size emrettiği şey ne kötüdür! Çünkü mü'min ancak imanının gereğini yapmalıdır. Fakat ona iman bunu emretmez; öyleyse sizler mü'minler değilsiniz.

94- “Kul inkânet lekümüd darul ahiretü indallahi haliseten (de ki: Eğer ahiret yurdu Allah katında sadece size has ise)” size özgü ise, çünkü siz, cennete ancak Yahudi olanlar girecektir, demiştiniz. Halisaten dâr lafzından haldir. “Min duninnasi (başka insanlara değil de)” diğerlerine veya Müslümanlara değil de size has ise, bu durumda enneas'taki lam ahd içindir. “Eğer doğru kimseler iseniz ölümü isteyin” çünkü cennete kesin gideceğine inanan bir kimse onu arzular ve bu kirlere bulaşmış dünyadan kurtulup oraya gitmeyi ister. Nitekim Hazreti Ali radiyallahu anh şöyle demiştir: Ben ölümün üzerine düşsem yahut ölüm benim üzerime düşse hiç aldırmam. Ammar bin Yasir de Sıffin savaşında şöyle demiştir:

*İşte şimdi dostlara kavuşacağım;
Muhammed'e ve arkadaşlarına!*

Huzeyfe de can çekişirken şöyle demiştir:

*Tam ihtiyacım varken dostum (ölüm) geldi,
Bugün öldüğüne pişman olan kurtulmaz.*

İhtiyacım varken onu temenni etmişken demektir. Hele bir kimse cennetin kendine tahsis edileceğini ve başkasının ortak olmayacağını bilirse ölümü daha çok ister.

وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَلَعْتُمْ أَيْدِيَهُمْ ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾
وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا
يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحِّزِهِ مِنْ
الْعَذَابِ ۚ أَنْ يُعَمَّرَ ۚ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

95 – Bunu önceden elleriyle gönderdikleri şey yüzünden asla temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir.

96 – Elbette onları hayata karşı insanların en hırslıları olarak bulacaksınız. Müşriklerden de bazıları bin yıl yaşatılmasını ister. Halbuki ona o ömrün verilmesi onu azaptan uzaklaştıracak değildir. Allah onların yaptıklarını pekiyi bilmektedir.

95- “Bunu önceden elleriyle gönderdikleri şey yüzünden asla temenni etmeyeceklerdir” Cehennemi kazandıran şeyler yüzünden, mesela Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’i ve Kur’an’ı inkar etmeleri ve Tevrat’ı değiştirmeleri gibi. El, işlerini yapmak için insana özgü bir alet ve birçok yararlı şeyleri onunla yaptığı için bazen nefis, bazen de kudret yerine kullanılmıştır. Bu cümle gaipten haber vermektedir ve dediği de olmuştur; çünkü eğer ölümü isteselerdi nakledilir ve meşhur olurdu. Çünkü temenni kalp işi değildir ki gizli kalsın. O, keşke şuyum olsaydı demektir. Eğer kalp ile olsa idi, temenni ettik, derlerdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Eğer Yahudiler ölümü temenni etselerdi, her birinin tükürüğü boğazına tıkanır ve olduğu yerde ölürdü ve yeryüzünde bir Yahudi kalmazdı. “Allah zalimleri çok iyi bilmektedir” bu da onları tehdittir ve kendilerinin olmayan bir şeyi iddia etmek ve başkalarının olan bir şeyi de onlar için kabul etmemekle zalim olduklarına dikkat çekmedir.

96- “Veletecidennehüm ahrasannasi ala hayah” bu, aklı ile bulma ve bilme yerine kullanılan vecede fiilinden gelmektedir, iki mef’ulü de hümm ile ahrasan nasi’dir. Hayatın şeklinde nekire olması da ondan hayatın fertlerinden herhangi bir fert kastedilmiş olmasındandır, o da uzun yaşamaktır. Lam ile (alelhayati) de okunmuştur. “Ve minellezine eşreku” bu da ahrasa’nın manasına göre denilmiştir, sanki ahrasa minannas (insanlardan daha hırslı) demek istemiştir. O zaman mana da

şöyle olur: Onları hayata karşı insanlardan ve müşriklerden daha hırslı bulursun. Yalnız müşriklerin zikredilmesi, mübalağa içindir; çünkü onların hırsları çok abartılıdır, öyle ki bu geçici hayattan başkasını bilmezler. Bir de onları azarlamak ve paylamak için tek olarak zikredilmişlerdir. Zira hırsları artıp da inkar edenlerin ceza göreceklerini ikrar edince, bu onların cehenneme gideceklerini bildiklerini gösterir. Ah-rasa minellezine eşreku murad edilmesi de caizdir, o zaman birincisi onu gösterdiği için hazfedilmiş olur. Ve minellezine eşreku'nun yeni söz başı ve sıfatı mahzuf müptedanın haberi olması da caizdir.

“Biri (kimi) sever” bu da müşriklerden Yahudiler murat edilmesi üzerinedir, çünkü onlar, Üzeyr Allah'ın oğludur, dediler. Yani onlardan öyle insanlar vardır ki birileri bin yıl yaşamayı sever, demektir. Bu da birinci ihtimale göre aşırı hırslarını açıklayan söz başı olur. **“Lev yuammerü elfe senetin (bin yıl yaşatılmasını)”** bu da sevgilerini hika-ye etmektedir. Lev de leyte (temenni) manasınadır. Aslı lev uammere (keşke yaşatılsaydım)dır, yevveddü'den dolayı gaip sigasıyla verilmiştir. Mesela: Halefe billahi leyefalenne (şöyle yapacağına yemin etti) sözün gibi (leefalenne, yapacağım demek istemiştir). **“Vema hüve mimüzahzihihi minel azabi en yuammere”** hüve zamiri ahadihim lafzına racidir, en yuammere de müzahzihihi'nin failidir. Yani uzun süre yaşatılması o birini ateşten uzaklaştıracak değildir, demektir. Yahut zamir yuammeru'nun gösterdiği şeye (mastara) racidir, en yuammer de ondan bedeldir. Ya da hüve zamiri müphemdir, en yuammer de onun izahıdır. Sene'nin aslı senevet'tir, çünkü çoğulunda senevat derler. Aslının cephe vezninde senhe olduğu da söylenmiştir, çünkü sanehtuhu (yıllık hesabiyle çalıştım), derler. Tesennehetin nahlatü de hurma ağacının üzerinden seneler geçmektir. Zahzaha da uzaklaştırmaktır. **“Allah onların yaptıklarını pekiyi görmektedir”** onları cezalandıracaktır.

قُلْ مَنْ

كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ
مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ
﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ

وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

97 – De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa, bunda şüphe yoktur ki onu önündekini tasdik edici, yol gösterici ve mü'minlere müjdeci olarak senin kalbine Allah'ın izni ile o indirmişti.

98 – Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, bunda şüphe yoktur ki, Allah da o kâfirlerin düşmanıdır.

97- “De ki: Kim Cebrail'e düşman olursa” Abdullah bin Soriya hakkında indi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e, kendine kimin indiğini sordu, o da: Cebrail, dedi. O da şöyle dedi: O bizim düşmanımızdır, bize defalarca düşmanlık etti, en kötüsü de peygamberimize Beytümukaddes'i Buhtunassar'ın harap edeceği vahyini getirdi. Biz de onu öldürmesi için birini gönderdik. Onu Babil'de gördü, Cebrail ona mani oldu ve: Eğer Rabbiniz ona sizi helak etmesini emretti ise size bu fırsatı vermez. Eğer değilse onu niçin öldüreceksiniz, dedi? Şöyle de denilmiştir: Hazreti Ömer radiyallahu anı Yahudilerin dershanesine girdi, onlara Cebrail'i sordu, onlar da: O bizim düşmanımızdır, sırlarımızı Muhammed'e bildiriyor. O deprem ve azap meleğidir, Mikail ise bolluk ve esenlik meleğidir, dediler. O da: O ikisinin Allah katındaki yeri nedir, dedi? Onlar da Cebrail sağında, Mikail de solunda oturur, aralarında düşmanlık vardır, dediler. O da: Eğer sizin dediğiniz gibi ise onlar düşman değildirler ve siz eşekten daha nankörsünüz. Kim o ikisinden birine düşman olursa, o Allah'ın düşmanıdır, dedi. Sonra Hazreti Ömer döndü, Cebrail'in ondan önce Efendimize vahiy getirdiğini gördü, Efendimiz de: Rabbin senin görüşüne katıldı, dedi.

Cibril kelimesinde sekiz lügat vardır, dördü meşhurdur: Cebreil selsebil gibi, bunu Hamze ile Kisai okumuşlardır. Ra'nın kesri ve hemzenin hazfi ile Cibril, bunu da İbn Kesir okumuştur. Cebreil, Cahıneriş vezninde, bunu da Ebu Bekir rivayetinde Asım okumuştur. Cibril,

kındıl gibi, bunu da diğerleri okumuştur. Dördü de şazdır: Cebrail, Ceberail, Ceberail, ve Cebrîn. Ucm ve marife'likten dolayı da gayri munsarif'tir. Manası da Abdullah demektir.

"Feinnehu nezzelehu (onu o indirdi)" birinci açık zamir Cebrail'e, ikincisi de Kur'an'a racidir. Daha önce geçmediği halde Kur'an'a raci olması şanınin yüceliğini gösterir; sanki bilindiği ve çok meşhur olduğu için daha önce geçmesine gerek duyulmamıştır. **"Kalbine"** çünkü kalp vahyi ilk kabul edendir, anlama ve ezberleme mahallidir. Hakkı ala kalbî demek idi, ancak Allah'ın kelamını hikaye tarzında gelmiştir, sanki: Kul ma tekellemtü bihi men kâne adüvven licibrile feinnehu nezzelehu ala kalbike, demiş, o da bunu aynen aktarmıştır. **"Biiznilahi (Allah'ın izni ile)"** emri ve kolaylaştırması ile. Bu da nezzele'nin failinden haldir.

"Musaddikan lima beyne yedeyhi ve hüden ve büşra lilmü'minin" bunlar da nezzele'nin mef'ulünden haldirler. Öyle görünüyor ki şartın cevabı feinnehu nezzelehu'dur. Mana da şöyledir: Onlardan kim Cebrail'e düşmanlık ederse, insaf ipini boynundan çıkarmış olur ya da yanındaki kitabı düşmanlığı ile inkar etmiş olur, çünkü sana vahiy ile inmiştir. Çünkü o, geçmiş kitapları tasdik eden bir kitap olarak inmiştir. Böylece cevap hazf edildi, sebebi onun yerine geçirildi. Ya da mana şöyledir: Kim ona düşman olursa düşmanlığının sebebi onu sana indirmesidir. Şöyle de denilmiştir: Cevap mahzuftur, felyemüt gayzan (kahrından ölsün) gibi bir şeydir. Ya da hüve adüvvün li veyahut ayette dediği gibi ene adüvvühu (ben onun düşmanıyım).

98- "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, şüphe yoktur ki Allah o kafirlerin düşmanıdır". Allah'a düşmanlıktan, inat ederek ona karşı gelmeyi ya da ona yakın kullarına düşmanlığı murat etmiştir. İsmi başa koyması ise şanınin yüceltmek içindir, mesela: "Razı etmeyi en çok hak eden Allah ve Resul'üdür" (*Tevbe: 62*) ayeti gibi. İki meleğin de ayrı zikredilmesi, faziletlerinden dolayıdır, sanki onlar başka bir cinstir. Ayrıca birine ve hepsine düşmanlık etmek, küfürde ve Allah'ın düşmanlığını çekmede bir olduğuna ve onlardan birine düşman olanın hepsine düşman olduğuna dikkat çekmek içindir. Çünkü düşmanlıklarını ve dostluklarını gerektiren şey gerçekte birdir. Bir de o ikisinin özellikle zikredilmesi, tartışmanın onların hakkında olmasındandır. Zamirin yerine zahiri koymak da Allah Teala'nın onlara düşman olması inkarlarından olduğunu ve meleklerle ve peygamberlere düşmanlık etmenin küfür olduğunu bildirmek içindir. Nafi Mikail (ayınla) vezninde Mikail (hemze ile) okumuştur; Ebu Amr, Yakup ve Hafs rivayetinde de Asım

mîad vezninde Mîkal okumuşlardır. Kalanlar da hemze ve arkasından ye ile Mikaiyl okumuşlardır. Mîkeil (ayınla) vezninde Mîkeil (hemze ile), Mikeil ve Mîkîil de okunmuştur.

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا

إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾
 أَوْ كَلَّمَآ عَاهِدُوا عَهْدًا نَّبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ
 لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
 مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابُ
 كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

99 – Andolsun ki sana apaçık ayetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkar ederler.

100 – Demek ne zaman bir antlaşma yapacak olsalar, onu içlerinden bir grup kaldırıp atacak, öyle mi? Hayır, onların çoğu iman etmezler.

101 – Onlara Allah katından yanlarındakini tasdik edici bir peygamber geldiği zaman, kendilerine kitap verilenlerden bir grup Allah'ın kitabını hiçbir şey bilmiyorlar gibi kaldırıp arkalarına atırlar.

99- “Andolsun ki sana apaçık ayetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkar ederler”. Yani azılı kafirler demektir. Fasıklık bir tür günah-ta zikredilirse, onun büyüklüğünü gösterir, sanki haddini aşmış gibi olur. Bu ayet İbn Soriya hakkında indi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şöyle demişti: Bize bildiğimiz bir şey getirmedi, sana bir ayet de inmedi ki ardına düşelim.

100- “Eve küllema ahedu ahden (demek bir antlaşma yapacak olsalar)” hemze inkâr içindir, vav da mahzufa atıf içindir, takdiri şöyledir: Ekeferu bilayati ve küllema ahedu. Vav'ın sükunu ile (ev) şeklinde de okunmuştur, takdir şöyle olur: İllellezine feseke ev küllema ahedu. Uhidu ve ahidu şeklinde de okunmuştur. “Nebezehu ferikun minhum

(onu içlerinden bir grup kaldırıp atacak, öyle mi?)” Bozacak demektir? Nebz’in aslı atmaktır, ancak genellikle atıp unutulmuş şeyde kullanılır. Ferikun demesi, bazılarının o sözü bozmamalarından dolayıdır. “Hayır, çoğu iman etmezler”. Bu da o grubun azınlık olduğunun veya açıktan bozmayanların gizliden mü’min olduklarının akla gelmesini reddetmek içindir.

101- “Onlara Allah katından yanlarındakini tasdik edici bir peygamber geldiği zaman” İsa ve Muhammed gibi, o ikisine de selam olsun, “kendilerine kitap verilenlerden bir grup Allah’ın kitabını kaldırıp arkalarına attılar” Allah’ın kitabı Tevrat demektir, çünkü onların onu tasdik eden peygamberi inkarları, onu tasdik eden şeylerde onu inkardır ve içinde mucizelerle desteklenmiş elçilere imanın vacip olduğunu bildiren şeyi de arkaya atmadır. Şöyle de denilmiştir: Resul sallallahu aleyhi sellem’in yanında olan şey Kur’an’dır. “Sırtlarının arkasına” ondan baş çevirmelerini önemsiz olduğu için arkaya atılan şeyden yüz çevirmeye benzetti. “Sanki bilmiyorlarmış gibi” onun Allah kitabı olduğunu, yani onların bu husustaki bilgileri sağlamdır, ancak onlar inatlarından bilmezlikten geliyorlar. Bil ki Allah Teala bu iki ayette Yahudilerin dört büyük fırkaya ayrıldıklarını göstermiştir: Birinci fırka, Tevrat’a iman ettiler ve haklarını yerine getirdiler, mesela ehl-i kitabın mü’minleri gibi. Bunlar da azdır, “hayır, çokları iman etmezler” (*Bakara: 100*) kavli buna delalet etmektedir. İkinci fırka, inat ve fasıklıklarından dolayı sözlerini arkaya attıklarını ve sınırı çiğnediklerini açıkça söylediler. Bunlar da: “İçlerinden bir grup onu kaldırıp attı” (*Bakara: 100*) kavli ile belirtilmişlerdir. Üçüncü fırka, arkaya attıklarını açıkça söylemediler, fakat bunları bilmedikleri için attılar, bunlar da çoğunluktur. Dördüncü fırka da durumu bildikleri halde dıştan bunlara sarıldılar, içten onu dışladılar, bunu da haset ve inatlarından yaptılar. Bunlar da bilmezden gelenlerdir.

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمٍ ۖ وَمَا
كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ
السِّحْرَ ۖ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ
وَمَارُوتَ ۖ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا
نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ
بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۖ وَمَا هُم بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ
إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ
وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ
وَلَيْشَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

102 - Şeytanların Süleyman'ın mülkü hakkında okudukları şeye tabi oldular. Halbuki Süleyman kafir olmadı, fakat şeytanlar kafir oldular. İnsanlara sihri, bir de Harut ve Marut adında iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Hiç kimseye de: "Biz ancak bir imtihanız; sakın kafir olma!" demeden bir şey öğretmezlerdi. O ikisinden karı ile kocayı birbirinden ayıracak şeyleri öğreniyorlardı. Halbuki onlar o büyü ile Allah'ın izni olmadan kimseye zarar veremezler. Onlar kendilerine zarar verecek ve fayda vermeyecek şeyleri öğreniyorlar. Gerçekten şunu bildiler ki onu satın alanın ahirette hiçbir nasibi yoktur. Nefislerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilseledir!

102- "Vettebeu ma tetlüş şeyatinü" nebeze'ye matuftur, yani Allah'ın kitabını arkalarına attılar ve cinlerden veya insanlardan veya hut ikisinden şeytanların okuduğu veya takip ettiği şeye tabi oldular demektir.

"Ala mülki süleymane" onun zamanında demektir. Tetlu geçniş zamanın hikayesidir. Şöyle de denilmiştir: Onlar (gökten) kulak hırsızlığı eder ve duyduklarına yalanlar ekleyerek onu kâhinlere atarlardı. Onlar da onları düzenleyip insanlara öğretirlerdi. Bu Süleyman aleyhisselam zamanında yaygınlaşmıştı, öyle ki: Cinler gaybi bilir,

Süleyman'ın mülkü de bu ilimle tamamlandı; cinler, insanlar ve rüzgar bu sayede emrine girdi, denilmiştir. **“Süleyman kafir olmadı”** bu da bunu iddia edenleri yalanlamadır. Sihir yerine küfür demesi onun da küfür olmasından ve peygamber olanın ondan masum olmasından dolayıdır. **“Ancak şeytanlar kafir oldular”** onu kullanmakla. İbn Amir, Hamze ve Kisai, şeddesiz olarak lakin ve eşşeyatını şeklinde de merfu okumuşlardır.

“Yuallimunen nases sihre (insanlara büyü öğretirlerdi)”. Azdırmak ve saptırmak için. Cümle zamirden haldir. Sihirden kastedilen de insanın yapamayacağı şeyi yapmak için şeytanlar aracılığı ile elde edilen şeydir. Bu da ancak onlar gibi şirret ve kötü olanlar için mümkün olur. Çünkü birleşmek ve yardımlaşmak için iki tarafın uygun olması şarttır. Zaten sihirbazla peygamber ve veli böyle ayrılır.

Ama hokkabazların alet ve edavat yardımı ile yaptıkları veya el çabukluğu ile gösterdikleri acayip şeyler kötü değildir. Onlara sihir denilmesi mecazidir ya da çok ince olduğu içindir. Çünkü o aslında sebebi gizli olan şeydir. **“Vema ünzile alel melekeyni”** bu da sihre matuftur, bunların ikisi birdir, birbirine atfedilmesi itibar farkından dolayıdır ya da bundan maksat onun daha kuvvetli bir türüdür. Ya da bu cümle tetlu'nun üzerine matuftur. Onlar iki melek idiler, Allah'tan bir imtihan yahut sihirle mucizeyi ayırmak için insanlara indirilmişlerdi.

Onların insan suretine girdikleri, onlara şehvet verildiği ve Zühre adında bir kadına takıldıkları, onun da onları günaha ve şirke sürüklediği, sonra da kadının onlardan öğrendiği şeyle göğe yükseldiği gibi şeyler Yahudilerden geçmedir. Belki de bu öncekilerin rumuzlarındandır, basiretli kimsenin bunları çözmesi kolaydır. Şöyle de denilmiştir: Onlar iki adam idiler, dürüst olmaları nedeniyle melek denilmiştir. Kesre ile melikeyni kıraatı da bunu doğrular. Şöyle de denilmiştir: Ma ünzile olumsuz cümledir ve ma kefere süleymanu kavlinin üzerine matuftur. Ve bu kıssa da Yahudileri yalanlamaktadır.

“Bibabile” zarftır yahut melekeyn'den veya ünzile'deki zamirden haldir. Meşhur olan Babil'in Kufe dolaylarında bir şehir olmasıdır. **“Harute ve marute”** bu da melekeyni'ye atıftır, gayri munsarif olmaları (cer ve tenvin almamaları) alem ve ucme (yabancı) olmalarındandır. Eğer kırmak manasına hert ve mert'ten olsa idiler munsarif olurlardı. Kim de ma'yı olumsuzluk edatı kabul ederse, onları şeytanlardan bedel-i ba'z ve aralarındakini itiraz cümlesi yapar. Huma harutu ve marutu şeklinde merfu olarak da okunmuştur.

“Vema yuallimani min ahadin hatta yekula innema nahnü fitne-tün fela tekfur”. Bunun birinciye göre manası şöyledir: Hiçbir kimse-

ye öğüt verip de: Biz ancak Allah'tan bir imtihanınız; kim bizden öğrenir de onunla amel ederse kafir olur. Kim de öğrenir de onunla amel etmekten çekinirse imanında sabit kalır. Onun ve onunla amel etmenin caiz olduğuna itikat etmekle kafir olma, demedikçe bir şey öğretmezlerdi. Bunda şuna delil vardır ki sihir ve yapması caiz olmayan şey öğrenmek mahzurlu değildir. Yasak olan sadece arkasına düşüp onunla amel etmektir. İkinciye göre de manası şöyledir: Biz fitneye kapılını-
şız, sen de bizimle olma, demedikçe bir şey öğretmezlerdi.

"Feyeteallemune minhuma" cemi zamiri min ahadin'den anlaşılan şeye (insanlara) gider. **"O ikisinden karı ile kocayı birbirinden ayıracak şeyleri öğreniyorlardı"** yani onları ayırmaya sebep olacak büyüü öğreniyorlardı. **"Halbuki onlar o büyü ile Allah'ın izni olmadan kimseye zarar veremezler"** çünkü o da başka sebepler de bizzat tesir etmez, ancak Allah Teala'nın emri ve yapmasıyla eder. Dârriy ahad'e izafe edilerek, cer harfi de ondan bir parça kılınarak ve araları da zarf ile açılarak (vemahûm bidârriy bihi min ahadin) şeklinde de okunmuştur. **"Kendilerine zarar verecek şeyleri öğrenirler"** çünkü onu uygulamak isterler ya da öğrenmek genellikle uygulamaya götürür. **"Fayda vermeyecek"** zira sırf öğrenmek amaç değildir ve iki dünyada da yarar sağlamaz. Bundan büyüden sakınmanın daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. **"Gerçekten şunu bildiler ki"** yani Yahudiler **"onu satın alanın"** Allah'ın kitabını şeytanların okuduğu şeylerle değiştirenin lemen'deki lam'ın iptida için olduğu ve alimu lafzını amelden koyduğu görülmektedir. **"Onun ahirette bir nasibi yoktur"** hissesi yoktur. **"Nefislerini sattıkları şey ne kötüdür!"** yukarıda geçtiği üzere (işterev fiilin) iki manaya (almaya da satmaya) da ihtimali vardır. **"bir bilselerdi!"** onun üzerinde düşünselerdi yahut tayin ederek çirkinliğini bilselerdi veyahut arkasından gelecek gerçek azabı bilselerdi. (Lev edatı bir şey bulunmadığı için bir şeyin bulunmaması içindir) onlar için bulunan şey kasem tekidi ile doğal akıldır yahut fiilin çirkinliğine dair kısa bilgidir veyahut gerçeğini tam bilemeden yaptıklarına karşılık cezanın gerekmesidir. Şöyle de denilmiştir: Bunun manası şöyledir: Keşke ilimleriyle amel etselerdi! Çünkü bildiği ile amel etmeyen hiç bilmemiş gibidir.

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ

كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا

وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

103 – Eğer onlar iman etseler ve Allah’tan korksalardı, Allah katındaki sevap daha hayırlı olurdu; eğer bilselerdi!

104 – Ey iman edenler, “raina” demeyin; “unzurna” deyin. Kafirler için acıklı bir azap vardır.

103- “Eğer onlar iman etselerdi” peygamberlere ve kitaplara “Allah’tan korksalardı” günahları terk ederek, mesela Allah’ın kitabını arkaya atmak ve büyü öğrenmek gibi “Allah katındaki sevap daha hayırlı olurdu”. Bu da lev’in cevabıdır. Aslı leüsibu mesubeten min indillahi hayran mimma şerev bihi enfüsehüm idi. Fiil atıldı, kalandan bir isim cümlesi kuruldu, sevabın devamlılığını ve kesin hayır olduğunu göstermesi istendi. Mufaddalunaleyh (nefislerini sattıkları şey) de mufaddalın (sevabın) ona nisbetinden gocunarak hazfedildi. Mesube’nin nekire olması da manadan dolayıdır, zira mana leşeyün minessevabi hayr şeklindedir. Şöyle de denilmiştir: Lev temenni içindir, lemesubetün de söz başıdır. Meşveret vezninde lemesvebetün de okunmuştur. Amelin karşılığına sevap ve mesubet denilmesi, iyilik edenin ona dönmesindendir. (sevb dönmek manasınadır). “Eğer bilselerdi!” Allah’ın sevabının onların içinde bulundukları şeyden daha hayırlı olduğunu! Aslında bilmişlerdir de ancak düşünmeyi veya ilimle amel etmeyi terk ettikleri için onları cahil saymıştır.

104- “Ey iman edenler, “raina” demeyin; “unzurna” deyin”. Ra’y (riayet) başkasını iyiliği için korumaktır. Müslümanlar Resul aleyhisselam’a: Raina, derlerdi, yani bizi gözetle, bize anlattığın şeyde yavaş davran ki anlayalım, derlerdi. Yahudiler bunu duydular, fırsat bilip bununla hitap ettiler, maksatları da onu ran’e (ahmaklığa) nispet etmek veyahut ona İbranice’de birbirine sövdükleri raina kelimesi ile sövmekti. Mü’minler bundan men edildiler ve aynı faydayı sağlayacak ve karışıklığa da sebebiyet vermeyecek bir kelime kullanmakla emrölündular; o da unzurna idi ki bize bak veya bizi bekle demektir. Çünkü nazarahu beklemek manasınadır. İnzar’dan getirerek enzırna da okunmuştur ki vahyi ezberlememiz için bize vakit ver demektir. Cemi kalıbı ile saygı için râuna da okunmuştur (ki bizi bekleyin demektir). Tenvin ile rainen de okunmuştur ki kavlen za ra’nin (ahmak söz söylemeyi) demektir. Ra’n ahmaklık manasınadır. Çünkü onların râina sözüne ve sövmeye benziyordu. “dinleyin” güzel dinleyin ki ikinci bir iş olmasın yahut kabul edercesine dinleyin; Yahudilerin dinlemesi gibi değil demektir. Yahut size emredileni dikkatle dinleyin ki yasaklandığınız şeye dönmeyesiniz. “Kafirler için acıklı bir azap vardır” yani Resul aleyhisselam’ı basite alan ve ona sövenler için demektir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ
 أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ
 بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾
 مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ
 تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾

105 – Ne ehl-i kitaptan kafir olanlar ne de müşrikler size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler. Allah ise rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah çok büyük lütuf sahibidir.

106 – Eğer bir ayetli nesh eder veya onu unutturursak, ondan daha hayırlısını yahut benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?

105- “Ma yeveddüllezine keferu min ehli kitabi velel müşrikin (ne ehl-i kitaptan kafir olanlar ne de müşrikler istemezler)”. Bu ayet bir bölüm Yahudi'yi yalanlamak için indi, onlar mü'minlere yalandan sevgi gösterir ve onların iyiliğini istediklerini savunurlardı. Vüdd bir şeyi temenni ederek sevmektir, onun için her birinde kullanılır. Min edatı açıklama içindir, “lemyekünillezine keferu min ehli kitabi vel-müşrikin” (*Beyyine: 1*) ayetinde olduğu gibi. “En yünezzele aleyküm min hayrin min rabbiküm” de yeveddü'nin mef'ulüdür. Birinci rının istigrak (tamamını ifade etmek) için zaittir, ikincisi de ibtida (başlangıç) içindir. Hayr da vahiy ile tefsir edilmiştir. Mana da şöyledir: Onlar sizi kıskanırlar ve size ondan bir şey inmesini istemezler. Hayr ilim ve yardım ile de tefsir edilmiştir. Belki bütün bunları kaplayacak mana murat edilmiştir. “Allah rahmetini dilediğine tahsis eder” onu peygamber yapar, ona hikmet öğretir ve ona yardım eder. Hiçbir şey ona vacip (zorunlu) değildir, hiç kimsenin onda hakkı yoktur. “Allah çok büyük lütuf sahibidir”. Bu da peygamberliğin büyük lütuftan olduğunu ve bazı kullarını mahrum etmesi lütfunun azalmasından olmadığını, bilakis dilemesinden ve onda hikmeti olduğunu bilmesindendir.

106- “Ma nensah min ayetin ev nünsiha”. Müşriklerin veya Yahudilerin: Muhammed'i görmüyor musunuz, ashabına bir şey emrediyor, sonra da onları ondan men ediyor ve tersini buyuruyor,

demeleri üzerine indi. Nesih lügatte bir şeyin suretini bir şeyden kaldırıp başka bir şeye vermek ve nakletmektir, mesela güneşin gölgeyi silmesi gibi. Tenasüh (ruh göçü) de buradan gelir. Sonra bunlardan her biri için kullanıldı; mesela: Nesahatir rihul esere (rüzgar izi sildi) ve nesahtül kitabe (kitabı kopya ettim) gibi. Ayetin neshi de okuma mükellefiyetinin veya onunla amel etmenin veyahut her ikisinin birden sona erdirilmesidir. Unutturması da akıllardan giderilmesidir. “Ma” nensah’ın şart ve cezm edatıdır, onun mefulü olarak da mahallen mansuptur. İbn Amir ensaha’dan getirerek ma nünsih okumuştur ki sana yahut Cebrail’e neshedilmesini emrederiz yahut onu neshedilmiş buluruz, demektir. İbn Kesir ile Ebu Amr da nesi’ten getirerek nense’ha yani onu erteleriz şeklinde okumuşlardır. Nünessiha da okunmuştur ki birine onu unuttururuz demektir. Tenseha da okunmuştur ki sen unutursun demektir. Meçhul kalıbı ile de tünseha (sana unutturulur) okunmuştur. Abdullah (bin Mes’ud) nünsike min ayetin ev nünsihha okumuş, Huzeyfe de iki mef’ulü göstererek ma nensah min ayetin ve nünsikeha okumuştur.

“Ne’ti bihayrin minha ev misliha (ondan daha hayırlısını yahut benzerini getiririz)”. Yani kullar için yarar ve sevap bakımından daha hayırlısını veyahut sevapta benzerini demektir. Ebu Amr hemzeyi elife kalp ederek (nâti) okumuştur. “Allah’ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?” nesh etmeye ve neshedilenin benzerini getirmeye yahut ondan daha hayırlısını ortaya koymaya gücü yeter. Ayet neshin ve indirmeyi geciktirmenin caiz olduğunu göstermektedir. Çünkü in ve o manaya gelen (ma ve men gibi) edatlar ihtimalli şeylerde kullanılmak için konulmuştur. Şöyle ki hükümlerin meşru kılınması ve ayetlerin inmesi Allah’tan bir lütuf ve rahmet olarak kulların yararı ve nefislerinin kemali içindir. Bu da tıpkı geçim sebeplerinde olduğu gibi çağlara ve şahıslara paralel olarak değişir. Zira bir asırda faydalı olan bir şey başka bir asırda zarar verebilir. Neshi karşılıksız yahut daha ağır bir bedelle ve kitabı sünnetle neshetmeyi kabul etmeyenler de bu ayeti delil getirmişlerdir. Çünkü nesheden bedel olarak getirilendir, sünnet ise öyle değildir, demişlerdir. Bunların hepsi de zayıftır; çünkü hükmün kaldırılması yahut daha ağırlığının getirilmesi daha iyi olabilir. Nesih de yeni getirilenden başka bir şeyle de bilinebilir (unutturulmak gibi). Sünnet de Allah’ın getirdiği bir şeydir. Hayırdan veya benzerinden maksat lafzan öyle olması değildir. Mutezile bu ayeti Kur’an’ın mahluk olduğuna delil getirmiştir; çünkü değişim ve farklılık neshin doğasında vardır, demiştir. Buna şöyle cevap verilmiştir: Değişim ve farklılık kadim zatla kaim mana ile ilgili şeylerdendir (onun kıdemine zarar vermez).

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ

اللَّهُ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾ أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ
كَمَا سَأَلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ
لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفْرًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ
مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى
يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَلِيلٌ ﴿١٠٩﴾

107 – Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Sizin Allah'tan başka ne bir veliniz ne de bir yardımcınız vardır.

108 – Yoksa siz Peygamberinizden daha önce Musa'dan istenenler gibisini mi istemek arzusundasınız? Kim imanı küfürle değiştirirse, muhakkak doğru yoldan sapmıştır.

109 – Ehl-i kitapтан çoğu, hak onlar için meydana çıktıktan sonra sırf kendi kıskançlıkları yüzünden sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Allah'ın emri gelinceye kadar affedin ve kusurlarından vazgeçin. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

107- “Bilmez misin ki” Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitaptır, maksat o ve ümmetidir, çünkü arkasından “sizin için yoktur” denilmiştir. Yalnız onu zikretmesi bunu en iyi bilenleri ve bilgilerinin kaynağı olmasındandır. “Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır” istediğini yapar, dilediği gibi hüküm verir. Bu da: “Şüphesiz Allah her şeye kadirdir” kavlinin ve birçok ayetlerin delili gibidir. Bu ayet neshin cevazının da delilidir, bunun içindir ki atıf edatı terk edilmiştir. “Sizin için Allah'tan başka ne bir veli ne de bir yardımcı vardır”. İşlerinize sahip olan ve onları çıkarınıza uygun olarak yürüten yalnız O'dur. Veli ile nasir (yardımcı) arasında şu fark vardır: Veli bazen yardım edemeyecek kadar zayıf olur, yardımcı da yardım ettiği kimseye yabancı olur.

Böylece aralarında bir yönden fark vardır.

108- “Em türidune... (yoksa siz Peygamberinizden daha önce Musa’dan isteneni mi arzuluyorsunuz?)” Em edatı “elem ta’lem”deki hemzeye denktir, muttasıldır. Yani onun bütün işlere sahip olduğunu, eşyaya gücünün yettiğini ve istediği gibi emir ve yasak koyduğunu bilmez misin? Ya da bilmiyor musunuz da Yahudilerin Musa’ya ısrarla sordukları şeyleri soruyorsunuz? Ya da em edatı munkatıdır, maksat onlara ayetlere güvenmelerini ve ona ısrarlı soru sormamalarını tavsiye etmektir. Ayetin ehl-i kitabın üzerlerine gökten bir kitap indirilmesini istemeleri üzerine indiği söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ayet müşriklerin “Üzerimize okuyacağımız bir kitap indirinceye kadar göğe çıkmaya da iman etmeyeceğiz” (*İsra*: 93) demeleri üzerine indirilmiştir. **“Kim imanı küfürle değiştirirse, muhakkak doğru yoldan sapmıştır”** . Kim açık ayetlere güveni terk eder ve başkalarını teklif ederse, doğru yoldan sapar ve iman ettikten sonra küfre düşer. Ayetin manası şöyledir: Böyle şeyler teklif etmeyin, sonra doğru yoldan saparsınız. Sapıklık da sizi maksattan uzaklaşmaya ve imanı inkarla değiştirmeye götürür.

109- “Ehl-i kitaptan çoğu isterler” yani Yahudi hahamları demektir. **“Lev yerudduneküm”** en yerudduneküm demektir, çünkü **“lev”** lafzan değilse de manen en yerine geçer. **“İmanınızdan sonra küfre döndürmek isterler (küffaren)”** mürted olarak demektir. Bu da muhatap cemi zamirinden haldir. **“haseden”** istemenin sebebidir. **“Min indillah”** bunun vedde’ye mütaallık olması caizdir, yani bunu kendi nefislerinden, hoşlarına gittiği için isterler, yoksa dindarlıktan ve hakka meyillerinden değil demektir. Ya da min indi enfüsihim, haseden’e müteallıktır, yani esas nefislerinden kaynaklanan aşırı bir kıskançlıkla demektir. **“Hak onlar için meydana çıktıktan sonra”** mucizelerle ve Tevrat’ta zikredilen sıfatlarla.

“Fa’fu vafahu” af suçluyu cezalandırmayı terk etmek, safh da onu kinamayı terk etmektir. **“Allah’ın emri gelinceye kadar”** o da onlarla savaşmaya ve onlara cizye vergisi yüklemeye ya da Kurayza’lıların öldürülmesine ve Nadiyr oğullarının sürülmesine izin emridir. İbn Abbas, bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemiştir. Fakat şüphelidir; çünkü bu emir mutlak değildir. **“Şüphesiz Allah her şeye kadirdir”** onlardan intikam almaya da kadirdir.

وَأَقِيمُوا

الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقْلِمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ
تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوا
لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ
أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾
بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرٌ
عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾

110 – Namazı dosdoğru kılın ve zekatı verin. Kendiniz için önden ne hayır gönderirseniz, onu Allah katında bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görmektedir.

111 - Cennete Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası asla girmez, dediler. Bu onların kuruntularıdır. De ki: Eğer doğru kimseler iseniz kanıtınızı getirin.

112-Hayır, kim ihsan mertebesine yükselerek kendini Allah'a teslim ederse, onun ecrl Rabbi katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülecek de değildir.

110- “Ve ekimus salate ve atuz zekate (namazı kılın, zekatı verin)” “u’fu”ya matuftur, sanki onlara sabretmelerini, güzel ahlak göstermelerini ve ibadet ve iyilik ederek Allah’a sığınmalarını buyurmuştur. “Vema tükaddimu lienfúsiküm min hayrin (kendiniz için önden ne hayır gönderirseniz)” namaz ve sadaka gibi, akdeme’den gelerek tukdimu şeklinde de okunmuştur, “onu Allah katında bulursunuz” yani sevabını demektir. “Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görmektedir” onun yanında amel zayi olmaz. Ye ile (yamelun) da okunmuştur ki o zaman tehdit olur.

111- “Ve kalu” vedde’ye matuftur, cemi zamiri Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşan ehl-i kitab’a gider.

“Cennete Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası asla girmez, dediler”. Bu da her iki fırkanın sözlerini birbirine katmaktır, tıpkı: “Yahudi

veyahut Hıristiyan olunuz” (*Bakara: 135*) ayeti gibi. Bu da dinleyicinin anlayışına güvenilerek yapılmıştır. Hud haid’in cem’i’dir, tıpkı aiz ve ûz gibi. Aiz tövbe eden, ûz da yeni doğurmuş at ve deve hayvanlarıdır. **“Tilke emaniyühüm (bu onların kuruntularıdır)”**. Yukarıda zikredilen evhamlarına işaretler, o da mü’minlere Rablerinden bir hayır inmemesi, onları dinlerinden döndürmeleri ve cennete kendilerinden başkasının girmemesidir. Ya da muzafın hazfi ile bu ayetteki işaretler, mesela emsalü tilkel ümniyyeti emanihim (onların kuruntuları da bu kuruntular gibidir). Cümle itiraziyedir. Ümniyye üf’ule vezinde temenniden gelir, udhuke (gülecek şey) ve ucube (şaşılabacak şey) gibi. **“De ki: kanıtınızı getirin”** cennete girmenin size has olduğuna dair. **“Eğer doğru kimseler iseniz”** iddianızda. Çünkü delilsiz hiçbir söz kabul edilmez.

112- **“Bela”** kendilerinden başkasının cennete girmeyeceğine dair temennilerini ispattır. **“Kim kendini Allah’a teslim ederse”** nefsinin arındırır yahut onu niyet ederse, demektir. Vech’in aslı organdır (yüzdür). **“Vehüve muhsinün”** amelinde ihsan derecesine yükselerek **“Onun eciri”** ameline karşılık olarak va’dedilen sevabı **“Rabbi katındadır”** onun yanında sabittir, zayi olmaz ve eksilmez. Cümle “men”in cevabıdır, eğer men şartıye olursa; haberidir, eğer mevsule olursa. Fe de bu durumda şart manasını içerdiği için gelmiştir, o zaman red cevabı sadece bela ile olur ve üzerinde vakfetmek de güzel olur. Reddin mukadder fiilin faili olarak esleme’den olması da caizdir, mesela bela yedhuluha men esleme gibi. **“Onlara korku da yoktur, onlar üzülecek de değildir”** ahirette.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى
لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ
الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ
اللَّهِ أَنْ يُذَكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ
لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ
فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾

113- Yahudiler: “Hıristiyanlar hiçbir şey üzere değiller”. Hıristiyanlar da: “Yahudiler hiçbir şey üzere değiller” dediler. Halbuki onlar kitabı okuyorlar. İşte böyle, bilmeyenler de onlar gibi dediler. Allah ihtilaf ettikleri şey hususunda kıyamet gününde aralarında hükmedecektir.

114- Allah’ın mescitlerinde adının oralarda anılmasını men edenden ve harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Onlar için oralara korkarak girmekten başka bir şey yoktur. Onlar için dünyada rüsvaylık vardır ve onlar için ahirette de büyük bir azap vardır.

113- “Yahudiler: Hıristiyanlar hiçbir şey üzere değiller”. Hıristiyanlar da: “Yahudiler hiçbir şey üzere değiller” dediler”. Yani doğru ve güvenilir bir şey üzere değiller, demektir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e Necran heyeti geldiği zaman indi, onlara Yahudi hahamları da geldiler, münazara ettiler ve birbirlerine bunu dediler. “**Vehüm yetlunel kitab (halbuki onlar kitabı okuyorlar)**”. Vav hal içindir, kitap da cins içindir, yani onlar ilim ve kitap adamları oldukları halde bunu dediler. “**İşte böyle, bilmeyenler de onlar gibi dediler**” puta tapanlar ve Allah’ı eylemsiz kılanlar gibi. İnat etmelerinden ve cahillere benzemeye çalışmalarından dolayı onları kınadı. Eğer: Neden onları kınadı, halbuki doğru söylediler; çünkü her iki din de neshedildikten sonra bir şey değildir, denilirse? Ben de şöyle derim: Onlar bunu kastetme-

diler, her fırka ancak diğer dini kökünden iptal etmeyi, peygamberini temelli inkar etmeyi kastetti. Üstelik o ikisinden neshedilmeyenler de haktır, kabul edilmesi ve onunla amel edilmesi vaciptir. **“Allah aralarında hükmedecektir” “iki fırka arasında”.** **“Kıyamet gününde, ihtilaf ettikleri şey hususunda”.** Her gruba layık olduğu cezayı taksim etmekle. Şöyle de denilmiştir: Aralarında vereceği hüküm, onları yalanlamak ve onları cehenneme girdirmektir.

114- “Allah’ın mescitlerini men edenden daha zalim kim vardır?” mescidi tahrip eden veya namaz için hazırlanmış bir mekanı işlevsiz hale getirmeye çalışan herkesi içine alır, gerçi bu, Beytül mukaddes’i işgal ve tahrip edip halkını öldüren Rumlar veya Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’i Hudeybiye seferinde Mescid-i Haram’a girmekten men eden müşrikler hakkında inmişti. **“Yüzkerü fihesmuhu (adının oralarda anılmasını)”** menea’nın ikinci mef’ulüdür. **“Harap olmasına koşan”** yıkmak ve işlevsiz bırakmakla. **“İşte onlar”** men edenler **“onlar için oralara korkarak girmekten başka bir şey yoktur”**. Oralara ancak korkarak ve eğilerek girmeleri yaraşır, kaldı ki tahribine cür’et etmeleri! Ya da hak olan odur ki oralara mü’minlerin şiddetle saldırmalarından korkarak girmeleridir, kaldı ki onları oralara sokmamak! Ya da Allah’ın ilminde ve kaderinde böyle bir şey yoktur. Bu da mü’minlerin onları oralardan çıkaracağına ve mescitleri onların tasallutundan kurtaracağına bir vaat olur. Va’dini de yerine getirmiştir. Şöyle de denilmiştir: Bunun manası, onların mescitlere girmelerine fırsat ve imkan vermemektir. İmamlar bu hususta ihtilaf ettiler; Ebu Hanife caiz gördü, Malik ise kabul etmedi. Şafii ise Mescid-i Haram’la diğerlerini ayırdı. **“Onlar için dünyada rüsvaylık vardır”** öldürülmek ve esir edilmek gibi ya da horluk ve cizye vergisi gibi. **“Onlar için ahirette de büyük bir azap vardır”** inkar ve zulümleri yüzünden.

وَاللّٰهِ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

فَإَيْنَمَا تُوَلُّوا فَشَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَقَالُوا
اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ
أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

115- Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphesiz Allah'ın rahmeti geniştir, o her şeyi bilendir.

116- Allah çocuk edindi, dediler. Onu tenzih ederiz. Bilakis göklerde ve yerde ne varsa onundur. Hepsi ona itaat etmektedir.

117- O, göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeye hükmettiği zaman ona ancak "ol" der; o da olur.

115- "Doğu da batı da Allah'ındır". Bu ikisinden yerin her iki tarafını murat etmektedir, yani yerin tamamı onundur. Hiçbir mekanın özelliği yoktur. Eğer Mescid-i Haram'da veya Mescid-i Aksa'da namaz kılmanıza mani olunursa, yeryüzünü size mescit kıldım, demektir. "Nereye dönerseniz" nerede kible tarafına dönerseniz "Allah'ın yüzü oradadır" yani emredilen cihet orasıdır. Çünkü yönelmek bir mescide veya bir mekana mahsus değildir. Ya da zatı oradadır, yani o orada yapılanı bilir, demektir. "Şüphesiz Allah geniştir" eşyayı kuşatmasıyla yahut rahmetiyle. Bundan da kullarına lütfu bol demek istemiştir. "Her şeyi bilendir" maslahatlarını ve bütün mekanlarda yaptıklarını. İbn Ömer radiyallahu anhumadan rivayet edildiğine göre bu ayet bin ek üzerinde seferi namaz hakkında inmiştir. Şöyle de denilmiştir: Kibleyi seçemeyen bir topluluk hakkında indi, değişik yönlerle dönerek namaz kıldılar; sabah olunca hataları meydana çıktı. Buna göre müçtehit yanılrsa, sonra da yanlışlığı meydana çıksa, yeniden yapması gerekmez. Şöyle denilmiştir: Bu, kiblenin değiştirilmesi için hazırlıktır ve Mabud'un (Allah'ın) herhangi bir mekan ve cihette olmasından tenzihtir.

116- "Vekalut tehzallahu veleda (Allah evlat edindi, dediler)" Yahudilerin: Üzeyr Allah'ın oğludur; Hristiyanların: İsa Mesih Allah'ın oğludur; Arap müşriklerinin de: Melekler Allah'ın kızlarıdır, demeleri

üzerine inmiştir. Kaletil yahud yahut menea veyahut “vemen azlemu” kavlinden ve benzerlerinden anlaşılan şeye matuftur. İbn Amir vavsız (kalu) okumuştur. “Sübhanehu” Allah’ı bundan tenzih etmektir. Çünkü bu; teşbihi, ihtiyacı ve hızla yok olmayı gerektirir. Baksanıza, gök cisimleri mümkün ve fani olmakla beraber alem durdukça duracaklarından kendisine evlat gibi bir şey edinmemiştir; mesela hayvanlarda ve bitkilerde böyle bir şeyin isteyerek yahut tabiatı icabı olması gibi. **“Bilakis göklerde ve yerde ne varsa onundur”** dediklerini rettir ve bozukluğuna delildir. Mana da şöyledir: Allah göklerin ve yerin yaratıcısıdır; melekler, Üzeyr ve İsa da bunlara dahildir.

“Hepsi ona itaat etmektedir” baş eğerler, irade ve eyleminden çıkmazlar. Bu nitelikte olan ve vacibül vucut olan yaratıcısına benzemeyen hiçbir şey onun evladı olamaz. Çünkü evladın, babasına benzermesi lazımdır. Akılsızlar için olan “ma” kullanıp da sonradan genelleme yaparak akıllılar için olan kanitun siygasını kullanması, onları küçültmek içindir. Küllün’ün tenvini de muzafun ileyh’ten ivazdır, yani küllü ma fihima (onlardaki her şey) demektir. Şöyle demek de caizdir: Evlat saydıklarının hepsi ona itaat ederler, kulluğunu ikrar ederler. Böylece delilden sonra susturulmuş olurlar. Ayet onların dediklerini üç açıdan çürütmektedir. Fukaha bu ayetten şunu çıkarmıştır ki bir kimse köle olan çocuğunu satın alsa azat olur. Çünkü Allah Teala mülkü tesbit ederek evladı kabul etmemiştir. Bu da ikisinin birleşmeyeceğini gösterir.

117- “Bediüs semavati velard” bedî’ mübdi’ (örneksiz yaratıcı) demektir. Şu beyitteki semî’ de öyledir:

*Sevgilim Reyhane'den midir bu sesini duyuran aşk davetçisi,
Beni uyandırıyor da arkadaşlarım yatıyor!*

Ya da onun gökleri ve yeri örneksiz yaratılmıştır demektir ki bedua fehüve bediün’den gelir. Bu da dördüncü delildir. İzahı şöyledir: Baba çocuğun aslıdır, ondan ayrılmakla etkilenir. Allah Teala bütün eşyayı yoktan var edendir, mutlak etkendir, etkilenmekten münezzehtir, öyleyse baba olamaz. İbdâ’ bir şeyi örneksiz yaratmaktır. O buraya maddelerle suret yapmak demek olan sun’dan daha layıktır. Tekvin ise değiştirmekle ve genellikle zaman içinde icat etmektir. Lehu’daki zamirden bedel olarak bedii, medh üzere (bedia) olarak da okunmuştur. **“Ve iza kada emren (bir şeyi yaratmak istediği zaman)”** kada’nın aslı bir şeyi sözlü olarak bitirmektir, mesela: “Ve kada rabbuke” (İsra: 23) kavlinde olduğu gibi ya da eylemli olarak bitirmektir, mesela: “Onları yedi gök olarak yaptı” (Fussilet: 12) gibi. İrade-i İlahiyenin bir şeyi mutlaka meydana getirecek şekilde taalluk etmesine denir.

“Feinnema yekulu lehu kün feyekun (ona ancak “ol” der; o da oluverir)” bu da kâne-i tamme’den gelir yani meydana gel, der o da meydana gelir. Bundan gerçek emir ve emre itaat murat edilmemiştir. Belki bu, iradesinin taalluk ettiği şeyin ara vermeksizin ve duraklamaksızın oluşmasına misaldir. Bunda yoktan var etmenin manasını belirleme ve beşinci delile de ima vardır. O da şöyledir: çocuğu yaratmak çeşitli evrelerle olur, Allah Teala’nın işi ise böyle şeylere muhtaç değildir. İbn Amir nun’un fethi ile feyekune okumuştur.

Bil ki bu sapıklığın sebebi şudur: Geçmiş şariat sahipleri Allah Teala’ya ilk sebep olmasıyla baba derlerdi. Hatta baba küçük rab, kursesiz Allah da büyük Rab derlerdi. Sonra onların cahilleri bundan doğum manasının murat edildiğini zannettiler, taklit yoluyla buna itikat ettiler. Bunun içindir ki bunu diyen kafir olur ve fesat maddesini kesmek için de bundan men edilir.

وَقَدْ الَّذِينَ لَا
يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَنْبِئُنَا آيَةً كَذَلِكَ قَالَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ
بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ
بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾

118 – Bilmeyenler: “Allah bizimle konuşsa yahut bize bir ayet gelse” dediler. Onlardan öncekiler de böyle dediler. Kalpleri birbirine benzeşti. İyice anlayan bir kavme ayetleri açıkladık.

119 – Seni gerçekten müjdeci ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Sen cehennem yaranından sorulmazsın.

118- “Bilmeyenler şöyle derler” yani müşriklerin cahilleri ve ehl-i kitaptan kendilerini cahil yerine koyanlar “Allah bizimle konuşmalı değil miydi?”. Meleklerle konuştuğu gibi bizimle de konuşsaydı, ya da senin onun elçisi olduğuna dair bize vahiy gönderseydi, derler. “Yahut bize bir ayet gelseydi, derler” senin doğruluğunu gösteren bir ayet. Birincisi kibirdir, ikincisi de inkardır. Sırf hor görmek ve inat et-

mek için Allah'tan ayetler gelmediğini söylerler.

“Onlardan öncekiler de öyle dediler” geçmiş milletlerden, **“kendilerinin sözleri gibi”**. “Allah'ı bize açıkça göster, dediler” (Nisa: 153). “Rabbin üzerimize gökten bir sofrayı indirebilir mi, dediler?” (Maide: 112). **“Kalpleri benzeşti”** bunların kalpleriyle öncekilerin kalpleri körlükte ve inatta birbirine benzedi. Şin'in şeddesi ile teşâbehet de okunmuştur.

“İyice anlayan bir kavme ayetleri açıkladık” yani gerçeği arayan yahut gerçeklere inanıp da içlerine şüphe ve inat girmeyen kimselere. Bunda şuna işaret vardır ki onlar bunu ayetlerde kapalılık olduğu için veyahut daha çok yakîn aramak için demediler; ancak inat ve küstahlık için dediler.

119- **“Seni gerçekten hak ile gönderdik”** onunla ilgili ve onunla desteklenmiş olarak **“müjdecî ve uyarıcı olarak”** ısrar ederlerse yahut direnirlerse **“sen cehennem yaranından sorulmazsın”** tebliğ ettikten sonra niçin iman etmediler diye sorulmazsın. Nafi ile Yakup la tes'el okumuşlardır ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i ebeveyninin durumunu sormaktan men etmekte ya da kafirlerin azabını büyütme içindir. Sanki o kadar fecidir ki ondan haber vermeye gücü yetmez yahut dinleyici onun haberini dinlemeye sabredemez. Cahim de tutuşan ateştir.

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ
 هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهَدَىٰ وَلَئِنْ أَتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ
 مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ
 الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ
 فَلِئَلَّكَ هُمْ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾ يَا بَنِي إِسْرَٰئِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي
 أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا
 تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا
 شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

120 – Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar dinlerine tabi olmadıkça senden razı olmazlar. De ki: Gerçekten Allah'ın doğru yolu, doğru yolun ta kendisidir. Sana gelen ilimden sonra eğer onların keyiflerine tabi olursan, sana Allah'tan ne bir velli ne de bir yardımcı yoktur.

121 – Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu okuması gerektiği şekilde okurlar. İşte onlar ona iman ederler. Kim ona inanmazsa, işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir.

122 – Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

123 – O günden korkun ki kimse kimseden hiçbir şey ödeyemez. Ondan bir fideye kabul olunmaz ve ona şefaate da fayda vermez. Onlara yardım da edilmez.

120- “Ne Yahudiler ne de Hıristiyanlar dinlerine tabi olmadıkça senden razı olmazlar”. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in onların İslam'ından mübalağalı bir şekilde umudunu kesmektedir. Çünkü onların dinlerine girmedikçe ondan razı olmayınca, dinine nasıl girerler? Belki de onlar böyle bir laf etmişler, Allah da onlardan nakletmiştir. Bunun içindir ki cevabı öğretmek için “kul (de ki)” demiştir. “Gerçekten Allah'ın doğru yolu, doğru yolun ta kendisidir”

yani Allah'ın doğru yolu İslam, hakka götüren doğru yoldur, sizin davet ettiğiniz değildir. **"Eğer onların keyiflerine uyarsan"** bozuk heveslerine, demektir. Millet Allah'ın kullarına peygamberinin dili ile meşru kıldığı şeydir. Emeltül kitabe'den gelir ki kitabı dikte ettirmektir. Heva da şehvete uyan görüştür.

"Sana gelen ilimden sonra" yani vahiyden yahut doğruluğu bilinen dinden sonra **"sana Allah'tan ne bir veli ne de bir yardımcı yoktur"** senden azabını savacak bir yardımcı demektir. Bu da **"lein"** şartının cevabıdır.

121- **"Kendilerine kitap verdiklerimiz"** bundan ehl-i kitabın mü'minlerini murat etmektedir. **"yetlunehu hakka tilavetihi (onu okuması gerektiği şekilde okurlar)"** lafzını tahriften sakınarak, manasını düşünerek ve gereğiyle amel ederek. Bu da mukadder haldir, haber de arkasıdır ya da mevsuldan ehl-i kitabın mü'minleri murat edilmek üzere haberdur. **"İşte onlar ona iman ederler"** tahrif edenler değil. **"Kim ona inanmazsa"** tahrif etmek ve tasdik ettiğini inkar etmekle **"işte onlar ziyan edenlerin ta kendileridir"** çünkü imanı vererek küfrü satın almışlardır.

122; 123- **"Ey İsrail oğulları, size lütfettiğim nimetimi ve sizi alemlere üstün kıldığımı hatırlayın. O günden korkun ki kimse kimseden hiçbir şey ödemez. Ondan bir fidye kabul olunmaz ve ona şefaate fayda vermez. Onlara yardım da edilmez"**. Kıssalarını nimetleri hatırlatmak, hakkını yerine getirmek, onları zayi etmekten sakındırmak ve kıyametten ve şiddetlerinden korkutmakla başlatınca, bunu tekrar etti ve sözü onunla da bitirdi. Böylece daha çok öğüt vermek ve bunun o kıssasının bir özeti olmasını ve kıssadan bunun kastedildiğini bildirmek istedi.

وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ
فَاتَّمَّهُنَّ ۚ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۚ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ۚ قَدْ
لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾

124 – Bir vakitler Rabbi İbrahim’i bazı kelimelerle denemiş; o da onları tamamlamıştı. Allah: Şüphesiz seni insanlara imam yapacağım, demişti. O da: Soyumdan da, dedi. O da: Ahd’ım (sözüm) zalimlere ermez, dedi.

124- “Ve izibtele ibrahime rabbuhu bikelimatin (bir vakitler Rabbi İbrahim’i bazı kelimelerle denemişti)” . Onu emirler ve yasaklarla mükellef kılmıştı. İbtıla aslında zor bir şeyle mükellef kılmaktır. Bela kökünden gelir, ancak sonuçları bilmeyen için seçimi gerektirdiğinden ikisinin eşanlamlı olduğu sanıldı. Zamir İbrahim’e racidir, rütbe itibarı ile geri olsa da lafzan ileri olduğu için güzel olmuştur, çünkü takaddümün şartı bu iki itibardan biridir. Kelimeler de bazen manalara denir, bunun içindir ki şu ayetlerde otuz hasletle tefsir edilmiştir: “Tövbe eden erkekler...” (*Tevbe: 112*). “Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar...” (*Ahzab: 35*). “Gerçekten mü’minler kurtuluşa erdiler” (*Mü’minun: 10*). Nitekim: “Âdem Rabbinden bazı kelimeler aldı” (*Bakara: 37*) ayetinde de böyle tefsir edilmiştir. Bu kelimeler on sünneti, hac merasimleri, yıldız, güneş ve ay, çocuğunu boğazlaması, ateşe atılması ve hicretle de tefsir edilmiştir. Ve bu kelimeler bu ayetin ve arkasındakilerin içeriği ile deneyen birinin muamele etmesi gibi de tefsir edilmiştir. İbrahimu rabbehu şeklinde de okunmuştur, bu da Rabbine bu kelimelerle dua etmesi mulahazası iledir, mesela “Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster” (*Bakara: 260*) ve “bu şehri emin bir belde kıl” (*İbrahim: 35*) ayetleri gibi. Bunu da duasına icabet edecek mi diye yapmıştı. İbn Amir bu surenin her tarafında elifle İbrahim şeklinde okumuştur.

“Feetemmehünne (o da onları tamamladı)” onları tam olarak yerine getirdi ve hakkını tam verdi, mesela: “Görevini tastamam yapan İbrahim” (*Necm: 37*) ayetinde olduğu gibi. Son okumada etemme’nin zamiri Rabbehu’ya gitmektedir yani Rabbi dua ettiği şeylerin hepsini verdi, demektir. “İnni cailüke linnasi imama (seni insanlara imam yapacağım)”. İz edatını nasb eden bir şey takdir edersen yeni söz başı olur; mesela onları tamamlayınca Rabbi ona ne dedi, denilmiş gibi

oldu? Arkasından da böyle cevap verildi. Ya da bu cümle “ibtela” kavlinin açıklamasıdır, o zaman kelimeler imamlık, Beyt’in temizlenmesi, temellerinin yükseltilmesi ve İslam’dan ibaret olur. Eğer onu kale ile nasb edersen hepsi makabline matuf cümle olur, cail de iki mef’ul alan ceala’dan gelir. İmam kendisine uyulan kimsedir. Onun imamlığı genel ve ebedidir, çünkü ondan sonra ne zaman bir peygamber gönderilmişse onun zürriyetinden olmuş ve ona uymakla emredilmiştir.

“**Ve min zürriyeti**” bu da kâf’a atıftır, yani bada zürriyeti demektir. Mesela: Seükrimüke’ye cevap verirken, zeyden sözün gibi. Zürriyet adamın neslidir, fu’liyyet yahut fu’ulet veznindedir, ikinci vav’ı ye’ye kalb edilmiştir, mesela takaddaytü kavlinde olduğu gibi. Zerr’den gelir ki ayırmak manasınadır. Ya da aslı fu’ulet veya fu’ilettir, hemzesi ye’ye kalb olunmuştur, zer’den gelir ki yaratmak manasınadır. Zal’ın kesresi ile zirriyyeti de okunmuştur, bu da lügattir. “**Ahdim zalimlere ermez, dedi**” dileğinin kabul olunduğunu göstermekte ve zürriyetinden zalimler olacağına, onların da imamlığa eremeyeceklerine dikkat çekmektedir. Çünkü imamlık Allah’ın emaneti ve sözüdür. Zalim ise ona uygun değildir. Ona ancak içlerinden iyiler ve Allah’tan korkanlar nail olur. Bunda peygamberlerin gönderilmeden önce büyük günahlardan masum olduklarına ve fasığın imamlığa uygun olmayacağına delil vardır. Zalimun şeklinde de okunmuştur ki mana birdir, çünkü sana gelen her şeye sen de ona gelmişsindir.

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ

وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ

مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ

فَأَمَتَعَهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

125 – O zamanı hatırla ki biz Beyt'i insanlar için toplantı ve emniyet yeri yapmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den namazgâh edinin. İbrahim ile İsmail'e: Ev'imî tavaf edenler, ibadet kasdı ile orada kalanlar, ruku edenler ve secde edenler için temizleyin, diye emir vermiştik.

126 – Hani İbrahim: “Rabbim, burayı emin bir şehir yap, halkından Allah’a ve ahiret gününe iman edenlere mahsullerden rızık ver” demişti. Allah da: Kim kafır olursa, onu kısa bir süre yararlandırıyorum, sonra da onu cehennem azabına zorlarım. Orası ne kötü yerdir, dedi.

125- “O zamanı hatırla ki biz Beyt'i kılınıştık” yani Kâbe’yi demektir, Beyt deyince bu akla gelir. Tıpkı yıldız deyince Süreyya’nın akla gelmesi gibi. “Mesabeten linnasi” insanlar için dönecek yer demektir, ona ziyaretçilerin ya aynıları ya da emsalleri gelir yahut da orası sevap yeridir; hac ve umre ile sevap kazanırlar. Çoğul kalıbı ile mesabatin şeklinde de okunmuştur, çünkü her birinin sevap alacağı ve döneceği yerdir. “Ve emna” emniyet yeri demektir ki halkına dokunulmaz, çünkü Allah Teala şöyle demiştir: “Onlara güvenli bir harem verdik ki insanlar etraflarından kaçırılır” (*Ankebut*: 67). Yahut da hacı ahiret azabından emin olur. Çünkü hac kendinden öncekini kesip atar ya da oraya sığınan canı oradan çıkıncaya kadar yakalanmaz, bu da Ebu Hanife’nin mezhebidir.

“Vettehizu min makamı ibrahime musalla (siz de Makam-ı İbrahim'den namazgah edinin)”. Burada ya kavli (dedik maddesi) gizlidir ya da iz kelimesinin amili olarak takdir edilen şeye ya da gizli

bir şeye matuftur ki takdiri: Tubu ileyhi ve vettehizu demektir. O zaman hitap Ümmet-i Muhammed'e olur, bu da müstehap bir emirdir. Makam-ı İbrahim üzerinde ayak izi bulunan taştır ya da üzerinde durup da insanları hacca davet ettiği zaman ya da Beyt'i yaparken orada bulunan bir taştır. Şimdi Makam-ı İbrahim denen yerde idi. Rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz Hazreti Ömer radiyallahu anh'in elinden tuttu ve: Burası Makam-ı İbrahim'dir, dedi. Ömer de: Orayı namazgâh edinsek mi, dedi? O da: Böyle emrolunmadım, karşılığını verdi. Henüz güneş batmadan bu ayet indi. Şöyle de denilmiştir: Bundan maksat iki rekat tavaf namazı kılmaktır. Çünkü Cabir'in rivayetine göre Efendimiz aleyhissalat vesselam tavafını bitirince Makam-ı İbrahim'e gelmiş, iki rekat namaz kılmış ve "Makam-ı İbrahim'den namazgah edinin" ayetini okumuştur. Şafii rahmetullahi aleyhin bu hususta iki görüşü vardır. Şöyle de denilmiştir: Makam-ı İbrahim harem hepsidir. Hac yapılan yerlerdir de denilmiştir. Orasının namazgah edinilmesi orada dua edilip Allah'a yaklaştırmaya çalışılmasıdır. Nafi ile İbn Amir mazi siygası ile ve cealna'ya atfederek vettehazu okumuşlardır. Yani insanlar bu ismi alan yeri yani Ka'be'yi namaz kılacakları kible edindiler demektir.

"Ahidna ila ibrahime ve ismalle" yani o ikisine emrettik, demektir, "en tahhira beytiye" bien tahhira beytiye (Ev'imi temizlemelerini). En'in müfessire olması da caizdir, çünkü ahd lafzının içinde kavı manası vardır. Onu putlardan, necislerden ve ona yaraşmayan şeylerden temizleyin ya da hazırlayın "tavaf edenler için" etrafında dönenler için, "velakifine" orada duranlar ya da orada itikâf edenler için "ruku ve secde edenler için" yani namaz kılanlar için demektir. Raki ve sacidin çoğuludur.

126- "Hani İbrahim: Rabbim, burayı kıl demişti" yani bu beldeyi veya mekanı demek istiyor, "emin bir şehir" za emnin (emniyetli) demektir, tıpkı: "Fi iyşetin radiyeh" (*Hakka: 21; Karia: 7*) ayetlerinde olduğu gibi. Ya da aminen ehluhu demektir, mesela: Leylün naimün (uyuyan gece, halkı uyuyan gece) demektir. "Verzuk ehlehu mines semerati minhüm (halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere mahsullerden rızık ver)" men amene, min ehlihi'den tahsis için bedel-i ba'z kılınmıştır. "Kale ve men kefere" bu da men amene'ye atıftır. Mana da ve erzuku men amene demektir. İbrahim rızık imamlığa kıyas etti, Allah Teala da rızık dünyevi rahmet olduğuna ve mü'mine ve kafire genel olduğuna dikkat çekti, imamlık ve dinde önderlik ise öyle değildir. Yahut da men müptedadır, şart manasını içine almıştır, "feümettiuhu kalilen" de haberidir. Küfür her ne kadar rızıktan ya-

rarlandırmanın sebebi değilse de ancak azalmasının sebebidir, çünkü dünya zevkleriyle sınırlandırılır, onunla ahirette sevaba nail olunmaz. Onun içindir ki ona atfedilmiştir. “Sonra da onu cehennem azabına zorlarım” yani onu küfründen ve yararlandığı nimetleri zayi etmesinden dolayı ateşe zorlarım. Kalilen mastar yahut zarf olarak mansuptur. İkisi de İbrahim’in duası olarak emir siygası ile de (feemti’hu ve vadtarrahu şeklinde) okunmuştur. Çünkü kale’de İbrahim’e raci zamir vardır. İbn Amir de emtea’dan getirerek feümti’hu okumuştur. Şöyle de okunmuştur: Fenümettiuhu, sümmenadtarruhu. Muzarat harfini meksur okuyanların lehçesine göre hemzenin kesri ile de okunmuştur. Dad’ın ti’ya idgamı ile vattarruhu da okunmuştur, fakat zayıftır. Çünkü dumme şüfr (dat, mim, şin, fe, re) harflerine yanındakiler idgam edilir de kendileri onlara idgam edilmez. “Bi’sel masir” mahsus bizzem mahzuftur, o da elazaptır.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرَنَا مَتَابِعَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾

127 – Bir vakit İbrahim Beyt’in temellerini İsmail ile yükseltiyordu. Ey Rabbimiz, bizden kabul et; şüphesiz sen çok iyi işiten, pek iyi bilensin, diye dua etmişlerdi.

128 – Rabbimiz, bizi sana teslim olan bir ümmet (yetiştir). Bize ibadet yerlerimizi göster ve tövbelerimizi kabul et. Şüphesiz sen tövbeleri çok kabul eden, hakkıyla esirgenyesin.

127- “Veiz yerfeu ibrahimül kavaide minelbeyt (bir vakitler İbrahim Beyt’in temellerini yükseltiyordu)” bu da geçmiş zamanın hikayesidir. Kavaide kaide’nin çoğuludur, o da temeldir. Sonradan isme geçmiştir, kuuttan gelir ki sebat manasınadır. Belki de mecazdır, kıyamın karşıtıdır. Ka’dekallah deyimi de bundan gelir. Temelleri yükseltmesi üzerine bina yapmasıdır, çünkü onu alçak durumdan yüksek hale getirir. Bundan duvarın sıralarını murat etmek de ihtimal dahilindedir, çünkü her sıra üzerine konulananın temelidir, yükselmekle de yapı meydana gelir. Şöyle de denilmiştir: Maksat ona saygı göstermek ve insanları onu ziyarete çağırarakla itibarının yükselmesi ve şerefının

gösterilmesidir. Kavaid'in kapalı bırakılıp sonra minel beyt diyerek açıklanması şanını yüceltmek içindir.

"Ve ismailü" o da babasına taş uzatıyordu, ancak onun yapıda katkısı olduğu için İbrahim'in üzerine atfedilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Her biri bir tarafta yahut nöbetleşe duvar örerlerdi.

"Rabbimiz bizden kabul et" yani, Rabbimiz, diye dua ediyorlardı. Zaten öyle de okunmuştur. Cümle ikisinden haldir. **"Şüphesiz sen çok iyi işitensin"** duamızı, **"pekiyi bilensin"** niyetlerimizi.

128- **"Rabbena vecalna müslimeyni lek"** sana ihlas gösterenlerden eyle, esleme vechehu'dan gelir ki kendini teslim etmektir, ya da itaat manasına esleme'den gelmektedir. Maksat daha çok ihlas göstermek, daha çok itaat etmek ve üzerinde sebat etmektir. Müslimine şeklinde de okunmuştur ki kendileriyle Hacer'i kastetmişlerdir. Ya da tensiye de cem'in mertebelerindendir (çoğul sayılır).

"Soyumuzdan da sana teslim olan bir ümmet yetiştir" yani zürriyetimizden bazılarını böyle yap demektir. Özellikle zürriyet için dua etmeleri, şefkate müstahak olmalarındandır, bir de onlar iyi olurlarsa onlara uyanlar da iyi olur. Bir kısmını demeleri de zürriyetlerinde zalimlerin de bulunacağını bilmelerindendir. Şunu da biliyorlardı ki hikmet-i İlahiye herkesin ihlaslı olmasına ve kendini tamamen Allah'a vermesine imkan tanımaz. Çünkü o zaman geçim işleri aksar (dünya durur). Bunun içindir ki: Ahmaklar olmasa idi, dünya harap olurdu, denilmiştir. Ümmetten ümmet-i Muhammed murat edildiği de söylenmiştir. Min'in "vaadallahül lezine amenu minküm" (*Nur: 55*) ayetinde olduğu gibi beyaniye olması da caizdir. Açıkladığı şeyin üzerine geçmiş ve âtıfla matufun arasına girmiştir, "halaka seb'a semavatin ve minel ardi mislehünne" (*Talak: 12*) ayetinde olduğu gibi. **"Ve erina (bize göster)"** bu da gözle görmek yahut tanımak manasına rea'dan gelir, bunun içindir ki ikiden çok mef'ul almamıştır.

"Menasikena" hac ibadet yerlerimizi veyahut kurban kesecek yerlerimizi demektir. Nüsük aslında ibadetin son derecesidir. Hacta kullanılması yaygınlaştı, çünkü onda külfet vardır ve adetten uzaklaşma vardır. İbn Kesir, Susi de Ebu Amr'dan ve Yakup fahız'de fahz'e kıyas ederek "erna" okumuşlardır. Bunda kelimeye zarar vardır, çünkü kesre düşen hemzeden nakledilmiştir ve onun delilidir. Duri de Ebu Amr'dan naklen ihtilasla (harekesi belli belirsiz) okumuştur. **"Tövbemizi kabul et"** zürriyetlerinin tövbesini demek istemişlerdir yahut da bilmeden yaptıkları şeyi kastetmişlerdir. Belki de bunu nefislerini kırmak ve zürriyetlerine öğretmek için yapmışlardır. **"Şüphesiz sen tövbeleri çok kabul eden, hakkıyla esirgeyensin"** tövbe edenleri esirgeyensin.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا

مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾ وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ

مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا

وَأَنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ

قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾

129 – Ey Rabbimiz, onlara içlerinden onlara ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Şüphesiz sensin sen o izzet sahibi ve hikmet sahibi!

130 – Kendini bilmeyenden başka İbrahim’in dininden kim yüz çevirir? Andolsun ki biz onu dünyada seçmişizdir ve şüphesiz o, ahi-rette iyi kimselerdendir.

131 – Çünkü Rabbi ona: Teslim ol, dedi. O da: Alemlerin Rabbine teslim oldum, dedi.

129- “Rabbimiz onlara gönder” Müslüman ümmetinin içinde “onlardan bir elçi” o ikisinin zürriyetinden Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’den başkası gönderilmemiştir. Duaları onunla kabul olunmuştur. Nitekim: Ben atam İbrahim’in duası, İsa’nın müjdesi ve annemin rüyasıyım, demiştir. “Onlara ayetlerini okuyacak” onlara vahyedilen tevhit ve peygamberlik delillerini okur ve tebliğ eder. “Onlara kitabı öğretir” Kur’an’ı, “ve hikmeti” nefislerini kemale erdiren marifet ve hükümleri. “Onları temizler” şirk ve günahlardan. “Şüphesiz sensin sen o izzet sahibi” yenilmeyen ve istediğini yapmaya engel olunmayan “hakımsın” istediği şeyi sağlam yaparsın.

130- “İbrahim’in dininden kim yüz çevirir?” bir kimsenin onun açık ve parlak dininden dönmesini garipsemekte ve reddetmektedir. “İlla men sefihe nefseh (kendini bilmeyenden başka)” kendini horlayan ve hafife alandan başka. Müberrid ile Salep şöyle demişlerdir: Sefihe ayn’ın keseri ile müteaddidir, zammesi ile (sefuhe) de lazımdır. Şu hadis de ona şahittir: Kibir hakkı hafife almak ve insanları küçük

görmektir. Nefsehu temyiz olarak mansuptur, tıpkı ğubine re'yeh ve elime re'seh gibi. Şair Cerir'in şu beyiti de şahittir:

*Ondan sonra biz öyle bir yaşamın kuyruğundan tutarız ki
Sırtı kesilmiş hörgücü olmayan deve gibi.*

Yahut aslı sefihe fi nefsihi idi, harfi cerin atılmasıyla mansup oldu. Müstesna da tercihe şayan görüşe göre yergabu'daki zamirden bedel olarak mahallen merfudur, çünkü olumsuz manasındadır.

"Andolsun ki biz onu dünyada seçmişizdir" bu da yukarıdaki hükümün delili ve açıklamasıdır. Çünkü kıyamet gününde doğruluk ve iyiliğine şahitlik edilen kimse, arkasına düşölmeyi hak eder; ondan ancak sefih olan ya da cahillik yüzünden ve olaylara bakmaktan aciz olduğu için kendini sefih durumuna düşüren den başkası yüz çevirmez.

131- "Çünkü Rabbi ona: Teslim ol, dedi. O da: Alemlerin Rabbine teslim oldum, dedi". İz istafeyna'nın zarfıdır ve onun illetidir ya da gizli üzkür fiili ile mansuptur. Sanki şöyle denilmiştir: Onun seçilmesini ve imamlığa ve önderliğe uygun görölmesini anlamak için o vakti hatırla. O bu dereceye itaatla ve Rabbine dua ederken sırrındaki ihlasla nail oldu. Allah da kalbine marifete götüren ve teslimiyete vardiyan delilleri getirdi. Rivayete göre bu ayet Abdullah bin Selam'ın, yeğenleri Seleme ile Muhacir'i İslam'a davet etmesi ve Seleme'nin Müslüman olup Muhacir'in kabul etmemesi üzerine inmiştir.

وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ

وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ
إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ
الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ
إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾

132 – Bunları İbrahim, oğullarına tavsiye etti. Yakup da. Ey oğullarım, şüphesiz Allah bu dini sizin için seçti. Öyleyse ancak Müslümanlar olarak ölün, dedi.

133 – Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman orada hazır mı idiniz? Hani oğullarına: Benden sonra neye ibadet edeceksiniz, demişti? Onlar da: Senin İlahın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın İlahı olan bir tek İlah'a ibadet edeceğiz. Biz ona teslim olmuşuzdur, demişlerdi.

132- “Bunları İbrahim oğullarına tavsiye etti”. Tavsiye bir kimseyi içinde iyilik ve Allah'a yakınlık olan bir işe teşvik etmektir. Aslı ulaştırmaktır, vassahu ulaştırdı, fassahu da ayırdı, demektir. Sanki vasiyet eden kendi işini vasiyet ettiği kimseye ulaştırmıştır. “Biha”daki zamir millete (dine) racidir, ya da kelime ve cümle tevlinde olmakla eslemtü'ye racidir. Nafi ile İbn Amir veevsa okumuşlardır, birincisi daha belîğdir. “Ve yakubu” bu da İbrahim'e matuftur, bunu Yakup da oğullarına vasiyet etti, demektir. Nasb ile yakube de okunmuştur ki İbrahim'in vasiyet ettiklerine dahil olur. “Ya beniiyye” Basra ekolüne göre burada da kavîl maddesi gizlidir (ey oğullarım, dedi olur), Basra ekolüne göre de vassa'ya mütaallıktır, çünkü bu da ondan bir türdür. Bunun (kavîl maddesinin izmarının) bir örneği de şudur:

Bize Dabbe kabilesinden iki adam haber verdi:

Biz çiplak bir adam gördük (dediler).

Burada kesre ile inne okunmuştur. İbrahim'in dört oğlu vardı: İsmail, İshak, Medyen ve Medan. Sekiz de denilmiştir. On dört de denilmiştir. Yakub'un da on iki oğlu vardı: Rubin, Şem'un, Lavi, Yehuda,

Beşsuhuor, Zebulun, Zevani, Teftuni, Küda, Luşir, Bünyamin ve Yusuf.

“Şüphesiz Allah bu dini sizin için seçti”. Bütün dinlerin özü olan İslam dinini, çünkü **“ancak Müslümanlar olarak ölün”** demiştir. Bunun dış manası İslam’a ters bir hal üzere ölmekten men etmektir. Maksat ise öldükleri zaman o hale ters olmalarından men etmek ve İslam üzerinde sebatı emretmektir. Mesela: Ancak huşuyla namaz kıl, sözün gibi. İbarenin üslubunu değiştirmesi de İslam dışında ölümlerinin hayırsız bir ölüm olduğunu ve öyle bir şeyin başlarına gelmemesini bildirmek içindir. Bunun bir benzeri de: Şehitken öl, emridir. Rivayete göre Yahudiler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e “sen Yakubun öldüğü gün oğullarına ne vasiyet ettiğini bilmiyor musun?” demeleri üzerine inmiştir.

133- “Em küntüm şüheda” em munkatıdır, ondaki hemzenin manası inkâridir, yani Yakup öleceği ve çocuklarına dediği şeyi söylediği zaman orada değildiniz, öyleyse niçin Yahudiliğin onunla ilgili olduğunu iddia ediyorsunuz? Ya da em muttasıladır, mahzufa müteallıktır, takdiri şöyledir: O zaman orada yok mu idiniz yoksa hazır mı idiniz? Şöyle de denilmiştir: Hitap mü’minleredir, mana da şöyledir: Siz buna şahit olmadınız, onu ancak vahiy ile bildiniz. Aynel fiilin kesresi ile hadıra da okunmuştur. **“Oğullarına dediği zaman”** bu da hadara’dan bedeldir, **“benden sonra neye ibadet edeceksiniz?”** yani hangi şeye ibadet edeceksiniz, demektir? Bundan onları tevhit ve İslam üzerinde sabitleştirmek ve bu ikisi için onlardan sağlam söz almak istemiştir. Ma edatı ile bilinmediği sürece her şeyden sorulur. Eğer bilinirse akıllının şahsını tayin etmek için men ile sorulur. Eğer sıfatından sorulmak istenirse: Ma zeydün efakihün em tabibün (Zeyd nedir; fakih midir yoksa tabib midir?) denir.

“Onlar da: Senin İlahın ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın İlahı olan bir tek İlahı ibadet edeceğiz, dediler”. Varlığında, ilahlığında ve ibadet etmenin zorluğunda ittifak edilen İlah’a demektir. İsmail’i onun atalarından saymaları dedeyi babadan saymak için genelleme yapmalarındandır ya da onun da baba gibi olmasındandır; çünkü aleyhisselam Efendimiz: Bir kimsenin amcası babasının parçasıdır, demiştir. Peygamber aleyhissalatü vesselam, Abbas radiyallahu anh için: Bu, atalarımın kalıntısıdır, demektir. Vav ve nun ile cemi olarak İlahe ebiyke de okunmuştur, nitekim şair şöyle demiştir:

Kadınlar seslerimi alınca ağladılar ve:

Babalarımız size feda olsun, dediler.

Ya da ebiyke tekildir, yalnız İbrahim de onun atıf beyanıdır.

“Bir tek İlah” atalarının ilahı terkiinden bedeldir, tıpkı: “Nasiyetin kazibeh” (Alak: 16) kavlinde olduğu gibi. Bunun faydası da tevhidi açıkça ifade etmek ve muzafın tekrarından doğan vehmi def etmektir. Tekrar da mecrura atfın mümkün olmadığından kaynaklanmıştır. Bir faydası da tekittir. Yahut da ilahen vahida ihtisas üzere mansuptur (na’ni, nürüdü gibi gizli fiille). “Ve nahnü lehu müslimun” na’büdü’nün failinden haldir ya da mef’ulüdüdür ya da ikisinden haldir. Ara cümlesi olma ihtimali de vardır.

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ

وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ

حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا أَمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا

أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ

وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ

النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ

مُسْلِمُونَ ﴿١٣٦﴾

134 – Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Kazandıkları onlaradır, sizin kazandığınız da sizedir. Onların yaptıklarından sorulmazsınız.

135 – Yahudi yahut Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır, biz bir hanif olarak İbrahim’in dinindeniz. O, müşriklerden değildi.

136 – Deyin: Biz Allah’a, bize indirilene; İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına indirilene; Musa’ya ve İsa’ya verilene ve Peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbirinde arasında ayırım yapmayız. Bizler ona teslim olanlarız.

134- “Onlar bir ümmetti, gelip geçti”. Yani İbrahim, Yakup ve oğulları demektir. Ümmet aslında kastedilen, yanına varılandır. Topluma da öyle denilmesi fırkaların ona varmasındandır. “Kazandıkları

onlardır, sizin kazandığınız da sizedir” herkes için yaptığının karşılığı vardır. Mana da şöyledir: Onlara intisap etmeniz amellerinden yararlanmanızı sağlamaz. Siz ancak onlara katılmak ve onlara tabi olmakla yararlanırsınız. Nitekim aleyhissalat vesselam Efendimiz şöyle demiştir: İnsanlar bana amelleriyle gelirken siz de soylarınızla gelmeyin. “Onların yaptıklarından sorulmazsınız” iyiliklerinden sevaplanmadığınız gibi kötülüklerinden de muahaze edilmezsiniz.

135- “Vekalu kunu huden ev nasara (Yahudi yahut Hıristiyan olun, dediler)”. Gaip zamiri ehl-i kitap içindir yahut çeşitlilik içindir. Mana şöyledir: Sözleri şu iki sözden biridir. Yahudiler: Yahudi olun, Hıristiyanlar da: Hıristiyan olun, dediler. “**Tehtedu (doğru yolu bulursunuz)**”. Bu da emrin cevabıdır. “**Kul bel millete İbrahime (de ki: Hayır, biz İbrahim milletindeniz)**”. Yani, bilakis biz İbrahim milletinden olacağız, yani onun dininin mensuplarından demektir. Ya da İbrahim’in dinine tabi olacağız. Merfu olarak milletu de okunmuştur ki, milletuhu milletüna (onun dini bizim dinimizdir) yahut aksidir (milletüna milletuhu)dur yahut nahnu milletuhu’dur ki ehlü milletihi (dininin mensuplarıyız demektir). “**Hanifen**” batıldan hakka meyleden demektir. Muzaftan yahut muzafun ileyhten haldir, tıpkı: “**Ve neza’na ma fi sudurihim min ğillin ihvanen**” (*Hicr: 47*) ayetinde olduğu gibi. “**O, müşriklerden değildi**”. Ehl-i kitaba ve diğerlerine dokundurmadır, çünkü onlar müşrik oldukları halde ona tabi olduklarını iddia ederler.

136- “Allah’a iman ettik, deyin” hitap mü’minleredir, çünkü Allah Teala: “Eğer sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse” (*Bakara: 137*) demiştir. “**Bize indirilene**” Kur’an’a, onu önce zikretmesi bize ilk izafe edilen şey olmasındandır ya da başkasına imana sebep olmasındandır. “**İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına**” suhufalara demektir. Bunlar her ne kadar İbrahim’e indi ise de ancak onlar da tafsilatıyla mükellef olduklarından hükmüne dahildirler. Onlara da inmiş gibidir. Nitekim Kur’an da bize indirilmiştir. Esbat sıbt’ın çoğuludur, o da torundur. Yakub’un torunlarını yahut oğullarını veyahut zürriyetlerini murat etmiştir. Çünkü onlar da İbrahim ile İshak’ın torunlarıdır.

“**Musa’ya ve İsa’ya verilene**” Tevrat ile İncil’e demektir. Onları daha belîğ bir ifade ile ayrı zikretmesi, bu ikisinin Musa ve İsa’ya nisbetle durumu geçen suhufların durumu gibi değildir. Bir de o ikisi hakkında tartışma olmuştur (öyle olsa da asıllarına iman lazımdır). “**Ve peygamberlere Rablerinden verilenlere**” toptan onlardan zikredilene ve edilmeyene “**Rablerinden**” onlara Rablerinden indirilmiş olarak

iman ettik. “Onlardan hiçbiri arasında ayırım yapmayız” Yahudiler gibi; bir kısmına iman eder, bir kısmını inkar eder değiliz. Ahad lafzı nefy siyakında olduğundan geneldir, beyne’nin ona muzaf olması caiz olmuştur. “Biz ona” yani Allah’a “teslim olanlarız” ihlasla itaat ederiz.

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا
وَأِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ
السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾ صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً
وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾ قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا
وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾

137 – Eğer sizin ona iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, doğru yolu bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse, ancak onlar muhalefettelerdir. Onlara karşı Allah sana yetecektir. O, hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

138 – (Biz) Allah’ın boyası ile boyanmışızdır. Boyası Allah’tan daha güzel olan kıldır? Bizler ona ibadet edenleriz.

139 – Deki: Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz? O, bizim de sizin de Rabbinizdir. Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir. Biz ona İhlas gösterenleriz.

137- “Eğer sizin ona iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, doğru yolu bulmuşlardır”. Bu da taciz ve susturma türündendir: “Onunki gibi bir sure getirin” (Bakara: 23) kavline benzer. Çünkü ne Müslüman’ların iman ettiği bir şey ne de İslam dini gibi bir din vardır. Bimislihi’deki be’nin tadiye için değil de alet için olduğu da söylenmiştir. Mana da şöyle olur: İmanı sizin yolunuz gibi hakka götürecek bir yolla elde etmeye çalışırlarsa. Çünkü maksadın birliği yolların çeşitli olmasına mani değildir. Ya da be tekit için zaittir, mesela: “Cezaü seyyietin bimisliha” (Yunus: 27) kavli gibi. Mana da: Eğer Allah’a sizin ona imanınız gibi iman ederlerse, şeklinde olur. Ya da misl araya sokuşturulmuştur, mesela “veşehide şahidün min beni İsraille ala mislihi” (Ahkaf: 10) kavli gibi, yani aleyhi demektir. “Bima amentüm bihi” yahut “billezi amentüm bihi” okuyanların kiraatı da buna şahitlik eder.

“Eğer yüz çevirirlerse, ancak onlar muhalefettedirler”. Yani imandan veya sizin onlara dediklerinizden yan çizerlerse, onlar başka değil hakka karşıttırlar. O da inatlaşma ve muhalefettir. Çünkü muhaliflerden her biri diğerinin karşı şikkındadır. **“Onlara karşı Allah sana yetecektir”** bu da mü'minler için tesellidir, düşmanlık edenlere karşı korunacak ve yardım edileceklerine dair vaattir. **“O hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir”** bu da ya va'din devamıdır; sözlerini işitir ve ihlasınızı bilir ve sizi mutlaka mükafatlandırır demektir ya da yan çizenler için tehdittir, Allah onların açıkladıklarını işitir, gizlediklerini bilir ve ona göre cezalarını verir, demektir.

138- “Biz Allah'ın boyası ile boyanmışızdır” yani Allah bizi kendi boyası ile boyadı, demektir. O da Allah'ın, insanları onun üzerinde yarattığı fitrattır. Çünkü o, insanın süsüdür, tıpkı boyanın kumaşın süsü olması gibi. Ya da Allah bizi kendi doğru yoluna hidayet etti ve bize delilini gösterdi ya da kalplerimizi imanla kendi temizliği ile temizledi demektir. Çünkü tesiri onların üzerinde boyanın kumaşta görüldüğü gibi görüldü ve boyanın kumaşın içine girdiği gibi girdi. Ya da boyadı demesi, onların sözlerine benzemek içindir, çünkü onlar yeni doğan çocuklarını vaftiz dedikleri bir sarı suya batırırlar ve: Bu onlar için temizliktir, derlerdi. Böylece Hristiyanlıkları pekişirdi. Sıbgatallah mas-tar olarak mansuptur, “amenna” kavlini tekittir. İğra tarzında mansup olduğu da söylenmiştir (ittebiu sıbgatallah). Millete İbrahim'den bedel olarak mansuptur diyenler de vardır. **“Boyası Allah'tan daha güzel olan kimdir?”** onun boyasından daha güzel boya yoktur, demektir. **“Bizler ona ibadet edenleriz”** bu da onlara imadır, yani sizin şirkiniz gibi şirk koşmayız, demektir. O da “amenna”ya atıftır. Bu da sıbgatallah'ın, kulu'nun mef'ulü olmasını gerektirir. İğra yahut bedel olarak nasb edenlerin kulu'yu izmar edip ilzemu yahut ittebiu millete ibrahim'e atfetmeleri ve kulu amenna'nın da ittebiu'dan bedel olmasını söylemeleri gerekir ki Kur'an'ın nazmı ve tertibi bozulmasın.

139- “Kul etuhaccunena” (bizimle mücadele mi ediyorsunuz? Allah hakkında) onun konusunda ve sizlerden değil de Araplardan bir peygamber seçmesi konusunda. Rivayete göre ehl-i kitaplar: Bütün peygamberler bizdendir, eğer sen peygamber olsaydın bizden olur-dun, dediler. Ayet bunun üzerine indi. **“O bizim de sizin de Rabbinizdir”** özel bir kavmin değildir. Rahmetini kullarından dilediğine verir. **“Bizim amellerimiz bize, sizin amelleriniz de sizedir”** kendi amellerimizle bize ikram etmesi akla uzak değildir. Sanki her mezhebi kendilerine mal ettikleri için onları susturmak ve konuşturmamak için böyle demiştir. Çünkü peygamberlik ikramı ya Allah'ın dilediğine bir

lütufudur ya da taata devam ederek ve ihlasla süslenerek kendini buna hazırlayanlara hakkın teslimidir. Allah Teala'nın size özel verdiği ameliniz olduğu gibi bize de böyle verdiği amelimiz olabilir. **"Biz ona ihlas gösterenleriz"** onu bir bilir ve ona ihlasla iman ve itaat ederiz. sizin gibi yapmayız.

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ
وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ
وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾
سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلِيَهُمْ عَنْ قِبَلِهِمُ الَّذِينَ كَانُوا
عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى
صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾

140 – Yoksa: “İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunları Yahudi yahut Hristiyanlar idiler mi diyorsunuz? De ki: “Siz mi daha iyi biliyorsunuz. Yoksa Allah mı? Kendindeki bir şahitliği Allah’tan saklayandan daha zalim kimdir? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

141 – Onlar bir ümmetti, gelip geçmiştir. Onların kazandıkları onlarıdır, sizin kazandığınız da sizedir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız.

142 – İnsanlardan beyinsizler: “Onları üzerinde bulundukları kible den çeviren nedir?” diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah’ındır. Dilediğini doğru yola iletir.

140- “Em tekulune (İbrahim, İshak, Yakup ve torunlar Yahudi yahut Hristiyanlar mı idiler diyorsunuz?)” em edatı munkatıdandır, hemze de inkar içindir. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs kıraatına göre

tekulune şeklinde te iledir. Etuhaccunena'daki hemzeye muadil olması da muhtemeldir. Şu mana ki iki şeyden, yani tartışma veya peygamberlerin Yahudi veyahut Hristiyan olmalarından hangisini tartışıyorsunuz. "De ki: Siz mi daha iyi biliyorsunuz, yoksa Allah mı?". "İbrahim ne Yahudi idi ne de Hristiyan idi" (*Al-i İmran: 67*) sözü ile ikisini de İbrahim'den bertaraf etmiş ve ona: "Tevrat ile İncil ancak ondan sonra indirildi" (*Al-i İmran: 65*) kavli ile delil getirmiştir. Ona atfedilerek sayılan paygamberler de dinde ona tabidirler, bunda da ittifak vardır.

"Kendindeki bir şahitliği Allah'tan saklayandan daha zalim kimdir?" yani Allah'ın İbrahim'in hanif ve Yahudilik ve Hristiyanlıktan beri olması şahitliğini demektir. Mana da şöyledir: Hiç kimse ehl-i kitaptan daha zalim değildir; çünkü onlar bu şahitliği gizlediler. Ya da bu şahitliği gizlersek bizden daha zalimi yok, demektir. Bunda kitaplarında ve diğer yerlerde Allah'ın Muhammed aleyhisselam'ın peygamberliğine şahitliğini gizleyenlere ima vardır. Min edatı "beraetün minallahi ve resulihi" (*Tevbe: 1*) kavlinde olduğu gibi ibtida içindir. **"Allah yaptıklarınızdan gafil değildir"**. Bu da onlar için tehdittir, ye ile de (yamelun) okunmuştur.

141- "Onlar bir ümmetti, gelip geçmiştir. Kazandıkları onlarıdır, sizin kazandığınız da sizedir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız". Karakterlerine işlemiş olan babalarıyla övünmekten ve onlara güvenmekten men etmek ve uyarmak için tekrar edilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Yukarıda geçendeki hitap onlarıdır, bu ayette de bizedir, bizi onlara uymaktan uyarmak içindir. Şöyle de denilmiştir: Birincisinde ümmetten maksat peygamberlerdir, ikincisinde Yahudi ve Hristiyanların selefleridir.

142- "İnsanlardan beyinsizler diyecek" bunlar akılları hafif olanlar ve onları taklit ve idraksizlik yüzünden hor kılanlardır. Bundan da kiblelerinin değiştirilmesini hoş görmeyen münafıkları, Yahudileri ve müşrikleri murat ediyor. Bunu önceden haber vermenin faydası, cevap vermeye hazırlanmaktır. **"Onları ne çevirdi?"** ne döndürdü, **"üzerinde bulundukları kiblelerinden"** yani Beytül mukaddes'ten, demektir. Kible aslında insanın yönelme halidir, istikbalden gelir, sonra örf olarak namaz için dönülen mekana denilmiştir. **"De ki: Doğu da batı da Allah'ındır"**. Başkasının, yerine geçmeyecek şekilde zatî bir özelliğinden dolayı belli bir mekanı seçmez. Mühim olan emrini yerine getirmektir, mekan seçmek değildir. **"Dilediğini doğru yola iletir"** o da bazen Beytül mukaddes'e, bazen de Ka'be'ye yönelmek gibi hikmetin istediği ve maslahatın icap ettiği şeydir.

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا
 شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا
 جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ
 مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الَّذِينَ
 هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضْيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ
 لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾

143 – Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki siz insanlara şahit olasınız; Resulullah da size şahit olsun. Üzerinde bulunduğu kibleyi ancak Resulullah'a tabi olanı ökçesi üzerine dönenden bilmezimiz içindir. Gerçi bu, elbette Allah'ın hidayet ettiklerinden başkasına büyük bir şeydir. Allah imanınızı zayıf edecek değildir. Şüphesiz Allah insanları çok esirgeyen ve çok merhamet edendir.

143- “Böylece” geçen ayetin mefhumuna işarettir, yani sizi doğru yola götürdüğümüz veyahut kibleinizi en üstün kible kıldığımız gibi “sizi de orta bir ümmet yaptık” yani hayırlı yahut doğru, ilim ve amel ile temizlenmiş kimseler yaptık. Vasat aslında yanlara eşit uzaklıkta olan mekandır. Sonra ifrat ve tefritin arasında bulunan övülen hasletlere denildi mesela israfla cimrilik arasında bulunan cömertlik ve gözü karalılıkla korkaklık arasında bulunan yiğitlik gibi. Sonra da bu sıfatı taşıyan her şeye denildi. Bunda tekil ve çoğul, müzekker ve müennes birdir, tıpkı sıfat düşen isimler gibi. Bundan icmain delil olduğu sonucu çıkarılmıştır, çünkü eğer ittifak ettikleri şeyde batıl olsaydı, adaletleri yara alırdı.

“Siz insanlara şahit olasınız, Resulullah da size şahit olsun” orta ümmet kılmasının illetidir, yani size getirdiği delillerden ve üzerinize indirdiği kitaplardan bilirsiniz ki Allah Teala kimseye cimrilik ve haksızlık etmemiştir. Bilakis yolları açmış ve peygamberleri göndermiştir. Onlar da tebliğ ve nasihat ettiler. Ancak kafirleri bedbahtlıkları şehvetlere ve ayetlerden yüz çevirmeye sürüklemiştir. Siz de bu konuda hem çağdaşlarınıza hem de sizden öncekilere ve sonrakilere şahitlik edersiniz. Rivayete göre ümmetler kıyamet gününde peygamberlerin

tebliğlerini inkar edecekler; Allah çok iyi bildiği halde münkirleri susturmak için onlardan ispat isteyecektir. Bunun üzerine ümmet-i Muhammed getirilir; ümmetler: Bunu nereden bildiniz, derler? Onlar da: Bunu Allah Teala'nın doğru peygamberinin dili ile konuşan kitabında haber vermesiyle bildik, derler. O zaman Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem getirilir, ona ümmetinin halinden sorulur. O da doğru olduklarına şahitlik eder. Bu şahitlik, onların lehine olsa da ancak Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ümmeti üzerinde gözcü gibi olduğu için "âla" ile geçişli kılınmış ve aleyhlerine gibi gösterilmiştir. Ala'nın öne alınması da Resulullah'ın onlara özel şahit olmasını göstermek içindir.

"Üzerinde bulunduğun kibleyi kılmadık" yani yöneldiğin ciheti demektir ki o da Ka'be'dir, çünkü aleyhisselam Efendimiz Mekke'de iken ona dönerek namaz kılardı, Hicret edince Yahudilerin kalplerini kazanmak için Kudüs'teki kayaya dönerek namaz kılması emredildi. Ya da üzerinde bulunduğu kible Kudüs'teki kayadır. Çünkü İbn Abbas: Mekke'de iken kiblesi Beytülmu-kaddes idi, ancak Ka'be'yi araya alırdı, demiştir. Birinciye göre haber verilen şey neshedendir, ikinciye göre de neshedilendir. Mana da şöyledir: Senin asıl işin Ka'be'ye dönmektir, senin kibleni Beytülmu-kaddes yapmadık. **"Resulullah'a tabi olanı iki ökçesi üzerine dönenden bilmemiz içindir"**. Yani insanları onunla imtihan etmek ve ona dönerek namazda sana tabi olanı atalarının kiblesine alışık olmalarından dolayı senin dininden dönenden ayırmak içindir. Ya da şimdi Resulullah'a tabi olanı ona tabi olmayandan ve geçici bir arızayla geçecek olandan ayırmamız içindir. Birinciye göre manası şöyledir: Seni üzerinde bulunduğun şeye döndürmemiz İslam'da sebat edenle endişesinden ve imanının zayıflığından dolayı ökçesinin üzerine dönenden ayırmamız içindir.

Eğer: Eğer Allah Teala'nın ilmi nasıl bu durumu bilmek olur ki o her zaman bilen idi, denilirse? Ben de şöyle derim: Bu ve benzerleri şimdiki taalluk itibarı ile, cezanın dayanağı da odur. Mana da şöyledir: İlmimiz ona mevcut iken taalluk etmesi içindir. Şöyle de denilmiştir: Resulünün ve mü'minlerin bilmesi içindir, ancak kendine isnat etmesi, onların kendinin gözdeleleri olmasındandır ya da sabit duranla sarsılanı ayırmamız içindir. Mesela: "Allah'ın iyiyi kötünden ayırması için" (*Enfal: 37*) ayeti gibi. Bu durumda ilim sebebini sonuç olan temyizini yerine koymuştur. Meçhul kalıbı ile liyu'leme kıraatı da buna şahitlik eder. İlim ya marifet manasınadır ya da "men" edatındaki istifham manasından dolayı amel ettirilmeyen müteaddi ilim demektir. Yahut da ikinci mef'ulü mimmen yenkalibü'dür, yani linaleme men yettebi-ür resule mütemeyyizen mimmen yenkalibü, demektir.

“Ve inkânet lekebireten” bu da şeddeli inne’den tahfif edilmiştir. lam da fasıladır. Kufe uleması: İn nafiye, lam da illa manasınadır zamir de Allah Teala’nın “vema cealnel kibletelleti künte aleyha” (Bakara: 143) kavlinin delalet ettiği ca’l’e yahut tevlîye’ye yahut da kibleye racidir, demişlerdir. Merfu olarak lekebiretün de okunmuştur ki o zaman kâne zait olur. “Ancak Allah’ın hidayet ettiği hariç” yani Allah’ın hükümlerdeki ahkama hidayet ettiği, imanda ve Resulullah’a tabi olmada sebat edenler müstesnadır demektir. “Allah imanınızı zayi edecek değildir” yani imanda sebatınızı demektir. Şöyle de denilmişti: Neshedilen kibleye imanınızı yahut ona dönerek kıldığınız namazı. Çünkü rivayete göre Efendimiz Ka’be’ye çevrilince: Ya Resullallah, çevrilmeden önce ölen kardeşlerimiz ne olacak dediler? Ayet bunun üzerine indi. “Şüphesiz Allah insanları çok esirgeyen ve çok merhamet edendir (leraufun rahim)”. Onların mükafatlarını zayi etmez ve iyiliklerini bırakmaz. Belki de daha abartılı olan rauf’un öne alınması ayet sonlarına riayet içindir. Hicaz’lılar, İbn Amir ve Hafs med ile leraûf, diğerleri kasr ile (lerauf) okumuşlardır.

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ
فَلَنُؤْيِّنَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ
بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾

144 – Yüzünü göğe çevirdiğini görüyoruz. Şimdi seni hoşnut olacağın bir kibleye çevireceğiz. Artık sen de yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Nerede olursanız yüzlerinizi onun tarafına çevirin. Kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden bir hak olduğunu iyi bilirler. Allah onların yaptıklarından gafil değildir.

144- “Kad nera” çoğu kez görüyoruz, “yüzünü göğe çevirdiğini” vahyi bekleyerek gök tarafına baktığını demektir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in içine Rabbinin onu Ka’be’ye çevireceği beklentisi düşerdi. Çünkü o, atası İbrahim’in kiblesidir, iki kiblenin en eskisidir

ve Arapları imana ve Yahudilere muhalefete en çok davet edecek odur. Bu da onun kemal-i edebini gösterir, çünkü beklerdi, fakat istemezdi. **“Felenü velliyen neke kıbleten (seni bir kibleye çevireceğiz)”** sana bu imkanı vereceğiz. Bu da velleytuhu keza deyiminden gelir ki onu mütevellî yapmaktır ya da seni o cihete yaklaştıracamız, demektir. **“Hoş-nut olacağın”** seveceğin ve şevk duyacağın kibleye demektir, çünkü onda Allah'ın dileme ve hikmetine uygun dinî maksatlar vardır.

“Artık yüzünü çevir” yönel **“Şatral mescidil haram (Mescid-i Haram tarafına)”** onun cihetine. Şöyle denilmiştir: Şatr aslında bir şeyden ayrılan şey için kullanılır, şatara'dan gelir ki ayrılmak demektir. Darun şatur da evlerden ayrı ev demektir. Sonra ayrılmasa da bir şeyin yanı için kullanıldı, mesela kutr gibi. Haram da haram edilmiş demektir, yani onda savaşmak haram edilmiştir yahut zalimlerin ona tecavüz etmesi yasaklanmıştır. Ka'be'nin değil de mescidin zikredilmesi, şunun içindir, çünkü Efendimiz aleyhisselam Medine'de idi, uzaktakinin ise onun tarafına yönelmesi kafidir. Çünkü ona yönelmek onun için zordur, yakın için ise öyle değildir. Rivayet edildiğine göre Efendimiz aleyhissalat vesselam Medine'ye geldi, on altı ay Beytül mukaddes'e doğru namaz kıldı. Sonra Receb ayında zevalden sonra Bedir savaşından iki ay önce Ka'be'ye çevrildi. Ashabına Selime oğulları mescidinde öğlenin iki rekatını kıldırması. Namazda döndü, altınoluk tarafına yöneldi. Erkeklerle kadınlar saf değiştirdiler; o nedenle ona Mescidül kıbleteyen (iki kibleli mescit) denildi.

“Nerede olursanız yüzlerinizi onun tarafına çevirin”. Özellikle Efendimize hitap edilmesi, onu büyütmek ve isteğine cevap vermek içindir. Sonra hükmün genelliğini açıklamak, kible meselesini tekit etmek ve ümmeti uymaya teşvik etmek için genelleme yapıldı. **“Ve innellezine utul kitabe leyalemune ennehül hakkı min rabbihim (kendilerine kitap verilenler bunun Rablerinden bir hak olduğunu iyi bilirler)”** özet olarak, çünkü bilirler ki her şeriate bir kible vermek Allah'ın adetidir. Genel olarak da bilirler, çünkü Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in iki kibleye de namaz kılacağı kitaplarında vardır. Ennehu zamiri dönmeye yahut yüz çevirmeye racidir. **“Allah onların yaptıklarından gafil değildir”** her iki fırka için de vaat ve tehdittir. İbn Amir, Hamze ve Kisai ye ile okumuşlardır.

وَلِّينَ آتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
 بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا
 بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ
 مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾
 الَّذِينَ اتَّيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ
 فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ الْحَقُّ مِنْ
 رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

145 – Andolsun ki kendilerine kitap verilenlere bütün mucizeleri göstersen, senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblelerine uyacak değilsin. Onların kimileri de kimilerinin kıblesine uyacak değildir. Sana gelen (bunca) ilimden sonra eğer onların hevesine uyarsan, şüphesiz sen muhakkak zalımlerdensin.

146 – Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanır gibi tanırırlar. Muhakkak onlardan bir grup bildikleri halde hakkı gizlerler.

147 – Hak Rabbindendir; artık şüphe edenlerden olma.

145- “Velein eteyte (andolsun ki kendilerine kitap verilenlere bütün mucizeleri getirsen)” Ka’be’nin kible olduğuna dair, lein’deki lam kaseme yataklık içindir, “ma tebiu kibletek” gizli kasemin cevabıdır. Cevap da şartın cevabının yerini tutmuştur. Mana da, senin kıbleni delilin ortadan kaldıracağı bir şüphe için terk etmezler, bilakis kibir ve inatlarından sana muhalefet ederler. “Sen de onların kıblelerine uyacak değilsin” bu da onların umutlarını kesmek içindir, çünkü onlar eğer kiblemizin üzerinde dursa idi, beklediğimiz arkadaş olduğunu ümit ederdik, dediler. Bunu da onu aldatmak ve dönmesini ümit ettikleri için demişlerdi. Kıbleleri de her ne kadar çok ise de ancak onlar batıl ve hakka muhalif olmakla tektir.

“Onların kimileri kimilerinin kıblesine uyacak değildir”. Çünkü Yahudiler Kudüs’teki kayaya dönerler, Hristiyanlar da gün doğusuna

dönerler. Sana uymaları nasıl beklenmezse, birbirlerine uymaları da beklenmez. Çünkü her parti kendi elindekine karşı katıdır. **“Sana gelen bunca ilimden sonra eğer onların heveslerine uyarsan”** bu farz ve takdir edilse, yani hak senin için açığa çıktıktan ve o konuda sana vahiy geldikten sonra onlara uysan, **“şüphesiz sen muhakkak zalimlersensin”**. Tekidini pekiştirmiş ve yedi açıdan mübalağa etmiştir. Bu da bilinen hakka tazim, ona uymaya teşvik, hevaya uymaktan sakındırmak ve peygamberlerden günah sudurunu iğrenç göstermek içindir.

146- “Kendilerine kitap verdiklerimiz” yani onların alimleri, **“yarifunehu (onu bilirler)”** zamir daha önce geçmese de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, çünkü kelimeler ona delalet etmektedir. İlme yahut Kur'an'a veyahut kâiblenin tahviline racidir de, denilmiştir.

“Oğullarını tanımaları gibi” birinciye şahitlik etmektedir, yani onu sıfatlarıyla tanırlar, tıpkı kendi oğullarını tanıdıkları gibi. Onu başkalarıyla karıştırmazlar. Hazreti Ömer radiyallahu anhu, Abdullah bin Selam radiyallahu anhu'na Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sordu, o da: Ben onu kendi oğlumdan daha iyi tanırım, dedi. O da: Niçin, dedi? O da: Çünkü ben Muhammed'in peygamberliğinden şüphe etmem, ama çocuğuma gelince, belki annesi hainlik etmiş olabilir, dedi. **“Muhakkak onlardan bir grup bildikleri halde hakkı gizlerler”** inat edenleri belirtmekte ve iman edenleri istisna etmektedir.

147- “Elhakku min rabbik” yeni söz başıdır, hak ya müptedadır, haberi de min rabbike'dir, lam da ahd içindir. İşaret de Resul sallallahu aleyhi ve sellem'in durumunadır yahut gizledikleri hakkadır yahut da cins içindir. Mana da şöyledir: Hak Allah Teala'dan sabit olan şeydir, mesela senin temsil ettiğin gibi, ehl-i kitabın temsil ettiği gibi değil. Hak ya da mahzuf müptedanın haberidir, yani hüvel hakku demektir. Min rabbike de haldir ya da ikinci haberdir. Nasb ile birinci haktan bedel yahut ya'lemun'un mef'ulü olarak (elhakka) okunmuştur. **“Artık şüphe edenlerden olma”** onun Rabbinden olduğunda şüphe edenlerden yahut bildikleri halde hakkı gizleyenlerden şüphe edenlerden olma. Bundan maksat Efendimizi onda şüpheden men etmek değildir, çünkü bu ondan beklenmez, onda kasıt ve isteği de yoktur. Maksat ya durumu pekiştirmektir ve duruma bakan kimsenin şüphe etmeyeceğini tahkiktir ya da şüpheyi en iyi şekilde ortadan kaldıracak marifetleri kazanmakla ümmete emirdir.

وَلِكُلِّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيٰهَا

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا
إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لِلْحَقِّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا
اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا
الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمَّ نِعْمَتِي
عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

148 – Herkesin yüzünü döndüreceği bir yönü vardır; öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız Allah hepinizi getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

149 – Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Şüphesiz o, Rabbinden gelen bir haktır. Rabbin yaptıklarınızdan gafil değildir.

150 – Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Nerede olursanız, yüzünüzü onun tarafına çevirin ki insanların, içlerinde zulmedenlerden başkasının size karşı bir kanıtı olmasın. Onlardan korkmayın, benden korkun. Ta ki nimetimi size tamamlayayım. Umulur ki doğru yolu bulursunuz.

148- “Veliküllin vichetün” her ümmet için bir kible vardır, demektir. Tenvin izafetten bedeldir, ya da Müslüman'lardan her kavim için Kabe'den bir cihet vardır, demektir. “hüve muvelliha” iki mef’ulden biri hazfedilmiştir yani hüve müvelliha vechehu yahut Allahu müvelliha iyyahu demektir. İzafetle velikülli vichetin de okunmuştur. Mana da şöyledir: Her cihete Allah oranın halkını yöneltecektir. Lam da

amil'in zayıflığını telafi etmek üzere tekit için ziyade kılınmıştır. İbn Amir mulaha okumuştur ki o cihetin yani yöneldiği cihetin sahibidir demektir. **"Öyleyse hayırlarda yarışın"** kıblenin durumu ve diğer iki dünyada mutluluğa kavuşturacak şeylerde veyahut üstün cihetlerde demektir onlar da Ka'be'ye karşı olmak gibi.

"Nerede olursanız Allah hepinizi getirir". Yani muvafık veya muhalif, parçaları toplu veya dağınık olursanız, Allah sizi amellerinizin karşılığını vermek için mahşerde toplar yahut yerin derinliklerinde ve dağların zirvelerinde olsanız ruhlarınızı kabz eder yahut karşılıklı cihetlerden hangisinde olsanız Allah hepinizi getirir ve namazlarınızı sanki tek cihete dönülerek kılınmış gibi yapar. **"Şüphesiz Allah her şeye kadirdir"**. Öldürmeye, diriltmeye ve toplamaya gücü yeter.

149- "Hangi yerden çıkarsan" yani hangi mekandan sefer için çıkarsan "yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür" namaz kıldığın zaman. **"Şüphesiz o"** bu durum **"Rabbinden gelen bir haktır. Allah yaptıklarınızdan gafil değildir"**. Ebu Amr ye ile ya'melun okumuştur.

150- "Hangi yerden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram tarafına döndür. Nerede olursanız, yüzünüzü onun tarafına çevirin". Bu hüküm, illeti çok olduğu için tekrar etmiştir; çünkü Allah Teala kıblenin değişmesi için üç illet zikretmiştir: Rızasını aramakla Peygamberi ululama; Allah'ın adetin her din mensubuna ve davet sahibine yöneleceği bir cihet belirleyeceği; İleride anlatacağımız gibi muhaliflerin delillerini çürütme. Zihne iyice yerleştirmek için her delil medlulu ile zikredildiği gibi her illet de malulu ile birlikte zikredilmiştir. Üstelik kible meselesi önemli, nesih konusu da fitne ve şüphe koparacak şeylerden olduğu için tabiatıyla durumu tekit edilmiş ve arka arkaya zikredilmiştir.

"İnsanların size karşı bir kanıtı olmasın" kûlû (deyiniz) sözünün illetidir, mana da şöyledir: Kıblenin Kudüs'ten Ka'be'ye çevrilmesi Yahudilerin delilini çürütür; şöyle ki Tevrat'ta sıfatı verilen kimsenin kıblesi Ka'be'dir, Muhammed ise bizim dinimizi inkar ettiği halde kiblemizde bize tabi oluyor. Müşriklerin de, Muhammed İbrahim'in dinine davet ediyor ve onun kiblesine tabi olmuyor, savını çürütüyor. **"Ancak içlerinden zalimler hariç"** bu, insanlardan istisnadır, yani muannitler hariç kimsenin size diyeceği bir şey kalmamasın. Çünkü onlar: Kıblenin Ka'be'ye çevrilmesi başka değil, kavminin dinine meylinde ve memleket sevgisindendir ya da fikir değiştirmiş, atalarının kıblesine dönmüştür, o nedenle yakında kendilerinin dinine döner, demişlerdi. İşte bu fikir yürütmeye delil denilmiştir, tıpkı: **"Onların delilleri Rable-ri katında çürütülmüştür"** (Şura: 16) kavli gibi. Zira onlar da aynı yola

gidiyorlar. Şöyle denilmiştir: Huccet delil getirme manasıdır. Şöyle de denilmiştir: İstisna delili doğrudan mübalağalı bir şekilde bertaraf etmek içindir. Şairin şu sözü gibi:

*Onlarda bir kusur yoktur, ancak kılıçları,
Düşmanı kırmaktan körelmiştir.*

Şu da bilinmektedir ki zalimin getireceği bir delil yoktur (çünkü onlar da insanlara dahildir, insanların delili olmayınca onların hiç olmaz). Tenbih harfî ile, elâ ellezine zalemu (bilin ki zalimlerden) şeklinde de okunmuştur **“korkmayın”** onlardan çekinmeyin, çünkü karamaları size zarar vermez. **“Benden korkun”** Size emrettiğim şeye muhalefet etmeyin. **“Ta ki size nimetimi tamamlayayım, umulur ki doğru yolu bulursunuz”** mahzuf şeyin illetidir, yani size nimetimi tamamlamak için ve doğru yolu bulmanızı istediğim için size bunu emrettim. Ya da bu cümle mukadder illete atıftır, mesela şöyle: Benden korkun ki sizi onlardan muhafaza edeyim ve size olan nimetimi tamamlayayım. Ya da cümle liella yekune'ye matuftur. Hadiste şöyle denilmiştir: Nimetin tamamı cennete girmez. Hazreti Ali radiyallahu anh'ten de: Nimetin tamamı Müslüman olarak ölmektir, dediği rivayet edilmiştir.

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا

مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ

وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَادْكُرُونِي

أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ

آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتَ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ

لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾

151 – Nitekim size içinizden ayetlerimizi okuyacak, sizi temizleyecek ve size kitabı ve hikmeti öğretecek; bilmediklerinizi de öğretecek bir Peygamber gönderdik.

152 – Öyleyse beni zikredin, ben de sizi anayım, bana şükredin; bana karşı nankörlük etmeyin.

153 – Ey iman edenler, sabırla, namazla yardım isteyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.

154 – Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyin; bilakis diridirler; fakat siz anlamazsınız.

151- “Nitekim size içinizden bir Peygamber gönderdik” bu da yukarısına bağlıdır, yani size kible veya ahiret hususunda nimetimi tamamlamak için, tıpkı içinizden bir Peygamber göndermekle tamamladığım gibi, ya da sonrasına bağlıdır yani Peygamber göndermekle sizi andığım gibi siz de beni anın demektir. “Ayetlerimi okuyacak ve sizi temizleyecek” sizi tezkiye edecek şeye götürecek demektir. Tezkiyeyi burada maksatta önce olduğu için takdim etti, İbrahim’in duasında da eylem itibarı ile tehir etti (*Bakara: 129*). “Size kitabı ve hikmeti öğretecek, bilmediklerinizi de öğretecek” tefekkür etmek ve delillere bakmakla öğretecek; zira bunun bilinmesine vahiyden başka yol yoktur. Öğretme fiilini tekrar etmesi de cinslerinin ayrı olduğunu göstermek içindir.

152- “Öyleyse beni zikredin” taatla “ben de sizi anayım” sevapla. “Bana şükredin” size verdiğim nimetlere “bana karşı nankörlük etmeyin” nimetleri görmezden gelerek ve emre isyan ederek.

153- “Ey iman edenler, sabırla yardım isteyin” günahlara ve nefsi isteklere karşı “ve namazla”. O (namaz) ibadetlerin anasıdır, mü’minlerin miracıdır ve alemlerin Rabbine karşı yakarıştır. “Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir” zaferle ve duayı kabul etmekle.

154- “Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyin” yani onlar ölüdür, demeyin “bilakis diridirler” bilakis onlar diridirler. “Fakat siz anlamazsınız” ne halde olduklarını. Bu da onların hayatlarının cesetle ve canlılarda hissedilen şey cinsinden olmadığını vurgulamaktadır. O, akılla kavranılamayan; vahiyle anlaşılan bir durumdur. Hasen Basri’den şöyle rivayet edilmiştir: Şehitler Rablerinin katında diridirler, rızıkları ruhlarına arz edilir, onlara rahatlık ve neşe gelir. Nitekim Fir’avn hanedanının ruhlarına da ateş arz edilir; onlara da acı gelir. Ayet Bedir şehitleri hakkında indi, onlar on dört kişi idiler. Bunda ruhların bizatihi kaim, bedenle hissedilen şeye benzemediğine ve ölümden sonra şuurlu olarak kaldıklarına delalet vardır. Sahabe’nin ve tabii’nin büyük çoğunluğu bu görüştedirler. Ayetler ve sünnetler de bunu söylemektedir. Bütün mü’minlerin içinden özellikle onların böyle olması, onların husûsan Allah’a yakın ve daha çok güzellik ve ikram içinde olmalarındandır.

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ

وَنَقْصِ مِنْ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿١٥٥﴾

أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ

الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٦﴾ إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ

الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ

خَيْرٌ فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾

155 – Sizi biraz korkudan, açlıktan; (biraz da) mallardan, canlardan ve mahsullerden eksiltme ile kesinlikle sınayacağız. Sabredenleri müjdele.

156 – Onlar ki kendilerine bir musibet geldiği zaman: “Mutlaka bız, Allah’a aidiz ve şüphesiz bız, ona döneceğiz, derler.

157 – İşte onlara Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet vardır ve onlar, doğru yolu bulanların ta kendileridir.

158 – Safa ile Merve İlahi sembollerdendir. Binaenaleyh kim Beyt’i hacceder veyahut umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde ona günah yoktur. Kim kendiliğinden bir hayır işlerse, şüphesiz Allah karşılığını verir, yaptığını çok iyi bilir.

155- “Sizi kesinlikle sınayacağız” size hallerinizi deneyen, belaya sabrediyor musunuz ve kazaya razı oluyor musunuz diye sizi imtihan eden biri gibi sınayacağız. “Biraz korkudan biraz da açlıktan” yani bunlardan az bir miktar demektir, bunun azlığı; onlara hafiflik vermek ve rahmetinin onlardan ayrılmayacağını göstermek için esirgediği şeye nisbetle az olmasındandır, ya da kendilerine inat edenlerin ahirette başlarına geleceklere nispetle az olmasındandır. Bunu haber vermesi de kendilerini bunlara hazırlamaları içindir. “Ve naksın minel emval (biraz da mallardan, canlardan ve mahsullerden eksiltme ile)” bu da şey’e ya da havfe atıftır. İmam Şafii radiyallahu teala anh’ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Korku Allah korkusudur, açlık ramazan

orucudur, mallardan eksiltme de sadakalar ve zekatlardır. Canlardan eksiltme de hastalıklardır, mahsullerden de evlatların ölümüdür. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir kulun çocuğu öldüğü zaman Allah Teala meleklere: Kulumun çocuğunun ruhunu mu aldınız, der? Onlar da: Evet, derler. Onun ciğer paresini mi aldınız, der? Onlar da: Evet, derler. Allah Teala: Kulum ne dedi, der? Onlar da: Sana hamd etti ve inna lillah okudu, derler. Allah Teala da: Kulum için cennette bir ev yapın ve ona hamd evi adını koyun, der. **"Sabredenleri müjdele"**.

156- "Onlar ki başlarına bir musibet geldiği zaman İnna lillah ve inna ileyhi raciun (mutlaka biz, Allah'a aidiz ve şüphesiz biz, ona döneceğiz, derler)". Hitap Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'edir ya da müjde verebilecek herkesedir. Musibet insanın başına gelebilen her türlü istenmeyen şeydir. Çünkü aleyhissalat vesselam Efendimiz şöyle demiştir: "Mü'mine eziyet veren her şey musibettir. Sabretmek dille inna lillah demekle olmaz, kalp ile de demelidir, niçin yaratıldığını ve ona döneceğini düşünmeli, Allah'ın nimetlerini yâd etmeli ki verdiğinin aldığından kat kat fazla olduğunu görsün, böylece rahatlasın da ona teslim olsun. Müjdesi verilen şey de belli olduğu için bildirilmemiştir.

157- "Ulaike aleyhim salavatün min rabbihim (işte onlara Rablerinden bağışlanmalar ve rahmet vardır)". Salât duadır, Allah'tan olunca tezkiye ve bağışlamadır. Cemi olması da çokluğuna ve çeşitliliğine dikkat çekmek içindir. Rahmetten murat edilen lütuf ve ihsandır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle rivayet edilmiştir: Kim bir musibet anında inna lillah derse, Allah onun musibetini telafi eder, ahiretini güzel eyler ve ona razı olacağı bir halef verir. **"Ve onlar doğru yolu bulanların ta kendileridir"** hakkı ve doğruyu bulanların demektir, çünkü kendilerini Allah'a verdiler, Allah'ın kaza ve kaderine teslim oldular.

158- "Şüphesiz Safa ile Merve" bunlar Mekke'de iki dağın adıdır, **"Min şeairillahi (İlahi sembollerdendir)"**. Hac ibadetlerinin işaretleridir. Şeair, şeire'nin çoğuludur, alamet demektir. **"binaenaleyh kim hacceder veya umre yaparsa"** hac lügatte bir şeye yönelmektir. İtimar da ziyarettir. Şer'an ise Beyt'e özel olarak bu şekilde yönelmek ve onu ziyaret etmektir. **"Bu ikisini tavaf etmesinde ona bir günah yoktur"**. İsaf putu Safa'nın, Naile de Merve'nin üzerinde idi. Cahiliye halkı sa'y yaptıkları zaman bunlara ellerini sürerlerdi. İslam gelip de putlar kırılınca, Müslümanlar bu sebepten dolayı bu ikisinin arasında sa'y etmekten sıkıntı duydular, ayet bunun üzerine indi. Hacta ve umrede bu

sa'yin meşru olduğuna icma vardır, ancak ihtilaf vacip olup olmamasındadır. İmam Ahmed sünnettir, demiş; Enes bin Malik ile İbn Abbas da böyle demişlerdir, çünkü Allah Teala: "Ona günah yoktur" (*Bakara: 158*) demiştir. Çünkü bundan serbest olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu görüş zayıftır, çünkü günahın olmaması vücup manasına cevazı da içine alabilir; bu ifade bunu bertaraf etmez. Ebu Hanife de vacip olduğunu, kan akıtarak telafi edileceğini söylemiştir. Şafii de onun rükün olduğunu söylemiştir, çünkü aleyhissalat vesselam Efendimiz: Sa'y yapın, Allah sa'yi size yazdı, demiştir.

"Vemen tetavvaa hayran (kim kendiliğinden bir hayır yaparsa)" yani farz olsun nafil olsun bir taat işlerse yahut kendine farz olan hac veyahut umreden fazla olarak bir şey yaparsa veyahut nafil sa'y yaparsa, demek olur, eğer sünnettir dersek. Hayran da mahzuf mas-tarın sıfatı olarak ya da harfî ceri hazf edilip fiilin ona yanaştırılması ile ya da eta veya faale manasını yüklenerek fiilin geçişli kılınması ile mansuptur. Hamze, Kisai ve Yakup yettavvau okumuşlardır ki aslı yetetavvau'dur. Yattavvafu'da olduğu gibi idgam edilmiştir. **"Şüphesiz Allah karşılığını verir, yaptığını çok iyi bilir"** taatına karşılık sevap verir, ona hiçbir şey gizli kalmaz.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا

مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ
 أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ
 تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّا فَاُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ
 الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ
 عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ
 فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾

159 – Gerçekten indirdiğimiz açık ayetleri ve hidayeti kitapta insanlara açıkladıktan sonra gizleyenlere, işte onlara Allah da lanet eder, lanetçiler de lanet ederler.

160 – Ancak tövbe edenler, hallerini ıslah edenler ve (gerçeği) açıklayanlar müstesnadır ki işte ben, onların tövbelerini kabul ederim. Ben tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edenim.

161 – Hakikat kafir olup da kafir olarak ölenlerse, işte onlara Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti vardır.

162 – Orada ebedi kalacaklar; azapları hafifletilmeyecek ve onlara bakılmayacak da.

159- “Gerçekten gizleyenler” Yahudi hahamları gibi, “indirdiğimiz açık ayetleri” mesela Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in durumuna şahitlik edenler gibi “ve hidayeti” ona tabi olmanın ve ona iman etmenin vacip olduğunu gösteren şeyi “onu insanlara açıkladıktan sonra” özetledikten sonra “kitapta” Tevrat’a, “işte onlara Allah da lanet eder, lanetçiler de lanet eder” yani meleklerden, cinlerden ve insanlardan lanet edebilecekler, demektir.

160- “Ancak tövbe edenler müstesna” gizlemekten ve diğer tövbe edilmesi vacip olan şeylerden tövbe edenler, “hallerini ıslah edenler” bozduklarını düzelterek telafi edenler “ve açıklayanlar” Allah'ın kitabında açıkladığını tövbeleri tamam olsun diye izah edenler “işte ben onların tövbelerini kabul ederim” onlara yönelerek ve bağışlayarak. “Ben tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edenim”. Tövbeyi kabulde ve rahmeti taşırmada çok ileri gidenimdir.

161- “Hakikat kafir olup da kafir olarak ölenlere” yani gerçekleri gizleyip de ölünceye kadar tövbe etmeyenlere “işte onlara Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti vardır” Allah'ın ve halkından lanetine itibar edilenlerin laneti onların üzerine çökmüştür. Şöyle de denilmiştir: Birincisi hayatta iken lanetleridir, bu da ölümlerinde lanetleridir. Allah isminin mahalline atfen velmelaiketü vennasü ecmaun şeklinde de okunmuştur. Çünkü Allah ismi mana itibarı ile faildir, a'cebeni darbu zeydin ve amrun sözünde olduğu gibi, ya da gizli bir fiilin failidir, mesela ve telanuhumul melaiketü gibi.

162- “Orada ebedi kalacaklar” yani lanette veya ateşte demektir. Ateş geçmediği halde ona zamir gönderilmesi önemine binaen veya korkutmak içindir ya da lanetin ona delalet etmesiyle yetinilmiştir.

“Azapları hafifletilmeyecek ve onlara bakılmayacak da”. Onlara süre verilmeyecek yahut mazur görülmeleri için bekletilmeyecekler ya da onlara rahmet nazarı ile bakılmayacaktır.

وَالْهَيْكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾
 إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
 وَالْفَلَكَ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ
 مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا
 مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ
 السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

163 – İlahınız bir tek İlahtır. Ondan başka İlah yoktur. Rahman'dır, Rahîm'dir.

164 – Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında; gece ile gündüzün ardı ardınca gelişinde, insanlara menfaat veren şeyle akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten bir su indirip de onunla ölü toprağı diriltip orada her türlü canlıyı yaymasında, rüzgarları evirip çevirmesinde ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutta akıllarını çalıştıran bir toplum için deliller vardır.

163- “İlahınız bir tek İlahtır” genel bir hitaptır, yani ibadetinizi hak eden birdir, ibadet etmek doğru olan ve İlah denen bir ortağı yoktur. “Ondan başka İlah yoktur” Allah'ın birliğini tespit etmek ve var olup da insanların ibadetini hak etmeyen birinin olduğunu akla getirmemek içindir. “Rahman'dır Rahîmdir” buna delil gibidir, çünkü asıl ve tali bütün nimetleri veren o olduğuna ve diğerlerinin ise ya nimet ya da nimet verilen olduğuna göre ondan başka hiç kimse ibadeti hak etmemiştir. Errahman errahîm, ilahüküm lafzının diğer iki haberidir ya da mahzuf müptedanın haberidir. Şöyle de denilmiştir: Müşrikler bunu duyunca şaşılar ve: Eğer doğru isen doğruluğunu bileceğimiz ayetler getir, dediler; ayet bunun üzerine indi.

164- “İnne fi halkı semavati velardı (şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında)” gökleri çoğul, yeri tekil yapması, göklerin bizzat birbirinden ayrı ve gerçekleri değişik olmasındandır. Yer ise öyle değildir. “Gece ile gündüzün art arda gelişinde” birbirini takip edişinde, bu da “gece ile gündüzü art arda getirdi” (Furkan: 62) ayeti gibidir.

“İnsanlara menfaat veren şeyle akıp giden gemilerde” binefihim ev billezi yenfauhum, ma'nın mastariye yahut ism-i mevsul olduğunu göstermek içindir. Gemiden maksat deniz ve hallerini Allah'ın varlığına delil getirmektir. Özellikle gemiden bahsetmesi, denize dalmaya ve acayıpliklerini görmeye sebep olduğu içindir. Bunun içindir ki onu yağmurdan ve buluttan önce zikretmiştir; çünkü bu ikisinin menşei genellikle denizdir. Fülk lafzının müennes kılınması sefine manasına olmasındandır. Aslı olarak yahut cemi olup da çoğul zammesi ile tekil zammesinin araştırmacı dil bilginlerince farklı olduğu algısına göre iki zamme ile de (fülük) okunmuştur.

“Vema enzelallahu minessemâi min main (Allah'ın gökten su indirmesinde)” birinci min iptida, ikincisi ise açıklama içindir. Sema'nın fezaya da buluta ve yukarı tarafa da ihtimali vardır. **“Yeri ölümünden sonra onunla dirilttiği”** bitkilerle dirilttiği **“ve besse fiha min külli dabbetin (orada her türlü canlıyı yaymasında)”** bu da enzele'ye matuftur, sanki yağmurun inmesini, onunla bitkilerin oluşmasını ve yeryüzüne canlıların dağılmasını Allah'ın birliğine delil getirmiş gibi oluyor ya da ahya'ya matuftur, çünkü hayvanlar bol ürünle çoğalır ve hayatla da yaşarlar. Bess de yaymak ve dağıtmaktır.

“Ve tasfir riyahi (ve rüzgârları evirip çevirmesinde)” esmesinde ve hallerinde demektir. Hamze ile Kisai tekil olarak (rihi) okumuşlardır. **“Yerle gök arasında emre hazır bekleyen bulutta”** bulutun tabiatı öyle olmakla beraber Allah'ın emri gelinceye kadar yere de inmez, açılıp da yok olmaz. Şöyle de denilmiştir: Bulutun Allah'ın dilemesine bağlı olarak havada dolaşması rüzgarın emrine verilmiştir. Sehab sahb'ten gelir ki çekmek demektir, çünkü onlar birbirini çeker. **“Akıllarını çalıştıran bir toplum için elbette deliller vardır”** onlar üzerinde düşünen ve onlara akıllarının gözleriyle bakan toplum için demektir. Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem'den: Bu ayeti okuyup da yararsız diye atanlara yazıklar olsun, dediği rivayet edilmiştir ki üzerinde düşünmeyenlere demektir.

Bil ki bu ayetler Allah'ın varlığına ve birliğine birçok yönden delalet eder, bunları genişlemesine şerh etmek uzun sürer. Kısaca şöyle ifade edilebilir: Bu olaylar mümkün şeylerdir, birçok ihtimalin içinden ve değişik şekillerden belli bir şekilde meydana gelmiştir. Çünkü göklerin hepsi veya bir kısmı yer gibi hareket etmeye bilirdi yahut tersine hareket edebilirdi. Öyle ki her gökte ayrı ayrı varlığı kabul edilen büyük daire, iki kutuptan (hareket etmeyen iki noktadan) geçen bir daire olabilirdi, hiç yüksekliliği ve derinliği olmayabilirdi yahut bu şekilde olmazdı, çünkü madde basittir, cüzleri eşittir, öyleyse bunları icat eden

güçlü ve hikmet sahibi bir yaratıcıya ihtiyaç vardır. Bunu da hikmetinin gerektirdiği ve dilemesinin iktiza ettiği şekilde yapan biri olmalıdır. Üstelik başkasının karşı çıkmasını engellemelidir; çünkü onunla beraber aynı güce sahip birinin varlığı tasavvur edilirse, bakılır; eğer ikisinin de düşünceleri birbirine denk gelir de ortaya konan şey ikisinin olursa, bir eser üzerinde iki müessirin birleşmesi lazım gelir. Eğer birine ait olursa, tercih sebebi olmadığı halde birinin üstün kılınıp diğerinin aciz gösterilmesi lazım gelir. Ötekisinin acizliği de ilah olmasını engeller. Eğer farklı düşünürlerse, birbirini durdurmaları ve yenilmeleri lazım gelir. Nitekim Allah Teala. “De ki: Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka ilahlar da olsa idi, ikisi de bozulurdu” (Enbiya: 22) demiştir.

Ayette kelimelerin ilminin ve onunla uğraşanların şerefine dikkat çekilmiş ve onda araştırma yapmaya teşvik edilmiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ
يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ
آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ
أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾
إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ
وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾

165 – İnsanlardan kimileri vardır ki Allah’tan başka eşler edinirler; onları Allah’ı sever gibi severler. İman edenler ise Allah’ı daha çok severler. Keşke nefislerine zulmedenler azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah’a ait olduğunu görselerdi!

166 – O zaman izlenenler izleyenlerden uzaklaşır ve azabı görürler. Aralarındaki sebepler de kesilir.

165- “İnsanlardan kimileri vardır ki Allah’tan başka eşler edinirler” putlar edinirler, itaat ettikleri reisler de denilmiştir, çünkü “izlenenler uzaklaştığı zaman” (Bakara: 166) demiştir. Belki de maksat daha geneldir, o da Allah’tan alıkoyan her şeydir. “Onları severler” onlara saygı gösterir ve itaat ederler. “Allah’ı sever gibi” ona tazim ve

itaatine meyletmek gibi. Yani sevgide ve itaatla onunla diğerlerini eşit tutarlar. Muhabbet kalbin meyletmesidir, hub'den gelir, istiare yolu ile habbetülkalbe (kalbin en derin noktasına) denilmiştir. Ondan da hub (segi) türetilmiştir, çünkü o noktaya isabet etmiş ve oraya yerleşmiştir. Kulun Allah Teala'yı sevmesi, ona itaat ve rızasını kazanma arzusudur. Allah'ın kulu sevmesi ise ona ikram etmek ve onu taatta kullanmak isteyip onu isyanlardan esirgemesidir. **"İman edenler ise Allah'ı daha çok severler"** çünkü Allah'a olan sevgileri kesilmez. Eşleri (putları) sevmeye ise öyle değildir; çünkü o bozuk ve hayali düşmanlıklara dayalıdır. Basit bir sebeple yok olur. Bunun içindir ki başları dara düştüğü zaman tanrıları bırakır, Allah'a gelirlerdi. Puta bir süre taparlardı, sonra da onu terk edip başkasına giderlerdi.

"Keşke nefislerine zulmedenler gördükleri zaman" eşler edinmekle zulmedenler bilselerdi, **"azabı gördükleri zaman"** onu kıyamet gününde gözleriyle gördükleri zaman. Gelecek geçmiş yerine konulmuştur, çünkü gelmesi kesindir, mesela "cennet halkı seslendi" (*A'raf: 44*) kavlinde olduğu gibi. **"Ennel kuvvete lillahi cemian (bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu görselerdi)"** yera'nın iki mef'ulünün yerini tutmuştur, lev'in de cevabı mahzuftur, yani azabı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu görselerdi, çok pişman olurlardı. Şöyle de denilmiştir: Bu, cevabın bağlı olduğu kısımdır, mef'uller ise hazfedilmiştir, takdiri de şöyledir: Zalimler putlarının fayda vermediğini görselerdi, bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu, ondan başkasının yarar ve zarar vermediğini bilirlerdi. İbn Amir, Nafi ve Yakup Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olarak velev tera okumuşlardır: Yani bunu görseydin, korkunç bir şey görürdün, demektir. İbn Amir de meçhul kalıbı ile iz yürevne okumuştur. Yakup da hemzenin kesri ile inne ve yeni söz başı olması veya kavil maddesinin izmari ile de **"innallahe şedidül ikab"** okumuştur.

166- **"İz teberrerel lezinet tübiu minel lezinet tebeu"** bu da iz yerevnel'den bedeldir yani üstler astlardan ellerini çektikleri zaman demek olur. Tersine de okunmuştur ki astlar üstlerden ellerini çektikleri zaman demek olur. **"Ve raavul azabe"** onu gördükleri halde demektir ki vav hal için, kad edatı da gizlenmiş olur. Teberre'ye matuftur da denilmiştir. **"Ve tekattaat bihimül esbab"** vav'ın teberre'ye yahut raevul'e atfı mümkündür, hal için olması da mümkündür. Birincisi daha açıktır. Esbab da astları ile aralarındaki bağlantılar, din üzerinde ittifak ve buna götüren beklentilerdir. Sebebin aslı ağaca çıkılan iptir. Meçhul kalıbı ile ve tukuttiat da okunmuştur.

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا

لَنَا كَرَّةٌ فَتَتَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأْنَا مِنْكَ كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ

أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا

خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ

بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَن تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

167 – İzleyenler: “Bizim için bir dönüş olsa da onlar bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak!” derler. Böylece Allah onlara amellerini pişmanlıklar olarak gösterir. Ve onlar cehennemden çıkacak değillerdir.

168 – Ey insanlar, yeryüzündekilerden helal ve temiz olarak yiyin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin açık düşmanınızdır.

169 – O, size ancak kötülük ve hayasızlığı ve bilmediğiniz şeyleri Allah’a demenizi emreder.

167- “Ve kalellezinet tebeu lev enne lena kerreten” lev temenni edatıdır, bunun içindir ki cevabında fe gelmiştir, yani leyte lena kerreten feneteberree minhüm (bizim için dünyaya bir dönüş olsa da biz de onlardan alakayı kessek) dediler manasına olur. “Kezalike” bu feci gösterme gibi “yürihümüllahu a’malehum haseratin aleyhim (Allah onlara amellerini pişmanlıklar olarak gösterecektir”. (A’malehüm haseratin aleyhim) yürü fiilinin üç mef’ulüdüdür, eğer kalp ile görmeden gelirse, yoksa haldir. “Vema hüm biharicine minennar” aslı vema yahrucune minen nar’dır, bu isim cümlesine geçilmesi ateşte kalışlarını abartmak, kurtuluştan ve dünyaya dönüşten ümitlerini kesmek içindir (zira isim cümlesi devamlılık ifade eder).

168- “Ya eyyühen nasü kulu mimma filardı halalen”. Güzel yiyecekleri ve giyecekleri kendilerine haram eden bir topluluk hakkında indi. Helalen külu’nun mef’ulüdüdür yahut mahzuf mastarın sıfadıdır veyahut mimma filardı’dan haldir. Min de parça bildirmek içindir,

çünkü yeryüzündekilerin hepsi yenilmez. “**Tayyib**en” şeriatın yahut tab-ı selim’in hoş gördüğü şeydir, çünkü zaten helal birinciye içine almaktadır. “**Şeytanın adımlarını izlemeyin**” heva ve hevese uymada arkasına düşmeyin, sonra helali haram, haramı da helal edersiniz. Nafi, Ebu Amr, Hamze, Bezzi ve Ebu Bekir tı’nın sükunu ile (hutvat) okumuşlardır, ikisi de hutvenin cem’i olarak lügattir. Hutve de adım atanın iki ayağı arasındaki mesafedir. İki zamme ve hemze ile hutuat okunmuştur ki bunda zamme vav’ın üzerinde imiş gibi tasarlanmıştır. İki fetha ile hatavat da okunmuştur ki hatvenin çoğulu olur, o da tek adım demektir. “**Çünkü o, sizin için açık düşmandır**” her ne kadar kandırmak istediğine yüzden dostluk gösterse de basiret sahiplerince düşmanlığı açıktır. Bunun içindir ki Allah Teala: “Onların velileri tağuttur” (*Bakara: 257*) ayetinde ona veli demiştir.

169- “O size ancak kötülüğü ve hayasızlığı emreder” onun düşmanlığını ve onu izlemekten kaçınmanın gerekliliğini beyan etmektedir. Onun süslemesi ve onları kötülüğe sevk etmesi de beyinsizliklerini vurgulamak ve değerlerini düşürmek için istiare yolu ile ifade edilmiştir. Kötülük ve hayasızlık aklın beğenmediği ve şeriatın çirkin gördüğü şeydir. Atıf da iki sıfatın farklı olmasındandır. Çünkü o, akıllı kimseyi üzdüğü için kötü, onu çirkin bulduğu için de hayasızlıktır. Şöyle de denilmiştir: Essu’ (kötülük) çirkin şeyleri içine alır, fahşa ise büyük günahlardan haddi aşan çirkin şeydir. Şöyle de denilmiştir: Birincisi içinde had (şer’i ceza) olmayan, ikincisi de şer’i ceza olandır.

“Ve bilmediğiniz şeyleri Allah’a demenizi emreder”. Mesela eşler koşmak, haramları helal etmek ve hoş şeyleri haram etmek gibi. Bunda zanna doğrudan tabi olunmayacağına delil vardır, ama müçtehidin verdiği şeye tabi olmak ise şer’i bir esasa dayanan zandır. Onun vacipliği kesindir, zan ise sadece metottadır, nitekim bunu usul kitaplarında açıklamışızdır.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا
 عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا
 يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ
 بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكْمٌ عُمَىٰ فَهُمْ لَا
 يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا
 رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾

170 – Onlara: “Allah’ın indirdiğine tabi olun” denildiği zaman, “hayır biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz” derler. Ya atalarınızın akılları bir şeye ermiyor ve doğru yolu bulamıyorlar idiyse!

171 – Kafirlerin hali bağırp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara haykıran kimsenin (çobanın) hali gibidir. Onlar sağır-
 lar, dilsizler ve körlerdir. Artık onlar anlamazlar.

172 – Ey iman edenler, size rızık ettiklerimizin temizlerinden yi-
 yin, Allah’a şükredin; eğer yalnız ona ibadet ediyorsanız.

170- “Ve iza kıyle lehümüt tebiu ma enzelallah” zamir insanlara gider, hitaptan (size tabirinden) dönülmesi sapıklıklarını herkese duyurmak içindir, sanki akıllılara dönmüş ve onlara: Şu ahmaklara ba-
 kın, ne cevap verecekler, demiştir? “Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz, dediler” burada geçen elfeyna bulmak manasınadır. Kur’an’a ve Allah Teala’nın indirdiği diğer delil ve ayetle-
 re uymaları emredilip de taklide sapan müşrikler hakkında indi. Şöyle de denilmiştir: Ayet bir bölüm Yahudi hakkında indi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları İslam’a davet etti, onlar da: Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz. Çünkü onlar bizden daha iyi ve bizden daha alim idi, dediler. Buna göre Allah’ın indirdiği, Tevrat’ı da içine alır, çünkü o da İslam’a davet etmektedir.

“Eve lev kâne abauhum (ya atalarımızın akılları bir şeye ermiyor ve doğru yolu bulamıyorlar idiyse!)” Vav hal içindir ya da atıf içindir, hemze de ret ve taaccüp içindir. Lev’in cevabı mahzuftur yani lev kane

abauhum ceheleten ataları cahil olsalar da din üzerinde düşünemeseler ve hakkı bulamasalardı onlara yine de mi tabi olacaktardı. Bu, araştırmaya ve içtihat etmeye gücü yetenin taklitten uzak durmasını gerektiren bir delildir. Ama din hususunda peygamberler ve ahkamda müçtehitler gibi doğru olduğunu bildiği bir kimseye tabi olmak, taklit değildir, bilakis Allah'ın indirdiğine tabi olmaktır.

171- “Meselül lezine keferu meseluhum kemeselillezi yen'iku bima layesmau (kafirlerin hali bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara haykıran çobanın hali gibidir)”.

Burada muzaf hazfedilmiştir, takdiri şöyledir: Ve meselü daillezine keferu kemeselillezi yen'iku, yahut şöyledir: Meselüllezine keferu kemeselil behaimil lezi yen'iku, maña da şöyledir: Kafirler taklide daldıkları için kendilerine okunan şeylere kafa vermezler, onlara anlatılan şeyi derin düşünmezler. Bu konuda kendilerine haykırılan ve sesi işitip de manasını anlamayan, çağırmayı hissedip de anlamını kavramayan hayvanlara benzerler. Şöyle de denilmiştir: Bu onların atalarını dıştan taklit edip gerçeğini anlamayan hallerinin sesi işitip de altındaki şeyi anlamayan davarlara benzetilmesidir. Ya da onların putlara dua etmelerinin davarlara haykıran çobana benzetilmesidir. Bu son teşbih muzafın hazfine ihtiyaç duymazsa da “ancak bağırıp çağırmadan başka bir şey duymaz” ifadesi buna müsaade etmemektedir. Çünkü putlar duymaz; meğerki bu, karmaşık temsil babından sayıla. “summun bükmün umyun (onlar sağırılar, dilsizler ve körlerdir)”. Bu da zem olmak üzere (mahzuf müpteda hum ile) merfudur. “Artık onlar anlamazlar” bilfiil anlamazlar, çünkü bakışları kusurludur.

172- “Ey iman edenler, size rızık ettiklerimizin temizlerinden yiyin”. Bütün insanlara işi genişletip de onlara haram ettiklerinden başka şeyleri mubah kılınca, içlerinden mü'minlere kendilerine rızık edilenlerin temizinden yemelerini ve hakkını yerine getirmelerini emretti ve: “Allah'a şükredin” dedi. Size rızık ve helal ettiği şeyler için “Eğer yalnız ona ibadet ediyorsanız” eğer özellikle ona ibadet ediyor ve nimet verenin o olduğunu ikrar ediyorsanız. Çünkü ibadetiniz ancak şükürle tamam olur. Zira ibadet işine ta'lik edilen (bağlanan), onu tamamlamak için verilen şükür emridir, ibadet yapma yokken onu tamamlayan şükür emri de yoktur (ibadet yoksa şükretmek de vacip olmaz). Allah Teala şöyle buyurmuştur: Şüphesiz ben, insanlar ve cinler çok kritik durumdayız; ben yaratıyorum, benden başkasına ibadet ediliyor, ben rızık veriyorum, benden başkasına şükrediliyor.

إِنَّمَا

حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ
 لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ
 إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ
 اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا
 يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ
 الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾

173 – Allah size ancak ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkasına kesileni haram etti. Kim darda kalır da saldırmaz ve haddi aşmazsa, ona günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

174 – Allah’ın kıptan indiridiği şeyleri gizleyip de onunla az bir değeri satın alanlar var ya, işte onlar karınlarına ancak ateş tıkarlar. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz ve onları temize çıkar-maz. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

173- “Allah size ancak ölüyü haram etti” onu yemeyi ve ondan yararlanmayı, o da boğazlanmadan ölüdür. Hadis diri hayvandan kesilen şeyi de ölü saymıştır. Örf ve adet balıkla çekirgeyi ölüden çıkarmıştır ya da şeriat istisna etmiştir. Bir şeyin aynına izafe edilen haramlık örfe göre onda mutlak olarak tasarrufun haram olduğunu ifade eder, ancak özel delille bazı şeyler bunun dışında kalır, mesela tabaklanmış deri gibi.

“Kanı, domuz etini” özellikle etin belirtilmesi, hayvanda en çok yenilenin o olmasındandır, diğer kısımları ona tabidir. “Ve ma ühille bihi liğayrillahi (Allah’tan başkasına kesileni de haram etti)” yani put için kesilirken ses yükseltileni demektir. İhlal aslında hilali görmektir: Ehullül hilale ve ehleltuhu denir ki hilali görmektir. Ancak görüldüğü zaman tekbir getirerek sesi yükseltmek adet olduğu için buna ihlal denilmiştir. Sonra başka şeye de olsa sesi yükseltmeye denilmiştir.

“Femenid turra ğayra baĝın (kim darda kalır da saldırmazsa)” başka darda kalanın aleyhine olarak hepsini kendi almazsa, demektir. Asım, Ebu Amr ve Hamze, nun’un kesri ile okumuşlardır. **“Vela âdin”** yaşayacak kadarını veya açlık sınırını aşmazsa, demektir. Şöyle de denilmiştir: Devlete karşı gelmez ve yol kesmezse, buna göre yolculuğunda isyan edene bundan yemek mubah olmaz. Şafii mezhebinin zahiri ve İmam Ahmed’in görüşü de budur.

“Ona günah yoktur” onu yemede. **“Şüphesiz Allah çok baĝışlayıcıdır”** yaptığını **“çok merhametlidir”** ona izin vermekle. Eğer: İnnema edatı hükmün zikredilenlerle sınırlı olmasını gösterir, hâlbuki zikredilmeyen nice haramlar vardır, denilirse? Ben de şöyle derim: Maksat haramlığın zikredilenlerle sınırlanmasıdır, mutlak değildir ya da haramlığı normal şartlarıdır. Sanki şöyle denilmiştir: Bunlar size darda kalmadığınız zaman haram edilmiştir.

174- “Allah’ın kitaptan indirdiği şeyleri gizleyip de onunla az bir değeri satın alanlar var ya” ivazan hakiren (önemsiz karşılık) demektir. **“İşte onlar karınlarına ancak ateş tıkarlar”** ya şimdi; çünkü onlar ateşle ilgili bir şey yiyorlardır; zira o şey ateşle azaba sebeptir, sanki ateş yemiş gibidirler. Şuna benzer:

*Kan içeyim eğer seni korkutup da üzerine
Turna boyunlu, hoş kokulu bir kuma getirmezssem.*

Yani diyet alıp yiyeyim demek istiyor. Ya da gelecekte böyle olacaktır, yani kıyamet gününde ateş yiyeceklerdir. “Fi butunihim kavlinin manası karınlarının dolusu demektir. Çünkü ekele fi batnihi (karnını doyuruncaya kadar yedi) ekele fibadıhi (yarı karın yedi) demektir. Şu mısırda olduğu gibi:

Yarı karın yiyin haramdan çekinirsiniz.

“Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz” bu da onlara gazabını ve mahrumiyetlerini ima etmektedir, bu arada rakipleri ikramlarda ve Allah’a yakın yerlerde olacaklardır. **“Onları temize çıkarmaz”** onları methetmez **“onlar için pek acıklı bir azap vardır”** elim mu’lem (can yakıcı) manasıdır.

أُولَئِكَ الَّذِينَ

اشْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ
 عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ
 الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾
 لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ
 الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ
 وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ
 وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى
 الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي
 الْبُلْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبُلْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَلَقُوا وَأُولَئِكَ
 هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾

175 – İşte onlar; doğru yola bedel sapıklığı ve bağışa bedel azabı satın almışlardır. Ateşe ne de dayanıklıdırlar!

176 – Sebebi şu ki Allah, kitabı hak olarak indirmiştir. Kitapta ihtilafa düşenler elbette derin ayrılık içindedirler.

177 – Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Ancak iyilik; Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere iman edenin; sevdiği halde akrabalara, yetimlere, yoksullara, dilenenlere ve kölelere mal verenin; namazı kılanın, zekat verenin, söz verdikleri zaman sözlerini yerine getirenlerin; sıkıntıda, hastalıkta ve savaşta sabredenlerin iyiliğidir. İşte sadıklar onlardır ve işte takvaya erenler de onlardır.

175- “İşte onlar doğru yola bedel sapıklığı satın almışlardır” dünyada, **“bağışa bedel azabı”** ahirette; bu da tamahlarından ve dünyevi çıkarlar yüzünden hakkı gizlemeleri nedeniyle. **“Fema asberehum alennar (ateşe ne de sabırlıdırlar!)”** bu da hallerinin şaşkınlığını ifade etmektedir, çünkü hiç çekinmeden ateşi kazandıracak şeylere el atmışlardır. Ma edatı tammedir, mübteda olarak merfudur, tahsisi de:

Şerrun eherre zanabin

(İti ürüten büyük şer) kavlindeki gibidir (gizli azim, büyük sıfatı ile-
dir).

Ya da ma edatı istifhamiyedir, arkasındaki haberdur yahut mevsu-
ledir, arkasındaki de sılasıdır, haber de mahzuftur.

176- “Sebebi şu ki Allah kitabı hak olarak indirdi” yani bu azap, Allah’ın kitabı hak ile indirdiği halde onu yalanlayarak veyahut gizle-yerek reddetmelerindendir. **“Ve innellezineh telefu filkitabi”** bundaki lam ya cins içindir, ihtilafları da Allah’ın kitaplarının bir kısmına ina-nıp bir kısmını inkar etmelerindendir. Ya da lam ahd içindir, ondaki işaret de ya Tevrat’adır, ondaki ihtilafları da onu tevil ederken doğru yoldan ayrılmalarıdır ya da geriye ters bir mana bırakmalarıdır, yani içindekini tahrif etmeleridir. Ya da işaret Kur’an’adır, ondaki ihtilafları da sihirdir, uydurma sözdür, bir beşerin öğrettiği kelimadır ve önce-kilerin masallarıdır, demeleridir. **“Elbette derin bir ayrılık içindedir-ler”**. Haktan çok uzak bir sapıklık içindedirler.

177- “Leysel birre en tüvellu vücuhekum kibelet meşriki vel-mağribi”. Birr her türlü beğenilen iştir. Hitap ehl-i kitabadır, çünkü onlar kible meselesine çok takıldılar, sonunda kible değiştirildi. Her grup birr kendi kıblesine yönelmek olduğunu iddia etti. Allah onları reddetti ve: İyilik sizin üzerinde bulunduğunuz şey değildir, çünkü o, mensuhtur. Ancak iyilik Allah’ın açıkladığı ve mü’minlerin tabi olduğu şeydir, dedi. Şöyle de denilmiştir: Hitap geneldir, hem onlara hem de Müslümanlaradır, yani iyilik kible işiyle sınırlı değildir, ya da büyük ve güzel iyilik onun yüzünden Allah’ın emrettiği şeylerden gafil kaldığınız şey değildir. Hamze ile Asım nasb ile elbirre okumuşlardır.

“Velakinnel birre (ancak iyilik Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygamberlere iman edenin iyiliğidir)”. Yani önem verilmesi gereken iyilik, Allah’a iman edenin iyiliğidir yahut, iyilik sahibi Allah’a iman edendir. Velakinnel bârre okuyanın kıraatı da bunu destekler. Birincisi daha muvafık ve daha güzeldir. Kitaptan maksat cinstir yahut Kur’an’dır. Nafi ile İbn Amir şeddesiz olarak lakin ve ref’ ile de elbirrü okumuşlardır.

“Sevdiği halde mal verdi” yani malı sevdiği halde demektir, Çünkü aleyhisselam Efendimiz, sadakanın hangisi efdaldır diye sorulunca: Sağlıklı, cimri, yaşamayı umuyor ve fakirlikten korkuyorken verdiğiniz sadakadır, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Hubbihi'deki zamir Allah'a yahut mastara racidir, car ile mecrur da hal yerindedir.

“Akralara ve yetimlere” bundan onların muhtaçları murat edilmiştir. Böyle kayıtlamaması karışıklık endişesi olmadığı içindir. Akraları öne alması da onlara vermenin daha faziletli olmasındandır, nitekim aleyhisselam Efendimiz: Miskine verdiği sadaka bir sadakadır, akrabana verdiği ise hem sadaka hem de sıla-i rahimdir, demiştir. **“Velmesakini”** bu miskin'in çoğuludur, o da ihtiyacın sakinleştirdiği kimsedir. Miskîn'in aslı devamlı sakin durandır, miskîr'in devamlı sarhoş olduğu gibi.

“İbnis sebil (yolculara)” sefer yapan demektir, ibnissebil (yoloğlu) denilmesi ilişkisindendir, nitekim yol kesene de ibn tarik (yolun oğlu) derler. Misafirdir de denilmiştir, çünkü yol onu misafir sahibinin evine götürür. **“Dilenenlere”** ihtiyacın onları dilenmeye zorladığı kimsedir, aleyhisselam Efendimiz: Dilenci atının üzerinde de gelse hakkı vardır, demiştir. **“Kölelere”** kurtulmak isteyenlere yardım etmekle ya da esirleri salıvermekle veyahut azat etmek için köle satın almakla.

“Namazı kıldı” farz namazı, **“zekâtı verdi”** bundan ve malı verdi kavbinden farz olan zekâtı kastetmek mümkündür. Ancak birincide demek istenen, sarf yerlerini açıklamaktır, ikinciden de onu vermektir. Birinciden nafil sadakaları yahut malda zekâtın dışında lazım gelen hakları murat etmek de ihtimal dahilindedir. Hadiste: Zekât bütün sadakaları kaldırdı, denilmiştir.

“Velmufune biahdihim iza ahedu (söz verdikleri zaman sözlerini yerine getirenler)” bu da âmene'ye matuftur. **“Vessabirine filbe'sai veddarrai”** bunun da mansupluğu medh üzerinedir (a'nî takdiri ile). Atıf yapılmaması sabrın diğer amellerden üstün olmasındandır. Ezheri'den şöyle nakledilmiştir: Be'sa malda olur mesela fakirlik gibi; darra da canlarda olur mesela hastalık gibi. **“Vehinelbe's”** düşmanla savaşırken demektir.

“İşte sadıklar onlardır” dinde, hakka tabi olmada ve iyiliği aramada.

“İşte takvaya erenler de onlardır” küfürden ve diğer rezaletlerden sakınanlar onlardır. Ayet gördüğün gibi insanî kemalatların hepsine açık veya zımnî olarak delalet etmektedir. Çünkü onlar çok ve çeşitli dallara ayrıldığı için üç grupta toplanmıştır: İnanç sağlamlığı, gü-

zel geçim ve nefsin ıslahı. Birinciye: Allah'a ve ahiret gününe... iman eden; ikinciye: Malı veren... Üçüncüye de: Namazı kılan... sözü ile işaret edilmiştir. Bunun içindir ki bunların hepsini kendinde toplanana iman ve itikadından dolayı sadık; halkla iyi geçinmesinden ve Hakla iyi muamelesinden dolayı da takva sahibi denilmiştir. Efendimiz aleyhisselam da: Kim bu ayetle amel ederse, imanını kemale erdirmiştir, sözüyle buna işaret etmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ
 فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ
 عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ
 بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بِعَدَا
 ذِكِّ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (178)

178 – Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı: Hüre hür, köleye köle, dişiye dişi. Kim kardeşinden cüz’i bir şey affedilirse, örfe uymak ve ona güzelce ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Kim bundan sonra tecavüz ederse, onun için çok acıklı bir azap vardır.

178- “Ey iman edenler, maktuller hakkında size kısas yazıldı: Hüre hür, köleye köle, dişiye dişi”. Cahiliye döneminde iki Arap kabilesi arasında kan akarsa, biri de diğerinden daha güçlü olursa, yemin eder: Köleye karşı sizden hür, dişiye karşı da erkek öldüreceğiz, derlerdi. İslam gelince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in hakemliğine başvurdular, bunun üzerine ayet indi ve onlara eşit davranmalarını emretti. Bu, köleye karşılık hürün ve dişiye karşılık erkeğin öldürülmeyeceğine delalet etmez, nitekim aksinede delalet etmez. Çünkü mefhum-ı muhalif hükmün özelliğinden başka bir gayenin olmadığı durum hakkındadır. Biz de gayeyi açıklamış durumdayız. Malik ile Şafii radiyallahu teala anhuma kendine veya başkasına ait olsun köleye karşılık hürün öldürülmesini şundan dolayı men etmişlerdir, çünkü Hazreti Ali radiyallahu anh şöyle rivayet etmiştir: Bir adam kendi kölesini öldürünce, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona dayak cezası verdi ve ona kısas yapmadı. Yine ondan rivayete göre: Gayri Müslim vatandaşa karşı Müslüman ve köleye karşı da hür öldürülmez, demiştir. Bir de Ebu Bekir ile Ömer radiyallahu anhuma ashabin arasında köleye karşı hürü öldürmezlerdi, kimse de itiraz etmezdi. Bir de el kol kesmeye kıyas edilmiştir (hür kölenin kolunu keserse onunki de kesilmez, bunda ittifak vardır). Kim de buna delaletini kabul ederse, onun: “Cana can” (*Maide*: 45) kavliyle neshini iddia edemez. Çünkü bu, Tevrat’taki hükmün hikayesidir, Kur’an’dakini nesh edemez. Hanefiler de

kasten adam öldürmenin sonucu yalnız kısastır demişlerdir ki zayıftır. Çünkü katl ve diyetteki muhayyerlikte vacip olan şeye de vaciptir yahut yazılmıştır, denilebilir. Bunun içindir ki: Vaciple başkası arasındaki serbestlik onun vücubunu nesih değildir, demişlerdir. Malum kalıbı ile ketebe ve nasb ile elkısına okunmuştur. Kur'an'da gelen her fiil de böyle malum ve meçhul okunmuştur.

“Kim kardeşi tarafından cüz’i bir şey affedilirse” aftan az bir şey demektir, çünkü afa fiili lazımdır, faydası da kısmî affın kisası düşürmede tam af gibi olduğunu akla getirmesidir. Şöyle denilmiştir: Ufiye türike manasınadır, şey’ün de mefulun bihtir, fakat bu görüş zayıftır, çünkü tereke manasına afeşsey’e sabit olmamıştır, a’fahu sabit olmuştur. Afa canı için de günah için de an ile geçişli kılınır, Allah Teala şöyle demiştir: “Afallahu ank” (*Tevbe: 43*) ve “afallahu anha” (*Maide: 101*). Günah için an ile geçişli kılınırsa, canı için de lam ile geçişli kılınır, bu ayette de öyledir. Sanki, kim kardeşi yani veli tarafından cinayetinden affedilirse, demiştir. Aralarında cinsiyetten ve İslam’dan gelen kardeşlik lafzını zikretmesi, kalbinin yumuşaması ve ona acıması içindir. **“Artık örfe uymak ve ona güzelce ödemek gerekir”** yani felyekün ittibaun ya da elemrû ittibaun demektir (ittibaun ya mahzûf fiille merfudur ya da mahzûf mübtedanın haberidir). Bundan maksat da affedene diyeti örfe uygun bir şekilde isteme, şiddet göstermeme ve affedilenin de diyeti güzellikle ödeme; savsaklamayıp kısmama tavsiyesidir. Bunda diyetin kasten adam öldürmenin bir sonucu olduğuna delil vardır. Yoksa mutlak afta ödeme emri sonucu çıkmazdı. Şafii’nin bu meselede iki görüşü vardır.

“Bu” yani af ve diyet hakkında zikredilen hüküm, **“Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir”**. Çünkü onda kolaylık ve fayda vardır. Şöyle denilmiştir: Yahudilere yalnız kisas yazıldı, Hristiyanlara mutlak af yazıldı, bu ümmet de bu ikisi ile diyet arasında serbest bırakıldı; onlara kolaylık sağlanmak ve hükmü durumlarına göre takdir etmek için. **“Kim bundan sonra tecavüz ederse”** affettikten ve diyeti aldıktan sonra **“onun için çok acıklı bir azap vardır”** ahirette. Şöyle de denilmiştir: Dünyada kesin olarak öldürülmekle. Çünkü aleyhisselam Efendimiz: Diyet aldıktan sonra öldüren kimseyi asla affetmem, demiştir.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي

الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾ كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ
الْمَوْتُ أَنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ
حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا
إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾

179 – Ey akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır; umulur ki kötülüklerden korunursunuz.

180 – Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakmış ise ana babaya ve akrabalara meşru surette vasiyet etmek takva sahipleri üzerine bir hak olarak yazıldı.

181 – Kim bunu işittikten sonra değiştirirse, onun günahı sadece onu değiştirenlerin üzerinedir. Şüphesiz Allah hakkıyla işitici ve hakkıyla bilicidir.

179- “Sizin için kısasta hayat vardır”. Gayet fasih ve belîğ bir söz-dür, çünkü bir şeyi zıddının yerine koymuştur. Kısası marife ve hayatı nekire yapmıştır ki bu hükümde bir nevi büyük bir hayat olduğunu gösterebilir. Zira bunu bilmek katili adam öldürmekten men eder; bu da iki canın yaşamasına sebep olur. Bir de onlar katilden (suçludan) başkasını ve teke karşılık cemaati öldürürlerdi; bu da fitne çıkarırdı. Binaenaleyh katile kısas yapılırsa, ötekiler selamette kalır, bu da hepsinin yaşamasına sebep olur. Birinciye göre onda izmar vardır (veleküm fi şer’il kısası hayatün), ikinciye göre de tahsis vardır (yasirü zalike sebeben lihayatihim = yaşamalarına sebep olur).

Şöyle de denilmiştir: Bundan murat edilen uhrevi hayattır; çünkü katilden dünyada kısas yapılırsa, ahirette ondan sorulmaz. Veleküm filkisası kavlinin hayat için iki haber olma ve birinin haber olup diğ-gerinin sıla olma ya da onda gizli zamirden hal olma ihtimali de var-dır. “Filkasası” şeklinde de okunmuştur ki, size katlin hükmü ile ilgili olarak anlatılan şeyde yahut Kur’an’da kalpler için hayat vardır, de-mek olur. “Ey akıl sahipleri” sağlam akıl sahipleri demektir, onlara seslenmesi, kısasta ruhları yaşatmak ve nefisleri muhafaza etmek gibi hükümler üzerinde düşünmeleri içindir. “Umulur ki korunursunuz”

kıyası ve hükmünü sürdürmede ve ona itaat etmede. Ya da kısıstan korunursunuz da adam öldürmekten çekinirsiniz.

180- “Birinize ölüm geldiği zaman” yani sebepleri hazır olup da emareleri görüldüğü zaman **“eğer bir hayır bırakmış ise”** yani mal demektir. Şöyle de denilmiştir: Çok mal bırakmış ise, çünkü rivayete göre Hazreti Ali radiyallahu anh'in bir azatlısı vasiyet etmek istedi, onun da yedi yüz dirhemi vardı, onu men etti ve: Allah Teala “eğer bir hayır bırakmış ise” buyurdu, hayır da çok maldır, dedi. Hazreti Aişe radiyallahu anha'dan da şöyle rivayet edilmiştir: Bir adam vasiyet etmek istedi, Hazreti Aişe ona: Ne kadar malın var, dedi? O da: Üç bin, dedi. O da: Kaç ailen var, dedi. O da: Dört, dedi. O da: Allah Teala “eğer bir hayır bırakmışsa” buyurdu, bu ise az maldır; onu ailene bırak, dedi.

“Elvasiyyetü lalvalideyni velakrabiyn” bu da kütibe fiili ile merfudur, fiilinin müzekker olması aranın açılmasından ya da en yusıya veya eliyasau teveli ileidir. Bunun içindir ki **“femen beddelehu”** kavlinde ona raci zamiri müzekker kılmalıdır. İza'nın amili de kütibenin delalet ettiği şeydir, vasiyet değildir, çünkü ondan önce geçmiştir. Şöyle de denilmiştir: Müptedadır, haberi de lilvalideyni'dir, cümle de fe'nin ızmarı ile şartın cevabıdır. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

Kim iyilikler yaparsa Allah onu teşekküre şayan bulur.

Bu ise, sahih olduğu takdirde bile zarurat-i şiiriyeden olmakla red-dedilmiştir. Bu hüküm İslam'ın başında böyle idi, miras ayetleriyle ve aleyhissalat vesselam'ın: Şüphesiz Allah her hak sahibine hakkını verdi; bilin ki mirasçıya vasiyet yoktur, kavli ile neshedilmiştir. Bu görüşün de iyice incelenmesi lazımdır, çünkü miras ayeti buna zıt değildir, bilakis onu desteklemektedir, zira o, vasiyetin mutlak surette öne alınmasına delalet eder. Hadis ise âhad türündendir; ümmetin ona hüsn-ü kabul göstermesi onu mütevatir derecesine çıkarmaz. Belki de vasiyeti Allah Teala'nın ebeveyni ve akrabaları mirasçı kılma vasiyetini **“Allah size vasiyet eder” (Nisa: 11)** kavli ile ya da can çekişenin vasiyet edeceği şeyi temin etmeleriyle tefsir etmesi de bu endişeden kaçınmak içindir. **“Meşru surette”** adaletle demektir; zengin üstün kılınmamalı ve üçte bir miktarı aşılmamalıdır. **“Hakkan alel müttakiyn”** bu da tekit eden bir mastardır, yani hukka zalike hakan demektir.

181- “Kim bunu değiştirirse” vasilerden ve şahitlerden kim bunu bozarsa, **“bunu işittikten sonra”** yani kendisine ulaştıktan ve araştırdıktan sonra **“günahı ancak değiştirenlerin üzerinedir”** değiştirilen vasiyetin günahı ancak değiştirenin üzerinedir; çünkü hiyanet etmiş ve şeriata karşı gelmiştir. **“Şüphesiz Allah hakkıyla işitici ve hakkıyla bilendir”** onu haksız yere değiştiren için tehdittir.

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَاصْلَحَ بَيْنَهُمْ
 فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
 آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ
 مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ
 كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ
 وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ
 خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
 تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

182 – Kim vasiyet edenin haksızlığa meykinden veyahut günah işlemesinden korkar da onların aralarını bulursa, ona bir günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

183 – Ey iman edenler, oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi size de yazıldı. Umulur ki günahlardan korunursunuz.

184 – Oruç sayılı günlerdir. Sizden kim hasta olur veyahut yolculukta bulunursa, diğer günlerde sayısınca oruç tutar. Ona zor dayananlara bir yoksul doyumu fidiye vardır. Kim gönlünden gelerek bir hayır yaparsa bu, kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirsiniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

182- “Femen hafe min musin (kim vasiyet edenin haksızlığa meykinden korkar)” yani bekler ve bilir de: Ehafu en türsiles semau (yağmurun yağmasından korkuyorum) sözündendir, Hamze, Kisai, Yakup ve Ebu Bekir şedde ile (muvasşin) okumuşlardır. “Cenefen” vasiyette hata etmekle haktan sapmasından, “ev imsen” yahut kasten haksızlığa sapmasından korkar da “aralarını bulursa” onları şeriatın yoluna getirmekle vasiyet edilenlerin arasını bulursa, “ona bir günah yoktur”. Bu değıştirmede, çünkü bu, batılı hakka çevirmedi; birincisi ise öyle değıldir. “Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir” ıslah eden için vaattir. Bağışlamayı zikretmesi günaha karşılık olması ve fiilin de günah getirecek şey cinsinden olmasındandır.

183- “Ey iman edenler, oruç sizden öncekilere yazıldığı gibi size de yazıldı” yani Âdem’den heri peygamberlere ve ümmetlere demektir. Bunda hükme tekit, fiile teşvik ve nefsi tatmin vardır. Ayette geçen savm lügatte kendini gönlün çektiği şeyden tutmaktır. Şeriatta ise orucu bozan şeylerden gündüz boyu çekinmektir. Çünkü onların çoğu nefsin çektiği şeylerdir. **“Umulur ki günahlardan korunursunuz”** çünkü oruç günahların başlangıcı olan şehveti kırar. Nitekim aleyhisselam Efendimiz: Evlenemeyen de oruç tutsun, çünkü oruç onun için enemedir, demiştir. Ya da onu ihlalden korunursunuz, çünkü o şeriata esaslarından ve en eskilerindendir.

184- “Eyyamen ma’dudat” (oruç sayılı günlerdir)” vakti sayılarla belirtilmiştir ya da az günlerdir. Çünkü az mal sayılır. Çoğu ise yığılır. Nasbı sıyam lafzı ile değildir, çünkü aralarına fasıla girmiştir; sumu (oruç tutun) fiilinin izmarı ile, çünkü sıyam ona delalet etmektedir. Bu günlerden maksat da Ramazan ayıdır yahut ondan önce vacip kılınıp da onunla neshedilendir; o da Aşure orucu ile her aydan üç gündür. Ya da eyyamen’in nasbı kema kütibe ile, o zaman zarf olur, ya da biraz geniş tutularak kütibe aleyküm’in ikinci mefulu olur. Şöyle de denilmiştir: Onların günleri sayısınca oruç tutun, çünkü rivayete göre Ramazan orucu Hristiyanlara farz kılındı. Çok soğuk veya çok sıcak mevsime rastladı; onu bahara çevirdiler ve çevirmelerinin kefareti olarak üzerine yirmi gün ilave ettiler.

“Sizden kim hasta olur” oruç zarar verecek ve zor gelecek şekilde hasta olursa **“yahut yolculukta olursa”** yahut yolculuk omzuna binerse, demektir. Bunda şuna ima vardır ki gün içerisinde sefere çıkan orucunu bozmaz. **“Diğer günlerde sayısınca oruç tutar”** yani hastalık günlerince yahut yolculuk günlerince, eğer orucunu bozmuş ise; şart, muzaf ve muzafun ileyh bilindiği için hazfedilmiştir, Nasb ile de okunmuştur, yani felyesum iddeten demektir. Bu da ruhsat yoluyla (vacip değildir). Vacip olduğu da söylenmiştir, Zahirî’ler de bu görüştedir. Ebu Hureyre de böyle demiştir. **“Ona zor dayananlara”** oruca zor dayananlara oruç tutmadıkları takdirde **“bir yoksul doyumu fidyeye vardır”** bu da yarım sa’ (bir ölçek) buğday ve diğerlerinden de bir sa’dır, bu da Irak fakihlerine göredir. Hicaz fakihlerine göre ise bir müd’dür (bir ölçek). Onlara önce buna müsaade edildi, çünkü oruç tutmaları emredilmiş ve onlara zor gelmişti. Zira böyle şeylere alışık değillerdi. Sonra nesh edildi. Nafi, İbn Amr de Zekvan rivayetinde fidyeyi taama izafe ederek ve cemi siygasıyla mesakîn; İbn Amir Hişam rivayetinde de fidyeyi taama izafe etmeden mesakîn okumuştur. Diğerleri ise izafetsiz ve tekil olarak miskîn okumuşlardır. Yutavvekunehu şeklinde de

okunmuştur ki onunla mükellef olanlar ve onu boyunlarına alanlara vardır demektir, takat manasına tavktan yahut gerdanlık takmaktan gelir. Yetetavvekunehu da okunmuştur ki onunla mükellef olanlar yahut onu boyunlarına takanlar demek olur. İdgamla yuttavvekunehu, yutayyekunehu ve yetetayyekune de okumuşlardır ki asılları yutayvekunehu ve yütetayvekunehu'dur. Feyale ve tefeyale'den gelir ki yetetayyekunehu manasınadır. Bu okunuşlara göre üçüncü bir manaya daha gelebilir ki o da orucun yorduğu ve zorladığı kimseler için ruhsattır. Onlar da ihtiyar erkekler ve yaşlı kadınlardır. Bunlar için oruç tutmayıp fidye vermeye izin vardır, bu da böylece sabit olur. Meşhur kurrallar da böyle tevil etmişlerdir yani orucu zar zor tutanlar demektir.

“Kim gönlünden gelerek bir hayır yaparsa” fidyeyi artırırsa **“o”** gönlünden gelen şey veya hayır **“kendisi için daha hayırlıdır.”** **“Oruç tutmanız”** ey zor dayananlar yahut tutmamasına izin verilenler, demektir ki o zaman bunun altına hastalar ve yolcular da girer **“sizin için daha hayırlıdır”** fidyeden yahut gönüllü hayır işlemekten yahut ikisinden ve kaza için tehir etmekten. **“Eğer bilerseniz”** oruçtaki fazileti ve sorumluluktan kurtulmayı. Cevabı mahzuftur, ona da az önce geçen delalet etmektedir ki ihtertumuhu'dur (onu tercih ederdiniz demektir). Manası şöyledir de denilmiştir: Eğer ilim ve fikir adamı iseniz orucun sizin için bundan daha hayırlı olduğunu bilirsiniz.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ
هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن
شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ
عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ
وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ
عَلَىٰ مَا هَدَيْكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

185 – O Ramazan ayıdır ki Kur'an insanları irşat için ve hak ile batılı ayırmanın açık delilleri olarak onda indirilmiştir. Kim içinizden o aya erişirse, orucunu tutsun. Kim de hasta veyahut seferde olursa, diğer günlerde sayısınca oruç tutar. Allah size kolaylık isti-

yor, size zorluk istemiyor. (Bunu istemesi) sayıyı tamamlamanız ve sizi illettiği şeye karşı Allah'ı ululamanız içindir. Umulur ki şükredersiniz.

185- “Şehrü ramadane” müptedadır, haberi arkadan gelen-
dir, yahut mahzuf müptedanın haberidir, takdiri, zaliküm şehrü
ramadane'dir. Ya da muzafın hazfı ile sıyam'dan bedeldir, yani küti-
be aleykümüs sıyamu sıyamü şehri ramadane demektir. Sumu izmar
ederek yahut veen tesumu'nun mefulü olarak nasb ile (şehre) de okun-
muştur. Bu da zayıftır. Ya da eyyamen madudat'tan bedeldir. Şehr şö-
retten gelir. Ramadan ramida'nın mastarıdır ki yanmak manasıdır.
Şehr ona muzaf olmuş ve özel isim yapılmıştır. Alem ve elif nun'dan
dolayı da gayri munsarif olmuştur, tıpkı karganın özel ismi olan ibn
de'ye'deki de'ye gibi, alem ve müennes olduğu için gayri munsarif ol-
muştur. Efendimizin: Men same ramadane demesi ise muzafın haz-
fine göredir, çünkü karışıklık endişesi yoktur. Ona bu ismin verilmesi
onda açlık ve susuzluktan yanmalarındandır yahut onda günahların
yanmasındandır yahut ayların adlarını eski dilden çevirirken sıcak
günlere rastlamasındandır.

“Kur'an onda indirildi” yani indirilmesi onda başladı, o da Kadir
gecesi idi. Yahut onda toptan dünya göğüne indirildi, sonra parça par-
ça yere indirildi. Yahut onun hakkında Kur'an indirildi demektir, o da
oruç size yazıldı ayetidir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den de
şöyle dediği rivayet edilmiştir: İbrahim'in suhufu Ramazan'ın ilk gece-
sinde indirildi, Tevrat altısında, İncil on üçünde, Kur'an da yirmi dör-
dünde indirildi. Mevsul sılasıyla beraber (ellezi ünzile) müptedanın
haberidir yahut sıfatıdır, haber de femen şehide'dir, fe de müptedanın
şart manasını içermesindendir. Bunda şunu bildirme vardır ki onda
indirilme orucun özellikle onda tutulmasına sebep olmuştur. **“Hü-
den linnasi ve beyyinatin minel hüda velfurkan”** ikisi de Kur'an'dan
haldir, yani indirildi, o mucize olmasıyla insanlar için hidayettir, açık
ayetlerdir, insanları hakka götürür, içindeki hikmetler ve hükümlerle
hakla batılı ayırır.

“Femen şehide minkümüş şehre felyesumhu” kim onda hazır
olur da yolcu olmazsa onda oruç tutsun. Aslı femen şehide fihi'dir an-
cak tazim için zahir isim (şehr) zamirin yerine konulmuştur. Nasbı da
zarfiyet ve harfî cerin hazfı ile. İkinci zamir de mecazen mansup ol-
muştur. Şöyle de denilmiştir: Sizden kim ayın hilaline şahit olursa onu
oruç tutsun. O zaman mefulunbih olur, şehittül cum'ate'de olduğu
gibi ki salateha demektir. **“Kim de hasta olur veya seferde bulunursa,**

diğer günlerde sayısınca oruç tutar” geçen hükmü tahsis etmektedir, çünkü yolcu da hasta da ayı görenlerdendir. Belki de tekrar edilmesi bunun içindir ya da neshedilmiş olması akla gelmemesi içindir, nitekim az önceki ayet (ve alel lezine yutıykunehu) neshedilmiştir. **“Allah size kolaylık istiyor, size zorluk istemiyor”** yani size kolaylaştırmak istiyor, zorlaştırmak istemiyor. Bunun içindir ki yolculukta ve hastalıkta oruç tutmamayı mubah kılmıştır.

“Veli tükmilül iddete ve litükebbirullahe (sayıyı tamamlamanız ve sizi illettiği şeye karşı Allah’ı ululamanız içindir. Umulur ki şükredersiniz)”. Bunlar mahzuf fiilin illetleridir, makabli de onu göstermektedir yani bu anlatılanların hepsi sizin için meşru kılınmıştır, onlar da şunlardır: Şahit olanın ayı oruç tutması, kaza yapmasına izin verilenler, tutmadığı günler sayısınca oruç tutmak ve zorluk çekenlere kolaylık sağlanması, bütün bunlar sayıyı tamamlamanız içindir, bu da sırasıyla anlatılmıştır. Çünkü tamamlamak ifadesi sayı nedeniyledir. Allah’ı ululamak kaza emrinin ve nasıl yapılacağıının illetidir. Umulur ki şükredersiniz de müsaadenin ve kolaylaştırmanın illetidir. Ya da bunlar çeşitli fiillerin illetleridir, bunlardan her biri de kendi fiilinin illetidir. Ya da bunlar mukadder bir illete matuftur, mesela size kolaylık sağlaması yani yaptığınızı bilmeniz ve sayıyı tamam etmeniz gibi. Yüsr’ün üzerine atfı da caizdir ki yürüdü biküm litükmilu demek olur, tıpkı “yüridune liyutfiu” (Saf: 8) ayetinde olduğu gibi. Mana da şöyledir: Allah’ı tekbir ederek onu hamd ü sena ile ululamanızı istiyor. Bunun ramazan bayramı günündeki tekbir olduğu da söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: Bu, hilal görüldüğü zaman getirilen tekbirdir. Ma edatının da mastar ya da mevsul olma ihtimali de vardır, yani sizi hidayet ettiği şeye uymanız için demek olur. Ebu Bekir rivayetinde Asım’dan şedde ile velitükemmilu okuduğu da rivayet edilmiştir.

وَإِذَا سَأَلَكَ

عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ

فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

186 – Kullarım sana beni sorarlarsa, şüphesiz ben yakınımdır. Dua edenin dua ettiği zaman duasına icabet ederim. Öyleyse onlar da bana icabet etsinler ve bana iman etsinler, belki onlar doğru yolu bulurlar.

186- “Kullarım sana beni sorarlarsa, şüphesiz ben yakınımıdır” yani de ki: Ben yakınımıdır. Bu, kulların işlerini ve sözlerini eksiksiz şekilde bilmesinin ve hallerinden en yakınlarındaki biri gibi haberdar olmasının temsidir. Rivayete göre bir bedevinin, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e: Rabbimiz yakın mıdır ki ona fısıldayalım yoksa uzak mıdır, ona seslenelim, demesi üzerine inmiştir. **“Dua edenin dua ettiği zaman duasına icabet ederim”** yakınlığı akıllara yerleştirmekte ve dua edene icabet edeceğine vaattir. **“Öyleyse onlar da bana icabet etsinler”** onları imana ve taata çağırdığım zaman, nitekim mühim işleri için bana dua ettikleri zaman da onlara icabet ediyorum. **“Ve bana iman etsinler”** imanda devam ve sebat etmeleri için emirdir. **“Leallehüm yerşudun (belki onlar doğru yolu bulurlar)”** rüşdü yakalamayı ümit ederek yapsınlar, o da hakkı elde etmektir. Şin’in fethi ve kesri ile de okunmuştur. Bil ki Allah Teala onlara ayın orucunu tutmalarını ve sayıya dikkat etmelerini emredip de onları tekbir ve şükür görevlerini yerine getirmeye teşvik edince, arkasından bu ayeti getirdi. Bu da tekit ve teşvik olarak Allah Teala’nın kendilerinin hallerini bildiğini, sözlerini işittiğini, dualarını kabul ettiğini ve onları amellerine göre cezalandıracağını bildirmektedir. Sonra da orucun hükümlerini beyan etmek üzere şöyle dedi:

أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187 – Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar sizin için libastır. Siz de onlar için libassınız. Allah kendi nefislerinize hiyanet ettiğinizi bildi de tövbenizi kabul etti ve sizi affetti. Artık şimdi onlara yaklaşın ve Allah'ın size yazdığını arayın. Şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilinceye kadar yiyin, için. Sonra da orucu geceye kadar tamamlayın. Mescitlerde ibadete çekilmişken onlara (kadınlara) yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır, onlara yaklaşmayın. Böylece Allah ayetlerini insanlara açıklamaktadır; belki korunurlar.

187- “Uhille leküm leytes sıyamir refesü ila nisaiküm (oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı)”. Rivayete göre Müslümanlar akşamladıkları zaman onlara yatsıyı kılincaya kadar ya da uyuyuncaya kadar yeme, içme ve cima helal edilmişti. Sonra Hazreti Ömer radiyallahu anı namazdan sonra ailesine yaklaştı; buna da pişman oldu. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip özür diledi. Bazı adamlar da kalktılar, yatsıdan sonra öyle şeyler yaptıklarını itiraf ettiler. O zaman bu ayet indi. Oruç gecesi sabahında oruçlu olacakları gece demektir. Refes cimadan kinayedir, çünkü cima nerede ise onusuz olmaz. O da kapalı konuşulacak şeyleri açıkça söylemektir. Refes “ila” edatı ile geçişli kılınmıştır, çünkü onda yanaşmak manası vardır.

Burada onun tercih edilmesi irtikâp ettikleri şeyi çirkin göstermek içindir. Bunun içindir ki ona hiyanet adını vermiştir. Rufus şeklinde de okunmuştur. **“Onlar sizin için libastır, siz de onlar için libassınız”**. Yeni söz başıdır, cimai helal etmenin gerekçesini bildirmektedir. O da kadınlara karşı sabır göstermenin ve onlardan uzak durmanın zorluğudur. Çünkü onlarla temas ve ilişki ileri derecededir. Kadınla erkek yatakta boyun boyuna yattıkları ve birbirlerini sardıkları için elbiseye benzetilmiştir. Şair Ca’dî şöyle demiştir:

*Yatak arkadaşı kadının boynunu büktüğü zaman,
O da bükülür ve erkeğe libas olur.*

Ya da her biri arkadaşının durumunu örttüğü ve onu kötü şeylerden men ettiği içindir.

“Allah kendi nefislerinize hiyanet ettiğinizi bildi”. Nefislerinizi azaba maruz bırakmak ve sevap hissesini düşürmekle onlara zulmettiğinizi bildi. İhtiyân kalıbı hiyanetten daha abartılıdır, tıpkı iktisab’ın kesb’ten abartılı olduğu gibi. **“Tövbenizi kabul etti”** irtikâp ettiğiniz şeyden tövbe ettiğiniz zaman **“ve sizi affetti”** izini üzerinizden sildi. **“Artık onlara yaklaşın”** çünkü haramlık kaldırılmıştır. Bunda sünnetin Kur’an’la neshin cevazına delil vardır. Mübâşeret de deriyi deriye dokundurmadır, bu da cimadan kinayedir. **“Allah’ın size yazdığını arayın”** size takdir ettiğini ve Levh-i Mahfuz’da tespit ettiği evladı arayın. Mana da şöyledir: Yaklaşmanın gayesi çocuk kazanmak olmalıdır, çünkü şehveti yaratmaktan ve nikahı meşru kılmaktan maksat odur, ihtiyacı görmek değildir. Şöyle de denilmiştir: Burada azlden (suyu harice dökmekten) menedilmiştir. Arkadan gelme de men edilmiştir, denilmiştir, takdiri şöyledir: Allah’ın size yazdığı mahalli arayın.

“Ve külu veşrebu hatta yetebeyyene lekümül haytül ebyadu minel haytil esvedi minel fecr (şafağın beyaz ipliği siyah ipliğinden seçilinceye kadar yiyin, için)”. Şafaktan ufka yayılan ilk görünen şey ve onunla beraber gecenin karanlığından uzanan şey beyaz ve siyah iki ipliğe benzetilmiştir. Minelfecr demekle beyaz iplikle yetinilip siyah iplikten bahsedilmemesi, anlaşıldığı içindir. Böyle (minelfecr) demekle istiarenden temsile çıkılmıştır. “Min”in ba’z manasına gelmesi de caizdir, çünkü görünen şey şafağın bir kısmıdır. Rivayete göre ayet inmişti, içinde minelfecr kaydı yoktu. Bunun üzerine bazı adamlar yanlarına siyah ve beyaz iki iplik aldılar. Bunlar belli oluncaya kadar yiyip içtiler. Bunun üzerine bu kayıt indi. Eğer bu rivayet doğru ise belki de Ramazan girmeden önce idi. Beyanın ihtiyaç anına kadar tehiri caizdir. Önce içtihat ederek bilmeleriyle yetinilmiş, sonra da bazılarına karışık geldiği için açıklanmıştır. Kadınlara yaklaşmanın sabaha

kadar caiz olmasında guslü tehir etmenin ve cünüp olarak sabahla-
manın caiz olduğuna delalet vardır. “Sonra da orucu geceye kadar
tamamlayın” orucun son vaktini açıklamakta, gecenin oruca dahil
olmadığını bildirmekte ve visal orucunu men etmektedir.

“Vela tûbaşiruhunne ve entüm akifune filmesacidi (mescitlerde
ibadete çekilmişken onlara (kadınlara) yaklaşmayın)”. Oralarda iti-
kaf ederken, itikaf da ibadet kastıyla mescitte kalmaktır. Mübaşeret-
ten murat edilen de cinsel ilişkidir. Katade'den şöyle rivayet edilmiştir:
Adam itikaf ederdi, karısına çıkar ona dokunurdu, sonra da dönerdi.
Bundan men edildiler. Bunda itikafın mescitte olacağına, özel mescit
aranmayacağına ve onda cinsel ilişkinin haram olup onu bozacağına
delil vardır. Çünkü ibadetlerde men edilen şey onu ifsat eder. “Bun-
lar Allah'ın sınırlarıdır” yani zikredilen hükümler demektir. “Bunlara
yaklaşmayın”. Hak ile batılı ayıran çizgiye yaklaşmayı men etmekte-
dir, kaldı ki aşmasını! Nitekim aleyhisselam Efendimiz şöyle demiş-
tir: Her kralın bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır.
Binaenaleyh kim koruluğun etrafında davarını otlatırsa, içine girme
ihtimali vardır. Bu (yaklaşmayın) kavli aşmayın kavlinden daha abar-
tıdır. Allah'ın sınırından haramları ve yasakları murat etmesi de ca-
izdir. “Bunun gibi de” bu açıklama gibi de “Allah ayetlerini insanlara
açıklar, belki korunurlar” emir ve yasaklara muhalefet etmekten.

وَلَا

تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَذُلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ
لَتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٨﴾
يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْآهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ
وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ
الْبِرَّ مَنْ اتَّقَىٰ وَآتَىٰ الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

188 – Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin; insanlar-
dan bir kısmının mallarını günahla yemek için bilip dururken onla-
rı hakimlere aktarmayın.

189 – Sana hilalleri sorarlar; de ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Evlere arkalarından gelmek iyilik değildir. Ancak iyilik sakınan kimsenin iyiliğidir. Evlere kapılarından gelin. Allah'tan korkun ki kurtulasınız.

188- “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin” yani bazınız bazınızın malını Allah Teala'nın mubah etmediği yolla yemeyin, demektir. Beyne zarf yahut hal olarak mansuptur. “**Ve tûdlu biha ilelhûkkâmi**” yasaklanan şeye atıftır ya da gizli en ile mansuptur. İdlâ da atmaktır ki kararını hakimlere bırakmayın demektir. “**yemeniz için**” hakimlere başvurmakla “**ferikan**” bir kısmını “**halkın mallarından günahla**” günahı mucip şeylerle demektir, mesela yalancı şahitliği, yalan yeminle veyahut günaha bulaşarak demektir.

“**Bilip dururken**” haksız olduğunuzu, çünkü günahı bilerek irtikâp etmek daha çirkindir. Rivayete göre Abdan el – Hadrami, İmruulkays el – Kindi'de bir parça toprak alacağı olduğunu iddia etti, belgesi de yoktu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, İmruulkays'in yemin etmesine karar verdi; o da yemin etmek istedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Şüphesiz Allah'a verdikleri sözleri ve yeminleri az pahaya satanlar...” (*Al-i İmran: 77*) ayetini okudu. O da yemin etmekten çekindi ve araziyi Abdan'a teslim etti. Ayet bunun üzerine indi. Bu, kadı'nın kararının bâtinen (arka planda) geçerli olmayacağına delildir. Aleyhisselam Efendimizin şu sözü de bunu teyit eder: Ben de bir insanım, bana davaya geliyorsunuz, bazen biriniz daha dilbaz oluyor ve delilini daha açık sunuyor. Ben de dinlediğime göre onun lehine karar veriyorum. Kime din kardeşinin bir hakkını vermiş isem o bir parça ateştir; artık onu ister alsın isterse terk etsin.

189- “Sana hilâllerden sorarlar” bunu Muaz bin Cebel ile Salebe bin Ganem sordular: Hilal neden ip gibi ince doğar da sonra büyür, tepsi gibi olur, sonra da küçülür eski haline döner, dediler? “**De ki onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir**”. Yani onlar ayın değişmesindeki hikmetten ve durumunun değişmesinden sordular; Allah şöyle cevap vermesini emretti. Bundaki hikmet onun insanlar için alametler olmasıdır, ona bakarak işlerin vakitlerini, vakitlere bağlı olan ibadetlerin alametlerini bilirler. Özellikle hac için buna büyük ihtiyaç vardır. Çünkü vakit eda ve kaza için önemlidir. Mevakît kelimesi mikat'ın çoğuludur, vakt'ten gelir. Onunla müddet ve zaman arasında şu fark vardır: Müddet mutlak, gök çarkının başlangıcından sonuna kadar uzamasını ifade eder. Zaman bölünmüş müddettir. Vakit de bir şey için belirlenen zamandır.

“Evlere arkalarından gelmek iyilik (birr) değildir”. Ebu Amr, Verş

ve Hafs be'nin zammı ile (büyüte), diğerleri ise kesri ile (biyüte) okumuşlardır. "Ancak iyilik Allah'tan korkanın iyiliğidir." Nafi ile İbn Amir şeddesiz velâkin okumuşlardır. Ensar hac için ihrama girdikleri zaman ne evlere ne de çadırlara kapısından girmezlerdi, arkasındaki bir delikten yahut bir aralıktan girerlerdi. Bunu da iyilik sayarlardı. Allah onlara bunun iyilik olmadığını; asıl iyiliğin haramlardan ve şehvetlerden sakınanın iyiliği olduğunu bildirdi. Öncesiyle bunun münasebeti şöyledir: Onlar bu iki durumu sormuşlardı yahut hilallerin haccın vakitleri olduğu zikredilince, bu da onların hac işlerinden olunca, bilmünasebe zikretti. Ya da onlar kendilerini faydası olmayan ve peygamberlik işi ile alakası bulunmayan şeyden sorup da asıl kendilerini ilgilendiren ve peygamberlikle yakından ilişkisi olan şeyden sormayınca, hemen arkasından sordukları şeyin cevabını verdi. Bundan da bu gibi şeyleri sormalarına ve bunları bilmeye önem vermelerine dikkatlerini çekmek istedi. Ya da böyle ters soru sormalarına bir misal getirmiş ve onları evin kapısını bırakıp da arkasından girenlere benzetmiştir. Mana da şöyledir: İyilik böyle ters sorular sormak değildir; ancak iyilik Allah'tan korkanın ve bu gibi şeye cesaret etmeyenin iyiliğidir.

"Evlere kapılarından gelin" zira bundan sapmada iyilik yoktur; öyleyse işlere olur tarafından yaklaşın. "Allah'tan korkun" hükümlerini bozmada ve yaptıklarına itiraz etmede. "Umulur ki kurtulursunuz" hidayeti ve iyiliği elde edersiniz.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ

يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ

وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّىٰ

يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾

190 – Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın. Aşırı gitmeyin. Şüphesiz Allah aşırı gidenleri sevmez.

191 – Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden onları da çıkarın. Fitne adam öldürmekten beterdir. Mescid-i Haram'ın yanında sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Eğer sizinle savaşırlarsa, onları öldürün. İşte kafirlerin cezası böyledir.

190- “Allah yolunda savaşın” Allah’ın kelimesini yüceltmek ve dinini aziz etmek için cihat edin, **“sizinle savaşanlarla”**. Şöyle denilmiştir: Bu, savaşanlar ve direnenler olsun bütün müşriklerle savaşma emrinden önce idi. Bunun manası şöyledir de denilmiştir: Size düşmanca davrananlara ve kendilerinden böyle şeyler beklenenlerle. İhtiyarlar, çocuklar, rahipler ve kadınlarla değil. Ya da bütün kafirlerle demektir, çünkü onlar da Müslümanlarla savaş pozisyonunda ve kastında demektir. Birinci görüşü şu hadise destekler, müşrikler Hudeybiye seferinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’i geri çevirdiler, onunla ertesi yıl gelmek üzere barış yaptılar. Şehri üç gün boşaltacaklardı. Zamanı gelince Efendimiz umreyi kaza etmek üzere döndü. Müslümanlar müşriklerin sözlerini tutmayarak haremde yahut haram ayda savaşacaklarından korktular ve bunu istemediler. Ayet de bunun üzerine indi.

“Aşırı gitmeyin” savaşı başlatmakla yahut aman alanlarla yahut haber vermeden ansızın saldırmakla yahut işkence yapmakla veyahut öldürmekten men edildiğiniz kimseleri öldürmekle. **“Şüphesiz Allah aşırı gidenleri sevmez”** onlardan hayır beklemez.

191- “Vaktülühüm haysü sakiftümuhüm (onları nerede yakalarsanız öldürün)” helal veya haram bölgede. Sakf’in aslı bir şeye teorik veya pratik olarak ustaca yaklaşımdır. İçinde yenmek manası vardır, bunun içindir ki onda kullanılmıştır. Şair şöyle demiştir:

*Eğer beni yakalarsanız hemen öldürün;
Ben de kimi yakalarsam onu yaşatmam.*

“Sizi çıkardıkları yerden onları da çıkarın” Yani Mekke’den demektir, zaten bu da fetih gününde yapıldı. **“Fitne adam öldürmekten beterdır”** insanın başının dara düşmesi, mesela vatandan çıkarılması gibi şeyler öldürülmekten daha beterdır; çünkü ıstırap ve acısı süreklidir. Şöyle de denilmiştir: Onların haremde şirkleri ve sizleri ondan çevirmeleri sizin onları orada öldürmenizden daha beterdır.

“Mescidi- Haram’ın yanında sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın” onları öldürmek ve Mescid-i Haram’ın saygınlığını zedelemekle onlara ansızın savaş açmayın. **“Eğer sizinle savaşarlarsa onları öldürün”** onları öldürmekten çekinmeyin, çünkü onun saygınlığını zedeleyen onlardır. Hamze ile Kisai vela taktuluhum hatta yaktuluküm fein katelüküm okumuşlardır ki manası: Bazılarınızı öldürürlerse demektir, mesela: Bizi Esed oğulları öldürdü denir ki bazıları öldürdü demektir. **“İşte kafirlerin cezası böyledir”** cezaları bu şekildedir, onlara da yaptıklarının aynısı yapılır.

فَإِنْ أَنْتَهُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ
وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ أَنْتَهُوا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾ الشَّهْرُ
الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ
فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ
الْمُتَّقِينَ ﴿١٩٤﴾ وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ
وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾

192 – Eğer savaşa son verirlerse, şüphesiz Allah gafurdur, rahimdir.

193 – Fitne kalmayıncaya ve din Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer son verirlerse, zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.

194 – Haram ay haram aya karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır. Kim size saldırırsa, size saldırdığı kadar siz de ona saldırın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah takva sahipleri ile beraberdir.

195 – Allah yolunda harcayın. Kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin; şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

192; 193- “Eğer son verirlerse” savaşa ve küfre “şüphesiz Allah gafurdur, rahimdir” geçmiş günahlarını bağışlar. “Fitne kalmayıncaya kadar onlarla savaşın” şirk kalmayıncaya “ve din Allah'ın oluncaya kadar”. İçinde şeytanın hissesi olmayacak şekilde sırf ona ait oluncaya kadar. “Eğer son verirlerse” şirke “zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur” yani bunlara son verenlere saldıramayın, çünkü zulmeden başkasına zulmetmek güzel değildir. Böylece illeti hükmün yerine koydu, zulmün karşılığına da benzemesi için zulüm denildi. Mesela “femeni'teda aleyküm fa'tedu aleyhi” (Bakara: 194) kavli gibi. Ya da şöyledir: İnneküm in taarattüm lilmüntehine sırtüm zalimin ve yen'akisül emrû aleyküm (onlara saldırırsanız zalimler olursunuz, durum da size ters döner). Birinci fe takip, ikincisi de ceza içindir.

194- “Haram ay haram aya karşılıktır” müşrikler Müslümanlarla Hudeybiye seferinde zilkade ayında savaştilar. Ertesi yıl umretül

kaza'ya çıkışları da ona rastladı. Haram olduğu için onda savaşmak istemediler. Onlara şöyle denildi: Bu ay ona karşılıktır, ihlal edilmesi de onun ihlaline karşılıktır; binaenaleyh sizin için bir mesele yoktur. **"Hürmetler karşılıklıdır"** karşı delildir, yani hürmet edilmesi gereken her şeyde kısas cereyan eder. Onlar sizi çevirmekle haram aynınıza saygısızlık edince, siz de onlara aynısını yapın ve şehirlerine zorla girin, eğer sizinle savaşırırlarsa, onları öldürün. Nitekim: **"Eğer size saldırırlarsa, siz de saldırdıkları gibi onlara saldırın"** demiştir. Bu da takririn özeti gibidir. **"Allah'tan korkun"** intikam almada ve size müsaade edilmeyen şeye saldırmayın. **"Bilin ki Allah takva sahipleri ile beraberdir"** onları korur ve durumlarını düzeltir.

195- **"Allah yolunda harcayın"** elinizi sıkı tutmayın **"velatülku bi-eydiküm ilettehlüketi (kendinizi tehlikeye atmayın)"**. İsrâf ederek, geçim sebeplerinizi heder ederek yahut gazadan ve ona harcamaktan yüz çevirerek. Çünkü bu, düşmanı güçlendirir ve sizi helak etmek için üzerinize saldırır. Ebu Eyyub el - Ensari'den rivayet edilen şey de bunu destekler, o şöyle demiştir: Allah İslam'ı aziz (galip) eyleyip de mensupları çoğalınca, bizler ailelerimizin ve mallarımızın yanına döndük, onlara baktık ve onların işlerini görmeye çalıştık. İşte o zaman bu ayet indi. Ya da tutmak ve mal sevgisiyle kendinizi tehlikeye atmayın, demektir; çünkü bu ebedî helake götürür. Bunun içindir ki cimriliğe helak denilmiştir. Helak aslında bir şeyin bozulmada son noktasına ulaşmasıdır. İlka da bir şeyi atmaktır, alâ ile geçişli kılınması da varmak manasını içerdiği içindir, be de zaittir. Ellerden maksat da nefislerdir. Tehlüke, helak ve hülk birdir, o da tadurre ve tesürre gibi mastardır. Kendinizi tehlikeye atmayın, demektir. Manası şöyledir de denilmiştir: Onu ellerinizden tutturmayın (sonra kolunuzu alamazsınız) ya da vela tülku enfüseküüm ileyha (nefislerinizi ellerinizle ona atmayın). O zaman meful hazfedilmiş olur. **"Ahsinu"** amellerinizi ve ahlaklarınızı güzelleştirin ya da muhtaçlara iyilik edin, demektir. **"Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever"**

وَاتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ

فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ
 الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ
 صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكَ فَإِذَا أَمِنتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا
 اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ
 إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي
 الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾

196 – Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer engellenirseniz kolayınıza gelen kurbanı yollayın. Kurban, yerine erişinceye kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta veya başından rahatsız olursa, ona oruçtan yahut sadakadan veyahut kurbandan fidye vardır. Emin olduğunuz vakit kim hacca kadar umre ile faydalanırsa, kolayına gelen kurbandan kesmek vacip olur. Kim de bunu bulamazsa, hatta üç, döndüğü zaman da yedi gün oruç tutar. Bunlar tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram'da ikamet etmeyen içindir. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah'ın azabı şiddetlidir.

196- “Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın”. Onları tam, merasimlerini eksiksiz ve Allah rızası için yapın. Bu da bu duruma göre onların vacip olduklarını gösterir. Ve ekimül hacca velumrete lillah okuyanın kiraatı da bunu teyit eder. Cabir'den rivayet edilen, ya Resulallah, umre de hac gibi vacip midir, denildi? O da: Hayır, ancak umre yapman senin için hayırlıdır, hadisi şu rivayetle çelişiktir: Bir adam Hazreti Ömer'e: Ben hac ile umrenin kendime yazılmış olduğunu gördüm, ikisine birden ihrama girdim, dedi. O da: Peygamberinin sünnetini yakalamışsın, dedi. Şöyle denemez: O adam, onları yazılmış buldum sözünü: İkisine birden ihrama girdim, sözü ile tefsir etti; vacipliğinin sebebi onlar için ihrama girmesi olabilir. Çünkü o, buldum demekle ihrama girme sonucunu çıkarmıştır, denemez. Bu da bunun (yazılı olduğunu gördüm ifadesinin) ihrama girme sebebi olduğunu

gösterir, aksini göstermez. Şöyle de denilmiştir: O ikisini tamamlamak, onlar için hemen evinden çıkarken ihrama girmektir yahut her biri için ayrı bir sefer yapmaktır yahut kendisini o ikisine verip başka dünyevi maksat karıştırmamaktır ya da nafakanın helal olmasıdır.

“Fein uhsirtüm (eğer engellenirseniz)” eğer sizi men ederlerse, hasarahul adüvvü denir ki düşman ilerlemesine mani olmaktadır, sadahu ve esaddehu da onun gibidir. Maksat İmam Malik ile Şafii'ye göre - Allah bu ikisine rahmet etsin - düşmanın mani olmasıdır, çünkü Allah Teala: **“Emin olduğunuz vakit”** (Bakara: 196) demiştir. Bir de bu, Hudeybiye seferinde inmiştir, İbn Abbas radiyallahu teala anhu ma da: Düşmanın mani olmasından başka mani yoktur, demiştir. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh'e göre ise düşman yahut hastalık vs. gibi her türlü manidir. Çünkü rivayete göre aleyhissalam Efendimiz: Kimin bir yeri kırılır veya topal olursa, ertesi yıl haccetmesi gerekir, demiştir. Bu da zayıftır, çünkü bunda ihramdan çıkmayı şart etmesi lazımdır; zira aleyhissalat vesselam Efendimiz Zübeyr'in kızı Dubaa'ya: Haccet ve: Allah'ım, beni nerede engellersen orada ihramdan çıkarım diye şart koş, demiştir.

“Kolayınıza gelen kurbanı yollayın” kolayınıza geleni kesmeniz lazımdır yahut size vacip olan kolayınıza gelen kurbanı kesmektir yahut kolayınıza gelen kurbanı gönderin, mana da şöyledir: Eğer ihrama giren kimse engellenir de ihramdan çıkmak isterse, deve yahut sığır veyahut koyundan hangisi kolayına gelirse bunu göndermesi gerekir. Çoğunluğa göre bunu mahsur kaldığı yerde yapar. Çünkü aleyhissalat vesselam Efendimiz Hudeybiye'de kurbanını kesti, orası da helal bölge idi. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh'e göre onu gönderir ve kurbanı götüren kimse için belli bir gün tasarlar. O gün gelip de kestiğini zannederse ihramdan çıkar. Çünkü Allah Teala: **“Kurban yerine erişinceye kadar başlarınızı tıraş etmeyin”** demiştir. Yani gönderilen kurban, kesileceği yere ulaşınca kadar tıraş etmeyin demektir. Öncekiler de kurbanın yerine ulaşmasını helal veya haram bölgede kesilmesi helal olan yerde boğazlanmasına vermişlerdir. Kurbanla yetinilmesi kazasının olmadığına delildir. Ebu Hanife ise: Kazası vaciptir, demiştir. Ayette geçen mahill ha'nın kesri ile kurban kesilecek zamana da mekana da denir. Hedy de hedyenin çoğuludur, cedy ve cedye gibi. Hediyeinin çoğulu olarak hediyy şeklinde de okunmuştur ki matiyy ve matiyye gibi olur.

“Sizden kim hasta olursa” tıraş olmaya zorlayacak şekilde hasta olursa **“veya başından rahatsız olursa”** yara veya bit gibi **“ona fideye vardır”** tıraş olduğu takdirde fideye vardır. **“Oruçtan yahut sadakadan**

veyahut kurbandan" bu da fidyenin cinsini açıklamaktadır. Miktarına gelince rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz, Ka'b bin Ucre'ye "başındaki böcekler seni rahatsız ediyor mu?" dedi? O da: Evet, ya Resulallah, dedi. O da: Tıraş et ve üç gün oruç tut yahut altı fakire bir ferak sadaka ver, dedi. Ferak üç sa' miktarında bir ölçektir. **"Emin olduğunuz vakit"** engelden yahut emniyet ve bolluk içinde olduğunuz zaman **"kim hacca kadar umre ile faydalanırsa"** kim hac aylarında hac ile yararlanmadan önce umre yapar ve umre yapmakla Allah'a yaklaştırmaya çalışırsa demektir. Şöyle de denilmiştir: Kim umreden çıktıktan sonra hac için ihrama girinceye kadar ihram yasaklarını mubah kılmakla yararlanırsa **"kolayına gelen kurbandan kesmek vaciptir"** istifadesinden (temettü' haccından dolayı) ona kolayına gelen bir kurban kesmesi lazım gelir. Bu telafi kanıdır, hac için ihrama girince keser ve ondan yemez. Ebu Hanife ise: O hac kanıdır bayramda kesilen kurban gibidir, demiştir.

"Kim bulamazsa" kurban bulamazsa **"hacda üç gün oruç tutar"** hacca uğraştığı günlerde, ihrama girdikten sonra ve ihramdan çıkmadan önce. Ebu Hanife: Hac aylarında iki ihram arasında, demiştir. En güzeli zilhicce'nin yedinci, sekizinci ve dokuzuncu günlerini oruç tutmaktır. Çoğunluğa göre kurban bayramı gününde ve teşrik günlerinde caiz değildir. **"Ve seb'atin iza reca'tüm (döndüğünüz zaman da yedi gün)"** ailenize döndüğünüz zaman, bu, Şafii rahmetullahi aleyh'in iki görüşünden biridir. Ya da hac işlerini bitirip boşaldığınız zaman demektir. Bu da ikinci görüşüdür, Ebu Hanife'nin mezhebi de böyledir. Selasete eyyamin'in mahalline atfen nasb ile seb'aten şeklinde de okunmuştur. **"Bunlar tam on gündür"** hesabın özetidir. Bunun faydası birinin aklına vav'ın "ev" manasına olduğu gelmemesidir, mesela: Calisil hasene vebne Sirin (ister Hasan Basri ile otur ister İbn Sirin'le) sözünde olduğu gibi. Bir de faydası sayının geniş olarak bilindiği gibi özet olarak da bilinmesidir. Çünkü Arapların çoğu hesap bilmezlerdi. Bir de yediden maksat sayıdır, çokluk manasına değildir, çünkü yedi rakamı ikisi için de kullanılır.

"Kâmile-tün (tam)" bu da sayıyı akılda tutmak için mübalağa ifade eden tekit sıfatıdır ya da tam on'u açıklayan bir sıfattır. Çünkü o, tam bir sayıdır; birler onunla sona ermiş ve basamaklar tamam olmuştur. Ya da kayıtlayıcı bir sıfattır, kurbanı tam bedel olduğunu ifade etmektedir. **"Zalike (bu)"** bize göre zikredilen hükme, Ebu Hanife rahmetullahi aleyh'e göre ise temettü'e işarettir. Çünkü ona göre Mescid-i Haram çevresinde oturanlar için ne temettü ne de kıran haccı vardır. Kim bunu yaparsa ona kurban kesmesi vaciptir. **"Ailesi Mescid-i Haram'da**

ikamet etmeyen içindir” o da bize göre haremde namazı kısaltacak kadar bir mesafede olmalıdır. Çünkü bundan daha az olan haremde ikamet etmiş ya da onun hükmünde olur. Ona göre ise evi mikatların ötesinde olmalıdır, Tavus’a göre helal bölgede oturandır, Malik’e göre de Mekke’nin dışında olanlardır. “Allah’tan korkun” emirlerini ve yasaklarını muhafaza etmede özellikle hacda. “Bilin ki Allah’ın azabı şiddetlidir” kendinden korkmayana, bilin ki onu bilmek sizi isyandan çekip çevirsin.

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ
فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا
تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ
الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾ لَيْسَ
عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا
أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَادْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ
الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَيْكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ
قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ ﴿١٩٨﴾

197 – Hac belli aylardır. Kim bunlarda hacı kendine farz kılarlsa, hacda kadına yaklaşmak, günah işlemek ve tartışmak yoktur. Hayırdan ne yaparsanız, Allah onu bilir. Azık edinin; şüphesiz azığın hayırlısı takvadır. Ey saf akıl sahipleri, benden korkun.

198 – (Hac'da) Rabbinizden bir lütuf istemenizde size günah yoktur. Arafat'tan sökün ettiğiniz zaman Allah'ı Meş'ar-i Haram'ın yanında zikredin. Size gösterdiği gibi onu zikredin. Şüphesiz bundan önce gerçek sapıklardan idiniz.

197- "Hac aylardır" yani vakti demektir, mesela: Soğuk iki aydır sözü gibi "belli" bilinen aylardır, onlar da şevval, zilkade ve zilhicce'nin dokuz günü, kurban gecesı de bize göre buna dahildir. Ebu Hanife rahmetullahı aleyh'e göre ise zilhiccenin on günüdür. Malik'e göre ise zilhiccenin tamamıdır. İhtilaf şuna dayanmaktadır; hac vaktinden maksat ihram vakti midir yahut hac işlerinin ve ibadetlerinin vakti midir yahut ondan başka ibadetleri yapmanın hoş olmadığı vakit midir? İmam Malik zilhiccenin kalanında umre yapmayı mekruh görmüştür. Ebu Hanife ise her kadar şevvaldan önce ihramı sahih saymışsa da mekruh görmüştür. İki ay on güne (üç) ay demesi, parçayı bütünün yerine koymasındandır ya da birden fazlasına cemi denilmesinden- dir. "Kim bunlarda hacı kendine farz kılarlsa" bize göre kim bunlar-

da ihrama girmekle veya lebbeyk okumakla hacı kendine vacip kılar-
sa, Ebu Hanife'ye göre kurban göndermekle vacip kılar-
sa, demektir. Bu, Şafii'nin görüşünün ve hac için ihrama girenin onu tamamlaması
gerektiğinin delilidir.

“Fela refese” cima yahut çirkin söz yoktur, “vela fusuka” sövmek-
le ve mahzurları irtikâp etmekle şeriatın dışına çıkmak yoktur. “Vela
cidale” hizmetçilerle ve arkadaşlarla dalaşmak yoktur. “Hac'da” hac
günlerinde. Bu üçünü men etme niyetiyle bertaraf etmesi mübalağa
içindir ve bunların gerçekten olmaması gerektiğini göstermek için-
dir. Bunlar bizzat çirkin şeylerse de hacda daha da çirkindir, mesela
namazı ipek elbise ile kılmak ve Kur'an'ı şarkı tarzında okumak gibi.
Çünkü hac doğa-
ğın dışına çıkmadır, adetlerden sırf ibadete geçmedir. İbn Kesir ile Ebu Amr ilk ikisini ref' ile okumuşlardır ki cima ve fa-
sıklık asla olmamalıdır demektir. Üçüncüsünü de feth ile vela cidale
okumuşlardır ki hacda muhalefet yoktur demektir. Zira Kureyş diğer
Araplara muhalefet eder; Meş'aril haram'da vakfeye dururdu. Onların
da Arafat'ta vakfeye durmakla emredilmeleriyle muhalefet ortadan
kalktı.

“Hayırdan ne yaparsanız Allah onu bilir”. Bu da şerri yasakladık-
tan sonra hayra teşviktir, ta ki onunla değiştirilsin ve onun yerine bu
kullanılsın. “Azık edinin; şüphesiz azığın hayırlısı takvadır” ahiretiniz
için takvayı azık edinin, çünkü o azığın en hayırlısıdır. Şöyle denilmi-
ştir: Bu ayet Yemenliler hakkında indi, onlar hacca gelirlerdi, azık edin-
mezlerdi ve: Bizler mütevekkiliz der ve insanlara yük olurlardı. Onla-
rın da azık edinmeleri, ısrarla dilencilikten vazgeçmeleri ve insanlara
ağırlık vermemeleri emredildi. “Ey saf akıl sahipleri, benden korkun”
çünkü aklın hükmü Allah'tan korkmak ve ondan çekinmektir. Onları
takvaya özendirdi, sonra da bundan maksadın Allah Teala olmasını
emretti ki ondan başka her şeyden el çeksinler. Nefsî arzulardan arın-
mış saf aklın gereği de budur. Bunun içindir ki özellikle akıl sahipleri-
ne böyle hitap etmiştir.

198- “Hacda istemenizde size günah yoktur” en tebteğu fi en teb-
teğu yani istemenizde demektir. “Rabbinizden bir lütuf” ondan bir
vergi ve rızık istemenizde. Bundan da ticareti kast ediyor. Şöyle denil-
miştir: Ukâz, Mecenne ve Zülm ecaz cahiliye halkının panayırıları idi.
Hac mevsiminde bunları kurarlardı, geçimleri bunlardan idi. İslam
gelince bunu günah saydılar, ayet bunun üzerine indi. “Feiza efattüm
min arafatin (Arafat'tan sökün ettiğiniz zaman)” ondan kalabalıklar
halinde itildiğiniz zaman, bu da efattül mae'den gelir ki çok miktar-
daki suyu dökmektir. Aslı efattüm enfüseküm'dür, meful hazfedilmiş-

tir, tıpkı defa'tüm minel basrati (Basra'dan (kendimi) ittim) sözü gibi Arafat cemi'dir, Ezruat gibi isim yapılmıştır. Onda alemlik ve tenislik olduğu halde tenvin kabul etmesi cemi tenvininin mukabele tenvini olup temekkün tenvini olmamasındandır. Bunun içindir ki elif lamla beraber bulunur. Kesre'nin gitmesi ise tenvinin ivazsız gitmesine tabidir, çünkü gayri munsariftir. Burada ise öyle değildir. Ya da müenneslik ya görünen te ile olur ki o da tenis te'si değildir; o ancak kendinden önceki eliflama tabidir ve cemi müennes alametidir. Ya da müenneslik gizli te ile olur, mesela Suad'da olduğu gibi. Burada onu takdir etmek doğru değildir, çünkü görünen te ona manidir, zira onun bedeli gibidir, çünkü daha önce sabit olduğu gibi müennese hastır.

Vakfe mahalline Arafat denilmesi, İbrahim aleyhisselam'a anlatılıp da orayı gördüğü zaman tanımasındandır ya da Cebrail onu hac mekanlarında dolaştırıyordu, ona gösterince: Aref'tü (tanıdım) dedi. Ya da Adem ile Havva orada karşılaşp tanıştılar. Ya da insanların orada tanışmalarındandır. Arafat denilmesi mübalağa içindir, o da doğrudan konulan isimlerdendir, ancak arif'in çoğulu olma durumu hariçtir. Bunda orada vakfenin vacip olduğuna delil vardır. Çünkü ifade (sökün) ancak ondan sonra olur ki o da: "Sümme efidu" (Bakara: 199) kavli ile emredilmiştir, ya da emredilen zikrin vacip bir öncülüdür. Bu da pek doğru görünmemektedir, çünkü zikir vacip değildir, verilen emir de mutlak değildir.

"Allah'ı zikredin" lebbeyk okumakla tehlil getirmek ve dua etmekle. Akşam ve yatsı namazlarıyla da denilmiştir. "Meş'ar-i Haram'ın yanında" burası üzerinde hac Emiri'nin durduğu dağdır, ona Kuzah derler. Şöyle de denilmiştir: Orası Arafe dağının iki dar yolu ile Muhassir vadisinin arasındaki kısımdır. Birinciye Cabir'in rivayeti destekler; aleyhisselam Efendimiz sabah namazını Müzdelife'de alaca karanlıkta kılınca devesine bindi, Meş'ar-i Haram'a geldi; dua etti, tekbir ve tehlil getirdi. Ortalık ağarınca kadar buna devam etti. Meş'ar denilmesi de ibadete işaret olmasındandır. Haram ile sıfatlanması da kutsallığındandır. Meş'ar-i Haram'ın yanında sözünün manası çevresi ve ona yakın yerlerde demektir. Çünkü o daha faziletlidir. Mümkün olmazsa Müzdelife'nin hepsi vakfe mahallidir, ancak Muhassir vadisi hariç.

"Vezkuruhu kema hedaküm (size gösterdiği gibi onu zikredin)" size bildirdiği gibi yahut onu güzel zikredin sizi hac ibadetlerine ve diğerlerine güzelce hidayet ettiği gibi. "Ma" mastariye yahut kâffe'dir. "Ve inküntüm (şüphesiz bundan önce idiniz)" yani hidayetden önce demektir "gerçek sapıklardan" yani imanı ve taati bilmeyenlerden demektir. İn, şeddeli'den tahfif edilen in'dir, lam da nafiye ile bunu

birbirinden ayıran lam'dır. Şöyle de denilmiştir: İn nafiye'dir, lam da "ve in nazunnuke leminel gafilin" (Şuara: 186) ayetinde olduğu gibi illa manasınadır.

ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ

النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٩﴾

199- Sonra insanların sökün ettiği yerden sökün edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

199- "Sonra insanların sökün ettiği yerden sökün edin" yani Arafat'tan demektir, Müzdelife'den değil. Hitap Kureyş'lileredir, onlar Müzdelife'de vakfeye dururlardı, diğer insanlar ise Arafat'ta dururlardı. Kureyş onlara eşit olmayı kendileri için zül sayarlardı. Sümme edatı iki ifade arasında derece farkı olduğu içindir, tıpkı: Ahsin ilennasi sümme latühsin ila gayri kerimin (insanlara ikram et, sonra asillerden başkasına ikram etme) sözün gibi. Şöyle de denilmiştir: Arafat'tan Müzdelife'ye sökün ettikten sonra oradan da Mina'ya sökün edin demektir. Hitap ta geneldir. Ennasi (unutan Âdem) şeklinde de okunmuştur ki "Fenesiye (unuttu)" (Taha: 115) kavlindeki Âdem'i murat etmiştir. Mana da şöyledir: Arafat'tan sökün etmek eski bir şeriattır, onu değiştirmeyin. "Allah'tan mağfiret dileyin" ibadetleri ve benzerlerini değiştirmenizdeki cahilliğinizden. "Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir" istiğfar edeni bağışlar ve ona nimet verir.

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ
 آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا
 آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ ﴿٢٠٠﴾
 وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي
 الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ
 نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾
 وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي
 يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ
 اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

200 – Hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman Allah'ı zikredin, tıpkı atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta daha çok zikredin. İnsanlardan kimileri, “Rabbimiz, bize dünyada ver” der; onun ahirette nasibi yoktur.

201 – Onlardan kimi de: “Rabbimiz, bize dünyada da güzellik, ahirette de güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru” der.

202 – İşte onların kazandıklarından nasibi vardır. Allah'ın hesabı çok hızlıdır.

203 – Allah'ı sayılı günlerde zikredin. Kim iki günde acele ederse, ona günah yoktur. Kim de geri kalırsa, Allah'tan korkan için ona da günah yoktur. Bilin ki onun huzurunda toplanacaksınız.

200- “Hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman” hac ibadetlerini icra edip de ondan boşaldığınız zaman “Allah'ı zikredin, tıpkı atalarınızı zikrettiğiniz gibi” onu çok ve abartılı şekilde zikredin, tıpkı övünürken babalarınızı zikrettiğiniz gibi. Araplar hac ibadetlerini bitirip de mescitle dağ arasında vakfe yaptıktan sonra atalarının gurur verici taraflarını ve annelerinin güzelliklerini anlatırlardı. “Ev eşedde zikra

(hatta daha çok zikredin)” ya zikre matuf olarak mecrurdur ki zikir o zaman mecaz olarak zakir demek olur, mana da şöyledir: Fezku-rullahe zikren kezikriküm abaeküm yahut kezikrin eşedde minhu ve eblağa. Ya da zikrin muzafun ileyhi’ne matuftur, mana da şöyle olur: Ev kezikri kavmin eşedde minküm zikren. Ya da abaeküm’ün üzerine atfedilmekle mansuptur, zikren de mezkur fiille (mansup)tur, mana da ev kezikriküm eşedde mezkuren min abaiküm şeklinde olur ya da manadan anlaşılan gizli bir şeyle mansuptur, takdiri şöyledir: Kunu eşedde zikren minküm liabaiküm.

“İnsanlardan kimileri der” bu da zikredenlerin ayrımını yapmak-tadır; az zikreden ki Allah’ı zikretmekle ancak dünyayı ister. Bir de çok zikreden vardır ki onunla iki yurdun hayrını ister. Maksat çok zikre teşvik ve ona doğru irşattır. “Rabbimiz, bize dünyada ver” yani bize vergini ve cömertliğini dünyada yap “onun ahirette nasibi yoktur” yani hissesi yoktur, çünkü onun bütün düşüncesi dünya ile sınırlıdır yahut hisse istemesi yoktur.

201- “Onlardan kimi de: “Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, der” yani sağlık, yeterli rızık ve hayırda başarı “ahirette de iyilik ver” yani sevap ve rahmet demektir. “Bizi cehennem azabından koru” af ve mağfiret ile. Hazreti Ali radiyallahu anh’in: Dünyada iyilik iyi ka-dındır, ahirette de huridir, cehennem azabı da kötü kadındır; Hasen Basri’nin de: Dünyada iyilik ilim ve ibadettir, ahirette de cennettir, ce-hennem azabından koru da bizi şehvetlerden ve ateşe götürececek gü-nahlardan muhafaza et demektir, sözleri bunun misalleridir.

202- “İşte onların” ikinci fırkaya işaretler. İkisine de denilmiştir. “Kazandıklarından nasibi vardır” yani onun cinsinden demektir ki o da karşılığıdır ya da o yüzden vardır, demektir ki “hatalarından suya boğuldular” (Nuh: 25) kavlinde olduğu gibi ya da dua ettikleri şeyden demektir ki onlara takdir ettiğimizi veririz, demektir. Duaya kazanç demesi onun da amel olmasındandır. “Allah’ın hesabı çok hızlıdır” o kadar çok kullarını o kadar çok amellerine karşı bir anda hesaba çeker ya da kıyameti getirir ve insanları hesaba çeker. Öyleyse taatlara ve iyilikleri kazanmaya koşun sürat edin, demektir.

203- “Allah’ı sayılı günlerde zikredin” onu namazların ardında, kurban keserken, şeytanları taşlarken ve teşrik günlerinde diğer yer-lerde tekbir edin. “Kim iki günde acele ederse” Mina’dan Mekke’ye harekette acele ederse “iki günde” bize göre karar günü denilen ikin-ci teşrik günü ile arkasındaki günde yani kim ikinci teşrik gününde şeytanları taşladıktan sonra, Ebu Hanife’ye göre de şafak söktükten sonra “ona günah yoktur” acele etmesinden dolayı. “Kim de geri ka-

lırsa ona da günah yoktur". Kim bu harekette geri kalır da üçüncü gün zevaldan sonra şeytanı taşılayınca kadar, demektir. Ebu Hanife zevalden önce şeytan taşlamayı caiz görmüştür. Acele etmek ve geri kalmakla günahın olmaması bu ikisi arasında serbesttir demektir hem de cahiliye halkını rettir. Çünkü onlardan kimi acele edeni, kimi de geri kalanı günaha sokardı.

"Allah'tan korkan için" yani zikredilen serbestlik yahut hükümler Allah'tan korkan içindir, çünkü o gerçek hacıdır, ondan istifade edendir yahut da bu hükümler onun içindir ki bunlardan önemli olanı terk etmekle zarara uğramasın. **"Allah'tan korkun"** bütün işlerinizde korkun ki size kıymet versin. **"Va'lemu enneküm ileyhi tuhşerun (bilin ki onun huzurunda toplanacaksınız)"** diriltikten sonra ceza için. Haşrin aslı toplamak ve dağınıkları bir araya getirmektir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ
 اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ ۖ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّى
 سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ
 ۚ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفَاسِدَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ
 أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهْلَدُ ﴿٢٠٦﴾

204 – İnsanlardan öyleleri vardır ki dünya hayatına alt sözü senin hoşuna gider ve en yaman düşman olduğu halde kalbindekine Allah'ı şahit getirir.

205 – İş başına geçtiği zaman orada fesat çıkarmak; ekini ve nesli helak etmek için yeryüzünde koşar. Allah bozgunculuğu sevmez.

206 – Ona: "Allah'tan kork" denildiği zaman izzet-i nefis onu günah işlemeye götürür. Cehennem ona yeter. O ne kötü yataktır.

204- "Ve minen nasi men yu'cibüke (insanlardan öyleleri vardır ki sözü senin hoşuna gider)" onu beğenirsin, içinde büyütürsün. Taaccüp şaşılacak şeyin sebebini bilmemekten dolayı insanlara gelen şaşkınlıktır. **"Fil hayatid dünya (dünya hayatına ait sözü)"** kavli'ye bağlıdır, yani dünya işleri ve geçim sebepleri hakkında dedikleri hoşuna gi-

der demektir. Yahut dünya manası ile ilgili sözü demektir, çünkü onun sevgi iddiasından ve iman göstermekten maksadı odur. Ya da dünya hakkında tatlı ve düzgün konuşması hoşuna gider de ahiretle ilgili şeylerde hoşuna gitmez demektir. Çünkü o zaman dehşete kapılır ve dili tutulur ya da o konuda konuşmasına izin verilmez. **“Kalbindeki-ne Allah’ı şahit getirir”** yemin eder ve kalbindekinin de söylediklerine uygun olduğuna Allah’ı şahit tutar. **“Halbuki en yaman düşmandır”** Müslümanlara düşmanlığı ve onlarla tartışması çetindir. Ayette geçen hisam tartışmadır. Hasımın çoğulu olması da caizdir, mesela sa’b ve sıab gibi ki hasımların en zoru demektir. Ayetin Ahnes bin Şurayk es – Sekafi hakkında indiği söylenmiştir. Yakışıklı, dili tatlı biri idi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e yakınlık gösterir ve Müslüman olduğunu iddia ederdi.

205- “Ve iza tevella” arkasını dönüp senden ayrıldığı zaman, şöyle de denilmiştir: İşbaşına geçip de idareci olduğu zaman **“orada fesat çıkarmak; ekini ve nesli helak etmek için yeryüzünde koşar”** nitekim Ahnes bin Şurayk da Sakiflilere öyle yapmıştı; gece pusu kurmuş, ekinlerini yakmış ve davarlarını kırmıştı. Ya da kötü idarecilerin öldürmek ve telef etmekle ya da zulümle yaptıkları gibi. Sonunda Allah onun yüzünden yağmuru keser; ekini ve nesli helak eder. **“Allah bozgunculuğu sevmez”** bundan razı olmaz, binaenaleyh gazabından sakının.

206- “Ona Allah’tan kork, denildiği zaman izzet-i nefis onu günah işlemeye sürükler (ehazethül izzetü)” gurur ve cahilce vatan gayreti onu dik kafalılığı yüzünden sakınması gereken günaha sürükler. Ehaz-tuhu bikeza sözünden gelir ki bir şey yapmaya mecbur etmektir. **“Cehennem ona yeter”** ceza ve azap olarak. Cehennem azap yurdunun adıdır, o aslında nâr (ateş) kelimesiyle eşanımlıdır. (Guhinam’dan) Arapçalaşmış olduğu da söylenmiştir. **“Vele bi’sel mihad (o ne kötü yataktır)”** mukadder kasemin cevabıdır, mahsus bizzem de bilindiği için hafzedilmiştir. Mihad döşek demektir. Yaslanacak şey de denilmiştir.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ
 اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا
 فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ
 لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ
 الْبَيِّنَاتُ فاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾ هَلْ
 يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ
 وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾

207 – İnsanlardan öyleleri vardır ki Allah rızası için nefsi satar. Allah kullarına çok merhametlidir.

208 – Ey iman edenler, hep birden barışa girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o sizin için açık bir düşmandır.

209 – Eğer size açık deliller geldikten sonra kayarsanız, bilin ki Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

210 – Allah'ın onlara bulutun gölgesinde meleklerle beraber gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? İşler Allah'a döndürülür.

207- “İnsanlardan öyleleri vardır ki nefsi satar” onu cihatta harcamakla satar ya da ölünceye kadar iyiliği emreder ve kötülükten men eder. “Allah rızası için” rızasını kazanmak için. Bunun Suhayb bin Sinan Rumi hakkında indiği söylenmiştir; müşrikler onu yakalayıp da dininden dönmesi için ona işkence edince: Ben yaşlı bir ihtiyarım; yanınızda olursam size bir faydam dokunmaz, karşınızda olursam da size bir zararım dokunmaz; beni halime bırakın, malımı alın, dedi. Onlar da kabul ettiler, o da Medine'ye geldi. “Allah kullarına çok merhametlidir” çünkü onları bu gibi şeyi satın almaya yönlendirmiş ve onları cihatla mükellef kılmıştır. Onları gazi ve şehitlerin sevabı ile yüz yüze getirmiştir.

208- “Ya eyyühellezine ameni udhulu fissilmi kâffeten (ey iman edenler, hep birden barışa girin)”. Silm ve selm teslim olmak ve itaat etmektir. Bunun içindir ki sulhta ve teslimiyette kullanılır. İbn Kesir, Nafi ve Kisai fetha ile (selm), diğerleri ise kesre ile (silm) okumuşlardır. Kâffeten de isimdir, topluca manasınadır, çünkü cüzleri dağılmaktan

men eder. Cemi zamirinden yahut silm'den haldir, çünkü o (silm) de harb gibi müennes kılınır, şair şöyle demiştir:

*Silm'den (barıştan) istediğini alırsın,
Savaşın ise sana bir yudumu yeter.*

Mana şöyledir: Allah'a teslim olun ve topluca içinizle ve dışınızla ona itaat edin. Hitap münafıklardır. Ya da her şeyinizle İslam'a girin, ona başkasını karıştırmayın. Bu durumda hitap ehl-i kitabın mü'minlerinedir. Çünkü onlar İslam'a girdikten sonra Cumartesi gününe hürmet gösterdiler; deve etini ve sütünü haram saydılar ya da bütün peygamberlere ve kitaplara iman ederek Allah'ın kanunlarına girin, demektir. O zaman da hitap ehl-i kitaba olur ya da İslam'ın bütün bölümlerine ve hükümlerine girin; hiçbir şekilde onu ihlal etmeyin. O zaman da hitap Müslümanlardır. **"Şeytanın adımlarını izlemeyin"** dağılarak ve dağıtarak. **"Çünkü o sizin için açık bir düşmandır"** düşmanlığı meydandadır.

209- "Eğer kayarsanız (cayarsanız)" barışa girmekten, **"size açık deliller geldikten sonra"** ayetler ve onun hak olduğuna şahitlik eden kanıtlar geldikten sonra **"bilin ki Allah mutlak galiptir"** intikamdan aciz değildir. **"Hikmet sahibidir"** haksız intikam almaz.

210- "Hel yanzurune (bekliyorlar mı?)" olumsuz istifhamdır, onun içindir ki arkasından **"illa en ye'tiyehümullah"** gelmiştir, yani Allah'ın emrinin yahut azabının gelmesini mi bekliyorlar? Şu ayetlerde olduğu gibi: **"Yahut Rabbinin emrinin gelmesini"** (*Nahl: 16*), **"ona gazabımız geldi"** (*A'raf: 43*). Yahut Allah onlara hışmını getirir, getirilen şey **"şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir"** bölümü delalet ettiği için hazfedilmiştir. **"Fi zulelin"** zulle'nin çoğuludur, kulle ve kulel gibi, o da gölgeliktir. Kılal gibi zılal de okunmuştur. **"Minel ğamami"** bu da beyaz buluttur, neden azap onlara bunun içinde gelir; çünkü onda rahmet var zannedilir; azap ondan gelirse daha feci olur, zira kötülük, beklenmeyen yerden gelirse daha ağır olur, hele bir de iyilik beklenen yerden gelirse! **"Velmelaiketü"** çünkü onlar emrinin gelmesine aracıcırlar yahut gerçek hışmını getirenlerdir. Zulel'in yahut ğamam'ın üzerine atıfla cer le de okunmuştur. **"Ve kudiyel emr (iş bitirilmiştir)"** helak durumları tamamlanmış ve sona erdirilmiştir. Mazinin müstakbel yerine konulması yakınlığından ve gerçekleşmesinin kesinliğindendir. Melaiketü'ye atfen ve kadaul emri şeklinde de okunmuştur. **"Ve ilallahi turceul umur"** İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım meçhul kalıbı ile okumuşlardır ki rec'den (döndürmekten) gelir. Kalanlar da -Yakup dışında- malum kalıbı ile okumuşlardır ki rucu'dan (dönmekten) gelir. Müzekker ve meçhul olarak da (yurceu) okunmuştur.

سَلَّ بَنَى إِسْرَآئِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُدِلْ نِعْمَةً
 اللَّهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَلَّاهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زَيْنَ
 لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا
 وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ
 حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِينَ
 مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ
 بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ
 مِنْ بَعْدِ مَا جَلَّاهُمْ النَّبِيُّ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ
 آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ
 يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾

211 – İsrail oğullarına: Kendilerine ne kadar açık ayetler verdigimizi sor. Kim Allah'ın nimetini (o nimet) kendine geldikten sonra değiştirirse, şüphesiz Allah'ın azabı şiddetlidir.

212 – İman etmeyenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay ederler. Takvaya erenler kıyamet gününde onların üzerindedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

213 – İnsanlar bir tek ümmet idi de Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcılar olarak gönderdi. Onlarla beraber kitabı hak olarak indirdi. İnsanlar arasında ihtilaf ettikleri şeyde karar versin. Onda ancak kendilerine kitap verilenler kendilerine apaçık deliller geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilaf ettiler. Allah iman edenleri ihtilaf ettikleri hakta izni ile gerçeğe ulaştırdı. Allah dilediğini doğru yola iletir.

211- “İsrail oğullarına sor”. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yahut herkese emirdir. Bu sorgudan maksat da azarlamadır. “Kem ateynahüm min ayetin beyyineh (kendilerine ne kadar açık ayetler verdigimizi)”. Açık mucizeler yahut kitaplarda hakka ve peygamberle-

rin elleriyle doğruya şahitlik eden ayetler, demektir. Kem haberiye'dir ya da istifham-ı takririye'dir, meful olarak mahallen mansuptur ya da haberden müptedaya giden aidin hazfı ile merfudur. "Ayetin" de onun temyizidir, min de kemle mümeyyizinin arası açıldığı için girmiştir. **"Kim Allah'ın nimetini değiştirirse"** yani Allah'ın ayetlerini demektir, çünkü onlar en büyük nimet olan hidayetin sebebidir, bunu da nimetleri sapıklığa yahut kötülüğün artmasına sebep kılmakla yahut tahrif etmek ve haktan uzak şekilde tevil etmekle yaparsa. **"O nimet kendine geldikten sonra"** kendine ulaşp da iyice tanıdıktan sonra. Bunda onların bunu iyice anladıktan sonra değiştirdiklerine ima vardır. Bunun içindir ki takdiri: Değiştirdiler, kim de onu değiştirirse, denilmiştir. **"Şüphesiz Allah'ın azabı şiddetlidir"**. Onu en şiddetli azapla cezalandırır; çünkü o, en kötü suçu işlemiştir.

212- "İman etmeyenlere dünya hayatı süslü gösterildi" gözlerine güzel gösterildi ve sevgisi kalplerine işledi, öyle ki üzerine kendilerini helak edencesine saldırdılar ve diğerlerinden yüz çevirdiler. Gerçekte süsleyen Allah Teala'dır, çünkü ne varsa hepsini yapan O'dur. Malum kalıbı ile zeyyene okuyanın kıraatı da bunu gösterir. Şeytan, hayvanî kuvvetler, Allah Teala'nın onda yarattığı behimî ve şehvetle ilgili şeyler de dolaylı olarak süsleyicidir. **"Onlar iman edenlerle alay ederler"** Bilal, Ammar ve Suhayb gibi fakir mü'minleri murat ediyor, yani onları aşağı görürler, dünyayı terk edip ahirete yöneldikleri için onlarla dalga geçerler. "Min" ibtida içindir sanki dalga geçmelerini onlardan başlatmışlardır.

"Takvaya erenler kıyamet gününde onların üzerindedir" çünkü onlar en yükseklerde, onlar ise en aşağıdadırlar ya da onlar ikram içindedirler, onlar ise zillet içindedirler ya da onlar dünyada onlarla dalga geçtikleri gibi onlar da ahirette onlara karşı kibir gösterir ve alay ederler. "İman edenler" dedikten sonra "takvaya erenler" demesi, onların takva sahibi olduklarını ve üstlerine çıkmalarının da takvadan kaynaklandığını göstermek içindir. **"Allah dilediğine rızık verir"** iki dünyada **"hesapsız"** miktarı belirsiz; bazen dünyada gazabına olarak bazen de imtihan için bol verir.

213- "İnsanlar bir tek ümmet idi" hak üzerinde müttelik idiler, Âdem'le İdris arasında yahut Âdem'le Nuh arasında yahut Tufan'dan sonra ya da İdris yahut Nuh fetret devrinde cehalet ve küfürde müttelik idiler. **"Allah peygamberlerini müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi"**. Yani ihtilafa düştüler, Allah da peygamberler gönderdi, demektir. Bunu hazfetmesi, ihtilaf ettiler sözünün buna delalet etmesindendir. Ka'b'ten rivayet edilmiştir: Benim bildiğim kadarı ile pey-

gamberlerin sayısı yüz yirmi dört bindir. İçlerinden mürseller üç yüz on üçtür. Kur'an'da adları geçenler de yirmi sekizdir. **“Onlarla beraber kitabı indirdi”** bundan kitap cinsini demek istiyor; her birine özel bir kitap indirildi demek istemiyor. Çünkü çoklarının özel kitabı yoktu; ancak kendilerinden öncekilerin kitaplarından alıyorlardı. **“Bilhakkı”** kitaptan haldir, yani hakla alakalı ve ona şahit olarak demektir. **“İn-sanlar arasında karar vermesi için”** yani Allah yahut gönderilen peygamber ya da kitabı demektir. **“İhtilaf ettikleri şeyde”** ihtilaf ettikleri hakta yahut kendilerine karışık gelen şeylerde, demektir.

“Onda ihtilaf etmedi” hakta yahut kitapta **“ancak kendilerine verilenler ihtilaf ettiler”** yani ihtilafı bertaraf etmek için indirilen kitap verilenler, durumu ters çevirdiler; ihtilafı yok edecek şeyi ihtilafın iyi-ce kök budak salmasına sebep kıldılar. **“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, kıskançlıktan ihtilaf ettiler”** yani birbirlerini çekememekten ve dünyaya hırslarından dolayı zulmettiklerinden böyle yaptılar. **“Allah iman edenleri ihtilaf ettikleri şeye ulaştırdı”** yani ihtilaf edenleri ihtilaf ettikleri şeye ulaştırdı **“minel hak”** bu da ihtilaf ettikleri şeyi açıklamaktadır, yani hakka ulaştırdı demektir. **“İzni ile”** emri veyahut irade ve lütfu ile demektir. **“Allah dilediğini doğru yola iletir”** o yolun yolcusu sapmaz.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ

وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمُ النَّسَاءِ
وَالضَّرَاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى
نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ
مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ
وَأَبْنِ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُبَلِّغَهُ اللَّهُ بِهِ عَلَيْكُمْ ﴿٢١٥﴾

214 – Yoksa sizler sizden önce geçenlerin hali başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Onlara sıkıntılar ve hastalıklar dokundu. Öyle sarsıldılar ki nihayet peygamber ve onunla beraber iman edenler: “Allah’ın yardımı ne zaman?” dediler. Bilin ki Allah’ın yardımı yakındır.

215 – Sana Allah yolunda neyi harcayacaklarını sorarlar. De ki:

Hayırdan ne harcarsanız, ana babalar, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalanlar içindir. Şüphesiz Allah onu çok iyi bilmektedir.

214- “Em hasibtüm en tedhulul cennete (yoksa cennete gireceğinizi mi zannettiniz?)” Ümmetlerin ayetler geldikten sonra peygamberlerine karşı ihtilaf ettiklerini zikrettikten sonra Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’e ve mü’minlere hitap etti, muhaliflerine karşı sebat vermek için onlara seslendi. “Em” edatı munkatiadır, ondaki hemze de inkariyedir. “**Velemma ye’tiküm**” lem ye’tiküm demektir. “Lemma”nın aslı lem’dir, üzerine “ma” ilave edilmiştir. Onda bekleme manası olduğu için kad edatına karşılık sayılmıştır. “**Sizden önce geçenlerin hali**” şiddette misal olmuş halleri demektir. “**Onlara sıkıntılar ve hastalıklar dokundu**” bu da onu açıklayan söz başıdır. “**Sarsıldılar**” başlarına gelen zorluklardan dolayı çok rahatsız edildiler.

“**Hatta yekuler resulu (nihayet Peygamber ve onunla beraber iman edenler, dediler)**” baskı o kadar arttı ve süre o kadar uzadı ki artık sabır taşı çatladı. Nafi geçmiş zamanın hikayesi olarak ref’ ile (yekulu) okumuştur, tıpkı merida fülânün hatta la yarcunehu (filanca hastalandı, artık yaşamasını ümit etmiyorlar) sözünde olduğu gibi. “**Allah’ın yardımı ne zaman?**” geç kalmasından sıkılarak. “**Bilin ki Allah’ın yardımı yakındır!**” Söz başıdır, kavî maddesi takdir edilmiştir yani onlara acilen zafer verileceğini bildirmek için böyle denildi. Bunda şuna işaret vardır ki Allah’a kavuşmanın ve ikramını elde etmenin; heves ve zevkleri bıraktıktan, zorluklara göğüs gerdikten ve çileler çekildikten sonra olacağına işaret vardır. Nitekim aleyhissalat vesselam Efendimiz: Cennet zorluklarla çevrilmiştir, cehennem de şehvetlerle çevrilmiştir, demiştir.

215- “**Sana (Allah yolunda) neyi harcayacaklarını sorarlar**” İbn Abbas radiyallahu anhumadan rivayet edilmiştir: Amr bin Cemuh el – Ensarî yaşlı ve zengin bir adam idi: Ya Resulallah, mallarımızdan neyi Allah yolunda harcayalım ve onları nerelere yatıralım, dedi? Ayet bunun üzerine indi. “**De ki: Hayırdan ne harcarsanız ana babalar, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalanlar içindir**”. Kendisine harcanacak şey soruldu, o ise harcanacak yerleri açıklamakla cevap verdi. Çünkü önemli olan odur; zira harcanan şey o itibarla önem kazanır. Bir de ayette zikredilmese de Amr’in sorusunda bu vardı. Hayırdan ne harcarsanız kavlinin içeriği göz önüne alınarak harcanacak yerleri açıklamakla yetinilmiştir. “**Hayırdan ne yaparsanız**” bunda şart manası vardır, “**şüphesiz Allah onu çok iyi bilmektedir**” de cevabıdır.

Yani eğer bir hayır yaparsanız Allah onun özünü bilir ve sevabını eksiksiz verir. Ayette zekat farzı ile çelişecek bir şey olmadığı için nesih söz konusu değildir.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا
 شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ
 لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ يَسْأَلُونَكَ عَنِ
 الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ
 سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ
 مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقِتَالِ وَلَا يَزَالُونَ
 يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا
 وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ
 حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ
 النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

216 – Savaş size yazıldı; oysa o, hoşunuza gitmiyor. Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için daha hayırlıdır. Ve olur ki sevdiğiniz bir şey sizin için şerlidir. Allah bilir de siz bilmezsiniz.

217 – Sana haram aylarda savaşmayı sorarlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahtır. İnsanları Allah'ın yolundan men etmek, onu inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine mani olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyüktür. Fitne katilden (adam öldürmekten) daha büyüktür. Eğer güçleri yeterse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşa devam ederler. Sizden kim dininden döner de kafir olarak ölürse, işte onların amelleri dünya ve ahirette boşa gitmiştir. Ve işte onlar cehennem arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

216- “Kütibe aleykümül kıtalü vehüve kürhün leküm (savaş size yazıldı; oysa o hoşunuza gitmiyor)” sizin için zordur ve doğal olarak sevimsizdir. Kürh mastardır, sıfat olması mübalâğa içindir ya da fu'lun vezni meful manasınadır, tıpkı hubz (mahbuz) gibi. Feth ile (kerhün)

okunmuştur ki o da lügattir, da'f ve du'f gibi ya da mecazi olarak ikrah manasınadır, sanki zor ve meşakkatli olduğu için ona zorlanmışlar gibidir. Mesela Allah Teala'nın: "Hamelethü ümmuhu kürhen ve vada-athu kürhen" (*Ahkaf: 15*) kavli gibi. "**Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için daha hayırlıdır**" o da teklif edilenlerin hepsidir, çünkü tabiat onlardan ikrah eder, iyiliklerinin dayanağı ve kurtuluşlarının sebebi de onlardır.

"asa en tuhibbu (ve olur ki sevdiğiniz bir şey sizin için şerlidir)" bu da yasaklandıkları her şeydir; çünkü nefis onu sever ve ona heves eder. O da kendisini helake götürür. Asa'nın kullanılması nefis bunlara idman yaptığı takdirde durumun tersine dönmesindendir. "**Allah bilir**" sizin için neyin hayırlı olduğunu "**siz bilmezsiniz**" bunu. Bunda hükümlerin bilinmese de tercihe şayan maslahatlara (faydalara) tabi olduğuna delil vardır.

217- "**Sana haram aylardan sorarlar**". Rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz, halasının oğlu Abdullah bin Cahş'i Cemaziyelahir ayında bir askeri birliğin başında gönderdi. Bu da Bedir'den iki ay önce idi, görevi de Kureyş kervanını gözetlemek idi, kervanda da Abdullah bin el - Hadrami ile üç kişi daha vardı. Onları öldürdüler ve ikisini de esir aldılar, kervanı da Medine'ye doğru sürdüler, kervan da Taif tüccarlarına ait idi. Bu da Receb'in başında idi, onlarsa Cemaziyelahir'in çıkmadığını zannediyorlardı. Bunun üzerine Kureyş: Muhammed korkanların emin olduğu ve insanların geçim için her tarafa dağıldığı haram ayı helal saydı, ihlal etti, dediler. Birliktekiler zor durumda kaldılar ve: Hakkımızda tövbe müjdesi ininceye kadar yerimizden ayrılmayız, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de kervanı ve esirleri iade etti. İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Bu ayet inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ganimeti aldı. O, İslam'da ilk ganimet idi. Soranlar da müşriklerdir; bu hususta Müslümanları teşhir etmek ve ayıplamak için Efendimize mektup yazdılar. Soranların birliktekiler oldukları da denilmiştir.

"Kıtalin fih" bu da eşşehrül haramdan bedel-i iştimaldir, aminin tekrarı ile "an kıtalin" de okunmuştur. "**De ki: Onda savaşmak büyük günahtır**" çoğunluk bunun: "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün" (*Tevbe: 5*) ayetiyle mensuh olduğu kanaatindedir. Ata buna muhalefet eder. Bu da özelin genel ile neshi türündendir. Bunda da ulema arasında ihtilaf vardır. Doğrusu ayetin haram ayda mutlak olarak savaşla delalet etmemesidir, çünkü kıtalin fih nekiredir, müsbet durumdadır, genel değildir. "**Ve saddun**" çevirmek ve men etmektir "**ansebilillah**" İslam'dan veya kulu Allah'a götürecektaki taatlardan, "**ve küfrün bihi**"

onu inkar etmektir, **“velmescidil haramı”** bu da muzaf takdir etmek-
ledir yani saddül mescidil haramı demektir. Şair Ebu Duad’un şu be-
yitinde olduğu gibi:

Sen herkesi adam mı sanıyorsun,

Gece yanan (her) ateşi ateş mi sanıyorsun?

(Fakat) mescidil haramı sebilillah'a atfetmek hoş değildir; çünkü
ve küfrün bihi kavlini saddun'un üzerine atfetmek buna manidir; zira
mevsule (saddun) atfedilen, sılaya atfedilenden (an sebilillah) önce
gelemez (o da küfrün bihidir). (Velmescidil haram'ı) “bihi”deki he'nin
üzerine atfetmek te doğru değildir; çünkü mecrurun üzerine atf an-
cak harfî cerin iadesiyle olur. **“Ve halkını oradan çıkarmak”**. Mescidin
cemaatini demektir ki onlar da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem
ile mü'minlerdir. **“Allah katında daha büyüktür”** askerî birliğin yan-
lışlıkla ve zanla yaptığından. Bu da Kureyş'in büyük günahlarından
sayılan dört şeyden haber vermektedir (Allah yolundan çevirmek,
mescidi haramdan menetmek, Allah'ı inkar etmek ve Müslümanları
mescitten çıkarmak).

“Fitne katilden (adam öldürmekten) daha büyüktür”. Yani irtikâp
ettiğiniz çıkarma ve şirk onların Abdullah Hadrami'yi öldürmekle irt-
tikâp ettiklerinden daha beterdir. **“Sizi dininizden döndürünceye ka-
dar sizinle savaşa devam ederler”**. Bu da kafirlerin onlara düşmanlığı-
nın devam edeceğini ve onları dinlerinden döndürünceye kadar bun-
dan vazgeçmeyeceklerini haber vermektedir. Hattâ edatı talil içindir,
a'budullahe hatta edhulel cennete (cennete girmek için Allah'a ibadet
ediyorum). **“Eğer güçleri yeterse”** bu da güçlerinin yeteceğine ihtil-
mal vermemektedir, mesela kendi gücüne güvenen birinin: Eğer beni
yenersen bana istediğini yap, demesi gibi. Ve onları çeviremeyecek-
lerini de bildirmektedir. **“Sizden kim dininden döner de kafir olarak
ölürse, işte onların amelleri boşa gitmiştir”**. Bu da Şafii mezhebinde
olduğu gibi dinden dönmenin ameli iptal etmesi için ölünceye kadar
sürdürmesini şart koşturmaktadır. Bunlardan murat edilen de faydalı
amellerdir. Feth ile habetat şeklinde de okunmuştur ki o da geçerli
bir lügattir. **“Dünyada”** çünkü hayalleri boşa çıkmış ve İslam'daki dini
faydaları da kaçırmıştır. **“ahirette”** sevapları düşmekle boşa gitmiştir.
**“İşte onlar cehennem arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklar-
dır”** diğer kafirler gibi.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ
هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ
اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢١٨﴾

218 – Hakikat iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler, işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah cidden yarlıgayıcı, cidden esirgeyicidir.

218- “İnnellezine amenu (hakikat iman edenler)” o askerî birlik-tekiler hakkında indi, çünkü onlar gûnahtan kurtulsalar da ecirlerinin olmayacağı zannedilmişti, **“vellezine haceru (hicret edenler ve Allah yolunda cihat edenler)”** ismi mevsulün tekrar edilmesi de hicretin ve cihadın önemini vurgulamak içindir; sanki umudu gerçekleştirmede o ikisinin bağımsız olduğunu göstermek istemiştir. **“İşte onlar Allah'ın rahmetini umarlar”** sevabını demektir. Onlara umut vermesi amelin rahmeti mucip olmadığını ve buna kesin delalet etmediğini bildirmek içindir, çünkü itibar sonradır. **“Allah cidden yarlıgayıcıdır”** yaptıkları hatayı ve tedbirsizliklerini, **“cidden esirgeyicidir”** bol ecir ve mükâfat vermekle.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ
وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا
أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ
كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾

219 – Sana içkiden ve kumardan sorarlar; de ki: Onlarda büyük günah ve insanlar için faydalar vardır. Günahları ise faydalarından daha büyüktür. Sana neyi harcayacaklarından sorarlar; de ki: İhtiyaç fazlasını. İşte Allah ayetlerini size böyle açıklar; umulur ki düşünürsünüz.

219- “Sana içkiden ve kumardan sorarlar”. Rivayete göre Mekke’de “hurmanın meyvelerinden ve üzümünden sarhoş edici şeyler ve güzel rızık edirsiniz” (*Nahl: 67*) ayeti inince, Müslümanlar onu içmeye devam ettiler. Sonra Hazreti Ömer ile Muaz bir grup ashabın içinde: Ya Resulallah, bize içki hakkında fetva ver; gerçekten o akli giderici ve malı soyucudur, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi; bazıları içti, bazıları da onu terk etti. Sonra Abdurrahman bin Avf birtakım insanları davet etti. Yediler, içtiler; sarhoş oldular. Biri kalktı: A’budü ma ta’büdün (sizin taptıklarınıza taparım) şeklinde okudu. Bunun üzerine “sarhoşken namaza yaklaşmayın” (*Nisa: 43*) ayeti indi. Böylece içenler azaldı. Sonra İtban bin Malik, Sa’d bin Ebi Vakkas’ı birkaç kişiyle beraber davet etti. Sarhoş olunca övünmeye başladılar, şiirler okudular. Sa’d Ensar’ı yeren bir şiir okudu, bir Ensar’î ona devenin çene kemiği ile vurdu, başı yarıldı. O da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e şikayet etti, Hazreti Ömer: Allah’ım, bize içki hakkında yürek soğutacak bir açıklama yap, dedi. Bunun üzerine: “Ancak içki ve kumar... artık bunlara son verdiniz değil mi?” (*Maide: 90 – 91*) ayetleri indi. Ömer de: Son verdik, ya Rabbi, dedi. Hamr kelimesi aslında hamerahu fiilinin mastarıdır, örtmek manasınadır. Yaş üzüm ve hurma sırası kaynayıp da katılaşınca ona hamr (içki) denilmesi akli örtmesindendir. Nitekim ona seker de denilmiştir, çünkü o da akli pusturur, o nedenle mutlak haramdır. Bütün sarhoş eden şeyler de ulemanın çoğunluğuna göre haramdır. Ebu Hanife ise: kuru üzüm ve hurma sırası üçte ikisi gidecek şekilde kaynatılırsa sarhoş etmeyecek kadarını içmek helaldir, demiştir. Meysir de mev’id vezninde mastardır, kumara meysir denilmesi.

başkasının malını kolaylıkla almasından yahut soyup almasının kolay olmasındandır. Mana da: Sana bu ikisini almayı sorarlar, demektir.

“De ki: o ikisinde vardır” yani onları almada vardır, **“ismün kebîr (büyük günah)”** çünkü emredileni yapmamaya ve haram edileni yapmaya götürür. Hamze ile Kisai üç noktalı se ile kesîr okumuşlardır. **“İn-sanlar için faydalar vardır”** mal kazanmak, neşelenmek, zevk almak ve gençlerin arkadaşlıkları gibi. İçkide özellikle korkakları cesaretlendirme, faziletli davranış ve karakterin takviyesi vardır. **“Günahları ise faydalarından daha büyüktür”** yani onlardan doğacak kötülükler onlardan beklenen yararlardan daha büyüktür. Bunun içindir ki: İçkiyi haram eden burasıdır, denilmiştir. Çünkü kötülük iyiliğini bastırırsa, fiilin haram edilmesini gerektirir. Öyle görünüyor ki böyle değildir; çünkü yukarıda Mutezile mezhebinin batıl olduğu anlatılmıştı.

“Sana neyi harcayacaklarından sorarlar” soranın yine Amr bin Cemuh olduğu söylenmiştir. Önce harcanacak ve sarf edilecek yerlerden sordu, sonra da nasıl harcanacağından sordu, **“Kulîl afve (deki: İhtiyaç fazlasını)”**. Afv yorgunluğun zıddıdır, o nedenle düz yere de afv denir. O da vermesi kolay olanı harcamak, kendini yormamaktır. Şair şöyle demiştir:

*Benden kolaylığı al, sevgimi devam ettirirsin,
Kızdığım ve hiddetlendiğim zaman konuşma.*

Rivayete göre adamın biri bir ganimette elde ettiği altın bir yumurta getirdi: Bunu benden sadaka olarak al, dedi. Efendimiz ondan yüzünü çevirdi, adam bunu birkaç kere tekrar etti. O da. Getir, dedi ve onu öfke ile aldı, öyle bir fırlattı ki eğer değse idi başını yarardı. Sonra: Biriniz tüm malını getiriyor, onu sadaka etmek istiyor, sonra da insanlara el açacak. Asıl sadaka ihtiyaç yokken vermektir, dedi. Ebu Amr vav'ın ref'i ile (afvu) okumuştur. **“Kezalike (işte Allah size ayetlerini böyle açıklar)”** yani ihtiyaç fazlasının diğerinden daha iyi olduğu veyahut zikredilen hükümleri açıkladığı gibi demektir. Kâf mahzûf mastarın sıfatı olarak mansuptur, yani tebyînen misle hazet tebyîn (bunun gibi açıklar) demektir. Muhatap çoğul olduğu halde işaretinin tekil olması, kabîl yahut cem' ile tevil edilmesindendir. **“Umulur ki düşünürsünüz”** deliller ve hükümler üzerinde.

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ
لَّهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ
مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَبْتُمْ إِنْ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
﴿٢٢٠﴾ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ وَلَامَةً مُّؤْمِنَةً خَيْرٌ
مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ
يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ
أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ
بِآذَانِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

220 – Dünya ve ahiret işlerini. Bir de sana yetimlerden sorarlar. **De ki:** Onları ıslah etmek daha hayırlıdır. Eğer kendileri ile karışırırsanız, sizin kardeşlerinizdir. Allah, ıslah edenle bozguncuyu bilir. Eğer Allah dileseydi sizi zora sokardı. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

221 – Müşrik kadınlarla iman edinceye kadar evlenmeyin. Mü'min bir cariyeye müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkekleri, hoşunuza gitse de iman edinceye kadar evlendirmeyin. Mü'min bir köle hoşunuza gitse de bir müşrikten daha hayırlıdır. Onlar cehenneme çağırırlar; Allah ise kendi izni ile cennete ve bağışa çağırır. Belki düşünürler diye insanlara ayetlerini açıklar.

220- “Dünya ve ahirette” yani iki dünya işleri üzerinde düşünürsünüz de onlardan en iyilerini alır, size zarar verecek ve yarar veremeyecek şeylerden kaçınırsınız yahut zararı yararından çok olan şeyler üzerinde düşünürsünüz. “Sana yetimlerden sorarlar”, “şüphesiz haksız yere yetim malı yiyenler” (Nisa: 10) ayeti inince, yetimlerden ayrıldılar, onlara karışmak ve onlarla ilgilenmek istemediler. Bu da onlara ağır geldi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlatıldı, bunun üzerine “**De ki: Onları ıslah etmek daha hayırlıdır**” ayeti indi. Yani ıslahlarına çalışmak yahut hallerini ıslah edip düzeltmek onlar-

dan kaçmaktan daha hayırlıdır. **“Eğer onlarla karışırsanız sizin kardeşlerinizdir”** bu da onlarla haşır neşir olmaya teşvik etmektedir. Yani onlar sizin din kardeşlerinizdir. Kardeşin hakkı da onunla karışmaktır. Karışmaktan maksat hısımlıktır da denilmiştir.

“Allah ıslah edenle bozguncuyu bilir” bu da onları bozmak ve ıslah etmek için karışanlara hem tehdittir hem de vaattir. Yani onun durumunu bilir ve cezasını ona göre verir. **“Velev şaallahu lea’neteküm (eğer Allah dileseydi sizi zora sokardı)”** yani eğer Allah sizi zora sokmak isteseydi sokardı, yani size zorluk verecek şeyleri yüklerdi. Bu da anet’ten gelmektedir ki zorluk ve meşakkattir. Onlara karışmanızı caiz kılmazdı. **“Şüphesiz Allah mutlak galiptir”** zorluk vermeye gücü yeter. **“Hikmet sahibidir”** hikmet neyi gerektiriyor ve güç neye yetiyorsa ona hüküm verir.

221- **“Vela tenkihul müşrikâti hattâ yü’minne (müşrik kadınlarla iman edinceye kadar evlenmeyin)”** zamme ile de (vela tünkihu) okunmuştur ki onları Müslüman erkeklerle evlendirmeyin demek olur. Müşrikât tabiri bütün ehl-i kitap kadınlarını içine alacak şekilde geneldir. Çünkü ehl-i kitap da müşriktirler, zira Allah Teala: “Yahudiler: Uzeyr Allah’ın oğludur, dediler; Hristiyanlar da: İsa Allah’ın oğludur, dediler... Onu onların şirkinden tenzih ederiz” (*Tevbe: 30-31*) buyurmuştur. Ancak ehl-i kitap kadınları “kendilerine kitap verilenlerin namuslu kadınları” (*Maide: 5*) kavliyle tahsis edilmiştir. Rivayete göre aleyhisselam Efendimiz, Mersed el – Çanevi’yi Mekke’ye gönderdi, görevi de bazı Müslümanları oradan (gizlice) çıkarmaktı. Ona Anâk denilen kadın geldi, cahiliye devrinde onu severdi, kadın: Benimle kalmayacak mısın, dedi? O da: Aramıza İslam girdi, dedi. Kadın: Benimle evlenir misin, dedi? O da: Evet, ancak Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e danışayım, dedi. Danıştı, bunun üzerine konumuz olan ayet indi. **“Vele emetün mü’minetün (mü’min bir cariye müşrik bir kadından daha hayırlıdır)”** yani hür olsun köle olsun mü’min bir kadın demektir; çünkü bütün insanlar Allah’ın kulları ve cariyeleridir. **“Hoşunuza gitse de!”** güzelliği ve kişiliği ile. Vav da haliyedir, “lev” de “in” manasınadır, bu da çoktur.

“Müşrik erkekleri iman edinceye kadar evlendirmeyin” yani onları iman edinceye kadar mü’min kadınlarla evlendirmeyin, demektir, bu da geneldir. **“Mü’min bir köle hoşunuza gitse de bir müşrikten daha hayırlıdır”**. Bu da onlarla temas kurmanın yasaklık gerekçesidir ve mü’minlerle ilişki kurmaya teşviktir. **“İşte onlar”** zikri geçen erkek ve kadın müşriklere işaret, **“cehenneme çağırırlar”** yani cehenneme götüren küfre çağırırlar; onlarla dostluk ve hısımlık kurmak uy-

gun değildir. “Allah ise davet eder” yani dostları, açıkçası mü'minler davet eder demektir ki muzaf hazfedilmiş, muzafunileyh onun yerine geçirilmiştir. Bu da şanlarını yüceltmek içindir. “Cennete ve bağışa” yani bu ikisine götürecek itikat ve amele demektir. İşte ilişki kurmayı hak eden onlardır. “İzni ile” yani tevfiği, kolaylaştırması ile yahut kaza ve iradesiyle demektir. “Belki düşünürler diye ayetlerini açıklar” düşünsünler yahut düşünmeleri umulur hale gelsinler diye, çünkü kalplerinde hayra meyil ve hevese muhalefet yerleşmiştir.

وَيَسْأَلُونَكَ

عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَلَعَنَ لُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ
وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ
حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ
الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾ نِسَاءُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنْتِ
شِئْتُمْ وَقَدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ

وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾

222 – Sana hayızdan sorarlar. De ki: O eziyettir. Bu sebeple hayızda kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman onlara Allah'ın size emrettiği yerden gelin. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever ve iyice temizlenenleri sever.

223 – Kadınlarınız sizin tarlanızdır; tarlanıza nasıl isterseniz öyle gelin. Kendiniz için önden (ameller) gönderin. Allah'tan korkun. Bilin ki siz ona kavuşacaksınız. İnananları müjdele!

222- “Ve yeseluneke anil mahîd (sana hayızdan sorarlar)”. Rivayete göre cahiliye halkı hayızlı kadınlarla oturmaz, onlarla beraber yemek yemezlerdi. Nitekim Yahudiler ve Mecusiler de böyle yaparlardı. Bu böyle devam etti, nihayet Ebuddahdah bir grup sahabe ile bunu sorunca bu ayet indi. Mahîd mastardır, tıpkı mecî' ve mebit gibi. Belki de Cenab-ı Allah'ın “yeseluneke” ifadesini üç defa vavsız, sonra da

üç defa vavsız zikretmesi, şundandır; çünkü ilk üçü ayrı vakitlerde olmuştu; son üçü ise bir vakitte olmuştu. Bunun içindir ki onları atıf harfi vav ile zikretmiştir. **“De ki o eziyettir”** yani hayız tiksiniilen bir şeydir, yaklaşanı rahatsız eder, çünkü ondan nefret eder. **“Bu sebeplerle kadınlardan uzak durun”** onlarla cima etmekten kaçının. Çünkü aleyhisselam Efendimiz şöyle demiştir: Kadınlar hayız olunca sadece onlarla cima etmekten men olundunuz; onları yabancıların yaptığı gibi evlerden çıkarmakla emrolunmadınız. Bu da Yahudilerin ifratı ile Hristiyanların tefriti arasında bir şeydir. Çünkü onlar hayza aldırma-dan cima ederlerdi. Ona eziyet deyip de fe edatı ile hüküm verme-si, onun illet olduğunu bildirmek içindir. **“Vela takrabuhunne hatta yethurne (temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın)”**. Bu da hük-mü tekit etmekte ve sınırını açıklamaktadır, o da kan kesildikten sonra gusül etmeleridir. Hamze, Kisai ve Asım'ın da İbn Abbas rivayetinde yetetahharne manasına ve **“fe iza tetahharne fe'tuhunne”** kavlini de dikkate alarak yettahharne okumaları da bunu açıkça göstermektedir. Çünkü bu, onlara gelmenin cevazını gusülden sonraya bırakmaktadır. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh ise: Hayzın uzun süresini doldurmakla temizlenirlerse onlara gusülden önce de yaklaşmanın caiz olacağını söylemiştir. **“Allah'ın size emrettiği yerden gelin”** yani Allah'ın emrettiği ve size helal ettiği yerden gelin demektir. **“Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever”** günahlardan tövbe edenleri **“ve iyice temizlenenleri sever”** çirkin ve tiksindirici şeylerden uzak duranları; mesela hayızlı kadınla cima etmek ve onlara ters yoldan gelmek gibi.

223- “Kadınlarınız sizin tarlanızdır” ekin yerlerinizdir, onlara benzetmesi rahimlerine atılan meninin tohuma benzetilmesinden-dir. **“Tarlanıza gelin”** yani onlara tarlalarınıza gelir gibi gelin; bu da “onlara Allah'ın size emrettiği yerden gelin” (*Bakara: 222*) ifadesinin açıklaması gibidir, **“nasıl isterseniz”** yani istediğiniz cihetten demektir. Rivayete göre Yahudiler: Bir kimse karısına önünden gelmek üzere arkadan gelirse, çocuk şaşı olur, derlerdi. Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e anlatılınca bu ayet indi. **“Kendiniz için önden (ameller) gönderin”** sizin için birikecek sevap demektir. Bunun çocuk isteme olduğu da söylenmiştir. Cinsî temastan önce besmele çekmek olduğu da söylenmiştir.

“Allah'tan korkun” ona isyan etmekten **“bilin ki ona kavuşacaksınız”** rezil olmayacağınız şeyleri temin ederek. **“İnananları müjdele!”** kâmil iman sahiplerini ikramlarla ve sürekli nimetlere müjdele. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e onlara nasihat etmesini ve kendisini tasdik edip emrine uyanları müjdelemesini emretmiştir.

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ
تَبْرُوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾
لَا يُؤْخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤْخِذُكُمْ بِمَا
كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ
تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾

224 – Yeminlerinizden dolayı Allah'ı iyilik etmenize, fenalıktan sakınmanıza ve insanların arasını bulmanıza engel yapmayın. Allah hakkıyla işiten, hakkıyla bilendir.

225 – Allah sizi boş yere yapılan yeminlerinizden sorumlu tutmaz; ancak kalplerinizin kazandığı şeylerden sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcı, çok yumuşaktır.

226 – Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme vardır. Eğer zevcelerine geri dönerlerse, şüphesiz Allah pek yarlıgayıcı ve çok merhametlidir.

224- “Vela tecalullahe urdatan lieymaniküm en teberru (yeminlerinizden dolayı Allah'ı iyilik etmenize, fenalıktan sakınmanıza ve insanların arasını bulmanıza engel yapmayın)”. Ebu Bekir es – Sıddik radiyallahu anı hakkında inmiştir, çünkü Hazreti Âişe radiyallahu anha'ya iftira eden Mistah'a yardım etmeyeceğine yemin etmişti. Ya da Abdullah bin Ravaha hakkında inmiştir, o da eniştesi Beşir bin Numan ile konuşmayacağına ve kız kardeşiyle arasını bulmayacağına yemin etmişti. Urda fu'le veznindedir, kubda gibidir; insanın önüne çıkan şeye yahut bir şeye maruz kalana denir. Ayetin birinciye göre manası, Allah'ı yemin ettiğiniz iyiliklere engel kılmayın, demektir. Bu takdirde yeminlerden yemin edilen şeyler murat edilmiş olur. Mesela Efendimiz aleyhisselam'ın İbn Semüre'ye: Bir şeye yemin eder de bozmayı daha hayırlı görürsen, o hayırlısını yap, yemininin kefareti ver, sözü gibi. En edatı sılasıyla beraber onlar için beyandır (onlarla aynıdır). Lam da urdatan'a bağlıdır, çünkü onda itiraz (karşısına çıkma) manası vardır. Lam'ın illet için olup en'in de fiile yahut urda'ya müteallik olması da caizdir, yani şöyle demek olur: Allah'ı onunla yemin ettiniz diye iyilik yapmanıza engel kılmayın. İkinciye göre de mana:

Onu yeminlerinize maruz bırakmayın, çok yemin ederek adını saygısızca anmayın, demek olur. Bunun içindir ki: “Her çok yemin eden şerefsize itaat etme” (*Kalem: 10*) demiştir. En teberru da yasağın illetidir, yani iyiliğinizi, takvanızı ve insanların arasını bulmanızı istediğim için sizi bundan men ediyorum, demektir. Çünkü çok yemin eden Allah’a karşı cesaret göstermiş demektir. Ona karşı cesaret gösteren de ne iyi ne takva sahibi ne de arabulucu olabilir. “Allah hakkıyla işitendir” yeminlerinizi, “hakkıyla bilendir” niyetlerinizi.

225- “**Layuahizü kûmullahu billağvi fî eymanikûm** (Allah sizi boş yere yapılan yeminlerinizden sorumlu tutmaz)”. Lağv düşük ve itibarsız söz ve hareket demektir. Yeminin lağvi de iradesiz olarak edilendir, mesela dilinden kaçmak yahut manasını bilmeden onu telaffuz etmek gibi. Mesela Arapların tekit niyetiyle: La vallahi, belâ vallahi (evet vallahi, hayır vallahi) demeleri gibi. “**Ancak kalplerinizin kazandığı şeylerden sorumlu tutar**”. Mana şöyledir: Allah sizi kasıtsız olarak yaptığınız yeminlerle sorumlu tutup size ceza vermez ve size azap etmez, ancak sizi kasıtlı yaptığınız yeminlerden ve kalplerinizin de dillerinizi tasdik ettiği şeylerden sorumlu tutar. Ebu Hanife: Boş yemin bir adamın yalan zannıyla yaptığı yemindir demiştir. Mana da şöyledir: Allah sizi yanılarak yaptığınız yeminlerden sorumlu tutmaz, ancak yalan söylemeye karar verdiğiniz yeminlerden sorumlu tutar. “**Allah çok bağışlayıcıdır**” çünkü sizi boş yeminlerle sorumlu tutmaz, “**çok yumuşaktır**” çünkü ciddi yemininizde de belki tövbe edersiniz diye hemen ceza vermeye kalkmaz.

226- “**Lillezine yu'lune min nisaihim** (kadınlarına yaklaşmama-ya yemin edenler için)” yani onlarla cima etmemeye yemin edenler için demektir. İlâ yemin etmektir, alâ edatı ile geçişli kılınır, ancak bu yemine uzaklaşma manası yüklendiği için “min” ile geçişli kılınmıştır. “**Terabbusu erbaati eşhürin** (dört ay bekleme vardır)”. Mübtedadır, haberi kendinden öncesidir ya da zarfın failidir, nitekim bu ihtilaf yukarıda geçmiştir. Terabbus eklemek ve duraklamaktır, zarfa izafe edilmesi mecazidir, yani ilâ eden için bu süre kadar bekleme hakkı vardır; ondan ne dönme ne de boşama istenmez. Bunun içindir ki İmam Şafii: İlâ ancak dört aydan fazlasında olur, demiştir. “**Eğer dönerlerse**” bozmakla yeminlerinden dönerlerse “**şüphesiz Allah pek yarlıgayıcı ve çok merhametlidir**” ilâ yapan için, kefareti verdiği takdirde bozduğu yeminin günahından yahut ilâ etmekle kadına vermek istediği zarar vb. şeylerden tövbe yerine geçen dönüşle.

وَإِنْ عَزَمُوا

الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾

227 – Eğer kadınlarını boşamaya karar verirlerse, şüphesiz Allah hakkıyla işiten, gerçekten bilendir.

228 – Boşanmış kadınlar kendi başlarına üç temizlenme / hayız süresi beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir. Eğer kocaları barışmak isterlerse, bu hususta onları geri almaya daha haklıdırlar. Kadınların meşru surette vazifeleri kadar hakları da vardır. Erkeklerin de onların üzerinde daha üstün bir dereceleri vardır. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

227- “Eğer boşamaya karar verirlerse” talaka kastederlerse, “şüphesiz Allah hakkıyla işitendir” boşamalarını, “hakkıyla bilendir” bundaki gayelerini. Ebu Hanife: İla dört ay ve daha azında olur, demmiştir. Hükmü de şöyledir: Eğer süre içinde gücü yeterse cima etmekle gücü yetmezse vaat ile dönerse, dönmesi gerçekleşir ve cima edenin kefareti vermesi lazım gelir, yoksa kadın bir talaka bain olarak boşanmış olur. Bize göre süre içinde iki şeyden birini yapması istenir; eğer bunları kabul etmezse, hakim boşama kararı verir.

228- “Boşanmış kadınlar” bunlardan zifafa girmiş olanları ve hayız görenleri murat ediyor, çünkü ayetler ve haberler başkalarının bu hükümlere tabi olmadığını göstermektedir. “Beklerler” haberdur, emir (beklesinler) manasınadır. İbarenin değiştirilmesi tekit içindir ve bu gibi şeylerin derhal yerine getirilmesi gereğini akla getirmek içindir. Sanki muhatap (kadınlar) emri yerine getirmeyi hedef almış o da onu haber vermektedir, mesela duada: rahimekallah (Allah sana rahmet etti (etsin) demen gibi. Müpdeta ile isim cümlesi de daha fazla tekit

etmek içindir. **“Kendi başlarına”** bu da beklemeyi harekete geçirmek ve kadınları buna teşvik etmek içindir. Çünkü kadınlar erkeklere göz dikerler. Onun için nefislerini bastırmaları ve beklemeye hazırlıklı olmaları emredilmiştir.

“Selasete kuruin” zarf yahut mefulunbih olarak mansuptur yani bu üç sürenin geçmesini beklerler demektir. Kur’u kur’un cem’idir, o hayza da denir. Mesela aleyhisalat vesselam Efendimizin bir kadına: **“Kur’ günlerinde namazını bırak”** sözünde olduğu gibi. İki hayız arasındaki temizlik için de kullanılır, mesela şair A’şa’nın şu beyitinde olduğu gibi:

Sen gazaya çıkmakla mal ve kabiledede şeref bırakmak istiyorsun

Kadınlarının zayı olan kur’larına (temizlik günlerine) karşılık olarak.

Kur’ aslında temizlikten hayza geçmektir, ayette murat edilen de budur; çünkü rahimde çocuk olmadığını gösteren odur. Aslı budur, Hanefilerin dediği gibi hayız değildir. Zira Allah Teala: **“Onları iddetleri içinde boşayın” (Talak: 1)** demiştir ki iddetleri süresinde demektir. Meşru talak da hayızda olmaz. Aleyhisselam Efendimizin: **“Cariyenin talakı ikidir, iddeti de iki hayızdır”** sözü ise Şeyhayn’in İbn Ömer kıssasında rivayet ettikleri **“ona söyle, kadınına dönsün, sonra da karısını temizleninceye, sonra hayız görünceye sonra da temizleninceye kadar tutsun; sonra ister nikahında tutar isterse el sürmeden boşar. İşte Allah Teala’nı kadınları ona göre boşamayı emrettiği iddet budur”** sözüne karşı koyamaz. Kıyas cemi killet kalıbı ile akrâ’ demeyi gerektirirdi, ancak onlar bu hususta geniş davranır, iki kalıptan her birini diğerinin yerine kullanırlar. Belki hüküm hayız gören bütün kadınları içine aldığı için kesret manasını içine almış ve o binada (kuru’) kullanmak güzel olmuştur.

“Allah’ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal değildir” iddetle acele ederek ve dönme hakkını iptal ederek rahimlerindeki çocuk ve hayızdan hangisi olduğunu saklamaları helal değildir. Bunda bu konuda kadının sözünün kabul edileceğine delil vardır. **“Eğer Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsa”**. Bundan maksat helallığın olmamasını yeminleriyle kayıtlamak değildir, bilakis bunun imana zıt olduğunu ve mü’minin buna cesaret etmemesi ve bunu yapmaması gerektiğini vurgulamaktır. **“Ve buuletühünne (kocaları)”** yani boşanmış kadınların kocaları **“ehakku bireddihinne (onları geri almaya daha haklıdır)”** nikah etmeye ve onlara dönmeye. Ancak gelecek ayetten dolayı talak ric’i olunca, zamir (ric’i talak) mutlak talaktan tahsis edilmiştir. Bunda da bir engel yoktur, sanki zahir ismi tekrar ve

tahsis etmiş gibidir. Buulet ba'l'in çoğuludur, te de cemi tenisi içindir, mesela umumet ve huulet (halalık, teyzelik) lafızlarında olduğu gibi. Ya da mastardır, ba'lun hasenül buuleti (kocalığı güzel bir kocadır) sözünde olduğu gibi. Sıfat olarak kullanılmıştır (kocalık tarzı demektir). Ya da mahzuf muzafın yerine geçirilmiştir, yani ve ehlü buuletihinne demektir. Ef'al (ehakku) da fail (hakikun) manasınadır. **"Bunda"** bek-leme zamanında demektir.

"Eğer barışmak isterlerse" dönmekle, kadına zarar vermek istemezlerse. Bundan dönmek için barışmanın şart olduğu murat edilmiştir, bilakis buna teşvik edilmiş ve zarar kastı men edilmiştir. **"Kadınların meşru surette vazifeleri kadar hakları da vardır"**. Yani erkeklerin onların üzerinde olduğu gibi bunların da erkekler üzerinde hakları vardır. Bu da vücutta ve istemede öyledir, yoksa cinste değildir. **"Erkeklerin onların üzerinde (daha üstün) bir dereceleri vardır"**. Bir derece fazla hakları vardır. Çünkü erkeklerin hakları nefisleri itibarı ile, kadınların hakları ise mehir, koruma, zarar vermeme gibi şeylerdir. Yahut da erkeklerin üstünlüğü şeref ve fazilet bakımındandır; çünkü erkekler kadınların başında beklerler, onları korurlar. Cinsel ilişkide onlara ortak iseler de kontrol ve nafaka faziletiyle de özellikleri vardır. **"Allah mutlak galiptir"** hükümlerine muhalefet edenden intikam almaya gücü yeter. **"hikmet sahibidir"** o hükümleri hikmet ve maslahatlara göre meşru kılar.

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ

فَإِنْ سَأَلَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَاخُلُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخْلَعَا أَلَا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ

هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

229 – Boşama iki defadır: Ondan sonrası ya iyilikle tutmak yahut güzellikle salıvermektir. Onlara verdiklerinizden bir şey almanız size helal değildir; meğerki karı koca Allah'ın sınırlarını ayakta tutmaktan korkalar. Eğer Allah'ın sınırlarını ayakta tutmaktan korkar-

sanız, kadının verdiği fidyede onlara günah yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

229- “Boşama iki defadır” yani ric'î talak ikidir demektir; çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e “üçüncüsü nerededir?” denilince: “Ya da güzellikle salıvermektir” dedi. Bunun manası: Ayırmak üzere boşamadan sonra şer'î talak birdir, denilmiştir. Bunun içindir ki Hanefiler: İki talakla üçüncüyü birleştirmek bid'attır, demişlerdir. **“Ya iyilikle tutmak”** karıya dönmek ve güzel geçinme, bu da birinci manayı kuvvetlendirmektedir **“yahut güzellikle salıvermektir”** üçüncü boşama ile yahut bain oluncaya kadar ona dönmemekle. Son manaya göre hüküm yenidir, serbestlik de mutlaktır, arkasından boşamanın nasıl olacağını göstermiştir. **“Onlara verdiklerinizden bir şey almanız size helal değildi”** yani mehirlerden demektir. Rivayete göre Abdullah bin Übey bin Selul'ün kız kardeşinin kızı Cemile, kocası Sabit bin Kays'ten nefret ediyordu. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Hayır, başımı Sabit'le bir yastığa koyamamı, Allah'a yemin ederim ki onu dininden ve ahlakından dolayı ayıplamıyorum, ancak Müslümanlıktan küfre de dönmek istemiyorum. Ona dayanamıyorum, ondan nefret ediyorum; çadırın perdesini kaldırdım; onun bir bölük erkeğin içinde geldiğini gördüm. Ondan daha siyahını, ondan daha bodurunu ve ondan daha çirkinini görmedim, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. O da mehir olarak aldığı hurmalığı geri verdi. Hitap hakemleredir, almayı ve vermeyi onlara nispet etmesi, muhakeme sırasında onlara emretmeleri nedeniyledir. Birinci hitabın kocalara, arkasındakinin de hakemlere olduğu da söylenmiştir ki, meşhur kıraata göre Kur'an'ın nazmını aksatır.

“İlla en yehafa (meğerki ikisi korkalar)” yani eşler demektir. Yezunna da okunmuştur ki korkuyu zanla tefsiri teyit eder. **“Ella yuki-ma hududallahi (Allah'ın sınırlarını ayakta tutamayacaklarından)”** evlilik gereği hükümleri tutmamakla. Hamze ile Yakup meçhul kalıbı ile yuhafa ve “en”in de sılasıyla beraber bedel-i iştimal olmak üzere bedel olarak okumuşlardır. Hitap te'si ile de tehafa ve tukima da okunmuştur. **“Eğer korkarsanız”** ey hakemler **“Allah'ın sınırlarını ayakta tutmaktan, kadının verdiği fidyede onlara günah yoktur”** erkeğe kadının kendini kurtarmak için ve hul' olarak verdiği fidyeyi almasında ve kadının da bunu vermesinde. **“İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır”** belirlenen hükümlere işarettir. **“Onları aşmayın”** muhalefet etmekle. **“Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir”**.

Bu da tehdidi daha da abartmak için yasakla getirilen bir gözdağıdır.

Bil ki ayetin zahiri hul'un kocadan nefret etme ve geçimsizlik olmadan caiz olmayacağına ve kocanın mehir olarak verdiğinin tümü ve fazlasıyla caiz olmayacağına delalet etmektedir. Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in: "Herhangi bir kadın bir şiddet yokken kocasından boşanma isterse, ona cennetin kokusu haramdır" sözü de bunu destekler. Şu hadis de öyledir: Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem, Cemile'ye "ona bahçesini iade eder misin?" dedi, o da: Ederim hem de fazlasıyla, dedi. Aleyhisselam da: Fazlasına hayır, dedi. Cumhur bunu mekruh fakat geçerli görmüşlerdir. Çünkü akdin men edilmesi onun fasit olduğunu göstermez. Ve ayetin zahiri hul'un fidyeye tabiri ile de sahih olacağını göstermektedir; çünkü Allah Teala ona fidyeye ismini vermiştir. Talak lafzından başka bir şey söylendiği takdirde fesih mi yoksa talak mı olacağına da ihtilaf edilmiştir. Kim onu fesih kabul ederse:

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ
زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا
أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۚ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

230 – Eğer kocası onu boşarsa, kadın ondan başka bir ere nikahlanmadıkça ona helal olmaz. Eğer yeni kocası onu boşarsa, karı koca Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını zannederlerse, birbirlerine dönmelerinde günah yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır; bunları bilen bir topluma açıklıyor.

230- “Fein tallakaha (eğer onu boşarsa)” kavlini delil getirmiş olur. Çünkü iki talak zikredildikten sonra arkasından hul'u getirilmesi, eğer hul' talak olursa dördüncü bir talakın olmasını gerektirir. Açık olan onun talak olmasıdır. Çünkü o, kocanın iradesiyle bir ayırmadır. Bu da mal karşılığında talak gibidir. “Fein tallakaha” ifadesi ettalaku merretani kavline müteallıktır, ya da güzelliikle salıvermedir kavlinin tefsiridir. Aralarına hul'un girmesi de talakın bazen bedava olacağını bazen de mal karşılığında olacağını göstermek içindir. Mana da şöyledir: Eğer onu iki talaktan sonra boşarsa “bundan sonra ona helal olmaz” bu talaktan sonra demektir. “Başka bir ere nikahlanıncaya kadar” başkasıyla evleninceye kadar demektir. Nikah tabiri tezevvüc

gibi akit için de cinsel ilişki için de kullanılır. İbn Müseyyeb gibi akit yeterlidir diyen zahirini almış olur. Cumhur ise onun temassız olmayacağına ittifak etmiştir. Çünkü rivayete göre Rifaa'nın karısı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Rifaa beni boşadı, hem de kesin boşadı, Abdurrahman bin Zebir benimle evlendi. Onun şeyi şu püskül gibidir, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de "Rifaa'ya dönmek istiyor musun?" dedi. O da: Evet, dedi. O da: Hayır, sen onun balcağını tatmadıkça o da senin balcağını tatmadıkça olmaz, dedi. Ayet mutlak; sünnet onu kayıtlamıştır. Nikah'ın dokunma ile tefsir edilmesi de ihtimal dahilindedir, o zaman akit de koca lafzından istifade edilmiş olur. Bunun (hüllenin) hikmeti de ikide birde talaka koşmayı, üç talaka dönmeyi ve ona olan arzuyu kesmektir. Hülle şartı ile yapılan nikah çoğunluğa göre geçersizdir. Ebu Hanife ise mekruh olmakla beraber caiz görmüştür. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hülle yapana da yaptırana da lanet etmiştir.

"Eğer onu boşarsa" ikinci koca, **"birbirlerine dönmelerinde onlara günah yoktur"** yani kadın ile birinci kocadan her birinin diğerine evlenme ile dönmesinde günah yoktur. **"İnzanna en yukima hududallahi"** (Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarını zannederlerse)" eğer Allah'ın koyduğu sınırı ve meşru kıldığı karı kocalık haklarını yerine getireceklerini zannederlerse, demektir. Burada zannı bilmekle tefsir etmek doğru değildir. Çünkü işlerin sonu gaiptir, zannedilir, bilinmez. Bir de: Alimtü en yekume zeydün denilmez, çünkü nasb edatı olan en beklenti içindir, bilmeye (ilme) aykırıdır. **"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"** yani zikredilen hükümler demektir. **"Bunları bilen bir kavme açıklıyor"** bilen ve bildiğinin gereği ile amel edenlere demektir.

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَنْتَنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ
 سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَلُوا وَمَنْ يَفْعَلْ
 ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوءًا وَادْكُرُوا نِعْمَتَ
 اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ
 وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣٢﴾ وَإِذَا طَلَقْتُمُ
 النِّسَاءَ فَلَنْتَنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا
 تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ
 بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمِ آزَكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ

لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٣﴾

231 – Kadınları boşarsınız da iddetlerini bitirirlerse, onları ya iyilikle tutun yahut da iyilikle salıverin. Onlara zarar vermek ve onları çiğnemek için onları tutmayın. Kim bunu yaparsa kendine yazık etmiş olur. Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın. Allah'ın size olan nimetini ve size onunla öğüt vermek için indirdiği kitabı ve hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah her şeyi pekiyi bilmektedir.

232 – Kadınları boşarsınız da onlar da iddetlerini bitirirlerse, aralarında meşru bir surette rızalaştıkları takdirde kocalarına nikahlanmalarını engellemeyin. Sızden kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa, ona bu öğüt veriliyor. Bu sizin için daha erdemli ve daha temizdir. Allah bilir, sizse bilemezsiniz.

231- “Veiza tallaktümün nisae febelagne ecelehünne (kadınları boşarsınız da onlar da iddetlerini bitirirlerse)” yani iddetlerinin sonuna ulaşırlarsa, demektir. Ecel müddet ve onun sonu için denilir. İnsanın ömrüne ve onunla son bulduğu ölüme de denilir. Şair şöyle demiştir:

*Her canlı ömür süresini tamamlayacak
 Ve eceli sona erdiği zaman helak olacaktır.*

Buluğ bir şeye ulaşmaktır, mecazen bir şeye yaklaştırmaya da denir. Ayetten murat edilen de odur. O zaman **“onları iyilikle tutun yahut iyilikle salıverin”** hükmünün ona bağlanması sahih olur. Çünkü süre bittikten sonra tutmak yoktur. Mana da şöyledir: onlara zarar vermeden dönün yahut iddetleri bittiği zaman uzatmadan onları salıverin. Bu da bazı suretleri değişik olduğu ve ona önem verildiği için hükmün tekrarı tarzındadır. **“Vela tümsikuhünne dırazen”** (onlara zarar vermek için tutmayın). Onlara zarar vermek için dönmeyin. O zaman boşayan kimse, iddet bekleyen kadını sonuna yaklaşacak şekilde bırakırdı, sonra da iddeti uzasın diye ona dönerdi. İşte bundan şiddetle men edildiler. Dırazen de mefulunleh yahut hal olarak mansup olmuştur, zarar vererek böyle yapmayın, demektir. **“Lita'tedu”** iddeti uzatmak yahut fidiye vermeye zorlamakla onlara zulmetmek için.

“Kim bunu yaparsa kendine yazık etmiş olur” nefsinin azaba maruz bırakmakla. **“Allah'ın ayetlerini eğlenceye almayın”** onlardan yüz çevirmek yahut onlara ilgisiz kalmakla. Bir şeye ciddiyet göstermeye **“innema ente haziün”** sözünden alınmıştır. Sanki alaya almayı men etmiş, zıddını yapmayı murat etmiş gibidir.

Şöyle de denilmiştir: Adam evlenir ve köle azat ederdi, sonra da: Ben şaka ettim, derdi. Ayet bunun üzerine indi. Aleyhisselam Efendimizden şöyle dediği rivayet edilmiştir: Üç şey vardır ki ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir: Boşamak, evlenmek ve köle azat etmek. **“Allah'ın size olan nimetini hatırlayın”** onlardan biri de hidayet ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i göndermektir, buna da şükredin ve haklarını yerine getirin. **“Ve size indirdiği kitap ve hikmete”** Kur'an'a ve sünnete demektir. Bu ikisini ayrı zikretmesi, şereflerini göstermek içindir. **“Size onunla öğüt verdiği”** size indirdiği şeyle öğüt verdiği. **“Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi pekiyi bilmektedir”**. Bu da tekit ve tehdittir.

232- “Kadınları boşarsınız da onlar da iddetlerini bitirirlerse” yani iddetleri bittiği zaman demektir. İmam Şafii'den: Sözün akışı iki ayrılığın birbirinden farklı olduğunu gösterir, dediği rivayet edilmiştir (birinci ayette bitirmeye yaklaşırlarsa denilmiştir). **“Kocalarına nikahlanmalarını engellemeyin”**. Burada muhataplar kadınların velileridir, çünkü rivayet edildiğine göre ayet Ma'kıl bin Yesar hakkında inmiştir. Kız kardeşi Cemile'yi tekrar kocasının yanına göndermek istememişti. Bu da kadının kendi kendini evlendiremeyeceğine delildir, çünkü buna imkanı olsa idi velinin engellemesinin bir manası olmazdı. Evlenmenin onlara isnat edilmesi buna mani değildir, çünkü evlenme onların izinlerine bağlıdır. Şöyle de denilmiştir: Buradaki muhataplar,

kadınların iddeti bittikten sonra bırakmayan ve evlenmelerine de izin vermeyen zorba kocalardır. Çünkü ayet “kadınları boşadığınız zaman” kavline cevaptır. Hem veliler hem de kocalardır da denilmiştir. Bütün insanlardır da denilmiştir. Mana da şöyledir: Aranızda böyle bir şey bulunmasın, çünkü bulunur da siz de buna razı olursanız, onu yapmış gibi olursunuz. Ayette geçen adl hapsedmek ve baskı yapmaktır. Adaletid decacetü denir ki yumurta kuruyup kavuğun karnından çıkma-maktır. “İza teradav beynehüm (aralarında rızalaştıkları takdirde)” yani isteyenlerle kadınlar anlaştıkları takdirde demektir. “Bilma’ruf” meşru bir surette şeriatın kabul edeceği ve insanlığın begeneceği tarzda. Bu da merfu zamirden haldir ya da mahzuf mastarın sıfatıdır, yani teradiyen kainen bilmarufi demektir. Bunda kadının dengi olmayanla evlenmesini men etmenin yasak olmadığına delalet vardır.

“Zalike (işte bu)” zikri geçen şeylere işaretler. Hitap da kabîl (topluluk) ve küllü vahid (herkes) tevili ile herkesedir. Ya da kâf sırf hitap ve hazırla geçmiş i ayırmak içindir, muhatapları belirlemek için değildir. Ya da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’edir, tıpkı “ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman” (*Talak:1*) ayetinde olduğu gibi. Bu da işaret edilen şeyin kimsenin tasavvur edemeyeceği kadar önemli olduğuna işaret etmek içindir. “İçinizden Allah’a ve ahiret gününe iman edene bununla öğüt verilir” çünkü öğüdü o tutar ve ondan yararlanır. “İşte bu” yani zikredilenlerle amel etmek “sizin için daha erdemli”, “ve daha temizdir” günahların kirlerinden. “Allah bilir” bundaki yarar ve uygunluğu, “siz bilmezsiniz” çünkü ilminiz yetersizdir.

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ
 لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ
 بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا
 مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ
 تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ
 تَسْرِضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ
 بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٣﴾

233 – Kim emzirmeyi tamamlamak isterse, anneler çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların örfe göre yiyeceği ve giyeceği çocuk sahibi olan babanın üzerinedir. Hiçbir kimse gücünün üstünde sorumlu tutulmaz. Bir anne çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın. Çocuk sahibi baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın. Mirasçıya da bunun gibisi vardır. Eğer ikisi rızalaşarak ve müşavere ederek çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı sütanneye emzirtmek isterseniz verdiğiniz ücreti meşru surette teslim ettiğiniz takdirde size günah yoktur. Allah'tan korkun. Bilin ki Allah yaptıklarınızı görmektedir.

233- “Velvalidatu yurdi’ne evladehünne (anneler çocuklarını emzirirler)”. Mübalağa için haber tarzında verilmiş emirdir (emzirsinler). Manası nedb içindir yahut vücup içindir; o da çocuk annesinden başkasını emmediği veya sütanesi olmadığı veyahut babanın ücretle emzirtmekten aciz olduğu takdirdedir. Elvalidat (anneler) lafzı geneldir; boşanmışları da başkalarını da içine alır. Şöyle de denilmiştir: Boşanmış annelerdir, zira söz onların hakkındadır. “havleyni kâmileyni (tam iki yıl)”. Tam sıfatı ile tekit etmesi, bu konuda gevşek davranıldığı içindir. “Limen erade en yütimmer radaah (emzirmeyi tamamlamak isteyene)” bu da hükmün muhatabını göstermektedir yani limen erade itmamer radaah demektir ya da yurdi’ne’ye müteallıktır, çünkü baba nafaka ile olduğu gibi emzirtme ile mükelleftir, anne de onun adına emzirir. Bu da emzirme süresinin en uzun iki yıl olduğunu, iki yıldan sonra buna itibar edilmeyeceğini ve eksiltmesinin de caiz olduğunu gösterir. “Ve alel mavludilehu (çocuk sahibinin üzerinedir)” yani çocuk kendi adına doğanın üzerinedir, çünkü çocuk onun adına doğar ve ona nispet edilir. İbarenin değiştirilip isim cümlesi haline getirilmesi emzirmeyi gerektiren manaya ve emzirme ücretinin babanın üzerine olduğuna işaret etmek içindir. “Onların (annelerin) yiyeceği ve içeceği” annelerin ücreti olarak. Sütanne kiralamada ihtilaf edilmiştir; bunu Şafii caiz görmüş, Ebu Hanife ise kadın zevce veya nikah iddetinde oldukça kabul etmemiştir. “Örfe göre” hakimın kararına ve kişinin de maddi imkânına göre demektir. “Hiç kimse gücünün üstünde sorumlu tutulmaz” bu da masrafın vacip olmasının, örf ile sınırlanmasının ve Allah Teala’nın kimseyi kaldıramayacağı şeyle mükellef tutmayacağını delilidir. Böyle olmakla beraber imkânsız da değildir. “La tudârre validetün bivelediha (bir anne çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın, çocuk sahibi olan baba da çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın)”. Bunu ayrıntılarıyla açık-

lamakta ve akla yaklaştırmaktadır. İbn Kesir, Ebu Amr ve Yakup la tükellefu kavlından bedel olarak ref' ile la tüdârru okumuşlardır, aslı iki kıraata göre de malum olarak kesre ile la tüdârir yahut fetha ile (la tüdârer)dir. Birinciye göre mana tudırrü'dür, be de onun sılasıdır (ona müteallıktır) yani anne çocuğuna zarar veremez, bakımında kusur işleyemez demektir. Şeddeli olarak sükun üzere ve vakf niyetiyle la tüdârr şeklinde ve yine vakf niyetiyle şeddesiz de okunmuştur. Bu da dârahu yedırruhu babından gelir. Çocuğun bir defa anneye bir defa da babaya izafe edilmesi, ona şefkat göstermelerinin istenmesinden ve onun iyiliği ve ona şefkat germeleri için uzlaşmalarının gereğine dikkat çekmek içindir. Binaenaleyh ona zarar vermeleri de yahut onun yüzünden zarara uğratılmaları da doğru değildir.

"Ve alelvarisi mislü zalik" bu da ve alel mevludi lehu rızıkuhunne ve kesvetühünne cümlesine matuftur, aradaki de illet ve itirazıyedir. Mirasçıdan maksat babanın mirasçısıdır ki o da çocuktur. Baba öldüğü takdirde sütannenin masrafı onun malından görülür. Şöyle de denilmiştir: Mirasçı ebeveynden hayatta kalandır, çünkü aleyhis-selam Efendimiz: Onu bize mirasçı (geride kalan) kıl demiştir. Her iki görüş de Şafii mezhebine uygundur. Çünkü ona göre doğum dışında nafaka yoktur. Şöyle de denilmiştir: Varisi onun mahremidir, bu da Ebu Hanife'nin mezhebidir. Asabeleridir de denilmiştir ki bu da Ebu Zeyd'in görüşüdür. Zalike de babaya lazım gelen yiyecek ve giyeceğe işaret etmektedir.

"Fein erada fisalen an teradın minhüma ve teşavurin" yani fisa-len sadıren anitteradıy minhüma vetteşavüri beynehüma kablel havleyni (rızaşarak ve müşavere ederek iki yıldan önce çocuğu süttten kesmek isterlerse) demektir. Teşavür, müşavere ve meşveret fikir ileri sürmektir. Şürtül asele denir ki petekten bal çıkarmaktır. **"Onlara günah yoktur"** bu hususta, rızaşmaları istenmesi de çocuğun iyiliği ve ikisinden birinin kendi çıkarı veya başka bir şey için çocuğa zarar vermekten uzak durması içindir. **"Vein erettüm en testerdiu evladeküm"** testerdiul meradia evladeküm demektir. Erdaatil mer'etü ettifle vesterda'tuha iyyahu denir ki: Encahallahu haceti vestencahtuhu iyyahe kavli gibidir (sin istemek manasıdır). Gerek kalmadığı için birinci meful hafzedilmiştir. **"Onlara günah yoktur"** bu konuda demektir. Mutlak olması da kocanın çocuğu emzirtmek isteyeceğine ve zevceye emzirtmeyeceğine delalet etmektedir.

"Teslim ettiğiniz zaman" sütannelere **"ma ateytüm (verdiğiniz şeyi)"** vermek istediğiniz şeyi, tıpkı **"namaza kalktığınız (kalkmak istediğiniz) zaman"** (Maide: 6) kavli gibi. İbn Kesir ma eteytüm okumuştur

ki eta ileyhi ihsanen (birine iyilik etmek) sözünden gelir. Utiytüm şeklinde de okunmuştur ki Allah'ın size verdiği ve muktedir kıldığı ücreti demektir. **"Bilmarufi"** sellemtüm fiiline bağlıdır, yani meşru ve şariatın beğendiği şekilde demektir. Şartın cevabı mahzuftur, çünkü yukarısı ona delalet etmektedir. Teslimin şart kılınması emzirtme isteğinin caiz olmasından değil; çocuk için en iyisini arama cihetine gitmek içindir. **"Allah'tan korkun"** çocuklar ve sütanneler konusunda meşru kılınan şeyi muhafazada. **"Bilin ki Allah yaptıklarınızı görmektedir"** bu da hem teşvik hem de tehdittir.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ
 أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
 فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ
 ﴿٢٣٤﴾ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا عَرَضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النَّسَاءِ
 أَوْ أَكْتَسْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عِلْمَ اللَّهِ أَنْكُمْ سَتَذَكَّرُوْنَهُنَّ وَلَكِنْ لَا
 تُوَاعِدُوْهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ
 النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي
 أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوْهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

234 – İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler. İddetlerini bitirdikleri zaman onların meşru surette yaptıklarında size günah yoktur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

235 – Kadınları üstü kapalı şekilde istemenizde yahut içinizde saklamanızda size günah yoktur. Allah onları anacağınızı bildi. Ancak uygun bir söz söylemeniz dışında onlarla gizlice vaadleşmeyin. Farz olan iddet süresine varıncaya kadar nikah akdetmeye karar vermeyin. Bilin ki Allah sizin içinizdekini biliyor; ondan sakının. Ve bilin ki şüphesiz Allah bağışlayıcıdır, yumuşaktır.

234- “Vellezine yüteveffevne minküm ve yezerune ezvacen (içinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri)” yani ve ezvacüllezine yahut vellezine yüteveffevne minküm ve yezerune ezvacen badehum demektir ki essemnü menevani bidirhemim (sadeyağın kilosu bir dirhemedir) kavli gibi minhu zamiri mahzuftur. Ye’nin fethi le yeteveffevne de okunmuştur ki iddetlerini dolduran eşleri demektir. Aşr lafzının müennes olması madudun leyalı (geceler) itibariyledir, çünkü onlar ayların ve günlerin ilkidir. Bunun içindir ki bu gibi yerlerde eyyam manasını kastederek hiç müzekker kullanmamışlardır, hatta sumtü şehren, demişlerdir. Allah Teala’nın: “İn lebistüm illa aşra” (Taha: 103)

ve “in lebistüm illa yevma” (*Taha: 104*) ayetleri de buna şahitlik eder. Böyle dört ay on gün takdir edilmesi, belki de ana karnındaki ceninin oğlansa üç, kızsaa dört ayda hareket etmesindendir. İyice belli olması için iki sürenin en uzununu alınmış ve ona on gün daha ilave edilmiştir. Çünkü bazen ilk günlerde hareketi zayıf olur ve hissedilmez. Lafzın genel olması bu hususta Müslümanla kitabiyenin eşit olmasını gerekli kılar, nitekim Şafii de böyle demiştir. Hür ile cariyenin de eşit olmasını gerekli kılar, nitekim Esam da öyle demiştir, gebe ile olmayanın da eşit olmasını gerektirir. Ancak kıyas cariyeye için sürenin yarıya indirilmesini iktiza etmiştir. İcma da gebeyi tahsis etmiş, bunun dışına çıkarmıştır, çünkü Allah Teala. “gebelerin iddetleri de doğum yapmakla sona erer” (*Talak: 4*) buyurmuştur. Hazreti Ali ile İbn Abbas’tan, ihtiyaten iki sürenin en uzununu bekler dedikleri rivayet edilmiştir.

“Feiza belagne ecelehünne” yani iddetleri bittiği zaman demektir, “size günah yoktur” ey yöneticiler yahut bütün Müslümanlar “**kendi başlarına yaptıklarında**” dünürleri bekleme ve iddetten dolayı haram olan diğer şeyler gibi, “**meşru surette**” şeriatın reddetmeyeceği tarzda demektir. Bunun anlamı şudur: Eğer onlar şeriatın hoşlanmadığı şeyi yaparlarsa, onları reddederler. Eğer bu hususta kusur işlerlerse günah onların üzerinedir. “**Allah yaptıklarınızdan haberdardır**” size onun karşılığını verir.

235- “Vela cünaha aleyküm fima arrattüm bihi min hıtbetin nisai” tariz ve telvih maksadı hakikat yahut mecaz olarak konulmayan şeyle üstü kapalı şekilde anlatmaktır. Mesela bir şey isteyenin: Selam vermek için geldim, demesi gibi. Kinaye ise bir şeyi lazımları ve eşanlamlıları ile bildirmektir, mesela taviün nicad (kılıç bağı uzun) gibi ki sırık gibi demektir. Kesirür rimad (külü çok) gibi ki çok misafir ağırlayan demektir. Hutbe ve hıtbet hitabet tarzıdır, ancak zamme ile hutbe vaaza mahsustur, kesre ile hıtbet de kadın istemeye mahsustur. Kadınlardan maksat da kocaları öldüğü için iddet bekleyenlerdir. Bu kadınları üstü kapalı istemek de ona: Sen güzelsin yahut faydalısın, benim maksadım senin gibi biriyle evlenmektir vb. gibi şeyler söylemektir. “Yahut içinizde saklamanızda” kalplerinizde gizleyip de ne açıkça ne de kapalı şekilde söylememektir. “Allah onları **anacağınızı bildi**” onlara karşı ve onları istemekten sabredemeyeceğinizi bildi. Bunda bir nevi azarlama vardır.

“Velakin la tüvaiduhunne sirren (ancak onlarla gizlice vaatleşmeyin)” bu da yasağı telafidir, bunu da setezkuru hünne kavli göstermektedir yani onları anın ancak nikah yahut cima vaadinde bulunmayın demektir. Gizliceden kasıt cinsel ilişkidir, çünkü o gizlenir

ve kasıt akittir, çünkü o da sebeptir. Bunun manası şöyledir de denilmiştir: Onlarla gizle vaatleşmeyin yani gizlice müstehcen bir şeyle vaatleşmeyin demektir. “Ancak uygun bir söz söylemeniz dışında” o da bunu ima etmektir, açıkça söylememektir. Müstesna minh de mahzuftur, illa muvaadeten marufeten yahut illa muvaadeten bikavlin marufin demektir. Bunun sirren’den istisna-i mukatı olduğu da söylenmiştir ki zayıftır, çünkü bundan la tūvaiduhunne illeta’rida çıkar ki bu va’dedilen bir şey değildir. Bunda iddetteki kadını açıkça istemenin haram, vefat iddetindekini ise ima yollu istemenin caiz olduğuna delil vardır. Bain talakla iddet bekleyen kadında ise ihtilaf edilmiştir; doğrusu caiz olmasıdır. “Nikah akdetmeye karar vermeyin” karardan bahsetmesi akdin kesinlikle yasak olmasındandır yani nikah akdetmeye azmetmeyin, demektir. Manası şöyledir de denilmiştir: Nikah akdedileceğini kesip atmayın, çünkü azmin asıl manası kesmektir.

“Farz olan iddet süresine varıncaya kadar” yani yazılan iddet bitinceye kadar demektir. “Bilin ki Allah içinizdekini bilir” caiz olmayan şeye azminizi “ondan sakının” karar vermeyin. “Bilin ki Allah bahışlayıcıdır” azmedip de Allah korkusuyla yapmayanı, “yumuşaktır” size acele ceza vermez.

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنِ طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ
تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى
الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾

236 – Kadınları onlara dokunmadan yahut onlara bir mehir belirlemeden boşamanızda size günah yoktur. Onları örfe uygun bir şekilde faydalandırın; zengin olanlar kudretince, darda olanlar da kudretince. Bu, iyilerin üzerine bir haktır.

236- “Size günah yoktur” mehirden sorumluluk yoktur. Günah-tan da denilmiştir, çünkü dokunmadan önce boşamada bidat yoktur. Şöyle de denilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem çoğu zaman boşamayı men ederdi, bunda bir sıkıntı olduğu zannedildi; bu da kaldırıldı. “Ma lem temessuhünne (kadınları onlara dokunmadan önce boşarsanız)” yani onlarla cima etmeden önce demektir. Hamze ile Kisai Kur’an’ın her yerinde te’nin ve mim’in zammı ile tūmassuhu-ünne okumuşlardır. “Evtefridu lehünne faridaten (yahut onlara bir

mehir kesmemişseniz)” illa en tefridu yahut hatta tefridu demektir. Farz da adını koyup mehri belirtmektir. Feridat feilet vezninde mefulunbihtir, mana da boşayana mehir gibi bir mecburiyet yoktur demektir, boşanan kadına el sürülmemiş ve ona mehir belirtilmemişse. Çünkü el sürülürse ona belirlenen veya emsal mehir vardır. Eğer el sürülmemiş de ancak ona mehir belirtilmişse, belirtilen mehrin yarısı vardır. Ayetin anlamından ilk surette mehrin vacip olmaması çıkar. Mefhumı muhalifi de son iki surette kısaca vacip olmasını gerektirir.

“Ve mettiuhuünne” bu da mukaddere matuftur yani fe taliku-hünne ve mettiuhünne demektir. Müt’a’nın vacip kılınması da tala-kın meydana getirdiği ürküntüyü telafi etmek içindir. Onun miktarı da hakime bırakılmıştır. **“Zengine miktarınca darda olana da mikta-rınca”** kavli de bunu destekler. Yani her biri kendi gücüne göre verir demektir. Muktir durumu sıkışık olan, buna gücü yetmeyen ve ona yakışmayan demektir. Aleyhissalat vesselam Efendimizin karısını mehirsiz olarak boşayan bir Ensari’ye, başlığınla da olsa bir müt’a ver sözü de bunu gösterir. Ebu Hanife de: Müt’a gömlek, çarşaf ve başörtüsüdür demiştir. Bu da duruma göredir, ola ki mehri misli bundan daha az ola; o zaman onun için mehri misil vardır. Ayetin mefhumı muhalifi müt’anin kocası dokunmadan boşanan kadına tahsisini icap eder. Şafii iki görüşünden birinde el sürülen ve mehirsiz boşanan ve diğerlerini de kıyasen buna ilhak etmiştir. Kıyas ise mefhumı muhaliften öncedir. Hamze, Hafs ve İbn Zekvan dal’ın fethi ile (kaderuhu) okumuşlardır. **“Metaan”** temtian (mefulu mutlak) demektir. **“Bilma-rufi”** şeriatın ve insanlığın beğeneceği tarzda demektir. **“Hakkan”** bu da metaan’ın sıfatıdır yahut tekit mahiyetinde mastardır yani hukka zalike hakkan demektir. **“Alel muhsinin”** Allah’ın emrine koşarak kendilerine iyilik edenlere yahut müt’e vererek boşayanlara demektir. Onlara, iyilik edenler demesi yaklaştıkları için özendirmek ve teşvik etmek içindir.

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ
 فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُوَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي
 بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا
 الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٣٧﴾
 حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا
 لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴿٣٣٨﴾

237 – Onları kendilerine dokunmadan ve bir mehir tespit etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısını verin; meğerki onlar affede yahut nikah bağı elinde olan kimse affede. Affetmeniz takva-ya daha yakındır. Aranızdaki üstünlüğü unutmayın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görmektedir.

238 – Namazlara ve orta namaza devam edin. Huşu ile Allah'ın divanına durun.

237- “Onları kendilerine dokunmadan ve bir mehir tespit etmiş olarak boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısını verin” yani onlar için kestiğiniz mehrin yarısını demektir. Mehirsiz boşananın hükmünü zikredince arkasından alternatifinin hükmünü zikretti. Bu da burada kaldırılan günahın mehrin yükümlülüğü olduğunu ve yarısını vermekle beraber müt'a'nin olmadığını göstermek içindir; çünkü o onun alternatifidir. “**Meğer ki onlar affedeler**” yani boşanan kadınlar affedeler de bir şey almayalar. En Ya'fune kalıbı cemi müzekkere de cemi müennese de müsaittir, şöyle bir fark vardır; birincide vav zamirdir, nun da refi alametidir. İkincide ise vav lamul fiildir, nun da zamirdir. Fiil de mebnidir. Bunun içindir ki ona burada “en” etki etmemiştir. Ona atfedilen de mansup olmuştur. “**Yahut nikah bağı elinde olan kimse affede**” yani bağlayıp çözmeye sahip olan koca mehrin yarısından af ede de kadına mehrin tamamını göndere. Bu da el sürmeden önce boşamada kocanın yarının dışında serbest olduğunu akla getirmektedir. Bizim bazı arkadaşlarımızla Hanefiler buna kail olmuşlardır. Bunun, nikah akdi elinde olan veli olduğu da söylenmiştir, bu da kadın küçük olduğu takdirdedir ve Şafii radiyallahu anh'in

eski görüşüdür.

“Affetmeniz takvaya daha yakındır” bu da birinci yorumu teyit etmektedir. Kocanın serbest olarak affı açıktır. Öteki yoruma göre ise haktan fazlasından ibarettir. Ona af demesi ya şeklen benzediği içindir, çünkü onlar evlenme sırasında kadına mehir gönderirlerdi. Binaenaleyh kim kadına dokunmadan boşarsa yarısını geri almayı hak eder; eğer geri almazsa affetmiş demektir. Rivayete göre Cübeyr bin Mut'im bir kadınla evlendi, duhul etmeden onu boşadı; ona mehrin tamamını verdi ve: Ben affetmeye en layık kimseyim, dedi. **“Aranızdaki üstünlüğü unutmayın”** yani birbirinize lütfetmeyi unutmayın, demektir. **“Şüphesiz Allah yaptıklarınızı görmektedir”** üstünlüğünüzü yahut lütfünüzü zayi etmez demektir.

238- “Namazlara devam edin” vaktinde kılmak ve dikkat etmekle. Belki de evlatlar ve eşlerle ilgili hükümlerin arasında bunu emretmesi onlarla uğraşırken namazdan gafil olmamak içindir. **“Ve orta namaza”** yani onların arasındaki orta namaza ya da onların içinden faziletli olana demektir ki o da ikindi namazıdır; çünkü aleyhisselam Efendimiz Hendek savaşında: Bizi orta namazdan, ikindi namazından alıkoydular; Allah evlerini ateşle doldursun, demiştir. Onun faziletli olması da insanların o vakitte çok meşgul olmalarından ve meleklerin toplanmasındandır. Onun öğle namazı olduğu da söylenmiştir; çünkü o gündüzün ortasındadır ve onlara en zor gelen namazdı. O nedenle daha faziletli olmuştur; çünkü Efendimiz aleyhisselam **“ibadetlerin en faziletlisi en zahmetlisidir”**, demiştir. Onun sabah namazı olduğu da söylenmiştir; çünkü o gündüz namazıyla gece namazının ortak sınırında ve şahit olunan bir namazdır. Akşam namazı olduğu da söylenmiştir; çünkü o rekat sayısı ile ortadır ve gündüzün vitridir. Onun yatsı namazı olduğu da söylenmiştir; çünkü o, gecenin iki ucunda ve açık okunan iki namazın arasındadır. Hazreti Âişe radiyallahu anha şöyle demiştir: Aleyhissalat vesselam bu ayeti şöyle okurdu: Vassalatil vusta ve salatıl asri. O zaman orta namaz dört namazdan biri olur. İkindi ile birlikte ayrı zikredilmesi de fazileti içindir. Nasb ile ihtisas üzere vassalete şeklinde de okunmuştur. **“Allah'ın divanına durun”** namazda **“kanitin (huşu ile)”**. Kıyamda onu zikrederek demektir. Kunut onda zikretmektir. Huşu göstererek de denilmiştir. İbn Müseyyeb de: Bundan sabah namazındaki kunut murat edilmiştir, demiştir.

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَلَا أَمِنْتُمْ
فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ
(٣٣٩) وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً
لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ
مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٤٠) وَلِلْمُطَلَّقاتِ مَتَاعٌ
بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ (٢٤١)

239 – Eğer korkarsanız namazı yaya yahut binekli olarak kılın. Emin olduğunuz zaman Allah'ı, bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi anın.

240 – İcinizden ölüp de geriye eşler bırakanlar, eşleri için evlerinden çıkarılmayarak yılına kadar faydalanmalarını tavsiye etsinler. Eğer çıkarlarsa onların meşru şeylerden kendi başlarına yaptıklarında size günah yoktur. Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

241 – Boşanan kadınlar için usulü daresinde yararlanma vardır. Bu, müttakiler üzerine bir haktır.

239- “Eğer korkarsanız” düşmandan veya başka şeyden “fericalen ev rükbanen (namazı yaya veya binekli olarak kılın)” rical racil'in yahut recülün çoğuludur, aynı manayadır, kaim ve kıyam gibi. Bunda namazın düşmana kılıç çalarken de vacip olduğuna delil vardır. Şafii de bu kanaattedir. Ebu Hanife de: Yürürken ve kılıç çalarken durmak mümkün olmayınca namaz kılamaz, demiştir. “Emin olduğunuz zaman” korkunuz geçtiği zaman “Allah'ı zikredin” güvenli namaz gibi kılın yahut güvenden dolayı ona şükredin. “Kema allemeküm (size öğrettiği gibi)” size şeriatlardan ve korku ve emniyet durumlarından namazın nasıl kılınacağını öğrettiği gibi bir zikirle ya da ona denk bir şükürle. Ma edatı mastariyedir ya da mevsuledir. “Malem tekunu tale mun” bu da allemeküm'ün mefulüdür.

240- “Velezine yüteveffevne minküm veyezerune ezvacen vasiy-

yeten liezvacihim” Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım’dan rivayetle nasb ile vasiyyeten okumuşlardır, takdiri de şöyledir: Vellezi-ne yüteveffevne minküm yusune vasiyyeten yahut liyusu vasiyyeten-dir ya da keteballahu aleyhi vesiiyyetendir ya da keteballahu aleyhim vesiiyyetendir. Yahut elzim ellezine yüteveffevne vasiyyeten demektir. Vasiyyeten yerine kütibe aleykümül vasiyyetü liezvaciüküm metaan il el havli kiraatı da bunu destekler. Diğerleri de refile okumuşlardır ki takdiri şöyledir: Ve vasiyyetüllezine yüteveffevne yahut hükmühüm vasiyyetündür yahut vellezine yüteveffevne ehlü vasiyyetindir yahut kütibe aleyhim vasiyyetündür yahut aleyhim vasiyyetündür. Yerine metaun da okunmuştur. **“Metaen il elhavli”** bu da ızmar edildiği takdirde “yusune” ile yoksa vasiyyeten ile mansuptur. Yahut da bimeta-in okuyana göre bununla (harfî cerin hazfî ile) mansuptur. Çünkü o temî (yararlandırma) manasınadır.

“Ğayra ihrac” ondan bedeldir ya da tekit eden mastardır, mese-la: Hazel kavlu ğayru ma tekul (bu senin dediğin söz değildir) gibi. Ya da ezvacihi’den haldir, yani ğayra muhşacatin, demektir. Mana da şöyledir: Ölenlere can çekişmeden önce eşleri için ölümlelerinden sonra bir yıl meskende tutulmalarını vasiyet etmeleri vaciptir. Bu da İslam’ın başında idi, sonra süre “dört ay on günle” (*Bakara: 224*) de-ğiştirildi. Bu, her ne kadar okumada önce ise de inişte sonradır. Na-faka da kadını dörtte bire veya sekizde bire mirasçı kılmakla düştü. Arkasından mesken ise bize göre sabittir, Ebu Hanife’ye göre değildir. **“Eğer çıkarlarsa”** kocaların evlerinden **“size günah yoktur”** ey idare-ciler **“kendi haklarında yaptıkları şeylerde”** mesela koku sürünmek ve yas tutmayı terk etmek gibi. **“Meşru şeylerden”** şeriatın reddetme-diği şeylerden, demektir. Bu da; kocanın evinden ayrılmamak ve ona yas tutmak gibi şeylerin kadına vacip olmadığını, onun sadece evden çıkmamakla nafaka almak ve çıkmakla almamak arasında serbest ol-duğunu gösterir. **“Allah mutlak galiptir”** kendine muhalefet edenler-den intikam alır, **“hikmet sahibidir”** menfaatlerini gözetir.

241- “Velil mutallakati metaün bilmarufi (boşanan kadınlar için usulü dairesinde yararlanma vardır)” içlerinden birine müt’ayı vacip kıldıktan sonra onu hepsine de vacip kıldı. Genel şeylerden birini ayrı söylemek onu tahsis etmez, ancak mantukun mefhumla tahsisini caiz görmemiz hariç. Bunun içindir ki İbn Cübeyr onu her boşanan kadına vacip kılmıştır. Başkası ise bunun vacip ve müstahap müt’aları içine almakla tevîl etmiştir. Bazıları da: Müt’adan maksat iddet nafakasıdır, demiştir. Lamın ahd için olması, tekrarın da tekit yahut kıssayı tekrar için olması da caizdir.

كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ

اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
 خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ
 لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى
 النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾ وَقَاتِلُوا
 فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

242 – Allah ayetlerini size böyle açıklar, belki siz aklınızı çalıştı-rırsınız.

243 – Binlerce oldukları halde ölüm korkusu ile yurtlarından çı-kanları görmedin mi? Allah onlara: “Ölün” dedi. Sonra da onları di-riltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir, fakat insanların çoğu şükretmezler.

244 – Allah yolunda savaşın. Bilin ki şüphesiz Allah hakkıyla işi-tici, kemaliyla bilicidir.

242- “ Kezaliğe (böyle)” talak ve iddetle ilgili geçen hükümlere işa-rettir. “Allah size ayetlerini açıklar” kullarına dünyaları ve gelecekleri için ihtiyaç duyacakları delil ve hükümleri beyan edeceğine vaatır. “Belki aklınızı çalıştırırsınız” umulur ki bunları anlar ve onların üze-rinde aklınızı kullanırsınız.

243- “Elemtere” ehl-i kitaptan ve tarihçilerden kıssalarını duyan-lar için şaşırtma ve ikrar ettirmedir. Bazen bununla görmeyen ve duy-mayana da hitap edilir, çünkü bu, şaşılacak şeyde misal haline gel-miştir. “Yurtlarından çıkanları?” Vasıt tarafında Daraverdan kentinin halkını murat ediyor, aralarında ölet çıktı, onlar da kaçarak yurtlarını terk ettiler. Allah da onları öldürdü, sonra da onları ibret almalar: ve Allah'ın kaza ve kaderinden kaçış olmadığını iyice bilmeleri için dirilt-ti. Ya da İsrail oğullarından bir kavimdir, kralları onları cihada davet etti, onlar da ölüm korkusu ile firar ettiler; Allah da onları sekiz gün öldürdü, sonra da diriltti. “Binlerce olarak” yani çok idiler demektir. On bin oldukları, otuz bin oldukları, yetmiş bin oldukları söylenmiştir.

Onların müteellif (bir araya gelmiş, uzlaşmış) oldukları da söylenmiştir ki o zaman uluf, elf'in yahut alif'in çoğulu olur, kaid ve kuud gibi, vav da haliye olur. **"Ölüm korkusuyla"** mefulun lehtir (ölüm korkusundan demektir).

"Allah onlara "ölün" dedi". Yani Allah onlara ölün, dedi, onlar da öldüler, tıpkı: "Ol" der ve oluverir" (*En'am: 73*) ve diğer benzeri ayetler gibi. Mana da şöyledir: onlar Allah'ın emri ve dilemesiyle bir tek kişi gibi can verdiler. Şöyle de denilmiştir: Onlara bir melek seslendi, bunun Allah'a isnat edilmesi, onları korkutmak ve sarsmak içindir. **"Sonra diriltti"** şöyle denilmiştir: Hazkil aleyhisselam Daraverdan kentine uğradı, kemikleri kaval gibi olmuş ve organları dağılmıştı. Onlara şaştı, Allah da ona: Onlara, Allah'ın izni ile kalkın, diye seslenmesini vahyetti. O da seslendi, onlar da: Allah'ım, seni tenzih ederiz, senden başka ilah yoktur diyerek kalktılar. Kıssanın faydası Müslümanları cihadı teşvik etmek ve şehitliğe göğüs gerdirmektir. Onları tevekküle ve kazaya teslim olmaya heveslendirmektedir. **"Şüphesiz Allah insanlara karşı lütuf sahibidir"** şöyle ki ibret alsınlar ve kurtulsunlar diye onları diriltti ve basiret gözlerinin açılması için de onlara kıssayı anlattı. **"Fakat insanların çoğu şükretmezler"** yani ona gereği gibi şükretmezler demektir. Şükürden ibret almak ve kalp gözünün açılmasını anlamak da caizdir.

244- "Allah yolunda savaşın" ölümden kaçmanın insanı kurtarmadığını ve takdir edilenin mutlaka gerçekleşeceğini beyan ettikten sonra onlara savaş emretti. Zira ecelleri gelirse Allah yolunda iken gelmiş olur, yoksa zafer ve sevap kazanırlar. **"Bilin ki Allah hakkıyla işiticidir"** geri kalanın ve önde gidenin dediğini **"ve kemaliyle bilicidir"** içlerinde gizlediklerini. Arkasından da amellerinin karşılığını verecektir.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ
 أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصِطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾
 أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَآئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى
 إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّهِمْ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ
 اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا
 تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ
 أَخْرَجَنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَاءِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ
 تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

245 – Kimdir o ki Allah'a güzel bir ödünç versin de Allah da onu kendisi için birçok katlasın. Allah daraltır ve genişletir. Ancak ona döndürüleceksiniz.

246 – Musa'dan sonra İsrail oğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Hani onlar, Peygamberlerine: “Bize bir Kral gönder de Allah yolunda savaşalım” demişlerdi. O da: “Size savaş yazılırsa, savaşmanız sizden beklenir mi?” demişti. Onlar da: “Neden Allah yolunda savaşmayalım ki yurtlarımızdan çıkarılmışızdır” dediler. Savaş onlara yazılınca, içlerinden azı müstesna olmak üzere ondan yüz çevirdiler. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir.

245- “Men zellezi yukridullahe kardan (kimdir o ki Allah'a ödünç versin)” men istifhamiyedir, müpteda olarak mahallen merfudur, ‘za’ da haberidir “ellezi” de za’nın sıfatıdır yahut bedelidir. Allah’a ödünç vermeleri ona sevap umulacak amel takdim etmeye misaldir. “Kardan hasenen (güzel bir ödünç)” ihlasla ve gönül hoşluğu ile verilen ödünç yahut helal ve hoş ödünç demektir. Şöyle de denilmiştir: Karz-ı hasen nefisle mücadeledir ve Allah yolunda harcamadır. “Feyudaifehu (Allah da onu katlasın)” mükafatını demektir. Müşareket babından getirmesi mübalağa etmek, abartmak içindir. Asım manayı göz önüne alarak istifhamın cevabı olmak üzere nasb ile okumuştur. Çünkü men zellezi yukridullaha’nın manası, eyukridu ahadün lillahi (bir kimse Allah’a ödünç verir mi?) demektir. İbn Kesir de ref’ ve şedde ile

nuda'ifuhu, İbn Amir ile Yakup da nasb ile nuda'ifehu okumuşlardır.

"Ad'afen kesireten (birçok katlasın)" Allah'tan başkasının bilemeyeceği kadar çok demektir. Bire yedi yüz de denilmiştir. Ad'afen dı'f'ın çoğuludur, nasbı da mansup zamirden hal yahut ikinci meful olduğu içindir. Çünkü mudaafe'de değiştirme manası vardır. Ya da mastar olarak mansuptur, çünkü dı'f ism-i mastardır, cemi olması ise çeşitlilik içindir. **"Vallahu yakbidu ve yebsut (Allah daraltır ve genişletir)"** kimine kıt verir, kimine de bol verir, bunu da hikmetinin gereğine göre yapar. Binaenaleyh siz de Allah'ın bol verdiği nimette cimrilik etmeyin ki sefil olmayasınız. Nafi, Kisai, Bezzi ve Ebu Bekir sad ile okumuşlardır, A'raf suresindeki benzer **"ve zadeküm filhalkı bastaten"** (A'raf: 69) ayetinde de böyle okumuşlardır. **"Ancak ona döndürüleceksiniz"** takdim ettiğiniz şeye göre size karşılık verecektir.

246- "Elemtere ilelmeli min beni İsraille (İsrail oğullarından ileri gelenlerini görmedin mi?)" Mele' müşavere için toplanan cemaattir, tekili yoktur, kavim lafzı gibi, "min" ba'z manasındadır. **"Min ba'di musa (Musa'dan sonra)"** yani onun vefatından sonra demektir. **"Hani onlar Peygamberlerine demişlerdi"** O da Yuşa yahut Şem'un veyahut Samuel idi, **"ib'as lena meliken nükatıl (bize bir kral gönder de Allah yolunda savaşalım)"** demişlerdi". Bize bir kral ata da onun yanında savaşa kalkalım, savaşı o idare etsin, biz de komutlarını dinleyelim. Nükatıl emrin cevabı olarak meczumdur. Hal olarak ref' ile de okunmuştur ki, onu bize gönder de savaş durumunu takdir edelim, demektir. Ye ile de cevap ve melike'nin sıfatı olarak meczum ve merfu da (yukatıl, yukatılü) okunmuştur. **"Kale hel aseytüm in kütibe aleykümül kıtalü (o da: "Size savaş yazılırsa, savaşmamanız sizden beklenir mi" dedi)".** Asâ ile haberinin arasına şart girmiştir. Mana da şöyledir: Size savaş yazıldığı takdirde korkmanızı bekleyeyim mi? Bekleme fiilinin başına "hel" getirilmiştir, bu da beklenen şeyi sormak üzere iyice anlatmak ve zihinlere yerleştirmek içindir. Nafi sin'in kesri ile asiytüm okumuştur. **"Onlar da: "Neden Allah yolunda savaşmayalım ki yurtlarımızdan ve oğullarımızdan çıkarılmışızdır" dediler"** yani o savaşta ne çıkarımız olabilir ki yurtlardan çıkarılmak ve çocuklarımızdan ayrılmak gibi onu gerektirecek ve ona teşvik edecek şey karşımıza çıkmıştır. Olay şöyle cereyan etmiştir: Amalikalılardan Calut ve yanındakiler Akdeniz kıyısında Mısır'la Filistin arasında otururlardı. İsrail oğullarını yendiler, yurtlarını aldılar, evlatlarını esir ettiler. Kral çocuklarından da dört yüz kırk tane esir aldılar. **"Savaş onlara yazılınca, içlerinden azı müstesna olmak üzere ondan yüz çevirdiler"**. Bunlar da Bedir gazileri sayısınca üç yüz on üç kişi idiler. **"Allah zalimleri çok iyi bilmektedir"** bu da cihadı terk etmekle zulümlerine karşılık onlar için tehdittir.

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ
 مَلِكًا قَالُوا أَأَتَى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ
 بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ
 اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ
 وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
 ﴿٢٤٧﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ
 التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ
 آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي
 ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

247 - Peygamberleri onlara: Allah size Talut'u Kral gönderdi" dedi. Onlar da: "O üzerimize nasıl kral olur ki biz krallığa ondan daha haklıyız. Hem ona bolca mal da verilmiş değildir" dediler. Peygamberleri onlara: "Şüphesiz Allah onu size seçti ve ona ilimde ve vücutta üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah'ın rahmeti geniş, her şeyi bilendir" dedi.

248 - Peygamberleri onlara: "Onun Krallığının alameti size tabut'un gelmesidir ki onun içinde Rabbinizden bir sükunet ve Musa hanedanının, Harun ailesinin bıraktığı şeylerden bir kalıntı vardır. Onu melekler taşıyacaktır. Şüphesiz bunda eğer mü'min kimseler iseniz sizin için bir ibret vardır, dedi.

247- "Peygamberleri onlara: "Allah size Talut'u Kral olarak gönderdi, dedi". Talut İbranice'de Davud gibi özel isimdir. Onu Arapça tul'dan faluta vezninde saymak zorlamadır, gayri munsarif olması bunu kabul etmez. Rivayete göre Peygamberleri (Allah'ın selamı onun üzerine olsun) onlara bir kral göndermesi için Allah'a dua edince, ona kral olacak kimseyi ölçmek için bir sopa verildi. Ona da ancak Talut uydu. "Onlar da: "O bize nasıl kral olur?" dediler". Nereden kral olur

ve nasıl ehil olur? **“Biz krallığa ondan daha haklıyız. Hem ona bolca mal da verilmiş değildir”**. Durum şu ki biz krallığa miras ve imkân olarak ondan daha haklıyız. O fakirdir, destelenecek malı yoktur. Bunu şunun için dediler; çünkü Talut fakir idi, çoban yahut saka veyahut tabak idi. Bünyamin oğullarından idi, onlarda da peygamberlik ve krallık yoktu. Peygamberlik Yakup oğullarından Lavi evlatlarında, krallık da Yahuda evlatlarında idi. Aralarında bu iki kabileden çok insan vardı.

“Peygamberleri de onlara: Şüphesiz Allah onu size seçti ve ona ilimde ve vücutta bir üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah’ın rahmeti geniş, her şeyi bilendir, dedi”. Fakirliğinden ve soyunun düşüklüğünden dolayı kral olmasını kabullenemeyince onları birkaç açıdan reddetti: Birincisi, esas nokta şudur ki Allah onu seçti ve onu size tercih etti, o çıkarınızı sizden daha iyi bilir. İkincisi, onun şartı geniş ilim sahibi olmaktır ki o sayede siyaset işlerini bilme imkanı bulur. Vücut yatkınlığı (boy pos) da önemlidir, o sayede kalplerde yeri olur ve düşmana heybet salar. Daha iyi savaşır. Mühim olan bunlardır, sizin dedikleriniz değildir. Allah da bu iki hususta ona bol bol vermiştir. Talut o kadar uzun idi ki ayakta duran biri ona elini uzatırdı, başına ancak ulaşırdı. Üçüncüsü, mutlak olarak mülkün sahibi Allah’tır, onu dilediğine verir. Dördüncüsü, onun lütfu geniştir, fakire bolluk verir, onu zengin eder, ilim sahibidir, mülke kimin layık olduğunu iyi bilir.

248- “Peygamberleri onlara dedi” Allah’ın onu seçtiğine ve onu başlarına kral tayin ettiğine delil isteyince böyle dedi **“onun krallığının alameti size tabutun gelmesidir”** tabut sandık demektir, falut veznedir, tevb’ten gelir, o da dönmektir. Çünkü sandıktan çıkan ona tekrar gelir. Faul vezninde değildir, çünkü o, selis ve kalik gibi az bulunan bir kalıptır. Kim onu he ile okursa, onu te’den tebdil etmiş olur, tıpkı he’nin tenis te’sinden tebdil edildiği gibi, çünkü bu ikisi hems ve ziyadelik sıfatlarında ortaktır. Bundan Tevrat’ın sandığını murat etmiştir. Şimşir ağacından idi ve altın yaldızlı idi. Yaklaşık ikiye üç arşın boyutunda idi. **“Fihi sekinetün min rabbiküm (onun içinde Rabbinizden bir sükunet vardır)”** zamir ityana racidir yani onun gelmesinde sizin için huzur ve sükun vardır demektir. Ya da tabuta racidir ki onda huzur bulacağınız şey yani Tevrat vardır demektir. Musa aleyhisselam savaştığı zaman onu önüne alırdı, İsrail oğulları da bundan sükunet bulur, kaçmazlardı. Şöyle de denilmiştir: İçinde bir suret vardı, zebercet veya yakuttan idi, kedi başı ve kuyruğu gibi başı ve kuyruğu vardı, iki de kanadı vardı. O suret inlerdi, tabut da düşmana doğru saldırırdı, onlar da onu izlerlerdi. Durduğu zaman onlar da durur ve sebat ederlerdi, o zaman zafer kazanırlardı. Şöyle de denilmiştir: İçinde Âdem’den Mu-

hammed sallallahu aleyhi ve sellem'e kadar bütün peygamberlerin resimleri vardı. Şöyle denilmiştir: Tabut kalptir, içindeki sükunet de ilim ve ihlastır, onun gelmesi de kalbinin ilim ve vakarla dolmasıdır.

“Ve bakıyyetün mimma tereke alu musa ve alu harun (Musa hanelerinin ve Harun ailesinin bıraktığı şeylerden bir kalıntı vardır)”. Tevrat levhalarının kırıntısı, Musa'nın asası, elbiseleri, Harun'un sarığı vardı. Bu ikisinin âl'i oğulları ya da kendileri demektir. O zaman âl şanlarını yüceltmek için araya sıkıştırılmış (dolgu maddesi) olur. Ya da İsrail oğullarının peygamberleridir, çünkü onlar da o ikisinin amca oğullarıdır. “Onu melekler taşıyacaktır” Şöyle denilmiştir: Allah onu Musa'dan sonra kaldırdı, melekler de onu indirdi, onlar da buna bakıyorlardı. Şöyle de denilmiştir: Ondaki peygamberlerinin yanında idi, onun bereketiyle fetih isterlerdi, sonunda bozuldu, kafirler de onları mağlup ettiler. Tabut Calut'un toprağında idi, Talut gelinceye kadar orada kaldı. Başlarına bela geldi, sonunda beş şehirleri helak oldu. Bunun üzerine tabut'u uğursuz saydılar, onu iki öküzün üzerine koydular, onları melekler sürerek Talut'a getirdi. “Şüphesiz bunda eğer mü'min kimseler iseniz sizin için elbette bir ibret vardır”. Bunun peygamberin sözünün devamından olma veya Allah Teala'dan yeni bir hitap olma ihtimali de vardır.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ
بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ
فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنْ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا مِنْهُ
إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا
مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ
قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ
قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ

249 – Talut ordusu ile ayrılınca: “Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla sınayacaktır. Binaenaleyh kim ondan içerse, benden değildir. Kim ondan tatmazsa, o bendendir; ancak eliyle bir avuç alanlar hariç” dedi. Derken pek azı hariç ondan içtiler. Onu kendisi ve onunla beraber iman edenler geçince, “bugün bizim Calut’a ve ordusuna dayanacak gücümüz yoktur” dediler. Allah’a kavuşacaklarını düşünenler ise: “Nice az bir topluluk Allah’ın izni ile çok topluluğu yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir” dediler.

249- “Felemma fasala talutu bilcunudi (Talut ordusu ile ayrılınca)”. Amalika’lılarla savaşmak için onlarla memleketinden ayrılınca, infasale’nin aslı fasale nefsehu demektir, ancak çok kullanılınca mefulü hafzedilmiş, lazım (geçişsiz) gibi olmuştur. Rivayete göre onlara: Benimle ancak genç, dinamik ve işi olmayanlar çıksın, dedi. Seçtiği kimselerden seksen bin kişi toplandı. Vakit ayaz idi, bir çölden geçtiler, Allah’tan kendilerine bir ırmak akıtmasını istediler. **“Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla sınayacaktır, dedi”.** Bu teklifinize karşı sizi sınavan biri gibi muamele edecektir. **“Binaenaleyh kim ondan içerse, benden değildir”** benim taraftarlarımdan değildir yahut benimle birlik değildir, demektir. **“vemen lem yat’amhu feinnehu minni”** yani tatmazsa demektir. Taimiş şey’e yiyecek veya içecek olsun tatmak anlamındadır. Şair şöyle demiştir:

İstersem ne tatlı su ne de uyku tatmam (lem at’am).

Bunu yani içenin asi, içmeyen de muti olduğunu vahiyle bilmiştir, eğer peygamber ise, nitekim öyle denilmiştir. Ya da Peygamberin haber vermesiyle bilmiştir.

“İlla meniğterefe ğurfeten biyedihi” bu da femen şeribe’den istisnadır. İkinci cümlemin ondan önce gelmesi ona itina gösterildiği içindir, tıpkı **“inellezine amenu vellezine hadu...”** (Bakara: 62) ayetinde essaibune kavlinin haberin üzerine takdim edildiği gibi. Mana da çoğa değil de aza izin verilmesidir. İbn Amir ile Kufe’liler ğayn’in zammesiyle (ğurfeten) okumuşlardır. **“Derken pek azı hariç ondan içtiler”** yani yere eğilip sudan ağızlarıyla aldılar. Bunda aslolan suyu araçsız içmektir. Birincinin genel (kaplı kapsız) tutulması ise istisnanın muttasıl olması içindir. Ya da pek azı hariç aşırı derecede içtiler demektir. Mana dikkate alınarak ref’ ile kalilün de okunmuştur. Çünkü feşeribu minhü, felem yutîûhu demektir. Az olanlar da üç yüz on üç kişi idiler. Üç bin oldukları, bin oldukları da söylenmiştir. Rivayete göre avucuyla alanlara su, içmek ve kaba doldurmak için yetmiştir, bununla yetinmeyen de çok susamış, dudağı kurumuş ve yoluna devam edememiş-

tir. “Onu kendisi ve onunla beraber iman edenler geçince” yani ona muhalefet etmeyen azınlık demektir, “dediler” birbirlerine “bugün bizim Calut’a ve ordusuna dayanacak gücümüz yoktur” çünkü çok ve kuvvetli idiler.

“Allah’a kavuşacaklarını düşünenler ise dedi” yani onların içinden samimi olanlar, Allah’a kavuşacaklarını yakinen bilenler ve sevabını bekleyenler demektir ya da yakında şehit düşüp de Allah’a kavuşacaklarını bilenler demektir. Bunların onunla beraber direnç gösteren azınlık oldukları da söylenmiştir. “Kalu”daki cemi zamiri savaştan geri kaldıkları için özür dilemek ve azınlığı yalnız bırakmak isteyen hamiyetsizlere aittir. Sanki onlar bunu dediklerinde iki bölüğün arasında nehir vardı. “Nice az bir topluluk Allah’ın izni ile çok topluluğu yenmiştir”. Allah’ın izni ile hükmü ve tevfiği ile demektir. “Kem”in istifhamiye ve haberiye olma ihtimali vardır. “Min” de zait yahut beyan içindir. Fiet bir grup insan demektir, feevtü re’sehu’dan gelir ki birinin başını yarmaktır, ya da dönmek manasına fae’dan gelmektedir. Vezni de fia yahut file’tir. “Allah sabredenlerle beraberdir” zafer ve sevapla.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا
 رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا
 عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ
 وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاتَّيَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ
 وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ
 بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ
 ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَتْلُوهَا
 عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ﴿٢٥٢﴾

250 – Calut’a ve askerlerine karşı çıkınca: “Rabbimiz, üzerimize sabır dök ve ayaklarımızı kaydırma. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et” dediler.

251 – Derken Allah’ın izni ile onları yendiler. Davut, Calut’u öl-

dürdü. Allah da ona mülk ve hikmet verdi. Dilediğinden ona öğretti. Allah kimilerini kimileri ile önlemese idi, yeryüzü elbette bozulurdu. Fakat Allah alemlere karşı lütuf sahibidir.

252 – Bunlar Allah’ın ayetleridir; onları sana hak olarak okuyoruz. Ve şüphesiz sen gönderilen elçilerdensin.

250- “Calut’a ve askerlerine karşı çıkınca” yani onlara görünüp de yaklaşıncı **“Rabbimiz üzerimize sabır aktar ve ayaklarımızı kaydırma. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et, dediler”.** Yani dua ederek Allah’a sığındılar. Bunda belîğ (derin bir ifade) vardır; çünkü kalplerine işin dayanağı olan sabrı aktarmasını istediler, sonra da kaygan savaş alanında sabrın sonucu olan ayaklarının kaydırılmamasını istediler. En sonunda da bu ikisinden hasıl olan zaferi istediler.

251- “Derken Allah’ın izni ile onları yendiler” onları Allah’ın yardımını ile kırdılar yahut dualarına icabet etmekle yardımıyla birlikte yendiler demektir. **“Davut, Calut’u öldürdü”.** Şöyle denilmiştir: İşa, Talut’un askerlerinin içinde idi, yanında altı oğlu vardı. Davud ise yedincileri idi ve küçüktü. Sürü otlatıyordu, Allah, peygamberine Calut’u Davud’un öldüreceğini vahyetti. O da onu babasından istedi. Geldi, yolda onunla üçtaş konuştu: Sen bizi atarak Calut’u öldüreceksin, dedi. Onları torbasına koydu ve onları ona doğru attı, onu öldürdü. Sonra da Talut onu kızı ile evlendirdi. **“Allah ona mülk verdi”** yani İsrail oğullarının krallığını verdi. Davud’dan önce bir kral etrafında toplanmamışlardı. **“Ve hikmet verdi”** yani peygamberlik demektir. **“Ona dilediği şeylerden öğretti”** zırh dokuma, hayvanlar ve kuşlarla konuşma gibi. **“Velevla def’ullahi (Allah kimilerini kimileri ile önlemese idi yeryüzü elbette bozulurdu. Fakat Allah alemlere karşı lütuf sahibidir)”**. Eğer Allah bazı insanları bazılarıyla savmasa idi, kafirlere karşı Müslümanlara yardım etmese ve şerlerini def etmese idi galip gelir ve yeryüzünde bozgunculuk ederlerdi ya da uğursuzlukları yüzünden yeryüzü fesada giderdi. Nafi burada ve Hac suresinde difaulahi şeklinde okumuştur.

252- “Tilke ayatullahi (bunlar Allah’ın ayetleridir)” binlerce kişinin kıssasına, Talut’un krallığına, tabutun getirilmesine, zorbaların öldürülmesine ve Davud’un Calut’u öldürmesine işarettir. **“Onları sana hak olarak okuyoruz”** ne ehl-i kitabın ne de tarihçilerin şüphe etmeyecekleri şekilde gerçeğe mutabık olarak okuyoruz. **“Ve şüphesiz sen elbette gönderilen elçilerdensin”** çünkü bunları tanımadan ve kimseden dinlemeden haber verdin.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ
وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ
وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ
بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ
مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنْ
اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا
رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا
شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٥٤﴾

253 – İşte o elçilerin kimilerini kimilerine üstün kıldık. Onlardan kimileri ile Allah konuştu, kimilerini de derecelerle yükseltti. Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik ve onu Ruh'u'l – Kuds ile destekledik. Allah dileseydi onların ardından kendilerine açık deliller gelenler birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler; onlardan kimileri iman etti, kimileri de inkar etti. Eğer Allah dilesse idi, birbirlerini öldürmezlerdi. Allah dilediğini yapar.

254 – Ey iman edenler, onda ne alışveriş ne dostluk ne de şefaatin olmadığı gün gelmeden önce size rızık ettiklerimizden Allah yolunda harcayın. Kafirler zalimlerin ta kendileridir.

253- “Tilker rüsülü (işte o elçiler)” kıssaları Tevrat'ta zikredilen yahut Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bildirilen cemaate yahut peygamberler cemaatine işarettir, son durumda lam istiğrak içindir. “Onların kimilerini kimilerine üstün kıldık” ona başkasında olmayan özel menkıbeler verdik. “Minhüm men kellemallahu (onlardan kimileri ile Allah konuştu)” üstünlüğünü göstermektedir, o da Musa'dır. Musa ile Muhammed – ikisine de salat ve selam olsun – olduğu da söylenmiştir. Allah Musa ile onu seçtiği gece ve Tur dağında konuştu; Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile de miraç gecesinde iki yay kadar veya daha az mesafe kaldığı zaman konuştu. Bu ikisi arasında

ne kadar fark vardır! Nasb ile kellamallahe ve kâlemallahe de okunmuştur, çünkü sanki Allah'la konuşanla Allah da onunla konuşmuştur. Bunun içindir ki kelîmullah, mükâlimullah (karşılıklı konuşan) manasınadır da denilmiştir.

“Kimilerini de derecelerle yükseltti” onu başkasına birçok yünden üstün kıldı yahut da yüksek derecelerle demektir. O da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Çünkü ona özel olarak genel davet, kesin deliller, sürekli mucizeler, çağlar boyu devam edecek ayetler ve sayısız ilmî ve amelî faziletler verilmiştir. Kimileri diye kapalı bırakması şanını yüceltmek içindir. Sanki o, bu sıfattan dolayı bayrak şahsiyet gibidir, tayinine gerek yoktur. O, İbrahim aleyhisselam'dır da denilmiştir, Allah onu Halil (gözde) yapmıştır ki bütün derecelerın üstündedir. İdris aleyhisselam'dır da denilmiştir, çünkü Allah Teala onun için: “Onu yüksek bir yere kaldırdık” (*Meryem*: 57) demiştir. Ülülazım peygamberler de denilmiştir. **“Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik ve onu Ruh'u - Kuds ile destekledik”**. Onu özel olarak belirtmesi Yahudi ve Hıristiyanların onu tahkir ve tazimde ifrat ve tefrite gitmelerinden dolayıdır. Mucizeleri üstünlük sebebi kılınmıştır; çünkü onlar bir başkasında toplanmayan açık ayetler ve büyük mucizelerdir.

“Allah dileseydi” bütün insanları hidayet etmek isteseydi **“onların ardından birbirlerini öldürmezlerdi”** peygamberlerin ardından demektir. **“Kendilerine açık deliller geldikten sonra”** açık mucizeler demektir, dinde ihtilaf ettikleri ve birbirlerini saptırdıkları için **“fakat ayrılığa düştüler; onlardan kimi iman etti”** Allah'ın lütfundan dolayı peygamberlerin dinine sarıldığı için. **“Kimileri de inkar etti”** ondan dönüp ona yardım etmemekle. **“Eğer Allah dilese idi birbirlerini öldürmezlerdi”** bunu tekrar etmesi tekit içindir. **“Ama Allah dilediğini yapar”** dilediğini lütfundan dolayı muvaffak kılar, dilediğini de adaletinden dolayı başarısız kılar. Ayet peygamberlerin – onlara salat ve selam olsun – derecelerinin farklı olduğuna, bazılarını bazılarına üstün kılmanın caiz fakat kesin olduğuna – çünkü zan amelle ilgili şeylerdedir – olayların Allah'ın elinde olduğuna; hayır veya şer yahut iman veya inkar bakımından onun dilemesine bağlı olduğuna delildir.

254- **“Ey iman edenler, size rızık ettiklerimizden Allah yolunda harcayın”** size harcanmasını vacip kıldığımız şeyleri **“onda ne alışveriş ne dostluk ne de şefaatin olmadığı gün gelmeden önce”** o gün gelmeden önce ki onda ihmal ettiklerinizi telafi etmeye, azabından kurtulmaya gücünüz yetmez. Çünkü onda ne harcayacak bir şey ne azaptan kurtaracak bir fidye ne de size yardım edecek dostluk yoktur. Size yardım da etmezler, müsamaha da göstermezler. Allah'ın izin

verdiğinden ve konuşmasına razı olduğundan başkasına da şefaatt edilmez. Böyle biri yoktur ki onun size edeceği şefaata güvenesiniz de sizi sorumluluktan kurtara. (La bey'un vela hulletün vela şefatün) bu üçünün genelleme maksadıyla merfu olması, bunların aslında, nel fihi bey'un ev hulletün ev şefaattün manasına olmasındandır. İbn Kesir, Ebu Amr ve Yakup aslına bakarak fetha ile okumuşlardır. “Kafirler zalimlerin ta kendileridir” zekâtı terk edenleri murat ediyor; onlar zalimlerdir; çünkü nefislerine zulmetmişlerdir ya da malı olması gereken yere koymamışlardır. Zalimlerin yerine kafirlerin konulması da işi ağırlaştırmak ve tehdit etmek içindir. Tıpkı “men lem yehucce” yerine “ve men kefer” demesi gibi. Bir de zekât vermemenin kafirlerin sıfatı olmasındandır, çünkü Allah Teala “yazıklar olsun o müşriklere ki onlar zekat vermezler” (Fussilet: 6, 7) demiştir.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ

الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا
فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ
أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا
شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا

وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

255 – Allah öyle Allah'tır ki ondan başka İlah yoktur. Gerçek hayat sahibidir, her şeyi ayakta tutandır. Onu ne uyuklama ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde ne varsa onundur. Onun izni olmadan onun yanında kim şefaatt edebilir? O kullarının önlerindeki ve arkalarındaki bilir. Onun dilediğinden başka onun ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar. Onun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları korumak ona ağır gelmez. O, çok yüce, çok büyüktür.

255- “Allahu la ilahe illa hu” müpteda ve haberdır, mana da şöyledir: İbadete layık ancak Allah vardır. Nahivciler burada haberin gizlenmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir, mesela filvücud yahut yesihhu en yucedu gibi. “el-hayyu” ellezi yesihhut en ya'leme ve yakdire bil-

mesi ve kudret sahibi olması sahih olan) demektir. Ona isnadı sahih olan her şey de vaciptir, zeval bulmaz, onda bilfiil mevcuttur, çünkü o, varlık onda kuvvet ve imkan halinde olmaktan münezzehtir. “El-kayyum” halkı devamlı idare ve muhafaza edendir. Kayyum fey’ul veznindedir, kame bilemri’den gelir ki bir şeyi yapmak ve muhafaza etmektir. El-kayyam ve el-kayyim de okunmuştur. “La te’huzuhu sinetün vela nevm” sine uykudan önce görülen gevşeme, uyuklamadır. Şair İbn Rakka’ şöyle demiştir:

*Uykuludur, uyku ona okunu attı, isabet ettirdi, yere düştü
Gözlerinde uyuklama vardır, uykuda değildir.*

Uyku canlılara mideden yükselen buharların rutubetinden dolayı beyin sinirlerinin gevşemesinden meydana gelen bir haldir. Öyle ki dış duyuların hisleri direkt olarak durur. Mübalağa için olumsuz cümlede ne uyur ne de uyuklar demek lazım gelirken varlık durumu dikkate alınarak önce uyuklama, sonra uyku zikredilmiştir. Cümle teşbihi bertaraf etmekte ve hay ve kayyum olmasını tekit etmektedir. Çünkü uyuklama ve uykunun tuttuğu kimsenin hayatı arızalıdır, muhafaza ve tedbiri eksiktir. Bunun içindir ki hem bunda hem de arkasındaki cümlelerde atıf edatı terk edilmiştir. “Göklerde ve yerde ne varsa onundur” bu da kayyumiyetini iyice pekiştirmedir ve tek ilah olduğunun delilidir. Bu ikisinde bulunan şeylerden maksat gerçekten veya hükmen onlara dahil olan şeylerdir. Bu da: Göklerin, yerin ve onlardaki şeylerin mülkü ona aittir, sözünden daha derindir. “Onun izni olmadan onun yanında kim şefaate edebilir?” bu da şanınin büyüklüğünü ve ona benzeyen yahut yakın olan birinin bulunmadığını beyan etmektedir. O nedenle o kimse istediği şeyi şefaate ve rica yoluyla bile def edemez, kaldı ki inat ve düşmanlıkla etsin!

“Yalemu ma beyne eydihim (o kullarının önlerindeki ve aralarındaki bilir)” öncelerini ve sonralarını demektir yahut aksinedir; çünkü geleceğe döndüğün zaman geçmişe arka dönmüş vaziyettesin. Ya da dünya ve ahiret işlerini bilir demektir ya da aksidir ya da duyularla algıladıkları ve akılla idrak ettikleri şeyleri demektir. Ya da idrak ettikleri ve etmedikleri şeyleri demektir. Hüm zamiri göklerde ve yerde olanlara racidir, çünkü içlerinde akıllılar vardır ya da menzellezi’de ze’nin delalet ettiği meleklerden ve peygamberlerden dolayıdır. “Onun ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar” onun bildirdiği şeylerden “ancak dilediğini” bilmelerini istediği şeyi kavrarlar. Makabline atfı da ikisinin toplamının onun birliğine tam delalet eden zatî ilmin yalnız onda olduğunu göstermesindendir. “Onun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır” azametini tasvir ve soyut bir temsildir; Allah Teala’nın:

“Allah’ı hakkı ile takdir edemediler” (*En’am: 91*) ve “bütün yer kıyamet gününde kabza-i kudretindedir, gökler de sağ eliyle dürülmüştür” (*Zümer: 67*) kavli gibidir. Gerçekte ne kürsü vardır ne de oturan. Şöyle de denilmiştir: Onun kürsüsü ilminden yahut mülkünden mecazdır. Alimin ve Kralın kürsüsünden alınmıştır. Şöyle de denilmiştir: Kürsi Arş’in önünde bir cisimdir. Bunun içindir ki ona kürsi denilmiştir. Yedi kat gökleri kuşatmıştır, çünkü aleyhisselam Efendimiz şöyle demiştir: Yedi kat gökler ve yedi kat yerler kürsinin yanında çöle atılmış bir halka gibidir. Arş’in kürsüye üstünlüğü de çölün o halkaya üstünlüğü gibidir. Belki de o burçlar tabakası dediğimiz meşhur yörüngedir. O aslında oturanın çapına göre üzerine oturulacak şeydir. Sanki kirsten gelmektedir ki keçeleşmiş demektir.

“**Vela yeuduhu**” ona ağır gelmez demektir, eved’den gelir ki eğrilik manasınadır. “**Onları korumak**” yani hifzus semavati valardı (göklere ve yeri korumak) demektir ki fail hazfedilmiş ve mastar mefule muzafe olmuştur. “**vehüvel aliyyül azim**” o eş ve benzerlerden yücedir. “**el – azim**” ona nisbetle her şey pek küçük demektir. Bu ayet ilahi ana meseleleri içine almaktadır, çünkü şunlara delalet etmektedir: Allah Teala vardır ve birdir, hayat sıfatı ile muttasıftır. Varlığı zatı dolayısıyladır, başkasını kendisi icat etmiştir. Çünkü kayyum bizatihi var olan ve başkasını ayakta tutan demektir. Mekandan, bir şeyin içine girmekten, değişmekten ve gevşemekten münezzehtir. Diğer bedenlere benzemez, ruhlara arız olan şey ona arız olmaz. Maddi ve manevi mülkün sahibidir, asılları ve teferruatı var edendir. Yakalaması çetindir, izin almayan onun yanında şefaata edemez. Önemli ve önemsiz, küllî ve cüz’î her şeyi bilir. Mülkü ve kudreti geniştir, hiçbir zor şey ona ağır gelmez, hiçbir şey onu işinden alıkoymaz. İdraklerin kavrayamayacağı kadar yücedir. Fehimlerin kuşatamayacağı kadar büyüktür. Bunun içindir ki aleyhisselam Efendimiz şöyle demiştir: Kur’an’da en büyük ayet ayetel kürsi’dir. Kim onu okursa, Allah onun için bir melek yaratır, iyiliklerini ertesi gün o ana kadar yazar ve kötülüklerini siler. Ve şöyle demiştir: Kim her namazın arkasından ayetel kürsiyi okursa, cennete girmesine ancak ölüm mani olur. Ona ancak ya siddik veya abit devam eder. Onu kim yatağına çekildiği zaman okursa, Allah onu, komşusunu ve çevresindeki evleri kazadan, beladan korur.

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ
الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنِ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ
بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

256 – Dinde zorlama yoktur; doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Artık kim tağutu inkar ederse, kopmayan bir kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir.

256- “Dinde zorlama yoktur” çünkü aslında zorlama başkasını hayırlı görmediği bir işi yapmaya mahkum etmektir. Zorlama yoktur ancak **“doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır”** iman küfürden açık ayetlerle meydana çıkmıştır. Deliller imanın ebedi saadete götüren doğruluk, küfrün de sonsuz mutsuzluğa sevk eden sapıklık olduğunu göstermiştir. Akıllı kimse bunu ne zaman fark ederse, nefsi mutluluk ve başarıyı elde etmek için imana koşar, zorlamaya ve baskıya ihtiyaç duymaz. Şöyle de denilmiştir: Bu, yasak manasında haberdır, yani dinde zorlamayın, demektir. Bu da ya geneldir, Allah Teala'nın: “Kafirler ve münafıklarla cihat et, onlara sert davran” (*Tevbe: 73; Tahrim: 9*) ayetleriyle nesh edilmiştir ya da ehl-i kitaba mahsustur. Çünkü rivayet edildiğine göre bir Ensari'nin iki oğlu vardı, İslam gelmeden önce Hristiyan oldular. Sonra da Medine'ye geldiler. Babaları yakalarına yapıştı ve: Allah'a yemin ederim ki Müslüman olmadıkça sizi bırakmam, dedi. Onlar da kabul etmediler; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e başvurdular. Ensari: Ya Resulallah, canımın yarısı gözümün önünde ateşe mi girsin, dedi? Ayet bunun üzerine indi. Efendimiz de onları salıverdi.

“Artık kim tağutu inkar ederse” şeytanı yahut putları veyahut Allah'tan başka ibadet edilen veya Allah'a ibadetten alıkoyan şeyi inkar ederse, demektir. Tağut faalut veznindedir, ayn'ı lam'a kalp olmuştur. “Allah'a iman ederse” birlemek ve peygamberleri tasdik etmekle **“en sağlam kulpa yapışmıştır”** nefsinden böyle sağlam bir ipe sarılmayı istemiş, demektir. Bu da hakka sarılanın doğru görüş ve mantıklı muhakemesi için istiare edilmiştir. “**Lenfisame leha (kopmayan)**” kesilmeyen demektir. Fesamtuhu fenfesame denir ki bir şeyi koparmaktır. “Allah hakkıyla işitendir” sözleri, **“kemaliyle bilendir”** niyetleri, belki de bu münafıklık için tehdittir.

اللَّهُ وَلِىُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
 وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَائُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ
 النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا
 خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِى حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِى رَبِّهِ
 أَنْ أَتِيَهُ اللَّهُ الْمَلِكُ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّىَ الَّذِى يُحِبُّ
 وَيُمِيتُ قَدْ آتَانَا أَحْسَى وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِى
 بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
 الَّذِى كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

257 – Allah iman edenlerin yardımcısıdır; onları karanlıktan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin ise dostları tağuttur; onları nurdan karanlıklara çıkarır. İşte onlar cehennem arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalıcıdır.

258 – Allah kendisine mülk vermesi dolayısıyla Rabbisi hususunda İbrahim’le tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, “benim Rabbim diriltir ve öldürür” demişti de. O da: “Ben de diriltir ve öldürürüm” demişti. İbrahim: “Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir; sen de onu batıdan getir” dedi de o kafir lal olup kaldı. Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

257- “Allahu veliyyül lezine amenu” Allah iman edenleri sevendir yahut işlerini görendir. İman edenlerden maksat iman etmek isteyen ve onun ilminde mü'min olduğu sabit olan kimsedir, “onları çıkarır” hidayet ve tevfiği ile “karanlıklardan” cahilliğin, nefse uymanın, küfre götüren vesvese ve şüphelerin kabulü karanlıklarından “nura” imana götüren hidayete demektir. (Yuhricühüm fiili) haber ba’de haberdır ya da haberdeki gizli zamirden haldir yahut mevsuldan yahut her ikisinden haldir yahut da açıklama mahiyetinde yeni söz başıdır ya da velayet durumunu tesbit etmektedir. “Kafirlerin ise dostları tağuttur” yani şeytanlardır ya da nefsi arzudan, şeytanlardan ve saireden sapıtıcı şeylerdir. “Onları nurdan karanlıklara çıkarır” fitratla birlikte

kendilerine verilen nurdan küfre, kabiliyet bozukluğuna ve şehvetlere dalmaya çıkarır. Ya da açık delillerden şüphe ve tereddütlerin karanlıklarına çıkarır demektir. Şöyle de denilmiştir: Bu ayet İslam dininden dönen bir topluluk hakkında inmiştir. Çıkarmanın tağuta isnat edilmesi sebep olması dolayısıyladır, bu da Allah Teala'nın kudret ve iradesinin ona taallukuna mani değildir. **“İşte onlar cehennem arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalıcıdırılar”** tehdit ve uyarıdır. Mü'minlere va'dedilenin belirtilmemesi belki de şanlarının yüceliğindendir (buna gerek duyulmamıştır).

258- “Allah kendisine mülk vermesi dolayısıyla Rabbisi hususunda İbrahim’le tartışanı görmedin mi?” Nemrud’un tartışmasına ve ahmaklığına dikkatimizi çekmektedir. **“En atahullahül mülke”** lien atahu demektir, yani mülk vermesi onu şımarttı ve onu tartışmaya sevk etti. Ya da şükretmesi gerekirken tartışmaya başladı, demektir, mesela: Sana iyilik ettim diye benimle düşmanlık ediyorsun sözü gibi, ya da Allah ona mülk verdiği zaman tartıştı demektir. Bu da Mutezilelerden Allah kafire mülk vermez diyenlere karşı bir delildir. **“İz kale ibrahimü”** bu da hâcce fiilinin zarfıdır yahut ikinci itibara göre Allah'ın ona mülk vermesinden bedeldir. **“Rabbîyellezi yuhyi ve yümit (benim Rabbim diriltir ve öldürür)”** bedenlerde hayatı ve ölümü yaratır. Hamze ye'yi atarak (rabbillezi) okumuştur. **“Kale ene uhyi ve ümit (o da: Ben de diriltir ve öldürürüm, dedi)”** katili affetmek ve öldürmekle. Nafi elifle (enâ) okumuştur.

“İbrahim: Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir; sen de onu batıdan getir” dedi” İbrahim onu susturmak için bozuk itirazından yüz çevirdi, kendi üslubuyla altından kalkamayacağı bir delil getirmeye geçti. Bu, aslında Allah'ın kudreti dahilinde olup da başkasının yapamayacağı kapalı bir misalden açık bir misale geçmektir, yoksa bir delilden diğerine geçmek değildir. Belki de Nemrut Allah'ın her yaptığını yapacağını iddia etmişti; İbrahim de bu şekilde oyununu bozdu. Onu buna mülkten şımarması, ahmaklığı veya hulul (Allah'ın bazı şeylerin içine girme) inancı sevk etmişti. Şöyle de denilmiştir: İbrahim aleyhisselam putları kırınca Nemrut onu birkaç gün hapsedti, sonra yakmak için onu çıkardı, ona: Beni davet ettiğin Rabbin kim, dedi? O konuda tartıştı. **“Fe buhitellezi kefer (o kafir lal oldu)”** dili tutuldu. Behete şeklinde de okunmuştur ki, İbrahim o kafiri mağlup etti, demektir.

“Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez”. Hidayeti kabul etmek istememekle nefislerine zulmedenlere demektir. Şöyle de denilmiştir: Onları delil getirme durumuna yahut kurtuluş yoluna yahut kıyamette cennet yoluna hidayet etmez demektir.

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ
 أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ
 بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتُ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ
 بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ
 يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ
 إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا
 تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾

259 – Yahut o kimse gibisini görmedin mi ki çatıları üzerine çökmüş bir kasabaya uğradı: “Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltecek” dedi. Allah da onu yüz yıl öldürdü, sonra da diriltti. Ona: “Ne kadar eğlendin?” dedi. O da: “Bir gün yahut bir kısmı” dedi. Allah: “Hayır, yüz yıl ölü kaldın; yiyeceğine ve içeceğine bak; bozulmamış. Eşğine de bak; seni insanlara ibret yapmak istiyoruz. Kemiklere bak; onları nasıl birleştiriyor; sonra da onlara et giydiriyoruz” dedi. Durum kendisi için belli olunca: “Artık biliyorum ki Allah her şeye kadirdir” dedi.

259- “Ev kellezi merre ala karyetin” takdiri ev ereeyte mislellezi demektir, elemtere illelezi hâcce buna dalalet ettiği için hazfedilmiştir. Teşbih harfî kâf ile tahsis edilmesi, şunun içindir, çünkü diriltmeyi inkar eden çoktur, nasıl olduğunu bilmeyen ise sayılamayacak kadar daha çoktur, ama tanrılık iddia eden öyle değildir. Kâf’ın zait olduğu da söylenmiştir, kelâmın takdiri elemtere illelezi hâcce evillezi merre şeklindedir. Şöyle de denilmiştir: Bu, manaya göre bir atıftır, sanki kellezi hâcce ev kellezi merre denilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Bu, İbrahim’in sözündendir, bunu ona karşılık vermek için söylemiştir, takdiri de şöyledir: İn künte tuhyi feahyi keihyaillahi ... eğer sen de diriltirsen Allah Teala’nın geçen o kimseyi dirilttiği gibi dirilt. O da Üzeyr bin Şerhiya’dır yahut Hızır’dır, yahut yeniden dirilmeyi inkar eden kafirdir. Olayın Nemrut’la geçmesi de bunu teyid eder. Kent Kudüs’tür, Buhtunassar onu harap etmişti. Bunun ondan binlerce

kimsenin çıktığı kent olduğu ve diğer bir yer olduğu da söylenmiştir. Karye kara'dan gelir ki toplamak manasınadır. **"Çatıları üzerine çökmüş"** boşalmış, duvarları tavanının üzerine çökmüştür. **"Enna yuhyi (Allah bunu ölümünden sonra nasıl diriltir, dedi?)"** nasıl dirilteceğini bilmediğini itiraf etmekte ve diriltene gözünde büyütmektedir, eğer bunu diyen mü'min ise. Diriltmeyi uzak gördüğü için demiştir, eğer diyen kafir ise. **"Enna"** zarf olarak mahallen mansuptur, ev manasınadır ya da hal olarak mansuptur, keyfe manasınadır. **"Allah onu yüz yıl öldürdü"** Allah onu yüz yıl ölü bıraktı yahut öldürdü de yüz yıl ölü bıraktı, demektir. **"Sonra diriltti"** yani dirilterek kaldırdı.

"Ne kadar eğleştin, dedi?" diyen Allah'tır, kafir de olsa onunla konuşması dirildikten sonra iman etmesinden yahut iman etmeye yaklaşmasındandır. Bunun bir melek veyahut bir peygamber olduğu da söylenmiştir. **"O da: Bir gün yahut bir kısmı, dedi"** zan ile konuşan biri gibi. Şöyle de denilmiştir: O kuşluk vakti öldü, yüz yıl sonra akşamdan az önce dirildi; güneşe bakmadan önce bir gün, dedi, sonra dönüp baktı, güneşin bir kısmının batmadığını görünce o dediğinden dönerek: Yahut bir kısmı, dedi. **"O da: Hayır, yüz yıl kaldın; yiyeceğine ve içeceğine bak; bozulmamış, dedi"**. Zamanın geçmesiyle bozulmamış. Lem yetesenneh bu sene'den türetilmiştir, he de kelimenin aslındadır, eğer sene'nin lamel fiili he takdir edilirse, sekte he'sidir, eğer vav takdir edilirse. Şöyle denilmiştir: Aslı lem yetesennen'dir, hamein mesnun'dan gelir (kokuşmuş çamur) bu durumda ikinci nun harf-i illete çevrilmiştir, tıpkı takaddal bazı kavlinde olduğu gibi. Zamirinin müfred olması yiyecek ve içeceğin bir cins gibi olmasındandır. Şöyle de denilmiştir: Yiyeceği incir yahut yaş üzüm idi, içeceği de meyve suyu idi ya da süt idi ve olduğu gibi duruyordu. Hamze ile Kisai vasl halinde he'siz olarak lem yetesenne okumuşlardır. **"Eşegine de bak"** kemikleri nasıl dağılmış yahut ona bak, bağladığın gibi sapa sağlam duruyor. Onu susuz ve yemsiz koruduk, yiyecek ve içeceğini de bozulmaktan koruduğumuz gibi. Birincisi hale ve arkadakine daha uygundur. **"Seni insanlara ibret yapmak istiyoruz"** yani bunu seni örnek kılmak için yapıyoruz demektir. Rivayete göre eşeğinin üzerinde kavmine geldi ve: Ben Üzeyr'im, dedi. Onlar da inanmadılar. O da Tevrat'ı ezberden okudu, ondan önce onu kimse ezberlememişti, böylece onu tanıdılar ve: O, Allah'ın oğludur, dediler. Şöyle denilmiştir: Evine döndüğü zaman genç idi, evlatları ise ihtiyarlamış idi. Onlara konuştuğu zaman: Yüz yıllık söz dediler.

"Kemiklere bak" yani merkebin kemiklerine demektir yahut diriltilmelerinden şaşıtı ölümlerin kemiklerine demektir. **"keyfe nünşi-**

zûha” onları nasıl dirilteceğiz yahut birbirinin üzerine koyup monta edeceğiz. Keyfe, nünşizûha ile mansuptur, cümle de izam’dan haldir yani kemiklere diriltilmiş olarak bak, demektir. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Yakup nünşirûha okumuşlardır ki enşerallahul mevta (Allah’ın ölüleri diriltmesin)den gelir. Nenşürûha da okunmuştur ki enşere manasından neşere’den gelir. **“Sonra da onlara et giydiriyoruz. “Felamma tebeyyene”** bunun faili gizlidir, arkasındaki onu tefsir etmektedir, takdiri şöyledir: Felemma tebeyyene lehu ennallahe ala külli şeyin kadir. **“Kale a’lemu ennallahe ala külli şeyin kadir (artık biliyorum ki Allah her şeye kadirdir)”**. Birincisi hafzedilmiştir, çünkü ikincisi ya da daha öncesi ona delalet etmektedir yani felamma tebeyyene lehu ma üşkile aleyhi (müşkülü hallolunca) demektir. Hamze ile Kisai emir tarzında i’lem okumuşlardır. Emreden de karşısındakidir yahut bizzat kendisidir, azarlamak niyetiyle kendi nefesine hitap etmiştir.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ
تُؤْمِنْ قُلْ بَلَىٰ وَلَكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ
الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ
جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ ٢٦٠

260 – Hani İbrahim: “Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster” demişti de, o da: “İman etmedin mi?” demişti. İbrahim: “Hayır, öyle değil, ancak kalbim yatışsın diye istedim” demişti. Rabbi: “Öyleyse dört kuş yakala; onları kendine çevir, sonra da her dağın üzerine onlardan birer parça bırak, daha sonra da onları çağır; sana koşarak geleceklerdir. Bil ki şüphesiz Allah mutlak galliptir, hikmet sahibidir.

260- “Hani İbrahim: “Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, demişti” bunu istemesi görerek bilmek istemesindendir. Şöyle de denilmiştir: Nemrut: Ben de diriltir ve öldürürüm deyince, ona: Allah Teala’nın dirilmesi bedene ruhu iade etmesiyledir, dedi. Nemrut da ona: Sen onu gördün mü dedi? Evet diyemedi, başka bir tespiti geçti,

sonra da bir daha sorulduğu zaman cevaptan emin olması için Rabbinden bunu göstermesini istedi. “İman etmedin mi, dedi?” benim yeniden kemikleri monta ederek ve can vererek ölüleri diriltmeye gücümün yettiğine inanmadın mı? Onun iman bakımından en sağlam bir kişi olduğunu çok iyi bildiği halde böyle demesi, Allah'ın cevap verdiği şeyle cevap verip de duyanların da maksadını anlamaları içindir. “Hayır öyle değil, ancak kalbim yatışsın diye istedim, demişti” Yani evet iman ettim, ancak bunu istedim ki vahiy ve istidlal (delil)'e bir de gözle görmem ilave edilsin de basiretim ve kalbimin huzuru artsın. “Rabbi de. Öyleyse dört kuş yakala, dedi”. Bunların tavus, horoz, karga ve güvercin olduğu söylenmiştir. Kimisi de güvercinin yerine kartal demiştir. Bunda şuna ima vardır ki nefsi diriltmek; ancak tavusun sıfatı olan şehvet ve süsleri sevmeyi öldürmekle; horozun meşhur niteliği olan saldırıyı öldürmekle, karganın sıfatı olan adi şeyleri sevme ve uzun hülyalara dalmayı öldürmekle ve güvercinin damgası olan yükseklerle çıkma ve nefsanî arzulara koşma isteğini azaltma ile mümkündür. Özellikle kuşun seçilmesi de onun insana en yakın olmasından ve hayvan hususiyetini kendinde en iyi bulundurmasındandır. Tayr da mastardır, isim olmuştur ya da sahb vezninde cemi'dir.

“Fe surhünne ileyke” onları kendine çek, yakınına al ki iyice düşünesin de renkleri ayırasın ve dirildikten sonra karıştırmayasın. Hamze ile Yakup kesre ile fesırhünne okumuşlardır, bu ikisi de lügattir. Şair şöyle demiştir:

*Boyunlarını eğmek onlarda karakter değildir;
Ancak mızrakların uçları onları eğmiştir.*

(Burada sara yasuru babı kullanılmıştır). Bir şair de şöyle demiştir:

Sevgilinin yanlardaki saçının aşırı derecede çokluğu boynunu aşağı çekmektedir,

Ağır asma salkımlarının dalları yere doğru çektiği gibi.

(Burada da sara yesıru babı kullanılmıştır).

Sad'ın zammı ve kesri ile iki lügat olan fesurhuünne sarrahu yesuru ve yesıru'dan gelmekle şeddeli de okunmuştur ki toplamak manasınadır. Tasriyeden gelerek fesarrahuünne de okunmuştur ki bu da toplamak manasınadır. “Sonra da her dağın üzerine onlardan birer parça bırak” yani onları parçala, parçalarını çevrendeki dağların üzerine dağıt. Bunun dört olduğu söylenmişti. Yedi olduğu da söylenmiştir. Ebu Bekir, her yerde cüz'en ve ze'nin zammı ile cüzüen okumuştur.

“Sonra onları çağır” onlara: Allah Teala'nın izni ile gelin, de. “Sana

koşarak geleceklerdir” uçarak ya da yürüyerek hızla gelecektir. Şöyle de rivayet edilmiştir: Onları boğazlamasını, tüylerini yolmasını, parçalara ayırmasını, başlarını saklamasını ve diğer cüzlerini birbirine karıştırıp dağların başlarına dağıtmasını sonra da onları çağırmasını emretmiştir. O da bunları yaptı. Her parça diğerinin yanına uçtu, sonunda ceset haline geldi, sonra da gidip başlarıyla birleştiler. Bunda şuna işaret vardır ki nefsin ebedi hayatla yaşatmak isteyen, beden güçlerinin üzerine gidip onları öldürmeli ve birbirine katmalı ki şiddeti kırılsın. Onları akıl ve şariat daveti ile çağırdığı zaman beklemekten itaat etsinler. İbrahim aleyhisselam'ın üstünlüğünü, yalvarmadaki bereketini ve istemedeki hüsn-ü edebini göstermede şu yeter ki Allah Teala ona istediğini derhal göstermiş, Üzeyr'e ise yüz yıl ölü olarak beklettikten sonra göstermiştir. **“Bil ki şüphesiz Allah galiptir”** istediği şeyden engellenemez, **“hikmet sahibidir”** yaptığı ve yapmadığı her şeyde üstün hikmet sahibidir.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ
وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾ الَّذِينَ
يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يَتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا
مِنَّا وَلَا اتَّقَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾

261 – Mallarını Allah yolunda harcayanların hali yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan tohumun hali gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın rahmeti geniştir, her şeyi bilendir.

262 – Mallarını Allah yolunda harcadıysa da sonra o harcadıklarını arkasından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin mükafatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de.

261- “Meselüllelerine yünfikune emvalehüm fi sebilillahi kemeseli habbetin” yani meselü nefekatihim kemeseli habbetin yahut muzafın hazfı ile meselühüm kemeseli baziri habbetin (onların hali bir tohum

saçanın hali gibidir). **“Yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan tohumun hali gibidir”** bitirmeyi tohuma isnat etmesi sebeplerden biri olması nedeniyledir, nitekim yere ve suya da isnat edilir. Gerçek bitiren Allah’tır. Mana da şöyledir: Ondandır bir gövde çıkar, ondan da yedi dal ayrılır. Her birinde içinde yüz habbe bulunan bir başak olur. Bu, bir temsildir, ille de olması şart değildir. Bazen mısırdaki, akdaru da ve buğdayda verimli topraklarda olur da. **“Allah kat kat verir”** bu şekilde katlar **“dilediğine”**, lütfu ile ve Allah yolunda harcayanın ihlas ve zahmetine göre. Bunun içindir ki amellerin sevap miktarları da farklı olur. **“Allah’ın rahmeti geniştir”** vereceği fazlalığı onun için daraltmaz **“her şeyi bilendir”** harcayanın niyetini ve harcadığı miktarı bilir.

262- “Mallarını Allah yolunda harcıyıp da sonra o harcadıklarının arkasından başa kakmayan ve eziyet etmeyenlerin mükafatları” Hazreti Osman radiyallahu anh hakkında inmiştir. Çünkü o zorluk ordusunda bin deveyi semeri ve çulu ile beraber donattı. Abdurrahman bin Avf radiyallahu anh hakkında da inmiştir. Çünkü o da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’e sadaka olarak dört bin dirhem getirdi. Ayette geçen menn iyilik ettiği kimseye iyiliğini saymak, başına kakmaktır. Eziyet de verdiği nimetten dolayı ona karşı böbürlenmektir. Burada geçen sümme edatı, Allah yolunda harcamakla başa kakıp eziyet etmenin arasında fark olduğunu gösterir. **“Mükafatları Rablerinin katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyecekler de”** müsne-dün ileyhte şart manası olmakla beraber fe edatının gelmemesi (le-hüm) onlar bunu yapmasalar da bu işin ehli olmalarındandır, ya bir de yaparlarsa onlara ne karşılık verilir!

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ

صَدَقَةٍ يَتَّبِعُهَا أَذًى وَ اللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَلَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ
رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ
صَفْوَانَ عَلَيْهِ تَرَابٌ فَاصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ
عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾

263 – Güzel bir söz ve ayıp örtme, arkasından eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır. Allah zengindir, çok yumuşaktır.

264 – Ey iman edenler, malınızı insanlara gösteriş için harcayan ve Allah’a ve ahiret gününe inanmayan gibi sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın. Bunun hali, üzerinde toprak bulunan ve şiddetli yağmurun değip de katı taş halinde bıraktığı kaygan kayanın hali gibidir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah kafirler topluluğuna hidayet etmez.

263- “Güzel bir söz” iyi bir karşılık “ve bağışlama” isteyen den ve isteğinden geçme yahut güzel karşılık vermekle Allah’ın bağışına nail olma ya da isteyenin karşı tarafı mazur görüp ihtiyacı kapatmamasını bağışlaması “hayrun min sadakatin (arkasından eziyet gelen sadakadan daha hayırlıdır)” o ikisinin (kavlun ve mağfiretün) haberidir. nekire olduğu halde müpteda olabilmesi, sıfatla tahsis edilmesinden- dir. “Allah zengindir” başa kakarak ve eziyet ederek vermekten “çok yumuşaktır” başa kakan ve eziyet edene hemen ceza vermekten.

264- “Ey iman edenler, sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın” sevabını bu ikisinden her biriyle iptal etmeyin “malınızı insanlara gösteriş için ve Allah’a ve ahiret gününe inanmayan kimse gibi”. Harcamasıyla gösteriş yapan ne Allah rızasını ne de ahiret sevabını ummayan münafık gibi iptal etmeyin ya da insanlara gösteriş için harcayana benzer şekilde iptal etmeyin. (kellezi yünfiku’daki) kâf mastar yahut hal olarak mahallen mansuptur, riae de onun mefulunleh’i yahut hali olarak mansuptur, mana da göstererek demektir. Yahut da mastar olarak mansuptur ki infakan riyaen demek-

tir. “Onun hali” yani gösteriş için harcayanın hali “kaygan taşın hali gibidir” düz bir taşın hali gibidir, “üzerinde toprak olup da şiddetli yağmurun değdiği taş gibi”. Burada geçen vabil iri damlalı yağmur demektir. “Bunlar kazandıkları hiçbir şeye sahip olamazlar” riya için yaptıklarından yararlanamazlar ve sevabını bulamazlar. Zamir mana itibarı ile infak edene racidir, çünkü ondan maksat cins yahut cemidir, mesela şu şiirde olduğu gibi:

Felec mevkiinde helak olan

Ey Halid'in anası, onlar toplumdur toplumun hepsidir.

(Burada geçen ellezi çoğul manasınadır).

“Allah kafirler topluluğuna hidayet etmez” hayra ve doğruya hidayet etmez demektir. Bunda riyanın, başa kakmanın ve harcadığı için eziyet etmenin kafirlerin sıfatlarından olduğuna ima vardır, mü'min bundan mutlaka kaçınmalıdır.

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا
 مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ
 أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطُلٌّ وَاللَّهُ بِمَا
 تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٣٥﴾ أَيَوَّدُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ
 مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا
 مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ
 فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ
 لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٣٦﴾

265 – Mallarını Allah rızasını elde etmek ve nefislerini tespit etmek için harcayanların hali de tepelik bir yerde bulunan ve kendisine bol yağmur değil de meyvesini iki kat veren bir bahçenin hali gibidir. Eğer ona bol yağmur düşmezse bir çisinti değmiştir. Allah yaptıklarınızı pekiyi görmektedir.

266 – Sizden biriniz ister mi ki hurmalardan ve üzümlerden altlarından ırmaklar akan, içinde her türlü meyvelerin bulunduğu bir bahçesi olsun da başına ihtiyarlık çöksün ve zayıf çocukları da bulunsun; onu (bahçeyi) de içinde ateş bulunan bir kasırga vursun; o da yansın (bunu ister mi)? Allah belki düşünürsünüz diye size ayetlerini böyle açıklar.

265- “Mallarını Allah rızasını elde etmek ve nefislerini tespit etmek için harcayanların hali” nefislerinin bir kısmını iman üzerinde tespit etmek için demektir, çünkü mal ruhun yarısıdır (canın yongasıdır). Binaeanaleyh kim malını Allah rızası için bonkercesine harcarsa, nefsinin bir kısmını tespit etmiş olur. Malını ve canını çekinmeden harcarsa hepsini tespit etmiş olur. Ya da İslam’ı tasdik etmek ve asıl nefsinden başlayarak mükafat kazanmak için harcayanlar demektir. Bunda şuna dikkat çekilmiştir ki harcayanın harcamasındaki hikmet, nefsi cimrilikten ve mal sevgisinden arındırmaktır. “Tepelik bir yerde

bulunan bahçenin hali gibi" yani bunların zekattaki harcamalarının hali yüksek bir yerdeki bahçenin hali gibidir. Çünkü onun ağacı daha güzel ve meyvesi daha temiz olur. İbn Amir ile Asım feth ile rebvetin okumuşlardır. Kesr ile de (ribvetin) okunmuştur ki üçü de geçerli lügattir. **"Esabeha vabilün"** vabil iri damlalı yağmur demektir. **"Feâtet üküleha"** meyvesini verdi demektir. İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr hafif olması için sükun ile (ükleha) okumuşlardır. **"Dı'feyn"** o yağmur nedeniyle iki kat ürün verdi demektir. Dı'f'tan maksat bir mislidir, nitekim Allah Teala'nın: "Min küllin zevceynis neyni" (*Hud: 40*) kavlindeki zevc'ten de tek murat edilmiştir. Dört misli de denilmiştir. Nasbı da hal üzeredir yani bir kat demektir. **"Fein lem yusibha vabiliün fetallun (eğer ona bol yağmur düşmezse bir çisinti değmiştir)"** yusibuha tallun yahut fellezi yusibuha tallun yahut fetallun yekfiha demektir. Çünkü toprağı iyidir ve yeri yüksek olduğu için de havası serindir. Tall da ufak damlalı yağmur (çisinti) demektir. Mana da şöyledir: Bunların harcamaları Allah katında makbuldür, hiçbir şekilde zayi olmaz. Duruma göre farklılık gösterse de mahrum kalmazlar. Bu, Allah katındaki hallerinin yüksek yerdeki bahçe ile ve çok ve az harcamalarının da ahirette artagan şekilde bol yağmur ve cisinti ile temsil olmak da caizdir. **"Allah yaptıklarınızı görmektedir"** bu da gösteriştten sakındırmakta ve ihlasa özendirmektedir.

266- "Eyeveddü ahadüküm" hemze inkar içindir (kimse sevmez demektir), **"hurmalardan ve üzümlerden altlarından ırmaklar akan, içinde her türlü meyvelerin bulunduğu bir bahçesi olsun"** içinde diğer ağaçlar olduğu halde bahçeyi bu ikisinden ibaret sayması şereflerini ve bol faydalarını göstermek için genelleme dolayısıyladır. Sonra onda meyveler olduğundan bahsetmesi de içinde diğer ağaçların da bulunmasındandır. Meyvelerden maksat yararları olmak da caizdir. **"Ve esabehül kiberü (ona ihtiyarlık çöksün)"** yaşlılık demektir. Çünkü yaşlılıkta ihtiyaç ve aile kalabalığı daha da zordur. Vav hal içindir ya da manaya atfetmek içindir, sanki şöyle demiş olur: Eyeveddü ahadüküm lev kanet lehu cennetün ve esabehül kiberü? **"Zayıf çocukları da bulunsun"** küçük, kazanç temin etmeye güçleri yetmeyen, **"feesabehâ i'sarun (onu içinde ateş bulunan bir kasırga vursun)"** bu da esabehu'ya atıftır ya da mana itibarı ile tekunu'ya atıftır. İ'sar yerden göğe direk gibi yükselen fırtına (hortum) demektir. Mana da iyilik yapıp da ona gösteriş ve eziyet gibi şeyler karıştıranın yürek yangısı için temsildir. Kıyamet günü gelip de ona şiddetle ihtiyaç duyduğu zaman onu yok edilmiş olarak bulacaktır. İşte ona benzetmiştir, ona en çok benzeyen de sırrı ile melekut aleminde dolaşıp da ceberut makamına yükseldikten sonra gerisin geri yalancı aleme dönen, Hak'tan

başka şeylere iltifat eden ve bütün çalışmasını yele veren kimsedir. “Allah belki düşünürsünüz diye size ayetlerini böyle açıklar” yani onların üzerinde düşünürsünüz de onlardan ibret alırsınız diye.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

انْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ
مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ
بِاخْذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ
حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾ الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ
وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
﴿٢٦٨﴾ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ
فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

267 – Ey iman edenler, kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın güzellerinden Allah yolunda harcayın. Ondan göz yummadan almayacağınız kötüsünü harcamaya kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, övgüye layıktır.

268 – Şeytan sizi fakırlıkla korkutur ve size çirkin şeyi emreder. Allah ise kendisinden bağışlama ve lütuf va'deder. Allah'ın rahmeti geniş, ilmi sonsuzdur.

269 – Allah hikmetli dilediğine verir. Kime de hikmet verirse, ona çok hayır vermiş demektir. Ancak saf akıl sahipleri düşünürler.

267- “Ey iman edenler, kazandıklarınızın güzellerinden Allah yolunda harcayın” helalinden ve kalitelisinden “ve mimma ahrecna (ve sizin için yerden çıkardıklarımızın)” yani min tayyibati ma ahrecna (çıkardığımız hububatın, meyvelerin ve madenlerin temizinden) demektir ki daha önce geçtiği için muzaf hazfedilmiştir. “Vela teyemmu (kötüye yeltenmeyin)” adisine niyet etmeyin “minhü (ondan)” yani maldan yahut sizin için çıkardıklarımızdan. Böyle tahsis etnesi,

aralarında çok fark olmasındandır. Vela teemmemu ve te'nin zammı ile vela tüyemmimu da okunmuştur.

“Tünfikune” teyemmemu'nun failinden mukadder haldir, minhü'nün ona müteallık olması da caizdir. O zaman zamir habise raci olur, cümle de ondan hal olur. **“Velestüm biahizihi”** yani adi olduğu için kendiniz almadığınız halde demektir. **“İlla en tuğmidu fih”** onda tolerans göstermedikçe demektir, mecaz olarak ağmeda basarahu deyiminden gelir ki göz yummaktır. Tuğmedu şeklinde de okunmuştur ki göz yummaya mecbur olmak yahut göz yumar bulunmak manasınadır. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar hurmanın adisinden ve kötüsünden zekat verirlerdi, bundan men edildiler. **“Bilin ki Allah zengindir”** sizin zekatınıza ihtiyacı yoktur, sadece sizin iyiliğiniz için bunları emrediyor, **“övgüye layıktır”** onu kabul edip sevap vermekle.

268- “Eşşeytanu yeidükümü'l fakra (şeytan sizi fakirlikle korkutur)” Allah yolunda harcama konusunda, vaad aslında hayırda da şerde de yaygın olarak kullanılır. Zam ve sükun ile fukr, iki zamma ve iki fetha ile de okunmuştur. **“Size çirkin şeyi emreder”** sizi cimriliğe kışkırtır demektir. Araplar cimriye fahiş derler. İsyanlara sürükler de denilmiştir. **“Allah ise kendisinden bağışlama va'deder”** yani Allah yolunda harcamada günahlarınızın bağışlanmasını va'deder demektir ve **“lütuf”** harcadığınızdan daha iyisini dünya ve ahirette vereceğini va'deder. **“Allah'ın rahmeti geniştir”** harcayana lütfu geniştir, **“ilmi sonsuzdur”** kişinin harcamasını bilir.

269- “Hikmeti verir” hikmet gerçek ilim ve sağlam amel demektir **“men yeşau (dilediğine)”** birinci mefuldür, ikinci mefule önem verildiği için geriye bırakılmıştır. **“Ve men yü'tel hikmete”** meçhul kalıbı ile gelmiştir, çünkü maksat odur (hikmet verilmektir). Yakup kesre ile (yü'ti) okumuştur ki Allah kime hikmet verirse demektir. **“Ona çok hayır verilmiştir”** yani ne kadar çok hayır verilmiştir! Çünkü ona iki dünyanın hayrı verilmiştir. **“Vema yezzekkerü”** anlatılan ayetlerden öğüt almaz yahut düşünmez. Çünkü düşünen de öğüt alan gibidir; zira Allah onun kalbine potansiyel halinde ilim vermiştir. **“Ancak saf akıl sahipleri düşünür”** evham ve nefsanî arzulara meyil karışımından arınmış akıl sahipleri düşünür.

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ إِنْ تَبَدُّوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾ لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا تُنْفِسْكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

270 – Nafakadan ne harcadınız veyahut adaktan neyi adadınızsa, şüphesiz Allah onu bilir. Zalimler için yardımcılar yoktur.

271 – Eğer sadakaları açıktan verirsiniz, o ne güzeldir! Eğer onları gizler de fakirlere verirsiniz o, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızı bağışlar. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

272 – Onları hidayete erdirmek senin üzerine değildir. Ancak Allah dilediğini hidayete erdirir. Hayırdan ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten ancak Allah için harcarsınız. Hayırdan ne harcarsanız, size eksiksiz ödenir ve siz haksızlığa uğratılmazsınız.

270- “Nafakadan ne harcadınızsa” az veya çok, gizli veya açık, hak veya batıl “veya adaktan neyi adadınızsa” şartlı veya şartsız, taata veya isyana “şüphesiz Allah onu bilir” size onun karşılığını verir. “Zalimler için yoktur” isyanlara harcaayıp ona adak edenlere yahut sadakalara mani olup adakları yerine getirmeyenlere “yardımcılar yoktur” Allah’a karşı onlara yardım edecek ve onun cezasına mani olacak yardımcılar yoktur.

271- “İn tübdüs sadakati feniimmahiye (eğer sadakaları açıktan verirsiniz o ne güzeldir)” onu açıktan vermek ne güzeldir! İbn Amir, Hamze ve Kisai aslı gibi nun’un fethi ve ayn’ın kesri ile (feneimma) okumuşlardır. Ebu Bekir, Ebu Amr ve Kalun da nun’un kesri ve ayn’ın

sükunu ile okumuşlardır. Onlardan nun'un kesri ve ayn'ın harekesini de belli belirsiz okudukları da rivayet edilmiştir. **"Eğer onları gizler de verirseniz"** yani gizlemekle beraber verirseniz **"o sizin için daha hayırlıdır"** gizlemek sizin için daha hayırlıdır. Bu nafile sadaka ve malı olduğu bilinmeyen kimse hakkındadır. Malı başkasına göstermek daha iyidir, çünkü töhmeti def eder. İbn Abbas şöyle demiştir: Gizli verilen nafile sadaka açıktan yetmiş kat üstündür, açık verilen farz sadaka da gizlisinden yirmi beş kat üstündür.

"Ve yukeffiru anküm min seyyiatiküm (ve günahlarınızı bağışlar)" İbn Amir ve Asım da Hafs rivayetinde ye ile okumuşlardır ki Allah yahut gizli verme günahınızı bağışlar demek olur. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım da İbn Ayyaş rivayetinde ve Yakup merfu olarak nunla (nükeffirü) okumuşlardır ki yeni başlayan fiil cümlesi olur yahut fe'den sonrasına atıfla isim cümlesi olur ki nahnü nükeffirü demektir. Nafi, Hamze ve Kisai de fe'nin ve maba'dinin mahalline atıfla meczum olarak okumuşlardır. Merfu olarak te ile de okunmuştur ki o zaman işi yapan sadakalar olur (yani sadakalar günahlarınızı siler). **"Allah yaptıklarınızdan haberdardır"** bu da gizli vermeye teşviktir.

272- **"Onları hidayete erdirmek senin üzerine değildir"** insanların hidayete ermiş olmaları senin üzerine değildir; sana düşen ancak yol göstermek, güzelliklere teşvik etmek; başa kakma, eziyet etme ve kötüsünü verme gibi çirkinliklerden men etmektir. **"Ancak Allah dileğini hidayete erdirir"**. Hidayetin Allah'tan ve dilemesiyle olduğunu ve bazı kimselere özel olduğunu açıkça göstermektedir. **"Hayırdan ne harcarsanız"** şeriata uygun ne gibi harcamada bulunursanız **"kendiniz içindir"** o sizin içindir, yalnız kendiniz yararlanırsınız; binaenaleyh başa kakmayın ve kötüsünü harcamayın. **"Zaten ancak Allah rızasını kazanmak için harcarsınız"** bu da haldir, sanki şöyle demiştir: Hayırdan ne harcarsanız kendiniz içindir, zaten başka değil hep Allah rızası ve sevabını kazanmak için harcıyorsunuz. Ya da yukarısına atıftır ki şöyle demektir: Harcamanız hep Allah rızası içindir, öyleyse neden onu başa kakıyor ve kötüsünü veriyorsunuz! Bunun yasaklama manasında olumsuz cümle olduğu da söylenmiştir. (harcamayın, ancak Allah rızası için harcayın). **"Hayırdan ne harcarsanız size eksiksiz ödenir"** sevabı kat kat verilir. Bu da geçen şart cümlesini tekittir. Ya da harcayana ivazı (karşılığı) verilir demektir, çünkü Efendimiz aleyhissalat vesselam: "Allah'ım, Allah yolunda harcayana ivazını ver, elinde tutanın da malını telef et, demiştir. Rivayete göre bazı Müslümanların Yahudilerden hısımları ve süt emme ilişkileri vardı, onlara yardım ederlerdi; Müslüman olunca onlara yardım etmek istemediler, ayet

bunun üzerine indi. Bu vacip olmayan yardım hakkındadır. Vacip olanı ise kafire vermek caiz değildir. “Ve siz haksızlığa uğratılmazsınız” harcamanızın sevabı eksiltilmez.

لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا
يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ
النَّاسَ الْخَافًا وَلَا تَتَنَفَّقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ
عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ الَّذِينَ يُتَّفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا
خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

273 – (Sadakalar) Allah yolunda mahsur kalan ve yeryüzünde ticaret için dolaşmaya güçleri yetmeyen fakirler içindir. Bilmeyen onları onurlu davranışlarından dolayı zengin kimseler sanır. Sen onları simalarından tanırsın. İnsanlardan yüzüstlük ederek istemezler. Hayırdan ne harcarsanız, şüphesiz Allah onu pekiyi bilmektedir.

274 – Mallarını gece gündüz, gizli ve açık Allah yolunda harcamaları için Rableri katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülecek de değiller.

273- “Lilfukarai” mahzufa müteallıktır yani i’medu lilfukarai (fakirleri arayın) yahut icalu ma tünfikunehu lilfukarai (harcamalarınızı fakirlere yapın) yahut sadakalarınızı fakirlere verin demektir. “Allah yolunda mahsur kalanlara” cihadın mahsur bıraktığı kimselere “güç yetiremezler” cihatla meşgul oldukları için “yeryüzünde dolaşmaya” kazanç sağlamak için etrafa gitmeye. Bunların ashab-ı suffe oldukları da söylenmiştir, bunlar dört yüz kadar fakir muhacirler idi. Mescid’in sofasında kalırlardı, bütün vakitlerini ilim öğrenmek ve ibadet etmekle geçirirlerdi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in gönderdiği her

askerî birliğe katılırlardı. “Yahsebhumul cahilu” hallerini bilmeyen onları sanır, İbn Amir, Asım ve Hamze sinin fethi ile yahsebhum okumuşlardır. “Onurlu davranışlarından dolayı onları zengin sanır” iffetlerini koruyup da dilencilik etmediklerinden. “Onları simalarından tanırsın” zayıflıklarından ve hallerinin perişanlığından. Hitap Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’edir yahut herkesedir.

“La yeselunen nase ilhafa (insanlardan yüzüstülük ederek istemezler)” ısrarla demektir, o da istediği kimse verinceye kadar yakasını bırakmamaktır. Lahifeni min fadlihi deyiminden gelir ki bana lütfundan verdi, demektir. Mana da şöyledir: Onlar istemezler, isterlerse de ısrar etmezler. Bunun her iki durum (istemek ve ısrar etmek) için olumsuzluk olduğu da söylenmiştir, şu mısradaki olduğu gibi:

Bir yolda ki işaretlerinden bir yere varılmaz

(Yani işaret de yoktur, bir yere varmak da yoktur).

İlhafen mastar (mefulu mutlak) olarak mansuptur, çünkü o da bir nevi istemedir ya da hal olarak mansuptur. “Hayırdan ne harcaysanız şüphesiz Allah onu pekiyi bilmektedir” bu da harcamaya özellikle bunlara harcamaya teşviktir.

274- “Mallarını gece gündüz, gizli açık harcayanlar için vardır” yani bütün vakitlerini ve hallerini hayır ve hasenat ile geçirenler için vardır, demektir. Ebu Bekir es – Sıddik hakkında indiği söylenmiştir; o kırk bin dinar sadaka etti; on bin gece, on bin gündüz, on bin gizli ve on bin de açık verdi. Hazreti Ali radiyallahu anı hakkında indiği de söylenmiştir; onun da yalnız dört dirhemi vardı; bir dirhemini gece, bir dirhemini gündüz, bir dirhemini gizli ve bir dirhemini de açık vermişti. Allah yolunda at besleme ve ona harcama yapma hakkında indiği de söylenmiştir. “Felehüm ecrühüm inde rabbihim (Rableri katında ecirleri vardır Onlara korku da yoktur ve onlar üzülmezler de)” ellezine yünfikune’nin haberidir, fe de sebep içindir, atıf için olduğu da söylenmiştir. Haber de mahzuftur, yani minhüm ellezine demektir. Bunun içindir ki “ve alaniyetin” üzerinde vakfetmek caiz görülmüştür.

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي
يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ
مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ
مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ
عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾
يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ
كَفَّارٍ آثِمٍ ﴿٢٧٦﴾

275 – Faiz yiyenler kabirlerinden ancak dokunarak şeytan çarpmış kimselerin kalkmaları gibi kalkarlar. Bu, onların: “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah alışverişi helal ve faizi haram etmiştir. Kime Rabbinden bir öğüt gelir de buna son verirse, geçmişi onundur ve işi Allah’a kalmıştır. Kim de tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemin arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.

276 – Allah faizi mahveder ve sadakaları artırır. Allah hiçbir azılı kafiri ve çok günahkarı sevmez.

275- “Ellezine ye'kuluner riba (faiz yiyenler)” yani faiz alanlar demektir. Yemeden bahsetmesi malın en büyük faydası olmasındandır. Bir de faiz yiyecek şeylerde yaygındır. O da süreye karşılık artırmadır. Mesela yiyeceği yiyeceğe veya nakdi nakde karşı bir süreye kadar satmaktır yahut karşılığını artırmaktır mesela bir şeyi kendi cinsinden daha çoğu ile satmaktır. Riba'nın vav ile yazılması bir lehçeye göre tefhim içindir (yani elifi vava yakın okumak içindir). Arkasına elifin ziyade edilmesi de cemi vavına benzediği içindir. “Kalkmazlar” kabirlerden kalktıkları zaman “ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalkması gibi kalkarlar”. Bu da onların iddialarına göre şeytanın insanı çarpıp da yere çalması iddialarına göredir. Burada geçen habt düzensiz vurmaktır, mesela gece iyi göremeyen devenin ayağını rastgele atması gibi.

“Minelmessi” delilikten bu da onların iddialarına göre cin insanı çarparmış, onun da akılı karışmış. Bunun içindir ki cünnerrecülü (adam delirdi, cin çarptı) denir. Bu da layakumune’ye bağlıdır, yani faiz yemelerinden dolayı çarpılmalarından kalkamazlar demektir. Ya da yekumu’ya veyahut yetehabbatuhu’ya bağlıdır. O zaman kalkmaları ve düşmeleri saralılar gibi olur, yoksa akıllarının karışıklığından değil. Ancak bir de şu vardır ki Allah yedikleri şeyi karınlarında çoğaltmış, bu da onlara ağırlık vermiştir. **“Bu onların “alışveriş de ancak faiz gibidir” demelerindendir”**. Yani bu ceza onların faizi de alışveriş ipine dizmelerindendir, çünkü ikisi de kâra götürür deyip onu da helal saymalarındandır. Aslı, ancak faiz alışveriş gibidir idi. Fakat mübalağa için ters çevirdiler, sanki faizi asıl yaptılar ve alışverişini ona benzettiller. Halbuki aralarında çok fark vardır. Çünkü bir dirheme karşılık iki dirhem veren, bir dirhemi zayı etmiştir. Ama bir dirhem değerindeki eşyayı iki dirheme satın alana gelince, belki de ona olan ihtiyacı yahut kâr beklentisi bu aldanmayı telafi eder.

“Oysa Allah alışverişini helal ve faizi haram etmiştir”. Onların bu ikisini eşit görmelerini reddetmekte ve kıyaslarını da nassa muhalif olduğu için iptal etmektedir. **“Kime Rabbinden bir öğüt gelir de”** kime Allah’tan bir öğüt ve faiz yasağı ulaşır da **“buna son verirse”** öğüt alır ve yasağa uyarsa, **“felehu maselef (geçmişi onundur)”** haram edilmeden önce aldığı onundur; ondan geri alınmaz. **“Ma”** edatı zarf ile ref’ mahallindedir, eğer **“men”**i mevsul yaparsan, müpteda olarak merfudur, eğer şartıye yaparsan. Çünkü şart Sibeveyh’e göre makabline itimat edemez. **“Ve işi Allah’a kalmıştır”** öğüdü kabul ettiğinden ve niyetinin dürüstlüğünden son vermişse Allah ona karşılığını verir. Şöyle de denilmiştir: Allah onun hakkında hüküm verir, ona itiraz etme hakkınız da yoktur. **“Kim de dönerse”** faizin helal olduğuna, çünkü söz onun hakkındadır **“işte onlar cehennemden arkadaşlarıdır. Onlar orada ebedi kalacaklardır”**. Çünkü onlar bu sebeple kafir olmuşlardır.

276- “Allah faizi mahveder” bereketini giderir ve içine girdiği malı helak eder. **“Sadakaları da artırır”** sevabını katlar ve içinden çıktığı malı bereketlendirir. Efendimiz aleyhisselam şöyle demiştir: “Allah sadakayı kabul eder; onu büyütür, tıpkı birinizin tayını büyüttüğü gibi”. Yine şöyle demiştir: “Zekat malı asla eksiltmez”. **“Allah sevmez”** razı olmaz yahut tövbe edenleri sevdiği gibi sevmez **“her azılı kafiri”** haramların helalliği üzerinde ısrar edeni **“ve çok günah işleyeni”** onun içine dalanı.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
 وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
 وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
 آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾
 فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ
 فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِن
 كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ
 إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

277 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler işleyenler, namazı dosdoğru kılanlar ve zekatı verenler için Rableri katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur. Onlar üzülmeyenler de.

278 – Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve eğer mü'minler idiy-seniz faizden kalanı bırakın.

279 – Eğer öyle yapmazsanız, Allah ve Resul'ü ile savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe ederseniz, sermayeniz sizindir; haksızlık da etmezsiniz, haksızlığa da uğramazsınız.

280 – Eğer borçlu darlık içinde ise bolluğa kadar mühlet verin. Borcu bağışlamanız, eğer bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.

277- “Şüphesiz iman edenler” Allah'a, peygamberlerine ve onlardan gelene “iyi şeyler yapanlar, namazı kılanlar ve zekatı verenler” namaz ile zekatı geçen genel ifadeye atfetmesi, bu ikisinin diğer iyi amellerden yüksek olmasındandır. “Onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Onlara korku yoktur” gelecek şeyden, “onlar üzülmeyenler de” kaçan şeyden.

278- “Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve faizden kalanı bırakın” faizden insanlara şart ettiğiniz kalıntıları terk edin “eğer mü'minler idiy-seniz” kalplerinizle, çünkü bunun delili, emredildiğiniz şeye uy-

maktır. Rivayete göre Sakiflilerin bazı Kureyşlilerde alacağı vardı, vadesi gelince malı faiziyle istediler, ayet bunun üzerine indi.

279- “Fein lem tefalu fe'zenu biharbin (eğer öyle yapmazsanız, Allah ve Resul'ü ile savaşa girdiğinizi bilin)” fe'zenu bilin demektir, ezine bişşeyi'den gelir ki bilmektir. Hamze ve Asım da İbn Ayyaş riva-yetinde feazinu okumuşlardır ki diğerlerine bildirin demektir. Bu da ezn maddesinden gelir ki o da ilmin yollarındandır. Biharbin'in nekire olması büyütme içindir, bu da faiz yiyenden tövbe etmesi istendikten sonra Allah'ın emrine dönünceye kadar kendisiyle savaşmayı gerektirir, tıpkı asi gibi, küfrünü icap etmez. Rivayete göre bu ayet inince Sakifliler: Bizim Allah ve Resul'ü ile savaş edecek gücümüz yoktur, dediler. **“Eğer tövbe ederseniz”** faiz almaktan ve helalligini itikat etmekten **“sermayeniz sizindir; haksızlık da etmezsiniz”** fazla almakla, **“haksızlığa da uğramazsınız”** savsaklamak ve eksiltmekle. Bundan şu anlaşılmaktadır ki eğer tövbe etmezlerse, sermayeleri kendilerine verilmez. Bu da dediğimize göre doğrudur; çünkü faizin helalliginde ısrar eden mürtettir, malı da ganimettir.

280- “Ve in kâne zu usretin” eğer borçlu darlık içinde ise, za usretin de okunmuştur ki in kanel ğarimü za usretin demek olur. **“fenaziretün”** felhükmü naziretün yahut aleyküm naziretün yahut fel-yekün naziretün demektir. O da inzar (bekleme) manasıdır. Haber olarak fenaziretün okunmuştur ki felmüşhıkkı nazıruhu, hak sahibi onu beklemektedir olur. Yahut da yine haber olarak nisbet tariki ile felmüstehıkkı sahibu nazratihi demektir. Ya da emir olarak fesamih-hu binnazreti, ona süre vererek müsamaha göster demektir. **“bolluğa kadar.”** Nafi ile Hamze sin'in zammı ile (meysüretin) okumuşlardır. Bu ikisi de lügattir; meşraka ve meşruka gibi. Ğarimin zamirine muzaf olarak sin'in zammı ve fethi ile izafet halinde te'nin hazfi ile (meyseri-hi, meysürihi) de okunmuştur. Mesela: (Ve ahlefuke idel emrillezi vaa-du) Sana vaat ettikleri sözde durmadılar. **“Ve en tasaddaku”** borçluyu ibra ederek bağışlamanız, demektir. Asım sad'ı şeddesiz okumuştur **“sizin için daha hayırlıdır”** sevabı süre vermekten daha çoktur. Ya da aldığınızdan daha hayırlıdır, çünkü sevabı kat kat ve devamlıdır. Ve en tesaddaku ifadesi bekleme manasıdır, çünkü aleyhisselam Efendimiz: Bir adamın borcunun vadesi gelir de onu ertelerse, her gün için sadaka sevabı verilir, demiştir. **“Eğer bilerseniz”** bundaki zikr-i cemil (iyilikle yâd edilmeyi) ve bol sevabı.

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ

ثُمَّ تُوفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى
فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَلْبَسَ كَاتِبٌ
أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ
الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَخْشَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ
الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهَاً أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ
أَنْ يُمْلِعَ فَهُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيَّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ
مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ
مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ
إِحْدَاهُمَا الْآخَرَى وَلَا يَلْبَسَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا
تَسْمِعُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَٰلِكُمْ
أَفْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَاقُومُوا لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا
أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ
جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ
كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فَسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا
اللَّهَ وَ يَعْلَمْكُمْ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

281 – O günden korkun ki onda Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra da her nefse kazandığı tastamam verilir. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.

282 – Ey iman edenler, belli bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı onu doğru yazsın. Katip onu Allah'ın ona bildirdiği gibi yazmaktan çekinmesin. Üzerinde hak olan borçlu da yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan korksun. Ondandır hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer üzerinde hak olan beyinsiz yahut zayıf olur veyahut yazdırmaya gücü yetmezse, velisi onu doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, beğeneceğiniz şahitlerden bir erkek, iki kadın tutun. Kadınlardan biri unutursa biri diğerine hatırlatır. Şahitler çağrıldıkları zaman kaçınmasın. Borcu az olsun çok olsun süresine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu da Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha yakındır. Ancak peşin bir ticaret olup da aranızda döndürmeniz hariç. O zaman onu yazmamakta size bir günah yoktur. Alışveriş ettiğiniz zaman şahit tutun. Ne katip ne de şahit zarara uğratılmasın. Eğer bunu yaparsanız şüphesiz bu, kendinize bir kötülüktür. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

281 - “Vettaku yevmen türceune (o günden korkun ki onda Allah'a döndürüleceksiniz)” kıyamet gününden yahut ölüm gününden demektir, ona varmak için hazırlanın demektir. Ebu Amr ile Yakup te'nin fethi ve cim'in kesri (terciune) okumuşlardır. **“Sonra da her nefse kazandığı tastamam verilir”** hayır veya şer amelinin karşılığı demektir. **“Onlar haksızlığa uğratılmazlar”** sevabın eksiltilmesi ve azabın katlanmasıyla. İbn Abbas radiyallahu anhumadan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu, Cebrail aleyhisselam'ın ona indirdiği son ayettir; onu Bakara'nın iki yüz sekseninci ayetinin başına koy, demiştir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bundan sonra yirmi bir gün yaşamıştır. Seksen bir gün de denilmiştir. Yedi gün de denilmiştir. Üç saat de denilmiştir.

282 - “Ya eyyühellezine amenu iza tedayentüm bideynin (ey iman edenler birbirinize borçlandığınız zaman)” iza dayene badukum baddan demektir ki dayentuhu, onunla veresiye muamele ettim, demektir, ister alıcı ister verici olsun.

Deyn'i (borcu) zikretmesinin faydası şudur; tedayün kalıbından ceza manası anlaşılmamak, borcun vadeli ve vadesiz olmak üzere ikiye ayrıldığını bildirmek, yazma sebebinin borç olduğunu göstermek ve fektubuhu'daki zamire merci olmaktır. **“Belli bir süreye kadar”** gün ve aylarla bilinen; hasat ve hacıların gelmesiyle değil. **“Onu ya-**

zın” çünkü o daha sağlam, tartışmayı daha çok kaldırııcıdır. Cumhur bunun müstehap olduğunu söylemiştir. İbn Abbas’tan da bunun selem (bedelin peşin ödenmesine rağmen malın daha sonra verilmesi) olduğu ve: Allah faizi haram kılınca selem akdini mubah etti, dediği rivayet edilmiştir. **“Aranızda bir katip onu doğru yazsın”** artık ve eksik değil tam yazsın. Aslında bu, borçlanan iki tarafa fıkıhtan anlayan dindar, yazısı sağlam, şer’an dürüst bir katip tutmaları için emirdir. **“Katip çekinmesin”** herhangi bir katip çekinmesin **“Allah’ın ona öğrettiği gibi yazmaktan”** Allah’ın ona vesikaları yazmayı öğrettiği gibi, ya da Allah ona öğretmekle onu yararlandığı gibi o da yazısıyla insanları yararlandırmaktan çekinmesin, tıpkı: **“Allah sana ihsan ettiği gibi sen de insanlara ihsan et”** (Kasas: 77) kavli gibi. **“Yazsın”** o öğretilen yazıyı, bu da yazmaktan çekinmeyi men ettikten sonra tekit için emirdir. Kâf’ın emre mütaallık olması da caizdir ki ondan mutlak olarak çekinmesinden men ettikten sonra böyle kayıtlı olarak emir olur. **“Vel yümlil ellezi aleyhi hakku (üzerinde hak olan borçlu da yazdır-sın)”** bunu tekrar etmesi onun ikrar eden ve üzerine şahitlik edilen kimse olmasındandır. İmlal ile imla birdir (yazdırmaktır). **“Rabbi olan Allah’tan korksun”** yani yazdıran yahut yazan (katip). **“Vela yebhas”** eksik etmesin **“ondan hiçbir şey”** yani haktan yahut yazdığı şeyden. **“Eğer üzerinde hak olan beyinsiz olursa”** akli eksik, malını saçıp savuran biri olursa, **“yahut zayıf olur”** çocuk ve akli karışmış yaşlı olursa **“yahut yazdırmaya gücü yetmezse”** yahut dilsizlik veya dili bilmemek gibi bir şeyle bizzat yazdıramazsa **“velisi onu doğru olarak yazdır-sın”** yani işini gören ve yerini tutan biri demektir. Mesela çocuksa yahut akli karışık yaşlı ise kayyimi gibi yahut gücü yetmiyorsa vekili veya mütercimi gibi. Bu da ikrarda vekaletin cereyan ettiğine delildir. Belki bu kayyimin veya vekilin görevi ile ilgili özel bir durumdur.

“İki şahit tutun” borca şahitlik etmesi için iki şahit tutun **“erkeklerinizden”** Müslüman erkeklerden, bu da şahitlerin Müslüman olmalarının delilidir, ulemanın çoğunluğu bu görüştedir. Ebu Hanife ise: Kafirlerin birbirlerine şahitliği kabul edilir, demiştir. **“Eğer iki erkek bulunmazsa”** şahitler erkek olmazsa, **“bir erkek, iki kadın tutun”** bir erkek ve iki kadın şahitlik etsin. Bu da bize (Şafilelere) göre mallara mahsustur, Ebu Hanife’ye göre de had ve kısas dışı şeylerdedir. **“Beğeneceğiniz şahitlerden”** adil olduklarını bildiklerinizden. **“Kadınlardan biri şaşırsa (unutursa) biri diğerine hatırlatır”** bu da sayının illetidir, yani eğer birisi şahitliği unutursa diğeri ona hatırlatır, demektir. Gerçekte illet hatırlatmaktır, unutmak sebep olduğu için şaşırmak onun yerine konulmuştur, mesela: Düşman gelir de onu def ederim diye silah hazırladım sözü gibi. Sanki kadınlardan biri şaşırsa biri

hatırlatmak için demiş gibidir. Bu da kadınların akıllarının eksik ve hafızalarının kıt olduğunu akla getirmektedir (*müellif Kadı Beydavi böyle demektedir. Mütercim*). Hamze şart kalıbı ile in tedille ve ref' ile de fetüzekkirü okumuştur. İbn Kesir, Ebu Amr ve Yakup da izkâr'dan fetüzkiye okumuşlardır. "İza ma duû (şahitler çağırıldıkları zaman kaçınmasın)" şahitlik yapmak veyahut üstlenmek için. Üstlenmeden önce onlara şahit denilmesi, yaklaşan bir şeyi olmuşun yerine koymak içindir. "Ma" edatı da zaittir.

"Borcu yazmaktan üşenmeyin" sık sık borçlanmanızdan dolayı borcu yahut hakkı veyahut yazıyı yazmaktan bıkmayan. Tembellik yerine kinaye ile üşenmeyi kullanmıştır, çünkü o, münafığın alametidir, bunun içindir ki aleyhisselam Efendimiz: "Mümin, tembel oldum demesin", buyurmuştur. "Az olsun çok olsun" hak küçük olsun veya büyük olsun yahut yazı kısa veyahut doyurucu olsun. "Süresine kadar" borçlunun ikrar ettiği vadenin gelmesine kadar yazın.

"Bu" yazmanıza işaretir "Allah katında daha adaletli" adaleti daha sağlam "şahitlik bakımından daha yakındır" onu daha çok tespit ve icrasına daha çok yardım edicidir. Akset ile akvem kıyas dışı olarak akseta ve ekveme'den mebnidirler. Ya da zi kıst manasına kasıt'tan veya kavîmden gelmektedirler. Akvem'de vav'ın elife kalp olmayıp kalması, çekimsiz olduğu için taaccüp kalıbında olduğu gibi kalmasındandır. "Şüpheye düşmemenize daha yakındır" borcun cinsinde, miktarında, süresinde, şahitlerde ve benzeri şeylerde şüphe etmemenize daha yakındır. "Ancak peşin bir ticaret olup da aranızda döndürmeniz hariç. O zaman onu yazmamamızda size bir günah yoktur" bu da yazma emrinden istisnadır. Peşin ticaret de borç veya nakit ticareti içine alır. Onu döndürmek de elden ele alıp vermektir. Yani ancak peşin alışveriş yapmanız müstesnadır ki onu yazmamakta size beis yoktur, çünkü tartışma ve unutmaya ihtimali zayıftır. Asım ticareten lafzını haber, ismide gizli olarak mansup okumuştur. Takdiri de şöyledir: İlla en tekunet ticaretü ticareten hadıraten. Şu beyitte olduğu gibi:

Ey Esed oğulları, verdiğimiz imtihanı hatırlıyor musunuz?

O kötü gün olup da toz dumandan yıldızların görüldüğü günü.

(İza kânel yevmu yevmen demektir).

Diğerleri ise onu isim, haberi de tûdiruneha olmak yahut da kâne tâmme olmak üzere merfu okumuşlardır. "Alışveriş yaptığınız zaman şahit tutun" bu veya mutlak alışveriş demektir; çünkü daha ihtiyatlıdır. Bu ayetteki emirler birçok imama göre istihbap içindir. Vücup için olduğu da söylenmiştir. Sonra muhkem veya mensuh olduğunda da ihtilaf edilmiştir.

“Vela yudârra katibün vela şehid (ne katip ne de şahit zarara uğratılmasın)” fiilin malum ve meçhul kalıba ihtimali vardır. Kesre ile yudarir ve fetha ile (yudarer) okunması da bunu gösterir. Bu da onları görevi terk etmekten, yazmada ve şahitlikte değişiklik yapmaktan mendir ya da o ikisine zarar vermekten mendir, mesela onları önemli işlerinden alıkoymak, onları sınırın dışına çıkmakla zorlamak, katibe ücretini vermemek, şahidin de masrafını görmemek gibi. “Eğer bunu yaparsanız” bu zararı yahut men edildiğiniz şeyleri “**bu, kendinize bir kötülüktür**” itaat dışına çıkmaktır. “Allah’tan korkun” emir ve yasaklarına karşı gelmekten. “Allah size öğretiyor” iyiliğinize olan hükümlerini. “Allah her şeyi hakkıyla bilendir” Allah lafzını üç cümlede de tekrar etmesi, ayrı ayrı olmalarındandır. Çünkü birincisi takvaya teşviktir, ikincisi nimet vereceğine vaattir, üçüncüsü de şanını yüceltmektir. Sonra bu, tazim bakımından zamir kullanmaktan daha etkilidir.

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ
فَلِنْ أَمِنْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ
اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ أِثْمٌ
قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ
وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ
يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ
وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

283 – Eğer yolculukta olur da katip bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeter. Eğer birinizden emin olursanız, kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin ve Rabbi olan Allah’tan korksun. Şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, onun kalbi günahkardır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir.

284 – Göklerde ve yerde ne varsa Allah’a aittir. Eğer içinizdeki ni açıklar veya gizlerseniz, Allah sizi ondan hesaba çeker. Dilediğini bağışlar, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.

283- “Eğer yolculukta olur da” yani seferde olursunuz da “velem tecidu katiben ferihanün makbudah (katip bulamazsanız, o zaman

alınmış rehinler yeter)". Rihan lafzı ya haber ya müpteda ya da naib-i fail olmak üzere merfudur. Bu ta'lik rehin almak için yolculuğun şart olması için değildir, nitekim Mücahit ile Dahhak böyle zannetmişlerdir. Çünkü aleyhisselam Efendimiz Medine'de zırhını bir Yahudiye ailesi için aldığı yirmi ölçek arpaya rehin bırakmıştı. Bu daha çok katip bulunmaz zannıyla rehnin yazma yerine geçmesi içindir. İmam Malik dışında cumhur mal ele alınmakla rehnin gerçekleşeceğini söylemiştir. İbn Kesir ile Ebu Amr sukuf vezninde rühün okumuşlardır ki ikisi de rehn'in çoğuludur, rehn de merhun manasınadır. Elifsiz olarak he'nin sükunu ile rehn şeklinde de okunmuştur. **"Eğer birbirinizden emin olursanız, kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin"**. Yani bazı alacaklılar bazı vereceklikerden emin olursa, güvendiği için rehine gerek duymazsa demektir.

"Felyüedillezi'tümüne emanetehu (kendisine güvenilen emanetini yerine getirsin)" yani borcunu demektir. Ona emanet demesi rehin almamakla ona güvendiği içindir. Hemzeyi ye'ye kalp ederek elleziy-tümüne ve ye'yi te'ye idgam ederek vellezittümüne de okunmuştur. Bu ise hatadır, çünkü hemzeden dönen harf hemze hükmündedir, idgam edilmez. **"Rabbi olan Allah'tan korksun"** hiyanetten ve hakkı inkar etmekten. Bunda birkaç tane mübalağa vardır. **"Şahitliği gizlemeyin"** ey şahitler yahut ey borçlular. Şahitlik de kendilerine karşı ettikleri şahitliktir. **"Ve men yektümha feinnehu asimün kalbuh (kim onu gizlerse, onun kalbi günahkardır)"** ye'semu kalbuhu yahut kalbuhu ye'semu demektir. Cümle "inne" edatının haberidir. Günahın kalbe isnat edilmesi, saklamak kalp işinden olmasındandır. Bunun bir benzeri de: Göz zina eder ve kulak zina eder hadisidir. Ya da bu mübalağa içindir, çünkü kalp organların başıdır, onun işi de işlerin en büyüğüdür. Sanki şöyle denilmiştir: Günah onun içine yerleşir, en şerefli organını ele geçirir ve diğer günahlarının üzerine çıkar. Nasb ile (temyiz olarak) kalbehu da okunmuştur, mesela hasenun vechehu'da olduğu gibi. **"Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir"** bu da tehdittir.

284- "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'a aittir" yaratma ve mülk bakımından **"Eğer içinizdekini açıklar veyahut gizlerseniz"** yani ondaki kötülüğü ve bağışlama ve azabın meydana gelmesi için ona verilen kararı demektir. **"Allah sizi ondan hesaba çeker"** kıyamet gününde. Bu da Mutezile ve Rafiziler gibi hesabı inkar edenlere reddiyedir. **"Feyağfirü limen yeşau (dilediğini bağışlar)"** bağışlamak dilediğini **"dilediğine de azap eder"** azap etmek istediğine. Bu da azabın vacip olduğunu açıkça reddetmektedir. İbn Amir, Asım ve Yakup bu iki fiili cümle başı olarak merfu okumuşlardır. Kalanlar da şartın cevabına

atfederek meczum okumuşlardır. Kim fe'siz cezmi kabul ederse (yağfir okursa) o ikisini bedel-i ba'z minel kü'l yahut bedel-i iştimal yapmış olur. Şu beyitte olduğu gibi:

Bize ne zaman gelersen, inersen yurdumuzda görürsün,

Bol miktarda odun ve göklere çıkan ateş (görürsün).

(Burada telmem te'tina'dan bedeldir).

Ra'yı lam'a idgam etmek (feyagfüllimen) irap hatasıdır, çünkü ra ancak kendi cinsine idgam edilir. "Allah her şeye kadirdir" ölüleri diriltmeye ve hesaba çekmeye gücü yeter.

أَمِنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ

إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ

وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا

وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يَكْلِفُ اللَّهُ

نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ

عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا

تُحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا

أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

285 – O Peygamber, Rabbinden kendine indirilene iman etti, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. "Onun peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayırım yapmayız, işittik ve itaat ettik. Bağışını dileriz, ey Rabbimiz! Dönüş ancak sanadır" dediler.

286 – Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemeyiz. Kazandığı hayır lehine, işlediği şer de aleyhinedir. Ey Rabbimiz, eğer unuttur yahut hata edersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme.

Ey Rabbimiz, takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen Mevlamızsın bizim. Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et.

285-“...Velmü'minune küllün... (O Peygamber, Rabbinden kendine indirilene iman etti)”. Allah Teala'dan onun imanının sağlamlığına, güvenilirliğine ve işinde kararlı olup şüpheli olmadığına şahitlik ve açık ifadedir. “Mü'minler de, hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler”. Mü'minun'un erresul'e atfı caizdir, o zaman tenvinin vekalet ettiği zamir resule ve mü'minlere raci olur. Ya da mü'minun'un müpteda kılınıp zamirin de mü'minun'a raci olması da caizdir. Bu itibarla küllün de haberiyle birlikte müptedanın haberi olur. Resul'e ayrı hüküm verilmesi ya tazim içindir ya da onun imanının müşahade ve görmekten, onların imanının ise düşünce ve delilden kaynaklandığı içindir. Hamze ile Kisai ve kitabihi şeklinde tekil okumuşlardır ki Kur'an'ı kastetmişlerdir ya da cinstir. Cinsle cemi arasında fark şudur; kitap cinsten bütün teklerin fertlerine şamildir, cemide ancak cemilere şamildir. Bunun içindir ki elkitap lafzı elkütüb lafzından daha çok kitap içerir denilmiştir.

“Onun peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayrım yapmayız” yani ayrım yapmayız, derler. Yakup ye ile yüferriku okumuştur ki fiil külle ait olur. Manaya bakarak la yüferrikune de okumuşlardır, “küllün etevhü dahirin” (*Nahl: 87*) ayetinde olduğu gibi. Ahad cemi manasınadır, çünkü nefiy durumundadır, tıpkı “fema minküm min ahadin ahü hacizin” (*Hakka: 47*) ayetinde olduğu gibi. Bunun içindir ki üzerine beyne lafzı dahil olmuştur. Maksat tasdik ve tekzip bakımından ayrım yapmamaktır. “İşittik, dediler” icabet ettik “itaat ettik” emrine. “Bağışını dileriz, ey Rabbimiz!” bizi affınla bağışla yahut bağışını istiyoruz demektir. “Dönüş ancak sanadır” öldükten sonra varış sanadır. Bu da onların tekrar dirilmeyi ikrarlarıdır.

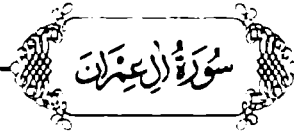
286- “Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemeyiz” lütuf ve rahmetinden dolayı ancak gücünün yeteceğini yükler. Ya da takatinin yeteceğinden daha azını yükler ki gücü yetsin de onu kolaylıkla yapsın. Allah Teala'nın: “Allah size kolaylık ister, size zorluk istemez” (*Bakara: 185*) ayeti gibi. Bu da imkansız şeyi teklif etmenin olmadığını fakat imkansız da olmadığını gösterir. “Kazandığı şey lehinedir” yani hayır, “işlediği şey de aleyhinedir” yani şer. Taatından ancak kendisi yararlanır, isyanından da ancak kendisi zarar görür. Hayır derken kesb, şer derken de iktisab lafzını kullanması şunun içindir; çünkü iktisabta çalışmak vardır; şerri ise nefis çeker ve ona doğru atılır. Onu elde etmek için daha ciddi çalışır. Hayır ise öyle değildir. “Rab-

bimiz, eğer unuttur yahut hata edersek bizi sorumlu tutma” yani bizi tefrit ve ilgisizlik gibi unutmaya veya hataya götürecek şeyle sorumlu tutma yahut onlarla sorumlu tutma, demektir. Zira bunlarla sorumlu tutmak aklen imkansız değildir. Çünkü günahlar zehir gibidir, yanlışlıkla da olsa onu alanı helake götürdüğü gibi günahları yapmanın da karar vermeden de olsa cezaya götürmesi akla uzak değildir. Ancak Allah Teala rahmet ve lütfundan dolayı ondan geçeceğini va’detmiştir. İnsanın bu nimeti sürdürmek ve ona önem vermek için böyle dua etmesi caizdir. Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem’den rivayet edilen: Ümmetimden hata ve unutma kaldırıldı, hadisi de bunu destekler.

“Ey Rabbimiz, bize ağır yük yükleme” sahibini yerinden kınıl-datmayan boş ve ağır yük demektir, bundan zor teklifleri murat etmektedir. Mübalağa için şedde ile vela tühammil şeklinde de okunmuştur. **“Bizden öncekilere yüklediğin gibi”** hamlen misle hamlike iyyahu min kabline yahut mislellezi hameltehu iyyahum demektir ki ısrân’ın sıfatı olur. Maksat İsrail oğullarına yapılan kendini öldürme, necasetin değdiği yeri kesme, günde elli vakit namaz, malın dörtte birini zekat olarak verme yahut başlarına gelen çetin sıkıntı ve ıstıraplar gibi. **“Rabbimiz, takat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme”** bela ve ceza gibi yahut insan gücünün yetmeyeceği sorumluluklar gibi. Bu da güç yetmeyen şeyi teklif etmenin caiz olduğunu göstermektedir. Yoksa ondan kurtulmak istenilmezdi. Burada şedde fiilin ikinci mefulü alması içindir.

“Bizi affet” günahlarımızı sil, **“bizi bağışla”** ayıplarımızı ört. bizi sorumlu tutarak rezil etme. **“Bize merhamet et”** bize şefkat göster, bize lutfet. **“Sen bizim Mevla’mızısın”** Efendimizsin. **“Kafirler topluluğuna karşı bize yardım et”** çünkü efendinin düşmanlara karşı kölelere yardım etmek şanıındandır. Kafirlerden maksat bütün kafirlerdir.

Rivayete göre Efendimiz aleyhisselam bu duaları edince ona: Kabul ettim, denilmiştir. Yine şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah cennet hazinelerinden iki ayet indirdi, onları Rahman halkı yaratmadan iki bin yıl önce kendi eliyle yazdı. Kim onları yatsı namazından sonra okursa gece namazı yerine geçer. Şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Kim geceleyin Bakara suresinin sonundaki iki ayeti okursa, ona yeter. Bu da Bakara suresi denilmesini mekruh görüp içinde Bakara’dan bahsedilen sure demeyi önerenin – nitekim Efendimiz şöyle demiştir: İçinde Bakara’dan bahsedilen sure Kur’an’ın otağıdır; onu öğrenin; çünkü onu öğrenmek berekettir, terk etmek ise acıdır. Ona bataleler güç yetiremezler, demiştir. Bataleler nedir, dedikleri zaman da: Sihirbazlar, demiştir – sözünü reddetmektedir.

3 / AL-İ İMRAN SURESİ

Medine'de inmiştir.

200 ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 ۱) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ۚ ۲) نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
 مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ۚ ۳) مِنْ قَبْلُ هَدَى
 لِلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ
 وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ ۚ ۴) إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ
 وَلَا فِي السَّمَاءِ ۚ ۵)

1 – Elif. Lam. Mim.

2 – Allah odur ki ondan başka İlah yoktur. Hay (gerçek hayat sahibi) ve kayyumdur.

3 – Kitabı sana kendinden öncekileri tasdik edici olarak hak ile indirdi ve Tevrat'ı ve İncil'i indirdi.

4 – Daha önce; insanlar için hidayet olarak; Furkan'ı indirmişti. Allah'ın ayetlerini inkar edenler için pek çetin azap vardır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir.

5 – Şüphe yok ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz.

1,2- “Elif. Lam. Mim. Allahu lailahe illa hu (Allah odur ki ondan başka ilah yoktur)”. Meşhur kıraata göre elif lam mim'in mim'i fetha ile okunmuştur, hakkı mim'in üzerinde vakfetmektir, ancak hemzenin harekesi ona verildiği için böyle olmuştur. Bu da onun sabit hükümünde olduğunu göstermek içindir, zira o, hafifletmek için düşürülmüştür, arada kaldığı için değil. Çünkü mim vakf hükmündedir. Mesela vahidüsnan gibi ki hemzenin harekesi dal'a verilmiştir, bu da iki sakın cem olduğu için değildir; zira bu, vakf konusunda mahzurlu değildir. Bunun içindir ki lam'da mim harekelenmiştir. İki sakın birleştiği vehmiyle harekeleyerek kesre ile (elif lamimillahu) da okunmuştur. Ebu Bekir ise mimin sükunu ve arkasındakini söz başı yaparak aslı gibi okumuştur. “Hay ve kayyumdur”. Rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz şöyle demiştir: İsm-i Azam üç surededir: Bakara'da: Allahu lailahe illa hüvel hayyül kayyum; Al-i İmran'dadır: Allahu lailahe illa

hüvel hayyül kayyum ve Taha'dadır: Ve anetil vücuhu lilhayyil kayyum.

3- **“Nezzele aleykel kitabe”** kitabı sana parça parça indirdi, **“bil-hakkı (hak ile)”** adaletle yahut haberlerinde doğrulukla veyahut Allah katından olduğunu gösteren hak (gerçek) delillerle. Bu da hal yerindedir. **“Kendinden öncekileri tasdik edici olarak”** kendinden önceki kitapları, demektir. **“Tevrat'ı ve İncil'i de indirdi”** Musa ile İsa'ya toptan. Bunların vera ve necl'den türediklerini ve vezinlerinin de tef'ile ve ifiyıl olduğunu söylemek zorlamadır; çünkü bunlar yabancı kelimedir. Hemze'nin fethi ile Encil okunması da bunu destekler. Çünkü Arapça'da bu kalıp yoktur. Ebu Amr, İbn Zekvan ve Kisai de Kur'an'ın her yerinde imale ile tevreyt şeklinde okumuşlardır. **Nafi ile Hamze** de ikisi arasında okumuşlardır. Bundan Kalun hariçtir ki o da diğerleri gibi feth ile okumuştur.

4- **“Min kablu”** Kur'an'ı indirmeden önce, **“insanlar için hidayet olarak”** bütün insanlar için, eğer bizden öncekilerin şeriatı bizim için de geçerlidir, dersek, yoksa ondan kendi kavimleri murat edilmiş olur. **“Furkanı da indirdi”** bundan semavi kitapların cinsini murat etmiştir; çünkü bunlar hak ile batılı ayıran kitaplardır. Üç kitabı zikrettikten sonra bunu ayrıca zikretmesi, arkadan geleni de içine alması içindir. Sanki şöyle demiştir: Hak ile batılı ayıran diğer şeyleri veyahut Zebur'u veyahut Kur'an'ı indirdi. Onu sıfatı olan bir şeyle tekrar zikretmesi, onu methetmek, büyütmek ve faziletini göstermek içindir, zira Kur'an indirilmiş vahiy olmada onlara ortaktır; hak ile batılı ayırması bakımından da onlara karşı ayrıcalığı vardır. Ya da mucizeleri indirdi demektir. **“Allah'ın ayetlerini inkar edenler için”** indirilen kitaplarını ve vesaireyi **“onlar için pek çetin bir azap vardır”** inkarları sebebiyle. **“Allah azizdir”** mutlak galiptir, azabına engel olunmaz. **“İntikam sahibidir”** hiç kimse onun gibi intikam alamaz. Nikmet (intikam) suçluyu cezalandırmaktır. Fiili de nekame veya nekime'dir. Bu ayetin tevhit iyice akıllara yerleştirildikten ve peygamberliği ispatta esas olan şeye işaret edildikten sonra getirilmesi, durumunu önemsetmek ve ondan yüz çevirmeyi men etmek içindir.

5- **“İnnallahe la yahfa aleyhi şeyün filardı vela fissemâ' (şüphe yok ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz)”**. Yani alemde külli olsun yahut cüz'î olsun, iman yahut inkar olsun hangi şey olursa olsun demektir. Alem yerine gök ve yer tabir edilmesi, hissin bunların ötesine geçmemesindendir. Yerin önce zikredilmesi de aşağıdan yukarıya çıkmak içindir. Bir de anlatılmak istenenin onda yapılan şeyler olmasındandır. Bu da onun diri olduğuna delil gibidir.

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ
 لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ
 مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَلَمَّا الَّذِينَ
 فِي قُلُوبِهِمْ زِنَغٌ فِيتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ
 وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ
 مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٧﴾

6 – Size rahimlerde istediği gibi şekil veren O'dur. Ondan başka İlah yoktur. Mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

7 – Sana kitabı indiren de O'dur. Ondan bazı ayetler muhkemdir ki onlar kitabın anasıdır, diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne aramak ve teviline gitmek için onun müteşabihlerine tabi olurlar. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde kökleşenler: “Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır” derler. Bu, inceliği ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.

6- “Hüvellezi yusavvirüküm (size rahimlerde istediği gibi şekil veren O'dur)” yani çeşitli şekillerden istediğini demektir. Bu da kayyum olduğuna ve cenini yaratma ve tasvir etme işini gayet iyi bildiğine delil gibidir. Tasavvereküm de okunmuşdur ki sizi kendi ve kulları için şekillendirdi demektir. “Ondan başka İlah yoktur” çünkü başkası onun bildiğinin hepsini bilemez ve onun yaptığı gibi yapamaz. “Mutlak galiptir, hikmet sahibidir” kudretinin kemaline ve hikmetinin sonsuzluğuna işarettir. Şöyle de denilmiştir: Bunlar İsa'nın Rab olduğunu iddia edenlere karşı delillerdir; çünkü Necran heyeti gelip de o hususta Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'le tartışınca bu sure baştan seksen küsur ayete kadar bu delilleri çürütmek için indi ve şüphelere cevap verdi.

7- “Sana kitabı indiren de O'dur. Onun bazı ayetleri muhkemdir” kapalılıktan ve ihtimalden muhafaza edilmekle ibaresi tahkim edilmiştir. “Hünne ümmül kitabı (onlar kitabın anasıdır)”. Ona döndürülecek aslıdır demektir. Kıyas ümmehat demeyi gerektirirdi, tekil gel-

mesi her biri itibariyledir yahut hepsinin bir ayet gibi olmasındandır. **“Diğerleri de müteşabihdir”** ihtimallidir, kapalılık ve zahire muhalefet sebebiyle maksadı açık değildir, ancak araştırmak ve düşünmekle anlaşılır ki alimlerin üstünlüğü ortaya çıksın ve daha çok araştırmak için hırsları artsın. Ondan murat edilen şeyleri elde etmek için gerekli ilimleri öğrensinler de o sayede ve manalarını çıkarmak için kabiliyetlerini zorlasınlar; onlarla dereceleri yüksek olan muhkem ayetleri uzlaştırsınlar. “Allah Teala’nın: “Elif lam ra kitabun uhkimet ayatuhu” (*Hud: 1*) kavlinin manası ise, ayetlerinin mana bozukluğundan ve lafız yetersizliğinden korunması demektir. “Kitaben müteşabihen” (*Zümer: 23*) ayetinin manası da anlam tutarlığında ve lafzın akışında birbirine benzer demektir. Burada geçen uhar de uhra’nın çoğuludur. Munsarîf olmaması aher’den gelen vasîf olmasındandır (maduldur). Bunda marife olması lazım gelmez, çünkü manası, kıyas marife olmasını ister fakat marife olmamıştır, ancak marife hükmündedir demektir. Ya da âhar min’den maduldur. **“Feemmel lezine fi kulubihim zeyğun (kalplerinde eğrilik olanlar)”** bidatçılar gibi haktan sapanlar **“onun müteşabihlerine tabi olurlar”** zahirine sarılırlar yahut batıl tevil ederler. **“Fitne aramak için”** insanları şüpheye ve tereddüde düşürerek ve muhkemi müteşabihle çatıştırarak halkın fitneye kapılmasını isterler. **“Ve teviline gitmek için”** onu istedikleri gibi tevil etmek için. Sebebin ikisinin birden olması da sıra ile tek tek olması da ihtimal dahilindedir, birincisi muannide uygundur, ikincisi de cahile revadır. **“Halbuki onun tevilini bilemez”** uygun görülen tevilini bilmez **“illallah ver-rasihune fililmi (ancak Allah, bir de ilimde kökleşenler bilir)”** yani ilimde sebat edip yerleşenler demektir. Kim illalallah üzerinde vakfe ederse, müteşabihi yalnız Allah’ın bildiği şeylerle tefsir etmiş olur. Mesela dünyanın ömrü, kıyametın kopma saati ve zebanilerin sayısı ile ilgili adetler gibi ya da kat’î delille zahiri murat edilmeyen ve ne murat edildiği anlaşılmayan şeyle tefsir etmiş olur. **“Yekulune amenna bihi (ona iman ettik, derler)”** ilimde kökleşenlerin durumunu izah eden yeni söz başıdır. Ya da onlardan haldir yahut da onu (rasihun’u) müpteda kıalarsan haberdır. **“Hepsi Rabbimizin katındandır”** yani müteşabih de muhkem de onun katındandır. **“Bu inceliği ancak akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar”**. Bu da ilimde kökleşenleri zihin açıklığı ve ileri görüşlülükle medihdir, teviline ulaşmadaki üstün kabiliyetlerine işarettir. Bu da aklın hissin sislerinden çıkmasıdır. Ayetin, makabli ile irtibatı ise bunun ruhun ilimle tasvir ve terbiyesi ile ilgili, makablinin ise cesedin tasvir ve tesviyesi ile ilgili olmasındandır. Ya da bu, Hristiyanların “İsa Allah’ın Meryem’e attığı bir kelimesidir ve kendinden bir ruhtur” (*Nisa: 171*) ayetine sarılmalarına cevaptır. Nitekim: Onun

Allah'tan başka babası yoktur sözlerinin de cevabıdır. Gerçekten onun babasıdır, yani o ana karnındaki ceninleri istediği gibi şekillendirir; babanın menisinden ve diğer şeylerden ona suret verir. Onu rahimde şekillendirendir. Şekil veren de şekillenenin babası olmaz.

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ

إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا
 إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾
 إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ
 مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾ كَذَّابٍ
 آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمْ
 اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

8 – Ey Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğ-
 riltme. Bize, kendi katından bir rahmet ver. Şüphesiz sen, bağışı en
 çok olansın.

9 – Ey Rabbimiz, şüphesiz insanları vukuunda şüphe olmayan
 bir günde toplayacaksın. Şüphesiz Allah sözünden caymaz.

10 – Şüphesiz kafirleri ne malları ne de evlatları Allah'ın yanında
 hiçbir şeyden asla kurtaramaz. İşte onlar cehennemın yakıtıdır.

11 – Onların gidişi tıpkı Firavun hanedanının ve onlardan önce-
 kilerin gidişi gibidir. Onlar ayetlerimizi inkar etmişlerdi de Allah da
 onları günahları yüzünden yakalamıştı. Allah'ın cezası çok şiddet-
 lidir.

8- “Rabbimiz, kalplerimizi eğriltme” bu da ilimde kökleşenlerin
 sözlerindendir. Yeni söz başı olduğu da söylenmiştir, mana da söy-
 ledir: Kalplerimizi hak yolundan müteşabihi razı olmayacağın tevi-
 le gitmeye saptırma. Aleyhisselam Efendimiz: Âdemoğlunun kalbi
 Rahman'ın iki parmağı arasındadır; onu isterse hakka döndürür, is-
 terse ondan kaydırır, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Bizi kalplerimizi
 kaydıracağın bir şeyle deneme. “Ba'de iz hedeytena (bizi doğru yola

ilettikten sonra)” hakka ve iki kısma da iman ettikten sonra. “Ba’de” zarf olarak mansuptur, “iz” de onun muzaf olmasıyla mahallen mecrurdur. Onun “in” manasına olduğu da söylenmiştir. **“Bize kendi kâtından bir rahmet ver”** bizi sana yaklaştıracak ve onunla senin katında kurtulacağımız bir rahmet ya da hak üzerinde sebat etmemiz için başarı veya günahlarımız için bağışlanma ver. **“Şüphesiz sen, bağış en çok olansın”** her istek için. Bunda hidayet ve sapıklığın Allah’tan olduğuna ve kullarına lütfundan nimet verdiğine, hiçbir şeyin ona vacip olmadığına delil vardır.

9- **“Ey Rabbimiz, şüphesiz insanları bir günde toplayacaksın”** o günün hesabı veya cezası için, **“vukuunda şüphe olmayan”** onda yapılacak olan toplanma ve cezada şüphe olmayan günde. Her iki istekten en büyük maksatlarının ahiretle ilgili olanına dikkat çekilmiştir, çünkü esas maksat ve mana odur. **“Şüphesiz Allah sözünden caymaz”** çünkü uluhiyet böyle bir şeyi kabul etmez. Bunu akla getirmek ve vadedilen şeyin büyüklüğünü vurgulamak için hitap değiştirilmiştir. Vaidiye fırkası bu ayeti kendilerine delil getirmişlerdir. Buna, fasıklara yapılan tehdidin affedilmeme şartına bağlı olmasıyla cevap verilmiştir. Çünkü ayrı deliller vardır, nitekim o, tövbe etmeme şartına da bağlıdır.

10- **“Şüphesiz kafirler”** bütün kafirler için geneldir. Şöyle de denilmiştir: Bunlardan Necran heyeti yahut Yahudiler veyahut Arap müşrikleri murat edilmiştir. **“Ne malları ne de evlatları Allah’ın yanında hiçbir şeyden asla kurtaramaz”** bedel manasıyla rahmetinden yahut taatından ya da azabından demektir. **“Ulaike hümm vekudunnar (işte onlar cehennemin yakıtıdır)”** zam ile vukud da okunmuştur ki ehlü vukudiha demek olur.

11- **“Kede’bi âl-i fir’avne (onların gidişi tıpkı Firavun hanedanının gidişi gibidir)”** bu da yukarısına bağlıdır yani onlara faydası olmadığı gibi bunlara da olmayacaktır yahut onlar yandığı gibi bunlar da yanacaktır, demektir. Ya da yeni söz başıdır, mahallen merfudur, takdiri de şöyledir: De’bu haulai kede’bihim filküfri velazabi. O, dee-be filamel sözünden gelen bir mastardır, işte yorulmak manasıdır. Bundan durum, gidişat manasına naklolunmuştur. **“Vellezine min kablihim”** bu da âl-i Fir’avn’e atıftır, yeni söz başı olduğu da söylenmiştir. **“Kezzebu biayatine”** gizli kad edatıyla haldir ya da hallerini tefsir eden yeni söz başıdır yahut vellezine min kablihim müptedasının haberidir. **“Allah’ın cezası çok çetindir”** bu da sorumluluğun korunçuluğunu ve kafirlerin azabının fazla olmasını belirtmektedir.

قُلْ لِلَّذِينَ

كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُخْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَيُشْسَ الْمِهَادُ
 ١٢ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي
 سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأَىٰ الْعَيْنُ
 وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي
 الْأَبْصَارِ ١٣ زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ
 وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ
 وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ
 الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَٰئِ ١٤

12 - Kafirlerle de ki: Yakında mağlup olacak ve cehenneme sürükleneceksiniz. O, ne kötü yataktır!

13- Karşılaşan iki toplulukta sizin için ibret vardı: Bir topluluk Allah yolunda savaşıyor; diğeri ise kafirdi. Onları baş gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah dilediğini yardımı ile destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır.

14 - Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, salma atlara, hayvanlara ve ekinlere karşı aşırı sevgi insanlara süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının faydasıdır. Varılacak yerin güzeli Allah'ın yanındadır.

12- "Kafirlerle de ki: Yakında mağlup olacak ve cehenneme sürükleneceksiniz" yani Mekke müşriklerine de ki: Yakında yani Bedir savaşında mağlup olacaksınız. Yahudiler için de denilmiştir, çünkü aleyhisselam Efendimiz onları Bedir'den sonra Kaynuka çarşısında topladı, onları Kureyş'in başına gelen şeyle korkuttu. Onlar da: Acemi ve savaştan anlamayanları mağlup etmen seni aldatmasın; eğer bizimle savaşırsan bizim nasıl insanlar olduğumuzu anlarsın, dediler! Ayet bunun üzerine indi. Allah Kurayzalıları öldürmek, Nadiyr oğullarını

sürmek, Hayber'i fethetmek ve düşmanlık edenlere cizye yüklemekle va'dini yerine getirdi. Bu da peygamberliğinin delillerindendir. Hamze ile Kisai ikisinde de ye ile (seyuğlebune ve yuhşerune) okumuşlardır ki onlara yapılan tehdit hikaye edilmiş olur. **"O ne kötü yataktır!"** bu da onlara denen şeyin devamıdır yahut yeni söz başıdır, takdiri şöyledir: Bi'sel mihadü cehenneme ya da ma meheduhu lienfüsihim.

Karşılaşan iki toplulukta sizin için ibret vardı: Bir topluluk Allah yolunda savaşıyor; diğeri ise kafirdi. Onları baş gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah dilediğini yardımı ile destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için mutlak bir ibret vardır.

13- "Sizin için ibret vardı" hitap Kureyşlileredir yahut Yahudileredir, mü'minleredir de denilmiştir. **"Karşılaşan iki toplulukta"** Bedir savaşında. **"Bir topluluk Allah yolunda savaşıyor; diğeri ise kafirdi. Onları baş gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı"** müşrikler mü'minleri kendilerinin iki katı görüyorlardı. Onlar da bine yakın idiler ya da Müslümanların iki katı görüyorlardı, onlar da üç yüz küsur idiler. Bu da Allah onları gözlerinde az gösterdikten sonra idi. Sonunda onlara karşı cesaretlendiler ve onlara yöneldiler. Onlarla karşılaşınca gözlerinde çok gösterildiler, Allah'ın mü'minlere gönderdiği imdat kuvvetiyle mağlup oldular. Ya da mü'minler müşrikleri mü'minlerin iki katı görüyorlardı, onlar da üç misli idiler. Bu da karşılarında sebat gösterip ve zaferin Allah'ın şu ayetteki va'di ile olduğunu kesin bilmeleri içindir: **"Eğer sizden sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiyi mağlup ederler"** (Enfal: 66). Bunu da Nafi ile Yakub'un te ile okuyuşları destekler. Meçhul kalıbı ile her iki harfle de okunmuştur ki mana: Allah onları yahut sizi kudretiyle öyle gösterir, demektir. Fietin lafzı fieteyn'den bedel olarak cer ile dir. Nasbı da ihtisas yahut iltekata'nın failinden hal olmak üzeredir. **"Baş gözleriyle"** gözleriyle açıkça görerek demektir. **"Allah dilediğini yardımı ile destekler"** nitekim Bedir gazilerini desteklemişti. **"Şüphesiz bunda vardır"** yani az göstermede yahut çok göstermede veyahut hazırlığı olmayan azınlığın üstün silahı olan çoğunluğa galip gelmesinde demektir. Olayın da bu ikisine ihtimali vardır, durumun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in haber verdiği gibi çıkmasına da ihtimali vardır. **"Basiret sahipleri için mutlak bir ibret (vardır)"** kalp gözü açık olanlar yahut onları görenler için demektir.

14- "Şehvetlerin sevgisi insanlara süslü gösterildi" yani şehveti kabartan şeylerin sevgisi demektir. Bunlara şehvetler denilmesi mübalağa ve bunların sevgisine dalındığı içindir, öyle ki şehvetlerini bile sevmişlerdir. Allah Teala'nın: **"Hayrın sevgisi gibi sevdim"** (Sad: 32) ayetinde olduğu gibi. Süsleyen de Allah Teala'dır, çünkü fiilleri ve

sebeplerini yaratan O'dur. Belki de onları süslemesi imtihan içindir ya da Allah'ın razı olacağı tarzda yapıldığı takdirde ahiret saadetine vesile olacağı içindir. Bir de bunların geçim ve türün devam sebebi olmasındandır. Bunun şeytan olduğu da söylenmiştir; çünkü ayet kınama bağlamındadır. Cübbai mubahla haramı ayırmıştır. "Kadınlardan, oğullardan, kantar kantar altın ve gümüşten, salma atlardan, davarlardan ve ekinlerden" bunlar da şehvet duyulan şeylerin açıklamasıdır. Kantar (kantar) çok mal demektir, yüz bin dinar olduğu da söylenmiştir. Öküz derisi dolusu olduğu da söylenmiştir. Bunun fi'lal yahut fin'al vezninde olmasında ihtilaf edilmiştir. Mukantara tekit için kantardan alınmıştır: Bedretün mübderetün (tıklım tıklım dolu kese) deyiminde olduğu gibi. Müsevveme de sevme'den gelir ki alamet demektir. Yahut otlayan davar demektir, esamed dabbete ve sevveme'ha'dan gelir yahut gösterişli demektir. En'am da develer. sığırlar ve koyunlar (davarlar) demektir. "Bunlar dünya hayatının faydasıdır" bu da zikri geçenlere işaret eder. "Varılacak yerin güzeli Allah'ın katındadır" yani dönecek yer demektir. Bu da eksik ve fani şehvetleri Allah katındaki hakiki ve ebedi zevklerle değiştirmeye teşviktir.

قُلْ أَوْفَيْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَمُ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ
 جَنَّاتٌ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ
 مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ⑮
 الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا أَمْنَا فَأَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَفِنَا عَذَابَ
 النَّارِ ⑯ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ
 وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ⑰

15 - De ki: Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'tan korkanlar için Rableri katında altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Orada ebedi kalacaklardır. Onlar için tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır. Allah kullarını hakkıyla görmektedir.

16 - O Allah'tan korkanlar: Ey Rabbimiz, şüphesiz biz iman ettik; sen de günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem azabından koru, diyenler;

17 - Sabredenler, doğrular, Allah'a itaatle boyun eğenler, malları-

ni Allah yolunda harcayanlar ve şehirlerde istiğfar edenlerdir.

15- “De ki: Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?” bununla Allah’ın sevabının dünya zevklerinden daha hayırlı olduğu murat edilmiştir. “Lillezinet tekav inde rabbihim cennatün (Allah’tan korkanlar için Rableri katında altlarından ırmaklar akan cennetler vardır)”. Daha hayırlı olanı açıklamak için yeni söz başıdır. Lill-zine’deki lam’ın bihayrin’e mütaallık olması da caizdir. Cennatün de hüve cennatün denmiş gibi merfudur. Onu min hayrin’den bedel olarak cer ile okuyanın kıraatı da destekler. “Tertemiz eşler” kadınlar için tiksiniyecek şeylerden temiz demektir. “Ve rıdvanun minallahı” Asım sad’ın zammı ile okumuştur ki ikisi de lügattir. “Allah kullarını hakıyla görmektedir”. Amellerini demektir ki iyilik yapana sevap, kötülük yapana da ceza verir. Ya da Allah’tan korkanların hallerini görür demektir ki bunun için onlara cennetler hazırlamıştır. Allah bu ayette nimetlerine dikkat çekmiştir ki en düşüğü dünya matahıdır, en yükseği de Allah’ın rızasıdır. Çünkü Allah Teala: “Allah’ın rızası en büyüktür” (Tevbe: 72) demiştir. Ortası da cennet ve nimetleridir.

16- “O Allah’tan korkanlar: Ey Rabbimiz, şüphesiz biz iman ettik; sen de günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem azabından koru, derler”. Bu da takva sahiplerinin ya da kulların sıfatıdır. Ya da metihtir mansuptur ya da haber olarak merfudur. İsteğin sırf imana dayalı olarak sıralanışı onun mağfireti hak etmede yahut ona layık olmada yeterliliğini göstermektedir.

17- “Sabredenler, doğrular, Allah’a itaatla boyun eğenler, mallarını Allah yolunda harcayanlar ve şehirlerde istiğfar edenlerdir” bu da bu yola süluk edenleri en güzel şekilde sıralamaktadır. Çünkü salikin Allah’la muamelesi ya vesile aramaktır ya da istemektir. Vesile aramak da ya nefisle olur ki o da onu rezil şeylerden men edip faziletlere bağlamaktır, sabır da bu ikisini içine alır ya da bedenle olur. O da ya sözlüdür ki doğru söylemektir ya da fiilidir ki o da taata devam etmek demek olan itaattır, ya da malla olur ki o da hayır yoluna harcamaktır. İstemeye gelince o da istiğfardır, çünkü mağfiret isteklerin en büyüğüdür hatta hepsini toplayandır. Sıfatların aralarına vav’ın gelmesi her birinin ayrı ve insanların da onlarda kemale erdiklerini göstermek içindir ya da bunlarla nitelenen kimselerin farklı olmalarındandır. Özellikle şehri zikretmesi duanın onda daha çabuk kabul olunmasındandır, çünkü o vakitte ibadet daha zordur, nefis daha durudur, kalp de daha topludur, hele kendilerini ibadette zorlayanlar için. Şöyle de denilmiştir: Onlar şehre kadar namaz kılarlar, sonra da şehirlerde istiğfar ve dua ederler.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا
هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا
هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ۝۱۸ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ
وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا
جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ
اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ۝۱۹

18 – Allah adaleti ayakta tutarak kendinden başka İlah olmadığını, melekler ve ilim sahipleri de şahitlik etti. Ondan başka İlah yoktur. Mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

19 – Allah katında gerçek din İslam'dır. Kendilerine kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki kıskançlıktan dolayı ihtilafa düştü. Kim Allah'ın ayetlerini inkar ederse, şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur.

18- “Allah kendinden başka İlah olmadığını şahitlik etti”. Ortaya deliller koymak ve bunları dile getiren ayetler indirmekle birliğini açıkladı. “Melekler de” ikrar etmekle, “ilim sahipleri de” buna iman etmek ve delil getirmekle. Bunlar beyan ve keşifte şahidin şahitliğine benzetilmiştir. “Kaimen bilkişt (adaleti ayakta tutarak)” rızıkları taksimde ve hükmünde adaleti icra ederek. Mansup olması da Allah lafzından hal olduğu içindir. Ayrı olması, cae zeydün ve bekrün rakiben misalinde caiz olmadığı halde burada caiz olması karışıklık olmadığı içindir. Tıpkı: “Vevehebna lehu ishaka ve yakube nafileh” (Enbiya: 72) kavlinde olduğu gibi. Ya da kaimen hüve'den haldir, amili de cümle-nin manasıdır ki teferrede kaimen yahut ehakkahu kaimen demektir, çünkü müekkit haldir. Ya da medih için veyahut menfi (lailahe)nin sıfatı olduğu için mansuptur ki bu da zayıftır. O (adaleti ayakta tutması) şahitlik edilen şeyin içine dahildir. Ya da hüve zamirinden haldir. Hüve'den bedel olarak yahut mahzuf müptedanın haberi olarak elka-imu bilkişt şeklinde merfu da okunmuştur.

“Ondan başka İlah yoktur” tekit için tevhit delillerini bilmeye ve delil getirildikten sonra onunla hüküm verilmeye daha çok itina gösterilmesi ve **“elazizül hakim”** kavline de dayanak olması için tekrar edilmiştir. Böylece onun bu ikisi ile mevsuf olduğu bilinir. Azizin başa alınması kudretini bilmenin hikmetini bilmeden önce olduğu içindir. Merfu olmaları da zamirden bedel yahut şehide'nin failine sıfat olmalarındandır. Kelime-i tevhidin fazileti hakkında Efendimiz aleyhissalat vesselamdan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kıyamet gününde bunu söyleyen kimse getirilir, Allah Teala: Bu kulumun benim yanımda bir sözü vardır, ben de onu yerine getirmeye en layık kimseyim; kulumu cennete girdirin, der. Bu da usuluddin (akaid) ilminin fazilet ve şerefini gösteren bir delildir.

19- “İnneddine indallahil İslam (Allah katında gerçek din İslam'dır)”. Birinciye pekiştiren yeni söz başıdır, yani Allah katında İslam'dan başka beğenilen din yoktur. O da tevhittir, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği şeylerin zırhına bürünmektir. Kisai “ennehu'dan bedelül kül olmak üzere feth ile (enne) okumuştur, eğer İslam iman veya onu içine alan şeyle tefsir edilirse; bedel-i ihtimal olmak üzere de feth ile okumuştur, eğer İslam şeriatla tefsir edilirse. Kesre ile “innehu” ve ikincinin başına fiil (şehide) gelmek ve aralarındaki de itiraz cümlesi olmak üzere feth ile enne de okunmuştur, ya da şehide'nin bir defa kale, bir defa da alime yerine kullanılması ile böyle okunmuştur, çünkü şehide'de bu ikisinin de manası vardır. **“Kendilerine kitap verilenler ihtilaf etmedi”** Yahudi ve Hristiyanlardan yahut geçmiş kitap sahipleri ihtilaf etmedi, ancak şundan dolayı ihtilaf ettiler; bir topluluk: O haktır, dedi, bir topluluk da: O Araplara hastır, dedi. Bir topluluk da onu tamamen reddetti. Ya da tevhitte ihtilaf ettiler; Hristiyanlar üçlemeyi kabul ettiler. “Yahudiler: Üzeyr Allah'ın oğludur, dediler”. (Tevbe: 30) Şöyle de denilmiştir: Onlar Musa kavmidir ki onun ardından ihtilaf ettiler. Onlar İsa aleyhisselam hakkında ihtilaf eden Hristiyanlardır da, denilmiştir. **“Ancak kendilerine ilim geldikten sonra ihtilaf ettiler”** yani gerçek durumu öğrendikten ve o hususta ayet ve kanıtlarla ilim sahibi olduktan sonra. **“Aralarındaki kıskançlıktan”** birbirlerini çekemediklerinden ve başkanlık istediklerinden tartışılar, şüpheden ve durumun kapalılığından değil. **“Kim Allah'ın ayetlerini inkar ederse, şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur”**. Bu da onlardan inkar edenlere tehdittir.

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ

وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعْنِي وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
وَالْأُمِّيِّينَ ؕ أَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا
فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ ۖ وَاللَّهُ بِبَصِيرٍ بِالْعِبَادِ ۝٢٠
الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ بِغَيْرِ حَقٍّ
وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ
بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ۝٢١ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ
فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ۝٢٢
أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ
اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ ۝٢٣

20 – Eğer seninle tartışılırsa, de ki: Ben bana tabi olanlarla beraber kendimi Allah'a teslim ettim. Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere "Müslüman oldunuz mu?" de. Eğer Müslüman olurlarsa, doğru yolu bulmuşlardır. Eğer yüz çevirirlerse, sana ancak tebliğ etmek düşer. Allah kullarını hakıyla görmektedir.

21 – Kuşkusuz Allah'ın ayetlerini inkar edip de peygamberleri haksız yere öldürenleri ve adaleti emreden insanları öldürenleri, onları acıklı bir azapla müjdele!

22 – İşte onların amelleri dünyada ve ahirette boşa gitmiştir. Onlar için yardımcılar da yoktur.

23 – Kendilerine kitaptan bir nasıp verilenleri görmedin mi; bunlar aralarında hüküm vermesi için Allah'ın kitabına davet ediliyorlar da sonra da içlerinden bir grup yüz çeviriyorlar? Onlar yüz çevirenlerdir.

20- "Eğer seninle tartışılırsa" dinde tartışılır da deliller getirdikten sonra seninle mücadele ederlerse "fekul eslemtü vechiye lillahi

(de ki: Ben yüzümü Allah'a teslim ettim)" kendimi ve her şeyimi ona teslim ettim, onda (nefsimde) ona kimseyi ortak etmem. O da doğru delillerle ispat edilen ve ayet ve peygamberlerin ona davet ettiği dos-doğru dindir. Nefsi yüz ile ifade etmesi, onun dış organların en şerefli ve kuvvet ve duyuların en görüneni olduğu içindir. **"Vemenittebani"** bu da eslemtü'nin te'sine atıftır, araya fasıla girmesi bunun güzelce gerçekleşmesine imkan vermiştir, ya da mefulun maahtır. **"Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere de ki"** Arap müşrikleri gibi kitabı olmayanlara: **"Teslim oldunuz mu?"** benim size izah ettiğim şeye teslim olmam gibi yoksa küfrünüz üzerinde duruyor musunuz? Bunun bir benzeri de "son verdiniz mi?" (*Maide: 91*) kavlidir. Bunda onların aptal veya inat olduklarına ima vardır. **"Eğer Müslüman olurlarsa, doğru yolu bulmuşlardır"** kendilerini sapıklıktan çıkarmakla istifade ederler. **"Eğer yüz çevirirlerse, sana ancak tebliğ etmek düşer"** yani sana zarar veremezler, çünkü sana tebliğden başkası düşmez, tebliği de yaptın. **"Allah kullarını hakkıyla görendir"** bu da hem vaat hem de tehdittir.

21; 22- **"Kuşkusuz Allah'ın ayetlerini inkar edip de peygamberleri haksız yere öldürenleri ve adaleti emreden insanları öldürenleri, onları acıklı bir azapla müjdele"**. Onlar aleyhisselam Efendimizin asrındaki ehl-i kitaplardır, bunların ilkleri peygamberleri öldürdüler, bunlar da ona razı oldular ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i ve mü'minleri öldürmeye yeltendiler, ancak Allah onları esirgedi. Bunun bir benzeri de Bakara suresinde geçmiştir. Hamze "ve yukatilunellezine" okumuştur. Sibeveyh de leyte ve lealle'de olduğu gibi "inne'nin haberine fe'nin gelmesini kabul etmemiştir. Bunun içindir ki haberin **"ulaikellezine habitat a'maluhum fiddünya velahireti"** olduğu söylenmiştir. Çünkü onlar için dünyada lanet ve rezillik, ahirette de azap vardır. **"Onlar için yardımcılar da yoktur"** azabı kendilerinden sava-cak yardımcılar.

23- **"Elemtere illelelerine utu nasiben minel kitabi (kendilerine kitaptan bir nasip verilenleri görmedin mi?)"** yani Tevrat'tan yahut semavi kitaplar cinsinden, demektir. "min" ba'z manasınadır yahut beyan içindir. Nasib'in nekire olması tazime de tahkire de müsaittir. **"Aralarında hüküm vermesi için Allah'ın kitabına davet ediliyorlar da"** davet eden Muhammed aleyhissalat vesselam'dır, Allah'ın kitabı da Kur'an'dır yahut Tevrat'tır. Çünkü rivayete göre Efendimiz aleyhisselam onların dershanelerine girdi; Nuaym bin Amr ile Haris bin Zeyd: "Sen hangi dindensin?" dediler. O da: İbrahim dininden, dedi. Onlar da kendisine: İbrahim Yahudi idi, dediler. O da: Tevrat'ı getirin, aramızda hakem olsun, dedi. Onlar da kabul etmediler. Ayet bunun

üzerine indi. Ayetin recim hakkında indiği de söylenmiştir. Meçhul kalıbı ile liyuhkeme okunduğu da rivayet edilmiştir. O zaman ihtilaf kendi aralarında olur. Bunda dinî kitaplardaki delillerin usulda da geçerli olduğuna işaret vardır. “Sonra içlerinden bir grup yüz çeviriyorlar” ona başvurmalarının vacip olduğunu bildikleri halde yüz çevirmelerini yadırgamaktadır. “Onlar yüz çevirenlerdir”. Adetleri yüz çevirmek olan bir gruptur. Bu da ferikun’dan haldir, sıfatla tahassus etmesi buna imkan vermiştir.

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّامًا مَّعْدُوْدَاتٍ وَّغَرَّهُمْ
فِيْ دِيْنِهِمْ مَا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ اِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ
لَّا رَيْبَ فِيْهِ وَّوَقَّيْتُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُوْنَ
﴿٢٥﴾ قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ
الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِیَدِكَ
الْخَيْرُ اِنَّكَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٢٦﴾

24 – Bunun sebebi de şudur: Çünkü onlar: “Cehennem ateşi bize ancak sayılı günler dokunacaktır” demişlerdir. Uydurdukları şeyler onları dinleri hakkında aldatmıştır.

25 – Onları vukuunda şüphe olmayan ve herkese kazancı eksiksiz olarak ödenecek günde onları topladığımız zaman nasıl olacak? Onlara haksızlık da edilmeyecektir.

26 – De ki: Allah’ım, ey mülkün sahibi, sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden çeker alırsın. Dilediğini aziz eder, dilediğini hor edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadirsin.

24- “Zalike (bu)” arka dönmeye ve yan çizmeye işarettir, “zira onlar: “Cehennem ateşi bize ancak sayılı günler dokunacaktır” demişlerdir” bu sapık itikat ve boş umuttan dolayı azap durumunu kendilerine kolaylaştırmışlardır. “Uydurdukları şeyler onları dinleri hakkında aldatmıştır” ateş onlara az bir gün dokunacak yahut ataları onlara şefaet edecekler yahut da Allah Teala Yakup aleyhisselam’a evlatlarına

ancak yemin sınacak (bozacak) kadar azap edeceğini va'detmiştir, demelerinden dolayı.

25- “Onları vukuunda şüphe olmayan günde topladığımız zaman nasıl olacak?” Onları ahirette saracak azabı büyütmede ve: Ateş bize ancak sayılı günlerde dokunacaktır, sözlerini yalanlamaktadır. Rivayete göre kıyamet gününde ilk kaldırılacak bayrak Yahudilerin bayrağıdır; Allah onları halkın huzurunda rezil edecek, sonra da onları cehenneme gönderecektir. **“Herkes kazancının eksiksiz olarak ödeneceği günde”** yaptıklarının karşılığı olarak. Bunda ibadetin boşa çıkarılmayacağına ve mü'minin cehennemde ebedi kalmayacağına delil vardır. Çünkü imanının ve amelinin ona tam olarak ödenmesi ateşte iken olmaz, girmeden önce de olmaz. O ancak ondan kurtulduktan sonra olur. **“Ve hüm la yuzlemun (onlara haksızlık da edilmez)”** zamir küllü nefse racidir, çünkü o küllü insanın manasındadır.

26- “Kulillahümme” mim “ya”nın yerine getirilmiştir, bunun içindir ki ikisi birleşmez. Bu, bu ismin özelliğindendir, tıpkı üzerine lam-ı tarif getirildiği halde hemzesinin kat' olması ve kasede te'nin de ona has olması gibi. Aslının: Ya allahu ümmene bihayr olduğu da söylenmiştir. Nida harfinin, fiile bağlı olanların ve hemzesinin atılmasıyla tahfif edilmiştir. **“Mülkün sahibisin”** mal sahipleri gibi onda tasarruf eder. Bu da Sibeveyh'e göre ikinci nidadır, allahümmedeki mim sıfat olmasına manidir. **“Mülkü dilediğine verirsın, mülkü dilediğinden çeker alırsın”** ondan dilediğine dilediğin kadar verir geri alırsın. Birinci mülk genel, diğer ikisi ondan iki parçadır. Mülkten maksat peygamberlik, alınmasından maksadın da bir kavimden başka bir kavme naklidir, denilmiştir. **“Dilediğini aziz eder, dilediğini hor edersin”** dünyada yahut ahirette yahut ikisinde, yardım etmek ve kesmekle, muvaffak edip başarısız kılmakla.

“Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadirsın” hayrı tek zikretmesi onun bizzat hükme bağlanmasındandır, şer ise dolaylı olarak hükme bağlanır. Zira küllî bir hayır içermedikçe cüz'î bir şer bulunmaz. Ya da hitapta edebe riayet etmek için yalnız hayır söylenmiştir. Çünkü söz onun hakkındadır. Zira rivayete göre Efendimiz aleyhisselam hendeği planlayıp da her on kişiye kırkar arşın verince büyük bir kaya göründü, ona kazmalar işlemedi. Selman'ı haber vermesi için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gönderdiler. Geldi, kazmayı aldı, ona bir vurdu, onu çatlattı ve ondan bir kıvılcım çıktı; Medine'nin aşağısını ve yukarısını aydınlattı, sanki karanlık odada kandil varmış gibi oldu. Kendisi tekbir getirdi, onunla beraber Müslümanlar da tekbir getirdiler. Kendisi: Bana Hiyre'nin sarayları göründü,

sanki onlar köpeklerin kuyrukları gibi idi, dedi. Sonra ikincisini vurdu: Bana Rum'un kırmızı sarayları göründü, dedi. Sonra da üçüncüsünü vurdu: Bana San'a'nın sarayları göründü. Cebrail bana ümmetimin bütün buralara çıkacağını haber verdi, size müjde, dedi! Bunun üzerine kafirler: Nasıl da şaşmıyorsunuz, sizi ümitlendiriyor, size olmaz şeyi va'dediyor ve size Yesrib'ten Hiyre'nin saraylarını gördüğünü ve onları fethedeceğinizi haber veriyor. Siz ise korkudan hendek kazıyorsunuz, dediler! Ayet bunun üzerine indi. Şerre de "Şüphesiz sen her şeye kadirsin" sözünü de dikkat çekmiştir.

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ

وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ

الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا

مِنْهُمْ تَقِيَّةً وَيَحَذِّرْكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

27 - Geceyi gündüze, gündüzü de geceye sokarsın. Ölüden diri, diriden ölü çıkarırsın. Dilediğine hesapsız rızık verirsın.

28 - İnananlar mü'minleri bırakıp da kafirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, Allah katında hiçbir değeri yoktur. Meğerki onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı sakınmış olasınız. Allah sizi kendisinden sakındırır. Dönüş yalnız Allah'adır.

27- "Geceyi gündüze, gündüzü de geceye sokarsın. Ölüden diri, diriden de ölü çıkarırsın. Dilediğine hesapsız rızık verirsın". Bunun arkasından gece ile gündüzü arka arkaya getirmeye, öldürüp diriltmeye gücünün yettiğini açıkladı ki buna gücü yetenin zillet ve izzet vermeye, mülk vermeye ve çekip almaya gücünün yeteceğini bildirmek istedi. Ayette geçen vüluc dar bir yere girmektir. Geceyi ve gündüzü de birbirine girdirmesi, birini diğerine arka arkaya girdirmektir ya da uzatıp kısaltmaktır. Ölüden diri çıkarmak yahut aksini yapmak da canlıları maddelerden var edip öldürmektir ya da canlıyı meniden,

meniyi de ondan çıkarmaktır. Şöyle de denilmiştir: Mü'min'i kafirden, kafiri de mü'minden çıkarmaktır. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir şed-desiz olarak elmeyle okumuşlardır.

28- “İnananlar kafirleri dostlar edinmesin”. Akrabalık yahut cahiliyedeki arkadaşlık vb. şeyler nedeniyle onlarla dostluktan men edildiler, ta ki sevgileri de nefretleri de Allah için olsun. Ya da savaşta ve diğer dünyevi işlerde onlardan yardım istemekten men olundular. **“Mü'minleri bırakıp da”** bu da dostluğa onların layık olduklarına ve onları dost edinmenin kafirleri dost edinmeye alternatif olacağına işaret vardır. **“Kim bunu yaparsa”** yani onları dost edinirse **“Allah katında hiçbir değeri yoktur”** yani o, dostluk denecek bir şey değildir. Çünkü iki düşmanın dostluğu bir kalpte birleşmez. Şair şöyle demiştir:

Düşmanımı seviyorsun, sonra da dostum olduğunu iddia ediyorsun;

Ahmaklık senden uzak değildir (sen ahmaksın).

“İlla en tetteku minhum tukah (meğerki onlardan gelebilecek bir tehlikeden sakınmış olasınız)”. Onların tarafından gelebilecek ve sakınması lazım bir şeyden korkasınız. (İtteka) fiilinin “min ile geçişli kılınması sakınmak ve korkmak manasına olduğu içindir. Yakup takıyyeten okumuştur. Korku dışında bütün vakitlerde açık ve gizli olarak dostluklarını men etmiştir. Ancak o zaman yüzeysel bir dostluk göstermek caizdir. Nitekim İsa aleyhisselam şöyle demiştir: Ortada ol, yandan yürü. **“Allah sizi kendisinden sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır”** hükümlerine muhalefet ve düşmanlarına dostluk ederek gazabına maruz kalmayın. Bu da yasak edilen şeyin gayet çirkin olduğunu gösteren büyük bir tehdittir. Nefsi zikretmesi sakınılacak şeyin Allah'tan gelecek bir ceza olduğunu bildirmek içindir. Binaenaleyh ondan başka kafirlerden gelecek ve sakınılacak şeylerin önemi yoktur.

قُلْ إِنْ تَخْضَعُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تَبْدُوهُ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَيَعْلَمَ مَا فِي
السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾
يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ
مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ
نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ
فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

29 – De ki: Göğüslerinizdeki gizleseniz de onu açıklasanız da Allah onu bilir. Göklerdeki ve yerdeki şeyleri de bilir. Allah her şeye kadirdir.

30 – Hatırlayın o günü ki onda her nefis, yaptığı hayrı hazır bulacak. Yaptığı kötülükle de kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek. Allah, sizi kendisinden sakındırır. Allah kullarını pek esirgeyendir.

31 – De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

29- “De ki: göğüslerinizdeki gizleseniz de yahut onu açıklasanız da Allah onu bilir” yani içlerinizde sakladığınız kâfirlere dostluk ve başka şeyleri gizleseniz de açıklasanız da bilir demektir. “Göklerdeki ve yerdeki şeyleri de bilir” gizlinizi ve açığınızı bilir. “Allah her şeye kadirdir”. Eğer yasaklandığınız şeye son vermezseniz, size ceza vermeye de gücü yeter. Ayet: “Allah sizi kendisinden sakındırıyor” (*Ali İmran*: 28) kavlinin açıklamasıdır. Sanki şöyle demiştir: Sizi kendinden sakındırıyor; çünkü o, bütün bilinen şeyleri kavrayan zatî bir ilim ve güç yeten her şeyi kaplayan zatî bir kudret ile muttasıftır. Binaenaleyh ona isyana cesaret etmeyin; çünkü ne gibi bir isyan varsa ondan haberdardır ve onu cezalandırmaya kadirdir.

30- “Yevme tecidü (hatırlayın o günü ki o gün her nefis, yaptığı hayrı hazır bulacak. Yaptığı kötülükle de kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek)”. Yevme lafzı teveddü ile mansuptur

yani her nefis amel defterlerini veyahut hayır ve şer amellerinin karşılığını hazır bulduğu gün o şeylerle o gününün ve korkularının arasına uzak bir mesafe olmasını ister. Ya da yevme üzkür (hatırla) gibi bir şeyle mansuptur, teveddü de amilet'teki zamirden haldir ya ma amilet min hayrin müptedadır o da haberdir. Tecidü'nün mefulu da ma amilet min hayrin ile sınırlıdır. "Ma" ise şartıye olamaz, çünkü teveddü merfudur. Veddet şeklinde de okunmuştur, buna göre ma'nın şartıye olması doğru olur. Ancak haber kabul etmek mana bakımından daha etkilidir, çünkü o, olmuş bir şeyin hikayesidir ve meşhur kıraata daha uygundur. **"Allah sizi kendisinden sakındırır"** tekit etmek ve hatırlatmak için tekrar etmiştir. **"Allah kullarını pek esirgeyendir"** Allah Teala'nın onları men etmesinin ve sakındırmasının onlara acımasından, iyiliklerini istemesinden olduğuna ya da rahmeti umulan ve azabından korkulan mağfiret ve azap sahibi olduğuna işaret içindir.

31- "Kul in küntüm tuhibbune (de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana tabi olun)". Muhabbet nefsin bir şeyde fark edilen kemaldan dolayı ona meyletmesidir. Bu da onu ona yaklaştıracak şeye sevk eder. Kul gerçek kemalin yalnız Allah'a ait olduğunu ve nefsinde ve başka yerde gördüğü her kemalin Allah'tan, Allah ile ve Allah'a olduğunu bildiği zaman sevgisi ancak Allah için ve Allah'ta olur. Bu da ona itaat etmeye ve ona yaklaştıracak şeyi istemeye götürür. Bunun içindir ki muhabbet (sevgi) taat istemekle tefsir edilmiş ve ibadetinde, taatına hırsta Resul'e tabi olmayı gerektirmiştir. **"yuhbibkümullah (Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın)".** Bu, emrin cevabıdır yani sizden razı olsun kusurlarınızdan geçerek kalplerinizin üzerindeki perdeleri açsın da sizi Cenab-ı izzetine yaklaştırsın ve sizi kutsal çevresine yaklaştırsın. Bunu da istiare ve mukabele (karşılık) yoluyla muhabbet ile ifade etmiştir. **"Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir"** itaat ederek ve Nebi'sine tabi olarak kendine sevmeye çalışanı çok bağışlayıcıdır. Rivayete göre ayet, Yahudiler: Bizler Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz dedikleri zaman inmiştir. Necran heyeti de: Bizler Mesih İsa'ya Allah sevgisinden ibadet ediyoruz, dedikleri zaman indiği de söylenmiştir. Sallallahu aleyhi ve sellem Efendimiz zamanında Allah'ı sevdiklerini iddia eden topluluklar hakkında indiği de söylenmiştir ki sözlerini eylemle ispat etmeleri istenmiştir.

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ
 الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ
 عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ
 عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي
 بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾

32 – De ki: Allah'a ve Resul'üne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kafirleri sevmez.

33 – Allah; Âdem'i, Nuh'u, İbrahim hanedanını ve İmran ailesini alemlerin üzerine seçti.

34 – Bunlar birbirinden gelme zürriyettir. Allah hakkıyla işitici, kemaliyle bilicidir.

35 – Hani İmran'ın karısı: “Rabbim, karnımdakini azatlı bir kul olarak sana adadım; benden kabul buyur. Şüphesiz sen hakkıyla işiten ve kemaliyle bilensin demiştir.

32- “Kul etiullah verresule fein tevellev (de ki: Allah'a ve Resul'üne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse)”. Maziye de muzariye de ihtimali vardır, mana da fein teetvellev demektir. “Şüphesiz Allah kafirleri sevmez” onlardan razı olmaz. Layuhibbuhum diyerek zamir kullanmaması genellik içindir ve yüz çevirmenin küfür olduğunu, bu itibarla da Allah sevgisine zıt olduğunu ve onun sevgisinin mü'minlere özgü olduğunu bildirmek içindir.

33- “Allah; Âdem'i, Nuh'u, İbrahim hanedanını ve İmran ailesini alemlerin üzerine seçti”. Elçilikle ve maddi ve manevi özelliklerle seçti. Bunun içindir ki başkalarının yapamadıklarını yaptılar, Allah Teala peygamberlere itaati vacip kılıp da Allah sevgisini kazandıran şeyleri açıklayınca, arkasından onların menkıbelerini açıkladı, buna teşvik etti. Bundan onların meleklerden üstün oldukları sonucu çıkarılmıştır. İbrahim hanedanı İsmail, İshak ve evlatlarıdır. Bunlara Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de dahildir. İmran ailesi de İmran bin Yas-har bin Kahes bin Levi bin Yakup çocuklarından Musa ile Harun'dur. Ya da İsa ile Meryem bint Masan bin İsazar bin Ebi Yuzen bin Rab Ba-

bel bin Sayliyan bin Yuhanna bin Uşa İbn Emuzen bin Mişki bin Harar bin Ahade bin Yevtam bin Azriya bin Yuram bin Sakıt bin İşar bin Raci-yim bin Süleyman bin Davud bin Elyeşin bin Uveyd bin Salamun bin Yaar bin Yahşun bin İmran bin Ram bin Hazrum bin Farıd bin Yahuda bin Yakup aleyhisselamdır. İki İmran arasında bin sekiz yüz yıl vardır.

34- **“Zürriyeten baduha min ba’d”** bu da iki âl'den yahut onlardan ve Nuh'tan haldir yani bunlar birbirlerinden dallanan bir nesildir demektir. Dinde birbirinden de denilmiştir. Zürriyet çocuktur, teke ve çoğa kullanılır. Vezni fu'liyyettir, zer'den gelir ki hemzesi ye'ye çevrilmiş, sonra da vav ye'ye kalp edilerek idgam edilmiştir. **“Allah hakkıyla işitici, kemaliyle bilicidir”** insanların sözlerini ve işlerini demektir ki sözü ve işi doğru olanı seçer. Ya da İmran'ın karısının dediğini işitici ve niyetini bilicidir.

35- **“İz kalet (hani İmran'ın karısı: Rabbim, karnımdakini sana adadım, demişti)”**. **“İz”** tenazu' yolu ile bu ikisiyle (semiün aliym ile) mansuptur. Gizli üzkür ile de mansuptur, denilmiştir. Bu da Hanne bint Fakuza'dır ki İsa'nın nenesidir. İmran bin Yashar'ın bir kızı vardı, adı da Meryem idi, Harun'dan büyük idi. Bunun karısı olduğu zannedilmiştir. Zekeriya'nın bu görevi üstlenmesi buna müsaade etmez, Çünkü o, İbn Masan'la çağdaş idi (İmran bin Yashar ile değil). Kızı İyşa ile evlenmişti. Yahya ile İsa da – o ikisine selam olsun – baba bir teyze oğulları idiler. Rivayete göre Hanne kısır ve yaşlı idi, bir gün bir ağacın gölgesinde iken bir kuşun yavrusunu beslediğini gördü. Hanne de evlat özledi ve: Allah'ım, sana adak ediyorum, eğer bana bir evlat nasip edersen onu Beytül Mukaddes'e adayacağım, o da onun hizmetkârlarından olacaktır, dedi. Meryem'e hamile kaldı. Bu adak onların zamanında erkek çocuklar için geçerliydi. Belki de o bu işi zan üzerine kurdu ya da erkek çocuk sahibi olmak istedi. **“Muharreren”** oraya hizmet için adanmış olarak, onu hiçbir şeyle meşgul etmeyeceğim ya da ibadete verilmiş olarak demektir. Mansup olması da hal olmasından dolayıdır. **“Benden kabul et”** adağını. **“Şüphesiz sen hakkıyla işiten ve kemaliyle bilensin”** benim sözümü ve niyetimi.

فَلَمَّا

وَضَعْتُهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ
وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ
وَذَرَيْتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ
وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا
الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكَ هَذَا قَالَتْ
هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

36 – Onu doğurunca, “Rabbim, onu dişi olarak doğurdum!” dedi. Oysa Allah onun ne doğurduğunu pekiyi biliyordu. Erkek kız gibi değildir. Gerçek ben onun adını Meryem koydum. Onu ve soyunu Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytandan sana ısmarladım (dedi).

37 – Bunun üzerine Rabbi de onu iyi bir rıza ile kabul buyurdu. Ve onu güzel bir bitki gibi büyüttü. Zekeriya'yı da ona bakmaya me-mur etti. Zekeriya ne zaman onun yanına mihraba girse, yanında bir rızık bulurdu. “Ey Meryem, bu sana nereden?” derdi. O da: Allah katındandır. Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız rızık verir, derdi.

36- “Felemma vadaatha kalet rabbi inni vada'tuha ünsa” zamir karnındakine racidir, müennes olması dişi olmasından dolayıdır. Ünsa'nın ondan hal olarak mansup olması müennesliğinin bundan bilinmesindendir. Çünkü hal ile zilhal bizzat birdir. Ya da nefis ve ha-bele gibi müennes tevili iiedir. Bunu demesi de üzüntüsünü Rabbine şikayet etmesindendir, çünkü o erkek çocuk bekliyordu. Bunun içindir ki onu mescide bağışlamayı adak etmişti. “Vallahu alemü bima vada-at (oysa Allah onun ne doğurduğunu pekiyi biliyordu)”. Bu da Allah Teala'dan yeni söz başıdır. Doğan çocuğun konumuna önem vermek ve annesinin de bunu bilmediğine işaret için böyle demıştır. İbn Amir, Ebu Bekir de Asım rivayetinde ve Yakup vada'tü okumuşlardır ki bu da onun sözünden ve kendini teselli etmek için olur. Yani belki de bunda Allah'ın bir sırrı vardır ya da dişi daha hayırlıdır demek istiyor. Allah Teala'dan ona hitap olarak: Vada'ti de okunmuştur. “Ve leysez zeke-

rü kelünsa (erkek kız gibi değildir)". Bu da Allah pekiyi bilir sözünün açıklamasıdır yani onun istediği erkek ona bağışlanan kız gibi değildir. İkisindeki lam da ahd içindir. Kadının sözünden olması da caizdir ki o zaman mana, adak ettiğim şeyde erkekle dışı bir değildir, lam da cins için olur. **"Ben ona Meryem adını verdim"** bu da yukarıdaki sözüne atıftır, aralarındaki de itiraz cümlesidir. Bunu Rabbine anlatması da ona yaklaşmak ve onu korumasını ve ıslah etmesini istemek içindir ki adına yaraşan biri olsun. Çünkü Meryem kelimesi onların dilinde ibadet eden kadın demektir. Bunda ismin, müsemmanın ve tesmiyenin değişik şeyler olduğuna delil vardır. **"Onu sana ısmarlarım"** hıfzına emanet ediyorum **"zürriyetini de, kovulmuş şeytandan"** recm'in aslı taş atmaktır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ne zaman bir çocuk doğarsa mutlaka ona şeytan dokunur, o da dokunmasından seslenir, ancak Meryem ile oğlu bundan harihtir. Bunun manası şudur: Şeytan her doğan çocuğu kandırmak ister, çocuk da bundan etkilenir, ancak Meryem ile oğlu bundan müstesnadır. Çünkü Allah Teala onları bu sığınmanın bereketiyle korumuştur.

37- "Bunu Rabbi kabul etti" erkeğin yerine onu adak etmesine razı oldu **"güzel bir kabul ile"** adağı kabul edecek bir tarzda. Bu da onu erkek yerine koyması yahut doğar doğmaz kabul edip büyümesini ve mescide hizmet edecek çağa gelmesini beklememesidir. Rivayete göre Hanne onu doğurunca bir beze sardı ve onu mescide götürdü, onu hahamların yanına koydu ve: Bu adağı alın, dedi. Onlar da onu almak için yarıştılar; çünkü o, baş hahamın ve kurbanla görevli birinin kızı idi. Zira Masan oğulları İsrail oğullarının reisleri ve kralları idi. Zekeriya: Ona en haklısı benim, çünkü teyzesi benim yanımdadır, dedi. Onlarsa kurradan başka bir şeyi kabul etmediler. On yedi kişi idiler. Irmağa gittiler, kalemelerini ona attılar; Zekeriya'nın kalemi suyun yüzüne çıktı, onların kalemleri ise suya battı. Onu da (Meryem'i) Zekeriya aldı. Muzaf takdir edilerek mastar olması da caizdir ki o zaman **"bizî kabulin hasenin"** demek olur, tekabbele de istakbele manasına olur, tekadda ve taaccele'de olduğu gibi. Yani onu doğar doğmaz aldı, güzelce kabul etti demek olur. **"Onu güzel bir bitki gibi büyüttü"**. Bu da onun bütün hallerinde onu ıslah edecek bir şekilde büyütülmesinden mecazdır. **"Ve keffeleha zekerıyya"** Hamze, Kisai ve Asım fe'yi şeddeli okumuşlardır. İbn Ayyaş rivayeti dışında zekerıyya'yı da fail Allah, Zekerıyya da mef'ul olarak medsiz okumuşlardır. Yani çocuğun bakımını ve terbiyesini Zekerıyya'ya verdi demektir. Kalanlar da merfu olarak şeddesiz okumuş ve zekerıyyâ'yı med etmişlerdir.

“Küllema dehaile aleyha (Zekeriya ne zaman onun yanına mihraba girse)” yani kendisi için yapılan odaya yahut mescide veyahut en şerefli ve ön kısmına girse demektir. Ona mihrab denilmesi şeytanla muharebe yeri olmasındandır. Sanki o, Beytül Mukaddes’in en şerefli yerine konulmuş idi. “vecede indeha rızka (yanında bir rızık bulurdu)” bu da küllema’nın cevabıdır. Rivayete göre Meryem’in yanına Zekeriya’dan başkası giremezdi. Çıktığı zaman üzerine yedi kapı kilitlerdi. Onun yanında yazın kış meyvesi, kışın da yaz meyvesi bulurdu. “Ey Meryem, bu sana nereden, derdi?” kapılar kapalı iken mevsimi dışında gelen rızık sana nereden? Bu, keramet-i evliyanın caiz olduğuna delildir. Bunu Zekeriya’ya mucize kılmak, durumdan haberdar olmadığı için mümkün değildir. “O da: Allah katındandır, derdi” bunu garipsemezdi. Şöyle de denilmiştir: O, küçükken konuşmuştur, ıpkı İsa aleyhisselam gibi, hiç meme emmedi, rızık ona cennetten gelirdi. “Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız rızık verir” çok olduğu için takdire sığmayan demektir ya da hak etmeden lütfen verir demektir. Bunun Meryem’in sözünden olma ve Allah Teala’nın kelamından olma da ihtimali vardır. Rivayete göre Fatıme radiyallahu anha, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e iki yufka ekmekle biraz et gönderdi. Efendimiz onu Fatıme’ye götürdü ve: Kızım, yanıma gel, dedi. Fatıme tabağı açtı; et ve ekmekle dolu olduğunu gördü. Efendimiz ona: Bu sana nereden dedi? O da: O, Allah katındandır, Allah dilediğine hesapsız rızık verir, dedi. Efendimiz de: Seni Hazreti Meryem’e benzeten Allah’a hamd olsun, dedi! Sonra Ali’yi, Hasan ile Hüseyin’i ve ev halkını topladı. Yemek olduğu gibi kaldı, Fatıme komşularına bol bol dağıttı.

هٰذَاكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَدْ رَبَّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ
 ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلَكَةُ وَهَوَّ
 قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا
 بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾

38 – Orada Zekeriya Rabbine dua etti: Rabbim, bana kendi katından tertemiz bir zürriyet ver. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işittensin, dedi.

39 – O mihrapta divan durmuş dua ederken melekler ona: Şüphesiz Allah, sana kendinden bir kelimeyi tasdik edici, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdeler, diye seslendi.

38- “Orada Zekeriya Rabbine dua etti” o mekanda yahut o vakitte. Çünkü hüna, semme ve haysü istiare ile zaman için de kullanılır. Meryem'in kerametini ve Allah katındaki derecesini görünce: **“Rabbim, bana kendi katından tertemiz bir zürriyet ver, dedi”** yaşlı karı Hanne'ye bunu bağışladığın gibi. Şöyle de denilmiştir: Meyveyi mevsimi dışında görünce kısır bir kadının yaşlı bir erkekten çocuk doğurmasını mümkün gördü, dilekte bulundu ve: Bana kendi katından bir zürriyet ver, dedi. Çünkü normal yollardan ve bilinen sebeplerden değildi. **“şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin”** duaya icabet edensin.

39- “Melekler ona seslendi” yani onların cinsinden demektir, mesela zeydün yerkebul hayle (Zeyd atlara biner) gibi. Çünkü seslenen yalnız Cebrail idi. Hamze ile Kisai imale ile fenadeyhi okumuşlardır. **“O mihrapta namaz kılarken”** yani ayakta namaz kılarken demektir. Yusalli kaim'in sıfatıdır ya da başka bir haldir veyahut kaimün'deki zamirden haldir. **“Ennallahe yübeşşürüke biyahya (Allah sana Yahya'yı müjdeler)”** biennallahe demektir. Nafi ile İbn Amir kavl maddesini izmar ederek, inne okumuşlardır ya da nida da ondan bir çeşittir. Hamze ile Kisai ise yebşürüke okumuşlardır. Yahya yabancı bir isimdir. Eğer Arapça sayılırsa gayri munsarif olması tarif ve vezn-i fiil'dendir. **“Kendinden bir kelimeyi tasdik edici olarak”** yani İsa'yı demektir. Ona böyle denilmesi, babasız Allah'ın emriyle meydana gelmesindendir. Böylece emir alemindeki eşsiz şeylere benzetilmiştir. Ya da Allah'ın kitabını tasdik edici demektir, ona kelime denilmiştir, mesela Huveydere'nin kasidesi için de kelimesi denilir. **“Seyyiden”** kavminin seyyidi ve başkanı olarak. Bütün insanlardan üstün idi, çünkü günahı aklından bile geçirmemişti. **“hasuran”** nefsinin şehvetlerden ve eğlencelerden titizlikle tutan demektir. Rivayete göre çocukluğunda çocuklara rastladı, onu oyuna çağırdılar, o da: Ben oyun için yaratılmadım, dedi. **“Ve iyilerden bir peygamber olarak”** onlardan çıkmış, onlardan biri olarak demektir ki ne büyük ne de küçük bir günah işlememişti.

قَدْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي
 عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿٤٠﴾ قَدْ رَبِّ اجْعَلْ
 لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ إِلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَادْكُرْ
 رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾ وَإِذْ قَالَتِ
 الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ
 عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾

40 – O da şöyle dedi: “Rabbim, benim nasıl bir oğlum olabilir ki bana ihtiyarlık gelmiş, karım da kısırdır, dedi” O da: Öyledir, Allah dilediğini yapar, dedi.

41 – Zekeriya: Rabbim, bana bir nişan ver, dedi. O da: Nişanın sadece işaretten başka insanlarla üç gün konuşamamandır. Rabbini çok zikret ve sabah akşam onu tesbih et, dedi.

42 – Hani melekler: Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, seni tertemiz etti ve seni dünya kadınlarının üzerine mümtaz kıldı, demişti.

40- “O da şöyle dedi: Rabbim, benim nasıl bir oğlum olur?” bunu adet bakımından uzak görüyor yahut gözünde büyütüyor veyahut şaşıyor ya da nasıl meydana geleceğini soruyordu. **“Bana ihtiyarlık gelmiş”** yaşım ilerlemiş ve beni etkisi altına almıştır. O sırada kendisi doksan dokuz, karısı da doksan sekiz yaşında idi. **“Vemreeti akır (karım da kısırdır)”** doğurmaz, bu ukrdan gelir ki kesmek manasıdır, çünkü karısı çocuktan kesilmişti. **“O da: öyledir; Allah dilediğini yapar, dedi”.** Yani bunun gibi acayip şeyleri yapar demektir. O da yaşlı bitkin bir ihtiyardan ve kısır yaşlı bir kadından çocuk meydana getirmektedir. Ya da sen ve karın gibi iki yaşlıdan demektir. Allah dilediğini yapar. Kezalikallah müpteda ve haberdır yani Allah böyledir demek olur. Dilediğini yapar da bunun açıklamasıdır. Yahut kezalike mahzuf mübtedanın haberidir ki durum böyledir, allahu yefalu ma yeşau da onun açıklamasıdır.

41- “Zekeriya: Rabbim, bana bir nişan ver, dedi” bir alamet ver de onunla gebeliği bileyim de onu güler yüzle ve şükürle karşılayayım ve

beklemenin de sıkıntısını ortadan kaldırsın. “O da: Nişanın sadece bir işaretten başka insanlarla üç gün konuşamamandır”. İnsanlarla üç gün konuşmaya gücün yetmemektir. Dili sadece onlarla konuşmaktan tutulmuştu. Ta ki süre özel olarak Allah’ın zikri ile geçsin ve nime-tin hakkını ödemek için şükriyle geçsin. Sanki: Alametin şükür hariç dilinin tutulmasıdır, demiştir. En güzel cevap sorudan çıkandır. “İlla remza” remz hariçtir ki el yahut baş işareti gibi. Remz’in aslı hareket etmektir. Denize ramuz denilmesi de bundandır. İstisna da munkatıdır, muttasıl olduğu da söylenmiştir, çünkü asıl konuşma kalp ile dir dil, ona delil kılınmıştır. Hadem vezninde remezen de okunmuştur ki ramiz’in çoğulu olur. Rüsül gibi rümüz de okunmuştur ki remuz’un çoğulu olur. Hem ondan hem de insanlardan hal olur, müteramizine demektir. Şu beyitte olduğu gibi:

*Ne zaman benimle teke tek karşılaşırsan,
Kalçaların titrer ve uçarlar (korkudan).*

(Teke tek sen ve ben demektir).

“Rabbini çok zikret” dilin tutulduğu günlerde, bu da yukarıda ge-çeni tekit etmekte ve ondan isteneni açıklamaktadır. Çok zikretmekle kayıtlaması emrin tekrar ifade etmediğini gösterir. “Sebbih bilaşiiyyi” aşiyy zevalden güneş batmasına kadarki zamana denir. İkindiden ya-hut güneş battıktan gecenin ilk kısmı geçinceye kadar da denilmiştir. “Velibkâr” şafaktan kuşluğa kadar demektir. Feth ile beker’in çoğulu olarak da okunmuştur ki seher ve eshar gibi olur.

42- Hani melekler: Ey Meryem, şüphesiz Allah seni seçti, seni ter-temiz etti ve seni dünya kadınlarının üzerine mümtaz kıldı, demiş-ti. Melekler keramet olarak onunla şifahen konuştular. Kim kerameti inkar ederse, bunun Zekeriya’nın mucizesi ve İsa aleyhisselam’ın da irhası (peygamberlik öncesi alameti) olduğunu demek ister. Çünkü Allah Teala’nın kadın peygamber göndermediğinde icma vardır. Zira Allah Teala: “Senden önce ancak bazı erkekleri elçi gönderdik” (*Enbi-ya: 7*) demiştir. Ona ilham ettiler de denilmiştir. Birinci ıstıfa (seçme) annesinden kabul olunmasıdır, çünkü ondan önce dişi kabul olunmamıştır. Aynı zamanda ibadete verilmesi ve çalışma yerine cennet-ten rızık verilmesidir. Temizlenmesi de kadınlar için hoş olmayan şey-lerden temizlenmesidir. İkincisi de hidayet edilmesi, ona meleklerin gönderilmesi ve ona yüce ikram verilmesidir, mesela babasız çocuk gibi. Yahudilerin ona attıkları iftiradan da bebeğin konuşması ve onu ve oğlunu dünyalara ibret kılmasıdır.

يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي

وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾ ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ
إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ
مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾ إِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ
يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى
ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنْ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾

43 – Ey Meryem, huşu ile Rabbinin divanına dur, secde et ve ruku edenlerle beraber ruku et.

44 – Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Onlardan, Meryem'i kim hımayesine alacak, diye kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin. Onlar çekişirlerken de yanlarında değildin.

45 – Hanı melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem, Allah seni kendinden bir kelime olan Mesih ve Meryem oğlu İsa adında, dünya ve ahirette şanı yüce ve Allah'a yakınlardan biri ile müjdeliyor.

43- “Ey Meryem, huşu ile Rabbinin divanına dur, secde et ve ruku edenlerle beraber ruku et” rükünlerini yerine getirerek cemaatle namaz kılmasının emredilmesi, namaza dikkat etmesi içindir. Secdenin rukudan önce getirilmesi, ya onların şeriatında öyle olmasındandır ya da vav'ın tertip ifade etmediğini hatırlatmak içindir ya da ruku edenlere yakın durması içindir. Bunda şu da akla geliyor ki namazlarında ruku olmayanlar namaz kılmıyorlardır. Şöyle de denilmiştir: Kunuttan maksat taatı devam ettirmektir mesela: “Gece gündüz secde ve kıyam ederek kunut eden (etmeyen gibi midir?) (Zümer: 9) ayetinde olduğu gibi. Secdeden de namaz murat edilmiştir, mesela Allah Teala'nın: “Secdelerin ardından” (Kaf: 40) ayeti gibi. Rukudan da huşu ve tevazu murat edilmiştir.

44- “Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir”. Yani bu zikrettiklerimiz ancak vahiyle bileceğin geçmiş kıssalardır. “Onlar kalemlerini atarlarken yanlarında değildin” kurra oklarını atarlarken demektir. Şöyle de denilmiştir: Tevrat'ı yazdıkları kalemli teberren atarlarken demektir. Maksat münkirleri susturmak için vahiy ol-

duğunu tespit etmektir. Çünkü olayları bilmenin yolu gözle görmektir yahut duymaktır. Duymaması bellidir, onda şüpheleri yoktur. Geriye gözle görme ihtimalini itham etme kaldı ki hiçbir akıllı böyle düşünmez. **“Eyyühüm yekfulu meryeme”** bu da mahzufa bağlıdır, onu da yulkune aklamehüm göstermektedir ki yulkuneha liyalemu ya da eyyühüm yekfulu meryeme demektir. **“Onlar çekişirlerken de yanlarında değildin”** onu himayelerine almak için rekabet ederlerken.

45- “İz kaletil melaiketü” bu da birinci iz kalet'ten bedeldir, aralarındaki de itirazıyedir. Ya da iz yahtesımun'dan bedeldir, bu da çekışmenin ve müjdenin geniş bir zaman diliminde olduğunu gösterir; mesela filan sene gibi. **“Ey Meryem, Allah seni kendinden bir kelime olan Mesih ve Meryem oğlu İsa adında biri ile müjdeliyor”.** Mesih lakabıdır, o da şeref veren lakaplardandır, mesela Sıddik gibi. Aslı İbranice'de Meşih'a'dır, manası da mübarek demektir. İsa da İşu'nun Arapçalaşmış şeklidir. İkisinin de türevi mesh'ten gelir. Çünkü o bereketle ya da kendisini günahlardan temizleyen su ile meshedilmiştir. Ya da yeri mesh etmiş (ölçmüştür) hiçbir yerde durmamıştır ya da onu Cebrail meshetmiştir. Pembe tenli manasına ays'ten gelmesi ise zorlamadır, temeli yoktur. Meryem oğlu da onu isim gibi ayıran bir sıfat olduğu için o da ona eklenmiştir. Haberin çok olması müptedanın tek olmasına zarar vermez. Çünkü müpteda cins ve muzaf isimdir. Onu tanıtan ve başkalarından ayıran şeyin bu üçten ibaret olma ihtimali de vardır. Çünkü isim, isim sahibinin alametidir ve onu diğerlerinden ayıran şeydir. İsa'nın mahzuf müptedanın haberi ve İbn Meryem'in de onun sıfatı olması da ihtimal dahilindedir. Hitap Meryem'e olduğu halde İbn Meryem denilmesi, onun babasız doğacağına vurgu yapmak içindir. Çünkü normalde evlatlar babaya nispet edilir, anneye değil. Ancak baba olmazsa ona nispet edilir. **“Vecihen fiddünya vela-hireh”** bu da kelimetin lafzından mukadder (ileride olacak) haldir, kelime lafzı nekire olsa da mevsuf olduğu için zilhal olmuştur. Müzekker olması mana itibarı iledir. Dünyada vecih (şanlı) olması peygamberlik iledir, ahirette de şefaath iledir. **“Allah'a yakınlardandır”** bunun da cennetteki derecesinin yüksekliğine veyahut göğ'e kaldırılıp meleklerle arkadaş olmasına işarettir, denilmiştir.

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَآئِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَنْبِئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾

46 – O, beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlarla konuşur ve o, salihlerdendir, dediği zaman da (sen yanlarında değildin).

47 – Meryem: “Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken nasıl bir çocuğum olabilir?” dedi. “Öyledir; dilediğini yaratır. Bir şeye hükmettiği zaman sadece ona: “Ol” der; o da olur.”

48 – Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i öğretecektir.

49 – Allah onu İsrail oğullarına Resul gönderecek. Onlara şöyle diyecek: Size Rabbinizden şöyle bir mucize getirdim: Şüphesiz ben, size çamurdan kuş suretinde bir şey yaparım; ona üflerim; o da Allah’ın izni ile kuş olur. Yine Allah’ın izni ile anadan doğma körü ve baras hastasını iyi ederim. Ve Allah’ın izni ile ölüleri diriltirim. Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi size haber veririm. Şüphesiz bunda, eğer inanan kimseler iseniz sizin için elbette bir ibret vardır.

46- “O, beşikte iken ve yetişkin halinde insanlarla konuşur” yani çocukken de orta yaşlı iken de konuşur, peygamberlerin konuşmasında farklılık yoktur. Burada geçen mehd mastardır, çocuk için hazırla-

nan yatağa denilmiştir. Onun gençken göğe kaldırıldığı söylenmiştir. Ortayaşlı iken konuşmasından maksat da yere indikten sonra konuşmasıdır. Değişik ve birbirine zıt hallerinden bahsedilmesi onun ilahlıktan uzak olduğunu bildirmek içindir. **“Salihlerdendir”** bu da kelimetin lafzından üçüncü haldir ya da yükellimü'deki zamirinden haldir.

47- Meryem: “Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken nasıl bir çocuğum olabilir?” dedi. Bu da şaşma yahut normal şekilde uzak görme veyahut bunun evlenme ile mi başka şeyle mi olacağını sorma içindir. **“Rabbi de: Öyledir; dilediğini yaratır, dedi”**. Diyen Cebrail'dir yahut Allah Teala'dır, Cebrail ona Allah Teala'nın sözünü aktarmıştır. **“Bir şeye hükmettiği zaman sadece ona: “Ol” der; o da oluverir”**. Bu da şuna işarettir ki Allah Teala şeyayı aşama aşama sebeplerle yaratmaya kadir olduğu gibi başka şekilde bir seferde de yaratmaya kadirdir.

48 – Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecektir. Bu da yeni söz başıdır; Meryem'in gönlünü almak, içindeki korkuyu gidermek için söylenmiştir. Çünkü o kocasız doğum yapacağını biliyordu. Ya da yübeşşirüki'nin veyahut vecihen'in üzerine atıftır. Kitap da yazı demektir yahut da indirilen kitapların cinsidir. İki kitabın özellikle bildirilmesi faziletlerindendir. Nafi ile Asım ye ile yuallihumu okumuşlardır.

49- “Resulen ila beni israile kad ci'tüküm biayetin min rabbiküm” resulen kavı maddesi takdir edilerek gizli bir fiille mansuptur, takdiri: Ve yekulu ürsiltü resulen bienni kad ci'tüküm demektir ya da nutk manasını yüklenerek geçen hallere atıfla mansuptur, sanki şöyle demiştir: Ve natiken bienni kad ci'tüküm. Özellikle İsrail oğullarının bildirilmesi hususi olarak onlara gönderilmesindendir yahut başkalarına gönderildiğini iddia edenlere reddiyedir. **“Enni ahluku leküm minettiyni”** enni kad ci'tüküm'den bedel olarak mansuptur yahut ayetin'den bedel olarak mecrurdur ya da hiye enni ahluku leküm şeklinde merfudur. Mana da şöyledir: Sizin için kuş suretinde bir şey takdir ve tasvir ederim. Nafi kesre ile inni okumuştur. **“Feenfuhu fihi”** fihi zamiri kâf'a racidir yani fi zalikel mütemasili (o surete üflerim) demektir. **“Allah'ın izni ile kuş olur”** Allah'ın izni ile canlı bir kuş olur. Bununla şuna dikkat çekmek istemiştir ki onu diriltmesi Allah'tandır, kendinden değildir. Nafi burada ve Maide'de elif ve hemze ile tairan okumuştur. **“Ve übrüül ekmehe velebrasa”** ekmehe gözsüz yahut silme kör olarak doğandır. Rivayete göre onun başında binlerce hasta toplanırdı. Gücü yetenler kendileri gelirdi, gücü yetmeyenlere de İsa aleyhisselam giderdi. Yalnız dua ile tedavi ederdi. **“Ve Allah'ın izni ile ölüleri diriltirim”** Allah'ın izni ile ifadesini tekrar etmesi, ilahlık dü-

şüncesini def etmek içindir. Çünkü diriltmek insan cinsinin yapacağı işlerden değildir. “Yediklerinizi ve evlerinizde biriktirdiklerinizi size haber veririm”. Şüphe etmeyeceğiniz gaip hallerinizi haber veririm. “Şüphesiz bunda, eğer inanan kimseler iseniz sizin için elbette bir ayet vardır” eğer imana muvaffak olmuş kimseler iseniz, çünkü başkaları mucizelerden yararlanamaz ya da hakkı tasdik eden, ona inat etmeyen kimseler iseniz demektir.

وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْ مِنَ التَّوْرَةِ وَلِأَحِلَّ لَكُم بَعْضَ
الَّذِي حَرَّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُم بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ
وَأَطِيعُوا ٥٠ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ
مُسْتَقِيمٌ ٥١ فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمْ الْكُفْرَ قَالَ
مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ
اللَّهِ أَمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ٥٢

50 – Önümdeki Tevrat’ı tasdik etmek ve size haram edilen bazı şeyleri sizin için helal etmek üzere geldim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. Öyleyse Allah’tan korkun ve bana itaat edin.

51 – Şüphesiz Allah benim de Rabbidir, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse ona ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur.

52 – İsa onlardan inkarı hissedince, “Allah’a giden yolda benim yardımcılarım kimdir, dedi? Havariler: Allah’ın yardımcıları bizleriz; biz Allah’a iman ettik. Bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol, dediler.

50; 51- “Ve musaddikan lima beyne yedeyye minet tevrati” bu da her iki şekilde resulün üzerine atıftır ya da kad ci’tüküm’ün gösterdiği üzere gizli bir fiille mansuptur yani ve ci’tüküm musaddikan demektir. “Ve liuhille leküm” bu da gizli bir fiille mütaallıktır ya da kad ci’tüküm biayetin’e matuftur yahut musaddikan’ın manasına matuftur, mesela ci’tüke muteziren ve liütayyibe kalbeke (özür dilemek veyahut gön-lünü almak için geldim) gibi. “Size haram edilen bazı şeyleri helal etmek için geldim” yani Musa şeriatında demektir ki bunlar da içyağ-ları, mide ve bağırsaklara yapışan yağlar, balık, deve eti ve Cumartesi

günü çalışma gibi. Bu da onun şeriatının Musa aleyhisselam'ın şeriatını neshettiğini göstermektedir. Bu da Tevrat'ı tasdik etmesine halel getirmez, nitekim Kur'an'ın bazı ayetlerinin bazısını neshetmesi de bir çelişki ve yalanlama teşkil etmez. Çünkü gerçekte nesh zamana göre açıklama ve özelleştirme demektir. **"Size Rabbinizden bir mucize getirdim; öyleyse Allah'tan korkun ve bana itaat edin"**. Yani size başka bir ayet getirdim, onu bana Allah ilham etti, o da **"şüphesiz Allah benim de Rabbidir, sizin de Rabbinizdir"** kavidir. Çünkü o, peygamberler arasında icma edilen ve peygamberle sihirbazı birbirinden ayıran hak davettir. Ya da size bir ayet getirdim ki Allah benim de Rabbidir, sizin de Rabbinizdir, demektir, **"Allah'tan korkun ve bana itaat edin"** sözü de ara cümledir. Öyle görünüyor ki o **"size Rabbinizden bir ayet getirdim"** sözünün tekrarıdır yani size anlattığım şeylerden arka arkaya ayetler getirdim demektir. Birincisi delili hazırlamak, ikincisi de onu hükme yaklaştırmak içindir. Bunun içindir ki fe ile sonuca varmış ve **"fettekullaha"** demiştir yani size getirdiğim açık mucizeler ve göz kamaştırıcı ayetlere muhalefet etmekten Allah'tan korkun demektir. **"Bana itaat edin"** sizi davet ettiğim şeylerde. Sonra davete başladı kısaca ona işaret ederek: **"Şüphesiz Allah benim de Rabbidir, sizin de Rabbinizdir"** dedi. Bununla da gayesi tevhit olan gerçek itikat üzerinde düşünmekle teorik gücü tamamlamaya işaret etti. **"Ve ona ibadet edin"** demekle de amel gücünü tamamlamaya işaret etti, çünkü o emirleri yerine getirmek ve yasaklardan kaçmak demek olan taata devamlı olur. Sonra da bunu her iki emri birleştirerek açıklamakla tespit etti ki doğru olduğuna şahitlik edilen yol da budur. Bunun bir benzeri de aleyhisselam Efendimiz'in: **"Allah'a iman ettim, de sonra da dosdoğru ol"**, sözüdür.

52- **"İsa onlardan inkarı hissedince"** inkarlarını hisle bilecek şekilde anlayınca, **"men ensarî ilallah (Allah'a giden yolda benim yardımcıları kimlerdir, dedi?)"** Allah'a iltica ederek yahut ona katılarak demektir. İla'nın izafet manası katılarak Ensariye taalluk etmesi de caizdir, yani bana yardımda kendilerini Allah'a katanlar kimlerdir? Burada **"ila"**nın maa yahut ev yahut fi manasına olduğu da söylenmiştir. **"Kalel havariyyune"** havari bir adamın samimi arkadaşı demektir, haver'den gelir ki halis beyazlıktır. Yerlilere havari denilmesi de renklerinin beyazlıklarındandır. İsa aleyhisselam'ın arkadaşlarına böyle denilmesi, niyetlerinin samimi ve içlerinin temiz olmasındandır. Şöyle de denilmiştir: Onlar krallar idiler, beyazlar giyerlerdi, İsa Yahudilere karşı onlardan yardım istedi. Onların kumaşları beyazlatan kasarlar oldukları da söylenmiştir. **"Allah'ın yardımcıları bizleriz"** yani Allah'ın

dininin yardımcıları demektir. “Biz Allah’a iman ettik. Bizim Müslümanlar olduğumuza şahit ol, dediler” kıyamet gününde peygamberler kavimlerine şahitlik ederken sen de bize şahitlik etmek için.

رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ
 ٥٣ وَمَكْرُوهًا وَمَكْرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ٥٤ إِذْ
 قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَرْيَمَ وَرَافِعُكَ إِلَىَّ وَمُطَهِّرُكَ
 مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ
 كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ ثُمَّ إِلَى مَرْجِعِكُمْ فَاحْكُم بَيْنَكُمْ
 فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ٥٥ فَمَا الَّذِينَ كَفَرُوا فَاعَذِبْهُمْ
 عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ٥٦

53 – Ey Rabbimiz, indirdiğine iman ettik ve o elçiye tabi olduk; sen de bizleri şahitlerle beraber yaz, dediler.

54 – Yahudiler tuzak kurdular; Allah da tuzak kurdu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.

55 – O zaman Allah şöyle demişti: Ey İsa, şüphesiz seni öldürecek, seni kendime yükseltip kaldıracak, seni kafirlerden temizleyecek ve sana tabi olanları kıyamet gününe kadar seni inkar edenlerin üstünde tutacağım. Sonra da dönüşünüz bana olacak; ben de ihtilaf ettiğiniz şeyde aranızda hüküm vereceğim.

56 – Kafirlerle gelince, ben onlara dünyada da ahirette de şiddetle azap edeceğim. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.

53- “Ey Rabbimiz, indirdiğine iman ettik ve o elçiye tabi olduk; sen de bizleri şahitlerle beraber yaz” yani birliğine şahitlik edenlerle yahut ümmetlerine şahitlik eden peygamberlerle veyahut Ümmet-i Muhammed’le beraber yaz; çünkü onlar bütün insanlara şahitlik ederler.

54- “Ve mekeru (Yahudiler tuzak kurdular)” yani İsa’nın, inkar-

larını hissettiği Yahudiler demektir ki onu gizlice öldürecek birini görevlendirdiler. **“Allah da tuzak kurdu”** İsa göğsüne kaldırıldığı ve kendine suikast yapmak isteyen kimse kendisine benzetilip de öldürüldüğü zaman. Mekkâ aslında başkasına zarar vermek için kurulan hile olduğundan Allah’a isnat edilmez, ancak ya karşılık olarak ya da eşeş olarak isnat edilir. **“Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır”** hilesi en güçlü olanı ve umulmayan yerden zarar vermeye en muktedir olanı demektir.

55- **“İz kalallahu”** mekerallahu’nun yahut hayrul makirin’in zarfıdır ya da vakaa zalike gibi gizli bir fiilin zarfıdır. **“Ya İsa inni müteveffike”** yani seni öldürmek isteyenlerden koruyarak ecelini tamamlayacağım ve seni belli eceline erteleyeceğim demektir. Yahut seni yerden alacağım, demektir bu da teveffeytü mali deyiminden gelir. Yahut seni uykuda öldüreğim demektir, çünkü rivayete göre o uyurken kaldırılmıştır. Yahut seni melekut alemine çıkmaktan engelleyen şehvetlerden öldüreğim demektir. Şöyle de denilmiştir: Allah onu birkaç saat öldürdü, sonra da göğsüne kaldırdı. Hristiyanlar da bu görüştedirler. **“Seni kendime yükselteceğim”** ikram yerime ve meleklerimin karargahına demektir. **“Seni kafirlerden temizleyeceğim”** kötü çevrelerinden veya kötü maksatlarından demektir. **“Ve sana tabi olanları kıyamet gününe kadar seni inkar edenlerin üstünde tutacağım”**. Onlara delille yahut çoğu zaman kılıçla üstün geleceklerdir. Ona tabi olanlar onun peygamberliğine inanan Müslümanlar ve Hristiyanlar demektir. Bu ana kadar (680 / 1281) Yahudilerin onlara galip geldiği duyulmadı ve mülk ve devletlerinin olduğu da görülmedi (*şimdi ise bir İsrail devleti vardır. Mütercim*). **“Sümme ileyye merciüküm (sonra dönüşünüz bana olacak)”** zamir İsa aleyhisselama, ona tabi olanlara ve onu inkar edenlere racidir. Genelleme ile gaipler muhatap sayılmıştır. **“Ben de ihtilaf ettiğiniz şeyde aranızda hüküm vereceğim”** din işlerinde.

56 - **Kafirlerle gelince, ben onlara dünyada da ahirette de şiddetle azap edeceğim. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.**

وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ
 أَجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾ ذَلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ
 مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾ إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ
 اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
 ﴿٥٩﴾ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾ فَمَنْ
 حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا
 نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا
 وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

57 – İman edip iyi ameller işleyenlere gelince, Allah onlara mükafatlarını tastamam ödeyecektir. Allah zalimleri sevmez.

58 – Bunları sana ayetlerden ve hikmet dolu zikirden okuyoruz.

59 – Kuşkusuz İsa'nın hali, Allah katında Âdem'in hali gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra da ona: "Ol" dedi, o da oluverdi.

60 – Hak Rabbindendir; artık sen de şüphecilerden olma.

61 – Kim sana ilim geldikten sonra bu hususta seninle tartışır, de ki: Geliniz; oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızın ve kendimizi ve kendinizi çağıralım; sonra da dua ve niyaz edelim de Allah'ın lanetini yalancılardan üzerine kılalım.

57- "Feyüveffihim ucurehüm (mükafatlarını tastamam verecektir)" bu da hükmün tefsiri ve açıklamasıdır. Hafs ye ile feyüveffih m okumuştur. "Allah zalimleri sevmez" bu da bunu tespit edip karara bağlamadır.

58- "Zalike (bunlar)" İsa'nın haberi ve diğer şeyler gibi geçeni-e-re işaretler. Zalike müptedadır, haberi de "netluhu aleyke" kavlidir. "Minelayat" da netluhu'daki he'den haldir; haber olup netluhu'nun da amilin işaret manası olarak hal olması da caizdir. İkisinin de haber olup zalike'nin gizli ve netluhu'nun tefsir ettiği bir fiille mansup ol-

ması da caizdir. **“Hikmet dolu zikirden okuyoruz”** hikmetleri içeren yahut arızanın sızmasından men edilmiş muhkem zikirden demektir ki bundan da Kur’an’ı murat ediyor. Levh-i Mahfuz’dur da denilmiştir.

59- “Şüphesiz İsa’nın hali, Allah katında Âdem’in hali gibidir” onun garip durumu Âdem’in durumu gibidir. **“Onu topraktan yarattı”** temsili açıklayan, şüpheyi ortadan kaldıran cümledir. Şöyle ki onu babasız yaratmıştır, Âdem’i de topraktan babasız ve anasız yaratmıştır. Onun halini daha garip olana benzetmiştir ki hasmını sustursun ve şüphe maddesinin kökünü kessin. Mana da şöyledir: Onun kalıbını topraktan yarattı, **“sonra da ona “ol” dedi”** yani onu beşer olarak yarattı, demektir, mesela: **“Sonra onu başka bir yaratılışla yarattık”** (Mü’minun: 14) kavli gibi. Onun topraktan yaratılmasını takdir etti, sonra da onu oluşturdu. Sümme edatının haberin gecikmesi için olup haber verilen şeyin gecikmesi için olmaması da caizdir. **“O da oluverir”** bu da geçmiş zamanın hikayesidir.

60- “Elhakku min rabbike (hak Rabbindendir)” mahzuf müptedanın haberidir yani hüvel hakku demektir. Şöyle de denilmiştir: Elhakku müptedadır, min rabbike de haberidir, yani zikredilen hak Allah Teala’dandır demektir. **“Artık sen de şüphecilerden olma”** sevabını artırmak üzere tahrik tariki ile Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem’e hitaptır, yahut her dinleyene hitaptır.

61- “Kim seninle tartışır” Hristiyanlardan **“bu hususta”** İsa hakkında **“sana ilim geldikten sonra”** ilmi doğuran açıklamalar geldikten sonra, **“de ki: Geliniz”** fikir ve kararlılıkla **“oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı ve kendimizi ve kendinizi çağıralım”**. Yani bizden ve sizden her birimiz kendisini, ailesinin en kıymetlisini ve kalbine en yakın olanını lanetleştirmeye çağırırsın ve ona sürüklesin. Aileyi nefse tercih etmesi, insanın onların uğrunda kendi canını tehlikeye atıp savaşmasındandır. **“Sümme nebtehil”** netebahel demektir ki içimizden yalancıya lanet edelim demektir. Bühle ve behle lanettir, aslı terk etmektir. Beheltün nakate denir ki deveyi memesine torba geçirmeden salıvermektir.

“Allah’ın lanetini yalancıların üzerine kılalım”. İçinde açıklama olan bir atıftır. Rivayete göre onlar lanetleştirmeye çağrılınca, bakalım, dediler. Kendi başlarına kalınca, fikir babaları olan Akıb’a: Sen ne diyorsun, dediler? O da: Allah’a yemin ederim ki onun peygamber olduğunu gördünüz, size sahibiniz İsa hakkında kesin konuştu. Allah’a yemin ederim ki bir topluluk bir peygamberle lanetleşirse, mutlaka helak olurlar. İlle de dininizde kalmak isterseniz, adamla sulh yapın, öyle ayrılın, dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e

geldiler; o ise sabah erkenden Hüseyin'i kucağına almış, Hasan'ın da elinden tutmuştu. Fatıme de arkasından yürüyordu, Hazreti Ali radi-yallahu anh de onun arkasında idi. Efendimiz. Ben dua ettiğim zaman siz de amin deyin, diyordu. Piskoposları: Ey Hıristiyanlar cemaati, ben öyle yüzler görüyorum ki Allah'tan dağı yerinden oynatmasını isteseler mutlaka oynatırdı. Onlarla lanetleşmeyin; helak olursunuz, dedi. Onlar da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e itaat ettiler ve ona iki bin kırmızı hülle (giysi) ile otuz demir zırh verdiler. Efendimiz de: Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki eğer lanetleşselerdi, maymuna ve domuza dönerler ve vadileri ateşle dolardı. Allah Necran'ı ve halkını, hatta ağaçlardaki kuşlarını yerle bir ederdi, dedi. Bu da onun peygamberliğinin ve ehl-i beytinin faziletine delildir.

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ
 لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
 بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ
 بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ
 بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا
 بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

62 – Şüphesiz bu, gerçek kıssadır. Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Gerçekten Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

63 – Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah bozguncuları hakkıyla bilendir.

64 – De ki: “Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin: Allah'tan başkasına tapmayalım, ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Kimimiz kimimizi Allah'tan başka tanrılar edinmesin. Eğer yüz çevirirlerse, “şahit olun ki muhakkak bizler Müslümanlarız” deyin.

62- “İnne haza (şüphesiz bu)” yani İsa ve Meryem kıssasından anlatılan “lehüvel kasasul hakku (gerçek kıssadır)”. Bu cümle “inne”nin haberidir ya da hüve İsa ve Meryem hakkında anlattıklarının hak olup

diğerlerinin olmadığını gösteren fasıladır, ondan sonrası haberdır. Ona lam'ın girmesi, müptedaya haberden daha yakın olmasındandır. Aslı müptedaya dahil olmaktır. **“Vema min ilahin illallah”** burada min'in zait olduğu açıklanmıştır, bu da Hristiyanların üçlemesini reddetmek üzere istiğrak için getirilmiştir. **“Gerçekten Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir”** ona eksiksiz kudretinde ve eşsiz hikmetinde denk olan biri yoktur ki tanrılıkta ona ortak olsun.

63- “Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah bozguncuları sevmez” onlar için tehdittir. Zamir yerine müfsidiyn diyerek zahir isim kullanması; delillerden yüz çevirmenin ve tevhitten yan çizmenin dini bozmak ve nefsi fesada götüren hatta dünyayı fesada veren itikat olduğunu göstermek içindir.

64- “De ki: Ey ehl-i kitap” iki ehl-i kitabın hepsini murat ediyor. Bundan Necran heyetini murat ettiği yahut Medine Yahudilerini murat ettiği de söylenmiştir. **“Bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye gelin”** peygamberlerin ve kitapların ihtilaf etmediği bir kelimeye, tefsiri de arkadan gelen şudur: **“Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim”** yani onu ibadetle birleyelim ve ona ihlas gösterelim, **“ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım”**. Başkasını ona ibadeti hak etmede ortak yapmayalım ve ibadete layık görmeyelim. **“Kimimiz kimimizi Allah'tan başka tanrılar edinmesin”**. Üzeyr Allah'ın oğludur, Mesih de Allah'ın oğludur, demeyelim. Hahamlara helal ve haram diye uydurdukları şeylerde itaat etmeyelim. Çünkü onların da hepsi bizim gibi beşerdir. Rivayete göre **“hahamlarını ve rahiplerini Allah'tan başka tanrılar edindiler”** ayeti indiği zaman Adiy bin Hatim: Ya Resulallah, biz onlara ibadet etmiyorduk, dedi. O da: Onlar size helal ve haram ediyorlardı da siz de sözlerini tutmuyor muydunuz, dedi? O da: Evet, deyince, kendisi de, işte ibadet odur, dedi.

“Eğer yüz çevirirlerse” tevhitten **“şahit olun ki muhakkak bizler Müslümanlarız, deyin”**. Yani siz delille mağlup oldunuz; sizin değil bizim Müslüman olduğumuzu itiraf edin yahut kitapların konuştuğu ve peygamberlerin mutabık kaldığı üzere sizlerin kafir olduğunuzu itiraf edin, demektir.

Dikkat: Bu kıssada riayet ettiği irşattaki mübalağaya bak. Delilleri sunmadaki güzellik açıkça görülmektedir. Önce İsa aleyhisselam'ın hallerini ve ilahlığa zıt geçirdiği dönemleri gözler önüne serdi, sonra da düğümünü çözecek ve şüphelerini izale edecek şeyleri zikretti. Sonra da bunlardan yüz çevirip de az da olsa itaat edince, onları yeniden irşat etti ve daha kolay yola gitti ve onları İsa'nın, İncil'in, diğer peygamberlerin ve kitapların mutabık kaldığı şeylere davet etmekle

onları susturdu. Sonra bu da fayda vermeyip de ayet ve uyarıların kâr etmediğini görünce, onlardan yüzünü döndü ve: Şahit olun bizler Müslümanlarız, deyin, dedi.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ
وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ
﴿٦٥﴾ مَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجِّجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ
تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا
تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ
كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ إِنَّ أَوْلَى
النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا
وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

65 – Ey kitap ehli, İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz; hal-buki Tevrat ve İncil ancak ondan sonra indirilmiştir. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

66 – İşte sizler onlarsınız ki bilginiz olduğu şeyde tartıştınız. Bilginiz olmayan şeyde ise niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir oysa siz bilmezsiniz.

67 – İbrahim ne Yahudi idi ne de Hristiyan idi. Ancak dosdoğru bir Müslüman idi. Müşriklerden değildi.

68 – Şüphesiz insanların İbrahim'e en yakın olanı, elbette ona tabi olanlar, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah mü'minlerin yardımcısıdır.

65- "Ey kitap ehli..." Yahudiler ve Hristiyanlar İbrahim aleyhisselam hakkında çekiştiler; her fırka onun kendilerinden olduğunu iddia etti, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e başvurdular, bu ayet indi. Mana şöyledir: Yahudilik ve Hristiyanlık Tevrat ile İncil'in Musa ve İsa'ya – bu ikisine selam olsun – inmesinden sonra meydana çıktı.

İbrahim ise Musa'dan bin yıl, İsa'dan da iki bin yıl önce idi. Öyleyse İbrahim nasıl bu ikisinden olur? **"Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?"** imkansız şeyi iddia ediyorsunuz!

66- "Haentüm haulai (sizler onlarsınız ki bilginiz olduğu şeyde tartıştınız)" ha tembih harfidir, farkında olmadıkları hale dikkatleri çekilmiştir. Entüm de müpteda'dır, haulai de haberidir. Hacectüm de birinciye açıklayan başka bir cümledir, yani sizler o ahmaklarsınız demektir. Ahmaklığınızın ispatı da şudur ki sizler Tevrat'ta ve İncil'de bulduğunuz şeyler hakkında inadına mücadele ettiniz yahut onlarda olduğunu iddia ettiğiniz şeylerde mücadele ettiniz, ya bilginiz olmayan ve kitabınızda İbrahim'in dini hakkında zikri geçmeyen şeyde niçin tartışıyorsunuz? Haulai ellezine manasınadır, hacectüm de sılasıdır, denilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ha entüm'ün aslı eentüm'dür, bu da onların ahmaklıklarını sormakta ve bundan şaşmaktadır. Sonra hemze he'ye kalp olundu. Nafi ile Ebu Amr nerede olsa med ile ve hemzesiz haentüm okumuşlardır. Verş daha az med ile okumuştur, Kunbül de he'den sonra elifsiz hemze ile okumuştur. Kalanlar da med ve hemze ile okumuşlardır. Bezzi ise aslı üzere meddi kısaltarak okumuştur. **"Allah bilir"** tartıştığınız şeyleri **"siz bilmezsiniz"** siz onların cahilisiniz.

67- "İbrahim ne Yahudi idi ne de Hristiyan idi" delille tespit edilen sonucu açıklamaktadır. **"Ancak dosdoğru idi"** bozuk itikatlardan uzak **"bir Müslüman idi"** Allah'a itaatkâr idi. Maksat onun İslam dininden olduğunu söylemek değildir. Yoksa bu da aynı delille susturulmuş olur (çünkü İslam Kur'an'ın inmesiyle meydana gelmiştir). **"Müşriklerden değildi"** bu da onların şirklerine ima etmektedir; çünkü Üzeyr'i veya İsa'yı ona şirk koşuyorlar. Bu aynı zamanda müşriklerin İbrahim dininden olduklarını da reddetmektedir.

68- "İnne evlennasi biİbrahim lellezinet tebeuhu ve hazen nebiyyü (şüphesiz insanların İbrahim'e en yakın olanı)" onun gözdesi ve civarında olan demektir ki evla veliden gelir, o da yakınlıktır. **"Ona tabi olanlar"** kendi ümmetinden, **"şu Peygamber ve iman edenlerdir"** çünkü esas kendi şeriatlarında birçok şeyde ona muvafakat ederler. İttebeu'daki he'ye atfen nasb ile **"ve hazennebiyye"** ve İbrahim'e atfen de cer ile **"ve hazennebiyyi"** okunmuştur. **"Allah mü'minlerin yardımcısıdır"** onlara yardım eder ve imanlarından dolayı onlara en güzel mükafatı verir.

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ

يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ

الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ

آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَكَفَرُوا

آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾

69 – Kitap ehlerinden bir grup sizi saptırabilmek istedi. Onlar ancak kendilerini saptırırlar; fakat bunun farkında değiller.

70 – Ey kitap ehli, şahit olup dururken Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?

71 – Ey kitap ehli, niçin hakkı batılla karıştırıyorsunuz; bildiğiniz halde hakkı niçin gizliyorsunuz?

72 – Kitap ehlerinden bir grup dedi ki: İman edenlere indirilene gündüzün başlarında iman edin; sonunda da inkar edin. Belki dönerler.

69- “Vedded taifetün min ehlil kitabi lev yudilluneküm” Yahudilerin Huzeyfe, Ammar ve Muaz'ı Yahudiliğe davet etmeleri üzerine indi. Lev “en” manasıdır. “Onlar ancak kendilerini saptırırlar” saptırmaları kendilerini geçmez, vebalini ancak kendileri çekerler, çünkü bu sebeple azapları katlanır. Ya da ancak kendi gibilerini saptırırlar. “Fakat bunun farkında değiller” günahının ve zararının kendilerine ait olduğunu bilmezler.

70- “Ey kitap ehli, Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?” Tevrat'ın ve İncil'in dile getirdiği ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamberliğine delalet eden ayetleri niçin inkar ediyorsunuz? “Şahitlik ederken” onların Allah'ın ayetleri olduğuna. Yahut Kur'an'ı niçin inkar ediyorsunuz, onun sıfatını iki kitapta gördüğünüz

halde yahut mucizelerle onun hak olduğunu bildiğiniz halde.

71- “Ya ehlel kitabı lime telbisunel hakka bilbatılı (ey kitap ehli, niçin hakkı batılla karıştırıyorsunuz?)” tahrif ederek ve batılı onun şeklinde tasvir ederek ya da ikisini ayırmada kusur ederek. Şedde ile tüllebbisune ve be'nin fethi ile telbesune de okunmuştur ki hakka batıl elbisesi giydirmek olur. Çünkü Efendimiz aleyhisselam: Kendinde olmayan şeyi varmış gibi gösteren yalandan iki parça elbise giymiş gibidir, demiştir (kral çıplak).

“Hakkı niçin gizliyorsunuz?” Muhammed aleyhisselam'ın peygamberlik ve sıfatını. **“Bildiğiniz halde”** gizlediğiniz şeyi bildiğiniz halde.

72- “Kitap ehlinde bir grup dedi ki: İman edenlere indirilene gündüzün başlarında iman edin” yani gündüzün ilk saatlerinde Kur'an'a imanınızı açıklayın, **“sonunda da inkar edin. Belki dönerler”** sonunda inkar edin, belki dinlerinde şüphe ederler, onda bir eksiklik gördünüz de döndünüz zannederler. Bu gruptan maksat Ka'b bin Eşref ile Malik bin Dayf'tir, bu ikisi kible değiştirildiği zaman: Onlara Ka'be'ye dönerek namaz kılma hakkında indirilen şeye gündüzün başında iman edin ve ona dönerek namaz kılın, sonra da gündüzün sonunda Kubbetüssahra'ya dönerek namaz kılın, belki: Bunlar bizden daha iyi bildikleri halde döndüler, derler de onlar da dönerler, dediler. Şöyle de denilmiştir: Bunlar Hayber Yahudilerinden on iki haham idiler, gündüzün başında İslam'a gireceklerini, sonunda da: Biz kitabımıza baktık ve bilginlerimize danıştık; Muhammed'i Tevrat'taki sıfatı ile bulamadık, demeye karar verdiler, belki ashabı onda şüpheye düşer, dediler.

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ

قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾
وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾ وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُودِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمِينِ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ

يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾

73 – Dininize tabi olandan başkasına iman etmeyin. De ki: Gerçek doğru yol, Allah'ın doğru yoludur. Size verilenlerin bir benzeri hiç kimseye verilmiş olduğuna yahut onların Rabbiniz katında size karşı deliller getireceklerine inanmayın. De ki: Gerçek lütuf ve inayet Allah'ın elindedir. Dilediğine verir Allah rahmeti bol olandır, her şeyi hakkıyla bilendir.

74 – Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.

75 – Kitap ehlinde öyle kimse vardır ki eğer ona bir kantar (altın) emanet etsen, onu sana tastamam öder. Onlardan öylesi de vardır ki, eğer ona bir altın emanet etsen, ancak başında dikili durduğu sürece sana öder. Zira onlar: “Ümmilere karşı bize bir yol yok” dediler. Onlar bilerek Allah'a karşı yalan söylüyorlar.

73; 74- “Dininize tabi olandan başkasına iman etmeyin” dininizin mensuplarından başkasını kalbinizle tasdik ederek ikrar etmeyin yahut dininizden olmayana gündüz boyu imanınızı açıklamayın. çünkü o zaman daha rahat dönerler, demektir. “Kul innel hüda hüdallah (de ki: Gerçek doğru yol, Allah'ın doğru yoludur)” dilediğini imana götürür ve onun üzerinde sebat ettirir. “En yû'ta ehadün misle ma

utıytüm" bu da mahzufa mütaallıktır yani debbertüm zalike ve kütüm lien yü'ta ehadün demektir. Mana da: Sizi buna kıskançlık sürükledi demek olur. Ya da latü'minu'ya mütaallıktır yani bir kimseye size verilenin benzerinin verileceğine imanınızı açıklamayın, bunu ancak kendi adamlarınıza açıklayın, Müslümanlara açıklamayın ki sebatları daha da artmasın. Yahut müşriklere de açıklamayın ki onları da İslam'a davet etmesinler. **"Kul innelhüda hüdallah"** ara cümledir, tuzaklarının bir faydası olmayacağını göstermektedir. Ya da hüdallah, hüda'dan bedel olmakla "inne"nin haberidir. İbn Kesir'in azarlama tarzında istifham olarak eenyü'ta şeklinde okuması da bunu destekler ki bir kimseye de aynısı verilsin diye mi böyle düşündünüz, demek olur. Nafiye olarak da in okunmuştur ki o grubun sözünden olur yani dininize tabi olandan başkasına iman etmeyin ve onlara: Kimseye size verilenin benzeri verilmez, deyin manasına gelir. **"Ev yuhâccuküm inde rabbiküm"** bu da ilk iki veche göre en yü'ta'ya matuftur. Üçüncü veche göre de manası, Rabbinizin yanında size karşı delil getirsinler de delilinizi çürütsünler mi demek olur! Yuhaccuküm'deki vav zami-ri ehad'e racidir. Çünkü o cemi' manasınadır; zira ondan kendilerine tabi olmayanlar murat edilmiştir. **"De ki: Gerçek lütuf ve inayet Allah'ın elindedir. Dilediğine verir, Allah'ın rahmeti boldur, her şeyi hakkı ile bilendir. Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir"** bu da iddialarını açık delillerle ret ve iptal etmektedir.

75- "Kitap ehlinde öyle kimse vardır ki eğer ona bir kantar altın versen, onu sana tastamam öder". Mesela Abdullah bin Selam gibi, bir Kureyş'li ona bin iki yüz okka altın emanet etmişti, o da onu ödedi. **"Onlardan öylesi de vardır ki ona bir altın emanet etsen onu sana ödemez".** Mesela Finhas bin Azura gibi ki bir Kureyş'li ona bir dinar emanet etti, o da onu inkar etti. Şöyle denilmiştir: Çok mala karşı güvenilir olanlar Hıristiyanlardır. Çünkü onlar genellikle emin / güvenilir kimselerdir. Aza bile hiyanet edenler ise Yahudilerdir. Çünkü onlar da genellikle haindirler. Hamze, Ebu Bekir ve Ebu Amr he'nin sükunu ile "yüeddih" okumuşlardır. Kalun ise he'nin harekesini belli belirsiz okumuştur. Hafs'tan da öyle rivayet edilmiştir. Kalanlar ise kesreyi dolu dolu okumuşlardır. **"Ancak başında dikili durduğun sürece sana öder"** tepesinde dikili durur da ödemesini ister, mahkemeye götürür ve delil getirirsen öder. **"Zalike (bu)"** layüeddih'i'nin gösterdiği ödemeye işarettir. **"Çünkü onlar: Ümmilere karşı bize bir yol / sorumluluk yok, dediler"** yani ehl-i kitaptan ve bizim dinimizden olmayanlara karşı bize kınama ve yerme yoktur (malları bize mübahtır) derler. **"Onlar Allah'a karşı yalan söylerler"** bu iddialarında **"bilerek"** yalancı

olduklarını bilerek. Çünkü onlar muhaliflerine haksızlık etmeyi helal saydılar ve: Tevrat'ta onlara karşı saygı yoktur, dediler. Şöyle de denmişti: Yahudiler bazı Kureyşlilerle iş yaptılar, Kureyşliler Müslüman olup da haklarını isteyince: Hakkınız düştü, çünkü dininizi terk ettiniz, dediler ve kitaplarında böyle olduğunu iddia ettiler. Ayet indiği zaman Peygamberimiz'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın düşmanları yalan söylediler; cahiliyede olan her şey ayağımın altındadır; ancak emanet hariç; o, iyi olsun, kötü olsun sahibine ödenecektir".

بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ

الْمُتَّقِينَ ﴿٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا
قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا
يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾
وَأَنَّ مِنْهُمْ لَفَرْقًا يَلُونُ أَلَسَتْ لَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنْ
الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ
يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

76 – Evet, kim sözünü yerine getirir ve sakınırsa, şüphesiz Allah sakınanları sever.

77 – Şüphesiz onlar ki Allah'ın sözünü az bir pahaya satıyorlar; işte onların ahirette hiçbir nasibi yoktur. Allah kıyamet gününde onlarla konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve onları temizlemez. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

78 – Onlardan bir grup vardır ki kitaptan olmadığı halde kitap-tan sanmanız için dillerini kitapla eğip бүkerler. "Bu, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir. Onlar bilerek Allah'a karşı yalan söylerler.

76- "Bela (evet)" reddettiklerini ispat etmektedir, yani hayır, onlara karşı yol vardır, demektir. "Kim sözünü yerine getirir ve sakınırsa,

şüphesiz Allah sakınanları sever". Bu da yeni söz başıdır, bela'nın yerini aldığı cümleyi tespit etmektedir. Ahdihi'deki mecrur zamir, men'e yahut Allah'a racidir. Müttekin lafzının elif lam alarak genelleşmesi cezadan men'e raci olacak zaminin yerini tutmuş ve takvanın bütün işlerin aslı olduğunu akla getirmiştir. O, borcu ödemeye de vacipleri yapma ve yasakları terk etme gibi başka şeyleri de içine alır.

77- "Onlar ki satıyorlar" değiştiriyorlar **"Allah'ın sözünü"** Peygambere iman ve emaneti eda etme gibi Allah'a verdikleri sözü **"ve yeminlerini"** Allah'a yemin ederiz ki ona mutlaka iman edeceğiz ve ona mutlaka yardım edeceğiz gibi yeminlerini **"az bir pahaya"** dünya matahına **"işte onların ahirette hiçbir nasibi yoktur. Allah onlarla konuşmaz"** sevindirecek şeyle yahut hiç konuşmaz, onlara kıyamet gününde melekler soru sorarlar ya da Allah'ın kelimeleri ve ayetleriyle yararlanmazlar. Öyle görünüyor ki bu Allah'ın onlara gazabından kinayedir, çünkü **"kıyamet gününde onlara bakmaz"** demiştir. Zira birine kızan ve önem vermeyen kimse ona yan çizer, onunla konuşmak ve ona bakmak istemez. Nitekim birine önem veren de onunla konuşur ve ona sık sık bakar. **"Onları temizlemez"** onlar hakkında güzel şey söylemez. **"Onlar için pek acıklı bir azap vardır"** yaptıkları şeylere karşılık. Şöyle de denilmiştir: Bu ayet Tevrat'ı tahrif edip Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını, emanetlerin vesairenin hükmünü değiştiren ve buna karşılık rüşvet alan Yahudi hahamları hakkında inmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ayet pazara bir mal getiren ve onu verdiği paradan daha çoğuna aldığına yemin eden adam hakkında indi. Şöyle de denilmiştir: Ayet Eş'as bin Kays ile bir Yahudinin bir kuyu ve yahut bir tarla hakkında mahkemelik olup da Yahudinin yemin etmek istemesi üzerine inmiştir.

78- "Onlardan bir grup" yani tahrif edenlerden Ka'b bin Malik ve Huyey bin Ahtab gibi bazı kimseler **"yelvune elsinetehüm bilkitabi"** kitaptan bir şey okumakla dillerini eğip bükerler, onu indirildiği şekilde tahrif edildiği şekle sokarlar. Ya da kitaba benzetmek için dillerini kıvrırılar. Mazmum vav'ı hemzeye kalp, sonra da hafz ederek ve harekesini makablindeki sakın harfin üzerine atarak yelune okunmuştur. **"Litahsebuhi minel kitabi (onu kitaptan sanasınız diye)"** hu zamiri yelvune'nin delalet ettiği muharref şeye racidir. Ye ile liyahsebuhi da okunmuştur ki yine zamir Müslümanlara gider. **"Bu, Allah katındandır, derler, hâlbuki o, Allah katından değildir"**. Bu da **"vema hüve minel kitabi"** kavlinin tekididir, onları ifşa etmektedir ve onları açığa çıkarmaktadır. Çünkü onlar bunu ima yollu değil de açıktan iddia ediyorlardı. Yani o Allah katından inmiş değildir demektir. Bu da kulun

fiilinin Allah'ın fiili olmadığını iktiza etmez (yine de Allah'ın fiilidir). “Onlar bilerek Allah'a karşı yalan söylerler” bu da Allah'a karşı yalan söylediklerini ve bunu kasten yaptıklarını tekit ve tescil etmektedir.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ
وَالنَّبُوءَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ
وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا
كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ^{٧٩} وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ
وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ^{٨٠}

79 – Allah bir beşere kitap, hikmet ve peygamberlik versin de, sonra da insanlara, “Allah’ı bırakıp bana kullar olun” desin, ona yakışmaz. Ancak o: “Kitabı öğretmeniz ve onun dersini alıp vermenizle rabbani olun” der.

80 – Size melekleri ve peygamberleri tanrılar edinmenizi emretmez. Hiç siz Müslüman olduktan sonra size küfre dönmenizi emreder mi?

79- “Allah bir beşere kitap, hikmet ve peygamberlik versin de, sonra da insanlara, “Allah’ı bırakıp bana kullar olun” desin, ona yakışmaz”. Bu da İsa’ya tapanları yalanlamakta ve reddetmektedir. Şöyle denilmiştir: Ebu Rafi el – Kurazi ile Seyyid Necranî: Ya Muhammed, sana ibadet etmemizi ve seni tanrı edinmemizi mi istiyorsun, dediler? O da: Allah’tan başkasının ibadet edilmesinden ve Allah’tan başkasına ibadeti emretmekten Allah korusun; beni bununla göndermedi, bana bunu da emretmedi, dedi, ayet bunun üzerine indi. Şöyle denilmiştir: Bir adam: Ya Resulallah, birbirimize selam verdiğimiz gibi sana da selam veriyoruz; sana secde edelim mi, dedi? O da: Hayır, Allah’tan başka birine secde edilmesi uygun değildir, ancak Peygamberinize saygı gösterin ve hak sahibinin hakkını tanıyın, dedi. “Ancak Rabbanî olun” fakat, Rabbanî olun, der. Rabbanî Rabbe mensup demektir, nispet için elif ve nun ziyade edilmiştir, lehyani (sakalı büyük) rakbani (boyunu kalın) gibi. O da ilim ve amelde kamil demektir. “Kitabı öğ-

retmeniz ve dersini alıp vermenizle" kitabı talim etmeniz ve dersini görmeyizle. Çünkü öğretmek ve öğrenmenin faydası itikat ve amel etmek için hakkı ve hayrı tanımadır. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Yakup alimiyn manasına ta'lemune okumuşlardır. Tedris'ten tûderrisune ve edrese'den de tûdrrisune okunmuştur ki derrese manasına olur, tıpkı ekreme ve kerreme gibi. Meşhur kıraatın da bu manaya olması da caizdir ki takdiri: Bima küntüm tedrusunehu alennasi demek olur.

80- "Vela ye'müreküm entettehizül melaikete vennebiyyine erbaba" İbn Amir, Hamze, Asım ve Yakup sümme yekule'ye atfederek vela ye'müreküm şeklinde mansup okumuşlardır. O zaman "la" "makâne"deki olumsuzluğu tekit etmek için zait olur, yani bir beşer için Allah kendini peygamber seçsin de sonra insanları kendine ibadete ve melekleri ve peygamberleri ilahlar edinmeye çağırınsın, bu olmaz demektir. Ya da la zait değildir, mana da şöyledir: Kendine tapmayı emredemez, benzerlerinin de tanrılar edinilmesini emredemez; bilakis bundan men eder. Çünkü başkasını tanrı edinmek kendine tapmaya davetten daha hafiftir. Diğerleri ise söz başı olarak merfu okumuşlardır, hal olma ihtimali de vardır. Ebu Bekir de Duri rivayetinde kendi kuralına göre zammeyi belli belirsiz okumuştur. "Eye'mürüküm bilküfr" istifham inkaridir, emretmez demektir. Zamir de beşere racidir. Allah'a diyenler de olmuştur. **"Siz Müslüman olduktan sonra"** bu da hitabın Müslümanlara olduğuna delildir, onlar da secde etmek için izin isteyenlerdir.

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ
وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ
بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَلِكُمْ إِصْرِي
قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ
﴿٨١﴾ فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾
أَفْغَيْرَ دِينٍ اللَّهُ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾

81 – Bir zamanlar Allah, peygamberlerden: Andolsun ki size kitap ve hikmet verdim, sonra da size yanınızdakini tasdik edici bir peygamber geldiği zaman ona mutlaka iman edeceğinize ve ona yardım edeceğinize dair sağlam söz almıştı. “Bunu kabul ettiniz ve üzerinize bu ağır yükümü aldınız mı?” dedi. Onlar da: “İkrar ettik” dediler. O da: “Şahit olun; ben de sizinle beraber şahit olanlardayım” dedi.

82 – Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.

83 – Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez ona teslim olmuştur. Yalnız ona döndürülecekler.

81- “Ve iz ehazallahu misaken nebiyyine lema ateytüküm...” bu-
nun (söz almanın) zahiri üzerine olduğu söylenmiştir; çünkü peygamberler böyle olursa, ümmetleri haydi haydi öyle olur. Bunun manası şöyledir de denilmiştir: Allah bu sözü hem peygamberlerden hem de ümmetlerinden aldı, onları zikretmekle ümmetlere hacet kalmadı. Şöyle de denilmiştir: Misakın peygamberlere izafeti mastarın failine izafeti kısmındandır, mana da şöyledir: Allah peygamberlerin ümmetlerinden aldığı sözü aldığı zaman. Şöyle de denilmiştir: Maksat peygamberlerin evlatlarıdır, burada muzaf hazfedilmiştir, onlar da İsrail oğullarıdır yahut onlara alay yollu peygamberler denilmiştir, çünkü

onlar: Bizler peygamberliğe Muhammed'den daha layıkız, çünkü bizler ehl-i kitabız, peygamberler de bizden idi, derlerdi. Lema'daki lam kaseme yol açmak içindir, çünkü söz almak yemin ettirmek manasıdır. "Ma"nın da şartıye olma ihtimali vardır, letü'minünne kasemin ve şartın cevabının yerini tutmuştur, ma'nın haberiye olma ihtimali de vardır. Hamze ma mastariye olarak lima okumuştur, yani liecli iyyai (size kitabın bir kısmını getirmem, sonra da Allah'ın ona mutlaka iman edeceksiniz ve yardım edeceksiniz diye söz aldığı resulünün gelmesi için) demek olur. Ya da ma mevsuledir, mana da şöyledir: Size verdiğim ve onu tasdik edici bir elçi geldiği için söz aldı. Lemma, hiy-ne manasına da okunmuştur ki mana, size verdiğim zaman demek olur. Ya da lemin ecli ma demek olur ki aslı idgam ile lemimma'dır, dile ağır geldiği için üç mimden biri atılmıştır.

"Kale eakrartüm ve ahaztüm ala zaliküm ısrı" sözümü aldınız mı? Söze ısr (ağır yük) denilmesi sırta bağlandığı içindir. Zamme ile usrı de okunmuştur ki o da lügattir, ibr ve ubr gibi. Ya da isar'ın çoğuludur ki o da bele bağlanan şeydir. **"Onlar da "ikrar ettik" dediler. O da: Şahit olun, dedi"** ikrarda birbirinize şahit olun demektir. Hitabın meleklerle olduğu da söylenmiştir. **"Ben de sizinle beraber şahit olanlardanım"** ben de ikrarınıza ve birbirinize şahitliğinize şahidim. Bu da tekittir ve ciddi bir uyarıdır.

82- "Artık kim bundan sonra yüz çevirirse" söz aldıktan ve ikrar ve şahitlikle tekit edildikten sonra **"işte onlar fasıkların ta kendileridir"** küfürde inat eden kafirlerin demektir.

83- "Efe gayra dinillahi yebğun" geçen cümleye matuftur, araya giren hemze inkariyedir ya da mahzufa matuftur, takdiri eyetevellevne feğayra dinillahi yebğun demektir. Mefulün başa alınması reddedilmesi gereken şey olmasındandır. Fiil de Ebu Amr, Hafs rivayetinde Asım ve Yakup gaip siygasıyla okumuşlardır. Diğerleri ise: Ve kul lehüm takdirinde te ile (tebgüne) okumuşlardır. **"Hâlbuki göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez ona teslim olmuştur"** düşünerek ve delile tabi olarak gönüllü, kılıç ve İslam'a zorlama ile zoraki demektir, mesela dağın tepelerine kaldırılması, suda boğulma, ölüme yaklaşma gibi. Ya da meleklerde ve mü'minlerde olduğu gibi isteyerek ve kafirlerde olduğu gibi zorla. Çünkü onlar yazgılarından dolayı bunun dışına çıkamazlar. **"Ve ileyhi yurceun"** cemi zamiri "men"e raci olmak üzere ye ile okunmuştur.

قُلْ أَمِنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ
 وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ
 وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ
 وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ
 يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ
 يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيْمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ
 حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
 ﴿٨٦﴾ أُولَٰئِكَ جَزَاءُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ
 وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾

84 – De ki: “Biz, Allah’a, bize indirilene; İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a, torunlarına indirilenlere; Musa’ya, İsa’ya ve peygamberlere verilenlere iman ettik. Onlardan hiçbirisi arasında ayırım yapmayız. Biz ona teslim olanlarız.

85 – Kim İslam’dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul olunmaz. O, ahirette ziyan edenlerdendir.

86 – Allah; imanlarından, Peygamberin hak olduğuna şahitlik etmelerinden ve kendilerine apaçık deliller gelmesinden sonra küfre sapan topluluğa nasıl hidayet eder? Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez.

87 – İşte onların cezası; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerine olmasıdır.

84- “Kul amenna billahi vema ünzile aleyna (de ki: Biz, Allah’a... iman ettik)” Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’e kendinin ve kendine tabi olanların iman ettiklerini haber vermesi için emirdir. Kur’an ona indirildiği gibi onun tebliğ etmesiyle onlara da indirilmiştir. Ayrıca bir toplumdan bir ferde mensup olan onlara da mensuptur demek-

tir. Ya da büyütmek için krallar gibi böyle (biz kalıbı ile) konuşması için emirdir. Nüzul (inme) maddesi “ila” ile geçişli kılındığı gibi “ala” ile de geçişli kılınır, çünkü o yukarıdan inmedir. Ona indirilenin diğer peygamberlere indirilenden önce zikredilmesi, tarif edenin o ve ölçünün de ona göre olmasındandır. **“Onlardan hiçbirisi arasında ayırım yapmayız”** tasdik veya inkar etmekle. **“Biz ona teslim olanlarız”** itaat edenleriz yahut ibadetinde ihlas gösterenleriz.

85- “Kim İslam’dan başka bir din ararsa” yani tevhitte ve Allah’ın hükmüne razı olmaktan başka **“ondan asla kabul olunmaz. O, ahirette ziyan edenlerdendir”**. Hüsrana uğrayanlardandır. Mana da şöyledir: İslam’dan yüz çeviren ve ondan başkasını isteyen, yarardan mahrumdur; insanların yaratılışındaki selim fitratı kaybettiği için hüsrandır. Bundan imanın İslam’la eşit olduğu sonucuna varılmıştır; zira ayrı olsaydı kabul olunmayacaktı. Buna şöyle cevap verilmiştir: Burada reddedilen ona aykırı olan her dindir, yoksa her aykırı olan değildir. Belki de din amellerden ibarettir (İslam da amellerden ibaret olunca birleşirler).

86- “Keyfe yehdillahu kavmen keferu bade imanihim ve şehidu” bu da Allah’ın onların hidayetini uzak görmek içindir, zira açık haktan sapan kimse sapıklığa dalmış ve doğruluktan uzaklaşmıştır. Şöyle de denilmiştir: Bunu ret ve inkar etmektedir; bundan da mürtedin tövbesinin kabul olunmayacağı anlaşılmaktadır. Şehidu lafzı imanihim kavlinin üzerine matuftur, zira o, fiil manasınadır; benzeri de feessadeka ve ekün minessalihin kavlidir. Ya da kad izmariyle keferu’dan haldir. Bu da iki şıkka göre de dil ile ikrarın gerçek imanın dışında olduğuna delildir. **“Allah zalimler topluluğuna hidayet etmez”** yani düşünme melekelerini dumura uğratmak ve küfrü iman yerine koymakla nefislerine zulmedenlere demektir. Artık kendisine hak gelip de tanıyan sonra da ondan yüz çeviren nasıl olur?

87- “İşte onların cezası; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerine olmasıdır” bu da mantuku (söylendiği alanda delalet ettiği mana) ile lanetlerinin caiz olmasını, mefhumu (sözde zikri geçmeyen bir hükme delaleti) ile diğerlerine lanetin caiz olmasını gösterir. Belki de aralarındaki fark şudur; çünkü onlar inkar karakteri üzerine yaratılmış, yoldan çevrilmiş ve rahmetten doğrudan ümit kestirilmişlerdir; diğerleri ise öyle değildir. İnsanlardan maksat mü’minlerdir yahut geneldir; çünkü kafir de hakkı inkar edene ve ondan dönene lanet eder. Ancak tam hakkı bilmez.

خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ

الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ
ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تَقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ
وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ
كَفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَى
بِهِ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

88 – Orada ebedi kalacaklar. Onların azapları hafifletilmez ve onların yüzlerine de bakılmaz.

89 – Ancak bundan sonra tövbe edenler ve hallerini düzeltenler hariç. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.

90 – Şüphesiz imanlarından sonra inkar edenlerin, sonra da inkarlarını artıranların tövbeleri asla kabul olunmaz. Onlar sapıkların ta kendileridir.

91 – Şüphesiz kafir olup da kafir olarak ölenlerin hiçbirinden yer dolusu altın feda etse de asla kabul olunmaz. İşte onlar için pek acıklı bir azap vardır. Onların hiç yardımcıları da yoktur.

88- “Orada ebedi kalacaklar” lanette yahut azapta yahut ateşte; son ikisi zikredilmese de sözün akışından anlaşılmaktadır. “Onların cezaları hafifletilmez ve onların yüzlerine de bakılmaz.

89- “Ancak bundan sonra tövbe edenler” yani dinden döndükten sonra “ıslah edenler hariç” bozdukları şeyi düzeltenler. Aslahu dehalu fissulh (sulha girenler) manasına olacağından meful istemeyebilir. “Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır” tövbesini kabul eder, “çok merhametlidir” ona lütfeder. Şöyle denilmiştir: Ayet Haris bin Süveyd hakkında indi, dinden dönmesine pişman oldu, kavmine haber gönderdi ve tövbesinin olup olmayacağını sormalarını istedi. Kardeşi Cülas da bu ayeti yolladı; o da Medine’ye dönüp tövbe etti.

90- “Şüphesiz imanlarından sonra inkar edenlerin, sonra da inkarlarını artıranların” mesela Yahudiler gibi ki, Musa'ya ve Tevrat'a iman ettikten sonra İsa'yı ve İncil'i inkar ettiler, sonra da Muhammed'i ve Kur'an'ı inkar etmekle küfürlerini artırdılar. Yahut da gönderilmeden önce Muhammed'e iman ettiler, sonra da ısrar ve inat ederek ve verdikleri sözü bozarak küfürlerini artırdılar. Ya da bir topluluk gibi ki bunlar dinden döndüler ve Mekke'ye katıldılar, sonra da: Biz Muhammed'in başına bir şeyler gelmesini bekliyoruz yahut ona döner ve yalandan iman etmekle münafıklık ederiz, diyerek inkarlarını artırdılar. **“Onların tövbeleri asla kabul olunmaz”** çünkü onlar tövbe etmezler ya da uçurumun kenarına gelince tövbe ederler. Tövbe etmemelerini tövbelerinin kabul olunmamasıyla ifade etmesi, durumlarını ağırlaştırmak ve hallerini rahmetten ümit kesenlerin haline benzetmek içindir. Ya da dinden döndükleri ve inkarları arttığı için tövbelerinin başka değil münafıklık için olmasındandır. Bu yüzden ki cümlenin başına fe edatı dahil olmamıştır. **“Onlar sapıkların ta kendileridir”** sapıklıkta sebat edenlerdir.

91- “İnnellezine keferu ve matu vehüm küffarun felen yukbele min ahadihim mil'ül ardı zeheben” kafir olarak ölmek fıdyenin kabulünü engellediği için burada bunu akla getirmek üzere fe getirilmiştir. Mil'üşşey, bir şeyin dolusu demektir. Zeheben de temyiz olarak mansuptur. Mil'ünden bedel yahut mahzuf müptedanın haberi olarak da merfu okunmuştur. **“Velevifteda bih”** bu da manaya göredir, sanki felen yukbele min ahadihim fidyetün velevifteda bimil'il ardı zeheben, denilmiş gibidir. Ya da muzmere matuftur ki takdiri: Felen yukbele min ahadihim mil'ül ardı zeheben lev tekarrabe bihi fiddünya ve levifteda bihi minel azabi filahireti demektir. Ya da maksat levifteda bimislihi (misli kadar fidyeye verse) demektir, tıpkı Allah Teala'nın: “Eğer yeryüzündeki şeylerin hepsi ve bir misli de yanında olmak üzere zalimlerin olsaydı...” (Zümer: 49) ayetinde olduğu gibi. Misl hafzedilir ve akılda tutulur, çünkü iki misil tek şey gibidir (bir çift ayakkabı). **“İşte onlar için pek acıklı bir azap vardır”** bu da uyarmada mübalagadır ve ümit kestirmez; çünkü fidyesi kabul olunmayan bazen lütuf olarak affedilir (bunlarda o da olmayacaktır). **“Vema lehüm min nasriyn (onların hiç yardımcıları da yoktur)”** azabı def edecek yardımcıları, min de istiğrak (tümü ifade etmek) için zaittir.

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ
 فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلالًا لِّبَنِي إِسْرَآئِيلَ
 إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَآئِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ
 قُلْ فَاتُوا بِالْتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ افْتَرَى
 عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾

92 – Sevdiklerinizden harcamadıkça iyiliğe eremezsiniz. Ne harcarsanız, şüphesiz Allah onu pekiyl bilmektedir.

93 – Bütün yiyecekler İsrail oğullarına helal idi; ancak İsrail'in Tevrat indirilmeden önce kendine haram ettikleri hariç. De ki: Eğer doğru kimseler iseniz Tevrat'ı getirip okuyun.

94 – Kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

92- “Len tenalul birre (iyiliğe eremezsiniz)” tam hayır demek olan birre eremezsiniz ya da rahmet, rıza ve cennet demek olan Allah'ın iyiliğine eremezsiniz demektir. “Hatta tünfikü mimma tühıbbune (sevdiklerinizden harcamadıkça)” maldan yahut onu ve başkasını içine alan şeyden, mesela insanlara yardım için itibarı, Allah'a itaat için bedeni ve onun yolunda canı harcamak gibi. Rivayete göre ayet Ebu Talha hakkında inmiştir: Ya Resulallah, benim en sevdiğim malım Beyruha' hurmalığıdır, onu Allah'ın sana gösterdiği yere koy, dedi. O la; Peh peh, bu kazançlı yahut geçerli bir maldır, onu akrabalarına vermeni istiyorum, dedi. Zeyd bin Harise de sevdiği bir atını getirdi: Bu, Allah yolunda sadakadır, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sel-em onu Üsame bin Zeyd'e verdi. Zeyd de: Ben onu sadaka etmek istemiştim, dedi. Aleyhisselam da: Şüphesiz Allah onu kabul etti, dedi oğluna versem de). Bu da malları akrabalara vermenin daha faziletli olduğunu gösterir. Ayet vacip ve müstehap harcamalar (sadakalar) için geneldir. Ba'da matühıbbune şeklinde de okunmuştur ki bu da min'in ba'z manasına geldiğini gösterir min'in beyaniye olması da muhtemeldir. “Vema tünfikü min şey'in” sevilen veya başka bir şey isun ne harcarsanız “min” “ma”yı beyan etmektedir. “Şüphesiz Allah

onu pekiyi bilmektedir” ona göre size karşılığını verir.

93- “Bütün yiyecekler” bundan maksat onları yemekdir **“kâne hillen (İsrail oğullarına helal idi)”** hill mastardır, sıfat olarak kullanılmıştır. Bunun içindir ki onda tekil ve çoğul, müzekkerlik ve müenneslik birdir. Allah Teala: **“La hünne hillün lehüm” (Mümtehhine 10)** demiştir. **“Ancak İsrail’in”** Yakub’un **“kendine haram ettiği şey hariç”** mesela deve eti ve sütü gibi. Şöyle de denilmiştir: Onda siyatik hastalığı vardı, iyi olursa en sevdiği şeyi yemeyeceğine adak etti. Bu da en sevdiği yiyecek idi. Bunu tedavi için doktorlara danışarak yaptığı da söylenmiştir. Peygamberin içtihat yapmasını caiz görenler bunu delil getirmişlerdir. Kabul etmeyenler de bunun Allah’ın izni ile olduğunu söyleyebilir, Allah’ın önce haram etmesi gibi. **“Tevrat indirilmeden önce”** zulüm ve azgınlıklarına ceza olarak bazı haramları içine alarak inmeden önce demektir. Bu da Yahudilerin şu iki ayette teşhir edilen zulümden beraat iddialarını reddetmektedir: **“Yahudilere haksızlıklarından dolayı temiz yiyecekleri haram ettik” (Nisa: 160).** **“Yahudilere bütün tırnaklıları haram ettik” (En’am: 146).** Onlar şöyle demişlerdi: Biz ilk haram edilen kimseler değiliz; bizden önce Nuh’a ve İbrahim’e ve ondan sonrakilere de haram edilmişti. Nihayet bize de haram edildi. Bu ayet aynı zamanda neshi kabul etmemelerini ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in İbrahim aleyhisselam’a uyararak deve et ve sütünü helal etme iddiasını kabul etmeyen Yahudileri de reddetmektedir. **“De ki: Eğer doğru kimseler iseniz Tevrat’ı getirin, onu okuyun”.** Bu da kitaplarıyla onlarla tartışma ve haksızlıkları yüzünden haram olmayan şeylerin onlara haram edildiğini yüzlerine vurmaktır. Rivayete göre aleyhisselam Efendimiz onlara bunu deyince, afalladılar, Tevrat’ı getirmeye cesaret edemediler. Bunda Efendimiz’in peygamberliğine delil vardır.

94- “Kim Allah’a yalan uydurursa” bunu İsrail oğullarına Tevrat’ı indirmeden önce ve daha öncekilere haram ettiğini iddia ederse **“bundan sonra”** bu delille susturulmalarından sonra **“işte onlar zalimlerin ta kendileridir”.** İnsaf etmeyen ve apaçık hakka inat eden kimselerdir.

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ
 الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ
 مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ
 وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ
 اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

95 – De ki: Allah doğru söyledi. Siz de Allah'ı birleyerek İbrahim dinine tabi olun. O (İbrahim) müşriklerden değildi.

96 – Şüphesiz insanlar için ilk kurulan Ev, Mekke'de mübarek ve alemler için hidayet olan Ev'dir.

97 – Onda apaçık alametler; Makam-ı İbrahim vardır. Ona kim girerse emin olur. Ona bir yol bulanın Beyt'i hacetmesi Allah'ın, insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah alemlerden zengindir.

95- “De ki: Allah doğru söyledi” bu da yalanlarına ima etmektedir yani şunu tesbit et ki Allah indirdiği şeyde doğrudur, siz ise yalancılarsınız. “Siz de Allah'ı birleyerek İbrahim dinine tabi olun” yani İslam dinine demektir ki o aslında İbrahim'in dinidir ya da onun dini gibisi-ne tabi olun da sizi dünya menfaatleri için tahrife ve inada zorlayan ve sizi İbrahim'e ve ona tabi olanlara helal kıldığı şeyleri haram etmeye sürükleyen Yahudilikten kurtulasınız. “O, müşriklerden değildi” bunla ona halis tevhitte, dinde istikamette ve ifrat ve tefritten uzak durmada onu izlemenin vacip olduğuna işaret ve Yahudilerin şirk koştu-karına ima vardır.

96- “Şüphesiz insanlar için konulan ilk Ev” yani ibadet için konu-an ve mabet olarak yapılan ev demektir, bunu koyan da Allah Teala'dır. Malum kalıbı (vadaa) şeklinde okunması da bunu gösterir. “Lellezi bi-
 ekkete” Mekke'deki Ev'dir. Bekke Mekke'nin başka bir lügatidir, tıpkı übiyt ve nümiyt, ratib ve ratim, lazib ve lazim gibi. Bunun Mescidin eri olduğu söylenmiştir ki Mekke şehrin adıdır, bekke kökünden gelir i sıkıştırmak manasınadır ya da kırmak manasına gelen bekke'den-ir. Çünkü o, zorbaların boyunlarını kırar. Rivayete göre aleyhisselam fendimize, insanlar için yapılan ilk evi sordular, Mescid-i Haram,

sonra da Mescid-i Aksa, dedi. Aralarında ne kadar zaman olduğu soruldu: Kırk yıl, dedi. Şöyle de denilmiştir: Onu ilk yapan İbrahim'dir, sonra çöktü, onu Cürhümlüler, sonra da Amalikahılar, sonra da Kureyşliler yaptı. Şöyle de denilmiştir: Onu ilk yapan Âdem'dir, tufanda izi silindi, sonra da onu İbrahim yaptı. Şöyle de denilmiştir: Onun yerinde Âdem'den önce Durah denilen bir ev vardı, onu melekler tavaf ederdi. Âdem yere indirilince onu haccetmesi ve tavaf etmesi emredildi. Tufanda dördüncü kat göğe kaldırıldı, şimdi melekler onu gökte tavaf ederler. Bu görüş, ayetin zahirine uymamaktadır. Şöyle denilmiştir: Maksat onun şerefte ilk olmasıdır, zamanda değil. **"Mübarek"** hacceden, umre yapan, yanında itikafa giren ve etrafında tavaf eden için hayrı ve yararı çok demektir. Lillezi zarfının halidir. **"Alemler için hidayet olarak"** çünkü kibleleri ve mabetleridir. Bir de onda acayip ayetler vardır, nitekim şöyle demiştir:

97- "Onda apaçık alametler vardır" mesela kuşların çağlar boyu üzerinden uçmayıp yan çizmeleri, haremde yırtıcıların saldırmadan avlarla birlikte dolaşmaları, ona kasteden bütün zorbarların perişan edilmeleri, örneğin fil sahibi Ebrehe ve ordusu gibi. Bu cümle hüda'yı tefsir etmektedir yahut da ikinci haldir. **"Makamu ibrahime"** müptedadır, haberi mahzuftur, yani minha makamu ibrahime demektir. Ya da ayat'tan bedel-i ba'z minel küldür. Atıf beyan olduğu da söylenmiştir ki ayetlerden maksat som taştaki ayak izidir, ayağının topuklara kadar ona batmasıdır, taşlar arasından bu yumuşaklığın ona özel olarak verilmesidir, peygamberlerin diğer eserleri silinmekle beraber bu kadar çok düşmanına rağmen binlerce yıl muhafaza edilmesidir. Tekil olarak ayetün beyyinetün okunması da bunu destekler. Bu izin sebebi şudur; Kabe'nin yapısı yükseldikçe İbrahim taşları kaldırmak için onun üzerinde durdu, iki ayağı birden ona battı.

"Ve men dehalehu kâne aminâ (ona kim girerse emin olur)" iptida cümlesidir yahut şartıyedir mana bakımından makama matuftur. Çünkü mana olarak emine men dehalehu daha açıkçası minha emnü men dehalehu demektir yahut da onda açık ayetler vardır; Makam-ı İbrahim ile ona girenin emin olmasıdır. Birçok ayetler arasından bu ikisi zikredilip diğerleri söylenmemiştir, mesela Efendimiz aleyhisselam'ın şu hadisinde olduğu gibi: Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi: Güzel koku, kadınlar ve gözümün nuru namaz. Çünkü o ikisinde dünya ve ahirette diğerlerinin yerini tutacak şeyler vardır; çağlar boyu izin kalması ve oraya girenin kıyamet gününde azaptan emin olması. Efendimiz aleyhisselam şöyle demiştir: Kim iki haremden birinde ölürse, kıyamet gününde emin olarak haşrolunur. Ebu Hanife'ye

göre dinden dönme yahut kısas veyahut bunlardan başka bir sebeple ölümü hak eder de oraya sığınırsa ona sataşılmaz, ancak dışarı çıkması için zorlanır. **“Ve lillahi alennasi hiccül beyti (ona bir yol bulanın Beyt’i haccetmesi Allah’ın, insanlar üzerinde bir hakkıdır)”**. Belli bir şekilde ziyaret etmek için ona gitmesi haktır. Hamze, Kisai ve Asım da Hafs rivayetinde kesre ile hicc okumuşlardır ki bu da Necid lehçesidir.

“Menistetaa ileyhi sebiylâ (ona bir yol bulana)” bu da minennasi’den bedil-i ba’z minel küldür, onu tahsis etmektedir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem istitaa’yı azık ve binekle tefsir etmiştir. Bu da Şafii radiyallahu anh’ın onu mal ile tefsirini destekler. Bunun içindir ki kötürüm hastanın imkan bulduğu takdirde bedel göndermesini vacip kılmıştır. İmam Malik rahmetullahi aleyh de onu (güç yetmeyi) bedenle güç yetme olarak tefsir etmiştir ki kim yürümeye ve yolda kazanç sağlamaya güç yetirirse haccetmesi vaciptir, demiştir. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh de onu her ikisiyle tefsir etmiştir. İleyhi’deki zamir beyte yahut hacca racidir. Bir şeye götüren şey onun yoludur. **“Ve men kefare fe innallahe ğaniyyün anil alemin (kim inkar ederse, şüphesiz Allah alemlerden zengindir)”**. Haccetmemenin yerine inkarı koyması vacip olduğunu tekit ve terk edeni ağır şekilde cezalandırmak içindir. Bunun içindir ki aleyhisselam Efendimiz: “Kim ölür de haccetmezse, ister Yahudi olarak isterse Hristiyan olarak ölsün”, demiştir.

Hac işinin sıkı olduğu bu ayette çeşitli yönlerden pekiştirilmiştir; mesela haber siygası ile verilmesi, isim cümlesi şeklinde getirilmesi, Allah’ın, insanların boynunda bir borcu olarak bildirilmesi, hükmü önce genelleyip sonra tahsis etmesi – çünkü bu, kapalıktan sonra izah etme, ikinci kez tekrarlama gibidir – haccı terk etmeye küfür (inkar) demesi, çünkü o kafirlerin işindendir, Allah’ın zengin olduğunun bildirilmesi, çünkü bu, bu gibi yerde gazaba ve yardımını kesmeye delalet eder. Alemlerden demesi de bunu gösterir, çünkü onda genel bir mübalağa vardır, zenginliğini delille ispat etmesi ve gazabının büyük olduğunu bildirmesi. Çünkü o zor bir iştir, onda nefsi kırma, bedeni yorma, malı sarf etme vardır, şehvetlerden soyulup Allah’a yönelme vardır. Rivayete göre ayetin baş tarafı inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem çeşitli din sahiplerini topladı, onlara: Şüphesiz Allah size haccı yazdı, artık haccedin, diye hitap etti. Ona bir din sahibi iman etti, diğer beş din sahipleri (Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiiler, Mecusiler ve müşrikler) inkar etti. Bunun üzerine: Kim inkâr ederse... diye asılan kısım indi.

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَى
مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ
اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

98 – De ki: Ey kitap ehli, Allah yaptıklarınıza şahit iken Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?

99 – De ki: Ey kitap ehli, kendiniz şahit olduğunuz halde iman edenleri Allah yolundan, kendiniz eğriliğini isteyerek niçin çeviriyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir.

98- “De ki: Ey kitap ehli, Allah'ın ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz?” Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in haccın farz olması vs. gibi iddia ettiği şeylerde doğruluğunu gösteren dinî ve aklı ayetlerini niçin inkar ediyorsunuz? Özellikle ehl-i kitaba seslenilmesi, inkarlarının daha çirkin olduğunu göstermek içindir. Çünkü onlar ayetleri daha iyi bilirler. Onlar her ne kadar Tevrat ve İncil'e iman ettiklerini iddia etseler de o ikisini inkar etmektedirler. **“Allah yaptıklarınıza şahit iken”** o, yaptıklarınıza şahittir, size onların karşılığını verir; tahrif edip gizlemeniz size fayda sağlamaz.

99- “De ki: Ey kitap ehli, iman edenleri Allah'ın yolundan niçin çeviriyorsunuz?” Hitabı ve istifhamı tekrar etmesi, daha çok azarlamak ve mazeretlerinin olmadığını bildirmek içindir. Şu da bildirilmek istenmiştir ki iki durumdan her biri bizatihi çirkindir ve Allah'ın azabını celp edicidir. Allah'ın yolu da takip edilmesi gereken haktır ki o da İslam'dır. Şöyle de denilmiştir: Onlar mü'minleri kızdırır ve kıskırtırlardı. Öyle ki Evs ile Hazrec'e geldiler, onlara cahiliyede aralarında geçen düşmanlığı ve savaşı hatırlattılar. Yine öyle bir şey yapsınlar istediler ve ondan çevirmek için hile yaptılar. **“Tebğuneha iveca (ona bir eğrilik arayarak)”** bu da tesuddune'deki cemi vavından haldir, yani insanların kafalarını karıştırarak, bir eğrilik isteyerek demektir. Nesih yoktur diyerek ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını değiştirerek veya benzer şeyler yaparak onda haktan sapma olduğu vehmini akla getirmek ya da mü'minleri kıskırtmak istediler ki birlikleri dağılsın, din işleri sekteye uğrasın. **“Şahit olduğunuz halde”** onun Allah'ın yolu olduğuna, ondan çevirmenin sapma ve saptırma

olduğuna ya da kendi milletinizce adil olduğunuza demektir ki sizin sözünüze güvenirlir ve davalarda sizleri şahit tutarlar demektir. “Allah yaptıklarınızdan gafil değildir” bu da onlar için tehdittir.

Birinci ayette inkar edilen küfürleri olduğundan, onlar da onu açıkça ifade ettiklerinden bunu: Allah yaptıklarınıza şahittir diyerek bitirdi. Bu ayette de inkar edilen mü'minleri İslam'dan çevirme olduğundan ve bunu da gizleyip onun için hile yaptıklarından dolayı bunda da: Allah yaptıklarınızdan gafil değildir, dedi.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ
الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾
وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ
رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ
﴿١٠١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ
مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾

100 – Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden bir zümreye itaat ederseniz, sizi imanınızdan sonra kafir olarak çevirirler.

101 – Nasıl inkar edersiniz ki Allah'ın ayetleri okunuyor ve onun Peygamberi de içinizdedir. Kim Allah'a sıkı tutunursa, şüphesiz doğru yola iletilmiştir.

102 – Ey iman edenler, Allah'tan hakkı ile korkun. Ancak Müslümanlar olarak (imanla) ölün (can verin).

100- “Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden bir zümreye itaat ederseniz” Evs ile Hazrec kabilelerinden bazı kimseler hakkında indi, bunlar oturmuş konuşuyorlardı. Yanlarına Yahudi Şas bin Kays uğradı, onların birliklerinden ve topluluklarından öfkelenildi; Yahudi bir gence, yanlarına oturmasını ve onlara Buas savaşını hatırlatmasını ve o hususta söylenmiş bazı şiirleri okumasını söyledi. O savaşta Evsliler kazanmışlardı. O da öyle yaptı; oturanlar tartışmaya başladılar, kızıştılar ve: Silah başına, dediler! Her iki kabilede büyük

bir kalabalık toplandı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yanlarına geldi, ashabı da vardı: Ben aranızda iken ve Allah size İslam'ı ikram etmiş ve o sayede cahiliye işlerini kesmiş ve kalplerinizi ısındırmışken cahiliyedeki şeyleri mi çağırıyorsunuz, dedi. Onlar da bunun şeytanın bir dürtmesi ve düşmanlarının bir tuzağı olduğunu anladılar; silahı bıraktılar. Tövbe ve istiğfar edip boyun boyuna sarıldılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile dönüp gittiler. Allah Teala'nın geçen ayette Resul'üne ehl-i kitaba hitap etmesini emrettikten sonra burada bizzat mü'minlere hitap etmesi, şanlarını yüceltmek ve Allah'ın hitabına ve kelamına layık olduklarını bildirmek içindir.

101- "Allah'ın ayetlerini nasıl inkar edersiniz ki" bu da küfürden men eden ve İslam'a davet eden sebepler toplandıktan sonra inkarlarını reddetmedir. **"Kim Allah'a sıkı tutunursa"** kim onun dinine sarılırsa veyahut bütün işlerinde ona iltica ederse **"şüphesiz doğru yola iletilmiştir"** gerçekten hidayete ermiştir.

102- "Ey iman edenler, Allah'tan hakkı ile korkun" gereği gibi ve lazım olduğu şekilde demektir ki bu da vacibi yerine getirmek ve haramlardan kaçınmak için elinden gelen gayreti sarf etmektir. Tıpkı: "Allah'tan elinizden geldiği kadar korkun" (*Teğabün: 16*) ayeti gibi. İbn Mes'ud radiyallahu anhten şöyle dediği rivayet edilmiştir: O itaat edip isyan etmemektir, şükredip nankörlük etmemektir, hatırlayıp unutmamaktır. Şöyle de denilmiştir: O, taati iltifattan ve ona karşılık beklemekten tenzih etmektir. Bu emirde ehl-i kitaba itaat kesinlikle men edilmiştir. Tuka'nın aslı vukye'dir, mazmum vav'ı te'ye, ye'si de elife kalp olunmuştur, tıpkı tüede ve vuhme'de olduğu gibi. **"Ancak Müslümanlar olarak ölün"** size ölüm geldiği zaman İslam halinden başka bir halde ölmeyin. Çünkü hal veya başka bir şeyle kayıtlı olan nehiy (yasak) bazen fiile yönelir, bazen kayda yönelir, bazen de onlara değil ikisine birden yönelir, nefiy de öyledir.

وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا
 نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ
 فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ
 فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾
 وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
 وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

103 – Toptan Allah'ın ipine sarılın; ayrılığa düşmeyin. Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani siz düşmanlar idiniz de Allah kalplerinizi uzlaştırmıştı. Nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Ateş çukurunun kenarında idiniz de sizi ondan kurtarmıştı. Allah ayetlerini böyle açıklar, umulur ki doğru yolu bulursunuz.

104 – Sizden hayra davet eden; iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir cemaat olsun. İşte onlar kurtulanların ta kendileridir.

103- “Allah'ın ipine sarılın” İslam dinine yahut onun kitabına demektir. Çünkü Efendimiz aleyhisselam: “Kur'an Allah'ın sağlam ipidir, demıştır. Ona istiare yolu ile ip demesi ona sarılanın kurtulmasından dolaydır. Nitekim ipe sarılmak da helake yuvarlanmaktan kurtuluşa sebeptir. Ona güvenme ve sarılma da mecazın terşihi (müşebbeh bihe uygun bir şeyin zikri) olmuştur. “**Toptan**” onun üzerinde toplanmış olarak. “**Ayrılmayın**” ehl-i kitap gibi ihtilaf ederek haktan ayrılmayın ya da cahiliyedekiler gibi ayrılıp da birbirinizle harp etmeyin yahut ayrılık getirecek ve ülfeti yok edecek şeyleri hatırlatmayın. “**Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın**” o nimetlerden biri de birliğe götürecektir ve kini izale edecek hidayet ve İslam'a muvaffakiyettir. “**Hani siz düşmanlar idiniz**” cahiliye döneminde birbirleriyle savaşan düşmanlar idiniz de “**kalplerinizi uzlaştırdı**” İslam sayesinde.

“**Nimetli sayesinde kardeşler oldunuz**” din kardeşliği üzerinde birleşen ve seven kimseler oldunuz. Şöyle de denilmiştir: Evs ile Haze ana baba bir kardeş idiler; evlatları arasında düşmanlık çıktı, savaş yüz yirmi yıl sürdü. Sonunda Allah onu İslam'la söndürdü ve Resul'ü

sallallahu aleyhi ve sellem ile aralarını buldu. **“Ateş çukurunun kenarında idiniz”** inkarınızdan dolayı cehennem ateşine düşmeye yaklaştınız, çünkü eğer o halde ölüm size gelse idi ateşe düşerdiniz. **“Fenkazeküm minha (sizi ondan kurtarmıştı)”** İslam’la. Minha zamiri çukura yahut ateşe yahut da şefa’ya (kenar’a) racidir. Müennesliği de muzafunileyh’ten dolayıdır. Ya da şefe (dudak) manasınadır, çünkü şefel bi’r kuyunun kıyısıdır, canip ve canibe gibi. Aslı şefevün idi, müzekkerde vav hazfedildiği için müenneste de hazf edildi. **“Böylece”** bu açıklama gibi **“Allah ayetlerini açıklıyor”** delillerini açıklıyor, **“umulur ki doğru yolu bulursunuz”** doğru yolda sebat etmeniz ve bunu artırmanız iradesiyle böyle yapıyor.

104- “Veltekün minküm ümmetün yed’une ilel hayri (sizden hayra davet eden bir cemaat olsun)”. “Min” ba’z manasınadır, çünkü iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek farz-ı kifayedendir. Bir de herkesin yapamayacağı bir şeydir. Çünkü onun belli şartları vardır, onlar bütün ümmette bulunmaz; mesela ahkamı ve denetleme işini bilme, bunları yerine getirme ve bunları yerine getirmek için imkan gibi. Allah Teala herkese hitap etti ve bir kısmından istedi ki onun herkese vacip olduğu bilinsin. Öyle ki herkes direkt olarak onu terk etse hepsi günahkâr olur, ancak bazılarının yapmasıyla düşer. Bütün farz-ı kifayeler de böyledir. Ya da min edatı beyaniyedir, o zaman, iyiliği emreden bir toplum olun manasına gelir, mesela: **“Sizler insanlar için çıkarılan iyiliği emreden orta bir ümmet oldunuz”** (Al-i İmran: 110) kavli gibi. Hayra davet etmek, içinde dinî ve dünyevî yarar olan her şeyi kapsar. İyiliği emri ve kötülükten men’i hayrın üzerine atfetmek, özeli genelin üzerine atfetmektir ve bunun da faziletini bildirmek içindir.

“İşte onlar kurtulanların ta kendileridir” tam kurtulanlar onlardır. Rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz’e, insanların en hayırlısı kimdir, diye soruldu? O da: İyiliği emri ve kötülüğü men’i en iyi şekilde yerine getiren ve sıla-ı rahmi en çok yapandır, dedi. İyiliği emir duruma göre vacip ve mendup olur. Kötülükten men ise her zaman vaciptir; çünkü şeriatın bütün beğenmediği şeyler haramdır. Öyle anlaşıyor ki asi kimsenin de bu görevi yapması vaciptir, çünkü onun da bunu terk etmesi ve yaparı men etmesi gerekir; birini terk etmekle öbürünün vacip olması düşmez.

وَلَا تَكُونُوا

كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ
 وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ
 وُجُوهٌ فَلَمَّا لِلَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ
 فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ
 وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾ تِلْكَ آيَاتُ
 اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾
 وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ
 الْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾

105 – Ayrılığa düşen ve kendilerine apaçık deliller geldikten sonra ihtilaf edenler gibi olmayın. İşte onlar için çok büyük bir azap vardır.

106 – O günde ki bazı yüzler ak olacak, bazı yüzler de kapkara olacak. Yüzleri kapkara olanlara gelince, “İmanınızdan sonra inkar ettiğiniz için azabı tadın” (denilir).

107 – Yüzleri ak olanlara gelince, onlar Allah'ın rahmetindedirler. Orada ebedi olarak kalacaklardır.

108 – Bunlar, Allah'ın sana hak olarak okuduğumuz ayetleridir. Allah alemlere haksızlık etmek istemez.

109 – Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'a aittir. İşler Allah'a döndürülür.

105- “Ayrılığa düşen ve ihtilaf edenler gibi olmayın” Yahudi ve Hristiyanlar gibi; onlar daha önce bildiğin gibi tevhitte, Allah'ı tenzihte ve ahiret hallerinde ihtilaf ettiler. “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra” hakkı açıklayan ve ittifakı gerektiren ayetler ve kanıtlar geldikten sonra. Öyle anlaşıyor ki tefrika edilmemesi gereken şey usuldir furuda değildir. Çünkü aleyhisselam Efendimiz: Ümmetimin

ihtilafı rahmettir, demiştir. Bir de: Bir müçtehit içtihat eder de isabet ederse, onun için iki ecir vardır, kim de yanılırsa onun için bir ecir vardır, demiştir. “**Ve ülaike lehüm (işte onlar için çok büyük bir azap vardır)**”. Ayrılığa düşenler için tehdit, onlara benzemeye çalışanlara da gözdağıdır.

106- “Yevme tebyaddu vücuhün (o günde ki bazı yüzler ak olacak, bazı yüzler de kapkara olacaktır)” yevme, lehüm'deki fiilin manasıyla yahut gizli üzkür (hatırla) ile mansuptur. Yüzün ak olması ve kara olması, üzerinde sevinç parıltısının ve korku paniğinin görülmesinden kinayedir. Şöyle de denilmiştir: Hak ehlinden olanlara yüzün ak, amel defterinin ak olmasıyla ve önünden ve sağından nurun aydınlatmasıyla işaret verilir. Batıl ehlinden olanlara da bunun tersi yapılır. “**Ekefertüm (yüzleri kapkara olanlara gelince “imanınızdan sonra inkar mı ettiniz)”** burada deme maddesi gizlenmiştir, yani onlara: İnkâr mı ettiniz, denir? Ekefertüm'deki hemze azarlama ve hallerinden şaşma içindir, onlar da dinden dönenlerdir ya da gönderilmeden önce Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e iman ettikten sonra onu inkar eden ehl-i kitaptır ya da kalu bela'da şahitlik ederek onu ikrar ettikten sonra inkar eden bütün kafirlerdir yahut da delil ve ayetlere bakarak iman etme imkanı bulup da etmeyenlerdir. “**Öyleyse azabı tadın**” bu da hakaret emridir. “**İnkâr ettiğiniz için**” küfrünüz için yahut küfrünüze karşılık için.

107- “Yüzleri ak olanlara gelince, onlar Allah'ın rahmetindedirler” yani cennette ve sonsuz sevaptadırlar. Bunu rahmetle ifade etmesi mü'minin, ömrünü Allah'a itaatla geçirmiş olsa da cennete ancak Allah'ın rahmet ve lütfu ile gireceğine dikkat çekmek içindir. Tertibe göre önce bunlar zikredilmeliydi, fakat söz mü'minlerin süsü ve sevapları başlasın ve bununla bitsin istenmiştir. “**Orada ebedi olarak kalacaklardır**” bunu, tekit için söz başı yapmıştır, sanki: Orada nasıl olacaklar denilmiş? Orada ebedi kalacaklar diye cevap verilmiş gibidir.

108- “Bunlar Allah'ın ayetleridir” vaat ve tehdidi hakkında varit olan ayetleridir “**onları sana hak olarak okuyoruz**” hak ile ilişkili ve içinde şüphe olmayarak okuyoruz. “**Allah alemlere haksızlık etmek istemez**” çünkü onun zulüm etmesi imkansızdır; zira hiçbir şey ona hak olmaz ki onu eksik yaparak zulmetsin, hiçbir şeyden de men edilmez ki onu da yaparak haksızlık etsin. Çünkü o mutlak mülk sahibidir. Nitekim şöyle demiştir:

109- “Göklerde ve yerde ne varsa, Allah'a aittir. İşler Allah'a döndürülür”. Herkese vaadını ve tehdidini gerçekleştirir.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ
 بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ
 أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ
 الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾ لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَتَىٰ وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ
 يُؤْلُوكُمْ إِلَّا ذَبَارًا ثُمَّ لَا يَنْصُرُونَ ﴿١١١﴾ ضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ
 الدِّيلَةَ أَيْنَ مَا تَقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ
 وَبَآؤُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضَرَبْتَ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةَ
 ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ
 بِغَيْرِ حَقٍّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

110 – Sizler insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet oldunuz. Yıllığı emreder, kötülükten men eder ve Allah'a inanırsınız. Kitap ehli de iman etse idi elbette kendileri için daha hayırlı olurdu. Onlardan iman edenler vardır; çoğu ise fasıktırlar.

111 – Size eziyetten başka asla bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşırılsa size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra da kendilerine yardım edilmez.

112 – Nerede bulunsalar üzerlerine zillet damgası vurulmuştur; ancak Allah'ın ipine ve insanların ipine sarılmış olmaları hariç. Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu. Çünkü onlar Allah'ın ayetlerini inkar ediyorlar ve peygamberlerle haksız yere öldürüyorlardı. İşte bu, isyan etmeleri ve aşırı gitmelerinden dolayı idi.

110- “Sizler en hayırlı ümmet oldunuz” geçmişte hayırlı oldukla-
 ı gösterdi, gelecekte de kesileceğine bir şey demedi, şu ayet gibi:
 lah çok bağışlayıcı, çok merhamet edici oldu” (Nisa: 23). Şöyle de-
 miştir: Allah'ın ilminde böyle idiniz yahut Levh-i Mahfuz'da veya-

hut geçen milletlerde. **“İnsanlar için çıkarılan”** onlar için meydana getirilen. **“İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz”**. Yeni söz başıdır, niçin hayırlı ümmet olduklarını açıklamaktadır ya da ikinci haberdur. **“Ve Allah’a inanırsınız”**. İnanılması gereken her şeyi içine almaktadır. Başa konulması gerekirken geriye bırakılması, iyiliği emretmek ve kötülükten men etmekle görevlendirilmeleri Allah’a iman, onu tasdik etmek ve dinini açığa çıkarmak için olduğunu göstermek içindir. Bu ayetten icmanın delil olduğu çıkarılmıştır; çünkü onların her iyiliği emir ve her kötülükten men ettikleri sonucunu doğurur. Zira ikisindeki lam (elmarufu elmünker) istiğrak içindir. Eğer batıl üzerinde icma etselerdi durumları böyle olmazdı. **“Kitap ehli de iman etselerdi”** gerektiği gibi iman etselerdi **“elbette daha hayırlı olurdu”** iman daha hayırlı olurdu **“onlar için”** üzerinde bulundukları halden. **“Onlardan iman edenler vardır”** mesela Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi **“çoğu ise fasıktırlar”** küfürde dikkafalıdırlar. Bu ve arkasındaki cümle konu dışı olarak vaki olmuştur.

111- **“Size eziyetten başka bir zarar veremezler”** dil uzatmak ve tehdit etmek gibi hafif zarar **“eğer sizinle savaşırırlarsa size arkalarını dönüp kaçarlarsa”** yenilirler; öldürmek ve esir etmekle size zarar vermezler. **“Sonra da kendilerine yardım edilmez”** sonra kimse onlara size karşı yardım etmez yahut saldırılarınızı onlardan def etmez. Zararlarını dille sınırlamıştır. Ve şunu da tespit etmiştir ki eğer savaşa kalksalar da çember başlarına geçerdi. Sonunda da aciz ve perişan olacaklarını haber vermiştir. Yuvellu’ya atfen layunsaru da okunmuştur, nunla okunmasında sümme edatı derecede geriliği gösterir ki; o zaman yay dım görmemeleri savaşmalarıyla sınırlandırılmış olur.

Bu ayet gerçeğin de tasdik ettiği gaipten haber vermektedir; çünkü Kurayza, Nadiyr, Kaynuka oğulları ve Hayber Yahudilerinin durumu böyle oldu.

112- **“Üzerlerine zillet damgası vuruldu”** kanları, malları ve aileleri perişan oldu ya da batıla sarılma ve cizye zilleti demektir. **“Nerede bulunsalar”** nerede yakalansalar. **“Ancak Allah’ın ipine ve insanların ipine sarılmış olmaları hariç”** bu da en genel durumdan istisnadır yani bütün hallerde zillate mahkumdurlar ancak Allah’ın veyahut kendilerine verdiği kitabının veyahut Müslümanların ipine sarılmış olmaları yahut İslam dinine ve mü’minlerin gittiği yola sarılmış olmaları müstesna. **“Allah’ın gazabına uğradılar”** hak ederek gazapla döndüler. **“Ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu”** üzerlerine kubbe gibi çatıldı. Yahudiler genellikle fakir ve miskin (sefil)dirler. **“Zalike (işte bu)”** üzerlerine vurulan zillet ve meskenet damgası ile gazaba uğ-

ramalarına işaretler “onların Allah’ın ayetlerini inkar etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleri sebebiyledir” ayetleri inkarları ve peygamberleri öldürmeleri yüzündendir. Gerçekte de öyle olmakla beraber haksız yere öldürmeleri kaydı kendi inançlarında bile haksız olduklarına inandıkları içindir. “Bu” inkar ve öldürme “isyan etmeleri ve aşırı gitmelerinden dolayı idi” asi olmaları ve Allah’ın hududunu aşmaları sonucu idi. Çünkü küçük günah üzerinde ısrar büyüklere götürür, onda da devam etmek küfre vardır. Bunun manası şöyledir de denilmiştir: Dünyada zillet damgasının vurulması ve ahirette gazabı hak etmeleri inkarlarından ve peygamberleri öldürmelerinden kaynaklandığı gibi isyanlarından ve tecavüzlerinden de kaynaklanmıştır. Çünkü onlar usulle olduğu gibi furu ile de mükelleftirler.

لَيْسُوا

سَوَاءٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ
الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ
وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ
فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا
مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾
إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنْ
اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾

113 – Hepsi bir degiller; kitap ehlinden kıyam duran bir topluluk vardır ki gece saatlerinde secde halinde Allah’ın ayetlerini okurlar.

114 – Allah’a ve ahiret gününe iman ederler; iyiliği emredip kötü-
ükten men ederler ve hayırlara koşarlar. İşte onlar iyi kimselerdir.

115 – Ne hayır işlerlerse asla inkar edilmeyecektir. Allah mütta-
ileri çok iyi bilmektedir.

116 – Şüphesiz kafirleri ne malları ne de evlatları Allah’tan hiçbir
ey gidermez. İşte onlar cehennemın arkadaşılarıdır. Orada ebedi

113- “Leysu sevâa (hepsi bir değiller)” kötülükte, zamir ehl-i kitaba gitmektedir. **“Min ehlil kitabi ümmetün kaimetün (kitap ehlin-den kıyam duran bir topluluk vardır)”** bu da bir olmadıklarını gösteren yeni söz başıdır. Kaimetün müstakim ve adil demektir ki ekamtül ude'den gelir ki sırgı doğrultmaktır. Onlar da içlerinden Müslüman olanlardır. **“Gece saatlerinde secde halinde Allah'ın ayetlerini okurlar”**. Teheccütlerinde Kur'an okurlar. Bunu gece saatlerinde okumakla ifade etmesi, onları daha açık ve daha ileri derecede methetmek içindir. Şöyle de denilmiştir: Maksat yatsı namazıdır; çünkü ehl-i kitap onu kılmazlardı. Zira rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz yatsıyı geciktirdi, sonra çıktı, insanların namazı beklediklerini gördü: Bilin ki din sahipleri arasında Allah'ı bu saatte sizden başka zikreden yoktur, dedi.

114- “Allah'a ve ahiret gününe iman ederler; iyiliği emredip kötülükten men ederler ve hayırlara koşarlar”. Bu da ümmetin diğer sıfatlarıdır. Onları Yahudilerde olmayan özelliklerle niteledi: çünkü onlar haktan sapıktılar, gece ibadet etmezler, Allah'a şirk koşarlar, sıfatlarında aşırı giderler, ahiret gününü başka sıfatıyla nitelerler, iyiliği emirde yağcılık yaparlar, hayırlardan geri kalırlar. **“İşte onlar iyi kimselerdir”** bu sıfatlarla nitelenenler Allah katında halleri iyi olanlar, rıza ve methini hak edenlerdir.

115- “Ne hayır işlerlerse asla inkar edilmeyecektir” sevabı asla zayi edilmeyecek ve eksiltilmeyecektir. Buna inkar demesi sevabı vermeye şükür denmesi gibidir. Kefr maddesinin iki meful alması mahrumiyet manası yüklendiği içindir. Hafs ile Kisai ye ile vema yefalu min hayrin felen yükferuhu şeklinde okumuşlar, kalan kurrallar ise te ile okumuşlardır. **“Allah müttakileri çok iyi bilmektedir”** onlar için müjdedir ve takvanın hayrın ve iyi amelin başı olduğunu ve Allah katında kurtulacak olanın da takva sahipleri olduğunu akla getirmek içindir.

116- “Şüphesiz kafirlerin ne malları ne de evlatları Allah'tan hiçbir şeyi gideremez”. Azaptan demektir yahut lentuğniye ağna'dan gelir ki şey'en de mefulu mutlak olur. **“İşte onlar cehennemin arkadaşlarıdır”** oradan ayrılmayacaklardır. **“Orada ebedi kalacaklardır”**.

مَثَلُ

مَا يَنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ
 أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتُهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ
 اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا
 تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ
 قَدْ بَلَتَ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ
 قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾

117 – Onların bu dünya hayatında harcadıklarının hali, içinde dondurucu bir soğuk bulunan ve kendilerine zulmeden bir kavmin ekinine dokunup da onu mahveden rüzgarın hali gibidir. Onlara Allah zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.

118 – Ey İman edenler, sizden başkalarını sırdaş edinmeyin; onlar size fesat yapmakta kusur etmezler. Sıkıntıya düşmenizi isterler. Kin ve nefretleri ağızlarından belli olmuştur. Göğüslerinin gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer aklınızı çalıştırıyorsanız ayetleri size açıklamış bulunuyoruz.

117- “Onların harcadıklarının hali” kafirlerin Allah’a yaklaşmak yahut böbürlenmek yahut duyurmak için harcadıkları veyahut müdafikların gösteriş ve korku için harcadıkları demektir. “Bu dünya hayatında, içinde dondurucu bir soğuk olan rüzgarın hali gibidir” yette geçen sırr şiddetli soğuk demektir. Daha çok soğuk rüzgar için ullanılır, mesela sarsar gibi. O aslında mastardır, sıfat olmuştur yahut sıfattır soğukluk onunla nitelenmiştir. Mesela berdün baridün (dondurucu soğuk) gibi. “Kendilerine zulmeden bir kavmin ekini- e dokunan” inkar ve isyanlarla zulmeden “onu mahveden” onlara eza olarak; zira kızarak helak etmek daha çetindir. Maksat zayi olan arcamalarını kafirlerin soğuk rüzgarın vurduğu, kendileri için dünya ı ahirette bir yarar bırakmadığı ekine benzetmektir. Bu da mürek- ıp (bileşik) teşbihtendir. Bunun içindir ki teşbih edatının ekine değil ı rüzgara getirilmesinde bir mahzur görülmemiştir. Mühleke rihin

(rüzgarın helak ettiği) şeklinde takdir etmek de caizdir. **“Onlara Allah zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı”** yani harcamalarını zayi etmekle onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı. Çünkü onu usulüne uygun şekilde harcamıyorlardı ya da ekinlerini helak etmekle ekin sahiplerine zulmetmedi, fakat onlar azabı hak edecek şeyleri yapmakla kendilerine zulmediyorlardı. Lakinne şeklinde şeddeli de okunmuştur ki fakat nefislerine zulmediyorlardı demek olur. Zamir-i şan takdir etmek caiz değildir; çünkü o ancak zaruret-i şirde caiz olur, şurada olduğu gibi:

(Ben aşk nedir bilmezdim)

Fakat kirpiklerini gören aşık olur.

118- “Ya eyyühel lezine amenu la tettehizu bitaneten” bitaneten veliceten demektir ki o da kişinin sırrını verdiği kimsedir, sırdaşıdır. Elbisenin bitanesine (astarına) benzetilmiştir. Nitekim o, şiar’a (şare, kıla, tene degen elbiseye) de benzetilmiştir. Aleyhissalat vesselam Efendimiz: Ensar şiar’dır, diğer insanlar da disar’dır (dışlıktır) demiştir. **“Min duniküm (sizlerden başkasını)”** Müslümanlardan başkasını demektir ki la tettehizu’ya ya da bitane’nin mahzuf sıfatına mütaallıktır yani bitaneten kâineten min duniküm demektir. **“La ye’luneküm habâla”** yani aranızı bozmakta kusur işlemezler demektir. Üluvv kusur etmek demektir, aslı harf ile geçişli kılınmaktır, harfsiz iki mefula geçişli olması, mesela la âluke nushan (sana nasihatı esirgemem) sözünde olduğu gibi, men ve eksiklik manasını taşıdığı içindir. **“Veddu ma anittüm (şiddetli zarar ve sıkıntınızı isterler)”** demektir. “Ma” edatı mastariyedir (temennev aneteküm) demektir. **“Kin ve nefretleri ağızlarından taşmıştır”** yani konuşmalarında görülmektedir, çünkü onlar aşırı nefretlerinden dolayı dillerine sahip olamazlar. **“Göğüslerinin gizledikleri ise daha büyüktür”** görünenden, çünkü görünmesi görüş ve iradelerinden değildir. **“Ayetleri size açıklamış bulunuyoruz”** ihlas ve mü’minlere dostluğun ve kafirlere düşmanlığın vacip olduğunu gösteren ayetleri demektir. **“Eğer aklınızı çalıştırıyorsanız”** eğer açıklananları anlıyorsanız. Dört cümle illet göstermek için yeni söz başı olarak getirilmiştir. İlk üçünün bitane’nin sıfatı olması da caizdir.

هَآ أَنتُمْ أَوَّلَآءِ

تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا
لَقَوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ
الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّلُورِ ﴿١١٩﴾
إِنْ تَمَسَسَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِيبَكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا
بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ
اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾

119 – Sizler öyle kimselersiniz ki onları seversiniz; onlar ise sizi sevmezler. Sizler kitapların hepsine iman edersiniz. Sizinle karşılaştıkları zaman “iman ettik” derler. Baş başa kaldıkları zaman size karşı kinlerinden parmak uçlarını ısırırlar. “Kininizle ölün” de. Şüphesiz Allah sinelerin içindekini çok iyi bilmektedir.

120 – Size bir iyilik dokunursa onları üzer. Eğer size bir kötülük dokunursa, buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, hileleri size hiçbir şeyle zarar vermez. Şüphesiz Allah yaptıklarını kuşatıcıdır.

119- “Haentüm haülai tuhibbunehüm (sizler o kimselersiniz ki)” yani sizler kafirlerle dostluk kurmakta hata eden o kimselersiniz demektir. Onları seversiniz, onlar ise sizi sevmezler, bu da dostluklarındaki hatayı açıklamaktadır. Bu da ikinci haberdir ya da ülai'nin haberi-
dir, cümle de entüm'ün haberidir. Mesela: Ente zeydün tuhibbuhu sö-
zünde olduğu gibi. Ya da haldir, amili de işaretteki manadır. Ülai'nin,
arkasındaki şeyin tefsir ettiği gizli bir fiille mansup olması da caizdir,
o zaman cümle haber olur. “**Ve tü'minune bilkitabı küllih (kitapların
hepsine iman edersiniz)**” bütün kitapların cinsine demektir ki o da la
ruhibbuneküm'den haldir, mana da şöyledir: Sizi sevmezler oysa siz
onların kitabına da iman ediyorsunuz. Neden onları seviyorsunuz da
onlar sizin kitabınıza iman etmiyorlar? Bunda onlar kendi batıllarında
izden daha katıdırlar diye (Müslümanları) azarlama vardır. “Sizinle

karşılaştıkları zaman “iman ettik” derler” münafıklık etmek ve sizi aldatmak için. **“Baş başa kaldıkları zaman kinlerinden parmak uçlarını ısırlılar”** öfkelerinden ve içlerindeki yangılarından dolayı, çünkü yürek soğutacak bir şey yapamazlar. **“Kininizle ölün, de”** (kahrınızdan çatlayın, de). Bu da İslam’ın ve Müslümanların gücünün artmasıyla helak oluncaya kadar öfkelerinin sürmesi ve ziyadeleşmesi ile bedduadır. **“Şüphesiz Allah sinelerinin içindekini çok iyi bilendir”** göğüslerindeki kin ve nefreti bilir. Bunun da o sözden olması muhtemeldir yani: Onlara de ki, Allah kininizden parmaklarınızı ısırmaktan daha gizli şeyi de bilir. Bunun dışında olması da muhtemeldir yani: Onlara bunu de ve sırlarından haberdar olmamdan dolayı şaşırma; çünkü ben içlerindeki daha gizlisini de bilirim.

120- **“Size bir iyilik dokunursa onları üzer. Eğer size bir kötülük dokunursa, buna sevinirler”.** Bu da düşmanlıklarının öyle bir sınıra vardığını göstermektedir ki elde ettikleri hayır ve menfaati kıskandılar ve başlarına gelen sıkıntı ve şiddete sevindiler. Ayette geçen mess, değmekten istiaresidir. **“Eğer sabrederseniz”** onların düşmanlıklarına yahut tekliflerin zorluklarına **“ve sakınırsanız”** dostluklarından veya yüce Allah’ın size haram ettiği şeylerden **“size hiçbir şeyle zarar veremezler”** Allah’ın lütfu ile ve sabreden ve takva gösterenlere va’dedilen hıfzı ile. Bir de işi ciddi tutan ve sakınma ve sabırla idman yapan kimse o gibi şeylerden daha az etkilenir, hasma karşı daha cesur olur. La yedurrukum’daki ra’nın zammesi birinci ra’nın zammesinden dola-yıdır, tıpkı müddü’de olduğu gibi. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Yakup da dârahu yediyruhu’dan layedırküm okumuşlardır. **“Şüphesiz Allah yaptıklarınızı”** sabır, takva vs. gibi şeyleri **“kuşatıcıdır”** yani ilmi kuşatıcıdır demektir ki size layık olduğunuz karşılığını verir. Ye ile yamelun okunmuştur ki size düşmanlıklarını bilir ve ona göre cezalarını verir demek olur.

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ
 تَبَوَّأُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾
 إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا وَعَلَى
 اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ وَانْتُمْ
 آذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾

121 – Hani sen mü'minleri savaş menzillerine yerleştirmek için allenden ayrılmıştın. Allah hakkıyla işiten ve kemaliyle bilendir.

122 – O zaman sizden iki bölük bozulmaya yüz tutmuşlardı. Halbuki onların yardımcıları Allah idi. Mü'minler yalnız Allah'a tevekkül etsinler (güvensinler).

123 – Andolsun, Allah size zayıf iken Bedir'de yardım etmişti. Allah'tan korkun, umulur ki şükredersiniz.

121- “Veiz gadevte (hani erkenden ayrılmıştın)” üzkür iz gadevte (ayrıldığıın zamanı düşün) demektir. “Ailenden” yani Hazreti Âişe radiyallahu anha'nın odasından demektir. “Tübevviül mü'minine (mü'minleri yerleştirmek için)” onları indirmek yahut sıraya sokmak ve onları hazırlamak için. Lam ile (lilmüminine) okunması da bunu destekler. “Savaş mevzilerine” bunun için için hazırlanmış durak ve yerlere. Bazen mak'ad ile makam, geniş tutularak mekan için de kullanılır, mesela: “fi mak'adi sıdkın” (Kamer: 55) ve: “Kable en tekume min makamik” (Neml: 39) ayetlerinde olduğu gibi. “Allah hakkıyla işitendir” sözlerinizi “bilendir” niyetlerinizi. Rivayete göre müşrikler Uhut savaş meydanına hicretin üçüncü yılında Şevval'ın on ikisinde indiler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ashabı ile istişare etti. Abdullah bin Übey bin Selul'u da çağırdı, onu daha önce çağırmamıştı. O re Ensar'ın çoğunluğu: Ya Resulallah, Medine'de kal, onların karşısına çıkmak; Allah'a yemin ederiz ki ne zaman oradan düşmanlara çıkmışsak mutlaka bizi hırpalamışlardır; ne zaman onlar şehre girmişse mutlaka biz onları hırpalamışızdır, dediler. Bir de sen aramızda iken daha iyi olur. Onları bırak, eğer yerlerinde kalırlarsa, kötü şekilde hapsederler. Eğer geri dönerlerse, elleri boş olarak dönerler, dediler. Bazıları a düşmana çıkmayı önerdiler. Aleyhisselam Efendimiz: Ben rüyama çevremde bir sığırın boğazlandığını gördüm; bunu hayra yordum.

Kılıcımın ucunda bir çentik gördüm, bunu da yenilgi ile yorumladım. Elimi sağlam bir zırhın içine soktuğumu gördüm, bunu Medine ile yorumladım. Eğer Medine’de kalmak ve düşmanı orada terk etmek isterseniz (siz bilirsiniz) dedi. Bedir’de bulunmayan ve Uhut’ta şehit düşen (düşecek olan) bazı kimseler: Bizi düşmanlarımızın karşısına götür, dediler ve çok ısrar ettiler. O da içeri girdi, savaş kıyafetini giydi; onu böyle görünce ısrarlarına pişman oldular ve: Ya Resulallah, nasıl istersen öyle yap, dediler. O da: Savaş elbiselerini giyen bir peygamberin savaşmadıkça onları çıkarması uygun değildir, dedi. Cuma namazından sonra çıktı, Cumartesi günü Uhud’un eteğine geldi, vadi tarafında durdu. Sırtını ve askerini Uhud’a dayadı, saflarını düzelitti ve okçuların başına Abdullah bin Cübeyr’i getirdi ve: Bizi oklarla savunun ki arkamızdan gelmesinler, dedi.

122- “İz hemmet o zaman” (iki bölüm yüz tutmuştu) semîün alim’e mûtaallıktır yahut iz ğadevte’den bedeldir. **“Sizden iki bölüm”** bunlar Hazreç’ten Selime oğulları ile Evs’ten Harise oğulları idi. Askerin sağ ve sol kanadında idiler. **“Bozulmaya”** korkup zayıflamaya, demektir. Rivayete göre Efendimiz aleyhisselam bin kadar askerle çıktı, sabrettikleri takdirde onlara zafer vaat etti. Şavt mevkiine gelince İbn Übey üç yüz adamıyla geri döndü ve: Niçin kendimizi ve evlatlarımızı öldürüyoruz, dedi? Amr bin Hazm el – Ensari arkalarına düştü: Allah için ve insanlık için Peygamberinizi yalnız bırakmayın, dedi. İbn Übey de: Eğer biz savaşmayı bilseydik size tabi olurduk, dedi. İki kabile de ona uymak istediler. Allah onları korudu. Onlar da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yollarına devam ettiler. Öyle görünüyor ki onlar dönmeye tam karar vermemişlerdi, çünkü Allah Teala: **“Allah o ikisinin velisidir”** yani o riskten koruyucularıdır, demiştir. Allah onların yardımcısıdır, öyleyse neden gevşeyip de Allah’a tevekkül etmiyorlar demek de caizdir. **“Mü’minler yalnız Allah’a tevekkül etsinler”** yani ona güvensinler, başkasına güvenmesinler ki onlara Bedir’de olduğu gibi yardım etsin.

123- “Andolsun, Allah size Bedir’de yardım etmişti” bu da tevekkülün kazandırdığı bazı şeyleri hatırlatmadır. Bedir Mekke – Medine arasında bir su idi, Bedir adında bir adama ait idi, onun adıyla anılmıştır. **“Ve entüm ezilletün (sizler zayıf iken)”** bu da zamirden haldir, ezilletün deyip de zelailü dememesi zayıflıklarının yanı sıra azlıklarını da göstermek içindir. Çünkü halleri zayıf, binek ve silahları az idi. **“Allah’tan korkun”** sebat etme hususunda **“umulur ki şükredersiniz”** sakınmanız sayesinde ettiği yardım nimetine yahut umulur ki size nimet verir de şükredersiniz. Şükürün nimet vermenin yerine konulması sebep olmasındandır.

إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ

الَّنْ يَكْفِيكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ
مُزَلَّاتٍ ۖ بَلَىٰ إِن تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فُورِهِمْ
هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ
وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ
وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ۚ
طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْتَبُهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ

124 – Hani sen mü'minlere: “Rabbinizin size indirilmiş üç bin meleklerle yardım etmesi yetmez mi?” diyordun.

125 – Evet, eğer sabreder ve sakınırsanız, onlar da size şu anda gelirlerse, Rabbiniz size nişanlı beş bin meleklerle imdat edecektir.

126 – Allah bunu sırf size müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Zafer ancak mutlak galip ve hikmet sahibi Allah tarafından.

127 – Bir de Allah bu imdadı kafirlerin bir tarafını kesmek veya hut onları elleri boş dönsünler diye geri çevirmek için yaptı.

124- “İz tekulu lilmü'minine (hani sen mü'minlere diyordun ki)” asaraküm'ün zarfıdır, iz gadevte'den bedel olduğu da söylenmiştir, da bunu Uhut savaşında demesine göredir, sabrı ve muhalefetten açmayı şart koşmuştu. Ganimetlere dayanamayıp da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in emrine muhalefet edince, melekler inmemişti. “Elen yekfiyeküm (Rabbinizin size indirilmiş üç bin meleklerle yardım etmesi yetmez mi?)” Bu da yetmemesini rettir ki yeter demektir. “Len” getirilmesi zaferden ümit kesmişler gibi olmalarındandır; inkü zayıftılar, sayıları az idi; düşman kuvvetli ve çok idi. Şöyle de denilmiştir: Allah onlara Bedir savaşında önce bin meleklerle imdat etti, sonra melekler üç bin oldular, daha sonra da beş bin. İbn Amir teksir aşama için şeddeli olarak münezziliyn okumuştur.

125- “Bela” “len”den sonrasını olumlu kılmak içindir ki, evet ye-

ter, demektir. Sonra sabır ve takva gösterdikleri takdirde daha fazlasını va'detti, bunu da bu iki şeye teşvik etmek ve kalplerini pekiştirmek için yaptı: **"Eğer sabreder ve sakınırsanız, onlar da"** yani müşrikler de **"ye'tuküm min fevrihim haza (size ansızın gelirlerse)"** yani derhal demektir. Fevr aslında faretil kıdrü'den mastardır ki tencere kaynamaktır, sürat için istiare edilmiş, sonra da beklemeden ve gecikmeden olan duruma denilmiştir, mana da: Üzerinize ansızın gelirlerse demektir. **"Rabbınız size beş bin melek ile imdat edecektir"**. Ara vermeden, gecikmeden demektir. **"Müsevvimiyn"** tesvim'den gelir ki nişanlı demektir. Çünkü Efendimiz aleyhisselam ashabına: Savaşta nişan takın, çünkü melekler de nişan takındı, demiştir. Ya da salıverilmiş manasınadır ki isame manasına tesvim'den gelir, davarı otlatmak için salıvermektir. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım ve Yakup vav'ın kesri ile (müsevvimiyn) okumuşlardır.

126- "Allah bunu kılmadı" size meleklerle imdadını **"illa müjde kıldı"** size zafer muştusu kıldı. **"Bununla kalpleriniz yatışsın diye"** korkudan emin olsun diye. **"Zafer ancak Allah katındandır"** teçhizat ve sayı ile değil. Bu da aslında zafer için imdada ihtiyaçları olmadığına dikkat çekmek içindir. Onlara imdat etmesi ve onlara bunu va'detmesi onları müjdelemek ve kalplerini sağlamlaştırmak içindir. Çünkü halk sebeplere daha çok bakar, bir de bu geri çekilip de savaşa katılmayanlara fazla kafa takmamaları içindir. **"Mutlak galip (Allah katındandır)"** hükümlerinde onu kimse bastıramaz, **"hikmet sahibi (Allah katındandır)"** ki hikmet ve maslahata göre dolaylı ve dolaysız yardım da eder, yardımını keser de.

127- "Liyaktaa (bir de Allah bu yardımı kafirlerin bir tarafını kesmek için yaptı)" bu da nasaraküm'e yahut lam ahd için olduğu takdirde ve mennasr'a mütaallıktır, mana da şöyledir: Bazılarını öldürmek ve bazılarını da esir etmekle onları eksiltmek için yaptı. Bu da Bedir savaşında Kureyş'in ileri gelenlerinden yetmiş ölü ve yetmiş de esir vermeleriyle olmuştu. **"Ev yekbithüm (yahut onları geri çevirsin)"** yahut perişan etsin, kebt kalbe düşen şiddetli öfke yahut zafiyettir. Ev edatı da tekrar için değil çeşitlilik içindir. **"Elleri boş dönsünler"** umutları kırılarak yenilsinler.

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ
 فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
 يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٩﴾
 يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُوا
 اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ
 ﴿١٣١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾
 وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ
 وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾

128 – Ki bu işten sana bir şey yoktur. Yahut da tövbelerini kabul etmek veyahut onlara azap etmek için yaptı. Çünkü onlar zalimlerdir.

129 – Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

130 – Ey iman edenler, faizi kat kat yemeyin. Allah'tan korkun. Umulur ki iflah olursunuz.

131 – O ateşten korkun ki kafirler için hazırlanmıştır.

132 – Allah'a ve Peygambere itaat edin. Umulur ki merhamet edilirsiniz.

133 – Rabbinizin bağışına ve eni göklerle yerler kadar olup takva sahipleri için hazırlanan cennete koşun.

128- “Ki bu işten sana bir şey yoktur” ara cümledir.

“Ev yetube aleyhim ev yuazzibehüm” bu da ev yekbitehüm kavli-
 re matuftur. Mana da şöyledir: Allah'ın onların durumuna hakimdir
 ya onları helak eder ya perişan eder ya da ısrar ederlerse onlara azap
 eder. Senin elinde bir şey yoktur, sen ancak onları uyarmak ve onlarla
 ihat etmek için emir kulusun. En edatının gizlenmesiyle emr'e yahut
 ey'e matuf olma ihtimali de vardır, yani onların durumundan yahut
 övbelerinden yahut azaplarından sana bir şey yoktur yahut durum-
 ılarından sana bir şey yoktur yahut tövbe ve azaplarından sana bir şey

yoktur. Ev edatı illa en manasına da olabilir ki onların durumlarından sana bir şey yoktur; ya Allah tövbelerini kabul eder, buna sevinirsin ya da onlara azap eder, yüreğini soğutursun. Rivayete göre Utbe bin Ebi Vakkas, Uhut'ta Peygamberimiz'in başını yardı, ön dişlerini kırdı. Kendisi de kanı yüzünden silip: Peygamberlerinin yüzünü kanatan bir kavim nasıl iflah olur, demeye başladı, ayet bunun üzerine indi. Şöyle denilmiştir: Onlara beddua etmek istedi, Allah içlerinden iman edecek çıkacağını bildiği için onu bundan men etti. **"Çünkü onlar zalimlerdir"** zulumleri nedeniyle azabı hak etmişlerdir.

129- "Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır" yaratma ve mülk olarak, bütün emir onundur, senin değildir. **"Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder"**. Bu da azabın vacip olmasını reddetmek için açıktır. Bağışlamak için tövbe etme ve azap için tövbe etmeme kaydını koymak buna itiraz etmek gibidir. **"Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"** kulları için; öyleyse acele ile onlara beddua etmeye girişme.

130- "Ey iman edenler, faizi kat kat yemeyin" mürekkep/bileşik şekilde artırmayın, böyle tahsis edilmesi gerçek duruma göredir, çünkü o zamanlar adam belli bir süreye kadar faize verirdi, sonra da artırır-
dı, öyle ki az bir şeyle borçlunun tüm malına el koyardı. İbn Kesir, İbn Amir ve Yakup muda'afeten şeklinde okumuşlardır. **"Allah'tan korkun"** yasaklanan şeylerde **"umulur ki iflah olursunuz"** felaha kavuşursunuz.

131- "O ateşten korkun ki kafirler için hazırlanmıştır" onlara uymaktan ve yaptıklarını yapmaktan sakınmakla korkun. Bunda cehennem için doğrudan, asiler için de dolaylı olarak yaratıldığına dikkat çekilmiştir.

132- "Allah'a ve Peygambere itaat edin. Umulur ki merhamet olursunuz". Tehdidin arkasından va'di getirmesi, emre muhalefetten sakındırmak ve itaate teşvik etmek içindir. Bu gibi yerlerde lealle, asâ ve emsali gibi fiiller, söylenen şeye ulaşmanın nadir olduğunu göstermektedir.

133- "Vesâriû" koşun, gelin, **"Rabbınızın bağışına"** bağışı hak edecek şeye koşun; bunlar da İslam, tövbe ve ihlas gibi şeylerdir. Nafi ile İbn Amir vav'sız olarak sâriû okumuşlardır. **"Ve eni göklerle yer kadar olan cennete"** yani onun eni o ikisinin eni kadardır. Enden bahsedilmesi, temsili olarak genişliğini abartmak içindir, çünkü en boydan daha kısadır. İbn Abbas'tan: Cennetin eni yedi kat yerler yedi kat göklere bitştirilse onlar kadardır dediği rivayet edilmiştir. **"Takva sahipleri için hazırlanmıştır"** onlar için hazır hale getirilmiştir. Bunda cennetin şu anda yaratılmış olduğuna ve onun bu alemin dışında olduğuna delil vardır.

الَّذِينَ يَنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ

وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ
يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ
ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ
يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ
يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولَئِكَ جَزَاءُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ
تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعَمَ أَجْرُ
الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

134 – Onlar ki mallarını bollukta ve darlıkta Allah yolunda har-
carlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik edenle-
ri sever.

135 – Ve onlar ki çırkın bir şey yaptıkları veyahut nefislerine zul-
mettikleri zaman Allah'ı hatırlar ve günahlarının bağışlanmasını
isterler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar? Ve onlar yap-
tıkları şeyin üzerinde bilerek ısrar etmezler.

136 – İşte onların mükâfatı, Rablerinden bir bağışlanma ve alt-
larından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlerdir. Çalı-
şanların mükafatı ne güzeldir!

134- “Ellezine yünfikune (onlar ki mallarını Allah yolunda har-
carlar)” bu da takva sahiplerini metheden bir sıfattır ya da medih
olarak mansuptur yahut merfudur. “Bollukta ve darlıkta” genişlik ve
iddet zamanlarında yahut bütün hallerde demektir. Çünkü insan ya
bolluكتadır ya da darlıكتadır. Mana da şöyledir: Ellerinden geldiğı ka-
lar az veya çok harcamaktan geri kalmazlar. “Velkâzımıynel ğayza”
öfkelerini tutar, güçleri yettiğı halde onu uygulamazlar. Bu da kazam-
ul kırbete deyiminden gelir ki kırbayı su ile doldurup ağzını bağla-
naktır. Bir kimse öfke ile dolar da infaz etmeye gücü yettiğı halde ona
ahip olursa Allah da onun kalbini iman ve emniyetle doldurur. “Ve

insanları affederler” cezayı hak edenleri serbest bırakırlar. Efendimiz aleyhisselamdan: “Bunlar ümmetimde azdır, Allah’ın esirgedikleri müstesnadır”, dediği rivayet edilmiştir. Bunlar eski milletlerde çok idiler. “Allah iyilik edenleri sever” elmuhsinin, bunun cinse ihtimali vardır, bunlar da onların içine girerler ya ahd içindir ki onlara işaret edilmiş olur.

135- “**Ve onlar ki çirkin bir şey yaptıkları zaman**” zina gibi çok kötü bir şey yaptıkları zaman “**veyahut nefislerine zulmettikleri zaman**” herhangi bir şekilde günah işledikleri zaman. Şöyle de denilmiştir: Ayette geçen fahişe büyük günahdır, nefse zulmetmek de küçük günahdır. Belki de fahişe başkasına geçen, nefse zulmetmek de kişide kalandır. “**Allah’ı hatırlarlar**” onun tehdidini veya hükmünü veyahut büyük hakkını, denilmiştir. “**Günahlarının bağışlanmasını isterler**” pişmanlık ve tövbe ile. “**Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlar?**” Bu da olumsuz manada bir istifhamdır, iki matufun arasına girmiştir. Bundan da maksat Allah Teala’yı rahmetinin genişliği, bağışının bolluğu ile nitelemek, istiğfara teşvik etmek ve tövbenin kabulünü va’detmektir. “**Ve onlar yaptıkları şeyin üzerinde ısrar etmezler**” istiğfar etmeden günahlarının üzerinde durmazlar, çünkü sallallahu aleyhi ve sellem: “İstiğfar eden ısrar etmemiştir, ister ki günde yetmiş defa tekrar günah işlesin”, demiştir. “**Vehüm yalemun (bilerek)**” bu da yusırru’dan haldir yani bildikleri halde çirkin fiilleri üzerinde ısrar etmezler demektir.

136- “**Ulaike cezaühüm mağfiretün min rabbihim ve cenna-tün (işte onların mükafatı, Rablerinden bir bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlerdir)**”. Bu da ellizene’nin haberidir, eğer cümle onunla başlatılırsa, geçeni açıklayan söz başıdır, eğer müttakine’ye ya da ellezine yunfikune’ye atfedilirse. Cennetin takva sahipleri ve tövbe edenlere mükafat için hazırlanmış olmasından günahlara ısrar edenlerin ona girmeyecekleri lazım gelmez, nitekim cehennemin de kafirler için hazırlanmış olmasından ona başkalarının girmeyeceği lazım gelmez. Cennatin’in neki-re olması birinci ihtimale göre onlara ait olan şeyin geçen ayette zikredilen bu sıfatlarla nitelenen takva sahiplerine ait olandan çok daha aşağı olduğunu gösterir. İki sınıf arasındaki fark öyle açıktır ki onların ayetleri onlar iyi kimselerdir ve Allah’ın sevgisini kazanmışlardır diye bitmiştir. Çünkü onlar Allah’ın hududuna riayet ettiler ve özel ikramını kazanmak için adım attılar. Bu ayet ise “**çalışanların mükafatı ne güzeldir!**” cümlesiyle bitmiştir. Çünkü eksikliğini kapatmaya çalışan kaçırdığı bazı şeyleri elde etmek için çabalayan gibidir. İyilik edenle

kaçırdığını telafi eden ve sevgili ile işçi arasında ne kadar fark vardır! Belki de ceza kelimesinin burada ücretle değiştirilmesi bu nükte içindir. Nime'nin mahsus bilmethi de mahzuftur, takdiri, ve ni'me ecrül amiline zalike demektir ki bağış ve cennetlere işarettir.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي
الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ﴿١٣٧﴾
هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾ وَلَا
تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾
إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهُ وَتِلْكَ
الْآيَاتُ نُذَوِّلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ آمَنُوا
وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾

137 – Gerçekten sizlerden önce olaylar gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların akibeti nasıl olmuş bir bakın.

138 – Bu; insanlar için bir açıklama ve sakınanlar için bir yol gösterme ve öğüttür.

139 – Gevşemeyin, üzülmeyin. Eğer inanmışsanız siz üstünsünüz.

140 – Eğer size bir yara dokunuyorsa, onlara da o kadar bir yara lokunmuştur. Bu günleri insanların arasında döndürüyoruz. Bu da Allah'ın, iman edenleri bilmesi ve içinizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.

137- “Gerçekten sizden önce olaylar gelip geçmiştir” Allah'ın inanmayan ümmetlere kanunlaştırdığı vakalar demektir, mesela şu yetteki gibi: “Öldürüldüler de öldürüldüler. Allah'ın daha öncekilerde geçen kanunları gibi” (Ahzab: 61, 62). Buna, ümmetler de denilmiştir, şu şiirde olduğu gibi:

İnsanlar sizinki gibi faziletler görmedi;

Geçmiş milletlerde de benzerini görmedi.

“Onun için yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların akibeti nasıl olmuş bir bakın” helaklerine dair gördüğünüz eserlerden ibret almanız için.

138- “Bu; insanlar için bir açıklama ve sakınanlar için yol gösterme ve bir öğüttür”. Kad halet’e yahut da fanzuru’ya işarettir. Yani bu, inanmayanlar için bir açıklama olmakla beraber takva sahipleri için daha çok basiret ve öğüttür, ya da takva sahipleri ve tövbe edenler için özetlenen şeylere bakın demektir. Kad halet kavli ara cümlesidir, iman ve tövbeye sevk etmek içindir. Kur’an’a işarettir de denilmiştir.

139- “Gevşemeyin, üzülmeysin” bu da Uhut’ta başlarına gelen şeye karşı tesellidir, mana da şöyledir: Başınıza gelen şey yüzünden cihattan gevşemeyin ve içinizden öldürülenler yüzünden de üzülmeysin. **“Siz üstün iken”** haliniz onlardan üstün iken demektir. Çünkü sizler hak üzerindesiniz, savaşmanız Allah içindir ve ölümlerinizi cennettedir. Onlar ise batıl üzerinedirler, savaşmaları şeytan içindir ve ölümleri de cehennemdedir. Ya da çünkü siz de Bedir’de onların Uhut’ta yaptıklarından daha çoğunu yaptınız. Ya da siz sonunda üstün olacaksınız demektir ki o zaman zafere ve galibiyete işaret olur. **“İnanmışlar iseniz”** bu da yasağa bağlıdır yani imanınız sağlam ise gevşemeyin demektir, çünkü bu, kalbin Allah’a daha sağlam bağlanmasını iktiza eder ya da ela’levne’ye bağlıdır.

140- “İn yemsesküm karhun (eğer size bir yara dokunuyorsa)” Hamze, Kisai ve İbn Ayyaş da Asım’dan rivayet ederek kaf’ın zammı ile (kurhun) okumuşlar, diğerleri ise feth ile (karhun) okumuşlardır. İkisi de lügattir, da’f ve du’f gibi. Feth ile yaralama, zam ile de acısıdır, denilmiştir. Mana da şöyledir: Eğer Uhut’ta size dokundularsa siz de Bedir’de onlara o kadar dokundunuz. Sonra onlar zayıflık ve korkaklık göstermediler; zayıflık göstermemeye siz daha layıksınız. Çünkü siz Allah’tan onların beklemediği şeyleri bekliyorsunuz. Her iki dokunma da Uhut’ta olandır denilmiştir. Çünkü Müslümanlar da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in emrine muhalefet etmeden önce onlara bazı zararlar vermişlerdi. **“Bu günleri insanların arasında döndürüyoruz”** bir onları galip getiriyoruz, bir de ötekilerini. Şu sözde olduğu gibi:

Bir gün aleyhimize ve bir gün lehimize;

Bir gün üzülürüz, bir gün de seviniriz.

Ayette geçen müdavele muavede gibidir: Daveltüşşey’e beynehüm fetedaveluhu denir ki bir şeyi elden ele dolaştırmaktır. Eyyam lafzı-

nın sıfat ve haber olma ihtimali vardır. Nüdavilüha'nın da haber ve hal olma ihtimali vardır. Bunlardan maksat zafer ve galibiyet günleridir. “**Liyalemellahül lezine amenu**” mahzuf illete matuftur yani şöyle olsun da Allah da bilsin demektir. Bu da illetin tek olmadığını ve mü'minin başına gelen şeyde bilinmeyen hayırlar olduğunu gösterir. Ya da illet olan fiil mahzuftur, takdiri de şöyledir: imanda sebat edenleri dönek olandan ayırmak için bunu yaptık. Bu gibi şeylerde ve zıtlarında kastedilen, Allah'ın ilmini ispat yahut nefy etmek (çürütmek) değildir; bilakis delil tariki ile malumu ispat ve nefyetmektir (Allah'ın ilmi değişmez, bilinen şeyler değişir). Manası şöyledir de denilmiştir. Onları öyle bir bilsin ki bundan da ceza meydana gelsin. Bu da bir şey mevcut ilen bilmek demektir.

“**Ve içinizden şahitler edinmesi içindir**” içinizden bazı kimselere şahitlik ikram etsin, bundan da Uhut şehitlerini murat ediyor. Ve sizden zorluklara karşı sebat ve sabır göstermelerinden dolayı adil şahitler edinmesi için. “**Allah zalimleri sevmez**” içi dışı başka olanları ya da kafirleri sevmez demektir. Bu da ara cümlesidir, Allah'ın kafirlere gerçek şekilde yardım etmeyeceğini gösterir. Onları sadece helake yaklaştırmak ve mü'minleri de denemek için zaman zaman galip eder.

وَلِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾ أَمْ
حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا
مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ
قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾

141 – Bir de iman edenleri tertemiz edip kafirleri kırması içindir.

142 – Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi zannettiniz?

143 – Andolsun ki ölümü onunla karşılaşmadan önce arzuluyordunuz. İşte onu gördünüz ve ona bakıp duruyorsunuz.

141- “Bir de iman edenleri tertemiz etmesi içindir” eğer devlet başlarına konarsa, onları temizlemek ve günahlardan arındırmak içindir “ve kafirleri kırması içindir” eğer devlet onların başlarına ko-

narsa onları kırmak içindir. Ayette geçen mahk bir şeyi yavaş yavaş azaltmaktır.

142- “Yoksa cennete gireceğinizi mi zannettiniz?” manası inkardır (böyle zannetmeyin). “**Ve lemma yalemillahül lezine cahedu** (Allah içinizden cihad edenleri ortaya çıkarmadan)” cahedu tecahedu (elinden gelen gayreti sarf etmek) manasıdır. Bunda cihadın farzı-kifaye olduğuna delil vardır. Lemma ile lem arasında şu fark vardır; lemmada gelecek beklentisi vardır. Ya’leme şeklinde de okunmuştur ki aslı yalemen’dir, nun hafz edilmiştir. “**Ve ya’lemes sabirin**” gizli en ile mansuptur vav da cemi (toplamak) içindir. Vav’ın haliye olmasıyla ve yalemu de okunmuştur ki gayret gösterenleri ve sabredenleri bilmeden demek olur.

143- “**Andolsun ki ölümü arzuluyordunuz**” yani savaşı demektir, çünkü ölümün sebeplerindendir ya da şehadetle ölümü demektir. Hitap Bedir’de bulunmayıp da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile bir savaşta bulunup da Bedir şehitlerinin erdiği dereceye nail olmak isteyenleredir. Bunlar Uhud’a çıkmada ısrar ettiler. “**Onunla karşılaşmadan önce**” onu müşahede edip şiddetini tanımadan önce. “**İşte onu gördünüz ve ona bakıp duruyorsunuz**” onu gerçekten gözleminizle gördünüz, bazı kardeşleriniz önünüzde öldürüldüler. Bu da onların savaşı temenni edip ona sebep oldukları halde korkan ve yenilen insanlar için bir azarlamadır ya da şehitlik temenni edenler içindir; çünkü onda kafirlerin galip gelmesini isteme vardır.

وَمَا مُحَمَّدٌ

إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ
انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ
اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ
أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا
نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَنَجْزِي

الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾

144 – Muhammed bir Resul'den başkası değildir. Ondan önce peygamberler geçmiştir. Şimdi eğer ölür veya öldürülürse, ökçeleriniz üzerinde dönecek misiniz? Kim ökçelerinin üzerinde dönerse, Allah'a hiçbir şeyle asla zarar veremez. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır.

145 – Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis için ölmek yoktur. Bu va'desi ile yazılmış bir yazıdır. Kim dünya sevabını isterse, ona ondan veririz. Kim de ahiret sevabını isterse, ona da ondan veririz. Biz şükredenleri mükafatlandıracağız.

144- “Muhammed bir Resul'den başkası değildir. Ondan önce peygamberler geçmiştir”. Onlar geçtiği gibi o da ölümle geçecektir. “Şimdi eğer ölür veya öldürülürse, ökçelerinizin üzerinde dönecek misiniz?” Ölmesi yahut öldürülmesiyle dinden dönmelerini eddetmektedir, çünkü ondan önceki peygamberlerin geçmeleriyle linlerinin sapasağlam kaldığını bilmektedirler. Şöyle de denilmiştir: feinmate'deki fe sebep, hemze de inkar içindir, ondan önce peygamberlerin geçmesini onun vefatından sonra dinden dönmeye sebep kılmalarını reddetmektedir. Rivayete göre Abdullah bin Kamie el Harisi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir taş atarak ön dişini kırıp da başını yarıncı, onu Mus'ab bin Umeyr radiyallahu anhıvundu, o sancaktar idi. Sonunda İbn Kamie onu da öldürdü, Peyamber aleyhisselam'ı öldürdüğünü zannediyordu: Muhammed'i öl-

dürdüm dedi yahut biri: Bilin ki Muhammed öldürüldü diye seslendi. Bunun üzerine insanlar geri çekildiler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Ey Allah'ın kulları, bana gelin diye çağırdı. Başına otuz kadar ashabı toplandı. Onu himaye ettiler, müşrikleri ona yaklaştırmadılar, kalanlar da dağıldı. Bazıları da: Keşke Abdullah bin Übey, bize Ebu Süfyan'dan aman alsa, dediler. Bazı münafıklar da: Eğer peygamber olsa idi öldürülmezdi, kardeşlerinize ve dininize dönün, dediler. Enes bin Malik'in amcası Enes bin Nadr da: Ey Müslümanlar, eğer Muhammed öldürüldü ise, Muhammed'in Rabbi diridir, ölmez. Ondan sonra yaşamayı ne yapacaksınız? O ne için savaşıyorsa siz de onun için savaşın, dedi. Sonra da: Allah'ım, bunların dediklerinden senden af dilerim ve ondan elimi çekerim, dedi, kılıcı ile saldırdı, öldürülünceye kadar savaştı. O zaman şu ayet indi: **“Kim ökçelerinin üzerine dönerse, Allah'a hiçbir şeyle zarar veremez”** dininden dönmekle, bilakis kendine zarar verir. **“Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır”** İslam nimeti üzerinde sebat ettiği için, mesela Enes ve benzerleri gibi.

145- “Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis için ölmek yoktur” ancak onun dilemesiyle ya da ölüm meleşine onun ruhunu kabzetmeye emir vermesiyle olur. Mana da şöyledir: “Her nefsin Allah'ın ilim ve takdirinde belli bir eceli vardır; savaştan kaçınmak veya ona saldırmakla ondan bir saat geri kalmazlar, ileri de gitmezler”. (*Araf: 34, Nahl: 61*) Bunda savaşa teşvik ve tahrik vardır, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in de korunacağına ve ecelinin gelmediğine vaat vardır. **“Kitaben (o bir yazıdır)”** yukarısını tekit eden bir mastardır, çünkü mana ölüm bir yazı ile yazılmıştır demektir **“va'desi ile”** yani vakti belirlenmiş olarak, ne ileri gider ne de geri kalır. **“Kim dünya sevabını isterse ona ondan verimiz”** bunda Uhut savaşında ganimetlerle meşgul olanlara gönderme vardır. Çünkü Müslümanlar müşriklere saldırıp da onları yenerek yağmaya başlayınca, bunu gören okçular da yağmaya yöneldiler ve yerlerinden ayrıldılar. Müşrikler bunu fırsat bilip onlara arkalarından saldırdılar ve onları yendiler. **“Kim de ahiret sevabını isterse, ona da ondan verimiz”** yani onun sevabından demektir. **“Biz şükredenleri mükafatlandıracağız”** Allah'ın nimetine şükredip de hiçbir şeyle cihattan geri kalmayanları.

وَكَايْنٍ مِّنْ نَّبِيٍّ قَاتِلٌ مَّعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا
وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا
وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ﴿١٤٦﴾ وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا
اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبَّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا
عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾ فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحَسَنَّ
ثَوَابَ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا
يَرُدُّوكُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾

146 – Nice peygamber vardır ki onunla beraber din alimleri savaşmıştır. Allah yolunda başlarına gelen şeyden dolayı gevşemediler, zayıflık göstermediler. Allah sabredenleri sever.

147 – Onların sözü sadece: “Ey Rabbimiz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki aşırılığı bağışla, ayaklarımıza sebat ver ve kafirler topluluğuna karşı bize yardım et” demek oldu.

148 – Allah da onlara hem dünya sevabını hem de ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah güzel hareket edenleri sever.

149 – Ey iman edenler, eğer kafirlere itaat ederseniz, sizi ökçealerinizin üzerinde çevirirler; o zaman ziyan etmiş olarak dönersiniz.

146- “Ve keeyyin (nice)” aslı eyyin'dir, üzerine kâf gelmiş ve kem manasına olmuştur. Nun tenvindir, kıyas dışı olarak sabit kalmıştır. İbn Kesir kâin (ayınla) gibi kâin (hemze ile) okumuştur. İşlem de şöyle yapılmıştır: O tek kelime gibi kalp olmuştur, mesela leamri yerine rameli dedikleri gibi. Sonra da keyyein olmuş, sonra hafifletmek için ikinci ye hazfedilmiş (keyein) sonra da öteki ye elife kalp olunmuş (kâin) olmuştur. Tıpkı taî'de olduğu gibi (tayyi', tayi', taî). “Min nebiyyin (peygamber)” bu da onun açıklamasıdır. “Katele maahu ribbiyyune kesir (onunla beraber birçok din alimleri savaştılar)” ribbiyyun Allah'tan korkan ve Rablerine ibadet eden alimler demektir. İbn Kesir,

Nafi, Ebu Amr ve Yakup kutile okumuşlardır. İsnadı da ribbiyyun'edir (öldürülenler onlardır) ya da nebi'nin zamiridir, maahu ribbiyyun da ondan haldir. Şedde ile (kuttile) okunması da birinciye destekler. Feth ile aslı üzere rabbiyyun ve zam ile (rubbiyyun) okumuştur ki bu da nisbenin değişiklerinden, kesre gibidir.

"Allah yolunda başlarına gelen şeyden dolayı gevşemediler" ağır davranmadılar, peygamberin veya içlerinden birilerinin öldürülmesi ile başlarına gelen musibetten dolayı sertlikleri geçmedi. **"Zayıflık da göstermediler"** düşmana boyun eğmediler. **"Vemastekanü"** düşman karşısında sinmediler. Aslı istekene'dir, sükundan gelir, çünkü boyun eğen, karşıdaki istediğini yapsın diye sakin durur. İstekâne'deki elif fethanın işbaindandır ya da aslı istekvene'dir, kevn'den gelir. Çünkü nefsinden karşı tarafa uymasını istemiştir. Bu da aleyhissalat vessalam'ın öldürüldüğü yalan haberinin çıkması üzerine panikleyenlere bir imadır. **"Allah sabredenleri sever"** onlara yardım eder ve itibarlarını yükseltir.

147- "Onların sözü sadece: "Ey Rabbimiz, bizim günahlarımızı ve işimizdeki aşırılığımızı bağışla, ayaklarımıza sebat ver ve kafirler topluluğuna karşı bize yardım et" demek oldu" yani dindeki sebat ve kuvvetleri ve din alimleri olmalarıyla beraber sözleri tek bu oldu. Bu da nefislerini kırmak için günahları ve aşırılığı nefislerine nisbet etmekte ve başlarına geleni de kötü amellerine bağlayıp ondan istiğfar etmektir. En sonunda da tevazu göstermek ve günahlardan arınmak için savaşta sebat ve düşmana karşı zafer istediler. O zaman duaları daha çabuk kabul olunurdu. Kavlehüm lafzının haber kılınması, en kalu lafzının hem nispet açısından hem de zaman bakımından daha belirgin (marifeliğe ve müptedalığa daha yakın) olmasındandır.

148- "Allah da onlara hem dünya sevabını hem de ahiret sevabının güzelliğini verdi. Allah güzel hareket edenleri sever" Allah onlara istiğfar ve Allah'a iltica nedeniyle zafer, ganimet, izzet (kuvvet) dünyada şan ve ahirette cennet ve nimet verdi. Ahiret sevabına güzel demesi, faziletini ve Allah katında muteber olanın o olduğunu bildirmek içindir.

149- "Ey iman edenler, eğer kafirlere itaat ederseniz sizi çevirirler" yani küfre çevirirler **"öçelerinizin üzerinde. O zaman ziyan etmiş olarak dönersiniz"**. Yenilgi anında münafıkların mü'minlere: Dininize ve kardeşlerinize dönün, eğer Muhammed peygamber olsa idi öldürülmezdi, demeleri üzerine indi. Şöyle de denilmiştir: Eğer Ebu Süfyan'a ve adamlarına karşı zillet gösterir ve onlardan aman dilerse, sizi dinlerine döndürürler. Şöyle de denilmiştir: Bu kafirlere itaat etmek ve verecekleri karara uymak için genel bir hükümdür, çünkü sonunda onlara uymaya götürür.

بَلِ اللَّهُ مَوْلِيكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿١٥٠﴾
 سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا
 أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوِيَهُمُ
 النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾ وَلَقَدْ
 صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُونَهُمْ بِإِذْنِهِ حَتَّى
 إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ
 بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تَحْبُونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ
 الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ
 عَنْهُمْ لِيَنبَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو
 فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾

150 – Hayır, sizin Mevla'nız Allah'tır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

151 – Kafirlerin kalplerine Allah'ın bir delil indirmediği şeyleri ona şirk koşmaları nedeniyle korku salacağız. Onların varacakları yer ateştir. Zalımlerin yatağı ne kötüdür!

152 – Andolsun ki Allah'ın izni ile onları öldürürken, Allah'ın va'di size doğru çıktı. Nihayet öyle bir an geldi ki bozuldunuz, iş hususunda çekiştiniz ve istediğiniz şeyi size gösterdikten sonra isyan ettiniz. Sizden kimi dünyayı istiyor, kimi de ahireti istiyordu. Sonra denemek için sizi onlardan çevirdi ve muhakkak sizi affetti. Allah, mü'minlere karşı lütuf sahibidir.

150- “Belillahu mevlaküm (hayır, sizin Mevlanız Allah'tır)” yardımcınız demektir. Nasb ile bel etiyullaha mevlaküm takdirinde de okunmuştur. “O, yardım edenlerin en hayırlısıdır” ondan yardım isteyin, başkasını veli ve yardımcı tutmayın.

151- “Sentülkü fî kulubillezine keferur ru’be (kafirlerin kalplerine korku salacağım)” bu Uhut’ta kalplerine düşen korku yüzünden savaşı terk edip sebepsiz yere dönmelerini kastediyor. Ebu Süfyan: Ya Muhammed, istersen gelecek sene Bedir’de bu mevsimde buluşalım, dedi. Aleyhissalat vesselam da: İnşallah, dedi. Şöyle de denilmiştir: Müşrikler biraz gittikten sonra pişman oldular ve dönüp Müslümanların köklerini kazımak istediler; Allah kalplerine korku saldı. İbn Amir, Kisai ve Yakup asıl üzerine Kur’an’ın her yerinde ayn’ın zammı ile ruub okumuşlardır. **“Allah’ın bir delil indirmedığı şeyleri ona şirk koşmaları nedeniyle”**. Yani şirklerine bir delil olmadığı ve kanıt da indirmedığı şeyleri şirk koştukları için demektir. Bu:

Deligine giren bir kertenkele göremezsın

Sözü gibidir ki ne kertenkele var ne de delik var demektir (şirke delil de yoktur bir kanıt da indirmemiştir). Ayette geçen sultanın aslı kuvvettir. Zeytinyağına selit denilmesi kuvvetli yanmasındandır. Sela-ta da dili keskin olmaktır. **“Bi’sse mesvez zalimin (zalimlerin yatağı ne kötüdür!)”** mesvahüm diyecek yerde zahir isim getirmesi durumlarını ağırlaştırmak ve buna sebep göstermek içindir.

152- “Andolsun ki Allah size va’dini doğru çıkardı” yani takva ve sabır şartı ile zafer va’dini demektir. Bu da oldu, sonunda okçular emre muhalefet ettiler. Çünkü müşrikler gelmeye başlayınca okçular onları ok yağmuruna tuttular, ötekiler de kılıç çaldılar, sonunda yenildiler. Müslümanlar da arkalarına düştüler.

“İz tehussunehüm biiznihi (onun izni ile onları öldürüyordunuz)” bu da ehassahu deyiminden gelir ki hissini iptal etmek (öldürmek) demektir. **“Nihayet öyle bir an geldi ki bozuldunuz”** korktunuz ve ümidiniz kırıldı yahut ganimete meylettiniz. Çünkü hırs akıl eksikliğindendir. **“İş hususunda çekiştiniz”** okçuların tartışmalarını kastediyor, sonunda müşrikler yenildiler, kimileri: Artık burada durmamıza gerek yok, dediler. Diğerleri de: Resulullah’ın emrine muhalefet edemeyiz, dediler. Kumandanları on kadar neferle yerinden ayrılmadı, diğerleri ise yağmaya koştular. İşte **“istediğiniz şeyi size gösterdikten sonra isyan ettiniz”** sözü ile kastedilen, zafer ve ganimet ile düşmanın yenilmesidir. İza’nın cevabı mahzuftur, o da imtehaneküm (sizi denedi) kavlidir. **“Sizden kimi dünyayı istiyor”** bunlar ganimet için merkezi terk edenlerdir. **“Kimi de ahireti istiyordu”** bunlar da Resulullah’ın emri üzerinde sabit kalanlardır. **“Sonra sizi onlardan çevirdi”** durum ters döndü, sizi yendiler. **“Sizi denemek için”** musibetlere karşı ve musibet anında iman üzerindeki sebatınızı sınamak için. **“Muhakkak sizi affetti”** lütfundan ve muhalefetine pişmanlığınızdan dolayı.

“Allah, mü'minlere karşı lütuf sahibidir” affederek onlara ihsan eder ya da ister kazansınlar ister kaybetsinler bütün hallerde ihsan eder demektir. Çünkü ibtila (musibet) de onlar için rahmettir (bir musibet bin nasihatten yeğdir).

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ

عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ
فَأَنَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِّكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ
وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾
ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُّعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً
مِّنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ
ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ
الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنفُسِهِمْ مَا لَا يَبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ
لَوْ كَانَتْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَهُنَا قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي
بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ
وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ
وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾

153 – O vakit siz savaş meydanından uzaklaşıyordunuz, dönüp kimseye bakmıyordunuz. Peygamber de arkanızdan sizi çağırıyordu. Böylece sizi keder üstüne kederle cezalandırdı ki ne kaçırdığınız ne de başınıza gelene üzülmeyesınız. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

154 – Sonra kederin ardından üzerinize bir güven, bir uyku indirdi ki içinizden bir grubu bürüyordu. Bir grubu da kendi nefisleri lüştürmüştü. Allah hakkında hak dışı cahiliye zannı gibi şeyler

zannediyorlardı. “Bu işten bize bir şey var mı?” diyorlardı. De ki: “Şüphesiz işin hepsi Allah’ındır”. Onlar sana açıklamadıklarını içlerinde gizliyorlar. “Eğer işten bize bir şey olsaydı, burada öldürülmezdik” diyorlardı. De ki: “Eğer evlerinizde olsaydınız üzerlerine öldürülmeleri yazılanlar öldürülecekleri yere çıkarlardı”. Bir de Allah göğüslerinizdekini yoklamak ve kalplerinizdekini temizlemek istemiştir. Allah göğüslere hakim olan duyguları çok iyi bilmektedir.

153- “İz tûsidune” sarafeküm yahut yebteliyeküm veyahut üzkürü gibi bir şeye mütealliktir. İs’ad yeryüzünde uzaklara gitmektir. Mesela es’adna min Mekke ile medineti (Mekke’den Medine’ye gittik) denir. “Kimseye bakmıyordunuz” durup kimseyi beklemiyordunuz. “Peygamber de sizi çağırıyordu”. Mesela: Ey Allah’ın kulları, bana gelin, ey Allah’ın kulları, bana gelin, ben Allah’ın Resul’üyüm. Kim döner de düşmana hücum ederse onun için cennet vardır, demesi gibi. “Fi uh-raküm” arkanızdan yahut öteki topluluğunuzdan demektir. “Fe esabeküm ğammen biğammin” bu da sarafeküm’ün üzerine matuftur. Mana da şöyledir: Başarısızlığınızdan ve isyanınızdan dolayı sizi öldürmek, yaralamak, müşrikleri muzaffer kılmak ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in ölüm haberi ile sizi keder üstüne kederle cezalandırdı yahut Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’i üzdüğünüz için size sıkıntı üstüne sıkıntı tattırdı ki zorluklarda sabır idmanı yapasınız da “kaçırdığınız bir fırsata ve beklediğiniz bir zarara üzülmeysiniz”. Likeyla’daki lam’ın zait olduğu da söylenmiştir ki mana şöyle olur: Kaçırdığınız zafer ve ganimete, ceza olarak başınıza gelen yaralanma ve yenilgiye üzülesiniz. Şöyle de denilmiştir: Esabeküm’deki zamir Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e aittir, yani o da üzüntüde size ortak oldu; ona inene üzüldüğünüz gibi o da size inene üzüldü. Sizi teselli etmek için isyanınızdan dolayı sizi kınamadı ki kaçırdığınız zafere ve başınıza gelen yenilgiye üzülmeysiniz. “Allah yaptıklarınızdan haberdardır” amellerinizi ve maksatlarınızı bilmektedir.

154- “Sümme enzele aleyküm min badil ğammi emeneten nuasen”. Sonra Allah üzerinize güven indirdi, öyle ki sizi bir uyku tuttu. Ebu Talha şöyle demiştir: Biz düşman karşısında safta iken bizi bir uyku bürüdü ki ellerimizdeki kılıç düşüyordu, onu alıyorduk, yine düşüyordu. Emene emniyet ve güven demektir, meful olarak mansuptur, nuasen de ondan bedel olarak mansuptur ya da o mefuldür, emeneten de ondan mukaddem haldir ya da mefulun leh’tir ya da muhataplardan hal’dır, zevi emenetin manasınadır. Yahut da amin’in çoğuludur mesela bariz ve bereze gibi. Mim’in sükunu ile emneten şeklinde

de okunmuştur ki bir defalık güven demektir. **“İçinizden bir grubu bürüyordu”** yani insanlardan bir grubu demektir. Hamze ile Kisai te ile (tağşa) okunmuştur ki zamiri emene'ye raci olur. Taife (grub) da gerçek mü'minlerdir. **“Bir grubu da”** bunlar da münafıklardır. **“Kendi nefisleri düşündürmüştü”** canlarının derdine düşmüşlerdi yahut kendilerinden ve kurtuluşlarından başka bir şey düşünmüyorlardı. **“Yezunnune billahi ğayral hakkı zannel cahiliyyeh”** bu da taife'nin başka bir sıfatıdır yahut haldir yahut geçeni açıklamak üzere yeni söz başıdır. Ğayral hakkı da mastar olarak mansuptur yani Allah hakkında zannedilmemesi gerektiği şekilde cahiliye zannı gibi bir şeyler düşünüyorlardı. Zannel cahiliye de ondan bedeldir, o da cahil topluma ve halkına özgü zandır.

“Yekulune (diyorlar)” Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e, bu da yezunnune'den bedeldir. **“Bu işten bize bir şey var mı?”** Allah'ın emrettiği, va'dettiği yardım ve zaferden bize bir nasip var mı diyorlar? Şöyle de denilmiştir: İbn Übey'e Hazrec oğullarından öldürülecekler haber verilince bunu demiştir. Mana da şöyledir: Kendimiz için tedbir almaktan veya istediğimiz şekilde hareket etmekten men edildik, artık bizim için bir şey kalmadı yahut bu zorlama üzerimizden kalkar da kararımızı kendimiz verir miyiz, demektir? **“De ki: İşin hepsi Allah'ındır”** yani gerçek galibiyet Allah'ın ve dostlarınınındır. Çünkü Allah'ın partisi galiptir. Zira hüküm onundur, dilediğini yapar, istediği kararı verir. Bu da ara cümledir. Ebu Amr ile Yakup müpteda olarak merfu (külluğu) okumuşlardır. **“Yuhfune fi enfüsihim mala yübdune lek”** bu da yekulune'nin zamirinden haldir yani içlerinde inkar ve yalanlama sakladıkları halde dıştan doğruyu öğrenmek istiyorlarmış ve zaferi talep ediyorlarmış gibi demektir. **“Yekulune”** yani içlerinden ve birbirleriyle baş başa kaldıkları zaman derler. Bu da yuhfuhe'den haldir ya da açıklamak için yeni söz başıdır: **“Eğer işten bize bir şey olsaydı”** Muhammed'in vaat ettiği yahut bütün işlerin Allah'a ve dostlarına ait olduğunu iddia ettiği gibi yahut bizim de irade ve tedbirimiz olsaydı, İbn Übey ve diğerlerinin dediği gibi Medine'den ayrılmaz **“burada da öldürülmezdik”** mağlup olmaz veyahut içimizden bu savaş meydana öldürülenler öldürülmezlerdi. **“De ki: Eğer evlerinizde olsaydınız üzerlerine öldürülmeleri yazılanlar öldürülecekleri yere çıkarardı”** yani Allah'ın Levh-i Mahfuz'da öldürülmelerini takdir ettiği ve yazdığı kimseler vurulacakları yere çıkarlardı ve Medine'de kalmak onlara yarar sağlamazdı, içlerinden bir kimse de kurtulmazdı. Çünkü işi eskiden o takdir ve tedbir etmiştir. Onun kararını irdeleyen yoktur. **Veliyebtüliyllahu ma fi suduriküm** yani göğüslerinizdekini dene-

yip ihlas ve münafıklık gibi sırlarını açığa çıkarmak için. Bu da mahzuz fiilin illetidir yani bunu yaptı ki denesin demektir yahut mahzuzun üzerine matuftur yani takdirin yerini bulması yahut birçok yararın yerini bulması ve denemek için çıkardı. Ya da likeyla tahzenü kavlinin üzerine matuftur. **“Ve kalplerinizdekini temizlemek istemiştir”** onu açığa çıkarmak ve ayırmak ya da onu vesveselerden kurtarmak için yapmıştır. **“Allah göğüslere hakim olan duyguları çok iyi bilmektedir”**. Onları açıklamadan gizlerini bilir. Bunda Allah'ın denemeye ihtiyacı olmadığına, bunu ancak mü'minleri ayırmak ve münafıkların hallerini açığa çıkarmak için yaptığına vaat, tehdit ve tembih vardır.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ

النَّعْيِ الْجَمْعَةِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا
وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا
فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا
لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُخَيِّ وَيُمِيتُ
وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَئِنْ قَتَلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ
مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾

155 – Şüphesiz iki ordu karşılaştığı gün sizden geri dönenleri kazandıkları bazı şeyden dolayı şeytan ancak onları kaydırmak istemiştir. Allah onları yine de affetmiştir. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok yumuşaktır.

156 – Ey iman edenler, kardeşleri yeryüzünde seyahat ettikleri veyahut gazi oldukları zaman: “Eğer yanımızda olsalardı ölmezler ve öldürülmezlerdi” diyen kafırlar gibi olmayın. Allah bunu yüreklerinde bir hasret (yangı) kılmak istemiştir. Allah diriltir ve öldürür. Allah yaptıklarınızı görmektedir.

157 – Celalim hakkı için, eğer Allah yolunda öldürülür veyahut ölürseniz, Allah’tan bir bağışlanma ve rahmet, onların bildiklerinden daha hayırlıdır.

155- “Şüphesiz iki ordu karşılaştığı gün sizden geri dönenleri kazandıkları (irtikap ettikleri) bazı şeylerden dolayı şeytan ancak onları kaydırmak istemiştir”. Yani Uhut savaşında yenilenlerin yenilgisinin sebebi şeytanın onların kaymalarını isteyip de ona itaat etmeleridir. Bunu da nöbet yerlerini terk etmelerinden, ganimete veya hayata veyahut Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’e muhalefete hırslarından dolayı irtikap ettikleri günahlar yüzünden yaptılar. Bu nedenle lestek ve kuvve-i maneviyeyi kaybettiler. Şöyle de denilmiştir: Şey-

tanın onları kaydırması ona uymalarıdır, bu da eskiden yaptıkları günahlar yüzündendir. Çünkü günahlar birbirini çeker, tıpkı taatta olduğu gibi. Şöyle de denilmiştir: Geçmiş günahlarını hatırlamakla şeytan onları kaydırmak istedi; onlar da hulus-ı kalp ile tövbe etmeden ve hak sahipleri ile helallesmeden öldürülmek istemediler. **“Allah onları yine de affetmiştir”** tövbe etmelerinden ve özür dilemelerinden dolayı. **“Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır”** günahları **“çok yumuşaktır”** tövbe etmesi için günahkarı cezalandırmada acele etmez.

156- **“Ey iman edenler, kafirler gibi olmayın”** yani münafıklar gibi demektir. **“Kardeşlerine diyenler”** onlar için veya onlar hakkında diyenler. Kardeşliklerinin manası da soy veya inanç birliğidir. **“İza darabı filardı”** yeryüzünde seyahat ettikleri yahut ticaret veya başka şey için uzaklara gittikleri zaman. Hakkı, kalu lafzından dolayı iz demek idi, ancak geçmişi hikaye ettiğinden böyle demiştir. **“Ev kânu guzzan”** gazi'nin cem'idir, âfin ve uffen gibi. **“Lev kânu indena ma matu ve vema kutilu”** kalu'nun mefuludur. Bu da kardeşlerinin böyle şeyle muhatap olmadığını gösterir. **“Ve liyecalallahu zalike hasreten fi kulubihim”** bu da kalu'ya mütealliktir, lam da liyekune lehüm adüvven ve hazena kavlinde olduğu gibi akibet içindir. Böyle demede ve öyle inanmada onlar gibi olmayın ki bunu özellikle kalplerinde bir yangı yapsın. Bu da dedikleri şeyi inandıklarından söylediklerine işaretler. Şöyle de denilmiştir: Bu, yasağın delalet ettiği şeye işaretler, yani onlar gibi olmayın ki Allah onlar gibi olmamanızı kalplerinde bir yangı sebebi kılsın. Çünkü onlara muhalefet edip karşı çıkmaları onları üzer. **“Allah diriltir ve öldürür”** onların sözlerini reddetmektedir yani hayatta ve ölümden gerçek müessir Allah Teala'dır; ikamet ve yolculuk değildir. Çünkü Allah Teala yolcu ve gaziye diriltir ve mukimi ve savaşa katılmayanı öldürür. **“Allah yaptıklarınızı görmektedir”** onlara benzedikleri için mü'minlere tehdittir. İbn Kesir, Hamze ve Kisai, kafilere tehdit olmak üzere ye ile (yamelun) okumuşlardır.

157- **“Velein kutiltüm fi sebilillahi ev müttüm”** yani müttüm fi sebilihî demektir. Nafi, Hamze ve Kisai mate yematü'den gelmek üzere mittüm okumuşlardır. **“Lemağfiretün minallahi hayrun”** bu da kase-min cevabıdır, cezanın yerine geçmiştir, mana da şöyledir: Yolculuk ve gaza ölümü getiren ve eceli öne alan şeylerden değildir. Eğer bu Allah yolunda olursa ölüm sebebiyle nail olduğunuz bağışlanma ve rahmet ölmese idiniz dünyadan topladığınız şeylerden ve menfaatlerinden daha hayırlıdır. Hafs ye ile (yecmeun) okumuştur.

وَلَئِنْ مِتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُحْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾ فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ
 اللَّهُ لَئِنْ لَهْمُ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ
 حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ
 فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾
 إِنْ يَنْصُرْكُمُ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذَلْكُمْ فَمَنْ ذَا
 الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾
 وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلُّ وَمَنْ يَغُلُّ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
 ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾

158 – Eger ölür veya öldürülürseniz muhakkak Allah'a toplanacaksınız.

159 – Allah'tan bir rahmet iledir ki onlara yumuşak davrandın. Eger kaba ve katı kalpli olsa idin, etrafından dağılırlardı. Artık onları affet, onlar için bağış dile ve iş hususunda onlara danış. Karar verdiğin zaman Allah'a güven. Şüphesiz Allah kendine güvenenleri sever.

160 – Eger Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eger izi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım edebilir? Mü'minler yalnız Allah'a güvensinler.

161 – Bir peygamber için ganimete hıyanet etmek olmaz. Kim animete hıyanet ederse, ettiği hıyanetli kıyamet gününde getirir. onra herkese kazandığı eksiksiz olarak ödenir ve onlara haksızlık a edilmez.

158- “Eger ölür veya öldürülürseniz” helakiniz hangi şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin “muhakkak Allah'a toplanacaksınız” yöneldiniz ve canınızı feda ettiğiniz mabudunuza toplanacaksınız, başkaya değil. Mutlaka huzurunda toplanacaksınız, o da size karşılığını verecek ve sevabınızı çoğaltacaktır.

159- “Febima rahmetin minallahi linte lehüm” febirahmetin de-

mektir ki “ma” edatı tekit için zait kılınmıştır. Bir de şunu göstermek içindir ki onlara yumuşak davranması ancak Allah’ın rahmeti ileidir. O da sükunetini muhafaza edip yumuşak davranmaya muvaffak kılmasıdır, öyle ki kendine muhalefet ettikleri halde onlar için üzül müştür. “**Velev kün te fazzan (eğer kaba olsa idin)**” kötü huylu ve sert “**kati kalpli olsa idin etrafından dağılırlardı**” çevrenden uzaklaşır ve sana ısınmazlardı. “**Artık onları affet**” özel meselelerinde “**onlar için bağış dile**” Allah’a ait olan şeylerde. “**İş hususunda onlara danış**” savaş konusunda, çünkü söz onun hakkındadır ya da danışılması gerekli şeylerde demektir. Bu da görüşlerini almak, gönüllerini hoş etmek ve ümmete müşavereenin sünnet olduğunu öğretmek içindir. “**Karar verdiğin zaman**” danıştıktan sonra bir şeye fikren hazır olduktan sonra “**Allah’a güven**” en iyisini yapmak için. Çünkü bunu ondan başkası bilmez. Mütakellim siygası (azemtü) şeklinde de okunmuştur ki ben senin adına bir şeye karar verdiğim zaman sen de bana tevekkül et, başkasına danışma, demek olur. “**Şüphesiz Allah kendine güvenenleri sever**” onlara yardım eder ve iyisini onlara gösterir.

160- “**Eğer Allah size yardım ederse**” Bedir’de ettiği gibi “**sizi yenecek yoktur**” kimse sizi yenemez. “**Eğer sizi yardımsız bırakırsa**” Uhut’ta yaptığı gibi “**ondan sonra size kim yardım edebilir?**” sizi yardımsız bıraktıktan sonra. Şu manaya ki onu atlarsanız size yardım edecek yoktur. Bu da tevekkülü gerektiren şeye dikkat çekmek, Allah’ın yardımını hak edecek şeye teşvik etmek ve yardımını engelleyecek şeyden kaçınmak için dikkat çekmektir. “**Mü’minler yalnız Allah’a güvensinler**” özellikle ona güvensinler, çünkü ondan başka yardımcı olmadığını bilirler ve ona iman ederler.

161- “**Vema kane linebiyyen en yeğulle (bir peygamber için ganimete hıyanet etmek olmaz)**” bir peygamber için ganimetlere hıyanet etmek düşünülemez; çünkü peygamberlik makamı hıyanete terstir. Galle şeyen minel mağnemi yeğullu gululen ve eğalle iğlalen denir ki gizlice almaktır. Bundan maksat ya aleyhisselam Efendimizin itham edildiği şeyden beratıdır; çünkü rivayete göre Bedir savaşından sonra kırmızı bir kadife kayboldu. Münafıklardan biri: Belki de onu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem aldı, dedi. Ya da okçular ganimet için, oldukları yeri terk edince böyle zannetmiş ve: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in, kim bir şey alırsa kendinindir, ganimetler taksim edilmeyecektir, demesinden korkarız demişlerdir. Ya da bunu men için mübalaga göstermek içindir. Çünkü rivayete göre o, öncü birlikler gönderdi. Resulullah ganimet elde etti, onu da yanındakilere bölüş-türdü, öncülere bir şey vermedi; ayet de bunun üzerine indi. O zaman

hak eden bazı kimselere verilmemesine suçu ağırlaştırmak ve ikinci kez mübalağa etmek için çapul (ganimete hıyanet) denilmiştir. Nafi, İbn Amir, Hamze ve Kisai meçhul kalıbı ile en yuğalle okumuşlardır. Mana da hıyanet eder halde bulunması yahut hıyanete nispet edilmesi doğru değildir demek olur.

“Kim ganimete hıyanet ederse, ettiği hıyaneti kıyamet gününde getirir” hadiste geçtiği üzere aldığını boynunda taşıyarak getirir ya da vebalini ve günahını taşıyarak demektir. “Sümme tüveffa küllü nefsin ma kesebet (sonra herkese kazandığı eksiksiz olarak ödenir)” yaptığı şeyin karşılığı tam olarak verilir. Münasip olan, sümme yüveffa ma ke-sebe, demek idi, ancak hükmü genelleştirmiştir ki maksada delil gibi olsun ve mübalağa edilsin. Çünkü herkese yaptığığın karşılığı verilir-se, suçu büyük olan çapulcuya daha öncelikle verilir. “Onlara haksızlık da edilmez” itaat edenlerinin sevabı azaltılmaz, isyan edenlerin de cezası artırılmaz.

أَفَمِنْ

اتَّبَعَ رِضْوَانُ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ
وَيُسَّ الْمَصِيرُ ۝۱۶۲ هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا
يَعْمَلُونَ ۝۱۶۳ لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ
رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ
الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ۝۱۶۴

162 – Allah’ın rızasına tabi olan (gözeten), Allah’ın gazabına uğrayan gibi midir? Onun yeri cehennemdir. Orası ne kötü varılacak yerdir!

163 – Onlar Allah katında derece derecedirler. Allah, yaptıkları şeyi hakkıyla görendir.

164 – Allah onlara içlerinden bir peygamber göndermekle müminlere elbette ihsan etmiştir. O peygamber onlara Allah’ın ayetlerini okur, onları temizler ve onlara kitabı ve hikmetli öğretir. Gerçi onlar bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.

162- “Allah’ın rızasına tabi olan” itaat etmekle “kemen bâe” dö-nen gibi midir **“Allah’ın gazabıyla”** isyanlarından dolayı. **“Onun yeri cehennemdir. “Orası ne kötü varılacak yerdir!”** ayette geçen masiyir ile merci arasında şu fark vardır: Masiyr’de yeni durumun eski duruma muhalif olma zorunluluğu vardır; merci’de ise böyle değildir.

163- “Onlar Allah katında derece derecedirler”. Derecelere benzetilmeleri aralarından sevap ve azap bakımından fark olmasındandır ya da onlar derece sahipleridir demektir. **“Allah yaptıkları şeyi hakkıyla görendir”** amellerini ve onlardan doğan derecelerini bilir; onlara göre karşılıklarını verir.

164- “Lekad mennallahu alel mü’mine” Allah Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sayesinde kavminden kendine iman edenlere nimet vermiştir. Peygamber gönderilmesi genel olduğu halde onlara tahsis edilmesi, ondan daha çok istifade etmelerindendir. Mahzuf müptedanın haberi olarak, lemin mennillahi şeklinde de okunmuştur ki mennuhu yahut basuhu demektir. **“İz baase fihim resulen min enfüsihim”** soylarından yahut kendi cinsleri gibi bir Arap demek olur. Bu da sözünü kolay anlamaları ve ona karşı sadık ve emin olup onunla iftihar etmeleri içindir. Min enfesihim şeklinde de okunmuştur ki en şerefliyelerinden demektir. Çünkü aleyhisselam Efendimiz Arap kabilelerinin ve boylarının en şerefliyelerinden idi. **“Onlara ayetlerini okur”** yani daha önce cahiller ve vahyi bilmezlerken Kur’an’ı okur demektir. **“Onları temizler”** tabiatın kirlerinden ve itikat ve amellerin kötülüklere. **“Onlara kitabı ve hikmeti öğretir”** Kur’an’ı ve sünneti. **“Ve in kânu min kablu (gerçi onlar bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler)”** bu, inne’den tahfif edilmiştir, lam da nefiyden ayıran lamdır. Mana da şöyledir: Durum böyledir, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in gönderilmesinden önce açık bir sapıklık içinde idiler.

أَوَلَمَّا أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾
وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَفَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ اتَّقَوْا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَا تَبْعَانَا هُمُ لِلْكَافِرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾

165 – Demek onlara iki kat getirdiğimiz bir musibet başınıza geldiği için mi: “Bu nereden?” dediniz. De ki: Bu, kendi katınızdandır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

166 – İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen şey, Allah'ın iziyledir ve mü'minleri ayırt etmesi içindir.

167 – Bir de münafıkları ayırt etmesi içindir. Onlara: “Gelin, Allah yolunda savaşın yahut kendinizi savunun” denildi de: “Eğer biz avaşmayı bilseydik mutlaka size tabi olurduk” dediler. Onlar o gün mandan çok küfre daha yakındırlar. Ağızları ile, kalplerinde olmayanı söylüyorlar. Allah onların gizlediklerini pekiyi bilmektedir.

165- “Evelemma esabetküm” hemze ikrar ettirmek içindir, vav da ümleyi Uhut kıssasından geçene ya da mahzuf bir fiile atfetmektedir, esela efaaltüm keza ve kultum gibi. Lemma da onun esabetküm'e afe edilen zarfıdır yani başınıza musibet geldiği zaman mı demek? o da Uhut'ta sizden yetmiş kişinin öldürülmesidir. Öyle idiniz ki Bedir'de bunun iki katını onlara verdiniz; yetmiş adam öldürüp yetmişini de esir ettiniz. Allah bize zafer vadettiği halde bu da nereden ışıma geldi, dediniz? “De ki: Bu, kendi katınızdandır” yani emre uhalefet ederek kendinizin irtikâp ettiği şeylerdendir. Çünkü bu at sebat ve itaat şartına ya da Medine'den çıkmama şartına bağlı idi. Hz. Ali radiyallahu anh'ten de: Bedir'de fidyeyi tercih etmenizden dolayı rivayet edilmiştir. “Şüphesiz Allah her şeye kadirdir” yardım

etmeye de etmemeye de, sizi üstün etmeye de sizi mağlup etmeye de.

166- “İki ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen şey” Uhut savaşında Müslüman ordusu ile Müşriklerin ordusu, **“Allah’ın izniyledir”** onun kaza ve kaderiyle olmaktadır. Kafirlerin serbest hareket etmelerine izin verilmiştir, çünkü bu onun sonuçlarındandır. **“Bir de müminleri ayırt etmesi içindir.”**

167- “Aynı zamanda münafıkları ayırt etmesi içindir” müminlerle münafıklar ayrılışınlar da onların imanı ve bunların inkarı açığa çıksın. **“Ve kıyle lehüm”** nafeku’ya atıftır ve sıra cümlesine dahildir ya da söz başıdır. **“Onlara: Gelin, Allah yolunda savaşın yahut kendinizi savunun denildiği zaman”** bu da onlar için iş taksimidir ve ahiret için savaşmakla can ve malı müdafaa için seçimdir. Manası da şöyledir denilmiştir: Kafirlerle savaşın yahut mücahitlerin kalabalığını artırın; çünkü kalabalığın fazla olması düşmanı korkutur ve azmini kırar. **“Eğer biz savaşmayı bilseydik mutlaka size tabi olurduk, dediler”.** Eğer ortada savaş denecek bir şey olsaydı arkanıza düşerdik, ancak sizin yaptığınız şey savaş değil, kendinizi tehlikeye atmaktır. Ya da savaşmayı bilseydik o hususta size tabi olurduk demektir. Bunu da kandırmak ve alay etmek için demişlerdi.

“Onlar o gün imandan çok küfre daha yakındırlar” bu da askerlerini çekmeleri ve böyle demeleri içindir, çünkü bu ikisi inkarlarını ilan eden ilk işaretlerdir. Şöyle de denilmiştir: Onlar müminlerden çok kafirlere daha yakın idiler. Zira geri çekilmeleri ve böyle demeleri müşrikler için takviye ve müminler için de zaafıdır. **“Ağızlarıyla kalplerinde olmayanı söylüyorlar”** içlerinde sakladıklarının aksini gösteriyorlar, kalpleri imanda dillerine uymamaktadır. Sözün ağızlara isnat edilmesi tekit ve tasvir içindir. **“Allah onların gizlediklerini pekiyi bilmektedir”** münafıklık ve birbirlerine sokulmaları gibi. Çünkü bunu ilm-i ezelisi ile ayrıntılı olarak bilir, siz ise ancak bazı işaretlerle kısaca bilirsiniz.

الَّذِينَ قَالُوا

لَاخِوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَذَرُوا عَنْ
 أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
 قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾
 فَرَحِمَنَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ
 يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾

168 – Evlerinde oturup da kardeşleri için: “Eğer bize itaat etse-
 lerdİ öldürölmezlerdi” diyenler var ya, onlara: “Eğer doğru adam-
 larsanız ölümü kendinizden çevirin” de.

169 – Allah yolunda öldürölünenleri sakın ölölüler sanma. Bilakis
 onlar diridirler. Rablerinin katında rızıklara mazhardırlar.

170 – Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerine se-
 vinir ve henüz arkalarından kendilerine katılmayan kimselerle de,
 onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler diye sevinirler.

168- “Ellezine kalu” yektumune’nin vav’ından bedel olarak mer-
 fudur ya da zem üzere veyahut ellezine nafeku’nun sıfatı olarak man-
 suptur yahut biefvahihiim veyahut kulubihim’deki zamirden bedel
 olarak mecrurdur. Şairin şu mısraında olduğu gibi:

O kadar cömert olan Hatim bile cimrilik ederdi.

(Sondaki hatim cudihi zamirinden bedeldir).

“Kardeşlerine” yani onlar için demektir, Uhut savaşında öldürölünen
 akrabalarını yahut hemcinslerini murat ediyorlar. “ve kaadu” kad tak-
 diri ile haldir, yani savaştan geri kalarak diyenler. “bize itaat etselerdi”
 oturup Medine’de kalmada “Ma kutilu (öldürölmezlerdi)” bizim öl-
 dürölmediğimiz gibi. Hişam te’nin şeddesi ile ma kuttilu okumuştur.
 “De ki: Eğer doğru adamlarsanız ölümü kendinizden çevirin” yani
 eğer öldürölmesi yazılan kimseden ölümü ve sebeplerini def etmeye
 gücünüz yeterse, kendi nefislerinizden def edin. Çünkü onun sebep-
 leri o kadar çoktur. Savaş helake, evde oturmak da kurtuluşa sebep
 olduğu gibi durum ters de olabilir.

169- “Vela tahsebennellezine kutilu fi sebilillahi (Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma)” Uhut şehitleri hakkında indi, Bedir şehitleri hakkında da denilmiştir. Hitap Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’edir yahut herkesedir. Zamir Resul’e veya sanacak kimseye veyahut öldürülenlere raci olmak üzere ye ile okunmuştur, birinci meful mahzuftur. Çünkü o aslında müptedadır, karine olduğu zaman hazfı caizdir. İbn Amir öldürülenler çok olduğu için şedde ile kuttulu okumuştur. **“Bel ahyaun”** yani hüüm ahyaun demektir. Nasb ile ihseb-hüm ahyaen şeklinde mansup da okunmuştur. **“Rablerinin katında”** yani ona yakındırlar. **“Rızıklara mazhar olmuşlardır”** cennetten gelen rızıklara, bu da onların diri olduklarını tekit etmektedir.

170- “Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdiklerine sevinir” o da şehitlik şerefi, ebedi hayatta kurtuluş, Allah’a yakınlık ve cennet nimetinden istifadedir. **“Ve henüz kendilerine katılmayan kimselerle de sevinirler”** yani öldürülmeyip de kendilerine katılmayan mümin kardeşleriyle sevinirler, **“arkalarından gelen”** ya zaman bakımından ya da rütbe bakımından arkalarından gelen demektir. **“Ella havfun (onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecekler diye)”**. Bu da ellezine’den bedeldir, mana da şöyledir: Onlar gördükleri ahiret durumundan ve arkalarında bıraktıkları müminler bakımından; eğer ölür veya öldürülürlerse öyle bir hayatla diri olacaklar ki onu ne bir mahzurun muhtemel korkusu ne de bir istegin elden kaçması onu tehir etmez. Ayet insanın bu görünen heykelden ibaret olmadığını, bilakis zatı ile idrak eden, bedenin çürümesi ile çürümeyen; idraki, acı duyması ve zevklenmesi buna bağlı olmayan bir cevherdir. Allah Teala’nın, Fir’avn hanedanı hakkında **“ateşe arz olunurlar”** (*Ğafir: 46*) ayeti de bunu desteklemektedir. İbn Abbas radiyallahu anhum’a’nın, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’den rivayet ettiği hadis de desteklemektedir: **“Şehitlerin ruhları yeşil başlı kuşların kursaklarındadır, cennet ırmaklarından içer, meyvelerinden yerler. Arş’in gölgesinde asılı kandillerde barınırlar”**. Kim bunu inkar eder de ruhu ancak bir yel (nefes) ve araz olarak görürse, onlar kıyamet gününde diridirler, der. Bunda cihada teşvik, şehitliğe özendirme, daha çok ibadete gönderme, kendisi gibi kardeşlerinin de nimete konmasını isteyene övgü ve müminler için kurtuluşa müjde vardır.

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ
 أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا
 أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾
 الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ
 فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾

171 – Ve Allah'ın nimet ve lütfü ile de sevinirler. Şüphesiz Allah müminlerin ecrini zayi etmez.

172 – Bunlar ki kendilerine yara geldikten (ısabet aldıktan) sonra Allah'a ve Peygamber'e icabet ederler. İçlerinden iyilik eden ve fenalıklardan sakınanlar için pek büyük bir mükafat vardır.

173 – Onlar o kimselerdir ki halk onlara: “Şüphesiz insanlar sizin için asker topladılar; onlardan korkun” dediği zaman, onların imanlarını artırdı; “bize Allah yeter; o, ne güzel vekildir!” dediler.

171- “Yestebşirun” bunu tekit ve korku yoktur sözüne açıklama olan şeye bağlantı olsun diye tekrar etmiştir. Birincisinin kardeşlerinden, bunun da kendilerinden hal olması da caizdir. “Allah'ın nimeti ile” amellerine sevabı ile “ve lütfü ile” fazladan verdiği ile. Mesela “İyilik edenler için en güzeli ve fazlası vardır” (Yunus: 26) ayetinde olduğu gibi. Nimet ve lütfün nekire olması onları büyütme içindir. “Şüphesiz Allah müminlerin ecrini zayi etmez” bu da müjde verilen şeyler cümlesindendir, fadlin'e matuftur. Kisai şu manaya delalet eden ara cümlesi olarak kesr ile ve innallahe okumuştur: Bu, onların iman mükafatlarını öyle bir anlatmaktadır ki imanı olmayanın amelleri boşa gitmiş ve ecirleri de zayi olmuştur.

172- “Ellezines tecabu lillahi verresuli (bunlar ki kendilerine yara geldikten sonra Allah'a ve Peygambere icabet ederler)” bu da mümin'in sıfatıdır yahut medh üzere mansuptur ya da müptedadır, haberi de “lillezine ahsenu minhüm vettakav ecrün azim” cümlesidir. Min de beyaniyedir. Bu iki vasfın zikrinden maksat medih ve illettir kayıtlama değildir, çünkü çağrıya uyanların hepsi iyilik edenlerdir ve takva sahibidirler. Rivayete göre Ebu Süfyan ve adamları Uhut'tan dönüp de Revha'ya varınca pişman oldular ve Medine'ye geri dönmek

istediler. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaştı, onu kovalamaya çıkmaları için ashabını çağırdı ve: Bizimle ancak dünkü çatışmada bulunanlar çıksın, dedi. Bir bölükle çıktı, Hamraulesed'e vardılar. Burası Medine'ye sekiz mil mesafede bir yerdir. Ashabında yaralı olanlar vardı. Onlar bu zorluğa katlandılar, mükafatlarının kaçmasını istemediler. Allah da müşriklerin yüreklerine korku saldı, onlar da gittiler, ayet bunun üzerine indi.

173- "Onlar o kimselerdir ki insanlar onlara dediler" yani Abdülkays kabilesinden karşılaştıkları kervan yahut Ebu Nuaym bin Mesu'd el – Eşca'i'yi kastediyor. Ebu Nuaym'e insanlar demesi, o da onların cinsinden olmasındandır. Nitekim: Fülânün yerkebul hayle (filanca kimse atlara biner) denir, hâlbuki bir tek atı olur. Ya da Medine'de ona insanlar katılmış ve dediklerini etrafa yaymışlardı. **"Şüphesiz insanlar size asker topladılar"** Ebu Süfyan ve adamlarını kastediyor. Rivayete göre Uhut'tan dönerken: Ya Muhammed, ertesi sene seninle Bedir'de buluşalım, diye seslendi! Aleyhisselam da: İnşallah, dedi. Ertesi sene olunca Ebu Süfyan Mekkelilerle çıktı. Merrüzzahran'a gelince Allah kalbine korku düşürdü. Geri dönmek istedi. Abdikays kabilesinden bir kervanla karşılaştı. Bunlar erzak için Medine'ye gitmek istiyorlardı. Ebu Süfyan onlara Müslümanları geri çevirme karşısında bir deve yükü kuru üzüm va'detti. Şöyle de denilmiştir: Nuaym bin Mes'ud ile karşılaştı, o da umreden geliyordu. Ondan bunu istedi ve ona on deve söz verdi. Nuaym de çıktı, Müslümanların hazırlık yaptıklarını gördü, onlara: Mekkeliler yurdunuza geldiler, içinizden ancak kaçanlar kurtuldu, şimdi de onlara mı çıkmak istiyorsunuz, dedi? Onlar da gevşediler. Aleyhisselam da: Ruhumu elinde tutan Allah'a yemin ederim ki yanımda kimse gelmezse ben tek başıma çıkarım, dedi. Allah bize yeter diyerek yetmiş binekli ile çıktı.

"Fezadehum imana (onların imanlarını artırdı)" zade'deki gizli zamir söylenen söze yahut kale'nin mastarına ya da bundan yalnız Nuaym kastedilirse failine racidir, açık hümmamiri de kendilerine söylenen kimselere racidir. Mana da şöyledir: Onlar ona iltifat etmediler de zayıflamadılar da bilakis o sayede Allah'a yakınleri pekiştirdi, imanlarını artırdı, din gayreti gösterdiler, niyetlerini düzelttiler. Bu da iman artıp eksileceğine delildir. İbn Ömer radiyallahu anhuma'nın şu sözü de bunu destekler: Ya Resulallah, iman artar ve eksilir mi, dedik? O da: Evet artar, sonunda sahibini cennete girdirir ve eksilir, sonunda sahibini cehenneme girdirir, dedi. Bu da taat imandan sayılırsa gayet açıktır. Sayılmasa da öyledir, çünkü yakîn (kesin inanç) ülfetle, çok düşünmekle ve kanıtların yardımı ile artar. **"Ve kalu hasbünallah (Al-**

lah bize yeter dediler)". Ahsebehu deyiminden gelir ki yeter demektir. Bunun muhsib manasına geldiğini de izafetle marifelik kazanmaması gösterir, mesela: Haza recülün hasbüke kavlinde olduğu gibi. "Ve ni-mel vekil (o ne güzel vekildir)" o ne güzel kendisine vekalet verilen kimsedir demektir.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا
 رِضْوَانَهُ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ
 يُخَوِّفُ أَوْلِيَائَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ
 ﴿١٧٥﴾ وَلَا يَحْزَنكَ الَّذِينَ يَسْرِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّو
 ا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ
 عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾

174 – Kendilerine hiçbir kötülük dokunmadan Allah'ın nimeti ve lütfü ile döndüler. Allah'ın rızasına tabi oldular. Allah büyük lütuf sahibidir.

175 – (Size bu haberi getiren) sadece kendi dostlarını korkutan şeytandır. Binaenaleyh onlardan korkmayın; eğer müminler idiyse- nüz yalnız benden korkun.

176 – Küfre koşanlar sizi üzmesin. Çünkü onlar Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah onlara ahirette hiçbir hisse vermemek istiyor. Onlar için büyük bir azap vardır.

174- "Döndüler" Bedir'den rucu ettiler "Allah'ın nimeti ile" afiyet, imanda sebat ve artma ile "ve lütuf ile" ticarete kâr ile. Çünkü onlar Bedir'e gelince orada bir panayıra rastladılar, ticaret yapıp kâr ettiler. "Onlara hiçbir kötülük dokunmadı" yaralanma ve düşmanın hilesi gibi. "Allah'ın rızasına tabi oldular" ki o, iki dünya hayrını elde etme- nin dayanağıdır, bunu da cesaretleri ve düşmanın karşısına çıkmala- rıyla elde ettiler. "Allah büyük lütuf sahibidir" onlara sebat, imanın artmasını, cihada koşmada muvaffakiyet, dinde katılık (tavizsizlik) ve düşmana karşı cesaret gösterme ile ihsanda bulundu. Onları bütün üzücü şeylerden muhafaza etti. Mükafat garantisinin yanı sıra onla-

ra yarar sağladı, sonunda Allah'ın nimeti ve lütfü ile döndüler. Bunda savaşa katılmayanın üzüleceğine ve görüşünün yanlışlığına işaret vardır, çünkü kendini bu gibi başarılarından mahrum etmiştir.

175- “İnnema zalikümüş şeytanu (size bu haberi getiren sadece şeytandır)” bundan Nuaym'i yahut Ebu Süfyan'ı kastediyor. Şeytan zaliküm'ün haberidir, arkasındaki de şeytanlığının açıklamasıdır yahut sıfatıdır, arkasındaki ise haberidir. Zaliküm işareti şeytanın sözüne de olabilir ki o zaman muzaf takdir edilmiş olur yani innema zaliküm kavlışışeytani demektir ki maksat İblis'tir. **“Kendi dostlarını korkutur”** yani Peygamberle savaşa çıkmayanları yahut sizi dostlarından korkutur ki onlar da Ebu Süfyan ile adamlarıdır. **“Fela tehafuhum (onlardan korkmayın)”** zamir birinci ihtimale göre ikinci nas'a ve ikinciye göre de evliyaya racidir. **“Benden korkun”** emrime karşı gelmekten, öyleyse Peygamberim'le beraber cihat edin. **“Eğer müminler idiyse”** çünkü iman Allah korkusunu insanların korkusuna üstün kılmayı gerektirir.

176- “Küfre koşanlar seni üzmesin” hırslarından dolayı onun içine düşerler demektir. Onlar da savaşa katılmayan münafıklardır ya da İslam'dan dönen bir topluluktur. Mana da şöyledir: Sana zarar vermeleri ve aleyhine yardım toplamaları korkusu seni üzmesin. Çünkü Allah Teala: **“İnnehüm len yedurrullahe şey'a (çünkü onlar Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler)”** demiştir. Yani küfre koşmakla Allah'ın dostlarına hiçbir şekilde zarar veremezler, sadece bu hareketleriyle kendilerine zarar verirler. Şey'e'nin mefula da mastara da ihtimali vardır. Nafi nerede gelse ye'nin zammı ve ze'nin kesri ile yuhzinke okumuştur. Ancak Enbiya suresindeki la yahzünümül fezaul ekberu kavli hariçtir ki onu ye'nin fethi ve ze'nin zammı ile okumuştur. Diğerleri de hepsinde böyle okumuşlardır. **“Allah onlara ahirette hiçbir hisse vermemek istiyor”** ahirette sevaptan pay demektir. Bu da taşkınlıkta devam ettiklerini ve küfür üzerinde öldüklerini gösterir. İstiyor demesi şunu akla getirir ki onlar küfürde son sınıra varmışlardır. Öyle ki merhametlilerin en merhametlisi olan Allah onlara rahmetinden bir şans vermek istememiştir ve şunu da akla getirmektedir ki küfre koşmaları da Allah Teala'nın onlara ahirette bir şans dilememiş olmasındandır. **“Onlar için büyük bir azap vardır”** sevaptan mahrumiyet şeklinde.

إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا
 اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
 أَنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمَلِّى لَهُمْ لِيَزَادُوا إِثْمًا
 وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿١٧٨﴾ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى
 مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ
 لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِى مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ
 فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾

177 – Küfrü imanla satın alanlar Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Onlar için pek acıklı bir azap vardır.

178 – Kafirler kendilerine süre vermemizi kendileri için hayırlı sanmasınlar. Biz onlara ancak günahlarını artırmaları için süre veriyoruz. Onlar için aşağılayıcı bir azap vardır.

179 – Allah murdarı temizleyinceye kadar müminleri sizin olduğunuz şu halde bırakacak değildir. Allah gaybi size bildirecek de değildir. Fakat Allah peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık siz de Allah'a ve peygamberine iman edin. Eğer iman eder ve sakınırsanız sizin için büyük bir mükafat vardır.

177- “Küfrü imanla satın alanlar Allah'a hiçbir şeyle zarar veremezler. Onlar için pek acıklı bir azap vardır”. Bu da tekit için tekrar edilmiştir ya da savaşa katılmayanlar veyahut dinden dönen bedeviler tahsis edildikten sonra yapılan genellemedir.

178- “Vela yahseben nellezine keferu ennema nümlî lehüm hayrun lienfüsihim (kafirlerle süre vermemizi onlar için sakın hayırlı sanma)”. Hitap Resul aleyhisselam'adır ya da böyle sanan herkese dir. Ellezine mefuludur, ennema nümlî lehüm de ondan bedeldir. Hasibe'nin tek mefula yetinmesi bedele dayandığı içindir, o iki mefulun yerine geçer, mesela “em tahsebu lanne ekserehüm yesmaun” (Furkan: 44) kavlinde olduğu gibi ya da muzaf takdiri ile ikinci mefuludur, mesela: Vela tahsebennellezine keferu ashabe ennel imlae hay-

run lienfüsühim yahut vela tahsebenne halellezine keferu ennel im-lae hayrun lienfüsühim. “Ma” da mastariyedir, hakkı ayrı yazılmak idi, ancak İmam Mushaf’ta bitişik düştüğü için öyle kalmıştır. İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Kisai ve Yakup ye ile okumuşlardır, o zaman ellezi-ne fail olur, enne de ma ve çevresindekilerle beraber meful olur. İbn Amir, Hamze ve Asım Kur’an’ın her yerinde sin’in fethi ile tahsebenne okumuşlardır. İmlâ süre vermek ve ömrü uzatmaktır. Serbest bırakmak da denilmiştir ki emla liferesihi deyiminden gelir, at istediği gibi otlasın diye ipini uzatmaktır. “İnnema nümüli lehüm liyezdadu isma” bu da geçene hüküm vermek için illet bildiren yeni söz başıdır. “Ma” kâffe’dir, lam da irade lamıdır. Mutezile’ye göre akibet lamıdır. Burada feth ile ennema ve birincinin kesri ile (innema) ye ile layahsebenne de okunmuştur ki mana şöyle olur: Kafirler onlara süre vermemizin günahlarını artırmak için olmadığını, bilakis tövbe için ve imana gelmeleri için olduğunu anlasınlar. Ennema nümüli lehüm hayr itiraz cümlesidir, mana da: Eğer fark ederler ve kusurlarını telafi ederlerse, süre vermemiz onlar için hayırdır, şeklinde olur. “Velehüm azabun mühin (onlar için aşağılayıcı bir azap vardır)” buna göre vav’ın hal için olması caizdir ki mana şöyle olur: Aşağılayıcı bir azap için hazırlanmış olarak günahlarını artırmak için.

179- “Allah murdarı temizden ayırıncaya kadar müminleri sizin olduğunuz şu halde bırakacak değildir”. Hitap, asrındaki bütün ih-laslı kimselere ve münafıklardır. Mana da şöyledir: Samiminiz mü-nafığınızdan ayrılıncaya kadar sizi karışık bırakmayacaktır. Bu da Nebisine hallerinizi bildirmekle yahut ancak halis muhlis kimsele-rin sabredeceği ve itaat edeceği zor tekliflerle olacaktır. Mesela Allah yolunda malları ve canları feda etmek gibi, ta ki içlerinizi denesin ve bundan da inançlarınızı anlasın. Hamze ile Kisai burada ve Enfal’de ye’nin zammı, mim’in fethi ve ye’nin de kesri ve şeddesiyle yümey-yize; kalanlar da ye’nin fethi, mim’in kesri ve ye’nin de sükunu ile ye-miyze okumuşlardır.

“Allah gaibi size bildirecek de değildir. Fakat Allah peygamberle-rinden dilediğini seçer” Allah birinize gaibin bilgisini verip de o da kalplerdeki küfür veya imanı bilecek değildir. Ancak o, elçiliği için dilediğini seçer, ona vahyeder, ona bazı gaipleri haber verir yahut gözünün önüne ona götürecekt deliller diker. “Artık siz de Allah’a ve peygamberlerine iman edin” ihlas sıfatı ile ya da yalnız onun gaipten haberdar edildiğini ve peygamberlerin de seçilmiş kullar olup ancak Allah’ın bildirdiğini bilen ve kendilerine vahyedilenden başkasını söy-lemeyen kullar olduklarını bilmekle iman edin. Rivayete göre kafirler:

Eğer Muhammed doğru ise bize içimizden iman edecekleri ve etmeyecekleri haber versin, dediler. Ayet bunun üzerine indi. Süddi'den rivayet edilmiştir, aleyhisselam Efendimiz şöyle demiştir: Ümmetim bana gösterildi, ben de bana iman edecekleri ve inkar edecekleri öğrendim. Münafıklar; O, iman edecekleri ve etmeyecekleri bildiğini iddia ediyor, halbuki biz yanındayız, bizi bilmiyor, dediler. Ayet bunun üzerine indi. "Eğer iman ederseniz" hakkı ile "ve sakınırsanız" münafıklıktan "sizin için büyük bir mükafat vardır" takdir edilemeyecek kadar büyük.

وَلَا يَخْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْتَخُلُونَ بِمَا أَنٰتِيَهُمُ ٱللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرٌ لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ ٱلْقِيَمَةِ
وَلِلَّهِ مِيرَآثُ السَّمٰوَاتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾
لَقَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّذِينَ قَالُوا ۖ إِنَّ ٱللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ
أَغْنِيَآءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ ٱلْأَنْبِيَآءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴿١٨١﴾

180 – Allah'ın, kendilerine lütf-ü kereminden verdiği şeylerde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesinler. Bilakis o onlar için şerdir. O cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

181 – Gerçekten Allah, "Allah fakırdır; bizler ise zenginiz" diyenlerin sözlerini işitti. Onların dediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürdüklerini yazacak ve onlara: "Yangın azabını tadın" diyeceğiz.

180- "Vela yahsebennellezine yebhalune (Allah'ın, kendilerine lütf-u kereminden verdiği şeylerde cimrilik edenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu zannetmesin)". Kıraatlar geçen ayet-teki gibidir. Kim te ile okursa, iki mefulü mutabık olsun diye muzaf takdir eder, yani vela tahsebenne buhlellezine yebhalune hüve hayran

lehum gibi. Ye ile okuyan da faili Resule veyahut men yahsebu'ya gönderirse o da öyle yapmış olur. Eğer faili mevsul yaparsa, birinci meful hafzedilmiş olur çünkü yebhalune ona delalet eder yani la yahsebenel buhalau buhlehum hüve hayran lehum olur. **"Bilakis o"** cimrilik **"onlar için şerdir"** çünkü onlara azap getirir. **"O cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır"** bu da onu açıklamaktadır. Mana da şöyledir: Cimrilik ettikleri şeyin vebalı tok gibi boyunlarına geçecektir. Aleyhissalat vesselam Efendimiz de şöyle demiştir: Bir adam malının zekatını vermezse malı kıyamet gününde kel bir yılın olur boynuna dolanır. **"Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır"** o ikisinde miras kalan şeyler onundur. Öyle ise onlara ne oluyor da onun malında cimrilik ediyorlar ve onu Allah yolunda harcamıyorlar? Ya da tuttukları ve onun yolunda harcamadıkları şeye onları helak etmekle o mirasçı olur; yangısı ve cezası da onlara kalır. **"Allah yaptıklarınızdan"** verip vermediğiniz şeylerden **"haberdardır"** size karşılığını verir. Nafi, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai kalıp değiştirerek te ile (tamelun) okumuşlardır ki bu tehditte daha ağırdır.

181- "Gerçekten Allah: "Allah fakirdir; bizler ise zenginiz" diyenlerin sözlerini işitti". Bunu Yahudiler "Allah'a kim güzel bir ödünç verir?" (*Bakara: 245*) ayetini duydukları zaman dediler. Rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz, Ebu Bekir radiyallahu anh'e bir mektup yazdı, Yahudi Kayunka oğullarına götürmesini, onları İslam'a davet etmesini, zekat vermelerini ve Allah'a güzel bir ödünç vermelerini söylemesini emretti. Fenhas bin Azura: Allah her halde fakirdir ki bizden ödünç istiyor, dedi. Ebu Bekir radiyallahu anh da suratına bir tokat indirdi ve: Aramızda antlaşma olmasaydı boynunu vururdum, dedi. O da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet etti, dediğini de inkar etti. Ayet bunun üzerine indi. Mana da şöyledir: Bu, ona gizli değildir ve onlar için bir azap hazırlamıştır.

"Onların dediklerini ve peygamberleri haksız yere öldürdüklerini yazacağız" yani bunu amel defterlerine yazacağız yahut ilmimizde yazacağız, onu ihmal etmeyeceğiz. Çünkü bu büyük bir kelimedir. Zira Allah'ı inkardır ya da Kur'an ve Peygamberle alaydır. Bunun içindir ki onu peygamberleri öldürmekle bir tutmuştur. Bunda bunun yaptıkları ilk suç olmadığına ve peygamberleri öldürenlerden bu gibi sözleri beklemenin çok olmayacağına dikkat çekilmiştir. Hamze ye ve zammı, te'nin de fethi ile (setüktebu) ve ref ile katluhum ve ye ile de yekulu okumuştur. **"Yangın azabını tadın diyeceğiz"** yani yakıcı azabı tadın demekle onlardan intikam alacağız. Bu tehditte birkaç yönden abartı vardır. Zevk yiyecekleri tatmaktır, genişletilerek diğer hissi şey-

lere ve hallere de denir. Burada zikredilmesi azabın cimrilikten, mala karşı kendini helak edercesine saldırmaktan ve insanın daha çok ihtiyacının yiyecek olmasından ve cimrilığın çoğunun bunun bitme korkusundan olmasından dolayıdır. Bunun içindir ki mal derken çoğu zaman yeme zikredilmiştir.

ذٰلِكَ بِمَا قَلَّمَتْ

اَيْدِيكُمْ وَاَنَّ اللّٰهَ لَيْسَ بِظَلّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾ الَّذِيْنَ قَالُوْا
اِنَّ اللّٰهَ عٰهَدَ اِلَيْنَا اَلَّا نُّؤْمِنَ لِرَسُوْلٍ حَتّٰى يَّاْتِيَنَا بِقُرْبٰنٍ
تَّأْكُلُهٗ النَّارُ قُلْ قَدْ جَاءَكُمْ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِيْ بِالْبَيِّنٰتِ
وَبِالْذِّبٰى قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوْهُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿١٨٣﴾
فَاِنْ كَذَّبُوْكَ فَقَدْ كَذَّبَ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِكَ جَاؤْا
بِالْبَيِّنٰتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتٰبِ الْمُنِيْرِ ﴿١٨٤﴾

182 – Bu, ellerinin önden gönderdiği şey sebebiyledir. Şüphesiz Allah kullara zulmedici değildir.

183 – Onlar ki: “Allah bize, ateşin yiyip bitireceği bir kurban gelinceye kadar hiçbir peygambere iman etmememizi emretti” dediler. De ki: “Benden önce peygamberler size mucizelerle beraber o dediğiniz şeyi de getirmişti. Öyleyse eğer doğru kimseler iseniz onları niçin öldürdünüz?”

184 – Eğer seni yalan sayarlarsa, senden önce mucizeler, sahifeler ve nur saçan kitaplar getiren peygamberler de yalanlanmıştı.

182- “Zalike (bu)” azaba işaretler, “bima kaddemet eydihim (ellerinin önden gönderdiği şey sebebiyledir)” peygamberlerin öldürülmesi, böyle demeleri ve diğer isyanları gibi. Nefisler yerine eller demesi işlerin daha çok ellerle yapılmasındandır. “Şüphesiz Allah kullara zulmedici değildir” bu da kaddemet fiiline atıftır, azaba sebep olması da şöyledir: Zulüm etmemesi adaleti gerektirir, bu da iyyinin sevabına ve kötünün de cezasına götürür.

183- “Onlar ki dediler” bunlar da Ka'b bin Eşref, Malik, Huyey, Fenhas ve Vehb bin Yahuda'dır. **“Şüphesiz Allah bize emretti”** Tevrat'ta emir ve vasiyet etti, **“ateşin yiyip bitireceği bir kurban gelinceye kadar hiçbir peygambere iman etmememizi”** İsrail oğullarına has olan bu mucize gelinceye kadar hiçbir peygambere iman etmeyeceğiz. O da bir kurban sunar, peygamber kalkar dua eder, gökten bir ateş iner onu yer yani yakmakla onu kendi tabiatına çevirir. Bu da onların iftira ve batıllarındandır. Zira ateşin kurbanı yemesi sadece bir mucize olmasıyladır. Diğer mucizeler de ona eşittir. **“De ki: Benden önce peygamberler size mucizelerle beraber o dediğiniz şeyi de getirmişti. Öyleyse eğer doğru kimseler iseniz onları niçin öldürüyorsunuz?”** Bu da onları yalanlama ve susturmadır ki ondan önce Zekeriya ve Yahya gibi Peygamberler tasdiki gerektiren ve tekliflerini yerine getiren mucizeler getirdiler, yine de onları öldürdüler. Eğer tasdiki gerektiren şey onu getirmek olsaydı ve imandan duraksayıp kaçınmaları onun için olsaydı, neden başka mucizeler getirenlere iman etmediler de onu öldürmeye cüret ettiler?

184- “Eğer seni yalan sayarlarsa, senden önce mucizeler, sahifeler ve nur saçan kitap(lar) getiren peygamberler de yalanlanmıştı”. Bu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i kavminin ve Yahudilerin yalanlamasından teselli etmektedir. Ayette geçen zübür zeburun çoğuludur ki o da içinde sadece hikmetler bulunan kitaptır. Zebertüş şey'e'den gelir ki bir şeyi hapsedmektir. Kitap Kur'an örfünde kanunları ve hükümleri içeren mecmuadır. Bunun içindir ki Kur'an'ın her yerinde kitap ve hikmet birbirine atfedilmiştir. Şöyle de denilmiştir: Zübür öğütler ve engelleyici şeylerdir. Zebertuhu'dan gelir ki azarlayıp men etmektir. İbn Amir harfî cerin iadesiyle vebizzübürî okumuştur ki bunların mucizelerden bizzat farklı olduğunu gösterir.

كُلُّ نَفْسٍ

ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ
فَمَنْ زُحِرَ عَنْ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا
الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ ﴿١٨٥﴾ لَتَبْلُونَ فِي
أَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا
وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾
وَإِذَا أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنَنَّهُ لِلنَّاسِ
وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا
قَلِيلًا فَبُخْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾

185 – Her nefis ölümü tadacaktır. Ancak ecirleriniz kıyamet günü size eksiksiz ödenir. Artık kim cehennemden uzaklaştırılır ve cennete girdirilirse, muradına ermiştir. Dünya hayatı aldanma metaidinden başka bir şey değildir.

186 – Mallarınızda ve canlarınızda mutlaka denenecek ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden pek çok incitici sözler işleteceksiniz. Eğer sabreder ve korunursanız, şüphesiz bu, azme değer işlerdendir.

187 – Bir vakitler Allah kendilerine kitap verilenlerden onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız ve saklamayacaksınız diye söz almıştı. Onlarsa bunu sırtlarının arkasına atmış ve onunla az bir bedel almışlardı. O satın aldıkları şey ne kötüdür!

185- “Küllü nefsin zaikatül mevti (her nefis ölümü tadacaktır)” inanan ve inanmayan için vaat ve tehdittir. Nasb ile tenvinli ve tensinsiz olarak zaikatül mevte de okunmuştur, şu mısradaki olduğu gibi:

(Ve la zakirillahe illa kalila)

Allah'ı da az zikreder.

“Veinnema tüveffevne ucureküm (ancak ecirleriniz size eksiksiz ödenir)” hayır olsun şer olsun amellerinizin karşılığı size verilir “kıyamet gününde” kabirlerden kalktığınız günde. Tevfiye lafzı ondan önce de bazı ecirlerin ödendiğini akla getirir. Aleyhisselam Efendimizin: “Kabir cennet bahçelerinden bir bahçedir ya da cehennem çukurlarından bir çukurdur”, sözü de bunu destekler. “Femen zuhziha (artık kim cehennemden uzaklaştırılır)” zahzaha aslında zah lafzının tekrarıdır; o da acele ile çekmektir “ve cennete girdirilirse, muradına ermiştir” kurtulmuştur. Ayette geçen fevz istenen şeyi elde etmektir. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete girdirmek isterse, Allah'a ve ahiret gününe iman ederek ve nefsi için istediğini insanlar için de isteyerek ölsün. “Dünya hayatı değildir” zevk ve süsleri “illa metaul ğurur (ancak aldanma metadır)” o, malı satın alması için müşterinin kandırıldığı metaa benzetilmiştir. Bu da onu ahirete tercih eden içindir. Ama kim onu ahireti kazanmak için isterse, o menzil-i maksuda götüren metadır. Ğurur mastardır yahut ğârr'ın çoğuludur.

186- “Letüblevünne” yani vallahi deneneceksiniz demektir. “mal-larınızda” harcama teklif edilmek ve afetlere maruz kalmakla “can-larınızda” cihat, öldürülmek, esir edilmek, yaralanmak ve üzerine gelen istenmeyen hastalıklar ve zorluklarla “ve sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden pek çok incitici sözler işiteceksiniz” Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yerilmesi, dine dil uzatılması ve kafirlerin Müslümanlara kışkırtılması gibi. Bunları olmadan önce haber vermiştir ki sabra ve tahammüle zihnen hazırlansınlar da onları göğüs gererek karşılasınlar ve dayanmak onlara zor gelmesin. “Eğer sabrederseniz” buna “ve korunursanız” Allah'ın emrine karşı gelmekten “şüphesiz bunlar” yani sabır ve korunma “min azmil umur” azmedilmesi gereken ya da Allah'ın azmini emrettiği şeylerdendir. Azm aslında bir şeyi uygulamak için üzerinde sebatla durmaktır.

187- “Ve iz ehazallahu” yani Allah'ın aldığı vakti hatırla demektir, “kendilerine kitap verilenlerden aldığı sağlam sözü” bundan alimleri kastediyor. “Onu mutlaka açıklayacaksınız ve saklamayacaksınız diye” bu da onlara edilen hitabı hikaye etmektedir. İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım da İbn Ayyaş rivayetinde ye ile okumuşlar, çünkü onlar gaiptirler, demişlerdir. Letübeyyünnehu'daki lam da “ehazallahu misakal lezine” kavlinin yerini aldığı kasemin cevabıdır, zamir de

kitaba racidir. “Onu attılar” o sözü “sırtlarının arkasına” ona riayet etmediler ve ona dönüp bakmadılar. Ayette geçen nebz önem vermek ve iltifat etmemek için misaldir. Bunun zıddı da bir şeyi gözünün önüne koymaktır. “Onunla satın aldılar” ona bedel olarak aldılar “az bir paha” dünyalıktan. “Satın aldıkları şey ne kötüdür!” nefisleri için tercih ettikleri şey. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kim bir ilmi ehlinden saklarsa, ağzına ateşten bir gem vurulur. Hazreti Ali radiyallahu anh’ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah ilim ehlinden öğretemeleri sözünü almadıkça cahillerden öğrenme sözünü almamıştır.

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ

بِمَا آتَوْا وَيَحِبُّونَ أَنْ يُحْمَلُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ

بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾ وَ لِلَّهِ مُلْكُ

السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِي

خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ

لِلَّذِينَ الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾

188 – Getirdikleri şeyle sevinen ve yapmadıkları şeyle övülmelelerini isteyen kimselerin, onların azaptan kurtulacakları bir yerde olacaklarını sakın sanma. Onlar için çok acıklı bir azap vardır.

189 – Göklerin ve yerin mülkü Allah’ındır. Allah her şeye kadirdir.

190 – Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde saf akıl sahipleri için ibretler vardır.

188- “La tahsebennellezine (getirdikleri şeye sevinen ve yapmadıkları şeyle övülmelerini isteyen kimselerin, onların azaptan kurtulacakları bir yerde olacaklarını sanma)”. Hitap Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’edir. Kim be’yi mazmum okursa, hitabı ona ve müminlere yapar, birinci meful ellezine yefrahune’dir, ikincisi de mifefazetin’dir. İkinci la tahsebennehüm de tekittir. Mana da şöyledir: Yaptıkları hile ve hakkı gizleme ile sevinen; verdikleri sözü yerine

getirme, hakkı açığa çıkarma ve doğruyu haber verme gibi yapmadıkları şeylerle övünmek isteyenleri azaptan kurtulacak sanma. İbn Kesir ile Ebu Amr ye ile birincide be'nin fethi, ikincide de zammı ve "ellezine" fail olmak ve "la yahsebünne"nin iki mefulu mahzuf olmak üzere okumuşlardır. Onları da ikincinin mefulları göstermektedir. Sanki şöyle denilmiştir: Yaptıkları ile övünenler kendilerini kurtulmuş sanmasınlar. Ya da birinci meful mahzuftur. Fela tahsebennehüm de fiili, faili ve birinci mefulu tekit etmektedir. **"Onlar için çok acıklı bir azap vardır"** inkar ve hileleri yüzünden. Rivayete göre aleyhisselam Efendimiz Yahudilere Tevrat'tan bir şey sordu, onlar da yanlış haber verdiler ve doğru söylemiş gibi davrandılar ve yaptıkları şeye sevin-diler. Ayet bunun üzerine indi. Şöyle de denilmiştir: Gazadan geri kalıp da sonra da geri kalmada bir yarar olduğunu gördükleri için özür di-leyen ve bununla da övünmek isteyen bir topluluk hakkında inmiştir. Şöyle de denilmiştir: Ayet bazı münafıklar hakkında indi, çünkü onlar münafıklıkları ile övündüler ve yapmadıkları şeylerle de Müslümanlar tarafından övülmek istediler.

189- "Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır" onların durumuna ha-kimdir. **"Allah her şeye kadirdir"** onlara azap etme gücüne sahiptir. Bunun onların **"Allah fakirdir"** sözlerine reddiye olduğu da söylenmiş-tir.

190- "Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında ve gece ile gündü-zün birbiri ardınca gelişinde saf akıl sahipleri için ibretler vardır" Yaratan'ın varlığını, eksiksiz ilmini ve sonsuz gücünü gösteren açık deliller vardır. Bu da his ve vehim şaibelerinden arınmış parlak akıl sahipleri içindir, nitekim Bakara suresinde de geçmiştir. Belki de bu ayette üçü ile yetinilmesi delilin değişime dayanmış olmasından ve bunların da onun bütün türlerini içine almasındandır. Çünkü değişim ya bir şeyin zatında olur, mesela gece ile gündüzün değişmesi gibi. Ya parçasında olur, mesela şekillerinin değişmesi ile unsurların de-ğişmesi gibi. Ya da dışındaki değişme olur, mesela göklerin, durum-larının değişmesiyle değişmesi gibi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den: Bu ayeti okuyup da üzerinde düşünmeyene yazıklar ol-sun, dediği rivayet edilmiştir.

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا

وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ

رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ

أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا

بِرَبِّكُمْ فَأَمْنَا رَبَّنَا فَاعْفُ رَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا

وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾

191 – Onlar ki Allah'ı ayakta, oturarak ve yanları üstü zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler. Rabblımız, bunları boş yere yaratmadın. Seni tenzih ederiz. Bizi ateş (cehennem) azabından koru, derler.

192 – Ey Rabblımız, şüphesiz sen kimi ateşe sokarsan, onu perişan etmişindir. Zalımların yardımcısı yoktur.

193 – Ey Rabblımız, şüphesiz biz, “Rabbimize iman edin” diye imana çağıran bir davetçiyi işitip derhal iman ettik. Rabblımız, sen de bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört ve canımızı iyilerle beraber al.

191 - “Onlar ki Allah'ı ayakta, oturarak ve yanları üstü yatarak zikrederler”. Yani Allah'ı ayakta, oturarak ve yan yatarak olduğu gibi bütün hallerinde zikrederler, demektir. Efendimiz aleyhissalat vesselam'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Kim cennet bahçelerinde dolaşmak isterse, Allah'ı çok zikretsın”. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: Onlar güçlerinin durumuna göre namazı bu hallerde kılarlar. Çünkü aleyhissalat vesselam Efendimiz, İmran bin Husayn'a: Namazı ayakta kıl, eğer gücün yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse yan yatarak ima ile kıl, demiştir. Bu da Şafii radiyallahu anh'in, hasta yan tarafına yaslanarak bedeninin ön kısımlarını kibleye getirerek namaz kılar görüşünün delilidir. “Göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler” bundan sonuç çıkarır ve ibret alırlar ki bu da ibadetlerin en faziletlisidir. Nitekim aleyhissalat vesselam: Tefekkür (düşünme) gibi ibadet yok-

tur, demiştir. Çünkü o kalbe mahsustur ve halktan (yaratılanlardan) maksat da odur. Efendimiz'den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Bir adam döşegine sırt üstü uzanmıştı, başını kaldırdı, göğ'e ve yıldızlara baktı: Şahadet ederim ki sen Rab'sin ve Halık'sın. Allah'ım, beni bağışla, dedi. Allah da ona baktı ve onu bağışladı. Bu da usul (akaid) ilminin şerefini ve onunla uğraşanların üstünlüğünü gösteren açık bir delildir.

"Rabbimiz, bunları boş yere yaratmadın" burada kavlı maddesi gizlidir, yani böyle diyerek düşünürler demektir. Bu da düşünülecek şeylere veyahut halk lafzından yaratılan gökler ve yer murat edilmesine göre halka yahut da ikisine de işaretler. Çünkü o ikisi de mahluk manasıdır. Mana da şöyledir: Sen bunları boş yere hikmetsiz yaratmadın; bilakis onları büyük hikmetler için yarattın. Bunlardan biri de insanın varlığının başlangıcı ve geçimine sebep olması, seni tanımaya götüren ve sana itaat etmeye teşvik eden delil olmasıdır. Böylece senin yakınında ebedi hayata ve sonsuz mutluluğa nail olur. **"Seni tenzih ederiz"** seni boş şeylerden ve batıl nesneler yaratmaktan tenzih ederiz. Bu da ara cümledir. **"Bizi cehennem azabından koru"** bunlara kusurlu baktığımız ve gereğini yerine getirmediğimiz için. Fekına diyerek fe getirmesi, göklerin ve yerin yaratılma sebebini bilmelerinin onları bu sığınmaya götürmesindendir.

192- "Ey Rabbimiz, şüphesiz sen kimi ateşe sokarsan, onu perişan etmişsindir". Yani onu per perişan etmişsin demektir. Mesela: Sıman dağının merasına yetişen (her meraya) yetişmiştir, sözü gibi. Bundan maksat sığınılan ateşin büyük olduğunu göstermektir. Bundan da şiddetli korkularına ve ondan esirgenmek istemelerine dikkat çekilmek istenmiştir. Bunda ruhî azabın daha ağır olduğuna da işaret vardır. **"Zalimlerin yardımcıları yoktur"** bunlardan cehenneme girenler murat edilmiştir. Zalimler diyerek zamir değil de zahir isim kullanılması zulümlerinin onların ateşe girmelerine sebep olmasından ve kurtulmak için yardımın kesilmesindendir. Yardımın olmamasından şefaatin de olmaması lazım gelmez, çünkü yardım zorla azaptan kurtarmaktır (şefaath ise rica ve minnetle kurtarmaktır).

193- "Rabbena innena semina münadiyen yünadi lilimani (Rabbimiz, şüphesiz biz, imana çağıran bir davetçiyi işittik)" fiili duyurana isnat edip duyulan şeyi söylememesi vasfının ona delalet etmesindendir. Bunda duyulan şeye nispet etmede olmayan bir mübalağa vardır. Münadiyen şeklinde nekire kullanması, önce mutlak zikredip sonra kayıtlaması da şanını büyütmek içindir. Ondandır Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem murat edilmiştir. Bunun Kur'an olduğu da söylenmiştir. Nida, dua ve benzerleri "ila" ile geçişli kılınır. Burada lam

ile geçişli kılınması varmak ve özel kılmak manasını içerdiği içindir. “En aminu birabbiküm feamenna (Rabbimize iman edin diye)” yani bien aminu demektir ki biz de davete icabet ettik manasıdır. “Rabbimiz, günahlarımızı bağışla” büyük günahlarımızı, çünkü onlar sorumludur. “Kusurlarımızı ört” küçük günahları, çünkü onlar çirkindir, ancak büyüklerden sakınanlar için bağışlanmıştır. “İyilerle beraber canımızı al” bizi özel sohbetlerine al ve onların zümresine ilhak eyle. Bunda onların Allah’a kavuşmayı istediklerine dikkat çekilmiştir. Kim de Allah’a kavuşmak isterse, Allah da ona kavuşmak ister. Ebrar berr’in yahut bârr’in çoğuludur, erbab ve ashab gibi.

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَىٰ رُسُلِكَ

وَلَا تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَمَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾
 فَاسْتَجَبَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنَّى لَا أَضِيعُ عَمَلَ عَمَلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ
 ذَكَرٍ أَوْ أُنثَىٰ بَعْضُكُمْ مِّنْ بَعْضٍ فَأَلَّيْنِ هَاجِرُوا وَأُخْرِجُوا
 مِّنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقَتِلُوا لَا كُفْرَنَ
 عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَا دَخَلَتْهُمْ جَنَّتٌ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ

ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾

194 – Ey Rabbimiz, peygamberlerine va'dettiklerini bize ver. Bizi kıyamet gününde perişan etme. Şüphesiz sen sözünden dönmezsın.

195 – Rableri de onlara şöyle icabet etti: Şüphesiz ben, sizden erkek olsun veyahut kadın olsun – ki hep birbirinizdensiniz – amel edenin amelinin zayi etmem. Onlar ki hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, savaştılar ve öldürüldüler, ben de mutlaka onların kötülüklerini örteceğim ve Allah katından bir sevap olarak onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Sevabın güzeli Allah katındadır.

194- “Ey Rabbimiz, bize peygamberlerine va'dettiklerini ver” yani peygamberlerini tasdik edenlere verdiği sevabı demektir. Emredilen şeyi açıkça yerine getireceğini söyleyince, buna karşı va'dedileni istedi. Bunu da vadi yerine getirmeme korkusundan değil, bilakis akibe-

tinin kötü olmasından veyahut yerine getirmede kusurundan korktuğu içindir. Ya da itaat etmek veyahut miskinlik göstermek içindir. Ala edatının mahzufa müteallik olması da caizdir ki takdiri: Ma vaattena münzelen ala rüsûlike ya da mahmulen aleyhim demektir. Mananın: Peygamberlerinin dilleri ile va'dettiğini olduğu da denilmiştir. **“Bizi kıyamet gününde perişan etme”** bizi o günün korkularından esirgeyerek. **“Şüphesiz sen sözünden dönmezsin”** mümine sevap verir, dua edenin de duasını kabul edersin. İbn Abbas radiyallahu anhuma'dan: Miad'ın (sözün) ölümden sonra dirilmektir dediği de rivayet edilmiştir. Rabbena'nın tekrar edilmesi, yalvarmada mübalağa etmek ve istenen şeylerin ayrı ayrı olduklarına ve şanlarının da yüce olduğuna işaret etmek içindir. Nakillerde şöyle gelmiştir: Kimin başı dara düşer de beş defa Rabbena derse, Allah onu korktuğu şeyden emin kılar.

195- **“Rableri de onlara şöyle icabet etti”** yani isteklerine cevap verdi, isticabe kalıbı ecabe'den daha özeldir ve doğrudan veya lam ile geçişli olur. **“Enni la udiyu amel aminin minküm”** bienni la udiyu demektir. Gizli kavl maddesiyle inni de okunmuştur. **“Erkek olsun veyahut kadın olsun”** bu da amel edeni açıklamaktadır. **“Birbirinizdensiniz”** çünkü erkek dışıdan, dişi de erkektendir ya da ikisi de bir asıldandır yahut aralarında temas ve birlik vardır veyahut dinde birlik ve ittifaktan dolayıdır. Bu da ara cümlesidir, onunla amel edilen şeylerde kadınların erkeklere ortak oldukları açıklanmıştır. Rivayete göre Ümmü Seleme: Ya Resulallah, Allah Teala'nın hicrette erkeklerden bahsettiğini görüyorum da kadınlardan bahsettiğini görmüyorum, dedi. Bunun üzerine **“hicret edenler...”** kısmı indi. Bu da amel edenlerin amellerini ve onlar için ne gibi övücü ve büyütücü sevabın olduğunu açıklamaktadır. Mana da şöyledir: Onlar ki din için şirkten yahut vatan ve aşiretlerinden hicret ettiler **“yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar”** Allah'a iman sebebiyle ve onun için **“katelu (savaştlılar)”** kafirlerle **“ve kutilu (ve öldürüldüler)”** cihatta. Hamze ile Kisai aksine (ve kuttulu ve katelu) okumuşlardır. Çünkü vav tertip icap etmez. İkincisi (katelu ve kutilu) daha üstündür. Ya da maksat şöyledir: Onlardan bir topluluk öldürülünce kalanlar savaştlılar, zayıflık emaresi göstermediler. İbn Kesir ile İbn Amir de teksir için kuttulu okumuşlardır.

“Mutlaka kötülüklerini örteceğim” sileceğim **“ve Allah katından bir sevap olarak onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokaçağım”** yani onlara Allah katından ondan bir lütuf olarak büyük bir sevap vereceğim. Sevaben tekit edici mastardır. **“Sevabın güzeli Allah katındadır”** taatlara verdiği sevap ve buna da gücü yeter.

لَا يَغُرَّتْكَ

تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَلُؤِهِمْ
 جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٩٧﴾ لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ
 تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
 وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْآبِرَارِ ﴿١٩٨﴾ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ
 يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ
 لَا يَشْتَرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ
 رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾

196 – Kafirlerin ülkede dolaşmaları seni aldatmasın.

197 – Azıcık bir faydadır bu. Sonra da barınakları cehennemdir. O ne kötü yataktır!

198 – Fakat Rablerinden korkanlar için Allah katından bir ağır-
 lanma olarak altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları
 cennetler vardır. Allah katındaki şey, iyiler için daha hayırlıdır.

199 – Kitap ehlinde öyleleri vardır ki Allah'a saygı göstererek
 hem size indirilene hem de kendilerine indirilene iman ederler.
 Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satmazlar. İşte onların ecirleri Rab-
 leri katındadır. Şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur.

196- "Kafirlerin ülkede dolaşmaları seni aldatmasın". Hitap Pey-
 gamber aleyhisselam'adır, maksat ümmetidir yahut olduğu hale de-
 vam etmesidir, mesela: "Yalanlayanlara itaat etme" (Kalem: 8) ayeti
 gibi. Ya da herkesedir. Yasak mana itibarı ile muhatabadır, dolaşmaya
 denilmesi ise mübalağa için sebebin sonuç yerine konulmasındandır.
 Mana da şöyledir: Kafirlerin bolluk ve şanslarının yaverliğine bakma,
 kazançlarında, ticaretlerinde ve çiftliklerindeki genişliğe aldanma. Ri-
 vayete göre bazı Müslümanlar müşriklerin bolluk ve rahat yaşam için-
 de olduklarını görür: Allah'ın düşmanları gördüğümüz kadarıyla hayır
 içindedirler, biz ise açlıktan ve bitkinlikten helak olduk, derlerdi. Ayet

bunun üzerine indi.

197- “Metaun kalil (azıcık bir faydadır)” mahzuf müptedanın haberidir, yani zaliket takallubu metaun kalilün li kısıri müddetihi (bu, süresi kısa olduğu için az bir faydadır) demektir. Ya da Allah'ın müminler için hazırladığı şeyin yanında azdır demektir. Aleyhissalat vesselam şöyle demiştir: “Dünya ahirete nispetle ancak birinizin parmağının denize batırması gibidir; baksın parmağında ne kadar su var”. **“Sonra da barınakları cehennemdir. O ne kötü yataktır!”** yani kendileri için hazırladıkları şey ne fenadır demektir.

198- “Fakat Rablerinden korkanlar için Allah katından bir ağır lanma olarak altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetler vardır”. Ayette geçen nüzl ve nüzül misafir için hazırlanan yiyecek, içecek ve yardım gibi şeylerdir. Şair Ebussaid ed – Dabbi şöyle demiştir:

*Zorbalar orduyla bize misafir gelirse,
Onları mızraklar ve hafif kılıçlarla ağırırız.*

Nüzülen cennatin'den hal olarak mansuptur. Amili de ondaki zarftır. Şöyle denilmiştir: O tekit edici mastardır, takdiri de enziluha nüzülen demektir. **“Allah katındaki ise”** çok ve devamlı olmasından dolayı **“iyiler için daha hayırlıdır”** kötülerin içinde dolaştıkları şeylerden. Çünkü az ve çabuk geçicidir.

199- “Kitap ehlinde öyleleri vardır ki” Abdullah bin Selam ve arkadaşları hakkında inmiştir. Şöyle denilmiştir: Necran'dan kırk, Habeşlilerden otuz iki ve Rumlardan da sekiz kişi hakkında inmiştir. Bunlar Hristiyanlar idiler, Müslüman oldular. Ashama Necasi hakkınıda indiği de söylenmiştir. Cebrail onun ölüm haberini getirince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem çıkıp namazını kıldı, münafıklar da: Şuna bakın, hiç görmediği bir Hristiyan münkirin namazını kılıyor, dediler. İnne'nin ismi men'e lam'ın dahil olması, onunla inne'nin arasına zarfın girmesindendir. **“Size indirilene iman ederler”** Kur'an'dan indirilene demektir. **“Kendilerine indirilene de”** iki kitaptan. **“haşiyne lillah (Allah'a saygı göstererek)”** bu da yü'minü'nün failinden haldır, cemi olması da mana itibarı iledir. **“Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satmazlar”** tahrif eden hahamların yaptıkları gibi. **“İşte onların ecirleri Rableri katındadır”** onlara tahsis edilen mükafat ve Allah Teala'nın: **“İşte onlara ecirleri iki kere verilir” (Kasas: 54)** ayetinde va'dedilen şey. **“Şüphesiz Allah'ın hesabı çabuktur”** çünkü amelleri ve onların karşılığını bildiği ve düşünmeye ve tedbire ihtiyacı olmadığı için. Maksat va'dedilen ecir hızlı ulaşır demektir. Çünkü hesabın hızlı olması sonucun da hızlı olmasını gerektirir.

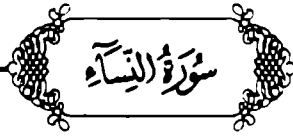
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَاقِبُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

200 – Ey iman edenler, sabredin, sabır yarışı yapın, nöbet bekleyin ve Allah’tan korkun ki felah bulasınız.

200- “Ey iman edenler sabredin” taatların zorluklarına ve başınıza gelen musibetlerin şiddetine, **“sabır yarışı yapın”** harbin zorluklarına sabretmekle Allah’ın düşmanlarını yenmeye çalışın yahut nefse muhalefet etmekle sabırda en azılı düşmanınızı yenmeye çalışın demektir. Mutlak olarak sabır emrinden sonra böyle tahsis edilmesi, zorluğu içindir. **“Nöbet bekleyin”** gövdelerinizle ve atlarınızla sınırlarda savaş için ve taatlara devam için. Nitekim aleyhissalat vesselam şöyle demiştir: Namazdan sonra namazı beklemek sınırda nöbet beklemektir. Bir hadisinde de şöyle demiştir: Kim Allah yolunda bir gün ve bir gece nöbet beklerse, ramazan ayını ara vermeden oruç tutmuş ve gecesini de abdest alma dışında namazla geçirmiş gibi olur. **“Allah’tan korkun ki felah bulasınız”** Masivadan (Allah’tan başkasından) elinizi çekmekle ondan korkun ki felahın son sınırına erişesiniz yahut çirkin şeylerden sakının ki sıralanan üç makama nail olasınız. İbadetlerin zorluklarına sabretmek, adetleri terk etmede nefsin direnmesine sabretmek ve şariat, tarikat ve hakikat diye ifade edilen varidatları gözetlemek için sırrı Cenab-ı Hakk’a bağlamak. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’den şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Kim Al-i İmran suresini okursa, her ayeti başına ona sırat köprüsünde bir aman verilir. Şöyle de demiştir: Kim içinde Al-i İmran’dan bahsedilen sureyi Cuma günü okursa, Allah ve melekleri ona güneş batıncaya kadar rahmet okurlar.

4 / NİSA SURESİ

Medine'de inmiştir.

176 ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا
زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ
بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ① وَآتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا
تَبَدَّلُوا الْخَيْثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ
حُوبًا كَبِيرًا ②

1 – Ey insanlar, sizi bir nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, bu ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar üreten rabbinizden korkun. Onunla birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağlarını koparmak)tan korkun. Şüphesiz Allah üzerinizde tam bir gözeticidir.

2 – Yetimlere mallarını verin. Temizi murdara değışmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır.

1- “Ey insanlar” bütün âdemoğullarını içine alan bir hitaptır, “it-teku rabbekümüllezi (sizi bir tek nefisten yaratan Rabbinizden korkun)” o da Âdem'dir, “ve haleka minha zevcehe (ve ondan da eşini yaratan)” bu da halekaküm üzerine atıftır yani sizi bir tek şahıstan yarattı ve ondan da anneniz Havva'yı ege kemiklerinden birinden yarattı demektir. Ya da mahzufa atıftır, takdiri: Min nefsin vahidetin halekaha ve haleka minha zevceha demektir. Bu da bir tek nefisten yaratılmalarını tespittir. “Ve besse minhüma ricalen kesiren ve nisaâ (bu ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar üretti)”. Bu da ikisinden nasıl üretildiklerini açıklamaktadır, mana da şöyledir: O nefisten ve ondan yaratılan eşten de birçok oğullar ve kızlar yarattı. Erkekleri çoklukla nitelemekle kadınları nitelemeye gerek duymadı, çünkü hikmet kadınların daha çok olmalarını gerekli kılar (doğal olarak onlar çoktur). Müzekker şeklinde kesiren demesi cemi itibarı ile dir. Takva emrini bu kıssaya bağlaması, onda korkulması gereken ezici kudretin ve verenin itaat edilmesini gerekli kılan büyük nimetin daha çok görülmesindendir. Ya da bundan maksadın arkadan gelen ayetlerin gösterdiği gibi ev halkı ve hemcinsleriyle ilgili şeylerde takvaya dikkat edilmesi için hazırlık ol-

masındandır. Halikun ve bâssün şeklinde de okunmuştur ki müpteda hafzedilmiş olur, çünkü takdiri: Ve hüve halikun ve bâssün demektir.

“Vettekullahel lezi tesaelune bihi (onunla dilekte bulunduğunuz Allah’tan korkun)” yani birbirinizden isterken demektir, mesela: Senden Allah için istiyorum, der. Aslı tetesaelune’dır, ikinci te sin’e idgam edilmiştir. Asım, Hamze ve Kisai te’yi atarak okumuşlardır. **“Velerhame (akrabalıktan)”** bu da car ve mecrurun mahalline atfen mansuptur, mesela merertü bizeydin ve amren gibi. Ya da Allah lafzına matuftur ki ittekullahe velerhame (Allah’tan korkun, sıla-i rahimden de korkun, onu koparmayın) demektir. Hamze bihi mecrur zamirine atfen cer ile okumuştur ki zayıftır, çünkü o, kelimenin bir parçası gibidir. Mahzuf müptedanın haberi olarak merfu da okunmuştur ki takdiri: Velerhamu kezalike olur yani korkulanlardan ve onunla istenenlerden biri de akrabalıktır demektir. Allah Teala buna dikkat çekmiştir, çünkü erhamı kendi ismine bitştirmiştir. Bundan maksat da onun kendi yanında önemli bir yeri olduğunu vurgulamaktır. Efendimiz aleyhissalat vesellem şöyle demiştir: Akrabalık Arş’e asılıdır: Bilin ki benimle temas kuran Allah da temas kurar, beni koparanı Allah da koparır, der. **“Şüphesiz Allah üzerinizde tam bir gözeticidir”** muhafız ve haberdardır.

2- “Ve atül yetama emvalehüm (yetimlere mallarını verin)” yani buluşa erdikleri zaman demektir. Yetama yetim’in çoğuludur, o da babası ölemdir. Bu da tek kalmak manasınadır, eddürretül yetime tabiri de bundan gelir ki eşsiz inci demektir. Onlara bu durumda yetimler denilmesi ya onun da faris ve sahip gibi isim yerine kullanılmasındandır ki yetaim üzere çoğul yapılmış, sonra da kalp edilip yetama denilmiştir ya da o yetma’nın çoğuludur, esra gibi. Çünkü bu da afetlerle ilgili lafızlardandır. Sonra da yetma yetama şeklinde çoğul yapılmıştır, mesela esra ve üsara (esirler) gibi. Türev her ne kadar küçükleri ve büyükleri de içine alırsa da ancak örf onu buluşa ermemişle tahsis etmiştir. Ayette böyle gelmesi ya aslı üzere buluşa erdiği içindir ya da mecazen yakın geçmişte küçük sınıfına dahil oldukları içindir. Bu da onlardan aklı erdiklerini hissedince hemen buluşa erer ermez henüz o ismi kaybetmeden haklarını vermeye teşvik içindir. Bunun içindir ki küçükken onların denenmeleri emredilmiştir. Ya da buluşa ermeden ki hüküm kayıtlıdır, sanki: Buluşa erince mallarını verin demiştir. Birinciye şu olay desteklemektedir: Gatafan kabilesinden bir adamın yanında yetim yeğenine ait çok mal vardı. Buluşa erince istedi, o da vermedi. Ayet de bunun üzerine indi. Amcası bunu duyunca: Allah’a ve Resul’üne itaat ettik, büyük günahattan Allah’a sığınırız, dedi. **“Temi zi murdara değişmeyin”** yani kendi helal mallarınızı onların haram

mallarıyla değişmeyin demektir. Ya da iyi durumu kötü durumla değiştirmeyin demektir, bu da mallarını muhafaza etmek olan iyi durumu onları kendi malına katmaktan ibaret olan kötü durumla değiştirmektir. Şöyle de denilmiştir: Onların mallarından yükseğini alıp da onun yerine adisini vermeyin. Bu da değiştirmedir, değişme değildir. **“Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin”** yani birlikte harcamayın, onları eşit saymayın. Çünkü bu helaldir, o ise haramdır. Bu da bakım ücretini fazlasıyla almaktır, çünkü Allah Teala: “Onu usulü dairesinde yesin” (Nisa: 6) demiştir. **“İnnehu (şüphesiz o)”** zamir yemeye racidir, **“huben kebîra”** büyük günahıdır. Mastar olarak havben okunmuştur ki habe havben olarak çekimi yapılır haben de okunmuştur ki kale kavlen ve kalen gibidir.

وَأِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ
لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَشَىٰ وَثَلْتٌ وَرَبَاعٌ فَلَنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ أَوْ
مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ آخِزٌ أَلَّا تَعُولُوا ٣

3 – Eğer yetimler (yetim kızlar) hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız, sizin için helal olan kadınlardan ikişer, üçer ve dörder olmak üzere nikah edin. Eğer yine adalet yapamayacağınızdan korkarsanız bir kadın yahut sağ ellerinizin sahip olduğu carlye ile (yetinin). Bu, sapmamanıza daha yakındır.

3- “Vein hiftüm ella tuksitu filyetama fenkihi ma tabe leküm (eğer yetimler hakkında adaleti yerine getiremeyeceğinizden korkarsanız sizin için helal olan kadınlardan nikah edin)”. Yani yetim kadınlarla evlendiğiniz takdirde adalet edemeyeceğinizden korkarsanız, sizin için helal olan diğerleriyle evlenin. Çünkü adam zengin ve güzel bir yetim kız bulurdu, başkalarına kaptırmamak için onunla evlenirdi. Böylece yanında birçok kadın toplanırdı. Haklarını da yerine getiremezdi. Yahut yetimlerin haklarını eda edememekten korkar da onu günah sayarsanız, kadınlar arasında adalet edememekten de korkun ve haklarını yerine getireceğiniz kadar kadın alın. Çünkü günahattan sakınan kimse bütün günahlardan sakınmalıdır. Rivayete göre Allah Teala yetimlerin durumunu sıkı tutunca onlara velilik etmekten kaçındılar, fakat çok kadın alıp haklarını zayi etmekte bir mahzur görmediler. Ayet bunun üzerine indi. Şöyle de denilmiştir: Yetimlere

veli olmaktan sakınırlardı da zinadan sakınmazlardı, onlara: Eğer yetimler hakkında adalet edememekten korkuyorsanız, zinadan da korkun, size helal olan kadınları nikahlayın, denildi. “Ma” kullanılması ya sıfatlarını ön plana çıkarmaktadır ya da onları akılları eksik olduğu için akılsızlar yerine koymaktadır. Bir benzeri de: “Ev ma meleket eymanüküm” (Nisa: 3) ayetidir. Te’nin fethi ile “la” da zait olarak “taksi-tu” da okunmuştur, yani haksızlık etmekten korkarsanız demek olur.

“**Mesna ve sülase ve rubâ**” bunlar mükerrer sayılardan maduldur, onlar da sinteyn sinteyn, selasen selasen ve erbaan erbaan demektir. Bunlar adl ve sıfattan dolayı gayri munsariftir. Çünkü bunlar aslında değilse de sıfat olarak kurulmuşlardır. Şöyle de denilmiştir: Bunlarda iki açıdan adl (kökten sapma) vardır, çünkü bunlar siyga ve tekrar bakımından maduldurlar. Tabe’nin failinden hâl olarak mansupturlar, manası da her evlenmek isteyeneye bu sayılardan müttetik veya farklı olarak istediklerini nikahlamaya izin vermektir. Mesela: Şu para kesesini ikişer ve üçer dirhem bölüşün gibi. Eğer tek bir rakam söylersen mana dağıtma değil de bu sayıları toplamaya cevaz vermek olur. Eğer ve yerine “ev” zikredilse idi sayıdaki farklılık esnekliği gitmiş olurdu. “Eğer adalet yapamayacağınızdan korkarsanız” bu sayılar arasında “fevahideten (bir kadınla yetinin)” bir tane seçin yahut nikahlayın, toplamaya çalışmayın. Mahzuf fiilin faili yahut mahzuf müptedanın haberi olmak üzere merfu olarak (fevahidetün) şeklinde de okunmuştur ki takdiri: Yekfiküm vahidetün yahut elmaknau vahidetün demektir. “Yahut sağ ellerinizin sahip olduğu cariyelerle yetinin” bir hür kadınla birçok cariyeyi eşit sayması cariyelerin masraflarının az ve gece nöbeti mecburiyeti olmamasındandır. “Zalike (bu)” az kadın almak yahut biri tercih etmek veyahut cariyeye tutmak “edna enla teulu (sapmamanıza daha yakındır)” . Meyletmemenize daha yakındır demektir. Âlel mizanu deyiminden gelir ki terazi dengesini kaybetmektir. Âlel hakimü de hakim haktan saptı demektir. Mirasta hisselerin avli de belirli paylardan sapmasıdır. Ailenin kalabalık olmasıyla da tefsir edilmiştir ki âler recülü iyalehu yeuluhum deyiminden gelir, aileyi geçindirmektedir. Ailenin kalabalığını masrafın çokluğu ile ifade etmesi kinaye yolludur. “Enla tüiylu” okunuşu da bunu destekler ki eâler recülü bir adamın ailesi kalabalık olmaktır. Belki de aileden eşler murat edilmiştir. Eğer evlatlar murat edilirse, cariyenin hür kadına nispetle daha az doğum yapma ihtimalindendir. Çünkü onda doğum kontrolü daha serbesttir. Mesela hür kadınlardan dört yerine bir almak gibi (o zaman çocuk daha az olur).

وَاتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ

نَحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ④
وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ
فِيهَا وَانْكُسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ⑤

4 – Kadınlara mehirlerini yürekten isteyerek verin. Eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışarlarsa, onu da afiyetle içinize sinerek yiyein.

5 – Allah'ın, ayakta durmanıza vesile kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermeyin. Bunlardan onlara yedirin, onları giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.

4- “Ve atün nisae sadukatihinne (kadınlara mehirlerini verin)” sad'ın fethi ve dal'ın sükunu ile hafifçe sadkatihinne ve sad'ın zammı ve dal'ın sükunu ile de okunmuştur ki ğurfe fibi sudka'nın çoğulu olur. Tekil olarak da ikisinin zammı ile de okunmuştur. Bu da sudka'nın sakil şeklidir, mesela zulmet ve zulumet gibi. “Nihleten” yürekten isteyerek vermektir. Nahalehu keza nihleten ve nuhlen denir ki karşılık istemeden gönül rızası ile vermektir. Kim de onu farz olarak veya benzer şekilde tefsir ederse, lafza değil de ayetin manasına bakmış olur. Mastar olarak mansuptur, çünkü o da iytâ (vermek) manasınadır ya da cemi vav'ından veyahut sadukat'tan hâldir yani onlara mehirlerini rahatlıkla verin demektir. Şöyle de denilmiştir: Allah'tan bir bağış ve lütuf olarak verin. O zaman sadukat'tan hâl olur. Nihleten diyaneten manasınadır da denilmiştir, intahale fûlanün keza denir ki bir dini seçmektir. O zaman ya mefulunleh olur ya da sadukat'tan hâl olur yani Allah'ın dini ve şeriatı olarak verin demektir. Hitap da kocalara dır. Velileredir de denilmiştir. Çünkü onlar velisi oldukları kadınların mehirlerini kendileri alırlardı. “Eğer ondan birazını gönül hoşluğu ile size bağışarlarsa” buradaki minhü zamiri manaya bakarak sadak'a gider ya da ism-i işaret yerine konulmuş olur, mesela şair Rube'nin şu sözü gibi:

Sanki o çizgiler deride benekler gibi parlamaktadır.

Çünkü şaire bunu sordular, o da: Ben ona işaret eder gibi söylelim, dedi. Zamirin iytâ'ya raci olduğu da söylenmiştir. Nefsen ise tem-

yiz olarak cinsi beyan etmek içindir. Bunun içindir ki tekil olmuştur. Mana da şöyledir: Eğer size mehirden bir şeyleri gönül hoşluğu ile verirlerse. Burada gönül hoşluğunun esas kabul edilmesi mübalağa içindir. An edatıyla geçişli kılınması da onda geri çekilmek ve vazgeçmek manası olduğundandır. Minhü demesi de kadınları daha az bağışlamaya yönlendirmek içindir. **“Onu afiyetle içinize sinerek yiyin”** onu alın ve rahatlıkla harcayın demektir. Heni’ ve meri’ iki sıfattır henüet taamu ve merue’den gelir ki yemek boğazdan rahatlıkla geçmektir. Masterlarının yerine geçirilmişlerdir yahut onlarla master nitelenmiştir veyahut zamirden hâl kılınmışlardır. Şöyle de denilmiştir: Heni’ insanın lezzetli bulduğu yiyecektir, meri’ de vücuda yarayan yemektir. Rivayete göre bazı kimseler eşlerine verdikleri şeylerden bir kısmını geri almaktan çekinirlerdi. Ayet bunun üzerine indi.

5- **“Mallarınızı beyinsizlere vermeyin”** velileri rüştüne ermeyene zayi eder diye malı vermekten men ediyor: Malı velilere nispet etmesi, onların tasarrufunda ve yetkileri altında olmasındandır. Bu, geçen ve gelecek ayetlere uygundur. Şöyle de denilmiştir: Bu Allah’ın verdiği malı karısına ve evladına verip de sonra da ellerine bakmamak için konulan bir yasaktır. Onlara beyinsiz demesi akıllarını hafife aldığı ve onları kendilerine hakim kılmayı beğenmediği içindir ve **“Allah’ın, ayakta durmanıza vesile kıldığı”** ifadesine de gayet uygundur yani sizi ayakta tutan ve geçiminizi temin eden malları demektir. Birinciye göre şöyle yorumlanır ki bunlar Allah’ın, sahiplerini ayakta tutmaya vesile kıldığı mallar cümlesindendir. Ayakta tutmaya sebep olana ayakta tutan denilmesi mübalağa içindir. Bu kelime kıyamen şeklinde de okunmuştur ki kıyamen manasınadır, ıvez’in iyaz manasına olduğu gibi. “Kıyamen” de okunmuştur, o da ayakta tutan demektir. **“Bunlardan onlara yedirin ve giydirin”** rızıklarını ve giyimlerini bunlardan temin edin yani ticaret yapın ve gelirinden de ihtiyaçlarınızı görün demektir. **“Onlara güzel söz söyleyin”**. Gönüllerini hoş edecek ümit verici vaatlerde bulunun. Burada geçen maruf şeriatin tanıdığı yahut aklın güzel gördüğü şeydir. Münker de bu ikiden birinin çirkin olduğu için beğenmediği şeydir.

وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ
 أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا
 فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ
 إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَلْيَسْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾
 لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ
 نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرُ
 نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿٧﴾

6 – Yetimleri deneyin. Nikah çağına yetiştikleri zaman; eğer onlardan rüştüne erdiklerini sezerseniz, mallarını onlara verin. Onları israf ederek ve büyürler de (elimizden alırlar) diye tez elden yemeyin. Kim zengin ise yemekten çekinsin. Kim de fakir ise örfe göre yesin. Onlara mallarını verdiğiniz zaman onlara şahit tutun. Hesap görücü olarak Allah yeter.

7 – Erkekler için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından bir hisse vardır. Kadınlar için de ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından az olsun çok olsun farz kılınmış bir hisse vardır.

6- “Yetimleri deneyin” onları buluşa ermeden önce sınavın; dinleri, malı koruma ve iyi idare etme konusunda sınavın demektir. Bu da alışverişle ilgili ufak tefek şeylerde onlara yetki vermekle olur. Ebu Hanife’ye göre ona tasarruf edeceği bir miktar mal verilir. “Nikah çağına yetiştikleri zaman” buluş anına vardıkları zaman mesela düş aznak ve bize göre on beş yaşını tamamlamak gibi. Çünkü aleyhisselam Efendimiz: Çocuk on beş yaşını doldurduğu zaman sorumlu olur ve ona had uygulanır, demiştir. Ebu Hanife’ye göre de on sekiz yaşıdır. Nikah çağına yetişmesi buluşa ermekten kinayedir, o sırada evlenmeye uygun hale gelir. “Eğer onlardan rüştüne erdiklerini sezerseniz” eğer ilgünlaştıklarını görürseniz demektir. Anestüm, ehastüm şeklinde de okunmuştur ki ahsestüm manasıdır. “Mallarını onlara verin” buluşa erdikten sonra geciktirmeden. Ayetin nazmında şart edatı olan “in”

“iza”nın cevabıdır, çünkü onda şart manası vardır. Cümle de denemenin sonunu göstermektir. Sanki şöyle demiştir: Yetimleri buluş anlarına ve mallarının kendilerine teslimi hak etme çağlarına kadar deneyin; onlardan rüştüne erdiklerini sezme şartı ile. Bu da rüştlerini ispat etmedikçe onlara verilmeyeceğine delildir. Ebu Hanife şöyle demiştir: Buluşdan sonra yedi yıl daha geçerse malları onlara verilir demiştir. Çünkü o, kişide değişimin olduğu çağlardır. Çocuk ondan sonra iyiyi kötüyü ayırır, ibadetle emredilir, rüştünü ispatlamasa da malı ona teslim edilir.

“Onları israf ederek ve büyüler de ellerinizden alırlar diye tez elden yemeyin”. İsfraf ederek ve büyümelerini göz önünde tutarak demektir yahut israfınızdan ve büyümelerini göz önüne almanızdan dolayı demektir. **“Kim zengin ise çekinsin”** o malları yemekten **“kim de fakir ise örfe göre yesin”** ihtiyacı ve ücreti kadar. Burada geçen iffet lafzı ve örfe göre yemek velinin çocuğun malında hakkı olduğunu akla getirir. Aleyhissalat vesselam Efendimiz: Kucağımda bir yetim var, onun malından yiyebilir miyim, diyen birine: Örfe göre, malsınmadan (sahiplenmeden) ve onun malını harcayarak kendi malını korumak niyetinde olmadan, demiştir. **“Onları yemeyin”** dedikten sonra böyle taksim etmesi, velileri yetimlerin mallarını alıp kendi nefislerine harcamaktan men etmek içindir. **“Onlara mallarını verdiğiniz zaman onlara şahit tutun”** malları ellerine aldıkları zaman demektir. Çünkü töhmeti kaldırır, husumeti önler ve tazmini vacip kılar. İfadenin zahiri şunu göstermektedir ki kayyim kanıt getirmediği iddiası kabul olunmaz. Bize göre tercih edilen budur, Maliki mezhebi de böyledir. Ebu Hanife ise buna muhalefet eder. **“Hesap görücü olarak Allah yeter”** hasiben muhasiben demektir. Öyle ise size emrettiği şeye muhalefet etmeyin ve size çizdiği sınırı aşmayın.

7- “Erkekler için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından bir hisse vardır. Kadınlar için de ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından bir hisse vardır”. Akrabalıkla birbirlerine mirasçı olacaklarını murat ediyor. **“Mimma kalle minhü ev kesür (az olsun çok olsun)”** bu da harfî cerin iadesiyle mimma tereke’den hâldir. **“Nasiben mefruda (farz kılınmış bir hisse vardır)”** bu da tekit edici mastar olarak mansuptur, tıpkı **“feridaten minallah”** (Nisa: 11, Tevbe: 60) kavli gibi. Ya da hâldir, mana sebete lehüm mefrudan nasübün demektir ya da ihtisas üzere mansuptur, a’ni nasiben maktuan vaciben lehüm demektir. Bunda şuna delil vardır ki mirasçı hissesinden vazgeçse hakkı düşmez. Rivayete göre Evs bin Samit el – Ensari vefat etti, geriye zevcesi Ümmü Kuhha ile üç kızını bıraktı. Amca oğulları Süveyd ile Urfuta yahut Katade ile Urfuce cahiliye geleneğine göre mirasına el koydular; çünkü

onlar kadınlara ve çocuklara miras vermez ve: Mirası ancak savaşan ve aileyi koruyan alır, derlerdi. Ümmü Kuhha, Fudayh mescidinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, durumu ona şikayet etti. O da: Dön, bakayım Allah ne gösterecek, dedi. Ayet bunun üzerine indi. O ikisine, Evs'in malından bir şey ayırmayın, Allah kadınlara hisse verdi, dedi. Ayet açıklayınca kadar kendisi açıklamadı. Bunun üzerine "yusuikümullah" (Nisa: 11) ayeti indi. Ümmü Kuhha'ya sekizde bir, kızlara üçte iki, kalanını da iki amcaoğluna verdi. Bu da açıklamanın hitap vaktinden sonraya kalmasının caiz olduğunu gösterir.

وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقَرْبَىٰ

وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا

مَعْرُوفًا ۝۸ وَلِيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّتَهُ

ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

۝۹ إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ

فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ۝۱۰

8 – Miras taksiminde hısımlar, yetimler ve yoksullar hazır bulundukları zaman onları da rızıklandırın. Onlara güzel söz söyleyin.

9 – Arkalarında onlara karşı korktukları küçük ve zayıf çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri nice olur diye) korkacak olanlar korksunlar. Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.

10 – Şüphesiz yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak karınlarında bir ateş yerler (tıkarlar). Onlar çılgın ateşe gireceklerdir.

8- "Miras taksiminde hısımlar hazır bulunursa" mirasçı olmayanlardan "yetimler ve yoksullar hazır (bulunurlarsa) onları da rızıklandırın". Gönüllerini almak ve onlara sadaka olmak için taksim edilen maldan bir şeyler verin. Bu da buluşa ermiş mirasçılar için mendup bir emirdir. Vacip olduğu da söylenmiştir. Sonra neshinde ihtilaf edilmiştir. Minhü'deki zamir terekeye yahut taksimin delalet ettiği şeye gitmektedir. "Onlara güzel bir söz söyleyin" bu da onlara dua etmek ve verdiklerini az görmektir, başlarına kakmamaktır.

9- "Vel yahşellezine lev tereku (arkalarında onlara karşı korktukları küçük ve zayıf çocuklar bırakanlar korksunlar)" bu da velilere

yetimler konusunda Allah Teala'dan korkmaları için emirdir, vefatlarından sonra zayıf zürriyetlerine yapılmasını istedikleri şeyi onlara yapsınlar. Ya da hastanın yanında vasiyete şahit olanlara Rablerinden korkmaları için emirdir. Ya da hastanın evlatları için korkup onlara kendi çocukları gibi şefkat göstermeleri ve malları onlardan uzaklaştırarak onlara zarar vermemeleri için emirdir. Yahut mirasçılara taksimde hazır bulunan akraba, yetim ve yoksullara şefkat göstermeleri ve kendi evlatları bu şekilde arkada kalsalardı ne yapacaklarını gözlerinin önüne getirmeleri için emirdir. Ya da vasiyet edenlere mirasçılara iyi bakmalarını ve vasiyette israf etmemelerini tavsiye eden emirdir. "Lev" etrafı ile beraber "ellezine"ye sıla kılınmıştır, mana da şöyledir: Hâl ve durumları böyle olanlar korksunlar ki onlar geride zayıf ve zayıyından korktukları zürriyetler bıraksalar ne yaparlardı! Emrin buna bağlanması maksadın bu ve illetin de bu olduğuna işaret etmek içindir. Aynı zamanda başkalarının çocuklarına da merhamet edip onları kendi evlatları gibi saymalarına işaret vardır. Ayrıca kendi evladına yapılmasını istemediği şeyi bunlar için isteyene de tehdit vardır. **"Allah'tan korksunlar ve doğru söz söylesinler"**. Onlara korkmalarını emrettikten sonra korkunun son kertesini olan takvayı da emretmesi başa ve sona riayet etmek içindir. Zira ikincisi olmadan birincisi fayda vermez. Sonra onlara kendi evlatlarına nasıl şefkat gösterip güzel edeple diyecekleri şeyi yetimlere de demelerini emretti. Ya da hastaya onu vasiyette israftan ve mirasçıları zayıf etmekten çevirecek söz söylemesini emretti. Ona tövbeyi ve kelime-i şehadeti hatırlattı. Ya da taksim sırasında hazır bulunanlara kibarca özür dilemeyi ve iyi bir vatta bulunmayı emretti ya da vasiyette üçte bir miktarını geçmeyecek ve mirasçıları rahatsız etmeyecek şekilde konuşmalarını emretti.

10- "Şüphesiz yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler" zalim olarak ve haksızca yiyenler **"ancak karınlarına tıkarlar"** karınlarının dolusunca demektir. **"Bir ateş"** ateşe sürükleyecek ve ona götürecek şey demektir. Ebu Bürde radiyallahu anh'ten rivayete göre sallallahu aleyhi ve sellem: Allah kabirlerinden öyle kimseler kaldırır ki ağızlarından ateş saçılır, dedi. Bunlar kimlerdir, dediler? O da: Allah Teala'nın **"şüphesiz yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler karınlarına bir ateş tıkarlar"** dediğini görmediniz mi, dedi? **"Onlar çılgın ateşe gireceklerdir"** Bir ateşe hem de nasıl bir ateşe gireceklerdir! İbn Amir, İbn Ayyaş da Asım'dan naklen ye'nin zammı ile şeddesiz olarak okumuşlardır. Şedde ile de okunmuştur, saliyen nara denilir ki ateşin sıcaklığını hissetmektir. Salıytuğu da kebap etmektir. Asleytuğu ve salleytuğu da ateşe atmaktır. Saîr fail vezninde meful manasıdır. Saartün nara da ateşi harlandırmaktır.

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي

أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ
اِثْنَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ
وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ
وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ
كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا
أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ
نَفْعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ١١

11 - Allah size çocuklarınız hakkında tavsiye ediyor: Bir erkek için iki dişi hissesi vardır. Eğer mirasçılar ikiden fazla kadın olurlarsa, murisin bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer bir dişi olursa, yarısı onundur. Ebeveyninden her birisi için altıda bir vardır; eğer murisin çocuğu varsa. Eğer çocuğu yoksa ve ona ebeveyni mirasçı oluyorsa, anası için üçte bir vardır. Eğer ölenin kardeşleri varsa, anası için altıda bir vardır. Bu da ettiği vasiyetten veya borçtan sonradır. Babalarınızın ve oğullarınızın sizin için hangisinin daha yararlı olacağını bilemezsiniz. Bu Allah'tan bir farz olarak (tespit edilmiştir). Şüphesiz Allah hakkıyla bilici ve hikmet sahibidir.

11- "Allah size tavsiye ediyor" emrediyor ve görev veriyor "çocuklarınız hakkında" onların mirasları hakkında demektir. Bu da özetir, açıklaması da şöyledir: "Bir erkek için iki dişi hissesi vardır" yani her erkek iki dişiye karşılık sayılmıştır, bu da iki sınıf birleştiği zaman hissesi katlanır demektir. Erkeğin hissesinin belirtilmesi, maksat onun üstünlüğünün anlatılması olmasındandır ve hissesinin katlanması da onun üstünlüğü için kafidir. Kadınlar da tamamen mahrum edilemedikleri için bu açıdan ortak olurlar. Mana da lizzekerı minhüm demektir, bilindiği için minhüm kaydı atılmıştır. "Fein künne nisa-en (eğer mirasçılar kadınlar olurlarsa)" yani çocuklar sırf kadın olur da beraberlerinde erkek olmazsa demektir. Zamirin müennes olması

haberin müennes (nisa) olmasındandır ya da evladın mevludat manasına gelmesindendir. **“Fevkas neteyni (iki kadının üstünde)”** bu da ikinci haberdır ya da nisa'nın sıfatıdır yani ikiden fazla kadınlar olursa demektir. **“Murisin bıraktığının üçte ikisi onlarındır”** sizden ölenin bıraktığının demektir, bu da manadan anlaşılmaktadır. **“Vein kânet vahideten (eğer bir dişi olursa yarısı onundur)”** yani çocuk bir kız olursa demektir. Nafi kâne tamme olarak vahidetün şeklinde merfu okumuştur. İki dişide ihtilaf edilmiştir; İbn Abbas radiyallahu anhu-ma: Onların hükmü de tek dişinin hükmü gibidir demiştir. Çünkü Allah Teala ondan yukarısına üçte ikisini vermiştir. Diğerleri de: Onların hükmü de yukarısının hükmü gibidir, demişlerdir. Çünkü Allah Teala bir erkek için yanında dişi olduğu takdirde iki dişi hissesi olduğunu bildirmiştir ki o da üçte ikidir. Bu da onların farz hisselerinin üçte iki olmasını gerekli kılar. Sonra bu durum sayı arttıkça hissenin de artacağını akla getirdiği için bunu, eğer iki kadının üzerinde olursa, diyerek reddetti. Bunu da şu destekler ki tek kız çocuğu erkek kardeşiyle birlikte üçte biri hak ederse, kendi gibi bir kız kardeşiyle haydi haydi hak eder. Bir de iki kız çocuğu iki kız kardeşten akraba olarak daha yakındırlar. Onlara da “onlar için terekenin üçte ikisi vardır” kavli ile üçte iki hisse verilmiştir.

“Ve liebeveyhi” ölünün ebeveyni için demektir **“liküllü vahidin min-hüma (onlardan birisi için vardır)”** amil tekrar edilerek ebeveynden bedeldir. Bunun faydası da her birinin altında biri hak ettiğini açıklamak ve tekit için de icmalden sonra tafsil etmektir. **“Altıda bir vardır, eğer onun varsa”** yani ölünün demektir, **“çocuğu”** erkek olsun kız olsun. Ancak şu var ki baba dişi ile beraber altıda biri farz olarak, kalanı da farz sahipleriyle beraber asabe olarak alır. **“Eğer çocuğu yoksa ve ona ebeveyni mirasçı oluyorsa”** yalnız onlar mirasçı oluyorsa **“Anası için üçte biri vardır”** terekenin. Babanın hissesini zikretmemesi şundandır; çünkü mirasçıların yalnız ebeveyn olduğu farz edilip de ananın hissesi de belirtilince kalanın babaya ait olduğu anlaşılmıştır. Sanki: Kalan da üçte birler şeklinde o ikisindir demiş gibidir. Buna göre nerede o ikisinin yanında eşlerden biri olursa, farzdan kalanın üçte biri onun olur. Nitekim cumhur da böyle demiştir, malın üçte birisi değil, nitekim İbn Abbas da öyle demiştir. Zira bu, hissesinin durum ve akrabalık bakımından kendine eşit olan erkekten daha fazla olmasına götürür. Bu da şeriat koyucusunun demek istemediği bir şeydir. **“Eğer ölenin kardeşleri varsa, anası için altıda bir vardır”**. Bu genel ifade erkek kardeşlerin onu üçte birden altıda bire düşüreceklerini gösterir. Baba ile beraber miras alamasalar da böyledir. İbn Abbas radiyallahu anhuma'dan: On-

lar anneden önledikleri altıda biri de alırlar dediği rivayet edilmiştir. Cumhur ise üçte bire itibar etmeden sayıya itibar etmişlerdir; erkek veya kız kardeşlerden olmasına itibar etmemişlerdir. İbn Abbas radi-yallahu anhuma da ayetin zahirini dikkate alarak üçten aşığı da kız kardeşler de ananın hissesini düşürmez demiştir. Hamze ile Kisai ümmün hemzesini kendinden önceki kesreye tabi kılarak feliimmihi okumuşlardır. **“Min badi vasiyetin (bu da ettiği vasiyetten veyahut borçtan sonradır)”**. Bu da geçen bütün miras taksimine racidir. Yani bu hisseler mirasçılara vasiyetten veya borçtan sonra ödenir demektir.

Vav değil de seçimi ifade eden “ev”i getirmesi, bu ikisinin vücutta eşit olup birlikte ve ayrı olarak taksimden önce olduklarını göstermek içindir. Vasiyetin de hükümde daha sonra olduğu halde öne alınması onun mirasa benzediği halde mirasçılara zor gelmesinden ve hepsinin ona davet edilmesinden, borcun ise nadir olmasındandır. İbn Kesir, İbn Amir ve Ebu Bekir sad’ın fethi ile (yusa biha) okumuşlardır.

“Babalarınızın ve oğullarınızın sizin için hangisinin daha yararlı olacağını bilemezsiniz”. Yani usul ve furularınızdan size mirasçı olanlardan dünyanızda ve ahirette size kimin daha yararlı olacağını bilemezsiniz. Binaenaleyh Allah’ın size tavsiye ettiğini arayın, bazılarını üstün kılıp bazılarını mahrum etmeye kalkışmayın. Rivayete göre ebeveynen birinin cennetteki derecesi daha yüksek olursa, ötekisinin de ona yükseltilmesini ister, o da onun şefaatiyle yükselir. Ya da miras bırakanlardan veyahut onlardan vasiyet edip de vasiyetini yerine getirmekle sizi sevaba nail edenden yahut vasiyet etmeyip de size daha çok mal bırakandan kimin sizin için daha yararlı olacağını bilemezsiniz. Bu da itiraz cümlesidir, taksim durumunu veya vasiyetin infazını tekit etmektedir. **“Feridaten minallah (bu Allah’tan bir farz olarak tespit edilmiştir)”** tekit eden mastardır ya da yusiküm’ü tekit eden mastardır, çünkü ye’mürüküm ve yefridu aleyküm manasındadır. **“Şüphesiz Allah hakkıyla bilicidir”** çıkarları ve rütbeleri, **“hikmet sahibidir”** kaza ve kaderinde.

وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ
لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا
تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِيَنَّ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ
الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ

كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمْنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ
 وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ
 يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ
 وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ
 فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى
 بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ
 عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

12 - Zevcelerinizin terk ettiğinin yarısı sizindir; eğer onların çocuğu yoksa. Eğer onların çocuğu olursa, onların bıraktıklarının dörtte biri sizindir; ettikleri vasiyetten yahut borçtan sonra. Sizin bıraktıklarınızın da dörtte biri onlarındır; eğer sizin çocuğunuz yoksa. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Bu da ettiğiniz vasiyetten veyahut borçtan sonra. Eğer bir adama kelale olarak mirasçı olunursa yahut bir kadın olur da onun erkek veya kız kardeşi olursa, bunlardan her biri için altıda bir vardır. Eğer bundan çok olurlarsa, onlar üçte birde ortaklırlar; bu da edilen vasiyetten veyahut borçtan sonradır. Kimseye zarar vermeden. Bu Allah'tan bir vasiyet olarak böyledir. Allah hakkıyla bilendir, çok yumuşaktır.

12- "Zevcelerinizin terk ettiğinin yarısı sizindir; eğer onların çocuğu yoksa. Eğer onların çocuğu olursa, onların bıraktıklarının dörtte biri sizindir" yani kendi batnından yahut oğullarının sulbünden yahut oğullarının oğullarının sulbünden demektir, ne kadar giderse gitsin, ister erkek veyahut ister dişi olsun, ister sizden ister sizden başkasından olsun. "Ettikleri vasiyetten yahut borçtan sonra. Sizin bıraktıklarınızın da dörtte biri onlarındır, eğer sizin çocuğunuz yoksa. Eğer çocuğunuz varsa, bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır. Bu da ettiğiniz vasiyetten veyahut borçtan sonra". Bir adama evlilik dolayısıyla kadınının iki katı farz kılınmıştır, tıpkı nesepte olduğu gibi. Her erkek ve kadın cihet ve yakınlıkta eşit olurlarsa her yerde kıyas böyledir. Bundan ancak ümmü veledler, azat eden erkek ve azat eden kadın

müstesnadır. Bunda dörtte birde ve sekizde birde tek ile çok eşittir.

“Vein kâne recülün (eğer bir adama)” yani ölüye **“yuresu (varis olunursa)”** vürise’den gelir ki adamın sıfatıdır **“kelaleten”** bu da **“kâne”**nin haberidir yahut yuresu onun haberidir. Kelale ondaki zamirden hâldir. O da geriye ne evlat ne de baba bırakmayandır. Ya da kelaleten mefulunlehtir. Bundan maksat akrabalığın baba ve evlat tarafından olmamasıdır. Ya da adamın kelale olması da caizdir, yuresu de evrese’den gelir, kelale de ne babası ne de çocuğu olmayan kimsedir. Malum kalıbı ile **“yurisü”** errecül de ölü olarak okunmuştur. Kelalenin de üç manaya ihtimali vardır: Birinciye göre haberdir yahut hâldir. İkinciye göre mefulunlehtir. Üçüncüye göre de mefulun bihtir. O (kelale) aslında mastardır, kelal (yorgunluk) manasıdır. Şair A’şa şöyle demiştir:

Deveme yorgunluğundan ve tırnağının zedelenmesinden acımayacağıma

Yemin ettim, ta Muhammed’e varıncaya kadar.

Bu kelime doğumdan gelmeyen akrabalık için istiare yolu ile kullanılmıştır. Çünkü ona eklenmekle yorgunluk vermiştir. Sonra da murise ve varise zi kelale manasında sıfat olmuştur. Fülânın min karabeti (min ehli karabeti) sözü gibidir. **“Evimreetün”** bu da recül’e matuftur, **“ve lehu (onun vardır)”** yani adamın vardır, erkeği söylemekle kadına gerek kalmamıştır, çünkü atıf onların ortak olduklarını göstermektedir. **“Bir erkek kardeşi yahut bir kız kardeşi”** yani anadan demektir. Übey ile Sa’d bin Malik’in **“velehu ehun ev uhtün minel ümmi”** okuyuşları da bunu gösterir. Şu da gösterir ki surenin sonunda iki kız kardeş için iki üçte bir, erkek kardeşler için de hepsi olduğunu zikretmiştir. Bu da ananın çocuklarına layık olmayan bir durumdur. Burada takdir edilenin de annenin hissesi olduğunu gösterir. Binaenaleyh onun çocuklarına ait olması münasiptir.

“Bunlardan her biri için altıda bir vardır. Eğer bundan çok olurlarsa, onlar üçte birde ortaklırlar”. Bu taksimde erkekle dişiye eşit etmiştir, çünkü sunuş sırf dişilik sebebiyledir. Ayetin mefhumu bunların anne ve nine ile mirasçı olmayacaklarını gösterir, nitekim kız ve kızın kızı ile de mirasçı olmazlar. Bu da icma ile tahsis edilmiştir. **“Bu da edilen vasiyetten veyahut borçtan sonradır. Kimseye zarar vermeden”** yani mirasçılarına üçte birden fazla ile zarar vermeden yahut akrabalıkla değil de vasiyetle ve olmayan borcu ikrar etmekle. Bu da bu kıraata göre yusi’nin failinden; İbn Kesir, İbn Amir ve İbn Ayyaş’ın da Asım kıraaatında meçhul kalıbı ile okunan **“yusa”**nın delalet ettiği şeyden haldir. **“Vasiyyeten minallah (bu Allah’tan bir vasiyet olarak böyle-**

dir)”. Bu da ya tekit eden mastardır ya da gayra mudarrin’den mefulun bih olarak mansuptur. İzafetle “gayra mudarri vasiyetin” okunması da bunu destekler. Yani Allah’tan bir vasiyet olarak zarar verilmemelidir ki o da üçte bir ve daha azıdır ki üzerine çıkarak zarar verilmemelidir. Ya da vasiyette ileri giderek ve yalandan borç ikrar ederek evlatlara zarar vermemelidir. “Allah hakkıyla bilendir” zararı ve başkasını “çok yumuşaktır” ceza vermede acele etmez.

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِيعِ
 اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا
 الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٣﴾
 وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ
 نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

13 – İşte bunlar Allah’ın sınırlarıdır. Kim Allah’a ve Resul’üne itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Orada ebedi kalırlar. Bu da en büyük kurtuluştur.

14 – Kim de Allah’a ve Resul’üne isyan eder ve onun sınırlarını çiğnerse, onu içinde sürekli kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.

13- “İşte bunlar” yetimler, vasiyetler ve miraslar hakkında geçen şeylere işaretler “Allah’ın sınırlarıdır”. Allah’ın şeriatlarıdır, geçilmesi caiz olmayan belli sınırlar gibidir. “Kim Allah’a ve Resul’üne itaat ederse, Allah onu altlarından ırmaklar akan cennetlere girdirir. Orada ebedi kalırlar. Bu da en büyük kurtuluştur.

14- Kim de Allah’a ve Resul’üne isyan eder ve onun sınırlarını çiğnerse, onu içinde sürekli kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır”. Yüdhilhü zamirinin tekil kılınması ve halidine’nin çoğul kılınması lafız ve mana itibarıyla. İbn Amir ile Nafi nun ile “nüdhilhü” okumuşlardır. “Halidine” de mukadder (gelecekte) hâldir, tıpkı merertü birecülün maahu sakrun saiden bihi ğaden (bir adama rastladın, yanında bir şahin vardı, onunla yarın av avlayacaktı) kavlinde olduğu gibi. Haliden de aynen öyledir. İkisi de cennetlerin ve ateşin sıfatı değildir, yoksa zamirin açıkça zikredilmesi gerekirdi. Zira onlar o ikisinin gerçek sıfatları değildir.

وَالَّتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ
 أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ
 حَتَّى يَتَوَفَّيَهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾
 وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَلْزُومُهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا
 فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿١٦﴾
 إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ
 ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
 وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

15 – Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara içinizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, onları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar evlerde tutun.

16 – İçinizden fuhuş yapanlara eziyet edin. Eğer tövbe eder ve hallerini ıslah ederlerse, onlardan vazgeçin. Çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden ve çok merhamet edendir.

17 – Allah katında tövbe ancak bilmeden kötülük edip sonra da çarçabuk tövbe edenler içindir. İşte Allah onların tövbelerini kabul eder. Allah çok iyi bilen ve hikmet sahibidir.

15- “Vellati ye'tinel fahişete (kadınlarınızdan fuhuş yapanlara)” etel fahişete ve caeha ve gâşiyeha ve zehikaha denir ki hepsi yapmak manasıdır. Fahişe zinadır, çünkü çok çirkin ve şeni'dir. “İçinizden dört şahit getirin” onlara iftira atanlardan şahitlik edecek dört erkek getirmesini isteyin. “Eğer şahitlik ederlerse, onları evlerde tutun” evlerde hapsedin, evleri onlara zindan edin. “Onları ölüm alıp götürünceye kadar” ölüm ruhlarını çıkarıncaya ya da ölüm melekleri onları öldürünceye kadar. Şöyle denilmiştir: Cezaları İslam'ın başında böyle idi, sonra had ile neshedildi. Bundan o ikisinin celde (dayak) cezasından sonra evlerde tutulmaları murat edilmiş olabilir; o zaman kadınlar evden çıkmak ve erkeklere görünmek sebebiyle aynı akibete du-

çar olmaktan kurtulmuş olurlar. Had cezasından bahsetmemesi “zina eden kadın ve zina eden erkek...” (Nur: 2) ayetinde zikredilmesinden-
dir. **“Yahut Allah onlara bir yol gösterinceye kadar”** mesela hapisten
kurtaran had veya zinadan önleyen evlenme gibi.

16- **“Vellezani ye’tiyaniha minküm (içinizden fuhuş yapanlara)”** yani zina eden erkeğe ve zina eden kadına demektir. İbn Kesir
nun’u şeddeleyerek ve elifin meddini de temkin ederek (vellezanni)
okumuştur, diğerleri ise temkinsiz ve şeddesiz okumuşlardır. **“Onlara eziyet edin”** azarlayarak ve paylayarak. Şöyle de denilmiştir: Sür-
güne göndererek ve dayak atarak. **“Eğer tövbe eder ve hallerini ıslah ederlerse, onlardan vazgeçin”** eziyeti durdurun yahut göz yumarak ve kapatarak yüzünüzü çevirin. **“Çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok merhamet edendir”**. Bu da yüz çevirme emrinin yahut kınamayı terk etmenin gerekçesidir. Şöyle de denilmiştir: Bu ayet, geçen ayetten önce inmiştir, zina edenlerin cezası eziyet idi, sonra hapis oldu, sonra da celde oldu. Şöyle de denilmiştir: Birincisi kadınların kendi aralarındaki kötü hareketleri hakkındadır, bu da livata yapanlar hakkındadır. Zina eden kadın ve zina eden erkek de zina edenler hakkındadır.

17- **“Tövbe ancak Allah’ın üzerinedir”** yani tövbenin kabulü tövbe eden tövbe ettiği takdirde kabul edeceğine dair va’di gereği Allah’ın üzerine vacip kılınmış gibidir. **“Bilmeden kötülük edenler içindir”** onu beysinsizce yapanlar içindir. Çünkü günahı irtikâp etmek beysinsizlik ve cahilliktir. Bunun içindir ki: Allah’a isyan eden cahildir, cahilliginden dönünceye kadar öyledir, denilmiştir. **“Sonra da çarçabuk tövbe edenler içindir”** yakın zamanda yani ölüm gelmeden önce demektir. Çünkü Allah Teala: **“Nihayet birine ölüm geldiği zaman”** (Nisa: 19) demiştir. Efendimiz de: Şüphesiz Allah kulunun tövbesini kabul eder, can boğaza gelmeden önce, demiştir. Ona, yakın demesi hayat süresinin kısa olmasındandır, çünkü Allah Teala: **“De ki: Dünya zevki azdır”** (Nisa: 77) buyurmuştur. Ya da kalplerine onun sevgisi sızıp da karakter haline gelmeden ve dönmesi zorlaşmadan demektir. **“Min karibin”**deki min edatı cüz ve dilim göstermek içindir, yani yakın bir zaman diliminde demektir ki o da onlara ölüm baskısı gelmeden ya da kötülük onlara süslü hale gelmeden önce demektir. **“İşte Allah onların tövbelerini kabul eder”** daha önce **“tövbe ancak Allah’ın üzerinedir”** (Nisa: 17) ayetiyle kendi üzerine yazdığı ve va’dettiği sözü yerine getireceğine dair yeni bir vaattir. **“Allah çok iyi bilendir”** onların tövbedeki ihlaslarını bilir **“hikmet sahibidir”** hikmet sahibi de tövbe edeni cezalandırmaz.

وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ

يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ
 إِنِّي تُبْتُ الْفَنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ
 أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ
 لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا
 بِبَعْضِ مَا اتَّيَمُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيَّنَةٍ
 وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ
 تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

18 – Yoksa tövbe; ne kötülükleri yapıp da onlardan birine ölüm geldiği zaman: “Şüphesiz ben şimdi tövbe ettim” diyenler ne de kafir olarak ölenler içindir. İşte biz onlar için pek acıklı bir azap hazırladık.

19 – Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir. Apaçık kötü bir hareket yapmadıkça, onlara verdiğiniz mehrin bir kısmını ele geçirmek için onlara engel olmayın. Onlarla iyi geçinin, Eğer onlardan hoşlanmazsanız, olur ki bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah ona birçok hayır koymuş olabilir.

18- “Yoksa tövbe; ne kötülükleri yapıp da onlardan birine ölüm geldiği zaman: “Şüphesiz ben şimdi tövbe ettim” diyenler ne de kafir olarak ölenler içindir” tövbeyi ölüm gelinceye kadar tehir edenle küfür üzerine öleni tövbe etmemede bir tutmuştur; bu da o halde ona önem verilmeyeceğini mübalağa ile bildirmek içindir. Sanki: Bunların tövbesi ile onların tövbe etmemeleri birdir demiş gibidir. Şöyle de denilmiştir: Kötülüğü yapanlardan murat edilen asi müminlerdir; kötülükleri yapanlardan da murat edilenler de münafıklardır. Çünkü küfürleri ile kötü amelleri katlanmıştır. Ölenlerden murat edilenler de kafirlerdir. “A’tedna (işte biz onlar için pek acıklı bir azap hazırladık)” bu da tövbelerinin kabul edilmemesini tekittir, onlar için hazırladığı

azabın da onu aciz bırakamayacağını, istediği zaman azap edeceğini beyandır. İtidat hazırlamaktır, atad'dan gelir ki o da hazırlıktır. Aslının a'dedna olduğu ve birinci dalın te'ye çevrildiği de söylenmiştir.

19- “Ey iman edenler, kadınlara zorla mirasçı olmanız size helal değildir” bir adam öldüğü zaman onun da birinci sınıf bir mirasçısı olursa elbisesini karısının üzerine atar ve: Onu almaya en haklı benim, derdi. Sonra da isterse onunla ilk mehri ile evlenir, isterse onu başkasıyla evlendirir ve mehrini alırdı. İsterse de kocasından miras kalan şeyi fidyе olarak vermesi için onu evlenmekten engellerdi. İşte bunlardan men edildiler. Şöyle denilmiştir: onları miras olarak alıp istemedikleri halde yahut zorla evlenmeniz helal değildir. Hamze ile Kisai bütün geçtiği yerlerde zamme ile kürhen okumuşlardır, ikisi de lügattir. Zamme ile zorluk, feth ile zorlama olduğu da söylenmiştir. **“Vela taduluhünne (onlara verdiğiniz mehrin bir kısmını ele geçirmek için onlara engel olmayın)”** bu da en terisu'ya atıftır, “la” da nefyi tekit içindir yani onları evlenmekten men etmeyin, demektir. Adl'in aslı sıkıştırmaktır, adaletid decacetü denir ki tavuğun yumurtası sıkışıp karnında kalmaktır. Hitabın kocalara olduğu söylenmiştir; onlar hiç ihtiyaçları ve istekleri olmadığı halde miraslarına konmak ve mal karşılığında boşamak için kadınları hapsederlerdi. Şöyle de denilmiştir. **“Kürhen”** lafzında söz bitmiştir, sonra erkek eşlere hitap etmiş ve onları engelleme işinden men etmiştir. **“Apaçık bir kötülük yapmadıkça”** mesela dik başlılık, geçimsizlik ve iffetsizlik gibi. İstisna en genel zarftan (mutlak vakitten)dir ya da mefulun lehtir, takdiri şöyledir: Fidyе vermeleri için onları evlenmekten engellemeyin, ancak çirkin bir şey yaptıkları vakit hariç, ya da hiçbir sebeple engel olmayın ancak çirkin bir şey yapmaları hariç. İbn Kesir ile Ebu Bekir burada, Ahzap'ta ve Talak'ta yenin fethi ile (mübeyyenetin), kalanlar ise kesri ile okumuşlardır. **“Onlarla iyi geçinin”** insaflı davranmak ve güzel söz söylemekle. **“Eğer onlardan hoşlanmazsanız, olur ki bir şeyden hoşlanmazsınız da Allah ona birçok hayır koymuş olur”**. Yani hoşlanmadığınız için onlardan ayrılmayın, çünkü bazen nefis dinen daha yararlı ve daha hayırlı olandan hoşlanmaz, bunun tersini sever. Bakışınız din için en iyi olana ve hayrı daha çok olana olmalıdır. **“Asâ”** fiili aslında cezanın illetidir, onun yerine geçirilmiştir. Mana da şöyledir: Eğer onlardan hoşlanmazsanız sabredin, olur ki hoşlanmadığınız şey sizin için daha hayırlı olur.

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ
 إِحْدَيْهِنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ
 بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ
 أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا
 غَلِظًا ﴿٢١﴾ وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ
 النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا
 وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾

20 – Eğer bir zevceyi bırakıp yerine bir başka zevce almak ister ve onlardan birine bir kantar (mehir) vermiş olursanız, onlardan hiçbir şeyi almayın. Onu iftira ederek ve açık bir günah işleyerek mi alacaksınız?

21 – Onu nasıl alırsınız ki birbirinize katılmışsınız ve onlar sizden ağır bir söz almışlardır.

22 – Babalarınızın nikahladıklarını nikahlamayın; ancak geçen er hariç. Çünkü o, çirkın bir hareket, hışım sebebi ve kötü bir yoldur.

20- “Eğer bir zevceyi bırakıp yerine bir başka zevce almak isterse-
 niz” birini boşayıp diğerini almak isterseniz “ve ateytüm ihdahünne
 onlardan birine vermiş olursanız)” yani eşlerden birine demektir.
 amiri cemi yapması eş cinsini murat ettiği içindir. “Bir kantar” çok
 ıl demektir. “Ondan hiçbir şey almayın” yani kantardan demektir.
 Onu iftira ederek ve apaçık bir günah işleyerek mi alacaksınız?”
 iftihar inkar ve azarlama içindir yani iftira ederek ve günah işleye-
 ek mi alacaksınız demektir? Buhtanen ve ismen’in illet (mefulunleh)
 larak mansup olma ihtimali vardır, mesela kaattü anilharbi cübü-
 en (korktuğum için savaşa katılmadım) gibi. Çünkü almak iftirala-
 ve günah işlemeleri yüzündendir. Şöyle denilmiştir: Adam yeni bir
 ; almak istediği zaman nikahı altındakine zina suçu isnat eder, onu
 erdiği mehri fidye olarak vermeye zorlar, bunu da yeni zevceye sarf

etmek isterdi. Bundan men edildiler. Bühtan, hakkında yalan söylenen kimseye onu şaşırtacak ve panikletecek yalan söylemektir. Bazen de batıl fiilde kullanılır, bunun içindir ki burada onu haksızlık olarak tefsir etmiştir.

21- “Onu nasıl alırsınız ki birbirinize katılmışsınız” mehri geri almalarını reddetmektedir. Çünkü kadına el sürmüş ve duhul etmiştir, mehir de sabit olmuştur. **“Ve onlar sizden ağır bir söz almışlardır”** sağlam bir vesika almıştır ki o da sohbetin ve karışmanın hakkıdır. Ya da Allah Teala’nın onların hakkında. **“Ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir”** (*Bakara: 229*) kavlinde erkeklerden aldığı sağlam sözdür. Ya da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’in: **“Onları Allah’ın emaneti olarak aldınız ve namuslarını Allah’ın kalamı ile helal saydınız”** sözünde işaret ettiği şeydir.

22- “Vela tenkihu ma nekaha (babalarınızın nikahladıklarını nikahlamayın)” babalarınızın nikahladıkları kadınları nikahlamayın. “Men” değil de “ma” demesi sıfat (menkuha) kastetmesindendir. “Ma”nın mastar, nikahtan da meful manası kastedildiği de söylenmiştir. **“Kadınları”** bu da nikahlananları iki ihtimale göre açıklamaktadır. **“Ancak geçenler hariç”** bu da yasağa lazım gelen manadan istisnadır, sanki: Babalarınızın nikah ettiklerini nikah etmekle azabı hak edersiniz ancak geçen hariç demektir. Ya da lafızdan istisnadır, haramlığı ve genelliği mübalağa etmek için yapılmıştır, şu beyitte olduğu gibi:

Onlarda kusur yoktur ancak kılıçları

Düşmanı kırmaktan körelmiştir.

Mana da şöyledir: Babalarınızın helallerini nikah etmeyin, ancak nikah etmeniz mümkün olsa da geçenler hariç. İstisnanın munkatı olduğu, mananın da şöyle olduğu söylenmiştir: Geçen hariçtir, onda günah yoktur yoksa kabul edilmiş demek değildir. **“Çünkü o, çirkin bir hareket, hışım sebebi ve kötü bir yoldur”** bu da yasağın gerekçesidir yani onları nikahlamak Allah katında çirkindir, hiçbir ümmete müsaade edilmemiştir, faziletli davranış sahiplerince buğz edilmiştir. Bunun içindir ki adamın üvey annesinden doğan çocuğuna maktiy (iğrenç çocuk) denilmiştir. **“Kötü bir yoldur”** onu yol görüp ona gidenler için.

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ
وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعُمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ
الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ الَّتِي أَرْضَعْنَكُمْ
وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ
وَرَبَّائِكُمُ الَّتِي فِي حُجُورِكُم مِّن نِّسَائِكُمُ الَّتِي
دَخَلْتُم بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُم بِهِنَّ فَلَا
جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِّنْ
أَصْلَابِكُمْ وَأَن تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا
قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿٢٣﴾

23 - Size şu kadınlar haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren (süt) anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, kadınlarınızın anaları, kendilerine duhul ettiğiniz kadınlardan kucağınızda beslediğiniz üvey kızlarınız. Eğer onlara duhul etmemiş iseniz size bir beis yoktur. Kendi sulbünüzden oğullarınızın helalleri ve iki kız kardeşi bir arada almak; ancak geçenler hariç. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

23- "Size şu kadınlar haram kılındı: Analarınız..." maksat zatları haram olmak değil nikahları haram olmaktır. Çünkü onlardan en çokastedilen budur. Bir de ilk akla gelen budur, mesela "size ölü haram cılındı" (Maide: 3) kavlinden yemenin haram olması gibi. Ayrıca bunun öncesi de sonrası da nikah hakkındadır. Analarınız ifadesi seni doğurana yahut ne kadar aşağıya giderse gitsin seni doğurana doğurana içine alacak şekilde geneldir. Kızlarınız da onları doğurana yahut ne kadar aşağıya giderse gitsin onu doğurana doğurana içine alacak ekilde geneldir. Kız kardeşler de üç yönden de (ana baba bir, baba bir ve ana bir) olanları içine almaktadır. Kalanlar da öyledir. Hala da

seni doğuran erkeği doğuran kadındır (babanın kız kardeşidir) teyze de ananın kız kardeşidir. Bu da ister yakın ister uzak olsun. Erkek kardeş kızları ve kız kardeş kızları da yakını ve uzağı içine alır. **“Sizi emziren anneleriniz, süt kız kardeşleriniz”** Allah Teala emişmeyi nesep yerine koymuş, öyle ki emziren kadına ana demiştir. Birlikte emene de kız kardeş demiştir. Emme işi emziren kadın ve süt sahibi olan baba açısından soya kıyas edilmiştir. Efendimiz aleyhissalat vesselam: Soydan haram olanlar emişmeden de haram olur demiştir. Adamın emişmeden oğlunun kız kardeşi ve anasının anasının bu esastan istisna edilmesi doğru değildir. Çünkü onların nesepten haram olması evlilik dolayısıyladır, nesep dolayısıyla değildir. **“Kendilerine duhul ettiğiniz kadınlardan kucağınızda beslediğiniz üvey kızlarınız”**. Önce soydan haram olanları zikretti, sonra da emişmeden olanları. Çünkü onun yakınlığı da soy yakınlığı gibidir. Sonra da evlilik dolayısıyla haram olanları zikretti. Çünkü onların haram olması evlilik dolayısıyla meydana gelmiştir. Ayette geçen rebaib rebibe'nin çoğuludur, rebib de kadının başka kocadan çocuğudur. Çünkü onu genellikle kendi çocuğu gibi terbiye eder. O da feil veznindedir, meful manasınadır. Sonuna te'nin gelmesi isimleşmesindendir. Ayette geçen “min nisaiküm” de “rebaibiküm”e bağlıdır. “Ellati” ise sılasıyla birlikte onun sıfatıdır. Lafız ve hükmü icma ile kayıtlamaktadır, nazmın hükmüdür. Onu ümmehat'a bağlamak da caiz değildir. Çünkü onu “rebaib”e bağladığın zaman “min” iptidaiye olur, onu da “ümmehat”a bağlarsan bu caiz olmaz. Bilakis “nisaiküm”ü beyan etmesi vacip olur. Cumhura göre bir kelimenin iki manaya hamledilmesi caiz değildir, meğerki onu (min'i) ittisal (bağlantı) için kılasın, mesela: Feinni lestü minke ve leste minni (ben senden değilim, sen de benden değilsin) sözünde olduğu gibi. Kaldı ki kadınların anaları ve kızları onlara bitişiktir. Ancak Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onları ayırmış ve bir kadınla evlenip de duhul etmeden onu boşayan erkeğe: Kızı ile evlenmesinde bir mahzur yoktur, annesiyle evlenmesi ise ona helal değildir, demiştir. Ancak şu var ki Hazreti Ali radiyallahu anh'ten haramlığı bu ikisinde de bununla kayıtladığı rivayet edilmiştir. İkinci mevsulun da iki yerde geçen nisa'ya sıfat olması da caiz değildir, çünkü amili farklıdır. “Hucuriküm (kucağınızda)” kavlinin faydası illeti kuvvetlendirmek ve tamamlamaktır, mana da şöyledir: Üvey kızlarınız, analarıyla duhul ederseniz onlar da kucağınızda ise yahut onun hükmünde ise kendi evlatlarınıza daha çok benzerler, onları evlatlarınız gibi saymayı hak ederler. O nedenle haramlığın kaydı değildir. Ulemanın büyük çoğunluğu bu görüştedir. Hazreti Ali radiyallahu anh'ten bunu da şart kıldığı rivayet edilmiştir. Analarla üvey kızlar yakını da uzağı da içine alır. “Dahaltüm

bihinne" onlarla beraber perdenin altına girdiğiniz demektir ki bu da cimadan kinayedir. Evlilikle haram olanda zina sayılmayan şeyler de etkili olur mesela şüphe ile yahut cariyelikte cima etmek gibi. Ebu Hanife'den: Nikahlı kadına el sürmek ve benzer bir şey yapmak ona duhul etmek gibidir dediği rivayet edilmiştir.

"Eğer onlara duhul etmemiş iseniz size bir beis yoktur". Kıyası def etmek için hafifçe hatırlatmadan sonra açıklamadır. "Oğullarınızın helalleri" zevceleri, zevceye halile demesi helal olmasından yahut koca ile birleşmesindendir. "Kendi sulbünüzden" bu da kendi evlatlarından olmayıp evlatlıkları dışarıda koymak içindir. "Ve en tecmau (iki kız kardeşi bir arada almanız)". Bu da muharramat'a atfen mahallen merfudur. Açıkça görülmektedir ki haramlık nikahla sınırlı değildir; çünkü sayılan haramlar nikahta haram olduğu gibi cariyelikte de haramdır. Bunun içindir ki Hazreti Ali ile Hazreti Osman radiyallahu anhuma: Onları bir ayet haram, bir ayet de helal etmiştir, demişler ve: "Ya da sağ ellerinizin sahip oldukları" (Nisa: 3) kavlini kastetmişlerdir. Hazreti Ali kerremallahu veche haramlığı, Osman radiyallahu anh ise helalligi tercih etmiştir. Hazreti Ali'nin görüşü daha açıktır, çünkü helallik ayeti başka konudadır. Bir de aleyhissalat ves-salam Efendimiz: Ne zaman helalle haram birleşirse haram ağır basar, demiştir. "İlla ma kad selef (ancak geçenler hariç)" bu da lazım gelen manadan istisna-ı muttasıldır ya da munkatıdır, manası da: Geçenler bağışlanmıştır, demektir. Çünkü: "Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir" demiştir.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ
 اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا
 بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ
 مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا
 تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

24 – Sağ ellerinizin sahip olduğu cariyeler müstesna olmak üzere, evli kadınlar da size haram kılındı, üzerinize Allah'ın hakkı olarak. Bunların ötesindekileri, namuslu ve zinaya sapmamış olarak mallarınızla aramanız size helal kılındı. O halde onlardan yarar-

landığınız kadınlara takdir edilen ücretlerini verin. Mehir kestikten sonra anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah hakkıyla bilen, hikmet sahibidir.

24- “Velmuhsanatü minennisai” evliliğin veyahut kocaların koruduğu namuslu kadınlar da size haram kılındı. Kisai buranın dışında Kur'an'ın her yerinde bu kelimeyi sad'ın kesri ile okumuştur. Çünkü namuslarını onlar korumuşlardır.

“Ancak sağ ellerinizin sahip olduğu cariyeler müstesna” bunlardan esir alınan ve kocaları olan kadınları murat ediyor ki bunlar esir alan erkeklere helaldir. Nikah esir almakla kalkmıştır, çünkü Ebu Said şöyle demiştir: Evtas savaşında bazı kadınları esir aldık, onların kocaları vardı. Onlara yaklaşmak istemedik, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sorduk. Ayet bunun üzerine indi, biz de onları helal saydık. Şair ferezdak da şu beyitinde bunu kastetmiştir:

*Mızraklarımız bize kocalı kadınları nikahladı,
Onlar boşanmadığı halde onlarla evlenene helaldir.*

Ebu Hanife ise: Karı koca birlikte esir edilseler nikah ortadan kalkmaz, esir alana da helal olmaz, demişse de ayet ve hadisin mutlak oluşu onun aleyhine delildir. **“Kitaballahi aleyküm (üzerinize Allah'ın farzı olarak)”** tekit edici mastardır, yani Allah bunların haram olduğunu size yazmıştır, demektir. Merfu olarak “kütübullahi” de okunmuştur ki bunlar Allah'ın üzerinizdeki farzlarıdır demektir. Fiil lafzı ile “keteballuh” da okunmuştur. **“Ve uhille leküm”** bu da kitabe'yi nasp eden gizli fiilin üzerine matuftur. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayetle “hurrimet”e atfen meçhul kalıbı ile okumuşlardır. **“Bunların ötesindekileri”** zikredilen sekiz haram kadının dışındakileri demektir. Bundan sünnetle bu zikredilenler manasında bazı kadınlar da tahsis ile haram kılınmışlardır, mesela emişme ile haram olan diğer kadınlar, kadınla halasını ve teyzesini birlikte almak gibi. **“En tebtü biemvaliküm muhsinine ğayra müsafihine (namuslu ve zinaya sapmamış olarak mallarınızla aramanız size helal kılındı)”**. Bu da mefulun lehtir, mana da şöyledir: Bunların ötesindeki kadınları mehirlerini veya bedellerini vermek, sizler de namuslu ve zina etmeyen kimseler olarak. “Tebteğü”ya meful takdir etmemek de caizdir, sanki şöyle denilmiş olur: Namuslu ve zina etmemiş kimseler olarak mallarınızı sarf etmekle. Ya da bu cümle mavera zaliküm'den bedel-i iştimal ile bedeldir. Hanefiler bunu mehrin mutlaka mal olmasına delil getirmişlerdir ki bunda böyle bir kanıt yoktur. İhsan iffettir, çünkü o nefsin kınanmaktan ve azaptan korunmasıdır. Sifah ise zinadır, sefh-

ten gelir ki o da meniyi dökmektir, çünkü maksat odur. “O halde onlardan yararlandığınız kadınlara takdir edilen ücretlerini verin” nikahlanan kadınlardan istifade ettiklerinize veyahut cima veya akit ile yararlandıklarınıza “ücretlerini verin” mehirlerini verin, çünkü mehir istifade etmenin karşılığıdır. “faridaten” ücur’dan hâldir, takdir edilen manasınadır ya da mahzuf mastarın sıfatıdır yani iytaen mefruzan (farz verme ile) demektir ya da tekit edici mastardır. “Mehir kestikten sonra anlaşmanızda size günah yoktur” belirtilenden bir miktar artırmada yahut rıza karşılığında düşürmede yahut anlaştıkları nafaka ve ikamette veyahut ayrılıkta demektir.

Ayetin müt’a nikahı hakkında indiği de söylenmiştir, Mekke’nin fethinde üç gün helal edildi, sonra da neshedildi. Çünkü rivayete göre aleyhissalat vesselam onu mübah etti, sonra da sabahleyin: Ey insanlar ben size bu kadınlardan istifade etmenizi emretmişim, bilin ki Allah onu kıyamet gününe kadar haram etmiştir, dedi. Bu da belli bir vakte kadar yapılan geçici nikahtır. Ona müt’a denilmesi maksadının kadından istifade etmek, kadının da aldığı ücretten istifade etmek olmasındandır. İbn Abbas radiyallahu anhumu onu caiz gördü, sonra ondan döndü. “Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir” kullarının çıkarını, “ hikmet sahibidir” meşru kıldığı hükümlerde.

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ
 الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فِتْيَانِكُمُ
 الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ
 فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ
 مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا
 أُحْصِينَ فَإِنْ آتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى
 الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ
 مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾

luğa sahip olmazsa, sağ ellerinizin malik olduğu mümin cariyelerinizden (alsın). Allah imanınızı çok iyi bilmektedir. Kiminiz kiminizdensiniz. Onları ailelerin izni ile namuslu, zınlara kaçmayan ve dost tutmayan kadınlar olarak nikahlayın ve onlara mehirlerini normal surette verin. Onlar evlendikten sonra fuhuş işlerse, onlara namuslu hür kadınlara olan cezanın yarısı vardır. Bu, içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

25- “**Ve men lem yestati minküm tavlen**” tavl zenginlik ve üstünlük demektir, aslı fazlalık ve ziyadedir. “**en yenkihâl muhsanatil müminati**” bu da “tavlen” ile yahut ona sıfat olan gizli bir fiil ile mahallen mansuptur yani içinizden kim namuslu hür kadınları alamazsa yahut onları alacak imkanı olmazsa demektir. Muhsanat da hür kadınlar manasınadır, çünkü Allah Teala “**sağ ellerinizin malik olduğu mümin cariyelerinizden alsın**” demiştir. Ayetin zahiri Şafii radiyallahu anh’in hür kadına verecek mehir bulanın cariyeyi nikahlaması haramdır ve mutlak olarak kitabî cariyeyi nikahlaması yasaktır görüşü için delildir. Ebu Hanife rahmetullahi aleyh ise hür kadınlara sahip olmayı yataklarına sahip olma ile tevil etmiştir ki o da cima demektir. “mümin cariyelerinizden” kavlini de fazilet olarak kabul etmiştir, nitekim “mümin hür kadınlar” tabirini de fazilet kabul etmiştir. (Şafii) arkadaşlarımızdan da bunu kayda bağlayanlar ve mümin olmayan hür kadını nikahlama imkanı bulana cariyeyi nikah etmesini caiz görenler olmuştur. Bunu da kafirlere karışmanın ve dostluklarının mahzurundan kaçarak demişlerdir. Cariyeyi nikah etmenin mahzuru da çocuğun köle olması, böyle bir şeyin adilik olması ve eşin hakkını azaltmasındandır (çünkü cariyede daima ilk efendisinin hakkı vardır). “**Allah imanınızı çok iyi bilmektedir**” siz de imanın görünen kısmı ile yetinin; çünkü sırları ve iman bakımından aranızdaki farkları yalnız o bilir. Nice cariyeye vardır ki hür kadından üstündür. Sizin yapacağınız iman üstünlüğüne itibar etmektir, soy üstünlüğüne değil. Bundan maksat da cariyelerle evlenmeyi yumuşatmaktır, bunu beğenmemekten men etmektir. Bunu “**kiminiz kiminizdensiniz**” kavli de desteklemektedir. Sizler ve köleleriniz birbirinize münasipsiniz; soyunuz Âdem’den dir, dininiz de İslam’dır. “**onları ailelerinin izni ile nikahlayın**” sahiplerini kastediyor, iznin mutlak verilmesi cariyelerin akde bizzat iştirak etmelerini akla getirmemektedir ki Ebu Hanife bunu delil olarak ileri sürsün. “**Ve onlara mehirlerini verin**” biizni ehlihinne demektir, yukarıda geçtiği için atılmıştır. Ya da ila mevalihinne demektir, mehrin

efendiye ait olduğu bilindiği için muzaf atılmıştır, çünkü mehir onun hakkıdır, ona ödenmesi gerekir. İmam Malik radiyallahu anh de: Aye-tin zahirine bakarak, mehir cariyenin hakkıdır demiştir. “Normal su-rette verin” savsaklamadan, zarar vermeden ve eksiksiz demektir.

“Muhsanatin” iffetli olarak “ğayra müsafihatın” açıkça zina yap-mayarak “dostlar tutmayarak” oynaş tutmayarak demektir. “Feiza uhsinne” evlenmekle korunma altına alındıkları zaman, Ebu Bekir, Hamze ve Kisai hemzenin fethi ile (ahsanne) okumuşlardır. Kalanlar ise hemzenin zammı ve sad’ın kesri ile okumuşlardır. “Fuhuş işler-lerse” zina ederlerse “onlara namuslu hür kadınlara verilen cezanın yarısı vardır” haddin yarısı demektir, Allah Teala’nın “azaplarına mü-minlerden bir grup şahit olsun” (Nur: 2) kavli gibi ki o da had demek-tir. Bu da kölenin haddinin hürün haddinin yarısı olduğunu ve recm edilmeyeceğini gösterir. Çünkü recmin yarısı olmaz. “Zalike (bu)” cariyeleri nikahlamak “içinizden günaha düşmekten korkanlar için-dir” zinaya düşmekten korkanlar içindir. Burada geçen anet aslında kaynayan kemigin kırılması demektir, bütün zorluklar ve zararlar için istiare edilmiştir. Çirkinlerin en fahişini yapmakla günaha düşmekten de daha büyük zarar yoktur. Bundan had murat edilmiştir de denil-miştir. Bu da cariyelerle evlenmenin başka bir şartıdır. “Sabretmeniz ise daha hayırlıdır” yani iffetinizi koruyarak cariyelerle evlenmeniz sizin için daha hayırlıdır. Aleyhisselam Efendimiz: Hür kadınlar evi yapar, cariyeler yıkar demiştir. “Allah çok bağışlayıcıdır” sabretme-yenleri, “çok merhametlidir” onlara bu müsaadeyi vermiştir.

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ
 قَبْلِكُمْ وَيتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦﴾
 وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ
 الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ
 يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخَلَقَ الْإِنْسَانَ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

26 – Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve size sizden önceki-lerin yollarını göstermek ve tövbenizi kabul etmek istiyor. Allah çok iyi bilen ve hikmet sahibidir.

27 – Allah tövbenizi kabul etmek ister. Halbuki şehvetlerine

uyanlar, büyük (fena) bir şekilde sapmanızı isterler.

28 – Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister. İnsan zayıf yaratılmıştır.

26; 27- “Allah size bilmediklerinizi açıklamak istiyor” size teklif ettiği helal ve haramları yahut bilemediğiniz çıkarlarınızı ve güzel amellerinizi. Burada geçen “liyübeyyine” “yürüdü”nün mefuludur, lam da iradeye lazım gelen istikbal manasını tekit için zait kılınmıştır. Şair Kays bin Sa’d’ın şu beyitinde olduğu gibi:

*İstedim ki insanlar bilsinler onun Kays’in
Donu(sıfatı) olduğunu, heyet de şahit olsun.*

Şöyle de denilmiştir: Meful mahzuftur, “liyübeyyine” de onun mefulun lehidir yani Hak onun için istiyor “**sizi sizden öncekilerin yoluna iletmek istiyor**” onların doğru yoluna gitmeniz için. “**Tövbenizi kabul etmek istiyor**” günahlarınızı bağışlamak yahut sizi isyanlardan çekip çevirmek ve sizi tövbeye teşvik etmek istiyor ya da günahlarınıza kefaret olacak şeyi göstermek istiyor. “**Allah çok iyi bilendir**” bunları, “**hikmet sahibidir**” bunları koymada. “Allah tövbenizi kabul etmek istiyor” tekit ve mübalağa için tekrar etmiştir.

“**Hâlbuki şehvetlerine uyanlar istiyor**” kötülerini kastediyor, çünkü şehvetlere uymak onları yapmaya götürür. Ama onları başka değil de şeriatın müsaade ettiği şeylere kullanan kimse o, gerçeğin ardına düşmüştür, şehvetlerin değil. Bunlar Mecusilerdir de denilmiştir, Yahudiler de denilmiştir. Çünkü onlar baba bir kız kardeşlerle, erkek ve kız kardeşin kızlarıyla evlenmeyi helal sayarlar. “**Sapmanızı isterler**” haktan, şehvetlere uymada ve haramları helal saymada. “**Fena şekilde uymanızı isterler**” nadiren ve helal saymadan hata işleyene meyletmeyle ilaveten bunları da isterler.

28- “Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister” bunun içindir ki size doğru, müsamahakâr ve kolay olan şeriatı seçmiş ve darlıklarda müsaade vermiştir, mesela cariyeleri nikahlamak gibi. “**İnsan zayıf yaratılmıştır**” şehvetlere dayanamaz ve taatın zorluklarına sabredermez. İbn Abbas radiyallahu anhumadan rivayet edilmiştir: Nisa suresinde sekiz ayet vardır ki bu ümmet için üzerine güneşin doğduğu şeylerden daha hayırlıdır: Bu üç ayet ve şunlar: “Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız...” (Nisa: 31). “Şüphesiz Allah kendine şirk koşulmasını bağışlamaz” (Nisa: 48). “Allah zerre kadar haksızlık etmez” (Nisa: 40). “Kim bir kötülük ederse cezasını çeker” (Nisa: 123) ve “Allah size niçin azap etsin...” (Nisa: 47).

يَا أَيُّهَا

الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا
 أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا
 أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ۝۲۹ وَمَنْ يَفْعَلْ
 ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا وَكَانَ
 ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ۝۳۰ إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا
 تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلَكُمْ مُدْخَلَ
 كَرِيمًا ۝۳۱

29 – Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin; ancak rızaya dayalı bir ticaret olması hariç. Kendilerinizi öldürmeyin. Çünkü Allah size çok merhametlidir.

30 – Kim bunu düşmanlık ve tecavüz için yaparsa, onu ateşe atacağız. Bu da Allah’a çok kolaydır.

31 – Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız kötülüklerinizi örter ve sizi girilecek pek değerli bir yere sokarız.

29- “Ey iman edenler, mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin” şeriatın mubah saymadığı şeylerle, mesela gasp ve kumar gibi. “Ancak rızaya dayalı bir ticaret olması hariç” istisna-i munkatıdır yani karşılıklı rızaya dayalı ve men edilmemiş ticaret olması hariç demektir ya da ticaret olmasını hedefleyin demektir. “An teradin” “ticaren”in sıfatıdır yani akit yapanların rızasından doğan bir ticaret olması demektir. Başkasının malını almanın birçok yollarından özellikle ticaretin seçilmesi, çok olup fazilet sahiplerinin davranışına uygun olmasındandır. Ticaretten mutlak intikali kastetmek de caizdir. Şöyle de denilmiştir: Yasaktan maksat malı Allah’ın razı olmadığı şeylere sarf etmek, ticaretten maksat da razı olduğu şeye sarf etmektir. Kufeliler câne’yi nakıs kabul ederek nasb ile “ticareten” okumuşlar, ismini de gizlemişlerdir yani illa en tekunet ticarü ya da cihetüt ticareti ticareten demek istemişlerdir. “Kendilerinizi öldürmeyin” üzüntü ile kendini-

zi öldürmeyin, Hint cahillerinin yaptığı gibi ya da kendinizi tehlikeye atarak. Bunu da şu rivayet teyit eder ki Amr bin As bunu teyemmümde soğuk korkusuyla tevil etmişti, Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem de ona bir şey dememişti, ya da nefsi öldürmeye götüren günah işlemekle ya da onu hor edip helake götüren şeyi işlemekle. Çünkü o nefsi gerçekten öldürmektir. Nefislerden din mensupları murat edilmiştir denilmiştir, çünkü müminler bir tek nefis gibidirler. Canı korumakla onun yarısı gibi olan malı korumayı birlikte tavsiye etmesi, malın hayatta kalmaya ve nefsin kemaline sebep olup faziletin onunla kazanılmasındandır. Bunu da onlara şefkat ve rahmetinden yapmıştır, nitekim ona: **“Çünkü Allah size çok merhametlidir”** kavli ile işaret etmiştir. Yani emir ve yasaklarını size karşı aşırı merhametinden dolayı koydu demektir. Manası da şöyledir: Ey ümmet-i Muhammed, o size karşı çok merhametlidir. Çünkü İsrail oğullarına nefislerini öldürmelerini emrettiği halde sizi bundan men etmiştir.

30- **“Kim bunu yaparsa”** öldürmeye veya geçen haramlara işaret tir **“düşmanlık ve tecavüz için yaparsa”** haktan aşırı sapıklığından ve hakkı olmayan şeyi yapmaktan dolayı demektir. Şöyle de denilmiştir: Düşmanlıktan başkasına geçen haksızlık, zulümden de nefsi azaba maruz bırakan şey kastedilmiştir. **“Fesevfe nuslihi nara (onu ateşe atacağız)”** ona sokacağız. Şedde ile nusalli okunmuştur, nun’un fet-hi ile naslihi de okunmuştur, o zaman salahu yaslihi’den gelir. Şatün masliyye de bundandır ki koyunu çevirme yapmaktır. Ye ile yuslihi de okunmuştur ki zamir Allah Teala’ya raci olur ya da zalike’ye raci olur. Çünkü onlar ateşe girmeye sebeptir. **“Bu da Allah’a çok kolaydır”** onda zorluk yoktur, ondan çevirecek de yoktur.

31- **“İn tectenibu kebaire ma tünhevne anhu”** Allah ve Resul’ünün yasak ettikleri büyük günahlardan sakınırsanız demektir. Cins murat edilerek **“kebire”** şeklinde de okunmuştur. **“Kötülüklerinizi örteriz”** küçük günahlarınızı bağışlar ve onları sileriz. Büyük günahlarda ihtilaf edilmiştir, en yakın ihtimal onu yapana şeriatın had uyguladığı ve açıkça tehdit ettiği günahdır. Haramlığı kesin olarak bilinen de denilmiştir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Büyük günahlar yedidir: Allah’a şirk koşturmak, Allah’ın haram ettiği cana kıymak, namuslu kadına iftira etmek, yetim malı yemek, faiz yemek, savaştan kaçmak ve ana babaya isyan etmek. İbn Abbas radiyallahu anhumadan da: Büyük günahlar yediden çok yedi yüze daha yakındır, dediği rivayet edilmiştir. Burada onlardan şirkin çeşitleri murat edilmiştir denilmiştir, çünkü Allah Teala. **“Şüphesiz Allah kendine şirk koşulmasını bağışlamaz, bundan ötesini bağışlar”**

(Nisa: 48) demiştir. Şöyle de denilmiştir: Günahların büyüklük ve küçüklüğü altındaki ve üstündekine göredir. Bu itibarla büyük günahların en büyüğü şirk koşturmak, küçük günahların da en küçüğü içten geçen kuruntulardır. Bu ikisinin arasında ikisine de denilmesi doğru olan şeyler vardır; binaenaleyh kimin karşısına iki şey çıkar da nefsi onlara davet ederse, o da kendini tutamaz büyüğünden vazgeçerse, irtikap ettiği şey bağışlanır. Çünkü büyüğünden kaçındığı için sevabı hak etmiştir. Belki bunlar da şahıslara ve hâllere göre değişen şeylerdendir. Baksanıza Allah Teala başkasına hata saymadığı ve ondan dolayı muaheze etmediği halde Nebi'sini ondan dolayı kınamıştır. "Sizi girilecek pek değerli bir yere sokacağız" cennete ve vaat edilen sevaba ya da ikram göreceği bir yere demektir. Nafi mim'in fethi ile (medhalen) okumuştur ki mekâna da mastara da ihtimali vardır.

وَلَا تَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى

بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ
مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَسَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ۝۳۲ وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ
الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ
نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ۝۳۳

32 – Allah'ın kiminizi kiminizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin. Erkekler için kazandıklarından bir nasıp, kadınlar için de kazandıklarından bir nasıp vardır. Allah'tan lütfünü isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

33 – Erkek ve kadından her biri için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından mirasçılar kıldık. Yeminlerinizin bağladığı kimse-re de paylarını verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir.

32- "Allah'ın kiminizi kiminizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin" dünyevî şeylerden mesela mevki ve mal gibi, belki olmama-daha hayırlıdır. Olmamasını gerektiren şey kıskançlığa ve düşman-ğa götürüp Allah'ın verdiğine razı olmamayı ifade ettiği içindir. Ve o, bir şeyi çalışmadan elde etme arzusudur, bu da kötüdür. Çünkü kade-

rinde olmayan şeyi temenni etmek kader hikmetine aykırıdır. Çalışma ile takdir edileni de çalışmadan temenni etmek tembellik ve şansı kaçırma dır. Çalışma ile olmayan şeyi temenni etmek de zayıf dır ve imkansızdır. **“Erkekler için kazandıklarından bir nasip, kadınlar için de kazandıklarından bir nasip vardır”** bu da yukarıdaki nin izahıdır; yani erkeklerden ve kadınlardan herkes için ancak kazandığından bir hisse vardır. Öyleyse fazlalığı çalışma ile arayın, haset ve temenni ile değil. Nitekim aleyhisselam Efendimiz: “İman temenni ile değildir”, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Bunlardan maksat miras payıdır, mirasçıların birbirine olan üstünlüğüdür. Allah’ın mirasçılara durumlarına göre fazla veya eksik vermesi bir nevi kazanma gibidir. **“Veselullahe min fadlihi (Allah’tan lütfünü isteyin)”** yani insanların haklarını istemeyin, siz Allah’tan, bitmeyen hazinesinden onun gibisini isteyin. Bu da yasak olanın haset olduğunu gösterir. Temenni etmeyin, Allah’tan size onu yaklaştıracak ve gönderecek lütfünden isteyin. İbn Kesir ile Kisai “veselullahe min fadlihi” ve “selhüm” “feselillezine” ve benzeri yerlerde emir doğrudan ise, sin’den önce vav yahut fe var ise, hemzesiz okumuşlardır. Hamze de vakf durumunda aslı üzere okumuştur. Kalan kurrallar da hemze ile okumuşlardır. **“Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir”**. O her insanın hak ettiği şeyi bilir, bilerek ve açıklayarak fazlasını verir. Rivayete göre Ümmü Seleme: Ya Resulallah, erkekler cihat ediyor, biz edemiyoruz, bize mirasın ancak yarısı veriliyor; keşke biz de erkek olsaydık, dedi! Ayet de bunun üzerine indi.

33- **“Ve liküllin caalna mevaliye mimma terekel validani velakrabun (erkek ve kadından her biri için ana babanın ve akrabaların bıraktıklarından mirasçılar kıldık)”** yani her tereke için onu alacak ve elde edecek mirasçılar kıldık demektir. “Mimma terek” araya amille fasıla girdiği halde “küllü”yü beyan etmektedir yahut ta liküllü meyyitin caalna vürresen mimma tereke demektir ki min mevali’nin sırası olur ve mirasçılar manasına gelir. Tereke’de “küllün” “valideynin” ve “akrabun”un zamiri vardır. O zaman yeni söz başı olur ve mevaliyi tefsir eder. Bunda evlatlar dışarıda kalır, çünkü akrabun ifadesi onları içermez, nitekim valedeyni de içermez. O zaman caala mevaliye “küllü”nün sıfatı olur, raci zamir de hazfedilmiş olur. Buna göre cümle müpteda ile haberden oluşur.

“Yeminlerinizin bağladığı kimselere de” bunlara mevlel muvalet denir, bu gibi antlaşma yapan kimse müttefiğinden altıda bir nispetinde miras alırdı, “akrabalar birbirlerine daha yakındırlar” (*Enfal: 75*) ayetiyle neshedildi. Ebu Hanife radiyallahu anh’ten şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bir adam birinin eliyle Müslüman olsa, birbirlerinin

diyetini vermek ve miras almak üzere akit yapsalar, olur ve mirasçı da olur. Ya da yeminlerin bağladığı kimseler eşlerdir, bağlayan akîd nikah aktidir. Vellezine akadet müptedadır, şart manasını içermiştir, haberi de “featuhum nasibehüm”dür. Ya da vellezine gizli ve arkasındakinin tefsir ettiği bir şeyle mansuptur. Mesela: Zeyden fadribhü gibi. Ya da “Valideyn”e matuftur, “featuhum” da geçen cümlelerin sebebini göstermekte ve onu tekit etmektedir. Zamir de mevali’ye racidir. Kufe ekolü mensupları “akadet” okumuşlardır ki akadet uhdehüm eymanühüm manasınadır. Uhud hazfedilmiş, muzafun ileyh zamiri de onun yerine geçirilmiştir, nitekim öteki kıraatta da atılmıştır. “Şüphesiz Allah her şeye şahittir” bu da hisselerini vermeyenlere tehdittir.

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ
عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ
قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَالَّتِي تَخَافُونَ
نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ
وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنِ اطَّعْتَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ
اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا ﴿٣٤﴾

34 – Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler; bu da Allah’ın, balarını bazılarını üstün kılması ve (erkeklerin) mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleri nedeniyleledir. Onun için salih (iyi) kadınlar itaatkârdırlar. Allah kendi haklarını nasıl koruduysa nlar da gıyaben erkeğin (şeref ve namusunu) korurlar. Dik başlık deceklerinden korktuğunuz kadınlara gelince, onlara öğüt verin, ataklarda yalnız bırakın. (Yine olmazsa) onları dövün. Eğer size at ederlerse, onların aleyhlerine bir yol aramayın. Çünkü Allah ok yücedir, çok büyüktür.

34- “Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler” idarecilerin halkın zerindeki gibi hakimdirler. Bunu da vehbî ve kesbî olmak üzere ikiye ağlamış “bu da Allah’ın bazılarını bazılarını üstün kılması nedeniyle” demiştir. Allah’ın erkekleri mükemmel akıl, güzel tedbir ve amel : taatlarda güçlülükle üstün kılmasıyladır. Bunun içindir ki birçok şey- r onlara (erkeklerle) tahsis edilmiştir; mesela peygamberlik, imamlik,

idarecilik, hadleri tatbik etme, bütün şahitlikler; cihadın, Cuma namazının ve benzerlerinin onlara vacip olması; asabelik, mirasta hisse fazlalığı ve boşama hakkının yalnız onlarda olması gibi. **“Mallarından kadınların nafakalarını temin etmeleriyledir”** nikahta mehir ve geçimde nafaka gibi. Rivayete göre Ensar'ın nakiplerinden olan Sa'd bin Rebi'in karısı Habibe bint Zeyd bin Ebi Züheyr, kocasına karşı geldi. O da ona bir tokat attı. Babası onu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayete götürdü. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Kocasından kısas yapsın, dedi. Ayet bunun üzerine indi. O da: Biz bir karar verdik, Allah da bir karar verdi; Allah'ın verdiği karar daha hayırlıdır, dedi.

“Onun için iyi kadınlar itaatkârdırlar” Allah'a itaat eder, kocalarının haklarını yerine getirirler. **“Gıyaben korurlar”** gaybin icabından dolayı demek yani kocaları yokken can ve mal gibi şeyleri muhafaza ederler. Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: İyi kadın odur ki ona baktığın zaman seni sevindirir, emrettiğin zaman sana itaat eder, olmadığın zaman malını ve kendini muhafaza eder. Erkeklerin sırlarını muhafaza ederler de denilmiştir. **“Allah'ın koruması ile”** Allah'ın onları gaybi koruma, vaat ve tehdit ile ona teşvik etme ile buna muvaffak kılması ile. Ya da onlar için muhafaza ettiği mehir, nafaka, haklarının korunması ve müdafaa edilmeleri gibi. Nasb ile **“bima hafızallahe”** de okunmuştur ki **“ma”** edatı mevsule olur. Çünkü mastariye olsa idi hafızanın faili olmazdı. Mana da şöyledir: Allah'ın hakkını yahut taatini muhafaza eden şeyle, o da iffettir, erkeklere karşı şefkattir. **“Dik başlık edeceklerinden korktuğunuz kadınlara gelince”** isyanlarından ve kocalarına itaattan baş kaldıracaklarından demektir **“onlara öğüt verin, yataklarda yalnız bırakın”** uyuyacakları yerlerde demektir. Yorganın altına girmeyin yahut onlara yanaşmayın demektir ki cimadan kinaye olur. Ayette geçen madaciin geceyi geçirecek yer olduğu da söylenmiştir ki onlarla geceleme demektir. **“Onları dövün”** yani zedelemekten ve iz bırakmadan. Kocanın bu üç duruma riayet etmesi lazımdır. **“Eğer size itaat ederlerse, onların aleyhine bir yol aramayın”** eleştirmek ve eziyet etmekle. Mana da şöyledir: Onlara taarruz etmeyin, onların yaptıklarını olmamış gibi kabul edin. Çünkü tövbe eden günah işlememiş gibidir. **“Çünkü Allah çok yücedir, çok büyüktür”**. Ondan sakının; çünkü o, size karşı sizin onlara karşı olduğunuzdan daha güçlüdür. Ya da o şanınin o kadar yüce olmasına rağmen sizin kötülüklerinizden geçiyor ve tövbenizi kabul ediyorsa, siz de eşlerinizi daha çok affetmelisiniz ya da Allah kimseye haksızlık etmeyecek veya hakkını kısmayacak kadar büyüktür demektir.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا
فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا
إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا
خَبِيرًا ۝۳۵ وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا
وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ
وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ
بِالْجُنُبِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنْ
اللَّهُ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا ۝۳۶

35 – Eğer aralarının açılmasından korkarsanız, onun (erkeğin) ailesinden bir hakem ve onun (kadının) ailesinden bir hakem gönderin. Eğer onlar barıştırmak isterlerse Allah onların aralarını uzlaştırır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır.

36 – Allah'a ibadet edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba komşuya, yabancı komşuya, yakın arkadaşına, yolda kalanlara ve sağ ellerinizin sahip olduğu kölelere iyilik edin. Şüphesiz Allah kendini beğenen ve daima böbürlenene kimseyi sevmez.

35- “Ve inhiftüm şikaka beynihima” eğer kadınla kocanın anlaşamalarından korkarsanız, daha önce zikirleri geçmemekle beraber onlara zamir göndermesi manen geçtiği içindir. Şikak'ın zarfa (beyne) zafe edilmesi ya mefulun bih yerine geçtiği içindir, mesela ya sarikal-eyleti gibi ya da fail yerine geçtiği içindir, mesela: Naharüke saimün gibi. “Ailelerinden birer hakem gönderin” ey hakimler ne zaman halerinden şüphe ederseniz durumun meydana çıkması yahut aralarının düzelmesi için erkek tarafından karar vermeye uygun bir aracı ve kadın tarafında da uygun bir aracı gönderin. Çünkü akrabalar içliurlumları daha iyi bilir ve ıslahı daha çok isterler. Bu da müstehaptır. İger yabancıardan atasalar caiz olur. Hitabın karı koca eşlere olduğu

söylenmiştir. Bundan tahkimin caiz olduğu sonucu çıkarılmıştır. Öyle anlaşıyor ki bunları atamaktan maksat arayı bulmak yahut durumu tespit etmek içindir. Bunlar ancak karı kocanın izni ile ayırır yahut birleştirirler. İmam Malik: Eğer o ikisi mal karşılığında ayrılmayı önerirlerse buna hakları vardır, demiştir. **“İn yürida ıslahan yufevaffikillahu beynehüma”** birinci zamir iki hakeme, ikincisi de karı kocaya racidir, yani ıslah etmek isterlerse, Allah onları samimi gayretleri neticesinde anlaşmaya götürür. Şöyle de denilmiştir: Her iki zamir de hakemlere racidir yani onlar ıslah etmek isterlerse, Allah onları söz birliğine muvaffak kılar, maksatları hasıl olur. Şöyle de denilmiştir: Zamir eşlere racidir yani sulh olmayı ve ayrılığın kalkmasını isterlerse Allah onları uzlaştırır ve kaynaştırır. Bunda şuna da dikkat çekilmiştir ki kim aradığı şeyde samimi davranırsa, Allah da onu istediğine kavuşturur. **“Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır”** dışları da içleri de bilir, anlaşmazlığın nasıl kalkacağını ve uzlaşmanın nasıl gerçekleşeceğini bilir.

36- **“Allah’a ibadet edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın”** put veya başka bir şeyi, açık veya kapalı şekilde şirk koşmayın. **“Ana babaya iyilik edin”** onlara tam iyilik edin **“akrabaya”** yakınlığı olana **“yetimlere, yoksullara, akraba komşuya”** evi yakın olana. Akrabalığı yakın olana ve soy veya din bakımından yakınlığı olana da denilmiştir. Daha çok gözetilmesi maksadıyla ihtisas tariki ile nasb ile de okunmuştur. **“Yabancı komşuya”** uzak yahut akraba olmayan komşuya. Efendimiz aleyhissalat vesselam’dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Komşular üçtür: Komşu vardır, üç hakkı vardır: Komşuluk hakkı, akrabalık hakkı ve din hakkı. Komşu vardır, iki hakkı vardır: Komşuluk hakkı ve din hakkı. Komşu vardır, bir hakkı vardır: O da ehl-i kitaptan müşrik (din gayrisi) hakkı. **“Yakın arkadaş”** güzel bir iş arkadaşına mesela okul, meslek, sanat ve yol arkadaşı gibi. Çünkü o seninle sohbet etmiş ve yakınında olmuştur. Kadındır da denilmiştir. **“Yolda kalanlara”** yolcuya yahut misafire. **“Sağ ellerinizin sahip olduklarına”** kölelere ve cariyelere. **“Şüphesiz Allah kendini beğeneni sevmez”** akrabalarına, komşularına ve arkadaşlarına tenezzül etmeyi ve onlara iltifat etmeyi sevmez. **“Daima böbürleneni”** onlara karşı kibir taslayanı.

الَّذِينَ

يَتَخَلَّوْنَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ
 اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿٣٧﴾
 وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا
 بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾
 وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ
 اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾

37 – Onlar cimrilik eden, insanlara cimrilik emreden ve Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği şeyleri gizleyen kimselerdir. Biz o nankörlere aşağılayıcı bir azap hazırlamışızdır.

38 – Ve onlar mallarını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimselerdir. Şeytan kime arkadaş olursa, o ne kötü arkadaştır!

39 – Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe iman etseler ve Allah'ın, kendilerine rızık ettiği şeylerden Allah yolunda harcasalardı, ne olurdu? Allah onları çok iyi bilmektedir.

37- “Ellezine yebhalune ve ye'murunen nase bilbuhli” bu da “ve men kâne” kavlından bedeldir ya da zem üzere mansuptur ya da o manaya merfudur yani humullezine demektir ya da müptedadır, haberi mahzuftur, takdiri, ellezine yebhalune bima bahilu bihi ve ye'murunen nase bilbuhli demektir. Hamze ile Kisai burada ve Hadid suresinde iki harfin de fethiyle “bilbahali” okumuşlardır ki o da geçerli bir lügattir. “Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği şeyleri gizleyen kimselerdir” ilim ve zenginlik gibi verdiği şeyleri, onlar bu nedenle her türlü kınanmayı hak etmişlerdir. “Ve a'tedna lilkafirene [biz o nankörlere aşağılayıcı bir azap hazırladık] zamir yerine zahiri coyması hali böyle olanın Allah'ın nimetini inkar ettiğini bildirmek, Allah'ın nimetini inkar edenin de horlanacağı bir azaba duçar olacağını göstermek içindir. Çünkü nimete cimrilik ederek ve onu gizleye-

rek ona hürmetsizlik etmiştir. Ayet Ensar'a nasihat vererek: Mallarınızı harcamayın, fakir olmanızdan korkuyoruz, diyen bir bölük Yahudi hakkında inmiştir. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sıfatını gizleyen kimseler hakkında indigi de söylenmiştir.

38- “Vellezine yünfikune emvalehüm riaen nasi” bu da “ellezine yebhalune” yahut “elkafirın” e matuftur. Kınama ve tehditte onlara ortak olmaları şundandır; çünkü cimrilik ve malı uygun olmayan yere harcamak demek olan israfın, bu ikisinin ifrat ve tefrit olmasından dolayı çirkinlikte ve kınamayı hak etmede eşit olmasındandır yahut müptedadır, haberi de “vemen yüküniş şeytanu lehu karinen” cümlesinden anlaşılan şeydir. **“Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimselerdir”** böyle oldukları içindir ki onun rızasını ve sevabını aramazlar. Bunlar Mekke müşrikleridir. Münafıklar oldukları da söylenmiştir. **“Şeytan da kime arkadaş olursa, o ne kötü arkadaşır!”** şeytanın onların arkadaşları olduğunu ve onları buna sürükleyenin ve süsleyeninin de o olduğunu vurgulamak içindir. Çünkü Allah Teala: “Saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir” (İsra:27) demiştir. Maksat İblis ile dış ve iç yardımcılarıdır. Cehennemde şeytanla birleştirileceklerini gösteren tehdit olması da caizdir.

39- “Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe iman etseler ve Allah'ın, kendilerine rızık ettiği şeylerden Allah yolunda harcasalardı ne olurdu?” yani onlara ne lazım gelirdi? Yahut iman etmek ve Allah yolunda harcamakla neden sorumlu olurlardı? Bu da harcayacak yeri bilmeleri ve bir şeye yanlış olarak inanmaları yüzünden onlar için bir azarlama ve cevap bulmak için fikir yormaya teşviktir. Belki o zaman çok faydalı ve önemli getirisi olan şeyi bilirler. Bir de şuna dikkat çekmektedir ki zararsız bir şeye davet edilen kimse ona ihtiyatla yaklaşmalıdır, ya sırf iyilik olursa nasıl davranmalıdır? İmanın burada öne, öteki ayette de sona alınması şunun içindir; zira burada zikrinden maksat teşviktir, orada ise illet bildirmektir. **“Allah onları çok iyi bilmektedir”** bu da onlar için tehdittir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَل ذَرَّةٍ

وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُّضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾
فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ
شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوُوا الرَّسُولَ لَوْ
تَسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾

40 – Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez. Eğer o zerre bir iyilik olursa, Allah onu katlar ve sahibine kendi katından büyük bir mükafat verir.

41 – Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine şahit getirdiğimiz gün (halleri) nice olur?

42 – O gün kafirler ve Peygamber'e isyan edenler yerle bir olmalarını isterler ve Allah'a karşı hiçbir sözü gizleyemezler.

40- “Şüphesiz Allah zerre kadar haksızlık etmez” mükafatı eksiltmez, azabı da artırmaz, en küçük şey olan zerre kadar da yapmaz, o da küçük karıncadır. Toz parçacıklarıdır da denilmiştir. Ayette geçen miskal sakl kökünden mifal veznindedir. Onu zikretmede şuna ima vardır ki onun hacmi küçük ise de karşılığı büyüktür. “Ve intekü haseneten” eğer o iyilik zerre ağırlığında olsa, zamirin müennes olması, haberin müennes olmasından ya da miskalin müennese muzaf olmasındandır. Kâne'nin nun'u kıyasa muhalif olarak hafzedilmiştir, çünkü harf-i illete benzetilmiştir. İbn Kesir ile Nafi ref ile “kâne” de tamime olarak “hasenetün” okumuşlardır. “Yudaifha” sevabını katlar demektir. İbn Kesir, İbn Amir ve Yakup “yudifha” okumuşlardır ki ikisi de aynı manayadır. “Kendi katından verir” sahibine kendi yanından lütuf ve amele karşılık olarak vereceği vaatten fazla olarak verir. “büyük bir mükafat” bol vergi demektir.

41- “Fekeyfe” Yahudi, Hıristiyan ve diğerlerinden o kafirlerin hali nasıl olur? “her ümmetten bir şahit getirdiğimiz gün?” yani peygamberlerini bozuk inançlarına ve çirkin amellerine şahit etmek için. İza zarfının amili müpteda ile haberden anlaşılan şeydir, o da durumun korkunçluğu ve olayın büyüklüğüdür. “Seni getirdiğimiz zaman” ey Muhammed “bunların üzerine şahit olarak” o şahitlerin doğruluğu-

na şahitlik edersin, çünkü onların itikatlarını bilmektesin, şeriatın da onların bütün kaidelerini içine almaktadır. **“Haulai (onların)”** halleri sorulan kafirlere işaret olduğu da söylenmiştir. Müminlere işarettir de denilmiştir, çünkü Allah Teala: “insanlara şahit olmanız, Peygamberin de size şahit olması için” (*Hac: 78*) demiştir.

42- “O gün kafirler ve Peygamber'e isyan edenler yerle bir olmalarını isterler” o zamanki hallerini beyan etmektedir yani hem kafir olup hem de emre karşı gelenler yahut kafirler ve asiler o vakit yere gömülmelerini ve ölümler gibi yerle bir olmalarını isterler. Yahut diriltilmemeyi veyahut yaratılmayıp da yerle eşit olmayı isterler demektir. **“Allah'a karşı hiçbir sözü gizleyemezler”** onu gizlemeye güçleri yetmez, çünkü organları onlara şahitlik eder. Vela yektümüne'deki vav'ın haliye olduğu da söylenmiştir yani Allah'a karşı bir sözü gizleyemedikleri halde yerle bir olmayı isterler demektir. “Vallahi Rabbimiz, bizler müşrikler değildik” (*En'am: 23*) diyerek yalan söyleyemezler. Çünkü rivayete göre onlar bunu dedikleri zaman Allah ağızlarını mühürler; o zaman azaları onlara karşı şahitlik eder. Durumları daha da kötüleşince yerle bir olmayı isterler. Nafi ile İbn Amir “tessevva” okumuşlardır ki aslı tetesevva'dır; te sin'e idgam olunmuştur. Hamze ile Kisai de ikinci te'yi atarak tesevva okumuşlardır. Sevveytühü ve fetesevva denir.

يَا أَيُّهَا

الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا
مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ
كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ
أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا
فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

43 – Ey iman edenler, sarhoş iken ne dediğinizi bilinceye kadar ve cünüp iken – yolcu olmanız müstesna – gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur yahut yolculukta bulunur veya hut ayakyolundan gelerseniz yahut kadınlara dokunursunuz da su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır.

43- “Ey iman edenler, sarhoş iken ne dediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın” yani uyku veya içki gibi bir şeyden sarhoşken uyanıncaya ve namazda ne dediğinizi bilinceye kadar namaza kalkmayın. Rivayete göre Abdurrahman bin Avf radiyallahu anh bir ziyafet hazırladı ve ashaptan birkaç kişiyi çağırdı. O zaman içki serbest idi. Yediler, içtiler, sonra da sızdılar. Akşam namazı vakti geldi, biri namaz kıldırmak için öne geçti, “abüdü matabüdü” şeklinde okudu. Ayet bunun üzerine indi. Şöyle de denilmiştir: Namazdan maksat namaz yerleridir, o da mescitlerdir. Bundan murat edilen de sarhoşun namaza yaklaşmasını men etmek değildir; asıl maksat aşırı içmekten men etmektir. Sükr sekrden gelir ki o da tıkamaktır. Feth ile “sekâra” ve “sekra” da okunmuştur, o zaman helkâ gibi çoğul olur. Ya da tekildir, şu manayadır: Ve entüm kavmün sekra. Hubla vezninde sükra da okunmuştur ki o da cemaatin sıfatı olur. “Vela cünüben” bu da “ve-entüm sükara” kavline matuftur. Çünkü cümle hal olarak mahallen mansuptur. Cünüb de cenabet olan kimsedir, onda müzekker ile müennes ve tekil ile çoğul birdir. Çünkü mastar hükmündedir. “illa abiriy sebilin” bu da “vela cünüben”e matuftur. En geniş halden istisna edilmiştir yani yolculuk hariç bütün hallerde cünüp iken namaza yak-

laşmanın demektir. Bu da suyu bulmadığı vakittir. Buna da arkasından teyemmümden bahsedilmesi şahittir. Ya da cünüben'in sıfatıdır ki cünüben gayra abiriy sebilin demektir. Bunda teyemmümün hadesi (manevi kirliliği) kaldırmadığına delil vardır. Kim namazı mescitler olarak tefsir ederse, abiriy sebilin'ini de oradan geçmekle tefsir eder ve cünübün mescitten geçmesini caiz görmüş olur, Şafii radiyallahu anh de böyle demiştir. Ebu Hanife radiyallahu anh de: Onun mescitten geçmesi caiz değildir ancak orada su olması ve yolun oradan geçmesi hariç, demiştir.

"Gusül edinceye kadar" bu da cünüpken namaza yaklaşma yasağının sonunu bildirmektedir. Ayette şuna tembih edilmiştir ki namaz kılan kimse onu oyalayacak ve kalbini meşgul edecek şeylerden sakınmalı, nefsinin temizlenmesi gereken şeylerden temizlemelidir. **"Eğer hasta olursanız"** suyu kullanmaktan korkulan bir hastalıktan korkarsanız demektir. Çünkü o zaman suyu bulan da bulmayan gibidir. Ya da suya yetişmeye mani bir hasta olursanız demektir. **"Ya da yolculukta olursanız"** onda suyu bulamazsanız **"veyahut biriniz ayakyolundan gelirse"** önden veya arkadan bir şey çıkmakla abdesti bozulursa. Burada geçen gait kelimesi alçak ve çukur yer demektir. **"Ya da kadınlara dokunursanız"** derileri derilerinize dokunursa, Şafii elle dokunmanın abdesti bozacağını söylemiştir. Cima ederseniz de denilmiştir. Hamze ile Kisai burada ve Maide suresinde **"lemestüm"** şeklinde okumuşlardır. Bunun cimadan kinaye olarak kullanılması, lamestüm'den daha azdır. **"Su da bulamazsanız"** kullanmaya imkânınız olmazsa, zira bu da suyu bulamamış gibidir. Bu taksimin gerekçesi şöyledir: Teyemmüm etmesine izin verilen kimse ya abdestsizdir ya da cünüptür. Bunu gerektiren şey de çoğunlukla ya hastalıktır ya da yolculuktur. Cünüp daha önce zikredildiği için halini beyan etmekle yetinilmiştir. Abdestsiz ise daha önce zikredilmediği için başına gelecek şeyler direkt ve dolaylı olarak anlatılmıştır. Cünübün halleri açıklandığı ve mazet de kısa olarak bildirildiği için ona gerek kalmamıştır.

Sanki şöyle denilmiştir: Hasta olursanız yahut yolculukta bulunursanız veyahut ayakyolundan gelir de abdestsiz olursanız veyahut da kadınlara dokunmuş olursunuz da su bulamazsanız **"temiz toprakla teyemmüm edin; yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün"** yani yeryüzü cinsinden temiz bir şeye gidin, demektir. Bunun içindir ki Hanefiler: Teyemmüm eden kimse elini düz bir taş vursa da onu üzerine sürse, yeter, demişlerdir. Bizim arkadaşlarımız (Şafiiler) ise, mutlaka eline biraz toprak bulaşmalıdır, demişlerdir. Çünkü Allah Teala Maide suresinde: **"femsehu bivücuhi küm ve eydiküm minhü"** (Maide: 6) demiştir.

Yani ondan bir kısmıyla demektir. "Min"i parça için değil de iptida-i gaye için saymak zorlamadır, çünkü bu gibi şeyden ancak parça manası anlaşılır. El de omuza kadar olan kısmın adıdır. Rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz teyemmüm etti ve e'lerini dirseklere kadar mesh etti. Abdest de gösteriyor ki burada murat edilen de dirseklere kadar sürmektir. "Şüphesiz Allah çok affedici ve çok bağışlayıcıdır" bunun içindir ki size kolaylık sağlamış ve size müsaade etmiştir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ
يَشْتَرُونَ الضَّلَالََةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾
وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا
﴿٤٥﴾ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ
سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِالسِّتِ
وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ
وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمًا وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ
فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

44 – Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmedin mi; onlar sapıklığı satın alıyor ve sizin yoldan sapmanızı istiyorlar?

45 – Allah düşmanlarınızı çok iyi bilmektedir. Gerçek bir dost olarak ve yardımcı olarak Allah yeter.

46 – Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak: "İşittik ve isyan ettik, dinle, dinlemez olası", "raina" derler. Eğer onlar: "İşittik, itaat ettik, dinle ve bize bak" deselerdi, onlar için daha hayırlı ve daha doğru olurdu. Fakat Allah inkarları yüzünden onlara lanet etmiştir. Artık pek azı hariç iman etmezler.

44- "Kendilerine verilenleri görmedin mi?" gözle görmedendir yani onlara bakmadın mı, demektir. Ya da kalp gözüyle görmedendir. "İla" ile geçişli kılınması intiha (varmak, ulaşmak) manası yüklediği içindir. "Kitaptan bir nasip" Tevrat ilminden küçük bir hisse demek-

tir. Çünkü maksat Yahudi hahamlarıdır. **“Sapıklığı satın alıyorlar”** onu hidayete tercih ediyorlar yahut ona imkân bulduktan veya elde ettikten sonra Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’i inkar etmekle değiştiriyorlar demektir. Rüşvet alıyorlar ve Tevrat’ı tahrif ediyorlar da denilmiştir. **“Ve sizi saptırmak istiyorlar”** ey müminler **“yoldan”** hak yolundan.

45- “Allah düşmanlarınızı çok iyi bilmektedir” bunların düşmanlıklarını ve size ne istediklerini haber verdi ki onlardan sakınasınız. **“Ve kefa billahi veliyyen (Allah bir dost olarak yeter)”** işinizi görecektir bir dost **“ve yardımcı olarak”** sizi destekleyecek, öyleyse ona güvenin ve onunla yetinin başkasını beklemeyin. Billahi’deki ba **“kefa”**nın failine nisbî teması isnadî temasla tekit etmek için fazla olarak getirilir.

46- “Minellezine hadu (Yahudilerden)” bu da kendilerine kitap verilenleri açıklamaktadır; çünkü onlara da başkalarına da ihtimali vardır. İkisinin arasındaki de itiraziye cümlesidir ya da a’daiküm’ü beyan etmektedir yahut da nasiyran’ın sılasıdır yani size Yahudilerden yardım edecek ve onlara karşı koruyacak demektir. Ya da sıfatı mahzûf haberdur. **“Kelimeleri yerlerinden değiştirirler”** yani Yahudilerden öyle bir topluluk vardır ki kelimeleri değiştirirler, yani Allah’ın koyduğu yerlerden kaydırırlar, yerine başkasını koyarlar. Ya da onu hoşlarına gidecek şekilde tevil eder; Allah’ın indirdiği şeyden saptırırlar. Kâf’ın kesri ve lam’ın sükunu ile kilm de okumuşlardır ki kelimenin hafifi olan kilme’nin cem’i olur. **“İşittik, derler”** senin sözünü **“ve isyan ettik”** emrine, **“dinle, dinlemez olası”** yani sana, sağır olası veya ölmenle **“duymayasın”** diye beddua ederler. Ya da dinle, davet ettiğin şey kabul olunmayası demektir, ya da dinle, hoşuna giden bir söz duymayasın, ya da bir söz dinle, sana duyurulmasın, çünkü kulağın onu duymak istemez. Bu şekilde gayra müsmain mefulun bih olur. Ya da hoşuna gitmeyen bir şey dinlemeyesin demektir. Bunu da münafıklıklarından derler. **“Raine”** bize süre ver, seninle konuşalım ya da sözünü anlayalım. **“Dillerini eğerek”** onu kıvrarak, sövmeye benzeyen bir kelimeye benzeterek. Çünkü birbirlerine sövmeye benzeyen raina kelimesini bize süre tanı, dinlemez olası’nı da kötü bir şey duymayasın kelimesine kıvrırırlar. Ya da içten münafıklıklarından dolayı sövmek ve hakaret etmek manasına gelen kelimeyi dua ve saygıya kıvrırırlar. **“Dine saldıracak”** onunla alay ederek ve dalga geçerek. **“Eğer onlar: İşittik, itaat ettik, dinle ve bize bak”** deselerdi, eğer onun yerine bunu tespit etselerdi **“onlar için daha hayırlı ve daha doğru olurdu”** bu sözleri onlar için daha iyi ve daha dürüst olurdu. Bu gibi yerlerde **“lev”**den sonra fiilin hazfedilmesi, enne’nin ona delalet etmesinden

ve onun yerine geçmesindendir. “Fakat Allah onlara inkârları yüzünden lanet etmiştir” fakat onları küfürleri yüzünden perişan etmiş ve onları doğru yoldan uzaklaştırmıştır. “Artık pek azı hâriç iman etmezler” yani ancak az ve önemsiz şekilde iman ederler. O da ayetlerin ve peygamberlerin bir kısmına iman etmeleridir. Az demekle hiç etmeyi kastetmek caizdir, şairin şu sözü gibi:

Başlarına gelen musibete az şikâyet ederler (hiç etmezler).

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ أُوْتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا
بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا
فَنَرُّدَّهَا عَلَىٰ آذُنٍ أَبْرًا ۖ وَنُلَعِّنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ
وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ
وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ
إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

47 – Ey kendilerine kitap verilenler, bazı yüzleri silip de enselerine döndürmemizden veyahut Cumartesi yaranlarına lanet ettiğimiz gibi onlara da lanet etmemizden önce yanınızdakini tasdik etmek üzere gönderdiğimiz şeye iman edin. Allah’ın emri yerine getirilmiştir.

48 – Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını istediği kimse için bağışlar. Kim Allah’a şirk koşarsa, büyük bir günah uydurmuş olur.

47- “Ey kendilerine kitap verilenler, bazı yüzleri silip de enselerine döndürmemizden önce iman edin” onlardan çizgilerini silip de onları arka yani ense durumuna getirmemizden önce ya da onları dünyada veya ahirette geriye çevirmemizden önce demektir. Ayette geçen tams’ın aslı benzer işaretleri silmektir. Bazen de sureti kaldırmada tals (kazıma) manasına gelir. Mutlak çevirmek ve değiştirmek manasına da gelir. Bunun içindir ki manası, yüzleri değiştirip de saygınlığını ve şanslılığını değiştirmeden ve onlara küçüklük ve şanssızlık maskesini geçirmeden önce ya da onları geldikleri yere döndürmeden önce de-

mektir ki o da Şam'ın Ezruat bölgesidir. Bundan da Nadiyr oğullarının sürgünü kastedilmiştir. Şöyle diyenlerin sözleri de buna yakındır: Yüzlerden maksat reislerdir ya da yüzleri silmeden önce yani gözleri ibret almaktan kör etmeden ve kulakları hakkı dinlemekten sağır etmeden ve onları hidayetten sapıklığa çevirmeden önce. **“Veyahut Cumartesi yaranlarına lanet ettiğimiz gibi onlara da lanet etmeden önce”** ya da suretlerini değiştirmeden önce, tıpkı Cumartesi yaranlarına ettiğimiz gibi. Yani bunların suretlerini de onlarınki gibi değiştirmeden önce ya da onlara Davud'un diliyle lanet ettiğimiz gibi senin dilinle de lanet etmeden önce demektir. (Nel'anehüm'deki) zamir yüzlerin sahipleri-ne racidir ya da üslup değiştirme için ellezine'ye racidir ya da vücuh-tan itibarlı kimseler kastedilmek üzere vücuh racidir. Birinci manaya göre tams'a atfı bundan dünyada suret değiştirmenin kastedilmediğini gösterir. Kim de tehdidi dünyada suret değiştirmeye alırsa, bunun henüz beklendiğini ya da bunun iman etmeme şartına bağlı olduğunu söyler ki onlardan bir grup iman etmiştir. **“Allah'ın emri oldu”** bir şeyin olacağına dair emri yahut tehdidi veyahut hükmü ve kazası demektir **“yerine getirilmiş”** geçerli ve tahakkuk etmiş oldu. Binaenaleyh eğer iman etmezseniz size va'dedilen de mutlaka yerine getirilir.

48- “Şüphesiz Allah kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz” çünkü azabının sonsuz olduğuna dair verdiği hüküm kesindir ya da o günahın izi silinmez; o nedenle affa hazır olmaz, ama başka günah öyle değildir. **“Bundan başkasını bağışlar”** yani şirkten başkasını küçük olsun büyük olsun bağışlar **“istediği kimse için”** lütuf ve ihsanından dolayı. Mutezileler bu dileme kaydını iki fiile de bağlamışlar, şu manaya ki Allah dilediği kimseye şirkli bağışlamaz, o da tövbe etmeyendir. Bundan başkasını istediğine bağışlar ki o da tövbe edendir. Onların bu görüşünde delil olmadan kayıtlama vardır; zira büyük günahlardaki genellik kaydını korumak bu ayettekinden daha üstün değildir. Aynı zamanda bu ayette mezhepleri de çürütülmüştür, çünkü dilemeye bağlamak tövbeden önce azap etmenin ve sonra da vazgeçmenin vacip olduğuna aykırıdır. Böyle olunca ayet onlara karşı delil olduğu gibi Haricilere de karşı delildir ki onlar da her günahın şirk olduğunu ve sahibinin cehennemde ebedi kalacağını savunmuşlardır. **“Kim Allah'a şirk koşarsa büyük bir günah uydurmuş olur”** yanında diğer günahların küçük kalacağı bir şey irtikâp etmiş olur. Bu da bununla diğer günahların arasındaki manaya işarettir. İftira söze denildiği gibi işe de denilir, ihtilak da aynı durumdadır.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْكُونَ أَنْفُسَهُمْ بِاللَّهِ
يَزْكِي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ٤٩ أَنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ
عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا ٥٠ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
أَوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ
لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْلَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ٥١
أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا
٥٢ أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَلَا يَأْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ٥٣

49 – Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi? Bilakis Allah dilediğini temize çıkarır. Onlar hurma çekirdeğinin ince ıplığı kadar haksızlığa uğratılmazlar.

50 – Bak, Allah'a karşı nasıl yalan uyduruyorlar. Bu apaçık bir günah olarak yeter.

51 – Kendilerine kitaptan nasıp verilmiş olanları görmedin mi? Puta ve batıl ilahlara inanıyorlar ve kâfirler için: “Bunlar iman edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar.

52 – İşte onlara Allah lanet etmiştir. Allah da kime lanet ederse, onun için asla bir yardımcı bulamazsın.

53 – Yoksa onların mülkte bir hisseleri mi var? Eğer öyle olsa idi, insanlara hurma çekirdeğinin çukuru kadar bir şey (zırnık) vermezlerdi.

49- “Kendilerini temize çıkaranları görmedin mi?” ehl-i kitabı kastediyor, onlar: “Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz” (Maide: 18) dediler. Şöyle de denilmiştir: Bunlar Yahudilerden birtakım kimse-lerdir, çocuklarını Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e getirdiler: Bunların günahı var mı, dediler? O da: Hayır, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki bizler de onlar gibiyiz; gündüz yaptığımız gece bağış-lanır, gece yaptığımız da gündüz bağışlanır, dediler. Kendini tezkiye edip de övenler de onlar gibidir. “Bilakis Allah dilediğini temize çıkara-rır” bu da muteber olanın, onların değil Allah'ın tezkiyesi olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü insanın içindeki güzellik ve çirkinliği bilen

odur. O da onları kınamış, razı olduğu mümin kullarını ise temize çıkarmıştır. Tezkiyenin aslı iş olsun söz olsun çirkin görülen bir şeyi uzaklaştırmaktır. **“Onlar haksızlığa uğratılmazlar”** kendilerini haksız yere temize çıkardıkları için **“hurma çekirdeğinin ipliği kadar”** en basit ve en küçük haksızlığa demektir. Fetil hurma çekirdeğinin yarığındaki ipliktir, basitliği onunla temsil ederler.

50- **“Bak, Allah’a karşı nasıl yalan uyduruyorlar?”** kendilerinin Allah’ın oğulları ve onun katında temiz olmaları iddiasıyla. **“Bu da yeter”** bu iddia ve iftiraları **“apaçık bir günah olarak”** öyle bir günah ki diğer günahları arasında gizli değildir (göze en çarpanıdır).

51- **“Kendilerine kitaptan nasip verilmiş olanları görmedin mi? Puta ve batıl ilahlara inanıyorlar”.** Bazı Yahudiler hakkında indi, bunlar: Putlara tapmak Allah katında Muhammed’in davet ettiği şeyden daha iyidir, diyorlardı. Şöyle de denilmiştir: Huyey bin Ahtab, Ka’b bin Eşref ve bir bölük Yahudi Mekke’ye çıktılar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’le savaşmak için Kureyşle ittifak kurmak istiyorlardı. Kureyş: Siz ehl-i kitapsınız, Muhammed’e bizden daha yakınsınız, sizin tuzağınızdan emin değiliz; bizim tanrılarımıza secde edin ki gönlümüz rahat etsin, dediler. Onlar da öyle yaptılar. Ayette geçen cibt aslında bir putun adıdır, Allah’tan başka tapılan her şeye kullanıldı. Aslı cibs’tir denilmiştir, o da hayırsız şey demektir. Sin’i te’ye kalb olundu. Tağut da mabut olsun başka bir şey olsun her türlü batıla denir. **“Kâfirlere derler”** onlar ve dinleri için derler **“bunlar”** onlara işaretler, **“iman edenlerden daha doğru yoldadırlar”.** Dinleri daha doğru, yolları daha açıktır, derler.

52- **“İşte Allah onlara lanet etmiştir. Allah da kime lanet ederse, onun için asla bir yardımcı bulamazsın”.** Şefaât ve saire ile ona yardım edecek birini demektir.

53- **“Em lehüm nasibün minel mülki”** em munkatıdır, hemzenin manası da Yahudilerin mülkün onlara döneceğine dair inançlarını ret ve inkardır. **“Eğer öyle olsa idi insanlara hurma çekirdeğinin çukuru kadar bir şey vermezlerdi”** yani mülkten bir hisseleri olsa idi, kimseye nakir kadar bir şey vermezlerdi ki o da çekirdeğin üzerindeki minicik çukurdur. Bu da onların ne kadar derin bir cimrilige batıklarını gösterir. Çünkü onlar krallarken bunda cimrilik ediyorlar, ya bir de sefil fakirler oldukları zaman ne yaparlar? Mananın onlara mülkün kinaye ile verildiği ve onların da insanlara bir şey vermedikleri şeklinde olması da caizdir. Vav’dan yahut fe’den sonra la müfredi ortak etmek için gelirse, amel etmesi de etmemesi de caiz olur. Bunun içindir ki amel ettirerek nasb üzere “layü’tu” şeklinde okunmuştur.

أَمْ

يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ
إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ
مَنْ أَمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾
إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ
جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ
عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا
أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾

54 – Yoksa Allah'ın, insanlara lütf-u kereminden verdiklerini mi kıskanıyorlar? Gerçekten biz, İbrahim hanedanına kıtap ve hikmet verdik ve onlara büyük bir mülk verdik.

55 – Onlardan kimi ona iman etti; onlardan kimi de ondan yüz çevirdi. Çılgın ateş olarak cehennem yeter.

56 – Ayetlerimizi inkâr edenleri yakında cehenneme atacağız. Derileri piştikçe, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

57 – İman edip iyi şeyler yapanları da altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetlere gırdireceğiz. Onlar için orada tertemiz eşler vardır. Ve onları koyu bir gölgeye sokacağız.

54- “Yoksa insanları mı kıskanıyorlar?” Hayır, onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yahut Arapları veyahut bütün insanları mı kıskanıyorlar? Çünkü bir kimseyi peygamberlikte kıskanan bütün insanların kemal ve faziletlerini kıskanmış gibidir. Bu yüzden onları kınadı ve kıskançlıklarını da reddetti, nitekim onların cimriliklerini de kınadı. Bu ikisi rezaletlerin en kötüsüdür, bunlar birbirlerini çeker-

ler, birbirlerinden ayrılmazlar. **“Allah’ın insanlara lütf-u kereminden verdiği”** yani peygamberliği, kitabı, zaferi ve onuru ya da beklenen peygamberi Araplardan kılmasını? **“Biz İbrahim hanedanına verdik”** onlar Muhammed’in selefleridir ve amcasının oğullarıdır. **“kitabı ve hikmeti”** peygamberliği **“ve onlara büyük bir mülk verdik”** Allah’ın onlara da böyle bir şey vermesi akla uzak değildir.

55- “Onlardan kimi” Yahudilerden kimileri **“ona iman etti”** Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’e ya da İbrahim hanedanından anlatılan şeylere **“onlardan kimi de ondan yüz çevirdi”** ondan yan çizdi, ona iman etmedi. Mananın şöyle olduğu da söylenmiştir: İbrahim ailesinden ona (İbrahim’e) iman eden de vardır, etmeyen de vardır. Bu onun durumunu sarsmadığı gibi bunların iman etmemeleri de onun durumunu sarsmayacaktır. **“Çılgın ateş olarak cehennem yeter”** tutuşturulmuş ve azap edilecekleri ateş demektir yani eğer azabı acele etmezlerse, onlar için hazırlanan çılgın ateş onlara yeter.

56- “Ayetlerimizi inkâr edenleri yakında cehenneme sokacağız”. Bu da geçenleri açıklamakta ve tespit etmektedir. **“Derileri piştikçe, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz”** mesela o derinin aynısının başka biriyle değiştirilmesi, örneğin yüzüğü küpeye değiştirmek gibi. Ya da azabı tekrar hissetmesi için yanmanın tesiri izale edilmekle olur, nitekim **“azabı tatmaları için”** demiştir. Yani tatması devam etmesi için demektir. Yerine başka deri yaratılır da denilmiştir. Azap gerçekte idrak sahibi olan nefsedir, idrake alet olan şeye değildir, bunda da bir mahzur yoktur. **“Şüphesiz Allah mutlak galiptir”** istediğine mani olunmaz, **“hikmet sahibidir”** hikmetine göre ceza verir.

57- “İman edip iyi şeyler yapanları da altlarından ırmaklar akan ve içinde ebedi kalacakları cennetlere girdireceğiz” kafirleri ve azaplarını müminlerden önce zikretmesi sözün onların hakkında doğrudan, müminlerin hakkında da dolayısıyla olmasındandır. **“Onlar için orada tertemiz eşler vardır. Ve onları koyu bir gölgeye sokacağız”** sık, açık yeri olmayan ve güneş görmeyen yere demektir. Bu da tam ve devamlı nimete işarettir. Ayette geçen zalil sıfattır, tekit için zıll’dan türetilmiştir, mesela şemsün şamisün (sıcak güneş), leylün elyelü (karanlık gece) ve yevmün eyvemü (nasıl gün!) gibi.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ

تُؤْتُوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا
بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ
مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ
كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

58 – Şüphesiz Allah size emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah hakkıyla işitici ve hakkıyla görücüdür.

59 – Ey iman edenler, Allah'a itaat edin, Resul'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Eğer bir şeyde tartışırsanız, Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsanız, onu Allah'a ve Resul'e götürün. Bu daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir.

58- “Şüphesiz Allah size emanetleri ehline vermenizi emreder” bütün mükellefleri ve emanetleri içine alan bir hitaptır. Gerçi ayet Mekke'nin fethinde Osman bin Talha bin Abdüddar hakkında inmişti. Kâbe'nin kapısını kapattı ve anahtarı Efendimize vermek istemedi, sonra da: Onun Allah'ın Resul'ü olduğunu bilseydim mani olmazdım, dedi. Hazreti Ali kerremallahu veche elini büktü, anahtarı aldı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de içeri girdi, iki rekat namaz kıldı. Çıkınca Abbas radiyallahu anh anahtarı kendisine vermesini ve hacılara su dağıtma görevinin yanı sıra Kâbe bakıcılığını da vermesini istedi. Ayet bunun üzerine indi. Allah da ona (Osman'a) verilmesini emretti. O da Ali radiyallahu anh'e anahtarı ona vermesini ve ondan özür dilemesini istedi. Bu da onun İslam'a girmesine sebep oldu. Kâbe bakıcılığının sonsuza kadar onun evlatlarında kalmasına dair vahiy indi. **“Ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder”** yani hükmünüz altındakilere yahut hükmünüze razı olacıklara hükmettiğiniz zaman demektir. Bir de hükmetmek

idarecilerin vazifesidir. Hitabın onlara olduğu da söylenmiştir. **“Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor”** yani öğüt verdiği şey ne güzeldir. Bu durumda “ma” edatı mansuptur ve “yeizuküm” ile mevsuftur ya da merfudur ve “bihi”ye mevsuldur. Nime’nin mahsus bilmethi de mahzuttur, o da emanetlerin ödenmesi ve hükümlerde adalet edilmesi gibi emredilen şeylerdir. **“Şüphesiz Allah hakkıyla işitici, hakkıyla görücüdür”** sözlerinizi, hükümlerinizi ve emanetler hususunda yaptıklarınızı demektir.

59- “Ey iman edenler, Allah’a itaat edin, Resul’e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin” Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında ve ondan sonraki emir sahiplerini kastediyor. Halifeler, kadınlar ve askeri birlik komutanları da bunların içine girer. Onlara adaletle hükmetmelerini emrettikten sonra insanlara da onlara itaat etmelerini emretmesi, itaatlerinin haklı olduğu sürece vacip olduğuna dikkat çekmek içindir. Bunların din alimleri olduğu da söylenmiştir, çünkü Allah Teala: **“Eğer onu Peygambere ve emir sahiplerine götürselerdi onlardan bunu çıkaranlar elbette bilirdi”** (Nisa: 83) demiştir. **“Eğer tartışırsanız”** siz ve sizden olan idarecileriniz **“bir şeyde”** din işlerinden bir şeyde demektir. Bu da birinci yorumu teyit etmektedir, çünkü mukallidin müctehitle verdiği hükümde tartışma yetkisi yoktur. Halk öyle değildir. Ancak hitabın üslup değiştirerek emir sahiplerinedir denilmesi hariç. **“Onu götürün”** o konuda başvurun **“Allah’a”** kitabına **“Resul’e”** zamanında ondan sormak, arkasından da sünnetine müracaat etmekle. Kıyası inkâr edenler bunu delil getirmiş ve: Allah Teala ihtilaf edeni kıyasa değil kitap ve sünnete döndürmüştür, demişlerdir. Buna şöyle cevap verilmiştir: İhtilaf edenin nassla açıklanan şeye döndürülmesi misalle ve ona bina etmekle olur. Bu da kıyastır. Allah’a itaati ve Peygamberine itaati emrettikten sonra bunu emretmesi de bunu teyit eder. Çünkü bu, hükümlerin üç olduğunu gösterir: Kitapla sabit olan, sünnetle sabit olan ve kıyas yolu ile bu ikisine döndürmekle sabit olan. **“Allah’a ve ahiret gününe iman ediyorsanız”** çünkü iman bunu gerektirir. **“Bu”** döndürme **“daha hayırlıdır”** sizin için **“ve sonuç bakımından daha güzeldir”** sizin tevilinizden daha güzeldir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ
وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى
الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ
أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ۖ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا
إِلَى مَا أُنْزَلَ مِنَ اللَّهِ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ
يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ۖ فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ
مُصِيبَةٌ بِمَا قَلَعْتُمْ أَيْدِيَهُمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ
إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ۚ

60 – Sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmedin mi; tağuta başvurmak istiyorlar; hâlbuki onu inkâr etmekle emrolunmuşlardı. Şeytan ise onları pek uzak bir sapıklıkla azdırmak istiyor.

61 – Onlara: “Allah’ın indirdiğine ve Resul’e gelin” denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.

62 – Ellerin önüne sürdüğü şey yüzünden başlarına bir musibet geldiği zaman halleri nice olur? Sonra sana gelip Allah’a yemin ederler ve: “Biz ancak iyilik etmek ve arabuluculuk istedik” derler.

60- “Sana indirilene ve senden önce indirilene inandıklarını iddia edenleri görmedin mi; tağuta başvurmak istiyorlar” İbn Abbas radiyallahu anhumadan şöyle rivayet edilmiştir: Bir münafık bir Yahudi ile dava etti, Yahudi onu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’e davet etti, münafık da onu Ka’b bin Eşref’e davet etti. Sonra onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e gittiler, o da Yahudi’nin lehine karar verdi. Münafık da karara itiraz etti ve: Ömer’e gidelim, dedi. Yahudi Ömer’e: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem benim lehime karar verdi, bu da onun kararına razı olmadı ve sana geldi, dedi. Ömer radiyallahu anhu da münafığa: Öyle mi, dedi? O da: Evet, dedi. Ömer da: Ben gelinceye kadar burada bekleyin, dedi, içeri girdi, kılıcını

aldı, sonra da çıktı; münafığın boynunu vurdu. Leşi soğuyunca: Allah ve Resul'ünün hükmüne razı olmayana ben böyle hükmederim, dedi! Ayet de bunun üzerine indi. Cebrail: Ömer hak ile batılı ayırdı, dedi; o nedenle ona bu isim verildi. Tağut da buna göre Ka'b bin Eşref'tir. Haksız karar veren ve tercih eden de onun hükmündedir. Ona tağut denilmesi, aşırı tuğyanından veya şeytana benzemesinden yahut da ona başvurmanın şeytana başvurma olmasındandır. Çünkü buna o sevk etmiştir, nitekim: **"Hâlbuki onu inkâr etmekle emrolunmuşlardı. Şeytan ise onları pek uzak bir sapıklıkla azdırmak istiyor"** demiştir. "En yekfuru biha" şeklinde de okunmuştur ki o zaman tağut cemi olur, Allah Teala'nın: "Evliyahumut tağutu yuhricunehüm" (*Bakara: 257*) ayetinde (cemi) olduğu gibi.

61- **"Ve iza kıyle lehüm tealev (onlara: Allah'ın indirdiğine ve Resul'e gelin)"** denildiği zaman lam'ın zammı ile "tealu" şeklinde de okunmuştur, sırf bunu lamel fiili hazf etmek isteklerinden yapmışlardır. Sonra lam da zamir vav'ı için mazmum kılınmıştır. **"Münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün"** sududen mastardır yahut esas mastar olan sadd'den isimdir. Sad ile sed arasında şu fark vardır: Sad görülmeyen engeldir, sed de görülendir. Yesuddune de hâl yerindedir.

62- **"Fekeyfe (nasıl)"** olur halleri **"başlarına bir musibet geldiği zaman"** Hazreti Ömer'in münafığı öldürmesi yahut Allah'ın bir gazabı gibi **"ellerinin öne sürdüğü şey yüzünden"** senden başkasına başvurmaları ve kararına razı olmamaları gibi. **"Sonra sana geldiler"** başlarına musibet geldiği zaman, özür dilemek için. Bu da "esabethüm"e atıftır. Yesuddune'ye atıf olduğu da söylenmiştir. Aralarındaki de itiraz cümlesidir. **"Allah'a yemin edenler"** şu hâlde **"biz ancak iyilik etmek ve arabuluculuk yapmak istedik"** derler. Biz bununla ancak davayı en güzel şekilde ve hasımlar arasında uzlaşma ile bitirmek istedik, sana karşı çıkmak istemedik. Şöyle denilmiştir: Maktulün adamları kanını istemek üzere geldiler ve: Biz Ömer'e gitmekle adamımıza iyilik etmesini ve onu hasmı ile uzlaştırmasını istedik, dediler.

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ

اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ
فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ
إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ
جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا
اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿٦٤﴾ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى
يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ
حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

63 – Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerini bilir. Artık onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve kendilerine tesir edecek söz söyle.

64 – Biz her peygamberi ancak Allah'ın izni ile kendisine itaat edilsin, diye gönderdik. Eğer onlar nefislerine haksızlık ettikleri zaman sana gelip Allah'tan bağış dileseler, Peygamber de onlar için bağış dilese idi, Allah'ın tövbeleri kabul ettiğini, çok merhametli olduğunu görürlerdi.

65 – Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem tutup da sonra da verdiğin karardan dolayı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan ve iyice teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.

63- “Onlar öyle kimselerdir ki Allah onların kalplerindekini bilir” münafıklığı bilir, gizlemeleri ve yalan yere yemin etmeleri onları azaptan kurtarmaz. **“Artık onlardan yüz çevir”** azaplarından yüz çevir, çünkü hayatta kalmalarında fayda vardır. Ya da mazeretlerini kabulden yüz çevir demektir. **“Onlara öğüt ver”** dilinle ve onları bulundukları halden çevir. **“Ve kendilerine tesir edecek söz söyle”** içlerindeki manadan dolayı yahut onlarla baş başa kalarak, çünkü gizli verilen nasihat daha çok tesir eder. **“Tesir edecek söz”** içlerine işleyecek ve

onlara etki edecek demektir. Günahlarından uzak durmayı, onlara nasihat etmeyi ve özendirerek ve korkutarak elinden geleni yapmasını emretti. Bu da Peygamberlerin şefkatlerinin bir sonucudur. Onlara selam olsun. (Fi enfüsihim) zarfının, içlerine işleyen manasında “beliğân”e bağlanması zayıftır, çünkü sıfatın mamulü mevsufun üzerine geçemez. Beliğ söz aslında manası maksada uygun olan (maksadı aşmayan) demektir.

64- “Biz her peygamberi ancak Allah’ın izni ile kendisine itaat edilsin diye gönderdik” itaatine izni sebebiyle ve gönderilenlere ona itaat etmeleri emriyle. Sanki şuna delil getirmiş oluyor ki onun kararına razı olmayan kimse Müslüman da olduğunu gösterse, kafirdir, katli vaciptir. İzahı şöyledir: Peygamberi göndermek ancak itaat etmek için olduğundan ona itaat etmeyen ve hükmüne razı olmayan onun risâletini kabul etmemiştir. Kim de böyle olursa kafir olur, katli de vacip olur. **“Eğer onlar nefislerine haksızlık ettikleri zaman”** münafıklıkla veyahut tağutun hükmüne gitmekle **“sana gelselerdi”** bundan tövbe ederek, bu da “ennehüm”ün haberidir “iz” de ona bağlıdır **“Allah’tan bağış dileselerdi”** günahları için, tövbe etmek ve ihlas göstermekle **“Peygamber de onlar için bağış dilese idi”** senden özür dileselerdi de sen de onlara şefaati olsaydın. Neden hitap kalıbından dönmüdü de vestağferte demedi, çünkü kıyas “sana gelselerdi” kavlinde dolayısı bunu gerektirmektedir. Bu da şanını yüceltmek ve şuna dikkat çekmek içindir ki Peygamberin hakkı suç ne kadar büyük olursa olsun özü kabul etmek ve ona şefaati etmektir. Onun makamının icabı da büyük günahlara aracılık etmektir. **“Allah’ın tövbeleri çok kabul ettiğini görürlerdi”** tövbelerini rahmet ve şefkatinden dolayısı kabul ettiğini bilirlerdi. Eğer vecede sadefe ile tefsir edilirse, tevvaben hâl olur, rahimen de ondan bedel olur ya da ondaki zamirden hâl olur.

65- “Fela ve rabbike (hayır, Rabbine andolsun ki)” yani feve rabbike demektir; la kasemî tekit etmek için zait kılınmıştır, **“la yû’mînun”**daki la’yı kuvvetlendirmek için değil. Çünkü o, müsbet cümlede de zait kılınır, mesela Allah Teala’nın: **“La uksimu bihazel beledi”** (*Beled: 1*) ayetinde olduğu gibi. **“Aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem tutup da”** aralarında çıkan ihtilaf ve karışıklık mevzuunda demektir. Şecere ihtilaf çıkmak demektir, şecer (ağaç) da ondandır ki dalları birbirine girdiği içindir. **“Sonra da verdiği karardan dolayısı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan”** verdiği hükümden dolayısı bir sıkıntı yahut onun için bir şüphe demektir. Çünkü şüphe eden de sıkılmış durumdadır. **“Ve iyice teslim olmadıkça”** sana içleri ve dışlarıyla itaat etmedikçe (iman etmiş olmazlar).

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ۖ وَإِذَا لَأَتَيْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا ۖ وَلَهْدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ۖ وَمَنْ يَطْعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا ۖ

66 – Eğer biz onlara: “Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın” diye yazsa idik, bunu ancak içlerinden pek azı yaparlardı. Eğer onlar kendilerine verilen öğüdü tutsalardı hem onlar için daha hayırlı hem de imanlarını daha pekiştirici olurdu.

67 – Ve o zaman onlara kendi katımızdan bir mükafat verirdik.

68 – Onları elbet doğru bir yola ilettirdik.

69 – Kim Allah’a ve Resul’e itaat ederse, işte onlar Allah’ın, kendilerine nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdirler. Bunlar da ne güzel arkadaşlardır.

66- “Eğer biz onlara: Kendinizi öldürün” diye yazsa idik” cihatla ölüme maruz bırakın veyahut İsrail oğullarının öldürdüğü gibi onları öldürün dese idik. “En” mastariyedir yahut emerna manasına “ketebna”yı tefsir etmektedir. “Evihrucu min diyariküm (yahut yurtlarınızdan çıkın)” mesela İsrail oğullarının buzağıya tapmaktan tövbe etmeleri istendiği zaman çıkmaları gibi. Ebu Amr ile Yakup harekellemede aslanan nun’un kesri ile “eniktülu” ve ses uyumundan dolayı vav’ın zammı ile “evuhrucu” okumuşlardır. Sonuncusunda “vela tensevul falda” (Bakara: 237) kavlindeki cemi vav’ına da benzetmek istemişlerdir. Hamze ile Asım da yine asıl olan kesre ile okumuşlar; diğerleri ise onları fiile bitişen hemze yerine koyarak zamme ile okumuşlardır. “Bunu ancak içlerinden pek azı yaparlardı”. Az insanlar yaparlardı ki onlar da ihlaslı olanlardır. İmanları ancak hakkı ile tes-

lim olmakla tamam olacağı belli olduğu için çoklarının kusuruna ve İslamlarının gevşekliğine dikkat çekti. “Ma faaluhu”daki zamir yazılan şeye racidir, bunu da “ketebna” kavli göstermektedir ya da iki fiilin mastarlarından birine racidir. İbn Amir müstesna olarak ya da illa fi’len kalilen mülahazasıyla mansup olarak okumuştur. “Eğer onlar kendilerine verilen öğüdü tutsalardı” Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e tabi olma ve ona isteyerek itaat etme öğüdünü tutsalardı “hem onlar için daha hayırlı olurdu” dünya ve ahiretleri için “hem de imanlarını daha pekiştirici olurdu” dinlerini. Çünkü ilmi daha çok kazandırır ve şüpheyi daha çok bertaraf eder. Ya da amellerinin sevabını daha çok sağlamlaştırırdı. Tesbiten temyiz olarak mansuptur. Bu ayet de geçen gibi o münafıkla Yahudi hakkında inmiştir. Şöyle de denilmiştir: Bu ve bundan önceki Hatıb bin Ebi Beltaa hakkında inmiştir. O, Zübeyr’le hurma bahçesini sulama konusunda dava etti. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de: Zübeyr, önce sen ağaçlarını sula, sonra da suyu komşuna salıver, dedi. Hatıb da: Halanın oğlu olduğu için böyle karar verdin, dedi! Aleyhissalat vesselam da: Ey Zübeyr, sen ağaçlarını sula, sonra suyu tut, iyice dibe insin, hakkını tam al, sonra da onu komşuna gönder, dedi.

67- “Ve o zaman onlara kendi katımızdan büyük bir mükafat verdirdik”. Bu da mukadder bir sualin cevabıdır, sanki: Bu tespitten sonra onlara ne olur denildi? O da: O zaman onlara mükafat verdirdik, dedi. Çünkü “iza” cevap ve ceza ister.

68- “Onları elbet doğru yola iletirdik” o yola gitmekle Allah’ın kutsal huzuruna varırlardı, o da onlara gaybin kapılarını açardı. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Kim bildiği ile amel ederse, Allah ona bilmediğini öğretir.

69- “Kim Allah’a ve Resul’e itaat ederse, işte onlar Allah’ın, kendilerine nimet verdiği kimselerle beraberdirler”. Böylece yaratılmışların en değerlilerinin ve en saygınlarının arkadaşlığını va’detmekle itaata daha çok teşvik edilmiştir. “Onlar da peygamberler, sıddıklar, şehitler ve iyilerdir” bu da “ellezine”yi beyan etmektedir ya da ondan veyahut “aleyhim”deki zamirden hâldir. Onları ilim ve ameldeki derecelerine ayırmış ve bütün insanları onlardan geri kalmamaya teşvik etmiştir. Onlar da peygamberlerdir. Onlar ilmin veya amelin kemali ile kurtuluşa ermişler, kemal derecesinden mükemmellik rütbesine geçmişlerdir. Sonra sıddıklar gelir, onların nefisleri de bazen delil ve ayetlere bakma merdivenlerine, bazen de arınma ve riyazet asansörleri ile irfanın zirvesine çıkmış, eşyayı yukarıdan temaşa etmiş ve onlardan olduğu gibi haber vermişlerdir. Sonra da şehitler gelir ki onlar da ta-

ata ve hakkı açığa çıkarmaya hırslarından dolayı Allah'ın kelimesini yüceltmek için canlarını feda etmişlerdir. Sonra da iyiler gelir ki bunlar da ömürlerini ona itaatte, mallarını da onun rızasında bitirmişlerdir. Şöyle de diyebilirsin: Allah'ın nimet verdiği kimseler arif-i billahlardır. Onlar da ya ayan derecesine erişmişlerdir ya da delil ve kanıt makamında durmaktadırlar. Birinciler de ya ayanla beraber yakınlık derecesine nail olmuşlardır öyle ki onlar bir şeyi yakından görenler gibidirler, onlar da peygamberlerdir, onlara salat ve selam olsun. Ya da böyle değildirler, o zaman eşyayı uzaktan görenler gibi olurlar ki onlar da sıddıklardır. Ötekilerin de ya irfanları kesin kanıtlarladır ki bunlar da sağlam ilim sahipleridir, bunlar da yeryüzünde Allah'ın şahitleridir. Ya da irfanları nefisleri tatmin eden işaret ve kanaatlarladır. Onlar da iyi kimselerdir.

“Bunlar da ne güzel arkadaşdır!” Bu da taaccüp manasındadır! “Refikan” temyiz yahut hâl olarak mansuptur. Çoğul yapılmaması sıddık gibi tekile de çoğulada denmesindendir. Ya da her birinin arkadaşlığı murat edilmiştir. Rivayete göre Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in azatlısı Sevban bir gün ona geldi, yüzü değişmiş ve bedeni zayıflamıştı. Ona halini sordu, o da şöyle dedi: Bende bir ağrı sızı yoktur ancak seni görmemeğe dayanamıyorum. O zaman her şeyden ürküyorum, seni gördüğüm zaman bu ürkekliğim geçiyor. Sonra ahireti hatırladım, seni orada görememekten korktum. Çünkü senin peygamberlerle beraber olacağını biliyorum. Cennete girsem de senin derecenden daha aşağı bir yerde olacağımı biliyorum. Girmezsem zaten seni tamamen kaybetmiş olacağım! Ayet bunun üzerine indi.

ذَٰلِكَ الْفَضْلُ مِنِّ

اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا

حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا ثُبَاتٍ أَوْ انفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾ وَإِنَّ مِنْكُمْ

لَمَنْ لَيَبْطِئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا

إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾

70 – Bu lütuf Allah'tandır. Allah'ın her şeyi bilmesi yeter.

71 – Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın; müfrezeler halinde veyahut topluca sefere çıkın.

72 – İçinizden şüphesiz ağır davrananlar vardır. Eğer başınıza bir musibet gelirse, “onlarla beraber hazır bulunmadım da Allah bana gerçekten lütfetti” der.

70- “Bu (zalike)” itaatkârlara verilen mükafata, aşırı hidayete ve nimete nail olanların arkadaşlığına işarettir. Ya da o nimete kavuşanların üstünlük ve ayrıcalıklarına işarettir. “lütufl” bu da zalike’nin sıfatıdır, “minallahi” bu da onun haberidir yahut “elfadl” haberdur, “minallahi” de hâldir, amili de işaretin manasıdır. “Allah’ın her şeyi bilmesi yeter” kendine itaat edenin mükafatını yahut faziletin miktarlarını ve sahiplerinin hak ettiklerini demektir.

71- “Ey iman edenler, korunma tedbirinizi alın” uyanın ve düşünmana karşı hazır olun. Hızır ve hazer isir ve eser gibidir. Şöyle de denilmiştir: Hızır tedbir ve silah gibi insanı koruyan şeydir. “Fenfiru” cihada çıkın demektir, “sübatın” ayrı ayrı bölükler halinde, sübat sübe’nin çoğuludur, sebbeytü ala fûlanin tesbiyeten deyiminden gelir ki birinin çeşitli güzelliklerini anlatmaktır. Sonundan düşen kısmı karşılamak için sübiyn olarak da çoğul yapılır. “Ya da topluca sefere çıkın” tek ordu halinde birlikte demektir. Ayet her ne kadar savaş hakkında inmişse de ancak lafzının genel oluşu nasıl olursa olsun bütün hayırları kaçırmamaya da denilmiştir.

72- “Ve inne minküm lemen lübbattienne (içinizden şüphesiz ağır davrananlar vardır)”. Hitap Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in mümin ve münafık askerlerinedir. Mübattıun ağır davranan ve cihada katılmayan münafıklardır. Battae’den gelir ki ebtæ manasınadır ve geçişsizdir. Ya da başkasını geciktirmektendir, nitekim İbn Übey Uhut savaşında birtakım insanları savaştan geri koymuştu. Betue’den menkul battae’den gelir, sekkaleden gelen sekule gibi. Birinci lam iptida içindir, araya haber girdiği için “inne”nin isminin başına gelmiştir. İkincisi de mahzuf kasemin cevabıdır. Kasem de cevabıyla beraber “min”e bağlıdır. Ona raci zamir de “lüyübbattienne”de gizli olandır, takdir şöyledir: Ve inne minküm lemen uksimü billahi leyübbattienne. “Eğer başınıza bir musibet gelirse” öldürölme ve yenilme gibi “der” o geçiktiren kimse “onlarla beraber hazır bulunmadım da Allah bana gerçekten lütfetti” o savaşta hazır bulunmadım, yoksa onlara gelen şey bana da gelirdi.

وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فُضْلٌ مِّنَ

اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي

كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾ فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ

اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَن يُقَاتِلْ فِي

سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾

وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ

وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ

الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾

73 – Eğer size Allah'tan bir lütuf dokunursa, sanki hiç aranızda dostluk yokmuş gibi, “keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı elde etseydim” der.

74 – O halde dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsın. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veyahut galip gelirse, biz ona ileride büyük bir mükâfat vereceğiz.

75 – Size ne oluyor da Allah yolunda ve: “Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu kentten çıkar; bize katından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı ver” diyen zayıf erkekler ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?

73- “Eğer size Allah'tan bir lütuf dokunursa” fetih ve ganimet gibi “leyekulenne (mutlaka der)” tekit etmesi aşırı üzüntüsündendir. Zamiri “men”in manasına göndererek lam’ın zammı ile (leyekulünne) de okunmuştur. “Sanki aranızda hiç dostluk yokmuş gibi” bu da fiille mefulü arasında giren itiraz cümlesidir, mefulü de “ya leyteni küntü maahüm...” (keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı elde etseydim) kısmıdır. Bu da inançlarının zayıf olduğunu bildirmek ve bu sözün sizinle onun arasında hiçbir ilişki olmayan birinin sözü olduğunu göstermek içindir. O sırf mal için sizinle beraber olmak ister. Ya da (yaleyteni...) kısmı “leyekulenne”deki zamirden hâldir ya da söylenen söze dahildir yani insanların maneviyatını bo-

zan o kimse etkilediği münafıklara ve zayıf Müslümanlara kıskırtmak ve haset etmek için böyle der, sanki sizinle Muhammed'in arasında hiç sevgi yokmuş da sizden yardım istememiş havasını estirmek ister. Böyle der ki kendi gibi sizin de başarı elde etmenizi diler, keşke ben de onlarla beraber olaydım, der. Bunun ilk cümleye bağlı olduğu da söylenmiştir ki zayıftır. Çünkü cümlenin arasına lafzan ve manen münasebeti olmayan şeyler giremez. Keen şeddeliden tahfif edilmiştir, ismi de zamir-i şendir, o da mahzuftur. İbn Kesir, Hafs da Asım'dan naklen, Rüveys de Yakup'tan rivayeten te ile "tekün" okumuşlardır, çünkü meveddet lafzı müennestir. "Ya leyteni"deki münada da mahzuftur, ya kavmi, demektir. Şöyle de denilmiştir: Ya mecazen tembih için söylenmiştir, efuze de temenninin cevabı olarak mansuptur. Ref' ile de okunmuştur ki takdiri şöyledir: Feene efuzu fi zalikel vakti, ya da "küntü"ye matuftur.

74- "O halde dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsın" yani dünyalarını ahirete satanlar demektir. Mana da şöyledir: Eğer onlar dövüşmekten kaçınırlarsa canlarını ahireti arama da ihlasla feda edenler savaşsınlar ya da dünyayı satın alıp ahirete tercih edenler savaşsınlar ki onlar da insanları cihattan geri koyanlardır. Mana da onları kendilerinden rivayet edilen şeyi terke teşviktir. **"Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veyahut galip gelirse, biz ona ileride çok büyük bir mükâfat vereceğiz"**. Galip de olsa mağlup da olsa onu savaşa teşvik etmek ve Allah bana lütfetti de onlarla beraber bulunmadım sözünü tekzip etmek için ona büyük ecir va'detmiştir. Öldürülsün yahut galip gelsin demesi de şunu vurgulamak içindir ki, mücahit savaş meydanında ya şehadetle itibarını korumaya ya da zafer kazanarak ve galip gelerek dini aziz etmeye çalışmalıdır; maksadı bizzat öldürülmek değil bilakis hakkı yüceltmek ve dini güçlü kılmak olmalıdır.

75- "Vema leküm" müpteda ve haberdur, **"la tükatilune fi sebilillahih"** hâldir, amili de zarftaki fiil manasıdır. **"velmüstedafine"** bu da Allah ismine matuftur yani zayıfların yolunda demektir, o da onları esirlikten kurtarmak ve onları düşmandan savunmaktır. Ya da muza-fın hazfi ile sebili lafzına matuftur yani müstazafların kurtuluşu için demektir. İhtisas üzere mansup olması da caizdir. Çünkü Allah'ın yolu geneldir, birçok hayır kapılarını içine alır, zayıf Müslümanları kafirlerin ellerinden kurtarmak ise onların en büyüğü ve en özelidir.

"Minerricali vennisai velvildani" bu da müstazafları beyandır, onlar da müşriklerin engellemesiyle Mekke'de kalan Müslüman'lardır. Ya da hicret edemeyen zayıflar ve ezilenlerdir. **"Vildan'ın (çocukların)"**

zikredilmesi müşriklerin baskılarının son haddine vardığını göstermek içindir, öyle ki eziyetleri onlara kadar varmıştır, demektir. Duaları da ötekilerin dualarına karıştığı için kabul olunmuştur, bu nedenle rahmetin inmesine ve belanın define katkıda bulunmuşlardır. Şöyle de denilmiştir: Onlardan maksat köleler ve cariyelerdir, o da velid'in çoğuludur. "Rabbimiz, bizi halkı zalim bu kentten çıkar; bize kendi katından bir sahip gönder; bize katından bir yardımcı ver, derler". Allah da dualarını kabul buyurdu, bazılarını Medine'ye çıkma kolaylığı sağladı, kalanlara da hayırlı bir sahip ve bir yardımcı verdi. Mekke'yi Nebisi sallallahu aleyhi ve sellem'in eliyle fethetti; onlara sahip çıktı ve onlara yardım etti. Sonra da başlarına Attab bin Esîd'i vali atadı. O da onları himaye etti ve onlara yardım etti. Sonunda halkının en değerlileri oldular. Ayette geçen karye Mekke'dir, zalim de onun sıfatıdır. Müzekker olması ona isnat edilen şeyin müzekkerliğindendir. Çünkü ismülfail veya ismülmeful dolaylı sıfat alırlarsa amel ettiği şeye göre fiil gibi müzekker ve müennes olur.

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كُتِبَ عَلَيْنَا الْقِتَالُ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧٧﴾

76 – İman edenler Allah yolunda savaşır. Kafirler ise tağutun yolunda savaşır. Öyleyse siz de şeytanın dostları ile savaşın. Şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır.

77 – Kendilerine: "Ellerinizi çekin, namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin" denen kimseleri görmedin mi? Onlara savaş yazılınca, hemen içlerinden bir grup, insanlardan Allah'tan korkar gibi hatta daha şiddetli bir korku ile korkuyorlar. "Rabbimiz, bize savaşı niçin yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar erteleyeydin" dediler. De ki:

Dünyanın faydası pek azdır. Ahiret ise sakınanlar için daha hayırlıdır. Siz hurma çekirdeğinin ipliği kadar haksızlığa uğratılmazsınız.

76- “İman edenler Allah yolunda savaşırılar” Allah’a kavuşturacak şeyin yolunda demektir. “Kafirler ise tağutun yolunda savaşırılar” kendilerini şeytana götürecek şeyin yolunda demektir. “Öyleyse siz de şeytanın dostları ile savaşın”. Her iki grubun da maksadını anlatınca kendi dostlarına şeytanın dostları ile savaşmalarını emretti, sonra da onları “şüphesiz şeytanın hilesi zayıftır” diyerek cesaretlendirdi. Yani onun müminlere tuzağı Allah’ın kafirlere kurduğu tuzağın yanında zayıftır, önemsizdir, demektir. Öyleyse onun dostlarından korkmayın. Çünkü onların dayanakları en zayıf ve en çürük şeydir.

77- “Kendilerine: Ellerinizi çekin, denilen kimseleri görmedin mi?” yani savaştan çekin demektir, “namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin” emrolunduğunuz şeylerle meşgul olun, denildiği zaman “onlara savaş yazılınca, hemen içlerinden bir grup insanlardan Allah’tan korkar gibi korkuyorlar” kafirlerden kendilerini öldürürler diye Allah’tan başlarına azap indirir diye korktukları gibi korkuyorlar. “İza” fücaiyedir, “lemma”nın cevabıdır. “Ferikun” da müptedadır, “minhüm” sıfatıdır, “yahşevne” de haberidir. “Kehaşyetillah” da mastarın mefulüne muzaf türündendir. Mastar yerine düşmüştür ya da “yahşevne”nin failinden hâldir, mana da insanlardan korkarlar, tıpkı Allah’tan korktukları gibi demektir. “Ev eşedde haşyeten” ona matuftur eğer onu hal yaparsan; eğer mastar yaparsan değildir. Çünkü ismi tafdil kendinden sonrasını nasb ederse, cinsinden olmaz; bilakis o Allah Teala’nın ismine matuf olur yani Allah korkusu gibi yahut farz ederek ondan daha çok korkarlar demektir. Meğerki haşyet zate haşyet türünden sayıla mesela cedde ciddüh gibi ki manası da insanlardan Allah’tan korkar gibi korkarlar ya da Allah korkusundan daha çok korkarlar demek olur.

“Rabbimiz, bize savaşı niçin yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar erteleyeydin, dediler”. Bu da ölüm korkusu ile savaştan daha çok el çekmek istemelerindendir. Şu da muhtemeldir ki bunu ağızlarıyla dememişlerdir, ancak bunu içlerinden geçirmişlerdir; Allah da bunu onlardan nakletmiştir. “De ki: Dünya faydası pek azdır” çabuk geçer. “Ahiret ise sakınanlar için daha hayırlıdır. Siz hurma çekirdeğinin ipliği kadar haksızlığa uğratılmazsınız” sevabınızdan en az bir şey dahi eksiltilmez; öyleyse ondan yüz çevirmeyin yahut takdir edilmiş ecellerinizden eksiltilmez demektir. İbn Kesir, Hamze ve Kisai daha önce gaip siygası geçtiği için “vela yuzlemune” okumuşlardır.

أَيْنَ مَا تَكُونُوا

يُذَرِّكُمْ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُشَيَّدَةٍ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ حَسَنَةٌ
يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ
قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ
حَقِيقًا ۝٧٨ مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ
فَمِنَ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ۝٧٩

78 – Nerede olursanız ölüm size ulaşır; ister ki sağlam kalelerde olun. Onlara bir iyilik dokunursa bu, Allah katındandır, derler. Başlarına bir musibet gelirse bu, senin yüzündendir, derler. De ki: Hepsi Allah katındandır. Bu topluluğa ne oluyor da neredeyse söz anlamıyorlar!

79 – Başına gelen bir iyilik Allah'tandır. Başına gelen bir kötülük de kendi nefsindendir. Biz seni insanlara peygamber olarak gönderdik. Buna şahit olarak Allah yeter.

78- “Eynema tekunu yüdrük kümül mevtü” fe'nin hazfı ile merfu olarak da (yüdrüküküm) okunmuştur, şairin şu mısraında olduğu gibi:

Kim iyilik yaparsa Allah onu teşekkürle şayan kabul eder.

(Men yefalil hasenatillahu yeşküruha).

Ya da yeni söz başıdır, eynama da “latuzlemun”e bağlıdır. “İster ki sağlam kalelerde olun” yüksek saraylarda veya kalelerde olun. Bu-
ruc aslında sarayın etrafındaki evlerdir, teberrecetil mer’etü kavlinde-
gelir ki kadının açılıp görünmesidir. Ye’nin kesri le müşeyyiden de
okunmuştur ki failinin sıfatı ile nitelenmiş olur, mesela: Kasidetün şa-
ireh (şair bir kaside) gibi. Müşeyyidetün de sarayı yükselten demektir.
“Onlara bir iyilik dokunursa bu, Allah katındandır, derler. Başlarına
bir musibet gelirse bu, senin yüzündendir, derler”. Hasenet ve sey-
yiet taat ve masiyete denildiği gibi nimet ve belaya da denir. Ayette
murat edilen de bu ikisidir yani bolluk gibi bir nimete kavuşurlarsa,
onu Allah’tan bilirler, eğer kıtlık gibi bir musibetle karşılaşılırsa, sana
nispet eder ve: Hep senin yüzünden, derler. Nitekim Yahudiler de:

Muhammed Medine'ye girdiğinden beri meyveleri eksildi ve fiyatlar yükseldi, demişlerdi. **“De ki: Hepsi Allah katındandır”** yani o, iradesine göre daraltır ve bolaltır. **“Bu topluluğa ne oluyor da neredeyse söz anlamıyorlar!”** kendilerine verilen öğüt sözünü ki o da Kur'an'dır. Çünkü eğer onu anlasalar ve manasını iyice düşünselerdi hepsinin Allah katından olduğunu bilirlerdi, ya hayvanlar gibi sözü anlamıyorlar demektir, çünkü onların anlayışları yoktur. Ya da zamanın olaylarını anlamıyorlar ki üzerinde düşünsünler de verenin de vermeyenin de Allah olduğunu anlasınlar.

79- “Başına gelen” ey insan **“bir iyilik”** bir nimet **“Allah'tandır”** onun lütf-ü keremindendir. Çünkü insanın bütün yaptığı taat varlık nimetini bile karşılamaz; kaldı ki başkalarını. Bunun içindir ki aleyhisselam Efendimiz: Hiç kimse Allah'ın rahmeti dışında bir şeyle cennete giremez, dediği zaman: Sen de mi, dediler? O da: Ben de, dedi. **“Başına gelen bir kötülük de”** bela da **“kendi nefsindendir”** çünkü masiyetle kazanılması için onun sebebidir. Bu da **“De ki: Hepsi Allah katındandır”** (Nisa: 78) kavliyle çelişik değildir. Çünkü hepsinin varlığı ve kula ulaşması ondandır, ancak şu var ki iyilik ihsan ve imtihandır, kötülük de ceza ve intikamdır. Nitekim Hazreti Âişe radiyallahu anha şöyle demiştir: Müslümanın başına yorgunluk ve rahatsızlık gibi ne gelse hatta bir yerine diken batsa, hatta ayakkabısının bağcığı kopsa mutlaka günahı yüzündendir, Allah'ın affettiği ise daha çoktur. Gördüğün gibi bu iki ayette ne bizim için ne de mutezile için delil yoktur. **“Ve erselnake linnasi resula”** hâldir, tekit kastedilmiştir eğer harfi cer fiile talik edilirse, genellik kastedilmiştir, eğer resulen'e talik edilirse genellik kastedilmiştir yani seni bütün insanlara peygamber gönderdik demektir. Şu ayette olduğu gibi: **“Seni ancak bütün insanlara gönderdik”** (Sebe': 28). Mastar olarak da nasbı caizdir: Vela haricen min fiyye zuru kelamin (kizbü kelamin, ağızından yalan söz çıkmaz) kavli gibi. **“Allah şahit olarak yeter”** Peygamber olduğuna mucizelerle yeter demektir.

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ
 عَلَيْهِمْ حَفِظًا ۝۸۰ وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ
 بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّتُونَ
 فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ۝۸۱
 أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا
 فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ۝۸۲ وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ
 الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولَى الْأَمْرِ
 مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ
 عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا ۝۸۳

80 – Kim Peygamber’e itaat ederse, Allah’a itaat etmiştir. Kim de yüz çevirirse, biz seni onlara muhafız göndermedik.

81 – “Baş üstüne” derler. Yanından çıkınca da, içlerinden küçük bir bölük geceleyin senin dediğinden başkasını kurarlar. Allah onların geceleyin kurdukları planı yazıyor. Artık onlara aldırma. Allah’a tevekkül et. Vekil olarak Allah yeter!

82 – Yoksa Kur’an’ı gereği gibi düşünmüyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından olsa idi, onda birçok tutarsızlık görürlerdi.

83 – Onlara güven veya korku ile ilgili bir şey geldiği zaman onu yayarlar. Eğer onu Peygamber’e ve içlerinden emir sahiplerine götürselerdi, içlerinden onun içyüzünü anlayanlar onun ne olduğunu bilirlerdi. Eğer üzerinizde Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içinizden pek azı hariç şeytana uyardınız.

80- “Kim Peygamber’e itaat ederse, Allah’a itaat etmiştir” çünkü aleyhisselam Efendimiz gerçekte tebliğcidir, emreden Allah’tır. Rivayete göre aleyhisselam Efendimiz: Kim beni severse Allah’ı sevmiştir, kim bana itaat ederse Allah’a itaat etmiştir, deyince, münafıklar: Men ettiği şirke yaklaştı, başka değil kendisini Rab edinmemizi istiyor, tıpkı

Hıristiyanların İsa'yı Rab edindikleri gibi, dediler. Ayet de bunun üzerine indi. **"Kim de yüz çevirirse"** ona itaatten **"biz seni onlara muhafız göndermedik"** amellerini kayıt altına alıp da onları hesaba çekecek değilsin. Senin görevin ancak tebliğdir, biz de hesaba çekeriz. Hafızan erselnake'deki kâftan hâldir.

81- "Derler" onlara bir şey emrettiğin zaman **"taatün (baş üstüne!)"** derler yani bizim işimiz itaat etmektir ya da bizden itaat sadır olur demektir. Aslı mastar olarak nasbtır, merfu oluşu sebata delalet etmesi içindir. **"Yanından çıkınca içlerinden bir bölük geceleyin senin dediğinden başkasını kurarlar"** yani senin onlara dediğinin tersini ve sana, kabuldür, itaatimiz garantilidir, sözlerinin aksini kurarlar. Ayette geçen tebyit ya beytutet'ten gelir, çünkü işler genellikle gece planlanır ya da şiiir veya ev beyt'inden gelir ki o da düzenlenir ve idare edilir. Ebu Amr ile Hamze idgam ile **"beyyettaifetün"** okumuşlardır, çünkü te ile tı'nın mahreçleri yakındır. **"Allah onların geceleyin kurduklarını yazıyor"** karşılığını vermek için amel defterlerine yazıyor ya da sana vahyedilenler arasına yazıyor ki sen de sırlarına vakıf olasın. **"Artık onlara aldırma"** onlarla az ilgilen yahut onlardan sakın. **"Allah'a tevekkül et"** bütün işlerde, özellikle onların haklarında. **"Vekil olarak Allah yeter"** zararlarını senden def eder ve intikamını onlardan alır.

82- "Yoksa Kur'an'ı gereği gibi düşünmüyorlar mı?" manalarını düşünüp ondakileri görmüyorlar mı? Tedebbürün aslı bir şeyin sonuna bakmaktır. **"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsa idi"** yani kafirlerin iddia ettikleri gibi insan sözü olsa idi, **"onda birçok tutarsızlık görürlerdi"** mananın çelişmesi, nazım bozukluğu, bazısının düzgün, bazısının zayıf, bazısının benzerini getirmek zor, bazısının benzerini getirmek kolay olması, geleceğe ait bazı haberlerinin akla uygun olması, bazılarının uygun olmaması gibi. Çünkü insan aklı eksiktir, nitekim araştırmalardan görülmüştür. Belki de burada bunu zikretmesi şuna dikkat çekmek içindir: Geçen hükümlerden bazılarının farklı olması tenakuz değildir, hikmet ve maslahatlara göre hallerin değişmesindendir.

83- "Onlara güven veyahut korku ile ilgili bir şey geldiği zaman" güven veya korku verecek şeylerden **"onu yayarlar"** ifşa ederler. Zayıf Müslümanlar böyle yaparlardı; onlara Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderdiği askerî birlikle ilgili bir haber ulaştığı zaman yahut Peygamber zafer veya kafirlerden bir korkutma ile ilgili vahiyden bir haber verdiği zaman, kesin bilmedikleri hâlde onu yayarlardı; yaymaları da bozgunculuk olurdu. Bini'deki be zaittir ya da izaa tahaddüs (konuşma) manasını içerdiği içindir. **"Eğer onu Peygamber'e ve içlerinden emir sahiplerine götürselerdi"** onların görüşüne ve işleri

bilen büyük sahabelerin görüşlerine yahut komutanlara havale etse-
lerdi “mutlaka onu bilirdi” nasıl anlatılsa “içlerinden onun iç yüzü-
nü anlayanlar” tecrübe ve fikirleri ile onu çıkaranlar bilirdi. Şöyle de
denilmiştir: Onlar münafıkların çıkardıkları yalan haberleri duyarlar,
onu da yayarlardı. Bunun da ceremesini Müslümanlar çekerek. Eğer
onu Peygamber’e ve içlerinden emir sahiplerine götürselerdi de on-
lardan duysalardı, onlar da yayılıp yayılmayacağını tarif etselerdi,
Peygamber’den ve emir sahiplerinden çıkaranlar durumu anlardı.
Burada geçen istinbatın aslı kazılan kuyudan ilk suyu çıkarmaktır.
“Eğer üzerinizde Allah’ın lütfu ve rahmeti olmasaydı” Peygamber
göndermek ve kitap indirmekle “şeytana uyardınız” ikrar ve sapık-
lıkla. “Pek azı hariç” ancak Allah’ın üstün akıl verip de onunla hakka
ve doğruya yol bulan ve şeytana uymaktan koruduğu pek azı hariç,
mesela Amr bin Nüfeyl ve Varaka bin Nevfel gibi. Ya da az da kullanılsa
illa ittibaan kalilen demektir.

فَقَاتِلْ فِي

سَبِيلِ اللَّهِ لَا تَكْلَفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى
اللَّهُ أَنْ يَكْفِيَ بِأَسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بِأَسًا وَأَشَدُّ
تَنْكِيلًا ﴿٨٤﴾ مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا
وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ
عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقَيَّتًا ﴿٨٥﴾ وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ
مِنْهَا أَوْ رَدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا ﴿٨٦﴾

84 – Artık sen de Allah yolunda savaş. Kendinden başkasından
sorumlu tutulmazsın. Müminleri savaşa teşvik et. Olur ki Allah, ka-
firlerin şiddetini kırar. Şiddeti en sert ve cezası en ağır olan Allah’tır.

85 – Kim güzel bir şefaatte bulunursa, ona ondan bir pay olur.
Kim de kötü bir şefaatte bulunursa, ona da ondan bir pay olur.
Allah’ın her şeye gücü yeter.

86 – Bir selamla selamlandığınız zaman ondan daha güzeli ile
selam verin yahut onu aynıyla iade edin. Allah her şeyin hesabını
arayandır.

84- “Artık sen de Allah yolunda savaş” seni engellemelerinden ve yalnız bırakmalarından dolayı. **“Kendinden başkasından sorumlu tutulmazsın”** ancak kendi yaptığından sorumlu tutulursun. Onların muhalefetleri ve savaşa katılmamaları sana zarar vermez. Sen cihada atıl, sana kimse yardım etmese de Allah yardım eder, askerler değil. Rivayete göre aleyhissalat vesselam Efendimiz Küçük Bedir seferinde insanları savaşa çıkmaya davet etti, bazıları bundan hoşlanmadı, ayet de bunun üzerine indi. Aleyhisselam da çıktı, yanında ancak yetmiş kişi vardı, kimseye dönüp bakmadı. Cezm ile “latükellef” ve nun ile malum kalıbı ile “lanükellifu” de okunmuştur ki sana ancak kendi fiilini teklif ederiz, hayır biz nefsinden başkasını teklif etmeyiz demektir. Çünkü Allah Teala: **“Müminleri teşvik et”** demiştir. Savaşa, çünkü onlara karşı teşvikten başka yapacağın bir şey yoktur. **“Olur ki Allah, kâfirlerin şiddetini kırar”** yani Kureyş’in demektir. Onu da yaptı, kalplerine korku saldı, onlar da geri döndüler. **“Şiddeti en sert olan Allah’tır”** Kureyş’ten daha serttir, **“cezası en ağır olan da”** azabı onlardan daha ağırdır. Bu da ona tabi olmayana azarlama ve tehdittir.

85- “Kim güzel bir şefaatte bulunursa” onda bir Müslümanın hakkını gözetir ve ondan bir zararı def ederse yahut Allah rızası için bir yarar temin ederse, demektir. Müslüman’a dua da bundandır. Sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Kim Müslüman kardeşine arkasından dua ederse, duası kabul olunur ve melek ona: Aynısı da sana olsun, der. **“Ona ondan bir nasip olur”** o da şefaatin sevabıdır ve o vesile ile meydana gelen hayra sebep olmaktır. **“Kim de kötü bir şefaatte bulunursa”** haram demek istiyor **“ona da ondan bir pay vardır”** günahına eşit bir pay demektir. **“Allah’ın her şeye gücü yeter”** mukit ekate’den gelir ki gücü yetmektir. Şair şöyle demiştir:

*Nice kin besleyen kimseler vardır ki kinlerini önledim,
Ona kötülük etmeye gücüm yettiği halde.*

Ya da şahit ve koruyucu olarak yeter demektir, kut’tan (gıdadan) gelir ki o da bedeni güçlendirir ve muhafaza eder.

86- “Bir selamla selamlandığınız zaman ondan daha güzeli ile selam (karşılık) verin yahut onu aynıyla iade edin”. Cumhur bunun selam hakkında olduğu görüşündedir. Cevap vermenin (selam almanın) vacip olduğunu gösterir. Ya daha güzeli ile o da ona ve rahmetullahi duasını ilave etmektir. Eğer selam veren onu derse ve berekatuhu ilave eder, orada biter. Ya da misliyle alır. Çünkü rivayete göre bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e selam verdi: Ve aleykesselam ve rahmetullahi ve berekatuhu, dedi. Bir başkası da: Esselamü aleyke ve rahmetullahi ve berekatuhu, dedi. O da: Ve aleyke, dedi. Adam: Bana

eksik dua ettin, Allah Teala'nın dediği nerede, dedi ve ayeti okudu. O da: Sen bana fazla bir şey bırakmadın, ben de selamını misli ile aldım, dedi. Bu da içinde zarar bulunmayan ve faydalı şeyleri temin ettiği içindir. Bunun içindir ki ev edatı Müslümana kısmen veya tamamen selam vermeyi serbest bırakmak içindir, denilmiştir. Bu vücup da kifa-ye yolu iledir. Selam meşru ise de hutbede, Kur'an okurken, hamam-da, kaza-i hacet yaparken vb. yerlerde alınmaz. Ayette geçen tahiyeye aslında hayyakallahu haber deyiminden mastardır. Sonra hüküm ve dua için kullanıldı. Sonra da her duaya denildi, selamda genelleşti. Tahiyeden maksat ihsandır denilmiştir. (selam) hibesini kabul edene sevabı yahut selam almayı vacip kılmıştır. Bu da Şafii radiyallahu anh'in eski görüşüdür. "Allah her şeyin hesabını sorandır" sizi selama ve diğer şeylere karşı hesaba çeker.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ
وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾ فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ
فِتْنَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ
أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يَضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾ وَدُّوا لَوْ
تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ
أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ
وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾

87 – Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur. Sizi vukuunda şüphe olmayan kıyamet gününde mutlaka toplayacaktır. Sözü Allah'tan daha doğru olan kimdir?

88 – Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Hâlbuki Allah onları yaptıkları yüzünden tepesi aşağı getirmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, onun için asla bir yol bulamazsın.

89 – Kendileri kâfir oldukları gibi sizin de kâfir olmanızı isterler. Öyleyse onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse, onları tutun; nerede bulursanız öldürün. Onlardan ne bir dost ne de bir yardımcı edinmeyin.

87- “Allahu lailahe illa hu” müpteda ve haberdır yahut “allahu” müptedadır “leyecma anneküm” haberdır. Yani Allah’a yemin ederim ki Allah sizi kabirlerinizden kaldırıp mahşer yerine getirecektir ya da onda toplayacaktır. Lailahe ara cümledir. Kıyam ve kıyamet tılab ve tılabı gibidir. O da insanların kabirlerden yahut hesap için kalkmasıdır. **“Vukuunda şüphe yoktur”** o günde yahut toplanmada, bu da yevm’den hâldir yahut mastarın sıfatıdır. **“Sözü Allah’tan daha doğru olan kimdir?”** ondan daha doğru sözlü kimse yoktur demektir. Çünkü onun haberinde hiçbir şekilde yalan bulunmaz. O Allah için imkânsızdır.

88- “Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız?” küfürlerinde ittifak etmediniz. Onlardan birtakım insanlar çöle çıkmak için Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’den izin istediler. Çünkü Medine’nin havası onlara iyi gelmemişti. Çöle çıkınca konak konak ilerlediler, sonunda müşriklere katıldılar. Müslümanlar da onların İslamlıkları hakkında ihtilaf ettiler. Şöyle de denilmiştir: Bu ayet Uhut savaşına katılmayanlar hakkında indi. Ya da bir topluluk hakkında indi ki onlar hicret ettiler, sonra da Medine’nin havasını iyi bulmadıkları veya vatanlarını özledikleri için geri döndüler. Ya da bir topluluk hakkında indi ki bunlar dıştan Müslüman gibi göründüler ve hicret etmediler. Ayette geçen fieteyn hâldir, amili de “leküm”dür, tıpkı: Maleke kaimen, sözü gibi. “elmünafıkıyn” de “fieteyn”den hâldir yani onlar hakkında ayrılığa düşerek demektir. Ya da zamirden hâldir yani size ne oluyor da onlar hakkında ayrılığa düşüyorsunuz demektir. İftirak (ayrılık) manası da fieteyn’den alınmıştır. **“Allah onları tepesi aşağı etmiştir”** onları tekrar küfre döndürmüştür ya da onları ateşe çevirmekle tepetaklak etmiştir. Reks’in aslı bir şeyi ters çevirmektir. **“Allah’ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz?”** onları hidayete gelenlerden kılmak mı istiyorsunuz? **“Allah kimi saptırırsa, onun için asla bir yol bulamazsın”** hidayete giden yol demektir.

89- “Kendileri kâfir oldukları gibi sizin de kâfir olmanızı isterler” onlari gibi sizin de kâfirolmanızı isterler **“eşitolmanızı isterler”** sapıklıkta onlarla beraber olmanızı. Bu da “tefurun”a atıftır, eğer temenninin cevabı olarak mansup kılınsa bu da caizdir. **“Öyleyse onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden dostlar edinmeyin”** iman edinceye ve dünyevi bir gazele değil de Allah ve Resul’ü için hicret ederek imanlarını ispat edinceye kadar onlarla dostluk kurmayın. Allah yolu gidilmesini emrettiği her yoldur. **“Eğer yüz çevirirlerse”** kendini hicretle gösteren imandan yahut dini göstermekten yüz çevirirlerse, **“onları tutun; nerede bulursanız öldürün”** diğer kâfirler gibi. **“Onlardan ne bir dost ne de bir yardımcı edinmeyin”** yani onlardan direkt olarak uzak durun, onların ne dostluklarını ne de yardımını kabul etmeyin.

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَائِزُكُمْ
 حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ
 شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ
 يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ
 سَبِيلًا ۝٩٠ سَتَجِدُونَ أَخْرَيْنَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا
 قَوْمَهُمْ كُلًّا رَدُّوْا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكِسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ
 وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخَلَّوْهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ
 حَيْثُ تَقِفْتُمُوهُمْ وَأُولَئِكَ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ۝٩١

90 – Ancak sizinle onların arasında antlaşma bağı bulunan bir kavme iltica edenler yahut sizinle veyahut kendi kavimleri ile savaşmaktan içleri sıkılmış olarak size gelenler müstesna (onları öldürmeyin). Allah isteseydi mutlaka onları size musallat ederdi de şüphesiz sizinle savaşırldı. Eğer sizden geri çekilir, sizinle savaşmaz ve barışı size bırakırlarsa, Allah onlara karşı size bir yol bırakmamıştır.

91 – Diğerlerini de şöyle bulacaksınız: Onlar sizden ve kendi kavimlerinden emin olmak isterler. Ne zaman fitneye döndürülseler onun içine tepetaklak atılırlar. Eğer sizden uzaklaşmaz, barışı size bırakmaz ve ellerini sizden çekmezlerse, onları tutun, nerede yakalarsanız öldürün. İşte onlara karşı size açık bir yetki vermişizdir.

90- “İllellezine yesılune (ancak sizinle onların arasında antlaşma bağı bulunan bir kavme iltica edenler müstesna)”. Bu da “fehuzuhum vaktüluhum” kavlinde istisnadır yani sizinle ittifak eden ve sizinle savaşmaktan kaçan bir topluluğa katılanlar hariç. Onlar da Huzaa kabilesidir. Onların Eslemliiler olduğu da söylenmiştir. Çünkü aleyhissalat vesselam Efendimiz Mekke’ye çıkarken Hilal bin Uveymir el – Eslemî ile yardım etmemek ve düşman da olmamak üzere antlaştı. Ona iltica edene onun gibi koruma hakkı verdi. Onların Bekr bin Zeyd-i Menat

oğulları oldukları da söylenmiştir. “Ev caukum” bu da sılaya atıftır yani sizinle savaşmaktan ve kendi kavimleriyle savaşmaktan çekinip de size gelenler demektir. Bu da savaşçıları bırakıp da sözleşme yapanlara katılanları yakalanmaları ve öldürülmeleri emredilenlerden istisna etmektedir. Ya da Peygamber’e gelip de her iki grupla savaşmaktan kaçınanlar demektir ya da kavmin sıfatına atıftır, sanki ancak onlar müstesnadır ki barış yapanlara veyahut lehinize ve aleyhinize savaşmaktan çekinenlere katılanlar demektir. Birincisi daha açıktır, çünkü “eğer sizden çekilirlerse” demiştir. Atıfsız olarak “caukum” de okunmuştur, o zaman ikinci sıfat olur ya da “yesilune”nin açıklaması olur yahut da yeni söz başı olur. “Hasiret suduruhum” da gizli kad edatı ile hâl olur. Hısereten sudurum yahut hasıratın suduruhum okunması da bunu destekler. Ya da caukum’un hâli olur. Mahzufun sıfatıdır da denilmiştir ki cauküm kavmen hasırat suduruhum demektir. Onlar da Müdlic oğullarıdır ki savaşmaksızın Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e geldiler. Hasr darlık ve tutukluktur. “En yukatilküm (sizinle savaşmaktan yahut kendi kavimleriyle savaşmaktan)”. En’in başından atılan harfi cer ya an’dır ya da lam’dır. Sizinle savaşmak istemedikleri için demektir. “Allah isteseydi mutlaka onları size musallat ederdi” size karşı yüreklerine cesaret verir ve göğüslerini açardı, korkunuzu içlerinden silerdi. “şüphesiz sizinle savaşırıldır” ellerini sizden çekmezlerdi. “Eğer sizden geri çekilir de sizinle savaşmazlarsa” size taarruz etmezlerse “barışı size bırakırlarsa” teslim olur ve itaat ederlerse “Allah onlara karşı size bir yol bırakmamıştır” onları yakalayıp öldürmenize izin vermemiştir.

91- “Diğerlerini de şöyle bulacaksınız: Onlar sizden ve kendi kavimlerinden emin olmak isterler”. Bunlar da Eset ve Gatafan kabileleridir. Abdüddar oğulları oldukları da söylenmiştir. Medine’ye geldiler, Müslüman olduklarını gösterdiler, çünkü Müslümanlardan emin olmak istiyorlardı. Dönünce kâfir oldular. “Ne zaman fitneye döndürülseler” küfre yahut Müslümanlarla savaşa çağrılısalar “onun içine tepetaklak atılırlar” ona döner ve en kötü şekilde ona inkılap ederler. “Eğer sizden uzaklaşmazlar, barışı size bırakmaz ve ellerini sizden çekmezlerse” sizinle savaşmaktan “onları tutun, nerede yakalarsanız öldürün” nerede ele geçirirseniz, çünkü sırf ellerini çekmek saldırmamanızı gerektirmez. “İşte onlara karşı size açık bir yetki vermişizdir” onlarla savaşmak ve esir almak için açık bir kanıt vermişizdir, çünkü düşmanlıkları açık, küfür ve hak tanımazlıkları meydandadır. Ya da öldürülmelerine izin vermekle size açık bir otorite verdik demektir.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ
 قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ
 مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ
 عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ
 وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَّةٌ
 مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ
 يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ
 وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾

92 – Bir müminin bir mümini hata dışında öldürmesi olamaz. Kim bir mümini hataen öldürürse, mümin bir köle azat etmesi ve maktulün ailesine diyet ödemesi gerekir, ancak bağışlamaları hariç. Eğer (öldürülen) mümin olmakla beraber size düşman bir kavimden olursa, (öldürenin) mümin bir köle azat etmesi gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma olan bir kavimden olursa, ailesine diyet ödemeli ve mümin bir köle azat etmelidir. Bunu bulamayan Allah'tan bir tövbe olarak arka arkaya iki ay oruç tutar. Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

92- “Bir mümin için olamaz” bir mümin için doğru değildir, öyle bir şey yapamaz “bir mümini öldürmek” haksız yere, “ancak hataen olması hariç” çünkü o, daima hataya maruzdur. “Hataen” hal veya mefulun leh olarak mansuptur, yani onu hiçbir hâlde öldüremez ancak hata durumu hariç yahut hiçbir sebeple öldüremez ancak hata hariç demektir. Ya da mahzuf mastarın sıfatı olarak mansuptur yani illa katlen hataen demektir. Şöyle de denilmiştir: Ma kâne nefiydir, nehiy (yasak) manasınadır (öldürmesin demektir). İstisna da munkatıdır yani ancak onu yanlışlıkla öldürürse, onun cezası bu anlatılındır. Hata fiilde veya şahısta kasıt olmamaktır ya da genellikle canını çıkarmak kastı olmamaktır yahut da mahzurlu bir şey kastetmemektir, mesela kâfirler safında Müslüman olduğunu bilmeden bir Müslüma-

na ok atmak gibi ya da hata mükellef olmayan birinin işi olur. Med ile hatâen de okunmuştur, hemzeyi atarak asan gibi hatan de okunmuştur. Ayet Ebu Cehil'in ana bir kardeşi Ayyaş bin Ebi Rebia hakkında indi. O, yolda Haris bin Zeyd ile karşılaştı, o da Müslüman olmuştu, Ayyaş bunu bilmeden onu öldürdü. **"Kim bir mümini hataen öldürürse bir köle azat etmelidir"** yani onun yapacağı yahut görevi bir köleyi hürriyetine kavuşturmaktır. Ya da hürriyetine kavuşturmak azat etmektir. Hür, atık gibi bir şeyin en kıymetlisine denir, hürül vech de bundandır ki yüzün en kıymetli yeridir. Ona böyle denilmesi iyiliğin hürlerde, kötülüğün de kölelerde olmasındandır. Rakabe (boyun) can yerine kullanılmıştır, nitekim baş yerine de kullanılır. **"mümin bir köle"** Müslümanlığına karar verilmiş demektir, ister ki çocuk olsun. **"Ve ailesine diyet ödemelidir"** mirasçılarına demektir, onu diğer miraslar gibi bölüşürler. Çünkü Dahhak bin Süfyan el - Kilabî şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bana Eşyem ed - Dabbi'nin karısına kocasının diyetinden miras vermemi emrederek yazdı. Diyet kabile fertlerinin üzerinedir, eğer olmazsa beytülmal'ın üzerinedir, o da olmazsa kendi (katilin) malı üzerinedir. **"İlla en yassaddaku (ancak bağışlamaları hariç)"**. Diyeti sadaka etmeleri müstesnadır. Onu affetmeye sadaka (bağış) demesi, ona teşvik etmek ve faziletini ön plana çıkarmak içindir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: Her iyilik sadakadır, demiştir. O da (mukadder) aleyhi kelimesine yahut "müsellemetün" e bağlıdır. Yani ona diyet vaciptir yahut onu ailesine teslim eder ancak sadaka etmeleri hâli ve zamanı hariç demektir. **"İlla en yassadaku"** katilden veya ailesinden hâl olmak üzere mahallen mansuptur ya da zarf olarak mansuptur.

"Eğer (öldürülen) mümin olmakla beraber size düşman bir kavimden olursa, (öldürenin) mümin bir köle azat etmesi gerekir". Yani eğer maktul mümin savaştan kafirlerden olur veyahut onların safları arasında bulunur da iman ettiği bilinmezse, katiline kefarete gerekir, ailesine diyet vermez, çünkü aralarında miras yoktur, bir de onlar savaşçıdırlar. **"Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma olan bir kavimden olursa, ailesine (mirasçılarına) diyet ödemeli ve mümin bir köle azat etmelidir"**. Yani antlaşmalı kafirlerden veyahut din gayrisi vatandaşlardan olursa, onun hükmü de kefarete ve diyetin vacip olmasında Müslümanın hükmü gibidir. Belki bu da maktulün antlaşmalı veyahut Müslüman bir mirasçısı olma durumuyla ilgilidir. **"Bunu bulamayan"** böyle bir köleye sahip olmayan veyahut satın alacak gücü olmayan **"arka arkaya iki ay oruç tutar"** yani yapması gereken ve ona vacip olan şey iki ay oruç tutmaktır. **"Tevbeten"** bu da mefulun leh olarak mansuptur

yani bu, tövbe için ona meşru kılınmıştır demektir, taballahu aleyhi deyiminden gelir ki Allah tövbesini kabul etti demektir. Ya da mastar olarak mansuptur ki tabe aleyküm tevbeten demektir. Ya da muzafın hazfı ile hâldir yani fealeyhi sıyamu şehreyni za tevbetin demektir. “Minal-lah (Allah’tan)” bu da tevbenin sıfatıdır. “Allah her şeyi bilendir” onun halini bilir “hikmet sahibidir” emrettiği şey hususunda.

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا

مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءُ لَهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ

اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاعْدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا

تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمُ

كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ

فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾

93 – Kim bir mümini kasten öldürürse, onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap ve lanet etmiştir. Ona çok büyük bir azap hazırlamıştır.

94 – Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayın. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatini arayarak “sen mümin değilsin” demeyin. Çünkü Allah katında çok ganimet vardır. Siz de önceden böyle idiniz de Allah size lütfetti. Öyleyse durumu iyice araştırın. Çünkü Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

93- “Kim bir mümini kasten (taammüden) öldürürse, onun cezası, içinde ebedi kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap ve lanet etmiştir. Ona çok büyük bir azap hazırlamıştır”. Bunda büyük tehdit olduğu için İbn Abbas radiyallahu anhumâ: Mümini kasten öldürenin tövbesi yoktur, demiştir. Belki de bundan mübalağa kastetmiştir, çün-

kü ondan aksi de rivayet edilmiştir. Cumhur ise bunun tövbe etmeye mahsus olduğunu söylemiştir, çünkü Allah Teala: “Şüphesiz ben tövbe eden için çok bağışlayıcıyım” (*Taha: 82*) demiştir ve daha buna benzer ayetler vardır. Bu bize göre ya bunu helal sayana mahsustur, nitekim İkrime ve bir başkası öyle demiştir. Bunun Makis bin Dababe hakkında inmiş olması da bunu destekler. O, kardeşi Hişam’ı Neccar oğulları kabilesinde ölü buldu, katili de çıkmadı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ona diyetini ödemelerini emretti, onlar da verdiler. Sonra da Kays bir Müslüman’a saldırıp onu öldürdü ve dinden dönerek Mekke’ye kaçtı. Ya da ebedi kalmaktan uzun süre kastedilmiştir. Çünkü deliller asi müminlerin cehennemde ebedi kalmayacaklarını göstermektedir.

94- “Ey iman edenler, Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman” sefer edip gazaya gittiğiniz zaman **“iyi anlayın”** durumun açığa çıkmasını ve sabit olmasını araştırın, acele etmeyin, **“size selam verene”** sizi İslam selamı ile selamlayana, Nafi, İbn Amir ve Hamze elifsiz “selam” okumuşlardır ki teslim olup itaat etmektir. Selam da böyle tefsir edilmiştir. **“Sen mümin değilsin”** bunu canını kurtarmak için yaptın, demeyin. Nun’un fethi ile “mü’menen” de okunmuştur ki aman verilmiş demektir. **“Dünya hayatının geçici metaini arayarak”** tez tükenen dünyalık için demektir. **“Tebteğune aradal hayatid dünya”** “tekulu”daki zamirden hâldir, aceleye getirtenin ve araştırmayı terk etmeye sürükleyenin o olduğunu bildirmek içindir. **“Allah katında çok ganimetler vardır”** sizi o gibileri öldürmekten kurtaracak demektir. **“Siz de önceden böyle idiniz”** yani İslam’a ilk girdiğinizde kelime-i şehadet getirip de onunla kanlarınızı ve mallarınızı kurtardınız, sizden içinizin dışınızın bir olması da aranmadı. **“Allah size lütfetti”** imanınızı açıklamak ve dinde doğruluk göstermekle. **“İyi araştırın”** İslam’a girenlere Allah’ın size yaptığı gibi yapın, takıyye için ve korkularından girdiklerini zannederek hemen onları öldürmeye kalkmayın. Çünkü bir kâfirin hayatta kalması Allah katında bir Müslüman’ın öldürülmesinden daha basittir. Onu tekrar etmesi durumun önemini belirtmek ve hükmün de belirtilen hallerine dayandığını göstermek içindir. **“Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır”** onu ve ondan ne kastedildiğini bilmektedir. Öyleyse hemen onu öldürmeye yeltenmeyin ve ihtiyatlı davranın. Rivayete göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir askerî birlik gönderdi, Fedek çevresini işgal etti, kaçtılar, Mirdas ise Müslüman olduğuna güvenerek kaçmadı. Atlıları görünce sürüsünü yandık otu ağacının altına saldı, kendisi de dağa çıktı. Askerler ona yetişip de tekbir getirince, o da tekbir getirdi ve aşağı indi:

Lailahe illallah Muhammedün resulullah, selamün aleyküm, dedi. Üsame de onu öldürdü ve sürüsünü Medine'ye sürdü. Ayet bunun üzerine indi. Mikdat hakkında indiği de söylenmiştir, koyunlarını otlatan bir adama rastladı, onu öldürmek istedi. O da: Lailahe illallah, dedi, onu Üsame öldürdü ve: Ailesini ve malını kaçırmak istedi, dedi. Bunda zorlanan kimsenin imanının geçerli olduğuna ve müçtehidin hata yapabileceğine ve hatasının bağışlanacağına delil vardır.

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ
فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ
وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ
اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ٩٥ دَرَجَاتٍ مِنْهُ
وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ٩٦

95 – Müminlerden mazaretleri olmadığı halde savaşa katılmayanlarla Allah yolunda malları ve canları ile cihat edenler bir değildir. Allah mallarıyla canlarıyla cihat edenleri savaşa katılmayanlardan bir derece üstün kılmıştır. Gerçi her ikisine de güzellik va'detmiştir. Allah cihada katılanlara savaşa katılmayanlara karşı büyük bir mükafat vermiştir.

96 – Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

95- “Layestevil kaidune (savaşa katılmayanlar bir değildir)” harpten geri kalanlar “minel mü'minine (müminlerden)” bu da elkaidin'den yahut ondaki zamirden hâldir, “ğayrû ülid darari” ref' ile kaidun'un sıfatıdır, çünkü onlardan belli kimseler kastedilmemiştir ya da ondan bedeldir. Nafi, İbn Amir ve Hamze hâl veya istisna olmak üzere nasb ile gayra okumuşlardır. Mü'minin'in sıfatı olarak cer ile gayri de okunmuştur ya da ondan bedeldir. Zeyd bin Sabit şöyle demiştir: Ayet indi, içinde gayru ülid darari kaydı yoktu, a'ma İbn Ümmi Mektum geldi: Benim gibi a'ma ne olacak, dedi? Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i o mecliste vahiy hali bürüdü, uyluğu uyluğumun üzerinde idi, uyluk kemiğimin kırılacağından korktum. Son-

ra o hal geçti: Yaz, dedi: “La yestevil kaidune minel mü'minine ğayrû ülid dararı”. **“Allah yolunda malları ve canlarıyla cihat edenler”** yani bunlarla mazeretleri olmadığı hâlde savaşa katılmayanlar eşit değildir demektir. Bunun faydası aralarındaki farkı dile getirmektir, ta ki oturan da cihada katılsın da derecesi yükselsin ve rütbesinin düşmesine tenezzül etmesin. **“Allah mallarıyla canlarıyla cihat edenleri savaşa katılmayanlardan bir derece üstün kılmıştır”**. Bu da eşitliğin nerede olmadığını beyan eden cümledir. “Elkaidun (katılmayanlar)” da yukarıdaki kayda tabidir (mümin olacak ve mazereti olmayacak). “Dereceten” harfi cerin hazfi ile mansuptur yani biderecetin demektir ya da mastar olarak mansuptur, çünkü tafdil manasınadır ve mastar binai merre (mefulu mutlak) yerine geçmiştir. Ya da hâldir, ziderecetin demektir. **“Gerçi her ikisine de”** katılmayanlara da mücahitlere de **“Allah güzellik va'detmiştir”** güzel sevaptır ki o da temiz itikatlarından ve iyi niyetlerinden dolayı cennettir. **“Allah cihada katılanlara savaşa katılmayanlara karşı büyük bir mükafat vermiştir”** ecren mastar olarak mansuptur, çünkü “faddale” eccere manasınadır ya da ikinci mefuldur, çünkü i'ta (vermek) manasınadır. Sanki: Ve a'tahüm ziyadeten alel kaidine ecren azimen demiş gibidir.

96- **“Ve derecatin minhü ve mağfireten ve rahmeh”** her biri ecren'den bedeldir, derecatin'in mastar olarak mansup olması da caizdir, mesela: Daraptuhu esvatan (darabatin) gibi. Ecren de onun mukaddem hâli olur, çünkü nekire ve marifedir, rahmeten de mastar olarak mansuptur, fiilleri gizlenmiştir. Mücahitlerin üstünlüğünü tekrar etmiş ve özet ve geniş olarak mübalağa etmiştir, bu da cihada önem vermek ve onu teşvik etmek içindir. Şöyle de denilmiştir: Birincisi Allah'ın onlara dünyada verdiği ganimet, zafer ve iyi addır, ikincisi de onlara ahirette verdiği şeylerdir. Şöyle denilmiştir: Dereceden maksat Allah katındaki mevkillerinin yüksekliğidir, derecelerden maksat da cennetteki makamlarıdır. Şöyle de denilmiştir: Birinci elkaidun mazeretleri olanlardır, ikincisi de onlara ihtiyaç olmadığı için geri kalmalarına izin verilenlerdir. Şöyle de denilmiştir: Birinci mücahitler kafirlerle cihat edenlerdir, ötekiler de nefisleri ile cihat edenlerdir. Aleyhisselam Efendimizin: Küçük cihattan büyük cihada döndük sözü de buna göredir. **“Allah çok bağışlayıcıdır”** olabilecek kusurlarını **“ve çok merhametlidir”** onlara vaad ettiği şeyler vesilesiyle.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّيْهُمْ

الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي
الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ
مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ٩٧ إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ
وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ٩٨
فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُو عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفْوًا غَفُورًا ٩٩

97 – Melekler nefislerine zulmedenlerin canlarını aldığı zaman onlara: “Sizler nerede idiniz?” dediler. Onlar da: “Biz yeryüzünde acizlerden idik” dediler. Onlar (melekler): “Allah’ın yeryüzü hicret edeceğiniz kadar geniş değil miydi?” dediler. İşte onların barınakları cehennemdir. Orası ne kötü varılacak bir yerdir!

98 – Ancak ellerinden bir çare gelmeyen ve bir yol bulamayan zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar müstesna.

99 – İşte onları Allah’ın affetmesi umulur. Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır.

97- “İnnel lezine tevfefethümül melaiketü” maziye de muzari’ye de ihtimali vardır. “Teveffethüm” ve muzari olarak “teveffahüm” de okunmuştur ki veffeytü’den gelir, manası da Allah meleklerle onların canlarını teslim eder, onlar da alırlar demektir yani alma imkanı verir, onlar da alırlar. “zalimiy enfüsihim” hicreti terk etmek ve kafirlere uymakla nefislerine zulmetmiş olarak demektir. Çünkü ayet Mekke’den bazı insanlar hakkında indi. Bunlar Müslüman oldular, hicret vacip olduğu halde hicret etmediler. “Dediler” yani melekler onları azarlayarak “nerede idiniz?” yani dininizin neresinde idiniz? “Onlar da: Biz yeryüzünde acizlerdendik, dediler” azarlanmalarına hicretten yahut dini açığa çıkarmaktan ve Allah’ın kelimesini yüceltmekten zafiyet ve acizyetleri ile özür dilediler. “Dediler” yani melekler, onları yalanlamak veya tekdir etmek için “Allah’ın yeryüzü hicret edeceğiniz kadar geniş değil miydi?” bir bölgeden diğerine gitmek için. Muhacirlerin Medine’ye ve Habeshistan’a yaptıkları gibi.

“Feûlaike me’vahûm cehennemü (işte onların barınağı cehennemdir)” vacibi terk ettikleri ve kâfirlere yardım ettikleri için. Bu da “inne”nin cevabıdır. Fe de isim şart manasını taşıdığı içindir. Ve kalu fime küntüm de “kad” takdir edilerek meleklerden hâldir ya da haber “kalu”dur. Aid zamiri de mahzuftur yani “kalu lehüm” demektir. Bu da ondan çıkan önceki cümleye matuftur. **“Orası ne kötü varılacak yerdir!”** yani varacakları yer ki cehennemdir. Ayette bir kimsenin dinini yerine getirme imkânı bulamadığı yerden hicret etmesinin vacip olduğuna delil vardır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Kim dinini velevki bir karış olsun bir yerden bir yere kaçırırsa, cenneti hak eder ve İbrahim ile Nebisi Muhammed’in arkadaşı olur. Bu ikisine selam olsun.

98- “İllel müstazafine minerricali (ancak ellerinden bir çare gelmeyen zayıf erkekler, kadınlar ve çocuklar müstesna)” bu da istisna-i munkatı’dır, çünkü mevsule, zamirine ve ona işarete dahil değildirler. Vildanın zikredilmesi, eğer onlardan köleler murat edilirse açıktır, eğer onlardan çocuklar murat edilirse, işi abartmak ve hicretin neredeyse onlara bile vacip olacağını akla getirmek içindir. Çünkü onlar da buluşa erdikleri ve hicrete güç yetirdikleri zaman ondan kaçamazlar. Ve idarecilerinin imkân buldukları zaman onları hicret ettirmeleri vaciptir. **“La yestetione hiyleten vela yehtedune sebilâ”** bu da mustazafların sıfatıdır, onlar da neredeyse belli kimseler değildir (onun içindir ki nekire olan layestetione ona sıfat olabilmıştır). Ya da ondan veya onda gizli zamirden hâldir. Güç yetmek de hicret sebeplerini ve hicretin dayandığı şeyleri bulmaktır. Yol bulmak da bizzat veya rehber aracılığıyla yolu bilmektir.

99- “İşte onları Allah’ın affetmesi umulur” umut kelimesini ve af lafzını kullanması hicreti terk etmenin tehlikeli bir durum olduğunu akla getirmek içindir. Öyle ki çaresiz kalan da işi boş vermemeli, fırsat aramalı ve onu aklından çıkarmamalıdır. **“Allah çok affedici, çok bağışlayıcıdır”**.

وَمَنْ

يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ
يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ
وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾ وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي
الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ
يَفْتِكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾

100 – Kim Allah yolunda hicret ederse, yeryüzünde birçok gidecek yer ve bolluk bulur. Kim evinden Allah'a ve Resul'üne hicret etmek üzere çıkar sonra da ona ölüm yetişirse, onun mükafatı Allah'a düşmüştür. Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

101 – Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman eğer kâfirlerin size fenalık yapacağından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin için apaçık bir düşmandır.

100- “Vemen yuhacir fi sebilillahi yecid filardı murağamen kesiren” murağamen gidecek yer demektir, rağam'dan gelir ki o da topraktır. Şöyle de denilmiştir: Kavmine rağmen gidecek yol bulur yani burunlarını sürterek onlardan ayrılır demektir. Bu da rağam'dan gelir. “Bolluk” rızıkta ve dini açığa çıkarmada. “Kim evinden Allah'a ve Resul'üne hicret etmek için çıkar sonra da ona ölüm yetişirse” ref ile yüdrikuğu da okunmuştur ki mahzuf müptedanın haberi olur yani sümme hüve yüdrikuğu demektir. Gizli “en” ile mansup olarak da okunmuştur:

Ve elhaku bilhicazi feestiriha

(Hicaz'a yetişir, rahat ederim) sözü gibi.

“Fekad vakaa (onun mükâfatı Allah'a düşmüştür. Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir)”. Vuku ve vücup lafızları birbirine yakındır, mana da şöyledir: Ecri Allah katında sabit olur, tıpkı vacip bir şeyin sübutu gibi. Ayet-i kerim'e Cündüb bin Damra hakkında indi, onu çocukları sedyeye koyarak Medine'ye doğru yola çıkardılar. Tenim mevkiine varınca ölmeye yüz tuttu, sağ elini sol elinin üzerine

koyarak: Allah'ım, bu, senin içindir, bu da Resul'ün içindir, Resul'ün neye biat etti ise ben de ona biat ediyorum, dedi ve canını teslim etti.

101- “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman” yolculuk ettiğiniz zaman **“namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur”** rekatlarını yarıya indirmede. Günahın olmaması onun vacip değil caiz olduğunu gösterir. Bunu şu da teyit eder ki sallallahu aleyhi ve sellem onu yolculukta tam kılmıştır. Hazreti Âişe radiyallahu teala anha da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile umre yaptı ve: Ya Resulallah, namazı kısa da yaptım tam da yaptım, orucu tuttuğum da tutmadığımı da oldu, dedi. O da: İyi etmişsin, ya Âişe, dedi. Ebu Hanife ise onu Hazreti Ömer'in: Yolculuk namazı iki rekattır, tamdır, eksik değildir, Peygamberiniz sallallahu aleyhi ve sellem'in diliyle böyledir, sözüne bakarak vacip kılmıştır. Bir de Hazreti Âişe radiyallahu anha: Namaz ilk defa ikişer rekat olarak farz kılındı; seferde yerinde bırakıldı, hazarda artırıldı, demiştir. Bu iki rivayetin zahirleri bu ayet-i kerimeye muhaliftir. Eğer bu ikisi doğru ise birincisi, o doğrulukta ve yeterlikte tam gibidir diye tevil edilir. İkincisi de artırılmasına mani değildir; öyle ise ayeti, onlar dört kılmağa alışmışlardı; bu nedenle yolculuk namazının iki rekat kısa ve eksik olduğu zannı akıllarına gelince o zanlarına göre ona kısa denmiştir ve günah yoktur demesi de içlerini rahatlatmak içindir, demeye ihtiyaç yoktur. Namazın kısaltılacağı en kısa mesafe bize göre dört berid'dir, Ebu Hanife'ye göre de altı berid'dir. Aksara'dan getirerek “tuksıru” da okunmuştur, o da kasara manasınadır. “Minassalati” de mahzufun sıfatıdır, yani şey'en minessalati demektir. Bu da Sibeveyh'e göredir. Ahfeş'e göre de min'in ziyade kılınmasıyla “taksuru”nun mefulüdür. **“Eğer kâfirlerin size fenalık yapacaklarından korkarsanız.”** bu da şart cümlesidir, o zamanki genel duruma göredir. Bunun içindir ki mefhum-ı muhalifine itibar edilmemiştir, tıpkı Allah Teala'nın: “Eğer karı kocanın Allah'ın hududunu yerine getirmemelerinden korkarsanız kadının verdiği fidyede onlara bir günah yoktur” (*Bakara*: 229) ayetinde de itibar edilmemiştir. Sünnet onun güven halinde de caiz olduğunu göstermektedir. “İn hıftüm” kaydı olmaksızın “minassalati en yeftineküm” şeklinde de okunmuştur ki kötülük yapmaları da savaşmak ve saldırmaktır.

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا بِسِلَاحِهِمْ فَلِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَتَى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٠٢﴾

102 – Sen içlerinde olup da onlara namazı kıldırдыңın zaman onlardan bir grup seninle namaza dursun ve silahlarını alsınlar. Secde ettikleri zaman arkanızda olsunlar. Namaz kılmayan öteki grup da gelsin, seninle beraber namazı kılsın; tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olasınız da üzerinize birden saldırınsınlar. Eğer yağmurdan bir sıkıntınız olur veyahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmakta size bir günah yoktur. Tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah kâfirler için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır.

102- “Sen içlerinde olup da onlara namazı kıldırдыңın zaman” korku namazını Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in bulunmasına bağlayan ayetin mefhum-ı muhalifine sarılmıştır, çünkü cemaat namazı faziletlidir. Ulemanın çoğunluğu ise şu kanaattadırlar ki Allah Teala namazın nasıl kılınacağını Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e öğretmiştir ki ondan sonraki imamlar da ona uysunlar. Çünkü onlar da onun vekilleridir, onların bulunması onun bulunması gibidir. “Onlardan bir grup seninle beraber namaza dursun” onları ikiye ayır; birisi seninle beraber dursun, namazı kılsınlar, ötekiler de düşmanın karşısında dururlar. “Silahlarını alsınlar” yani namaz kılanlar tedbir

olarak. Şöyle de denilmiştir: Zamir öteki gruba aittir, birinci grubun zikredilmesi bunu gösterir. **“Secde ettikleri zaman”** yani namaz kılanlar, **“olsunlar”** yani namaz kılmayanlar **“arkanızda”** sizi korurlar yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile onunla beraber namaz kılanları. Burada muhatap gaibi bastırmıştır (muhatap kalıbı kullanılmıştır). **“Namaz kılmayan öteki grup da gelsin”** beklemekle meşgul olanlar **“seninle beraber namaz kılsınlar”**. İfadenin zahiri onu göstermektedir ki imam her grupla ikişer defa namaz kılar. Nitekim Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Batnınahle’de öyle yapmıştır. Eğer bundan namaz iki rekat olur da her rekati kıldırması murat edilirse, bunun da tatbikatı şöyledir: Birincilere bir rekat kıldırır ve namazlarını teker teker tamamlayıncaya kadar kendisi ayakta bekler. Onlar düşmanın karşısına giderler, öteki grup gelir, onlara da ikinci rekati kıldırır. Sonra da namazlarını bitirinceye kadar ayakta onları bekler. Onlara selam verdirir. Nitekim Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Zatürrika’da böyle yapmıştır. Ebu Hanife de şöyle demiştir: Birincilere bir rekat kıldırır, sonra bunlar gider, düşmanın karşısına durur, öteki grup gelir onunla beraber bir rekat kılar ve namazını tamamlar. Sonra düşmanın yüzüne durur ve birinci grup gelir ikinci rekati kıraatsız eda eder ve namazı tamam olur.

“Tebdirlerini ve silahlarını alsınlar” tedbiri gazinin korunacağı silah kılmıştır, alma bakımından onu silahla birleştirmiştir. Benzeri de: **“Onlar ki evi ve imanı hazırladılar”** (Haşr: 9) ayetidir. **“Kafirler isterler ki silahlarınızdan ve eşyalarınızdan gafil olasınız da üzerinize birden saldırınsınlar”** namazınızda size ansızın saldırmak, size birden hücum etmek isterler. Bu da silahı niçin almalarının izahıdır. **“Eğer yağmurdan bir sıkıntınız olur veyahut hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmakta size bir günah yoktur”** bu da yağmur veyahut hastalık sebebiyle almak ağır olunca bırakmak için izindir. Bu da alma emrinin vücup için değil müstehap için olduğunu gösterir. **“Tebdirlinizi alın”** bununla beraber tedbir almayı emretmiştir ki düşman onlara hücum etmesin. **“Şüphesiz Allah kâfirler için aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır”**. Tedbir aldıktan sonra kafirlere karşı zaferi va’detmiştir ki kalplerini kuvvetlendirsın ve bilsinler ki tedbir alma emri zayıflıklardan ve düşmanlarının üstünlüklerinden değildir; bilakis vacip olan odur ki işlerde teyakkuz ve tedbir merasimine dikkat edilsin ve Allah’a tevekkül etsinler.

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَذَكِّرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ
فَإِذَا أَطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ
عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ
الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ
وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا
حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾ إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ
النَّاسِ بِمَا أَرَىكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِثِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾
وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

103 – Namazı bitirdiğiniz zaman Allah'ı ayakta, oturarak ve yan-
larınız üstü yatarken zikredin. Güvende olduğunuz zaman namazı
eksiksiz kılın. Şüphesiz namaz müminlerin üzerine belli vakitlerde
yazılmış bir farzdır.

104 – O topluluğu aramakta gevşemeyin. Eğer siz acı duyarsanız,
şüphesiz onlar da sizin gibi acı duyarlar. Allah'tan onların umma-
diklarını umuyorsunuz. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.

105 – Şüphesiz kitabı sana hak ile indirdik ki insanların arasında
Allah'ın sana gösterdiği ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunu-
cusu olma.

106 – Allah'tan mağfiret dile. Çünkü Allah çok bağışlayıcı, çok
merhamet edicidir.

103- “Namazı bitirdiğiniz zaman” eda edip sona erdirdiğiniz za-
man “Allah'ı ayakta, oturarak ve yanlarınız üstü yatarak zikredin”
bütün hallerde zikre devam edin yahut namaz kılmak istediğiniz ve
korku şiddetlendiği zaman onu nasıl mümkün olursa öyle kılın; ayak-
ta, kılıç çalarken, dövüşürken, otururken, ok atarken ve yaralanıp bit-
kin düşmüş iken. “Güvende olduğunuz zaman” kalplerinizden korku
gittiği zaman “namazı kılın” ta'dil-i erkân ile, rükün ve şartlarını ye-

rine getirerek ve tam olarak eda edin. **“Şüphesiz namaz müminlerin üzerine belli vakitlerde yazılmış bir farzdır”**. Vakitleri tayin edilmiş bir farzdır, hiçbir şekilde vakitlerinden çıkarılması caiz değildir. Bu da zikirden namazın murat edildiğini ve onun kılıç çalarken de savaş meydanında koştururken de vacip olduğunu göstermektedir ve emrin mümkün olduğu kadar yerine getirilmesinin illetidir. Ebu Hanife ise: Savaşçı rahatlamadıkça namaz kılmaz, demiştir.

104- “Gevşemeyin” zayıflamayın **“o topluluğu aramada”** kafirleri öldürmek için aramada **“İn tekunu (eğer siz acı duyarsanız, şüphesiz onlar da sizin gibi acı duyarlar. Üstelik siz Allah’tan onların ummadıklarını umuyorsunuz)”**. Bu da gevşeklik göstermede onları susturmaktadır, çünkü savaşın zararı her iki tarafın da üzerine dönmektedir, onlara mahsus değildir. Onlarsa bu sebeple Allah’tan dini açığa çıkarmasını ve düşmanlarının ummadığı sevabı umuyorlar. Öyleyse savaşı onlardan daha çok istemeli ve ona daha çok sabretmelidirler. Hemzenin fethi ile **“en tekunu”** da okunmuştur ki acı duymanız için demek olur ve **“onlar da acı duyuyorlar”** kavli gevşeme yasağının gerekçesi olur. Ayet Küçük Bedir savaşı hakkında inmiştir. **“Allah her şeyi bilendir”** amellerinizi ve içlerinizdekini bilir, **“hikmet sahibidir”** emir ve yasaklarında.

105- “Şüphesiz kitabı sana hak ile indirdik ki insanların arasına da Allah’ın gösterdiği ile hüküm veresin”. Zafer oğullarından Tu’me bin Übeyrik hakkında indi. Komşusu Katade bin Numan’ın zırhını bir un çuvalının içinde çaldı. Un delikten dökülmeye başladı, onu Yahudi Zeyd bin Sem’in’in yanında sakladı. Zırh Tu’me’nin yanında arandı, bulunamadı. Almadığına ve haberi olmadığına dair yemin etti. Onu bıraktılar, onun izini sürdüler, Yahudinin evine geldiler, onu aldılar. O da: Bunu bana Tu’me verdi, dedi. Yahudilerden bazı kimseler onun lehine şahitlik etti, Zafer oğulları: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e gidelim, dediler. Ondan adamlarını savunmasını istediler ve: Eğer yapmazsan helak ve rezil olur, Yahudi de temize çıkar, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de öyle yapmayı düşündü. **“Bima erakallah (Allah’ın sana gösterdiği şey ile)”** Allah’ın sana öğrettiği ve vahyettiği şey ile demektir. Bu bilmek manasına görmekten değildir; eğer öyle olsa idi üç meful isterdi. **“Sakın hainler için olma”** onlar için ve onları müdafaa etmek için olma **“hasım”** suçlulara.

106- “Allah’tan mağfiret dile” düşündüğün şeyden dolayı. **“Çünkü Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir”** kendinden istiğfar edenlere.

وَلَا تُجَادِلْ

عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ
 خَوَّانًا أَثِيمًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ
 اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ
 اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ
 فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ أَمْ
 مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ
 نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾
 وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ
 عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾

107 – Nefislerine hainlik edenlerden yana mücadele etme. Şüphesiz Allah aşırı hain günahkârları sevmez.

108 – İnsanlardan gizlerler de Allah'tan gizlemezler; hâlbuki o, razı olmayacağı şeyleri gece uydurup düzerlerken onlarla beraberdi. Allah yaptıklarını kuşatmıştır.

109 – Sizler öyle kimselersiniz ki onları dünya hayatında müdafaa ettiniz; ya onları kıyamet gününde Allah'a karşı kim müdafaa edecek veyahut kim onların vekili olacak?

110 – Kim bir kötülük yapar yahut kendine haksızlık eder de sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ın çok bağışlayıcı ve çok merhametli olduğunu görür.

111 – Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanır. Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir.

107- “Nefislerine hainlik edenlerden yana mücadele etme” çünkü hainliklerinin vebali onlara döner. Ya da masiyet ona hainlik sayılır.

mıştır, tıpkı ona haksızlık sayıldığı gibi. Yahtanune'deki zamir Tu'me ve benzerlerine racidir ya da ona ve kavmine racidir, çünkü onlar da suçsuzluğuna şahitlik edip onu savunmakla günaha ortak oldular. **"Şüphesiz Allah aşırı haini sevmez"** hiyanette haddini aşan ve üzerinde ısrar edeni, **"günahkârı"** ona balıklamasına atılanı. Rivayete göre Tu'me Mekke'ye kaçtı, dininden döndü ve hırsızlık etmek için bir duvarı deldi. Duvar üzerine düşüp onu öldürdü.

108- "İnsanlardan gizlerler" utandıklarından ve korktuklarından onlardan saklarlar **"Allah'tan gizlemezler"**. Hâlbuki asıl utanılması ve korkulması gereken odur. **"O onlarla beraberdir"** sırları ona gizli kalmaz, onlar için tek yapılacak şey onun çirkin gördüğü ve sorguya çektiği şeyleri terk etmektir. **"Gece uydurup düzerlerken"** idare edip tezvir ederlerken **"razı olmadığı sözü"** suçsuza iftira atmak, yalan yere yemin etmek ve yalancı şahitliği yapmak gibi. **"Allah yaptıklarını kuşatmıştır"** ondan hiçbir şey kaçmaz.

109- "Haentüm haulai (sizler o kimselersiniz)" müpteda ve haberdirdir, **"onları dünya hayatında müdafaa ettiniz"** ulai'nin haber düşmesini açıklayan cümledir ya da onu mevsul yapanlara göre sıladır. **"Ya onları kıyamet gününde Allah'a karşı kim savunacak veya kim onların vekili olacak?"** Allah'ın azabından koruyacak avukatı olacak.

110- "Kim bir kötülük yapar" başkasını üzecek çirkin bir şey yapar **"yahut kendine haksızlık eder de"** kendinde kalacak ve başkasına geçmeyecek bir şey yaparsa. Şöyle de denilmiştir: Kötülükten maksat şirkten aşağı olanlardır, zulümden maksat da şirkettir. Şöyle de denilmiştir: Bunlar küçük ve büyük günahlardır. **"Sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse"** tövbe ederek **"Allah'ın çok bağışlayıcı olduğunu görür"** günahlarını **"ve çok merhametli olduğunu"** ona lütufkâr olduğunu. Bunda Tu'me ve kavmi için tövbe ve istiğfara teşvik vardır.

111- "Kim bir günah kazanırsa, onu ancak kendi aleyhine kazanır" vebali onu geçmez, çünkü **"eğer kötülük ederseniz onadır"** (İsra: 7) demıştır. **"Allah her şeyi bilen, hikmet sahibidir"** o yaptığını bilir ve verdiği karşılıkta hikmet sahibidir.

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ

بِهِ بَرِيئًا فَقَدْ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿١١٣﴾ وَلَوْ لَا
فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ
يُضِلُّوكَ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ
شَيْءٍ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ
مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾
لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ
أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ
ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾

112 – Kim de bir hata veyahut bir günah kazanır, sonra da onu bir suçsuzun üzerine atarsa, gerçekten bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

113 – Eger üzerinizde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir bölük seni şaşırtmak isterlerdi. Onlar ancak kendilerini şaşırtırlar. Sana hiçbir şeyle zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, sana bilmediğini öğretmiştir. Allah'ın senin üzerindeki lütfu büyüktür.

114 – Onların birçok fısıldaşmalarında hayır yoktur. Ancak kim bir sadaka vermeyi veya bir iyilik etmeyi veyahut insanların arasını düzeltmeyi emrederse, onunki müstesnadır. Kim bunu Allah rızasını aradığı için yaparsa, yakında biz ona büyük bir mükafat vereceğiz.

112- “Kim de bir hata yaparsa” küçük yahut kasıtsız “yahut bir günah kazanırsa” büyük yahut kasıtlı “sonra da bir suçsuzun üzerine atarsa” Tu'me'nin Zeyd'e attığı gibi. Bihi zamirini tekil yapması “ev” edatından dolayıdır. “Gerçekten bir iftira ve apaçık bir günah yük-

lenmiş olur” suçsuza iftira ettiğinden ve suçluyu temize çıkardığından dolayı. Bunun içindir ki her ne kadar birinin yaptığı daha aşağı ise de onları eşit kabul etmiştir.

113- “Eğer üzerinde Allah’ın lütuf ve rahmeti olmasaydı” aklından geçeni vahiyle bildirmekle. Aleyke zamiri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e racidir, “onlardan bir bölük isterdi” Zafer oğullarından bir bölük “seni şaşırtmak” durumu bildikleri hâlde hak ile hüküm vermekten. Cümle levla’nın cevabıdır. Maksat düşüncelerinin olmaması değildir; ona tesir etmemesidir. “Onlar ancak kendilerini şaşırtırlar” çünkü seni haktan kaydıramadı, vebali de onlara döndü. “Sana hiçbir şeyle zarar veremezler” çünkü Allah seni korur, aklına gelen de görünen durumdan dolayıdır, hükümde taraf tutman için değildir. “Min şey’in” mastar olarak mahallen mansuptur yani şey’en mined durri demektir. “Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, sana bilmediğini öğretmiştir” kapalı durumlardan yahut din ve hükümet işlerinden. “Allah’ın senin üzerindeki lütfu büyüktür” çünkü peygamberlikten büyük bir lütuf yoktur.

114- “La hayra fi kesirin min necvahüm” min mütenacihim (fısıldaşanlarında) hayır yoktur demektir. Mesela “ve iz hüm necva” (İsra: 47) ayetinde olduğu gibi. Yahut tenacihim (fısıldaşmalarında) demektir. “İlla men emere bisadakatin” kavlinde de muzaf hazfedilmiştir, yani illa necva men emere demektir. Ya da istisna-i munkatıdır, mana da velakin men emere bisadakatin, demektir ki onun fısıldaşmasında hayır vardır manasınadır. Maruf şeriatın hoş gördüğü ve aklın reddetmediği her şeydir. Burada ödünç vermek, darda kalana yardım etmek, nafile sadaka ve diğer benzeri şeylerle tefsir edilmiştir. “Ev islahin beynennasi” ev islahi zati beynin (arabulmak) demektir. “Kim bunu Allah rızasını aradığı için yaparsa, yakında biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz” söze emirle başladı, sonucu ise fiile bağladı ki emreden her ne kadar iyiler zümresine dahil ise de yapan daha çok dahildir. Çünkü mühim olan yapmaktır. Emrin geçerli olması da fiile geçiş olmasındandır. Fiilin de Allah rızası için olmasını kayıtlaması amellerin niyetlere göre olmasından ve bir hayrı riya ve gösteriş için yapanın Allah’tan ecri hak edemeyeceğini göstermek içindir. Mükâfatın büyük olması da diğer dünyalıkların onun yanında önemsiz kalmasındandır. Hamze ile Ebu Amr ye ile “yü’tihi” okumuşlardır.

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ
وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ
وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ
وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ
فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ إِنَّ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا
إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾

115 – Kim kendisi için doğru yol belli olduktan sonra Peygamber’e muhalefet eder ve müminlerinkinden başka bir yola giderse, onu yöneldiği şeye döndürür ve onu cehenneme atarız. Orası ne kötü bir yerdir.

116 – Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah’a şirk koarsa, (haktan) çok uzak bir şekilde sapmış demektir.

117 – Onlar ondan başka ancak dişilere dua ederler. Onlar ancak azgın şeytana dua ederler.

115- “Ve men yuşakik (kim Peygamber’e muhalefet ederse)” onun şikkına muhalefet ederse, çünkü muhalefet edenlerden her biri diğerinin karşı tarafında olur. “Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra” mucizelere vakıf olmakla kendisi için hak meydana çıktıktan sonra “ve müminlerinkinden başka bir yola giderse” onların itikat ve amellerinden başka bir şeye “onu yöneldiği şeye döndürürüz” onu yöneldiği sapıklığa çevirir ve onu tercih ettiği şeyle baş başa bırakırız “ve nuslihi cehenneme (ve onu cehenneme atarız)” ona girdiririz. Nun’un fethi ile sala’dan naslihi de okunmuştur. “Orası ne kötü yerdir!” cehennem. Ayet icmaa muhalefet etmenin haram olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah Teala şiddetli tehdidi Peygamber’e muhalefete ve müminlerin yoluna gitmemeye bağlamıştır. Bu da ya her birinin ya ikisinden birinin veyahut her ikisinin haram olmasındandır. İkincisi batıldır, çünkü: Kim içki içer ve ekmek yerse, hadde çarptırılır demek çirkindir. Üçüncüsü de öyledir, çünkü muhalefet et-

mek ona başkası eklense de eklenmese de haramdır. Onların yollarına gitmemek haram olunca yollarına gitmek de vacip olur, çünkü yollarını bilen onların yollarına gitmemesi yollarından başkasına tabi olmaktır. Ben de bu konuyu Mirsadu'l – Efham ile Mebadiil Ahkâm kitabında enine boyuna açıkladım.

116- “Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar”. Bunu tekrar etmesi tekit içindir ya da Tu'me kıssasından dolayıdır. Şöyle denilmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir ihtiyar geldi ve: Ben günaha düşkün bir ihtiyarım, ancak ben Allah'ı bildiğimden beri ona hiçbir şeyi ortak koşmadım, ona iman ettim, ondan başka bir dost edinmedim, günahlara cesaretimden dolayı düşmedim. Göz kapatıp açacak kadar kaçarak Allah'ı aciz bırakacağımı düşünmedim. Pişmanım, tövbe ediyorum. Benim Allah katındaki durumumu nasıl görüyorsun, dedi? Ayet bunun üzerine indi. **“Kim Allah'a şirk koşarsa, (haktan) çok uzak bir şekilde sapmış demektir”.** Çünkü şirk sapıklık çeşitlerinin en büyüğüdür ve doğruluk ve istikametten en uzağıdır. Birinci ayette iftiradan bahsetmesi ehl-i kitabın kıssasına bitişik olmasındandır. Onların şirklerinin kaynağı bir çeşit iftiradır; o da aziz ve celil olan Allah'ın evlat edinme iddialarıdır.

117- “Onlar (müşrikler) ondan başka ancak dişilere dua ederler” yani Lat, Menat, Uzza ve benzerlerine dua ederler. Her kabilenin bir putu vardı, ona ibadet ederlerdi. Ona, filan oğullarının dişisi, derlerdi. Ya isimleri dişî olduğu içindir, nitekim şair şöyle demiştir:

*(Kene) erkek değildir, eğer şişmanlarsa dişidir,
Tuttu mu bırakmaz, dişleri yoktur.*

Keneyi kastetmiştir, o küçükken ona kurad denir, büyüdüğü zaman haleme denir. Ya da putların cansız olmalarındandır, cansızlar dişidir, çünkü etkilendikleri için dişilere benzerler. Belki de Allah Teala'nın onları bu isimle zikretmesi, dişî isimleri verdikleri şeylere tapmalarındandır. Çünkü o etkilenir, etkilemez. Mabut ise etkileyici olmalıdır, etkilenen değil. Bu da onların sonsuz cahilliklerini ve ileri derecede ahmaklıklarını gösterir. Şöyle denilmiştir: Dişilerden maksat meleklerdir, çünkü onlar: Melekler Allah'ın kızlarıdır, derler. İnas ünsa'nın çoğuludur, ribab ve rübba gibi. Tekil olarak “ünsa” da okunmuştur. Enis'in çoğulu olarak “ünüsen” de okunmuştur. Hubus ve habis gibi. Sükün ve harekeli olarak da “vüsnen” de okunmuştur ki vesen'in çoğulu olur, üsd ve üsüd gibi. Vav mazmum olduğu için sükun ve hareke ile hemzeye kalp ederek üsünen de okunmuştur. **“Ve in yedune”** onlara tapmakla ibadet etmezler **“ancak azgın şeytana ibadet ederler”** çün-

kü onlara ibadeti o emretmiş ve onları buna o teşvik etmiştir. Merid hayra bulaşmamış kimse demektir. Bu maddenin aslı düz demektir. Sarhun mümerred de bundandır, pürüzsüz yüzey demektir. Ğulamün emred (tüysüz genç) ve şeceretün merdae de yapraksız ağaç demektir.

لَعَنَهُ اللَّهُ

وَقَالَ لَا تَخِذْ مِنْ عَبْدِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ۖ (۱۱۸)
وَلَا ضِلَّيْنَهُمْ وَلَا مَنِّينَهُمْ وَلَا مُرْتَنَهُمْ فَلْيَبْتِكُنْ أَذَانَ الْأَنْعَامِ
وَلَا مُرْتَنَهُمْ فَلْيَغْيِرُنْ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ
وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا (۱۱۹) يَعِدُهُمْ
وَيُغْنِيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا (۱۲۰) أُولَٰئِكَ
مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا (۱۲۱)

118 – Allah ona lanet etmiştir. Şeytan: “Celalin hakkı için kullarından belli bir kesim edineceğim” dedi.

119 – Onları kesinlikle saptıracağım, onları kuruntulara boğacağım ve onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar; onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler”. Kim Allah'tan başka şeytanı dost edinirse, açık bir şekilde ziyan etmiştir.

120 – Şeytan onlara vaatlerde bulunur ve onları kuru temennilere boğar. Şeytanın vaat ettikleri aldatmacadan başka bir şey değildir.

121 – İşte onların yeri cehennemdir. Ondan kaçacak yer de bulamazlar.

118- “Allah ona lanet etmiştir” şeytanın ikinci sıfatıdır. “Celalin hakkı için kullarından belli bir kesim edineceğim, dedi”. Bu da ona matuftur, yani azgın ve lanetle bu sözü birleştiren şeytana taparlar. Bu söz de onun insanlara aşırı derecede düşmanlığını gösterir. Allah Teala şirkin son derece bir sapıklık olduğunu sebep göstererek şöyle ispat etmiştir: Şirk koştukları şeyler etkilenen şeylerdir, iradeleriyle bir şey yapamazlar. Bu da tanrılıkla hiç bağdaşmaz. Çünkü İlah olan etki-

lenmeli değil etkilemelidir. Sonra buna şunu da delil getirdi ki şeytana ibadet etmek üç açıdan feci sapıklıktır: Birincisi o azgındır, sapıklığa dalmıştır, hayır ve hidayetle en ufak bir alakası yoktur. O zaman ona itaat etmek hidayetten çok uzaklaşmak olur. İkincisi o sapık olduğu için melundur, ona itaat etmek sapıklık ve lanetten başka bir şey getirmez. Üçüncüsü o insanlar için en büyük düşmandır ve helaklerine çalışmaktadır. Böyle olan birine dostluk en kötü sapıklığı kazandırır, kaldı ki ona ibadet etmek! Ayette geçen “mefrudan” benim için takdir ve farz edilen hisse demektir. Bu da furıda lehu filata deyiminden gelir ki birine belli bir tahsisat bağlanmaktadır.

119- “Onları kesinlikle saptıracağım” haktan **“onları kuruntulara boğacağım”** kuruntular uzun yaşama, kıyametin ve azabın olmaması gibi şeylerdir. **“Onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar”** Allah'ın helal ettiğini haram kılmak için. Bu da Arapların bahire ve saibe gibi yaptıkları şeylerden ibarettir. Ve helal edilen bütün şeylerin haramlığına ve bilfiil veya bilkuvv (potansiyel) olarak tam yaratılan bütün şeyleri eksik yapmaya işaretler. **“Onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler”** suret veya sıfatını. Buna, dediklerine göre şunlar girer: Hami denen devenin gözünü çıkarmak, köleleri enemek, dövme yapmak, dişlerin arasını seyreltmek, livata yapmak, kadınların sevicilik yapması vb. şeyler, güneşe ve aya tapmak, Allah'ın fitratı olan İslam yaratılışını değiştirmek, organları ve kuvvetleri nefse kemalat getirmeyen ve onu Allah'a yaklaştırmayan şeylerde kullanmak. Enemek lafzının genel olması her çeşidini haram ederse de ancak fakihler ihtiyaçtan dolayı hayvanların enemesine izin vermişlerdir. Dört cümle şeytanın söyleyerek yahut yaparak zikrettiği şeyleri hikaye etmektedir. **“Kim Allah'tan başka şeytani dost edinirse, açık bir şekilde ziyan etmiştir”** onun davet ettiği şeyi Allah'ın emrettiği şeye tercih etmek ve Allah'ın itaatından geçerek ona itaat etmekle. **“Açık bir şekilde ziyan etmiştir”** çünkü sermayesini ziyan etmiş ve cennetteki yerini cehennemdeki yeri ile değiştirmiştir.

120- “Şeytan onlara vaatlerde bulunur” yerine getirmediği vaatlerde **“ve onları kuru temennilere boğar”** ulaşamayacakları. **“Şeytanın vaat ettikleri aldatmacadan başka bir şey değildir”** bu da zararlı şeyleri yararlı gibi göstermektir. Bu vaat ya içten geçen bozuk hatıralarla olur ya da dostlarının dili ile olur.

121- “İşte onların yeri cehennemdir. Ondan kaçacak yer de bulamazlar” mahis, hasa yahisu'dan gelir ki haktan sapmaktır. Anha ondan hâldir, onun sılası değildir, çünkü ism-i mekândır. Eğer master kılınsa bile o makablinde amel etmez.

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ
تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعَدَ اللَّهُ
حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾ لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ
وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا
يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ
يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ
فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا ﴿١٢٤﴾

122 – İman edip iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacakları cennetlere girdireceğiz. Bu, Allah'ın bir hak va'didir. Sözü Allah'tan daha doğru olan kimdir?

123 – İş ne sizin kuruntularınızla ne de kitap ehlinin kuruntularıdır; kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır. Allah'tan başka kendisi için ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilir.

124 – Erkek veya kadından kim mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve hurma çekirdeğinin arkasındaki minik çukur kadar haksızlığa uğratılmazlar.

122- “İman edip iyi şeyler yapanları, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetlere girdireceğiz. Bu, Allah'ın bir hak va'didir (va'dallahî hakka)”. Yani vaadehu va'den ve hakka zalike hakkan demektir. Birincisi kendini tekit etmektedir, çünkü kendinden önceki isim cümlesinin manası vaattir. İkincisi de başkasını tekittir, mevsulun arkadakinin tefsir ettiği fiille mansup olması da caizdir. Va'dallah da “senüdhilühüm” kavli ile tekit edilmiştir; çünkü o da neidühüm idhalehüm manasıdır. “Hakkan” da mastardan hâldir. “Sözü Allah'tan daha doğru olan kimdir?” bu da gayet etkileyici tekit cümlesidir. Bu ayetten maksat şeytanın dostlarına yalan vaatlarına Allah'ın dostlarına sadık vaadi ile karşı çıkmaktır. Tekitteki mübalağa da kulları onu elde etmeğe teşvik içindir.

123- “İş ne sizin kuruntularınızla ne de kitap ehlinin kuruntula-

rıyladır” yani Allah’ın va’dettiği sevaba, ey Müslümanlar, ne sizin temennilerinizle ulaşılır ne de ehl-i kitabın temennileriyle ulaşılır. Ancak iman ve iyi amelle ulaşılır. Şöyle de denilmiştir: İman temenni ile değil, fakat kalbe yerleşen ve amelle tasdik edilen şeydir. Rivayete göre Müslümanlarla ehl-i kitap övündüler, ehl-i kitaplar: Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden öncedir, kitabımız da sizin kitabınızdan öncedir, biz de Allah’a imanda sizden önceyiz, dediler. Müslümanlar da: Biz sizden önceyiz, bizim peygamberimiz peygamberlerin sonuncusudur, kitabımız da eski kitapları ortadan kaldırmıştır, dediler. Ayet bunun üzerine indi. Şöyle de denilmiştir: Hitap müşrikleredir, yukarıda zikirlerinin geçmesi de bunu gösterir yani durum müşriklerin temennileriyle değildir. O da: Cennet ve cehennem yoktur. Eğer durum onların dediği gibi olsa bile biz onlardan daha iyi oluruz ve halimiz de onlardan daha güzel olur, dediler. Ehl-i kitab’ın temennileri ile de değildir, o da: “Cennete ancak Yahudiler yahut Hıristiyanlar girecektir” (*Bakara: 111*) ve “bize ateş ancak sayılı günlerde dokunur” (*Bakara: 80*) sözleridir. Sonra bunu onayladı ve şöyle dedi: **“Kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandırılır”** ister şimdi ister sonra. Çünkü rivayete göre ayet inince Ebu Bekir: Ya Resulallah, bunun yanında kim kurtulur, dedi? Aleyhissalat vesselam da: Sen üzülmez misin, başına yaramaz bir şey gelmez mi, dedi? O da: Evet, dedi. O da: İşte bu odur, dedi. **“Allah’tan başka kendisi için ne bir dost ne de bir yardımcı bulabilir”**. Allah’ın dostluk ve yardımını geçerse ondan azabı def etmek için ne dostluk edecek ne de yardım edecek birini bulamaz.

124- **“Kim iyi şeylerden yaparsa”** bazısını ve onlardan bir kısmını demektir, çünkü herkes hepsini yapamaz, onunla mükellef de değildir. **“min zekerin ve ünsa (erkek veya kadından)”** bu da “yamelü”de gizli zamirden hâldir, “min” de beyan içindir ya da “salihat”tan hâldir, erkek veyahut kadın olsun demektir, “min” de iptida içindir. **“ve hüve mü’mîn”** bu da hâldir, zikri geçen sevabı isteyebilmek için amelin onunla beraber olmasını şart kılmıştır, çünkü onsuz amel muteber değildir. **“İşte onlar cennete girerler ve hurma çekirdeğinin minik çukuru kadar haksızlığa uğratılmazlar”** sevaptan bir şey eksiltilemez. İtaat edenin sevabı eksiltilemezse, isyan edenin azabı hiç artırılmaz, çünkü karşılık veren merhametlilerin en merhametlisidir. Bunun içindir ki sevaptan sonra onu zikretmekle yetinmiştir. İbn Kesir ile İbn Amir burada, Ğafir ve Meryem’de ye’nin zammı ve hının fethi “yüdhalune”, diğerleri de ye’nin fethi ve hı’nın zammı ile (yedhulune) okumuşlardır.

وَمَنْ

أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ
 مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾ وَاللَّهُ
 مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ
 مُّحِيطًا ﴿١٢٦﴾ وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ
 وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي
 لَا تُوْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ
 وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ
 وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا ﴿١٢٧﴾

125 – İyilik yapan bir kimsenin yüzünü Allah'a teslim edenlerden ve İbrahim'in dosdoğru dinine tabi olanlardan dini daha güzel olan var mıdır? Allah İbrahim'i dost edinmiştir.

126 – Göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatmıştır.

127 – Senden kadınlar hakkında fetva isterler. De ki: Allah onlar hakkında, kitapta kendilerine yazılanları vermediğiniz ve onlarla evlenmekten yüz çevirdiğiniz yetim kadınlar hakkında size fetva veriyor ve size yetimler hakkında da adaleti ayakta tutmanızı emrediyor. Ne hayır işlerseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilicidir.

125- "Yüzünü Allah'a teslim edenden dini daha güzel olan kimdir?" kendini ihlasla Allah'a verenden, ondan başka Rab tanımayan. Şöyle de denilmiştir: Yüzünü secdede yere serenden. Bu istifhamda şuna tembih vardır ki bu, beşer gücünün varabileceği son noktadır. "İyilik yapan biri olarak" iyilikleri işleyen ve kötülükleri terk eden "İbrahim'in dinine tabi olandan" İslam dinine uygun ve doğruluğunda ittifak edilen dininde demektir. "Hanifen" diğer dinlerden İslam dinine meyleden demektir ki o da tabi olandan yahut millet-

ten veyahut İbrahim'den hâldir. **"Allah İbrahim'i dost edinmiştir"**. Onu seçmiş özel ikram etmiştir. Dostun dostu yanındaki saygınlığına benzer. Onu tekrar edip de zamir kullanmaması şanını yüceltmek ve övülen biri olduğunu açıkça dillendirmek içindir. Hillet hilal'den gelir, çünkü o, nefse işleyen ve ona karışan bir dostluktur. Halelden geldiği de söylenmiştir, çünkü iki dosttan her biri diğerinin kusurunu kapatır ya da hal'den gelir ki o da kumdaki yoldur. Çünkü onlar yolda arkadaşlıklar ya da hilletten gelir ki haslet demektir, çünkü o ikisinin hasletleri denktir. Cümle yeni söz başıdır, Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in dinine tabi olmayı teşvik için getirilmiştir ya da bunun güzellikte ve insanlıkta kemalin son nokta olmasındandır. Rivayete göre İbrahim aleyhissalat vesselam bir kıtlık zamanında Mısır'daki dostuna erzak için adam gönderdi. Dostu: Eger İbrahim nefsi için istese idi yapardım, ancak o misafirler için istiyor. Gördüğünüz gibi bizim halimiz de pekiyi değildir, dedi. Köleleri insanlardan utandıkları için yumuşak kumlu bir dereye gittiler, çuvalları kumla doldurdular. Bunu İbrahim'e haber verince üzüldü ve kendini uyku bastı. Sara kalktı bir çuvaldan beyaz un çıkardı ve ekmek pişirdi. İbrahim ekmek kokusu aldı: Bu nereden, dedi? Onlar da: Senin Mısırlı dostundan, dediler. O da: Hayır, o aziz ve celil olan dostum Allah'tandır, dedi. O nedenle Allah ona Halil adını verdi.

126- "Göklerde ne var, yerde ne varsa (hepsi) Allah'ındır. Allah her şeyi kuşatmıştır". Yaratma ve mülk bakımından, o ikisinden dilediği kimseyi ve dilediği şeyi seçer. Şöyle de denilmiştir: Bu, amel edenlere bağlıdır, gökler ve yer halkının ona itaat etmekle yükümlü olduklarını ve amellerinin karşılığını vermeye gücünün yettiğini tespit etmek içindir. **"Allah her şeyi kuşatmıştır"** ilim ve kudreti ile. O nedenle amellerini bilir ve hayır ve şer karşılığını verir.

127- "Senden kadınlar hakkında fetva isterler". Mirasları hakkınca, çünkü ayetin sebab-i nüzulü şöyledir: Uyeyne bin Husayn, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: Bize haber verildiğine göre sen kıza yarım ve kız kardeşe de yarım hisse veriyormuşsun, biz ancak savaşa katılanlara ve ganimet alanlara miras veririz, dedi. Aleyhissalat Efendimiz de: Bana böyle emrolundu, dedi. **"Allah onların hakkında size fetva veriyor"** onlar hakkında hükmünü açıklıyor. Ayette geçen ifta kapalıyı açmaktır. **"Vema yütla aleyküm filkitabi"** Allah ismine ya da "yüftiküm"deki gizli zamire matuftur, araya fasıla girdiği için caiz olmuştur. O zaman fetva vermek Allah Teala'ya ve Kur'an'daki: **"Allah size fetva veriyor"** (Nisa: 11) kavline ve benzerlerine isnat edilmiş olur, değişik iki itibara göredir, benzeri de: Ağnani zeydün ve atauhu (Zeyd

banaya yeter, vermesi yeter) kavlidir. Ya da yeni söz başıdır, onlara okunanı yüceltmek için araya sokuşturulmuştur. O zaman “ma yütla aleyküm” müptedadır, “filkitabı” de haberidir. Kitaptan maksat da Levh-i Mahfuz’dur. Şu manaya göre mansup olması da caizdir: Yübeyyini le-küm ma yütla aleyküm. Ya da kase olarak mecrurdur, sanki Uksimü bima yütla aleyküm filkitabı demiş gibidir. “Fihinne”deki mecrura atfı caiz değildir, çünkü lafız da mana da bozulur. “Yetim kadınlar hakkında” bu da “yütla”ya mütaalliktir, eğer mevsul makabline atfedilirse, yani yütla aleyküm fi şe’nihinne demek olur yoksa fihinne’den bedeldir, ya da yüftiküm’e ikinci sıladır. Mana da Allahu yüftiküm fihinne bisebebi yetamen nisai olur. Mesela kellemtükel yevme fi zeyd’in sözü gibi (bugün sana Zeyd hakkında konuştum). Bu izafet de “min” manasıdır, çünkü bir şeyin, cinsine izafesindendir. İki ye ile “yeyama” şeklinde de okunmuştur ki eyama demektir, hemzesi ye’ye kalp olunmuştur. “Onlara kendilerine yazılanı vermezsiniz” yani onlara farz kılınan mirası demektir. “Ve terğabune en tenkihuhünne” fi en tenkihuhünne (istersiniz) yahut an entenkihuhünne (istemezsiniz) demektir. Çünkü yetimlerin velileri yetimler güzel olurlarsa onlara rağbet ederler ve mallarını yerlerdi. Değillerse miraslarına göz dike-rek onları evlenmekten engellerlerdi. Vav’ın hâl’e de atfa da ihtimali vardır. Bunda yetim kızı evlendirmenin cevazına delil yoktur, çünkü nikahlarına rağbetten küçükken nikah etmek lazım gelmez.

“Velmüstadafine minel vildani” bu da yetamen nesai’ye atıftır. Araplar kadınlara miras vermedikleri gibi zayıf çocuklara da vermezlerdi. “Ve en tekumu lilyetama bilkıstı” bu da ona atıftır, yani yüftiküm yahut ma yütla fien tekumu demektir. Bu da fi yetama’yı birine sıra yaptığın takdirdedir, eğer bedel yaparsan, doğrusu fihinne’nin mahalline atfen onları nasp etmektir. “Ve en tekumu”nun fiil gizleyerek mansup olması da caizdir yani ye’mürüküm entekumu demektir ki bu da idarecilere hitaptır. Onlara bakmalarını ve haklarını tam olarak almalarını önermektedir. Ya da velilere onlara adil davranmaları hususunda hitaptır. “Ne hayır işlerseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilicidir” onlar için hayır düşünenlere vaattir.

وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِمَا أَنْ يَصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ
الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا

تَعْمَلُونَ خَيْرًا

128 – Eğer kadın kocasının geçimsizliğinden yahut ona yüz vermemesinden korkarsa, o ikisinin aralarını sulh etmelerinde onlara günah yoktur. Sulh daima hayırlıdır. Zaten nefisler cimriliğe hazırlanmıştır. Eğer iyilik eder ve sakınırsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

128- “Veinimreetün hafet min ba’liha (eğer bir kadın kocasından korkarsa)” bazı işaret görür de ondan sakınırsa, “imreetün” faildir, fiilini de arkasında zahir lafız açıklamaktadır. “nüşüzen (geçimsizliğinden)” ona sert davranmasından hoşlanmadığı veyahut haklarını vermemek için sohbetinden burun kıvrmasından “yahut yüz çevirmesinden” onunla az oturup konuşmamasından korkarsa “aralarını sulh etmelerinde onlara günah yoktur” mesela kadının mehirde biraz düşürmesinde veya nöbetinden feragat etmesinde veyahut kocasının kalbini kazanmak için ona bir şeyler bağışlamasında demektir. Kufeliler aslaha’dan getirerek “en yusliha” okumuşlardır. Buna göre sulha’nın mefulu bih olarak mansup olması caizdir, beynehüma lafzı da zarf yahut hal olur. Yahut mastar olarak mansup olması da caiz olur, nitekim birinci kıraatta öyledir, meful da beynehuma olur yahut mahzuf tur. Aslaha’dan gelerek ıstalaha manasına idgam ile “yassaliha” şeklinde de okunmuştur. “Sulh hayırlıdır” ayrılıktan ve geçimsizlikten yahut çekişmekten. Hayırda ismi tafdil manası anlamak caiz değildir, bilakis o da hayırlıdır demektir. Nitekim çekişmek şerdir demek gibidir, bu da ara cümledir. “Zaten nefisler aşırı cimriliğe hazırlanmıştır” bu da öyledir, bunun içindir ki üslubunun değişik olmasına göz yumulmuştur. Birincisi barışa teşvik etmek içindir, ikincisi de pazarlık mazeretine hazırlıktır. Nefislerin cimriliğe hazırlanmasının manası, onları cimriliğe hazır hale getirip sanki karakter gibi yapmaktır; bu nedenledir ki kadın kocasının yüz çevirmesini, hakkını vermemesini müsamaha ile karşılamaz, erkek de ondan hoşlanmadığı veya başkasını sevdiği hâlde onu tutmaya ve hakkını gerektiği gibi yerine getirmeye razı olmaz. “Eğer iyilik ederseniz” geçimde “sakınırsanız” geçimsizlikten, yüz çevirmekten ve hak yemekten “şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır” onu ve ondaki maksadı çok iyi bilmektedir, ona göre ceza verir. Amellerini bilmeyi sevap verme yerine koymuştur ki aslında o şartın cevabıdır, bu da sebebi sonucun yerine koyma babındandır.

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ
 وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَدْرُوا مَا كَالْمُعَلَّقَةِ
 وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾
 وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا
 حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾ وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَقَدْ
 وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا
 اللَّهَ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي
 الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَاللَّهُ مَا فِي
 السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٣٢﴾

129 – Ne kadar çaba gösterseniz de kadınlar arasında adaleti başaramazsınız. Bari birine tamamen meyledip de diğerini askıda gibi bırakmayın. Eğer nefislerinizi ıslah eder ve sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

130 – Eğer ayrılırlarsa, Allah her birini bol rahmetinden zengin eder. Allah'ın rahmeti geniş, hikmet sahibidir.

131 – Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere tavsiyede ve size, Allah'tan korkun diye tavsiyede bulunduk. Eğer inkâr ederseniz şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah zengindir, övgüye layıktır.

132 – Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

129- “Kadınlar arasında adaleti başaramazsınız” çünkü adalet hiç meyil olmamaktır, bu ise imkânsızdır. Bunun içindir ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kadınları arasında nöbet uygular ve: Benim elimden gelen nöbetim budur, senin elinden gelip de benim elimden

gelmeyenle beni sorumlu tutma (Rabbim) derdi. **“Çaba gösterseniz de”** bunu arasanız da aşırı gayret etseniz de. **“Bari birine tamamen meyledip de diğerini askıda gibi bırakmayın”**. Elinizden geleni ihmal etmekle ve yüz vermediğiniz kadına haksızlık etmekle. Çünkü tamamı elde edilmeyenin hepsi terk edilmez (varsın doksan dokuz olsun!). **“Onu askıda gibi bırakmayın”** ne kocası var ne de boşanmış gibi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kimin iki karısı olur da birine meylederse. Kıyamet gününde bir tarafı felçli olarak gelir. **“Eğer ıslah ederseniz”** bozduğunuz işleri düzeltirseniz **“ve sakınırsanız”** gelecek zamanda **“şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir”** geçmişteki eğiliminizi bağışlar.

130- “Ve in yeteferreka” şöyle de okunmuştur **“vein yetefaraka”** yani her biri diğerinden ayrılırsa demektir. **“Allah her birini zengin eder”** ya bedel bulur ya da teselli verir **“bol rahmetinden”** zenginliğinden ve gücünden. **“Allah'ın rahmeti geniştir, hikmet sahibidir”** muktedirdir, işlerini ve hükümlerini sağlam yapar.

131- “Göklerde ne var, yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır” zenginlik ve kudretinin sonsuzluğuna dikkat çekmektedir. **“Sizden önce kendilerine kitap verilenlere tavsiyede bulunduk”** Yani Yahudilere, Hıristiyanlara ve onlardan öncekilere demektir. **“Kitap”** cins içindir, **“min”** de **“vassayna”** ya yahut **“ûtû”** ya mütaallıktır. Ayetin akışı emri ihlasla tekit etmek içindir. **“Ve iyyaküm”** bu da **“ellezine”** ye atıftır. **“Enittekullahe”** de bienittekullahe demektir. En'in tefsiriye olması da caizdir çünkü tavsiye de söylemek manasınadır. **“Eğer inkâr ederseniz şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır”** burada da kavil maddesi gizlidir yani onlara ve size şöyle dedik: Eğer nankörlük ederseniz şüphesiz Allah bütün mülkün sahibidir, inkarınızdan ve isyanınızdan zarar görmez, tıpkı şükürünüzden ve takvanızdan yarar görmediği gibi. Size sırf merhametinden tavsiyede bulunmuştur, ihtiyacından değil. Sonra bunu tespit edip **“Allah zengindir”** dedi, halkına da ibadetlerine de ihtiyacı yoktur. **“Övgüye layıktır”** övülse de övülme de zatın-da öyledir.

132- “Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır” bunu üçüncü kez tekrar etmesi zengin ve övgüye layık olduğunu göstermek içindir. Çünkü bütün mahlukat ihtiyaçları dolayısıyla zenginliğini ve verdiği varlık, çeşitli özellikler ve kemalatlarla da övgüye layık olduğunu gösterir. **“Vekil olarak Allah yeter”** bu da **“onlardan her birini zengin eder”** sözüne dönüktür, çünkü o onlara yetmekle onlara vekil olmuştur. Aralardaki cümleler de bunu tespit etmektedir.

اِنْ
 يَشَاءُ يُذْهِبْكُمْ اَيُّهَا النَّاسُ وَيَاْتِ بِاٰخَرِيْنَ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى
 ذٰلِكَ قَدِيْرًا ﴿١٣٣﴾ مَنْ كَانَ يُرِيْدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللّٰهِ
 ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَكَانَ اللّٰهُ سَمِيْعًا بَصِيْرًا ﴿١٣٤﴾
 يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا كُوْنُوْا قَوّٰمِيْنَ بِالْقِسْطِ شُهَدَآءَ لِلّٰهِ وَلَوْ
 عَلٰى اَنْفُسِكُمْ اَوْ اِلِى الْوَالِدِيْنَ وَالْاَقْرَبِيْنَ اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا اَوْ
 فَقِيْرًا فَاِنَّ اَوْلٰى بِهَمَا فَلَآ تَتَّبِعُوا الْهَوٰى اَنْ تَعْدِلُوْا وَاِنْ
 تَلَوْا اَوْ تَعْرَضُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ﴿١٣٥﴾

133 – Ey insanlar, (Allah) dilerse sizi götürür ve başkalarını getirir. Allah buna kadirdir.

134 – Kim dünya sevabını isterse, dünya sevabı da ahiret sevabı da Allah katındadır. Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir.

135 – Ey iman edenler, adaleti ayakta tutanlar ve Allah için şahitlik edenler olun. Şahitliğiniz ister ki sizin yahut ana babanızın veya hut akrabalarınızın aleyhine olsun. Zengin yahut fakir olsun, Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse hislerinize kapılıp adaletten sapmayın. Eğer dilinizi eğip bükür yahut yüz çevirirseniz şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

133- “İn yeşe’ (ey insanlar, dilerse sizi götürür)” yok eder, “yeşe” fiilinin mefulu mahzuftur, cevap da ona delalet etmektedir. “Başkalarını getirir” yerinize başka kavimler icat eder yahut insanların yerine başka halk getirir. “Allah buna” yok ve var etmeye “kadirdir” kudreti yeter, hiçbir istek onu aciz bırakamaz. Bu da zenginlik ve gücünü tesbittir, kendini inkar edene ve emrine karşı gelene tehdittir. Şöyle de denilmiştir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e düşmanlık eden Araplara hitaptır. Manası da şu ayetle aynıdır: “Eğer yüz çevirirseniz yerinize başka bir kavim getirir” (Muhammed: 38). Çünkü rivayete göre bu ayet inince Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem

Selman'ın sırtına vurdu ve: Onlar bunun kavmidir, dedi.

134- “Kim dünya sevabını isterse” ganimet için cihat eden mücahit gibi **“dünya sevabı da ahiret sevabı da Allah katındadır”**. Öyleyse neden en düşüğünü istiyor? Onları istesin, mesela şöyle diyen gibi: “Rabbimiz, bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver” (*Bakara: 201*) yahut o ikisinden en şerefliğini istesin, çünkü Allah rızası için cihat eden ganimeti kaçırmaz. Onun için ahirette öyle şey vardır ki kendi yanındaki ona göre hiçbir şey gibidir. Ya da iki yurdun sevabı da Allah katındadır, dilediğine hepsini verir, mesela şu ayet gibi: “Kim ahiret ekinini isterse, onun ekinini artırırız” (*Şura: 20*). **“Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir”** maksatları bilir, herkese niyetine göre karşılığını verir.

135- “Ey iman edenler, adaleti ayakta tutanlar olun” adalete devam edenler onu ayakta tutmakta çaba gösterenlerden olun. **“şühedae lillahi (Allah için şahitlik edenler olun)”** hak ile şahitlik edenler olun, şahitliğinizi Allah için yapın, ikinci haberdır yahut hâldir. **“İster ki aleyhinize olsun”** ister ki şahitlik aleyhinize olsun mesela onlara karşı şahitlik etmekle. Çünkü şahitlik hakkı açıklamaktır, o da ister kendinin aleyhine olsun isterse başkasının aleyhine olsun. **“Yahut ana babanızın veyahut akrabalarınızın aleyhine olsun”** ister ki ebeveyninizin ve yakınlarınızın aleyhine olsun. **“Eğer olursa”** aleyhine şahitlik edilen yahut o ve lehine şahitlik edilen **“zengin yahut fakir”** şahitliği yerine getirmekten çekinmeyin ya da birine meylederek veya acıyarak haksızlık etmeyin. **“Allah onlara sizden daha yakındır”** zengine ve fakire ve onlara nazaran. Eğer şahitlik aleyhlerine ve lehlerine olmasa idi onu meşru kılmazdı. Bu da cevabın illetidir, onun yerine geçirilmiştir. “Bihima”daki zamir zikredilenin delalet ettiği şeye raci- dir, o da zengin ve fakirin cinsidir, ona raci değildir, yoksa tek olurdu. “Fallahu evla bihimi” okunuşu da bunu gösterir. **“Öyleyse hislerinize kapılıp da adaletten sapmayın”** lien tadilu anilhak yahut kerahete en tadilu demektir ki ikinciye göre adl kökünden gelir. **“Ve in telvû” (eğer dilinizi bükerseniz)”** hak şahitlikten veya doğru karardan. Nafi, İbn Kesir, Ebu Bekir, Asım ve Kisai lam'ın sükunu ile (telvû) okumuşlardır. Arkasında iki vav vardır, birincisi mazmum, ikincisi sakindir. Hamze ile İbn Amir de “ve in telû” okumuşlardır ki şahitliği yapar da yerine getirirseniz demek olur. **“Yahut yüz çevirirseniz”** onu eda etmekten **“şüphesiz Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır”** size onların karşılığını verir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ
 عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ
 وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا
 بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا
 ثُمَّ أَرَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ
 سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾ بَشِيرِ الْمُتَّقِينَ بَأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾ الَّذِينَ
 يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيْتَعُونَ
 عِنْدَهُمُ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾

136 – Ey iman edenler, Allah'a Peygamber'ine, Peygamber'ine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, Peygamberlerini ve ahiret gününü inkar ederse, haktan çok uzak sapmış demektir.

137 – Şüphesiz İman edip sonra kafir olanları, sonra İman edip tekrar kafir olanları, sonra da küfürlerini artıranları, Allah onları bağışlayacak ve onları doğru yola iletecek değildir.

138 – Münafıklara, kendileri için acıklı bir azap olduğunu müjdele!

139 – Onlar ki müminleri bırakıp kafirleri dost edinirler. Onların yanında izzet mi arıyorlar? Bütün izzet (onur) Allah'a aittir.

136- "Ey iman edenler" Müslüman'lara yahut münafıklara veya hut ehl-i kitap müminlerine hitaptır. Çünkü rivayete göre Abdullah bin Selam ve arkadaşları: Ya Resulallah, biz sana, kitabına, Musa'ya, Tevrat'a ve Üzeyr'e iman ediyoruz; bundan başkasını inkâr ediyoruz, dediler; ayet bunun üzerine indi. "Allah'a, Peygamber'ine, Peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin" buna imana sebat edin, ona devam edin, ona dilinizle iman ettiğiniz gibi kalplerinizle de iman edin ya da bütün kitapları ve peygamberleri

kaplayacak şekilde iman edin. Çünkü bir kısmına iman, iman etmemiş gibidir. Birinci kitap Kur'an'dır, ikincisi cinstir. Ebu Nafi ile Kufeliler "ellezi nezzele" ve hemzenin ve ze'nin fethi ile "vellezi enzele" okumuşlar, kalanlar ise nun'un zammı ve ze'nin kesri ile (nüzzile) okumuşlardır. **"Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse"** yani kim bunlardan birini inkâr ederse, **"haktan çok uzak sapmış demektir"** neredeyse bir daha dönmeyecek şekilde hedeften uzaklaşmış demektir.

137- "Şüphesiz iman edip" Musa'ya iman eden Yahudileri kastediyor **"sonra kâfir olanları"** buzağıya taptıkları zaman **"sonra iman edenler"** Musa onlara döndükten sonra **"sonra kafir olanları"** İsa'yı inkâr edenleri **"sonra da küfürlerini artıranları"** Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i inkâr etmekle ya da tekrar dinden dönüp de sonra küfürde ısrar edip sapıklıkta ileriye gidenleri **"Allah onları bağışlayacak ve onları doğru yola iletecek değildir"**. Çünkü onlardan küfürden tövbe edip imanda sebatları beklenemez. Zira kalpleri küfürle dövülmüş ve basiretleri haktan kör olmuştur. Yoksa iman etselerdi kabul edilmeyecek ve bağışlanmayacak değillerdi. Bu gibi yerlerde **"Kâne"**nin haberi mahzuftur (müriden gibi), ona lam bitişmiştir, mesela **"lem yekünillahu liyağfire lehüm"** (Nisa: 168) kavlinde olduğu gibi.

138- "Münafıklara kendileri için acıklı bir azap olduğunu müjdele" ayetin münafıklar hakkında olduğunu göstermektedir ki onlar da dıştan iman edip içten ve arka arkaya inkâr edenler, sonra da münafıklıkta ısrar etmek ve müminlerin işlerini bozmakla ileri gidenlerdir. Uyar diyecek yerde müjdele demesi onlarla alay etmek içindir.

139- "Ellezine (onlar ki müminleri bırakıp kâfirleri dost edinirler)" zem üzere nasp veya ref mahallindedir, üridüllezine yahut hü-müllezine manasınadır. **"Onların yanında izzet mi arıyorlar?"** onların dostlukları ile onu mu arıyorlar? **"Bütün izzet Allah'a aittir"** ancak ona dost olan aziz olur, izzeti dostları için yazmış ve **"izzet Allah, Resul'ü ve müminler içindir"** (Münafikun: 8) demiştir. Bunların yanında başkalarının izzetine itibar edilmez.

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي

الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا
تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلَهُمْ
إِنَّ اللَّهَ جَمَعَ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ۝
الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا
أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ
نَسْتَحْذِرْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعَكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ
بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى
الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ۝

140 – Gerçekten Allah kitapta size şöyle indirmiştir: “Allah’ın ayetlerine küfredildiğini ve onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, başka bir konuşmaya dalıncaya kadar onlarla oturmayın. Aksi takdirde siz de onlar gibi olursunuz. Şüphesiz Allah münafıkları ve kâfirleri hep birlikte cehennemde toplayacaktır.

141 – Onlar sizi gözetlerler: Eğer sizin için Allah’tan bir fetih olursa “sizinle beraber değil miydık?” derler. Eğer kâfirler için (zaferden) bir nasıp olursa: “Üstünlüğünüzü temin etmedik mi? Sizi müminlerden korumadık mı?” derler. Allah kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir. Allah, müminlere karşı kâfirlere asla bir yol vermeyecektir.

140- “Ve kad nezzele (gerçekten kitapta size şöyle indirmiştir)” yani Kur’an’da demektir. Asım’dan başkaları meçhul kalıbı ile “nüzzile” okumuşlardır. “En iza semitüm ayatillahi (Allah’ın ayetlerine küfredildiğini işittiğiniz zaman)” bu enne’den tahfif edilmiştir, mana da ennehu iza semitüm demektir. “Yükferu biha ve yüstehzeü biha” bu ikisi ayat’tan hâldirler “başka bir konuşmaya dalıncaya kadar onlarla oturmayın” kavlindeki yasağı kayıtlamak için getirilmişlerdir. Bu

da şartın cezasıdır ki oturduğu kimse ayetlerle alay eden, muannit ve dönmesi neredeyse umulmayan biri olduğu takdirdedir. Zaten sonuç (başka bir konuşmaya dalıncaya kadar) sözü de bunu teyit etmektedir. Bu da Mekke’de onlara indirilen “ayetlerimize dalanları gördüğün zaman onlardan yüz çevir” (*En’am: 68*) ayetini hatırlatmaktadır. “Maahum”daki zamir “küfredildiğini ve alay edildiğini” kavlinin gösterdiği kâfirlere aittir. **“Aksi takdirde siz de onlar gibi olursunuz”** günahı, çünkü onlardan ayrılmaya ve onları reddetmeye gücünüz yeter ya da buna razı olursanız demektir ya da Kur’an ayetlerine dalanlarla oturan hahamların da münafık olmalarındandır. **“Şüphesiz Allah münaфіkları ve kâfirleri hep birlikte cehennemde toplayacaktır”** kavli de bunu göstermektedir. Yani oturanları da yanlarında oturanları da demektir. “İza” amelden düşürülmüştür, çünkü isimle haber arasına geçmiştir. Bunun içindir ki arkasından fiil zikredilmemiştir. Mislühüm’ün tek olması mastar gibi olmasındandır ya da izafet nedeniyle cem’e gerek kalmamasındandır. Mebni olarak feth ile (misle) okunmuştur, çünkü mebniye muzaftır, mesela “misle ma enneküm tantıkun” (*Zariyat: 23*) ayetinde olduğu gibi.

141- “Ellezine yeterabbesune biküm (onlar sizi gözetlerler)” başınıza bir şey gelmesini beklerler, ellezine yettehizune’den bedeldir yahut münaфіkların ve kâfirlerin sıfatıdır. Ya da zemdir, merfu veya mansuptur ya da müptedadır, haberi de “fein kâne leküm fethün”dür (eğer sizin için Allah’tan bir fetih olursa, “sizinle beraber değil miydik?” derler” sizin için tezahürat yaparlar, ganimetten bize de pay verin, derler. **“Eğer kâfirler için bir nasip olursa”** savaştan, çünkü zafer nöbetledir **“üstünlüğünüzü temin etmedik mi?”** derler. Yani kâfirlere: Sizi galip kılmadık mı, öldürmenizi temin etmedik mi, hayatta kalmanıza sebep olmadık mı, derler? İstihvaz istila etmektir. Kıyasa göre istehaze yestehizü istihazeten denmeli idi, ancak değiştirmeden aslı üzere gelmiştir. **“Sizi müminlerden korumadık mı?”** kalplerine korku düşürecek şekilde onları yalnız bırakmadık mı, onlara yardımda gevşek davranmadık mı (onları oyalamadık mı)? Öyleyse elde ettiğiniz şeye bizi de ortak edin. Müslümanların zaferine fetih, kâfirlerin zaferine de nasip demesi, hisselerinin düşük olmasındandır. Çünkü o dünya ile ilgilidir, çabuk geçicidir. **“Allah müminlere karşı kâfirlere asla bir yol vermeyecektir”** o zaman yahut dünyada. Yoldan maksat delildir. Arkadaşlarımız bunu kâfirin bir Müslüman’ı köle almasının geçersiz (yok hükmünde) olduğuna delil getirmişlerdir. Hanefiler de bu durumda karı ile kocanın tamamen ayrılacaklarına delil getirmişlerdir. Bu da zaıftır, çünkü iddet bitmeden önce imana dönme imkânı vardır.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ
 خَادِعُهُمْ ۖ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَىٰ يُرَآؤُنَ
 النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مُذَبْذَبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ
 لَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَؤُلَاءِ ۚ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ
 سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ
 مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ
 سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿١٤٤﴾ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ
 وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾

142 – Şüphesiz münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar; hâlbuki o, onları aldatmaktadır. Onlar namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkar ve insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı da pek az anarlar.

143 – Bu ikisi arasında gider gelirler; ne onlara ne de bunlara yanaşırlar. Allah kimi saptırırsa, onun için asla bir yol bulamazsın.

144 – Ey iman edenler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Size karşı Allah'a apaçık bir kanıt vermek mi istiyorsunuz?

145 – Şüphesiz münafıklar cehennemin en alt katındadır. Sen onlar için asla bir yardımcı bulamazsın.

142- “Şüphesiz münafıklar Allah'ı aldatmaya çalışırlar; hâlbuki o, onları aldatmaktadır” Bakara'nın başında bu konuda konuşmuştuk. “Namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar” bir işe zorlanmış gibi ağır davranırlar. Feth ile “kesalâ” da okunmuştur ki ikisi de keslan'ın cem'idir. “İnsanlara gösteriş yaparlar” kendilerini mümin göstermek isterler. Mürâât müfaale veznindendir, tefîl manasıdır, tıpkı na'ame ve nâame gibi. Ya da karşılık içindir çünkü gösteriş yapan karşındakine amelini göstermek ister, o da beğenmiş gibi gösterir. “Allah'ı da pek az anarlar” çünkü gösteriş yapan bunu ancak göstermek istediği kimsenin yanında yapar, zikir en az halleridir. Çünkü dille

zikirleri kalple zikre nispetle pek azdır. Şöyle de denilmiştir: Zikirden murat edilen namazdır. Namazdaki zikir de denilmiştir, çünkü onlar onda tekbir ve selamdan başka zikir yapmazlar.

143- “Müzebzebine beyne zalik (bunun arasında gider gelirler)” yuraune'deki vav'dan hâldir, vela yezkurune kavli gibi. Yani zikir etmeyecek, arada gidip gelerek onlara gösteriş yaparlar. Ya da yezkurune'nin vav'ından hâldir yahut zem üzere mansuptur, mana da imanla küfür arasında tereddüt gösterirler. Zebzebe'den gelir ki bir şeyi muzdarip bırakmaktır. Aslı zeb'tir, kovmak manasınadır. Zal'ın kesri ile müzeb-zibine de okunmuştur ki kalplerini veya dinlerini sarsarlar demektir ya da yetezebzebune demektir ki salsale'nin tesalsale manasına olması gibi. Noktasız dal ile (müdebdebine) de okunmuştur ki bir defa bu yolu bir defa o yolu tutarlar demektir. Çünkü dübbe yol demektir. **“Ne onlara ne de bunlara yanaşırlar”** ne müminlere intisap ederler ne de kâfirlere ya da her iki taraftan hiçbirine yanaşmazlar demektir. **“Allah kimi saptırırsa, onun için asla bir yol bulamazsın”**. Hakka ve doğruya giden yol demektir. Benzeri de şu ayettir: “Allah kime nur vermezse onun için bir nur yoktur” (Nur: 40).

144- “Ey iman edenler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin”. Çünkü bu münafıkların işi ve huyudur, onlara benzemeyin. **“Size karşı Allah'a apaçık bir kanıt vermek mi istiyorsunuz?”** açık delil demektir, çünkü onlarla dostluk münafıklığa delildir ya da sulta demektir ki azabını size musallat eder.

145- “Şüphesiz münafıklar cehennemın en alt katındadır” bu da cehennemın dibindeki kattır. Böyle olmaları onların en kötü kâfir olmalarındandır. Çünkü onlar küfre İslam'la alay etmeyi ve Müslüman'ları aldatmayı ilave ettiler. Aleyhissalat vesselam Efendimiz'in: “Üç şey vardır ki kimde olursa o oruç tutsa da namaz kılsa da ve Müslüman olduğunu iddia etse de münafıktır: Konuştuğu zaman yalan söyler, va'dettiği zaman sözünde durmaz ve emanete hiyanet eder. Bu ve bunun gibi hadisler ağırlaştırmak ve zorluk göstermek içindir (bunları yapan kâfir değildir). Onun derecelerine derekat denilmesi, birbirinin üstünde olup telafi etmelerindendir. Kufeliler ra'nın sükûnu ile (derk) okumuşlardır ki bu da lügattir, mesela satr ve satar gibi. Harekelisi (derk) daha uygundur, çünkü o edrak olarak cemi yapılır. **“Sen onlar için asla bir yardımcı bulamazsın”** onları oradan çıkaracak bir yardımcı demektir.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا
 وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ
 وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ اللَّهُ
 بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾
 لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ
 اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾ إِنْ تُبْلُوا خَيْرًا أَوْ تَخَفُوهُ أَوْ تَعْفُوا
 عَنْ سُوءٍ فَلَنْ يَكُنَ اللَّهُ قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾ إِنْ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ
 بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ
 وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا
 بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾

146 – Ancak tövbe edip kendilerini ıslah edenler, Allah'a sınıksız sarılanlar ve dinlerini Allah'a has kılanlar hariç. İşte onlar müminlerle beraberdirler. Allah onlara yakında büyük bir mükâfat verecektir.

147 – Eğer şükreder ve ona inanırsanız, Allah size niçin azap etsin! Allah şükre karşılık verendir, her şeyi çok iyi bilendir.

148 – Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan hariç. Allah hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir.

149 – Eğer bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz veyahut bir kötülüğü affederseniz, şüphesiz Allah çok affedici ve çok güçlüdür.

150 – Şüphesiz Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edip Allah'la Peygamberlerinin arasını açmak isteyen ve: “Bir kısmına iman eder, bir kısmını da inkâr ederiz” diyerek her ikisi arasında bir yol tutmak isteyenler (var ya);

146- “Ancak tövbe edenler” münafıklıktan “ve ıslah edenler” münafıklık durumunda bozdukları sır ve hallerini düzeltenler “Allah'a sınıksız sarılanlar” ona güvenip dinine tutunanlar “ve dinlerini

Allah'a has kılanlar hariç" taatlarıyla onun rızasından başka bir şey istemeyenler **"işte onlar müminlerle beraberdir"** ve iki dünyada onlardan sayılanlarla beraberdirler. **"Allah onlara yakında büyük bir mükâfat verecektir"** ona katılacaklardır.

147- "Eğer şükreder ve ona inanırsanız Allah size niçin azap etsin!" size azap etmekle yüreğini mi soğutacak yahut kendinden bir zarar mı def edecek veyahut bir yarar mı kazanacak? O yarardan da zarardan da yüce ve zengindir. Ancak küfründe ısrar edene ceza verir, çünkü ısrarı kendi aleyhinedir; hastalığa götüren karakter gibidir. Eğer onu imanla ve şükürle izale eder ve nefsinden uzaklaştırırsa, onun yükümlülüğünden kurtulur. Şükrü imandan öne alması şunun içindir, çünkü bakan biri önce nimeti görür ve belli belirsiz bir şekilde şükreder, sonra dikkatli bakar nimet vereni görür ve ona iman eder. **"Allah şükre karşılık verendir"** karşılığını verir azı kabul eder, çok verir. **"Her şeyi çok iyi bilendir"** şükrünüzü ve imanınızı hakkı ile bilir.

148- "Allah kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; ancak haksızlığa uğrayan hariç" mazlum müstesnadır ki zalime zulmüne karşı beddua ve şikâyet eder. Rivayete göre bir adam bir topluma misafir oldu, ona yemek vermediler, o da onlardan dert yandı, onu kınadılar, ayet bunun üzerine indi. **"Men zalem"** şeklinde de okunmuştur, o zaman istisna munkatı olur, ancak zalim Allah'ın sevmediği şeyi yapar demek olur. **"Allah hakkıyla işitendir"** mazlumun dediğini **"kemaliyle bilendir"** zalimi.

149- "Eğer bir hayrı açıklar" bir taat ve iyiliği açıklar **"veya gizlerseniz"** onu gizlice yaparsanız **"veyahut bir kötülüğü affederseniz"** size yapılan kötülüğün cezasını istemezseniz, demektir. Asıl kastedilen budur. Hayrın açıklanması ve gizlenmesi buna hazırlık içindir. Bunun içindir ki sonunda: **"Şüphesiz Allah çok affedici ve çok güçlüdür"** demiştir. İntikam almaya gücü yettiği hâlde asileri çok affeder; siz ise bunu daha çok yapmalısınız. Bu da mazluma intikam için müsaade ettikten sonra âlicenaplık gereği affa teşviktir.

150- "Şüphesiz Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edip Allah'la peygamberlerinin aralarını açmak isteyenler" Allah'a iman edip peygamberlerini inkâr etmekle ve **"bir kısmına iman eder, bir kısmını da inkâr ederiz, diyerek"** ikisi arasında bir yol tutmak isteyenler var ya" imanla küfür arasında bir yol demektir ki ara yoktur. Çünkü hak değişmez, zira Allah'a iman ancak peygamberlerine iman ve onları Allah'tan getirdikleri şeylerde özet ve geniş olarak tasdik etmekle tamam olur. Bir kısmını inkâr eden sapıklıkta hepsini inkâr etmiş gibidir. Nitekim Allah Teala: **"Haktan sonra ancak sapıklık vardır"** (Yunus: 32) demiştir.

أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا

لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ
يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ
وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾ يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ
تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ
ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ
ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا
عَنْ ذَلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾

151 – İşte onlar gerçek kâfirlerdir. Biz de kâfirler için aşağılayıcı bir azap hazırladık.

152 – Allah ve peygamberlerine iman edip bunlardan hiçbirinin arasında fark görmeyenler ise, işte onlara da mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir.

153 – Kitap ehli senden üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Musa'dan ise bundan daha büyüğünü istemiş; “bize Allah'ı açıkça göster” demişlerdi de onları haksızlıkları yüzünden yıldırım çarpmıştı. Sonra da kendilerine apaçık mucizeler gelmesinin ardından buzağıyı (tanrı) edindiler. Biz bunu da affettik. Musa'ya da apaçık bir yetki verdik.

151- “İşte onlar kâfirlerdir” inkârları tamdır, bu imanlarına itibar yoktur “hakkan (gerçekten)” başkasını tekit eden mastardır ya da kâfirlerin mastarlarının sıfatıdır mana da şöyledir: Hümüllezine keferu hakkan yani yakinen muhakkakan (kesin kâfir oldular). “Biz de kâfirler için aşağılayıcı bir azap hazırladık”.

152- “Allah'a ve peygamberlerine iman edip bunlardan hiçbirinin arasında fark görmeyenler ise” bunlar da onların zıddı ve karşıtlarıdır. “Ahadin”in üzerine birden çok şey isteyen “beyne”nin girmesi

ahadin'in olumsuz durumda olmasından dolayı genellik ifade etmesindendir. **"İşte onlara mükâfatlarını verecektir"** onlara va'dedilen mükâfatlarını. Başına sevfe'nin getirilmesi de va'di tekit etmek ve onun gecikse de şüphesiz olacağını bildirmek içindir. Hafs, Asım'dan, Kalun da Yakup'tan naklen üslubu değiştirerek ye ile (yü'tihim) okumuşlardır. **"Allah çok bağışlayıcıdır"** onların kusurlarını **"çok merhametlidir"** iyiliklerini katlamakla.

153- "Kitap ehli senden üzerlerine gökten bir kitap indirmeni isterler" Yahudi hahamları hakkında indi, onlar: Eğer doğru isen bize Musa aleyhisselam'ın yaptığı gibi gökten toplu halde bir kitap indir, dediler. Şöyle de denilmiştir: Tevrat gibi levhalar üzerine gök yazısıyla yazılmış bir kitap istediler. Ya da indiğini gördüğümüz bir kitap, dediler ya da senin Allah'ın Resul'ü olduğunu bizlere şahsen bildirecek bir kitap, dediler. **"Musa'dan ise bundan daha büyüğünü istemişlerdi"** bu da mukadder şartın cevabıdır yani eğer istediklerini gözünde büyütüyorsan, Musa aleyhisselam'dan bundan daha büyüğünü istemişlerdi. Bu istek her ne kadar ataları tarafından istenilmiş ise de onlara isnat edilmiştir. Çünkü onlar da geçmişlerinin yolundan gidiyor ve izlerini takip ediyorlar. Mana da şöyledir: Bu onların damarlarına işlemiştir ve sana teklif ettikleri bu şey ilk cahillikleri ve hayalleri değildir. **"Bize Allah'ı açıkça göster, demişlerdi"** ayan beyan göster de onu açıkça görelim yahut açıktan gözümüzün önünde demektir. **"Onları yıldırım çarpmıştı"** gökten gelen bir ateş onları helak etmişti. **"haksızlıkları yüzünden"** zulümleri nedeniyle, o da inatla ve o an için mümkün olmayan şeyi istemeleridir. Ama bunun ileride (ahirette) de olmamasını gerektirmez. **"Sonra da kendilerine apaçık mucizeler gelmesinin ardından buzağıyı (tanrı) edindiler"**. Bu da ilklerinin yaptığı ikinci cinayettir. Beyyinat da mucizelerdir. Bunları Tevrat manasına almak caiz değildir, çünkü henüz gelmemiştir. **"Biz bunu da afettik. Musa'ya da apaçık bir yetki verdik"** buzağıyı tanrı edinmelerinden dolayı kendilerini öldürme emri vermesi için yetkili kıldık.

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ

الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْلُوا فِي السَّبْتِ وَآخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾ فِيمَا نَقُضُهُمْ مِّيثَاقَهُمْ وَكُفِّرِهِمْ بَايَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾ وَيَكْفُرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا

عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾

154 – Sağlam sözleri sebebiyle Tur’u tepelerine kaldırdık ve onlara: “Kapıdan eğilerek girin” dedik. Onlara: “Cumartesi günü hakkında haddi aşmayın” dedik ve onlardan ağır söz aldık.

155 – Sözlerinden dönmeleri, Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri, peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve: “Kalplerimiz perdelidir” demeleri nedeniyle (onlara lanet ettik). Hayır, Allah küfürleri yüzünden onların kalplerini mühürlemiştir. Artık pek azı hariç iman etmezler.

156 – Bir de küfürleri ve Meryem’e büyük bir iftira etmeleri yüzünden;

154- “Sağlam sözleri nedeniyle Tur’u tepelerine kaldırdık” şeria-tı kabul etmeleri için söz vermeleriyle demektir. “Ve onlara: Kapıdan eğilerek girin, dedik”. Musa’nın diliyle, Tur da üzerlerine dikilmişti. “Onlara: Cumartesi günü hakkında haddi aşmayın, dedik” Davud’un diliyle. Musa’nın dili ile dağ tepelerine kaldırılırken olması da caizdir. çünkü cumartesi tatilini o ihdas etti, ancak ondaki saldırı ve suret değişmesi Davud zamanında oldu. Verş, Nafi’ rivayetinde “la teaddu” okumuştur ki aslı le ta’tedu’dur, te te’ye idgam edilmiştir. Kalun da ayn’ın harekesini gizleyerek ve şedde ile okumuştur ki ondan gelen meşhur rivayet sükun ile okumasıdır. “Ve onlardan ağır söz aldık” buna karşılık, o da: “Dinledik ve itaat ettik” (Maide: 7) sözüdür.

155- “Febima nakdihim (sözlerinden dönmeleri nedeniyle)” yani

muhafelet edip sözlerinden dönünce biz de onlara yapacağımızı yaptık, demektir. “Ma” edatı tekit için ziyade kılınmıştır, be de mahzuf fi ile mütealliktir, “harremna aleyhim tayyibatin”e mütaallik olması da caizdir. O zaman haram kılınma; sözü bozma ve ona “fibizulmin”e (Nisa: 160) kadar ona atfedilen şeyler sebebi ile olmuş olur; bel taba-allahu aleyha’nın delalet ettiği layüminun ile değil. Çünkü o “kalplerimiz perdelidir” kavline reddiyedir. Bu durumda min mecrura matuf ve kavlihim’in sılasıdır; o nedenle kendini cer edende amel etmez. **“Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri nedeniyle”** Kur’an’ı yahut kitaplarındakini **“peygamberleri haksız yere öldürmeleri ve “kalplerimiz perdelidir”** demeleri nedeniyle. Kalplerimiz ilimlerin kabıdır yahut bizi davet ettiğiniz şeye kapalıdır, demektir. **“Hayır, Allah küfürleri yüzünden onların kalplerini mühürlemiş”** onları ilimden perdelemiştir yahut onları ayetleri düşünmekten ve vaazlardan öğüt almaktan men etmiştir. **“Artık pek azı hariç iman etmezler”** hariç olanlar Abdullah bin Selam ile arkadaşlarıdır ya da az iman ederler, çünkü eksik olduğu için ona itibar edilmez.

156- “Vebi küfrihim” İsa’yı inkârları nedeniyle, bu da yukarıda geçen **“biküfrihim”**e matuftur. Çünkü mühürlenmenin sebeplerinden- dir yahut **“febima nakdihim”** kavline matuftur. Bunların hepsinin geçenlerin hepsine atfedilmesi de caizdir. Küfr kelimesinin tekrar sebebi de küfürlerinin tekrar edilmesindendir. Çünkü onlar Musa’yı sonra İsa’yı sonra da Muhammed’i – onlara salât ve selam olsun – inkâr ettiler. **“Bir de küfürleri ve Meryem’e büyük bir iftira etmeleri yüzündendir”** yani ona zina isnat etmelerindendir.

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ
رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ
الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ
الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا

حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

157 - “Allah’ın Resul’ü Meryem oğlu İsa Mesih’i öldürdük” demeleri yüzünden (onlara lanet ettik). Hâlbuki onu öldürmediler de asmadılar da. Ancak (maktul) onlara karıştırıldı. Şüphesiz onun hakkında tartışanlar bundan dolayı bir şüphe içindedirler. Bu hususta zanna uymaktan başka bir bilgileri yoktur. Onu kesin olarak öldürmediler.

158 - Bilakis onu Allah kendi katına kaldırdı. Allah mutlak galip, ince hikmet sahibidir.

157- “Ve Allah’ın Resul’ü Meryem oğlu İsa’yı öldürdük, demeleri yüzünden” yani bunu iddia etmelerindendir. Bunu alay yollu deniş olmaları ihtimali de vardır. Bunun benzeri de “şüphesiz size gönderilen elçiniz gerçekten delidir” (Şuara: 27) kavidir. Allah’tan medih olarak söz başı olma yahut da onların kötü anlatımlarının yerine güzeli koymak için medih olma ihtimali de vardır. “Hâlbuki onu öldürmediler de asmadılar da. Ancak maktul onlara karıştırıldı” rivayete göre Yahudilerden bir bölük onu ve annesini tutsak ettiler; o da onlara beddua etti, Allah da onları maymunlara ve domuzlara çevirdi. Yahudiler onu öldürmek için toplandılar; Allah Teala da ona kendisini göğe kaldıracağını haber verdi. O da ashabına: Hanginiz bana benzetilip de benim yerime öldürülüp asılarak cennete girdirilmeyi ister, dedi? İçlerinden biri kalktı, Allah onu İsa’ya benzetti, o da öldürüldü ve asıldı. Şöyle de denilmiştir: Bir adam vardı ona münafıklık ederdi, onun yerini göstermek için çıktı; Allah da onu İsa’ya benzetti. O da yakalandı, asılıp öldürüldü. Şöyle de denilmiştir: Yahudi Tayatabus bir eve girdi, orada İsa vardı; onu bulamadı, Allah da kendisini ona benzettti. Çıkınca İsa zannedilip yakalandı ve asıldı. Bunun gibi harikulâde şeyler peygamberlik zamanında yadsınmaz. Allah Teala onları Allah’a

gösterdikleri cüretleri ve büyük mucizelerle desteklenen Nebisini öldürmeye kastetmeleri ve buna sevinmeleri nedeniyle kınamıştır. Yoksa bu zanlarına göre konuşmalarından dolayı değil. “Şübbihe” car ile mecrura isnat edilmiştir, sanki: İsa ile maktulü karıştırdılar denilmiştir ya da “kimse öldürülmedi, ancak öldürüldüğüne dair şayia çıktı” diyenin sözüne göre durum karıştı demektir. Ya da şübbihe makulün zamirine isnat edilmiştir, çünkü öldürdük sözü orada bir muktulün olduğunu göstermektedir.

“Şüphesiz onun hakkında tartışanlar” İsa aleyhisselam hakkında demektir, çünkü o vaka olduğu zaman insanlar ihtilafa düştüler; bazı Yahudiler: O yalancı idi, onu gerçekten öldürdük, dediler. Diğerleri tereddüt edip: Eğer o İsa idiyse arkadaşımız nerede, dediler? Bazıları da: Yüz İsa’nın yüzüdür, beden arkadaşımızın bedendir, dediler. Ondan **“Allah beni göğe kaldıracaktır”** dediğini duyan kimse de: O göğe kaldırıldı, dedi. Bir bölük de: Ceset asıldı, ruh göğe yükseldi, dediler. **“Lefi şekkin minhü (bundan dolayı bir şüphe içindedir)”** tereddüt içindedirler. Şek iki tarafından biri üstün olmayan şeye denildiği gibi mutlak tereddüde ve ilmin karşısına da denilir. Bunun içindir ki onu: **“Bu hususta zanna uymaktan başka bir bilgileri yoktur”** sözüyle teyit etmiştir. Bu cümle istisnai munkatıdır yani zanna tabi olurlar demektir. Şekk’in cahillikle ve ilmin de kesin olsun olmasının nefsin yatışacağı itikatla tefsir edilmesi de caizdir. O zaman istisna muttasıl olur. **“Onu kesin olarak öldürmediler”** yakın bir ölümle, nitekim: Biz Mesih’i öldürdük, demekle bunu iddia etmeleri gibi ya da yakın sahipleri olarak demektir. Bunun manası şöyledir de denilmiştir:

*Onu bilen kadınlar böyle haber verirler,
Ben ise onu kesin bilgimle öldürdüm.*

Bu da kateltüş şey’e ilmen ve nahartuhu ilmen (onu ilmimle öldürdüm ve boğazladım) sözünden gelir ki o hususta kesin bilgin olduğunu kastedersin.

158- “Bilakis onu Allah kendi katına kaldırdı” öldürmelerini ret ve inkârdır, kaldırılmasını ispattır. **“Allah mutlak galiptir”** istediği engellenmez, **“hikmet sahibidir”** İsa için murat ettiği şeylerde, boşuna iş yapmaz.

وَأَنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ
وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾ فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا
حَرَمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّت لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
كَثِيرًا ۖ ﴿١٦٠﴾ وَأَخَذْنَاهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ
النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾ لَكِنَّ
الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ
وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ
وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

159 – Kitap ehlinden kim varsa mutlaka ölümünden önce (İsa'ya) iman edecektir. O da kıyamet gününde onlara şahitlik edecektir.

160 – Yahudilerin haksızlıkları ve birçok insanları Allah yolundan alıkoymaları yüzünden daha önce kendilerine helal edilmiş temiz şeyleri onlara haram ettik.

161 – Bir de men edildikleri hâlde faiz almaları ve insanların mallarını batıl sebeplerle yemeleri yüzünden (bazı helalleri onlara haram ettik). Onlardan kâfir olanlara acıklı bir azap hazırladık.

162 – Ancak onlardan sağlam ilme sahip olanlarla mü'minler; sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler ve Allah'a ve ahiret gününe iman ederler. İşte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz.

159- “Kitap ehlinden kim varsa mutlaka ölümünden önce ona iman edecektir” main ehlil kitabi ahadün illa leyü'minenne bihi demektir. “Leyü'minenne” kase m cümlesidir, ahad'e sıfat düşmüştür. İkinci zamir de ona racidir. Birincisi ise İsa'ya racidir. Mana da şöyledir: Yahudi ve Hristiyanlardan kim varsa mutlaka İsa Allah'ın kulu ve Resul'üdür diye ölümünden önce ona iman edecektir ister ki ruhu çıkarken olsun. Fakat imanı ona fayda vermeyecektir. Bunu da

nun'un zammı ile "illa leyü'minünne bihi kabee mevtihim" okunuşu teyit eder. Çünkü ahaden çoğul manasınadır. Bu da onlar için tehdit gibidir ve ona iman etmek zorunda kalıp da imanları kendilerine fayda vermeden önce imana tahriktir. Şöyle de denilmiştir: İki zamir de İsa'ya racidir, mana da şöyledir: Gökten indiği zaman bütün milletler ona iman edecektir. Rivayete göre o, Deccal çıktığı zaman gökten inip onu helak edecektir. Ona iman etmeyen bir ehl-i kitap kalmayacaktır. İnsanlar tek millet yani İslam milleti haline gelecektir. Yeryüzünde güven oluşacak, öyle ki aslanlar develerle kaplanlar sığırlarla kurtlar koyunlarla beraber otlayacak, çocuklar yılanlarla oynayacaktır. İsa yeryüzünde kırk yıl kalacak sonra ölecektir. Müslümanlar namazını kılıp onu defnedeceklerdir. **"O da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır"** Yahudileri yalanlamakla Hristiyanları da Allah'ın oğludur demelerinde onlara şahitlik edecektir.

160; 161- "Yahudilerin haksızlıkları yüzünden" yani büyük zulümleri yüzünden demektir **"onlara helal edilen şeyleri haram ettik"** bundan **"Yahudilere haram ettik"** (*En'am: 146; Neml: 118*) ayetlerinde zikredilenleri kastediyor. **"Ve birçok insanları Allah yolundan alıkoymaları yüzünden"** çok insanları çevirmeleri ya da çok çevirmeleri yüzünden **"ve daha önce men edildikleri halde faiz almaları yüzünden"**. Faiz bize olduğu gibi onlara da haram idi. Bunda nehyin tahrimî olduğuna delalet vardır. **"Ve insanların mallarını batıl sebeplerle yemeleri yüzünden"** rüşvet vs. gibi yollardan. **"Onlardan kâfir olanlara acıklı bir azap hazırladık"** iman edip tövbe edenlere değil.

162- "Ancak onlardan sağlam ilme sahip olanlarla" Abdullah bin Selam ve arkadaşları gibi **"müminler"** yani onlardan veya muhacir ve Ensar'dan müminler **"yü'minune (sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler)"**. Bu da müptedanın haberidir. **"Velmukimines salâte (namazı dosdoğru kılanlar)"** bu da eğer yü'minune "ülaike"nin haberi kılınırsa metih üzere mansuptur ya da "maünzile ileyke"ye matuftur. Bunlardan murat edilenler de peygamberlerdir yani kitaplara ve peygamberlere iman ederler demektir. **"Rasihune"**ye veya **"yü'minune"**deki zamire atfen ref ile (velmukimune) de okunmuştur. Ya da o müptedadır, haber de "ulaike senü'timim"dir. **"Velmu'tunez zekâte"** bu da zikredilen ihtimallere göre merfudur. **"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler"** peygamberlere, kitaplara ve onu tasdik eden şeriatlara iman buna ve ahiret gününe imandan önce zikredildi, çünkü ayetten maksat budur. **"İşte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz"** sağlam imanla iyi ameli birleştirdikleri için. Hamze ye ile "seyü'tihim" okumuştur.

اِنَّا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ كَمَا اَوْحَيْنَا اِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِهِ
 وَاَوْحَيْنَا اِلَى اِبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعٖلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ
 وَعِيسٰى وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهٰرُونَ وَسَلٰمٰنَ وَاَتَيْنَا دَاوُدَ
 زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلٰیكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا
 لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلٰیكَ وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيْمًا ﴿١٦٤﴾
 رُسُلًا مَّبْشِرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُوْنَ لِلنَّاسِ عَلٰى اللّٰهِ
 حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيْمًا ﴿١٦٥﴾

163 – Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik.

164 – Sana daha önce anlattığımız peygamberler ve sana anlatmadığımız peygamberler de gönderdik. Allah, Musa ile gerçekten konuştu.

165 – Müjdeci ve uyarıcı peygamberler (gönderdik) ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir delilleri olmasın. Allah mutlak galiptir, ince hikmet sahibidir.

163- "Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik" ehl-i kitabın kendilerine gökten bir kitap indirilmesi tekliflerine cevaptır ve onun durumunun da diğer peygamber gibi olduğuna delildir. "İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik" peygamberlerin içine girmelerine rağmen onları özel olarak zikretmesi, onları büyütmek içindir. Çünkü İbrahim ülülazm peygamberlerin ilkidir, İsa da onların sonudur. Diğerleri ise peygamberlerin en şerefli ve meşhurlarıdır. "Davud'a da Zebur'u verdik" Hamze "zam ile zübûran" okumuştur ki o zübûr'ün çoğuludur, mezbur (yazılmış) manasınadır.

164- "Ve rûsûlen" gizli bir fiille mansuptur, ona da "evhayna ileyke"

delalet etmektedir mesela evhayna gibi ya da onu **“kad kasasnahüm aleyke min kablu”** tefsir etmektedir ki bu sureden veya bugünden önce demektir. **“Ve sana anlatmadığımız peygamberler de gönderdik. Allah, Musa ile gerçekten konuştu”**. Bu da vahyin son mertebesidir, onların arasından Musa’ya özel olarak verilmiştir. Allah, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’i de bütün peygamberlere verdiğinin bir mislini ona vermekle üstün kılmıştır.

165- “Rüsülen mübeşşirine ve münzirine” medihle yahut gizli erselna ile ya da hâl olarak mansuptur. O zaman “rüsülen” arkasındakini (hâle) hazırlayıcı gibi olur mesela: Merertü bizeydin recülen salihan gibi. **“Ki insanların peygamberlerden sonra Allah’a karşı bir delilleri olmasın”** da: Bize bir elçi gönderseydin de bizi uyarsaydı ve bize bilmediğimizi öğretseydi, demesinler. Bunda insanlara peygamberler göndermenin zorunlu olduğuna dikkat çekilmiştir, çünkü herkesin cüz’î meselelere aklı ermez, çoğunluk da küllî meseleleri idrak edemez. “Liella”daki lam “erselna”ya yahut “mübeşşirine ve münzirine”ye mûtaalliktir, hüccetün de “kâne”nin ismidir, haberi de “linnasi”dir yahut “alallahi”dir, ötekisi de hâldir. Hüccetün’e taalluku caiz değildir; çünkü mastardır. “Ba’de” de onun zarfı yahut sıfatıdır. **“Allah mutlak galiptir”** istediği şeyde kimse onu mağlup edemez, **“hikmet sahibidir”** düzenlediği peygamberlik işinde ve peygambere tahsis ettiği vahiy ve icaz çeşidinde.

لَكِنَّ اللَّهَ

يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَكُ يَشْهَدُونَ
وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ
سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَزَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾
إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى

اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

166 – Ancak Allah sana indirdiğini bilerek indirdiğine şahitlik eder. Buna melekler de şahitlik ederler. Allah'ın şahitliği de yeter.

167 – Şüphesiz inkâr edip insanları Allah'ın yolundan çevirenler, haktan uzak bir şekilde sapmışlardır.

168 – Şüphesiz Allah'ı inkâr edip zulmedenleri Allah bağışlayacak değildir, doğru yola iletecek de değildir.

169 – Ancak içinde ebedi kalacakları cehennem yoluna iletir. Bu da Allah'a göre çok kolaydır.

166- “Ancak Allah şahitlik eder” bu da makablinin mefhumundan istidraktır. Sanki onlar kendilerine gökten bir kitap indirilmesini teklif edip de: “Gerçekten biz sana vahyettik...” diyerek onları susturunca şöyle demiş gibi oldu: Onlar sana şahitlik etmezler ama Allah şahitlik eder ya da onlar onu reddettiler ancak Allah onu isbat eder ve onaylar. “Sana indirdiği o şeye” Peygamberliğini gösteren mucize Kur'an'a. Rivayete göre “sana vahyettik” kısmı inince: Sana şahitlik etmeyiz, dediler, ayet de bunun üzerine indi. “Onu bilerek indirdi” onu o konudaki özel bilgisi ile indirdi, o da onun her güzel konuşanın konuşmasını bastırarak yapıda olmasını bilmesidir. Ya da peygamberliğe hazırlananın halini bilen ya da insanların dünya ve ahiretleri için ihtiyaç duyacakları ilmi ile demektir. Car ile mecrur iki öncekilere göre failden hâldir, üçüncüye göre de mefuldan hâldir. Cümle kendinden öncekini tefsir gibidir. “Melekler de şahitlik ederler” peygamberliğine. Bunda

şuna dikkat çekilmiştir ki melekler peygamberlik davasını bakıp düşünmeye ihtiyaç duymayacak şekilde bilmek isterler. Bu çeşit de meleklerin özelliklerindendir, insan için bu gibi şeyleri düşünüp taşınma dışında bilme imkânı yoktur. Eğer onlar (tartışanlar) da sağlam bir bakışla baksalardı, peygamberliğini bilirler ve ona şahitlik ederlerdi, tıpkı meleklerin bilip de şahitlik ettikleri gibi. **“Allah’ın şahitliği de yeter”** yani peygamberliğinin gerçek olduğuna dair getirdiği deliller diğer şeylerle isbatına gerek bırakmaz.

167- “Şüphesiz inkâr edip insanları Allah’ın yolundan çevirenler” haktan uzak bir şekilde sapmışlardır. Çünkü onlar sapmakla saptırmayı birleştirmişlerdir. Bir de saptıran sapıklıkta daha derindedir ve ondan uzaklaşma ihtimali daha azdır.

168- “Şüphesiz Allah’ı inkâr edip zulmedenleri” Peygamberliğini inkâr etmekle Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’e zulmedenleri yahut insanları iyilik ve kurtuluşlarının olduğu şeyden saptırmakla onlara zulmedenleri yahut bunlardan daha geniş olarak zulmedenleri demektir. Ayet şunu göstermektedir ki kâfirler de fer’î şeylerle mükelleftirler. Çünkü onlardan inkârla zulmü birleştiren kastedilmiştir. **“Allah onları bağışlayacak da değildir, doğru yola iletecek de değildir”**.

169- “Ancak içinde ebedî kalacakları cehennem yoluna iletir” çünkü ezeli hükmü ve kesin va’di vardır ki kim küfür üzerinde ölürse, o cehennemde ebedi kalır. **“Halidine”** mukadder (ileride olacak) hâldir. **“Bu da Allah’a göre çok kolaydır”** ona zor gelmez ve onu büyütmez.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ
 مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي
 السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾
 يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى
 اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ
 اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقِيَهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ
 وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ
 وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ
 وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾

170 – Ey insanlar, Peygamber size gerçeği getirmiştir; kendi hayrınıza olarak ona iman edin. Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Allah hakkıyla bilen, hikmet sahibidir.

171 – Ey kitap ehli, haddi aşmayın. Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyin. Ancak Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın elçisidir, Meryem'e attığı bir söz ve kendisinden bir ruhtur. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin; İlahlar “üçtür” demeyin. Kendi hayrınıza olarak buna bir son verin. Ancak Allah bir tek İlahtır. Çocuğu olmaktan onu tenzih ederiz. Göklerde ve yerde ne varsa, onundur. Vekil olarak Allah yeter.

170- “Ey insanlar, Peygamber size Rabbinizden gerçeği getirmiştir”. Peygamberlik durumunu tesbit edip de ona götür en yolu ve onu inkâr edene tehdidi açıklayınca, bütün insanlara davetle susturucu delille icabet va'di ile ve reddedeni tehdit ile hitap etti: “feâminu hayran leküm” dedi. Yani sizin için hayırlı bir imanla iman edin yahut sizin şimdi yaptığınızdan daha hayırlı bir şey yapın, dedi. Şöyle de denilmiştir: Takdiri: Yekünilimanu hayran leküm (iman sizin için ha-

yırlı olur). Basra uleması bunu kabul etmemişlerdir. Çünkü kâne'nin ismi ile beraber hazfî ancak zorunlu hâllerde olur. Bir de bu şartın ve cevabın düşmesine götürür, demişlerdir. **"Eğer inkâr ederseniz, şüphesiz göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır"** yani eğer inkâr ederseniz onun size ihtiyacı yoktur, imanınızdan yararlanmadığı gibi küfrünüzden de zarar görmez. Zenginliğine: **"Göklerde ve yerde ne varsa"** kavli ile dikkat çekti. Bu da o ikisinin kapladığı şeyleri ve yapıldığı maddeleri içine alır. **"Allah hakkıyla bilendir"** hâllerinizi **"hikmet sahibidir"** sizin için hazırladığı şeylerde.

171- **"Ey kitap ehli, dininizde aşırı gitmeyin"**. Hitap her iki grubadır: Yahudiler İsa aleyhisselam'ı düşürmede ileri gittiler, hatta onu veled-i zinalıkla suçladılar. Hristiyanlar da onu yüceltmede ileri gittiler, hatta onu ilah edindiler. Hitabın özellikle Hristiyanlara olduğu söylenmiştir, bu **"Allah'a karşı haktan başka bir şey söylemeyin"** sözüne daha uygundur. Yani onun eşten ve çocuktan tenzihine demektir. **"Ancak Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın elçisidir, Meryem'e attığı bir sözdür"** ona ulaştırdığı ve onda meydana getirdiği bir sözdür **"ve kendisinden bir ruhtur"** ondan sadır olan bir ruh sahibidir. Asıl ve madde yerine geçecek şeyin araya girmesiyle değil. Şöyle de denilmiştir: Ona ruh demesi ölüleri ve kalpleri diriltmesindendir. **"Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin; İlahlar "üçtür" demeyin"** Allah, Mesih ve Meryem. Allah Teala'nın: "İnsanlara, beni ve anamı Allah'tan başka ilah edin, diye sen mi dedin?" (*Maide: 116*) sözü de buna şahitlik eder. Ya da Allah üçtür, demeyin, eğer onlar gerçekten Allah üç uknumdan, baba, oğul ve Ruhulkuds'ten ibarettir, diyorlarsa. Babadan zatı, oğuldan ilmi ve ruhulkuds'ten de hayatı kastediyorlar. **"Son verin"** üçlemeye **"hayran leküm"** nasbı da yukarıda **"hayran leküm"** de geçtiği gibidir. **"Ancak Allah bir tek İlahtır"** zatı itibarı ile tektir, hiçbir şekilde çok değildir. **"Çocuğu olmaktan onu tenzih ederiz"** üsebbihu-hu tesbihan min en yekune lehu veledün demektir. Çünkü çocuk benzeri olanın ve sonunda fani olanın olur. **"Göklerde ve yerde ne varsa onundur"** bu da çocuğa ihtiyacı olmadığını ikaz etmektedir, çünkü çocuk ancak babasına vekil olması için istenir. Kusursuz Allah ise eşyayı korumaktadır ve buna yeterlidir. Yerini alacak veya kendisine yaramadık edecek birine ihtiyacı yoktur.

لَنْ يَسْتَنْكِفَ

الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ
وَمَنْ يَسْتَنْكِفَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ
جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَلَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ
أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنْكَفُوا
وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ
دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ
بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾

172 – Ne Mesih (İsa) ne de Allah’a yakın melekler, Allah’a kul olmaktan çekinmezler. Kim ona ibadet etmekten çekinir ve kibir tasarsa, Allah onların hepsini yakında kendi huzurunda toplayacaktır.

173 – İman edip iyi şeyler yapanlara gelince, Allah onlara mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfünden onlara fazla verecektir. İbadetten çekinip büyüklük taslayanlara gelince, onlara da pek acıklı azap edecektir. Onlar kendileri için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamayacaklardır.

174 – Ey insanlar, size Rabbinizden bir delil gelmiştir ve size apaçık bir nur indirilmiştir.

172- “Len yestenkifel mesihu” len ye’nefe demektir ki nekeftüd dem’a deyiminden gelir, gözyaşı görülmesin diye parmağınla silmektir. “En yekune abden lillahi” min en yekune abden lehu demektir. Çünkü Allah’a kul olmak iftihar edilecek bir şereftir. Asıl zillet ve çekinilecek şey başkasına kul olmaktır. Rivayete göre Necran heyeti geldiler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’e: Sahibimizi neden ayıplıyorsun, dediler? O da: Sahibiniz kim, dedi? Onlar da İsa aleyhisselam, dediler. Ben onun hakkında ne diyormuşum, dedi? Onlar da: Onun Allah’ın kulu ve Resul’ü olduğunu söylüyormuşsun, dediler. O da: Allah’a kul olmak utanacak bir şey değildir, dedi. Onlar da: Peki, de-

diler. **“Velel melaiketül mukarrabun (Allah’a yakın melekler de)”** bu da Mesih’e atıftır yani Allah’a yakın melekler de kul olmaktan çekinmezler, demektir. Meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu iddia eden kimse bunu delil getirmiş ve ayetin akışı Mesih’in kulluk makamından yükselmesini söyleyenlere reddiyedir. Bu da matufun ondan daha yüksek olmasını gerektirir ki bunların çekinmemeleri onun da çekinmemesine delil gibi olsun, demiştir. Bunun cevabı da şudur: Ayet Mesih’e ve melekler tapanlara reddiyedir, onun için böyle bir iddia varit olamaz. Hitabın özellikle Hristiyanlara olduğu kabul edilse bile belki de atıftan büyüklük itibarı ile değil de çokluk itibarı mübalağa kastedilmiştir. Mesela: Asbahal emirü layuhalifuhu reisun vela mer’us sözü gibi ki bu sabah kralın karşısına ne reis ne de halk çıkabilir demektir. Eğer ondan büyüklük murat edilse bile gaye mukarreb melekler demektir ki onlar da Arş’i taşıyanlardır yahut da mukarreb melekler bazı peygamberlerden yani İsa’dan üstündür, demektir. Bu da iki cinsten birinin diğerine mutlak üstün olduğunu gerektirmez. Bunda da niza yoktur. **“Kim ona ibadet etmekten çekinir ve kibir taslarsa”** kim bundan büyüklense, demektir. İstikbar istinkâftan biraz daha aşağıdadır, o nedenle ona atfedilmiştir. Hakkı olmayan yerde kullanılır. Tekebbür ise öyle değildir, bazen hak edilebilir. **“Allah onların hepsini yakında kendi katında toplayacaktır”** hak ettiklerini verecektir.

173- **“İman edip iyi şeyler yapanlara gelince, Allah onlara mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfünden onlara fazla verecektir. İbadetten çekinip büyüklük taslayanlara gelince, onlara da pek acıklı azap edecektir. Onlar kendileri için Allah’tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulamayacaklardır”**. Kelam’ın anlamından çıkan genel cezayı açıklamaktadır, sanki şöyle demiştir: Kullar ceza (karşılık) için toplandıkları gün onları huzurunda toplayacaktır ya da onlara amellerinin karşılığını vermek için demektir. Çünkü onların karşıtlarına sevap vermek ve iyilik etmek, onlara üzüntü ve tahussür ile azap demektir.

174- **“Ey insanlar, size Rabbinizden bir delil gelmiştir ve size apaçık bir nur indirmiştir”**. Ayette geçen burhandan mucizeler, nurdan da Kur’an kastedilmiştir yani size aklî deliller ve naklî şahitler gelmiştir. Ne mazeretiniz ne de bir sebebiniz kalmamıştır. Şöyle de denilmiştir: Burhan dindir yahut Resulullah’tır veyahut Kur’an’dır.

فَإِمَّا

الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ
 مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾
 يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ
 لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ
 يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ
 وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَى
 يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

175 – Allah’a iman edip ona sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları rahmet ve lütfuna girdirecek ve onları kendi doğru yoluna iletecektir.

176 – “Senden fetva isterler: De ki: Allah size “kelâle” hakkında şöyle fetva veriyor: Bir kimse ölür de onun çocuğu olmaz; kız kardeşi olursa, onun için bıraktığının yarısı vardır. O da onun çocuğu yoksa ona mirasçı olur. Eğer kız kardeşler iki olurlarsa, onlar için bıraktığı şeyin üçte ikisi vardır. Eğer erkekli kadınlı kardeş olurlarsa, erkek için iki dişi hissesi vardır. Allah size şaşırsınız diye bunları açıklıyor. Allah her şeyi bilmektedir.

175- “Allah’a iman edip ona sımsıkı sarılanlara gelince, Allah onları rahmetine girdirecektir” iman ve amelinin karşılığında takdir ettiği sevaba girdirecektir. Bu da kendinden bir rahmettir, gerekli bir hakkın ödemesi değildir. “Ve lütfuna” bundan fazla ihsanına demektir. “Kendine iletecektir” Allah’a. Va’dedilen sevaba da denilmiştir. “Doğru yoluna” o da dünyada İslam ve taattır, ahirette de cennet yoludur.

176- “Senden fetva isterler” yani kelâle hakkında, cevap ona de-lalet ettiği için atılmıştır. Rivayete göre Cabir bin Abdullah hasta idi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu ziyaret etti, o da: Ben

kelâleyim, malımı ne yapayım, dedi? Ayet bunun üzerine indi. Bu da ahkâmlardan en son inen ayettir. **“De ki: Allah size kelâle hakkında şöyle fetva veriyor”** tefsiri surenin başında geçmiştir. **“Eğer bir kimse ölür de onun çocuğu olmazsa; kız kardeşi olursa, onun için bıraktığının yarısı vardır”**. İmruun’un merfu olması zahirin tefsir ettiği fiildir. **“Leyse lehu veledün”** sıfattır ya da **“heleke”**de gizli zamirden hâldir. **“Velehu”**daki vav’ın hâle de atfa da ihtimali vardır. Kız kardeşten maksat ana baba bir yahut baba bir olandır; zira kardeşi asabe sayılmıştır. Ananın oğlu ise asabe değildir. Veled de olduğu gibidir; çünkü kız kardeş İbn Abbas radiyallahu anhuma’nın dışında ulemanın çoğunluğuna göre kızla beraber mirasçı olsa da ancak yarıya mirasçı olmaz. **“O ona mirasçı olur”** yani kişi kız kardeşine mirasçı olur, eğer durum ters olursa. **“Onun çocuğu olmazsa”** erkek veya dişi, eğer mirasçı olur tabirinden kadının bütün malına mirasçı olur murat edilirse. Yoksa ondan maksat erkektir, zira kız erkek kardeşi mirastan düşüremez. Ayet çocuk olmadığı zaman erkek kardeşlerin düşeceğine delil olmadığı gibi o olduğu zaman onların düşmeyeceğine de delil değildir. Sünnet onların baba ile beraber mirasçı olamayacaklarını göstermiştir. **“De ki: Allah size kelâle hakkında fetva veriyor”** kavlından de bu anlaşılmaktadır, eğer kelâle ölü ile tefsir edilirse.

“Eğer kız kardeşler iki olurlarsa, onlar için bıraktığı şeyin üçte ikisi vardır”. Zamir kardeşlikle mirasçı olana racidir, ikili olması manaya göredir. Onlardan iki olarak haber vermenin faydası da hükmün sayıya binaen olup küçüklük, büyüklük vesaireye göre olmadığına dikkat çekmek içindir. **“Eğer erkekli kadınlı kardeş olurlarsa, erkek için iki dişi hissesi vardır”** aslı ihveten ve ehavatın ise de erkek ağırlıklı kabul edilmiştir. **“Allah size, şaşırırsınız diye bunları açıklıyor”** yani karakterinizle baş başa kaldığınız zaman şaşmanız mukadder olduğu için açıklıyor ki ondan sakınasınız ve aksini arayasınız ya da sapmanızı istemediği için size hakkı ve doğruyu açıklıyor, demektir. Şöyle de denilmiştir: Aslı liella tedillu’dur, **“la”** hazfedilmiştir. Bu da Kufe ekolünün görüşüdür. **“Allah her şeyi bilmektedir”**. Ölümde ve dirimde kullarının çıkarını bilmektedir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Kim Nisa suresini okursa, bütün erkek ve kadın müminlere sadaka etmiş gibi olur, mirasa konar, azat edecek bir köle satın almış gibi olur ve şirkten de kurtulur. Allah’ın dilemesiyle günahlarını bağışladığı kimseler zümresine girer.